

32.

KAZI SONUÇLARI TOPLANTISI

1. CİLT



T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü



T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

32.

KAZI SONUÇLARI

TOPLANTISI

1. CİLT

24 – 28 MAYIS 2010
İSTANBUL

T.C. Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3267-1
Kùltür Varlıkları ve Mùzeler Genel Mùdùrlùđù Yayın No: 147-1

YAYINA HAZIRLAYANLAR

A. Naci TOY

Dr. Haydar DÖNMEZ

Ömer ÖTGÜN

Kapak ve Uygulama

Mustafa ÜÇGÜL



Bu kitap İstanbul 2010 Avrupa Kùltür Başkenti Ajansı'nın katkılarıyla basılmıştır.

ISSN: 1017-7655

Kapak Fotoğrafı: *Cevat BAŞARAN*

"Parion 2009 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları"

Not : Kazı raporları, dil ve yazım açısından Klâsik Filolog Dr. Haydar Dönmez tarafından denetlenmiştir. Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

Allâme
Tanıtım & Matbaacılık
Hizmetleri

ANKARA-2011

İÇİNDEKİLER

Taner KORKUT Tlos 2009 Yılı Kazı Etkinlikleri	1
Cengiz IŞIK Kaunos 2009 Çalıştay-Kazı-Araştırma-Restorasyon-Konservasyon-Onarım ve “Arkeolojik Park” Çalışmaları	17
Nurettin ÖZTÜRK, Berna KAVAZ Zeytinliada Kazısı 2009 Yılı Çalışmaları	33
Chris LIGHTFOOT, Nikos TSIVIKIS, Jane FOLEY Amorium Kazıları, 2009	47
Sevinç GÜNEL Çine-Tepecik 2009 Yılı Kazıları	69
Vecihi ÖZKAYA, Aytaç COŞKUN Körtik Tepe 2009 Yılı Kazısı	81
Vecihi ÖZKAYA, Aytaç COŞKUN Gre Abdurrahman 2009 Yılı Kazısı Başlangıç Raporu	101
Burçin ERDOĞU Gökçeada Uğurlu-Zeytinlik Kazısı 2009 Yılı Çalışmaları	119
Halime HÜRYILMAZ Gökçeada-Yenibademli Höyük 2009 Yılı Kazıları	128
Elif GENÇ, Stefano VALENTINI, Anaeto D’AGOSTINO Kuriki Höyük 2009 Yılı Kazı Çalışması	142
Mustafa ŞAHİN Myndos Kazıları, 2009	154
Fede BERTI Iasos, 2009 Campaign	176
Nurettin KOÇHAN, Korkmaz MERAL, Hacer MOTOR, Ahmet Cüneydi HAS Kyzikos, 2009	188
Osman ERAVŞAR 2009 Yılı Alara Kazısı	200
Coşkun ÖZGÜNEL, Davut KAPLAN 2009 Yılı Gülpınar Kazıları (30. Yıl)	212

Lars KARLSSON Labraunda, 2009	230
Necla Arslan SEVİN, Veli SEVİN, Haydar KALSEN Harput Osmanlı Mahalle Kazısı 2009 Yılı Çalışmaları	242
Tuba ÖKSE, Ahmet GÖRMÜŞ, Erkan ATAY, Harun TAŞKIRAN, Nihat ERDOĞAN Ilisu Barajı İnşaat Sahası 2009 Yılı Kurtarma Kazıları	258
Tuba ÖKSE, Ahmet GÖRMÜŞ, Deniz Yaşın MEIER, Mehmet Arif BİLİCİ Ilisu Barajı-Salat Tepe 2009 Yılı Kazısı	270
Cevat BAŞARAN Parion 2009 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları	283
Elmar SCHWERTHEIM, A. TANRIÖVER Die Ausgrabungen Des Jahre 2009 in Alexandria Troas	301
Michael BLÖMER, Engelbert WINTER Das Zentralheiligtum Des Iupiter Dolichenus Auf Dem Dülük Baba Tepesi Bei Doliche – Forschungen Des Jahres 2009	319
Martin SEYER und Mitarbeiter Limyra, 2009	331
Gocha TSETSKHLADZE, William ANDERSON, Luc BAUTERS, Edward DANDROW, Wim De CLERCQ, Emanuel MAYER, Armin SCHMIDT Pessinus, 2009.....	341
A. Nejat BİLGİN, Gökhan COŞKUN, Zeynep BİLGİN, Nazan YÜZBAŞIOĞLU, Asuman KURU Seyitömer Höyüğü 2009 Yılı Kazısı	367
Geoffrey SUMMERS, Françoise SUMMERS Kerkenes, 2009	381
Nevzat ÇEVİK, S. BULUT, H.O.TIBIKOĞLU, B.ÖZDİLEK, Ç.A.AYGÜN Myra ve Andriake Kazıları 2009: İlk Yıl	403
Numan TUNA, Nadire ATICI, İlham SAKARYA, Özgür GÖKDEMİR Burgaz 2009 Yılı Çalışmaları	421
Refik DURU, Gülsün UMURTAK Bademağacı Kazıları 2009 Yılı Çalışmaları	438
Oktay BELLİ 2009 Yılı Van-Yoncatepe Sarayı, Nekropolü ve Aşağı Kenti Kazıları	446

TLOS 2009 YILI KAZI ETKİNLİKLERİ

Taner KORKUT¹

2009 yılı Tlos kazı etkinlikleri 22 Haziran - 31 Ağustos 2009 tarihlerinde, A. Sinan Özbey'in Bakanlık temsilciliğinde gerçekleştirilmiştir. Kazı çalışmalarının yürütüldüğü alanlar Tiyatro, Stadyum Alanı, Büyük Hamam, Akropol ve Karaveller Lâhdi'nden oluşmaktadır. Ayrıca Tlos antik kenti sınırları içerisinde kalan alanlarda daha önceki yıllarda başlanan yüzey araştırmalarına da devam edilmiştir. 2009 yılı Tlos kazılarının diğer önemli bir etabını ise, antik kent merkezindeki yoğun bitkisel temizlik ve ardından yapılan ilâçlama çalışmaları oluşturmuştur. 2009 yılı Tlos kazı etkinlikleri Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Akdeniz Üniversitesi desteğinde sürdürülmüştür.

I. TİYATRO KAZI VE BELGELEME ÇALIŞMALARI

Taner KORKUT
Tobias SCHEFFLER
Bilsen ÖZDEMİR

Tlos Tiyatrosu *caveas*ın hemen üst ortasında yer alan tapınak mimarîsi, sahne binasının görkemli iç ve dış cephe düzenlemesiyle Anadolu tiyatroları içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Ele geçirilen yazıtlar ve mimarî bezemeler yardımıyla Roma Döneminde çok kereler tamirat geçirdiği bilinmektedir. Ancak tiyatronun genel mimarî yapısı ve Erken Roma Dönemine tarihlenen en erken tamirat yazıtı, Tlos Tiyatrosu'nun Hellenistik Dönemde inşa edildiğine işaret etmektedir. 2007 yılında ilk kez temizlik ve ardından gerçekleştirilen mimarî belgeleme çalışmalarıyla başlanan tiyatro kazıları bu yıl daha çok sahne binasının dış kısmına odaklanmıştır (Resim: 1). Amaçlanan, bu alanda tespit edilen ve sahne binasına ait olduğu bilinen taş blokların ortaya çıkarılıp çizim ve belgeleme çalışmalarına hazır hâle getirilmesiydi. Kazı alanında tespit edilen ve sahne binasının 2. ve 3. katına ve *analemma* duvarının *parados*lara bakan yüzlerine ait olduğu anlaşılan düz ve bezeli tüm bloklar açılmıştır. Böylece gelecek kazı sezonu için bu alanda bulunan bloklar vinç yardımıyla kaldırılmaya hazır hâle getirilmiştir. Söz

¹ Prof. Dr. Taner KORKUT, Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 07058 Antalya/TÜRKİYE.

konusu taş blokların arasında kazılan dolgu toprak içerisinde yoğun miktarda tuğla, kiremit ile az sayıda seramik parçalarına, sikke ve metal buluntulara rastlanmıştır. Ayrıca kuzey *analemma* duvarının *parados*lara bakan yüzünün hemen önünde, dolgu katmanı altından farklı yönlere doğru ilerleyen su künklerine de rastlanmıştır. Bunlardan başka aynı alanda kuzey-güney yönlerde ilerleyen 3 farklı duvar kalıntısı da tespit edilmiştir. Söz konusu duvarların yapıyla olan muhtemel bağlantısı gelecek kazı sezonunda açıklığa kavuşacaktır. Bu duvarların en dışta kalanının üzerinde *in situ* sütunlara da rastlanmıştır. Böylece bu alanda sahne binasının dış cephesiyle bağlantılı bir düzenlemenin olduğu tahmin edilmektedir.

2009 yılı tiyatro çalışmalarının en önemli buluntuları arasında, 2007 yılında üst seviyesi ilk kez tespit edilen anıt kaidesi örnek gösterilebilir (Resim: 2). 295 x 80 x 122 cm. ölçülerinde ve tek parça blokta oluşan kaide, kuzey *analemma* duvarının hemen önünde yer almaktadır. Altta düz bir zemin üzerine oturtulan anıtın etrafında taş döşemeler ele geçirilmiştir. Söz konusu anıtın güney, kuzey ve batı cephesi üstten ve alttan olmak üzere profillerle hareketlendirilmiştir. Anıtın doğu cephesi ise düz bırakılmış ve böylece doğu cephe arka yüz olarak kabul edilmiştir. Anıtın üst kısmı kaba biçimde işlenmiştir. Büyük olasılıkla bu anıt bir heykel grubu altlığı olarak kullanılmıştır. Anıtın üzerindeki profiller Hellenistik Dönem özellikleri göstermektedir. Hellenistik Dönem tarihi ayrıca anıtın üzerinde silinmiş de olsa kısmen okunabilen yazıtlarla desteklenmektedir. Söz konusu yazıtın içeriğinden bu anıtın en geç, M. Ö. 3. yüzyılın ilk yarısında dikildiği anlaşılmaktadır. Hellenistik Döneme geri giden bu tarihleme aynı zamanda tiyatronun tarihlenmesi açısından da büyük önem taşımaktadır.

Sahne binasının dış kısmındaki alanda yürütülen kazıların tamamlanmasının ardından, Magdeburg Yüksekokulu'ndan Michael Jakobi başkanlığında oluşturulan bir ekip, söz konusu alanda gün ışığına çıkartılan taş blokların *total station* yardımıyla çizim ve belgeleme çalışmalarına başlamışlardır. Bu esnada, güney *parados* ile sahne binasının kuzeybatı köşesi arasında kalan alanda sahne binasına ait toplam 873 taş blok belgelenmiş, 2007 yılında oluşturulan 5 x 5 m. ölçülerindeki karelaj içerisine yerleştirilerek buluntu taş planı oluşturulmuştur (Resim: 3). Oluşturulan diğer bir ekip ise tiyatronun planının ve rölövesinin çıkarılması çalışmalarına başlamıştır (Resim: 4). 2009 yılı kazı sezonunda ancak 1. *caveanın* plan ve rölöve çalışmaları tamamlanabilmiştir. Gelecek kazı sezonunda taş blokların *total station* yardımıyla çizim ve belgeleme çalışmalarına devam edilirken, 2. *caveanın* ve tiyatronun etrafını çevreleyen dış koridorun plan ve rölöve çalışmaları da sürdürülecektir. Böylece Tlos 2010 kazı sezonu bitiminde tiyatronun büyük bir kısmının çizim ve belgelenmesinin tamamlanması amaçlanmıştır.

II. STADYUM ALANI

Şevket AKTAŞ
Mustafa DUMAN

Stadyum Alanı, Tlos akropolünün hemen doğu eteğindeki düzlükte yer alan stadyum ve oturma sıraları ile kent agorasının batı yönündeki dükkânlardan oluşmaktadır (Resim: 5). Bu alan ayrıca, L formunda sütunlu bir cadde galerisiyle de çevrelenmektedir. Stadyum alanındaki çalışmalara ilk kez 2005 yılında başlanmış ve 2006 yılında oturma sıralarının büyük bir kısmı gün ışığına çıkarılmıştır. 2009 yılı stadyum alanı çalışmaları, bu alanın hemen merkezinde yer alan 72 x 8,30 m. ölçülerindeki havuz yapısıyla start almıştır (Resim: 6). Söz konusu havuz yaklaşık 1 m. yükseklikteki örgü taş duvar ile çevrelenmiştir. Bunun hemen dışında ise, havuzdan taşan suların tahliye edildiği yaklaşık 1m. genişliğinde taş kanal sistemi bulunmaktadır. Bu kanalda biriken sular havuzun güney kısmının tam ortasından başka bir kanalla tahliye edilmiştir. Benzer bir tahliye sistemi havuzun güney iç kısmında da tespit edilmiştir. Havuzun derinliği Tlos depremleri sonucunda oluşan yer hareketlenmesiyle değişkenlik göstermekte olup en derin kısmı 90 cm.ye ulaşır. Havuzun zemin kısmı düzensiz kesilen taş bloklardan oluşturulmuş, ancak herhangi bir yalıtım sistemine rastlanmamıştır (Resim: 7). Kazı çalışmalarına başlanmadan önce havuzun içi öncelikle 5 x 8,30 m. ölçülerinde karelajlara bölünmüştür. Daha sonra kazı çalışmalarına başlanmıştır. Karışık toprak dolgudan ibaret olan alanda uzun yıllar tarımsal faaliyetler gerçekleştirildiğinden herhangi bir stratigrafik yapı tespit edilememiştir. Havuzun içinde yapılan kazılarda bol miktarda seramik ve tuğla parçalarına ve ayrıca çok sayıda etütlük değerde sikkeye rastlanmıştır. Bunlardan başka dolgu içerisinde çevre yapılara ait mimarî yapı elemanı parçaları da ele geçirilmiştir. Benzer buluntulara daha sonra kazısı gerçekleştirilen, havuzu üç taraftan çevreleyen tahliye kanalında da rastlanmıştır. Havuzun kazısı tamamlandıktan sonra bu alanın hemen batısında yer alan tarlada 5 x 5 ve 5 x 6 m. ölçülerinde iki ayrı açma kazılarına başlanmış ve bu kazılar havuzun bitiş noktasına kadar ulaşmıştır. Kazıların başlangıç noktasında taş döşeli zemin kalıntısına rastlanmasına rağmen, daha ileriki noktalarda bu zeminin kaldırıldığı anlaşılmıştır. Sadece hemen hemen kazısı yapılan tarlanın ortasına yakın bir yerde birkaç zemin taşının varlığı tespit edilebilmiştir. Bu alanda yapılan kazı çalışmalarında yine bol miktarda seramik ve tuğla parçalarına rastlanmıştır. Bunlardan başka çok sayıda etütlük değerde sikke, metal obje ve mimarî yapı elemanı parçaları da ele geçirilmiştir. Söz konusu buluntular arasında, M.Ö. 2. yy. başlarına tarihlenen, ön yüzünde Helios başı ve arka yüzünde Rhodos gülü betimlemesi olan Gümüş Rhodos sikkesi büyük önem taşımaktadır (Resim: 8). Stadyum Alanı'ndaki çalışmalar, bu alanda ele geçirilen taşların vinç yardımıyla kaldırılarak oluşturulan taş tarlasına düzenli biçimde

yerleştirilmesi, havuzun hemen kuzeyinde ve kuzeydoğusunda yer alan dolgu molozların kaldırılıp kent dışına taşınması ve alanın gelecek kazı sezonuna hazır hâle getirilmesiyle sonlandırılmıştır.

III. BÜYÜK HAMAM

Fatih GÜLŞEN
Ali TOĞRAN

Büyük Hamam'daki kazı çalışmaları *tepidarium* ve *caldarium* mekânları olmak üzere iki etap hâlinde yürütülmüştür (Resim: 9). Çalışmalara ilk olarak *tepidarium* bölümünde başlanmıştır. Bu alanda öncelikle bitki temizliği yapılmış ve ardından yüzeyde duran blokların çizimleri yapılarak taş planına işlenmiştir. Belgeleme çalışmaları tamamlanan bloklar mekânın dışındaki taş tarlasına taşınmıştır. Daha sonra 12 m. genişlikteki *tepidarium* mekânı üçe bölünerek 4 x 4 m. ölçülerinde karelajlara ayrılmış ve odanın güneydoğu köşesinden kuzeydoğu köşesine doğru kazılmaya başlanmıştır. Bu esnada *tepidarium* içinde bulunan, üzeri kemerli 9 ayaktan 3 tanesinin güney ve kuzey duvarları önünde, 3 tanesinin de odanın orta noktasında ve doğu-batı doğrultusunda yerleştirildiği anlaşılmıştır. Söz konusu taşıyıcı ayakların blok taş, tuğla ve harç karışımı bir malzmeden yapıldığı ve hamamın Bizans Dönemindeki kullanım evresine ait olduğu tespit edilmiştir. *Tepidarium*da ele geçirilen birçok kırık pişmiş toprak plâka ve mermer parçası, bu mekânın da *frigidarium* zeminine benzer tarzda bir döşem içerdiğine işaret eder. *Tepidarium* zemininde orijinal kalabilen tek sağlam bölüm, güneydoğu köşede, harçlı zemin altındaki ısıtma sistemine ait pişmiş toprak bir *pilae* ayağıdır. 34 cm. çapındaki *plae* ayağı, bu mekânın hypocaust sistemiyle zeminden ısıtıldığının kanıtıdır.

*Tepidarium*un kuzey yarısındaki kazılar sonrasında 12.34 m. uzunluğunda ve 5.10 m. genişliğinde bir şapel yapısı ortaya çıkarılmıştır (Resim: 10). Merkez çapı 2.21 m. genişlikte olan şapelin apsisi doğuya yöneliktir. Moloz taş, tuğla ve harçlı malzmeden oluşturulmuş şapelin ortalama duvar kalınlığı 73 cm.dir. Duvarlardaki moloz taşların cephe yüzleri düzgünce tıraşlanmış, tuğla ve harçlı doku iyi bir şekilde harmanlanıp kaliteli bir işçilik oluşturulmuştur. Şapelin kuzey duvarından girilen iki odacıktan batıdaki, 3.60 x 1.60 m. ölçülerinde, doğudaki ise 3.48 x 1.45 m. ölçülerindedir. Batıdaki odanın girişi, 94 cm., doğudaki odanın girişi ise 78 cm. genişliktedir. Doğudaki odanın batı duvarı içinde bulunan bezemeli bir soffit bloğu ve hamamın ısıtma bölümüne ait *plae* tuğlaları şapelin devşirme malzmeden yapıldığını gösterir. Şapel inşası esnasında *frigidarium* ile *tepidariumu* birbirine bağlayan kapı, şapelin apsisi arkasında kaldığından harçlı molozla örülerek kapatılmıştır. Bu esnada ayrıca *caldarium* ile *tepidariumu* ayıran duvarın kuzeyindeki kemerli geçiş kapatılmış ve onun hemen güneyindeki dikdörtgen açıklık ise

şapelin giriş kapısına dönüştürülmüştür. Şapelin güney duvarı üzerinde bulunan tek kapı, 1.06 m. genişliktedir. Bu kapıdan *tepidariumun* güney yarısına geçilmektedir. Ortalama 45 cm. yükseklikte yanık katmanıyla örtülü olan bu bölümün, içinden çıkarılan bir ocak kalıntısı ve iki adet metalden yapılmış saç ayağı bu mekânın ikamet amaçlı kullanıldığına işaret eder.

Büyük Hamam kazılarının ikinci etabını *caldarium* çalışmaları oluşturur (Resim: 11). Roma Dönemi zemininin günümüze sağlam kalabilen yaklaşık 1 m²'lik bölümü, *caldarium* ile *tepidariumu* birbirine bağlayan kuzeydoğudaki dikdörtgen girişin hemen batı önünde ortaya çıkartılmıştır. Bu dikdörtgen planlı girişin dışındaki daha büyük ölçülerdeki ikisi kemerli ve biri dikdörtgen planlı olan üç giriş, hamamın yıkılmış blokları ve pişmiş toprak kiremitlerle örülerek kapatılmıştır. *Caldarium* kazıları esnasında mekânın kuzey duvarı önünde, doğu-batı doğrultulu uzanan Bizans Dönemine ait bir duvar kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Dörtgen formlu kireçtaşından yapılmış ve kaliteli bir işçilik gösteren duvar büyük ölçüde tahribata uğramıştır. Kabaran zemin yapısından söz konusu tahribatın depremlerle bağlantılı olduğu düşünülmektedir. *Caldariumun* orta bölümünde ve batı duvarı önünde zemine çökmüş olan, bazı bölümlerde ise üzerindeki blokları yerinden düşmüş durumdaki yapı şapelin narteksi olduğu tahmin edilmektedir. Mekânın kuzeybatı köşesinde depremler neticesinde kırılmış olan zeminin altında ortaya çıkarılan düzgün tuğla, harç ve mermer dizili bir bölüm ısıtma sistemi ile ilişkilidir. Bu bölümün üstünde, *caldariuma* giriş sağlayan kuzeybatı köşedeki pencerenin hemen önünde bulunan yaklaşık 45 cm. kalınlıkta harçlı bir zemin ortaya çıkarılmıştır. Bu zeminin kuzeyiyle, *caldarium* duvarı arasında, pişmiş toprak kiremitlerden bölümlendirilmiş, 0.38 x 4.41 m. ölçülerde su sistemiyle ilgili bir bölüm ortaya çıkarılmıştır. Birbirine bitişik ve dört tarafı küçük kiremitlerle kapatılmış olan bölümün karşısından geçirilmiş bir künk kanal, buranın temizlikle ilgili bir alan olduğunu göstermektedir.

Caldariumun batı duvarında yer alan kemerli nişin içinde pencere bulunmaktadır. Pencerenin üstündeki kemerin hemen ortasında içinde künk olan bir baca kanalı tespit edilmiştir. Pencerenin alt kısmında ısıtma sistemine inildiğinde, *plae* seviyesinden başlayan ve kemer üzerindeki baca kanalına yönlendirilen bir başka baca kanalı daha da tespit edilmiştir. Yaklaşık 1 m. yükseklikte ve 20 cm. genişlikteki baca kanalı, hypocaust ile kemerdeki baca arasındaki bağlantıyı sağlar. *Caldariumun* doğu duvarındaki nişin hemen batısında sağlam ele geçirilen *plae* ayakların bu mekânın da hypocaust sistemiyle ısıtıldığını gösterir. *Tepidarium* mekânında olduğu gibi *caldariumda* da duvardan ısıtma sistemine ait *tubuli* ve bunların duvara sabitlenmesi için kullanılan metal kelepçeler tespit edilmiştir.

Caldariumun doğu duvarı önünde 2.09 m. çapında gri damarlı beyaz mermerden yapılmış yuvarlak bir tekne ortaya çıkarılmıştır. Teknenin bir yarısı tüm, diğer yarısı ise parçalanmış vaziyette ele geçirilmiştir. Ortasında dışbükey bir çıkıntı bulunan teknenin alt kısmında ise yuvarlak bir kaide bulunmaktadır. Üzerinde herhangi bir delik bulunmayan tekne, büyük olasılıkla hamamda yıkanma küveti, kilise yapısında ise vaftiz çanağı olarak kullanılmış olmalıydı. Büyük Hamam kazıları esnasında çok sayıda heykel, kabartma ve bezek parçaları, mermer plâkalar, pişmiş toprak plâka parçaları, çatı kiremitleri ve tonoz örtüsünün molozları ele geçirilmiştir. Bu buluntular arasında yer alan yazıtlı bir bloktan yapının, M.S. 3. yüzyıl içlerine kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu yazıt hamamın belki de son tamirat evresini göstermektedir. *Tepidarium* içerisinde yer alan şapel, seramik buluntular ve sikkeler ışığında M. S. 12. yüzyıla tarihlenmektedir. Benzer bir tarihe *caldarium* bölümündeki nartekste ele geçirilen sikke grubuyla da ulaşılır.

IV. KARAVELLER LÂHĐĐ

Taner KORKUT
Bayram AKDAĞ

Tlos kent merkezinin hemen kuzeyinde yer alan Karaveller mevkiindeki yüzey araştırmaları esnasında tespit edilen lâhit kuzey-güney yönlerinde konumlandırılmıştır (Resim: 12-13). Form bakımından semerdamlı Likya lâhitlerini anımsatan mezarın dış yüzeyi tam olarak bitirilmemiştir. Teknesinin üst kısmına kadar toprakla örtülü olan lâhdin kazısına kuzey ve güney cephelerde başlanmış ve ardından doğu ve batı yüzler açılmıştır. Kazı çalışmaları esnasında özellikle güney ve batı cephede yoğunlukla taş moloz dolguya ve az sayıda seramiğe rastlanırken, kuzey ve doğu cephelerde toprak dolgu ve içerisinde bol miktarda seramik parçalarına rastlanmıştır. Buluntular arasında Klâsik Dönemden başlayan ve Erken Roma Dönemine kadar uzanan seramikler yoğun olarak ele geçirilmiştir. Lâhdin kuzeydoğu cephesinde yürütölen çalışmalarda iki adet sikke, bir adet yazıtlı altar ve ortasından iki parçaya kırılmış, üzerinde kadın figürü olan bir mezar steline rastlanmıştır. Kuzey cephede başlayan çalışmalar lâhdin oturduğu düzgün moloz taşlardan oluşturulmuş zemine ulaşılmasının ardından doğu cepheye yönlendirilmiştir. Kuzey cephede olduğu gibi yoğun seramikli toprağın göröldüğü doğu yönde toplam dört adet bronz sikke ele geçirilmiştir. Alanın tamamının açılmasının ardından altta, toplam uzunluğu 260 cm. olan 5 adet blok ve üstte ise toplam uzunluğu 210 cm. olan 3 adet blok ile podyumlu bir alan oluşturulduğu anlaşılmıştır. Podyumun üst sırasının ortasında yer alan blok üzerinde, 26 x 22 cm. ölçülerinde olan ve sunu çanağı olarak kullanıldığı

anlaşılan bir çukur tespit edilmiştir. Lâhdin kuzeydoğu köşesinde ele geçirilen yazıtlı altar, ortadaki bu sunu çanağının hemen kuzey yanındaki blok üzerine oturtulmuştu. Benzer bir altar çanağın hemen güney yanındaki blok üzerinde durmalıydı. Ancak söz konusu altara kazılar esnasında ulaşılamamıştır. Üzerinde kadın figürü işlenmiş mezar steli ise, büyük olasılıkla kapağın kuzeydoğu köşesindeki kaldırma çıkıntısının hemen üstünde oluşturulan düz alana oturtulmuş ve buraya kenetle sabitlenmişti. Lâhdin giriş kısmı kuzey yöndeki dar cephededir. Daha sonraki dönemlerde lâhdin içine girildiğinden üç farklı köşeden sabitlenmiş giriş kapağına kazılar esnasında rastlanmamıştır. Lâhdin içinde yürütülen kazı çalışmalarında özellikle kapının ön kısmında dağınık insan ve hayvan kemiklerine rastlanmıştır. Bunlardan başka lâhdin orta alanından iki adet Hellenistik Döneme ait *unguentarium* kaidesi ve giriş kapısı seviyesine yakın bir yerde, yine aynı döneme tarihlenen bir adet *lykion* ele geçirilmiştir. Lâhdin içinde ele geçirilen bu arkeolojik buluntular, Karaveller Lâhdi'nin en geç M.Ö. 2. yüzyılda yapılmış olduğuna işaret etmektedir. Bu tarih yazıtlı altların dönemiyle de örtüşmektedir. Bulunduğu mevkiden dolayı 'Karaveller Lâhdi' olarak adlandırılan mezarın en son sahibinin, ele geçirilen altar üzerindeki yazıttan Kallistratos olduğu da bilinmektedir.

V. AKROPOL

Havva IŞIK
Çilem UYGUN

2005 yılından itibaren Tlos Akropolü'nde yürütülen kazılar esnasında çok sayıda dolu hâlde kaya mezarı tespit edilmiş ve bunların bir kısmının kazısı gerçekleştirilmiştir. Tlos Akropolü'ne araç ulaşımı bulunmadığından söz konusu kazılar esnasında ortaya çıkan hafriyatın taşınmasında zorluklarla karşılaşmış ve dolayısıyla 2005-2007 yılları kazılarında ortaya çıkan hafriyat geçici olarak akropol yamacındaki üst terasta depolanmıştı. 2009 yılı akropol araştırmaları daha çok bu hafriyatın kaldırılması çalışmalarına odaklanmıştır. Yaklaşık 40 kişiden oluşan bir ekibin 10 günlük çalışmasıyla üst terasta depolanan hafriyat akropolü çevreleyen geç dönem surunun üzerinden aşağıya aktarılmıştır. Tlos Akropolü'nde kaya mezarları ve lâhitler dışında çok sayıda erken dönemlerden başlayan yapı kalıntıları da bulunmaktadır. Bu yapı kalıntılarının tespiti ve ileriki yıllardaki kazı çalışmalarına yön vermek amacıyla özellikle akropolün güney yamacı eteklerine kadar uzanan alanda yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu alanda tespit edilen yapıların ayrıntılı fotoğrafları çekilmiş ve ön belgeleme çalışmaları tamamlanmıştır.

Kronos Tapınağı Alanı kent merkezinin doğu sınırında yer alır ve bu alan yaklaşık 7000 m² dir. Batısında Küçük Hamam ve Palestra, güneyinde Büyük Hamam bulunur. Kuzeyde ise Agora ve Tiyatro'yla komşudur. Bu alan üzerinde yapılan kapsamlı bitki temizliğinin ardından erken Bizans Dönemine ait bir bazilika yapısı ve yazıtlarla da belgelenmiş Kronos Tapınağı gün ışığına çıkarılmıştır. 44 x 33 x 20 m. ölçülerinde olan Kent Bazilikası bu alanın kuzeyinde doğu-batı eksenli olarak inşa edilmiştir (Resim: 14). Mimarî bakımdan dönemin haç formulu bazilikaları tarzında inşa edilen yapı üç sahnalıdır. Yapının ana girişleri batı yöndedir. Ortadaki giriş yan girişlerden daha geniş tutulmuştur. Bazilika kuzey ve güney duvarlarda bulunan toplam 8, doğu duvarda ise 2 adet pencereyle aydınlatılmıştır. Doğü duvarın ortasında inşa edilen 3 pencerele apsis çokgen formudur. Büyük bir kısmı ayakta olan duvarlar moloz taş kullanılarak oluşturulmuştur. Ancak yer yer devşirme malzeme olan düz blokların kullanıldığı da gözlemlenmiştir. Orta mekânı üç sahna bölen iki sıra hâlindeki toplam 14 sütun altlığı yine devşirme malzemedenden oluşmaktadır. Sütun altlıklarının aralarındaki bağlantılar yine devşirme malzemedendir ve düzenleme sütun altlıklarının yatay biçimde kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bahsi geçen devşirme malzemenin mimarî benzerliklerden dolayı hemen yakında bulunan Kronos Tapınağı'ndan getirildiği tahmin edilmektedir. Mimarî yapı farklılıklarından, bazilikanın batısındaki girişlerin hemen önünde bulunan dikdörtgen formdaki narteks mekânının daha sonraki bir dönemde ilâve edildiği anlaşılır. Benzer bir ilâve yapının güney yüzünde gözlemlenir. Ancak buradaki duvar işçiliği daha çok bazilikanın üçüncü evresine işaret eder niteliktedir. Ayrıca bazilikanın doğu yönünde kuzey-güney istikametinde inşa edilmiş yüksek duvarlar da bulunmaktadır. Duvar işçiliği bazilikadaki ile benzerlik göstermesine rağmen, her iki yapı arasındaki bağlantı henüz çözülememiştir.

Bazilikanın hemen güneyinde, alanı sınırlayan teras duvarı üzerinde, olduğu yere yıkılmış vaziyette Kronos Tapınağı bulunmuştur. Tapınağa ait alınlığın ve ön cephe düzenlemesinin buluntu durumundan yapının kuzey-güney doğrultuda inşa edildiği ve ön yüzünün kuzeye baktığı anlaşılır. *In situ* duran mimarî bloklardan yola çıkılarak tapınağın Korinth düzeninde inşa edildiği tespit edilmiştir. Tapınağın hemen batısında bir sarnıç da ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu sarnıcın iç kısmında sıva gözlemlenememiştir. Dolayısıyla bu sarnıcın başka bir amaçla, *bothros* gibi, kullanılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Tapınak alanında bulunan bloklar üzerindeki bitkisel kabartmaların stilistik yapısı ve alanda ele geçirilen yazıtların içeriklerinden tapınağın, M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiği anlaşılmıştır.

VII. FETHİYE MÜZESİ SERAMİK ÇALIŞMALARI

Çilem UYGUN
Nazlı YILDIRIM

Daha önceki yıllarda kazı yoğunluğu nedeniyle akropoldeki kaya mezarlarında ele geçirilen etütlük seramiklerin fotoğraf ve çizim çalışmaları tamamlanamamıştı. Bu amaçla, Çilem Uygun başkanlığında oluşturulan bir ekip Fethiye Müzesi'nde bulunan söz konusu seramiklerin bir kısmının çizim ve fotoğraflama çalışmalarını yerinde gerçekleştirmiştir. Bu esnada yayına yönelik olarak bazı envanterlik mezar buluntularının fotoğrafları da yeniden çekilmiştir. Ayrıca akropol kaya mezarlarında ele geçirilen bazı seramiklerin birleşme olasılıkları bulunduğundan, bunlar kazievine getirilmiştir. Söz konusu seramikler kazievindeki restorasyon-konservasyon işlemleri ve ardından gerçekleştirilen çizim ve fotoğraflama çalışmalarından sonra tekrar Fethiye Müzesine teslim edilmiştir. Böylece 2005-2007 yıllarında akropol kaya mezarlarında gün ışığına çıkarılan tüm etütlük ve envanterlik eserlerin bilimsel yayın öncesi ön çalışmaları tamamlanmıştır.

VIII. KORUMA, RESTORASYON VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

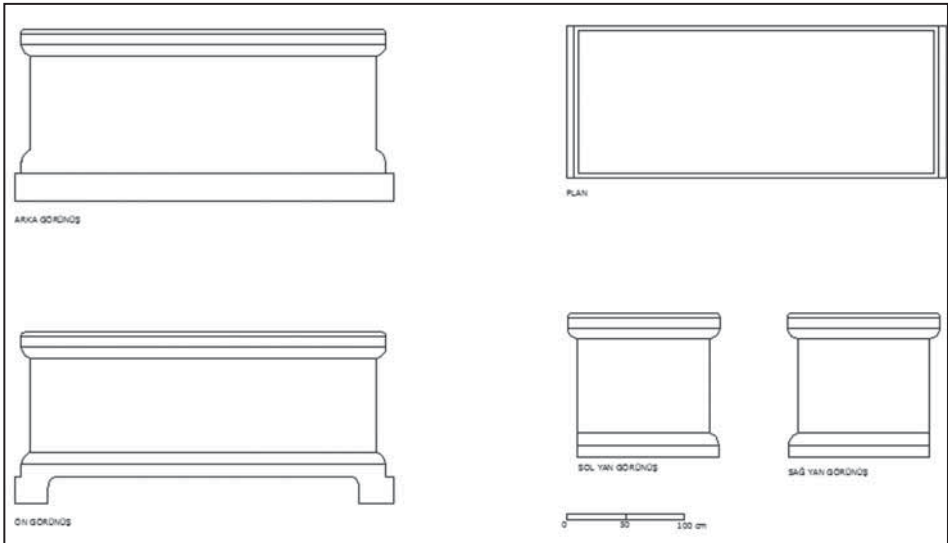
Tlos antik kentinin bulunduğu coğrafyanın kış şartları ve diğer çevre faktörleri göz önünde bulundurularak kazı etkinlikleri sonunda çalışılan alanların örtülerek veya tel kafesle çevrilip koruma altına alınması çalışmalarına 2009 yılında da devam edilmiştir. Bu amaçla öncelikle daha önceki yıllarda oluşturulan örtü ve tel kafeslerin bakım ve onarımları yapılmış ve güçlendirilmişlerdir. 2009 yılı kazı etkinlikleri sonrasında kazı çalışmaları tamamlanan Büyük Hamam'ın *frigidarium* ve *caldarium* bölümlerinin ana giriş ve pencereleri, *caldarium* bölümünün çökmüş güney duvarı tel kafesle çevrilerek kapatılmıştır. Çizim ve belgeleme çalışmaları tamamlanan mekânlarda ise ışık geçirmeyen örtü kullanılmış ve bunların üzeri kumla örtülmüştür. Kazı yapılan alanlarda gerçekleştirilen konservasyon ve kısmî restorasyon çalışmaları Uzman Heykeltıraş Ayşe Korkut tarafından yürütülmüştür. Ayrıca Ayşe Korkut kazılar esnasında gün ışığına çıkarılan ve daha sonra Fethiye Müzesi'ne teslim edilen etütlük ve envanterlik eserlerin tamamının konservasyon çalışmalarını da gerçekleştirmiştir. Ve son olarak, uzun yıllar önce pek çok parçaya ayrılmış vaziyette antik kent girişine bırakılan Roma Dönemine ait bir lâhdin restorasyonu, yine Ayşe Korkut tarafından yapılmıştır (Resim: 15).

IX. GENEL TEMİZLİK ÇALIŞMALARI

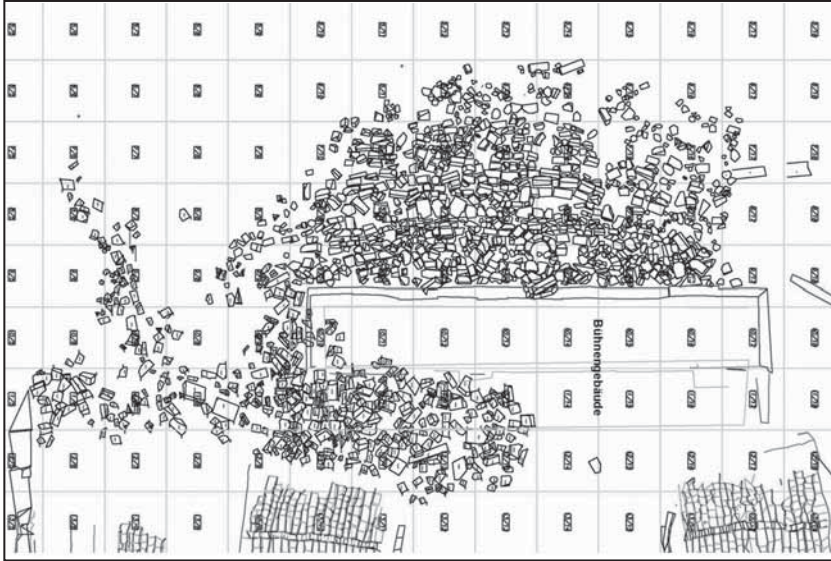
Tlos antik kentinde 2007 yılında başlanan kapsamlı bitki temizliği ve ilaçlama çalışmaları 2008 yılında kazı yapılamadığından sekteye uğramıştı. Dolayısıyla, kısa süre içerisinde daha önce temizliği yapılan alanlar yeniden bitki örtüsü altında kalmıştır. 2009 yılında öncelikle kazı yapılan alanlarda yeniden bitki temizliği çalışmaları yapılmıştır. Ardından oluşturulan bir ekip tüm kazı süresince Kent Bazilikası, Kronos Tapınağı, Küçük Hamam ve Palestra, Agora ve Dükânları ile Stadyum Alanı'nda yoğun bir bitki temizliği çalışması yürütmüştür. Ayrıca söz konusu alanlarda kazı ortasında ve sonunda olmak üzere toplam iki kere ilaçlama çalışması gerçekleştirilmiştir. Benzer ilaçlama çalışmaları sonbahar, kış ve bahar aylarında da tekrarlanmıştır.



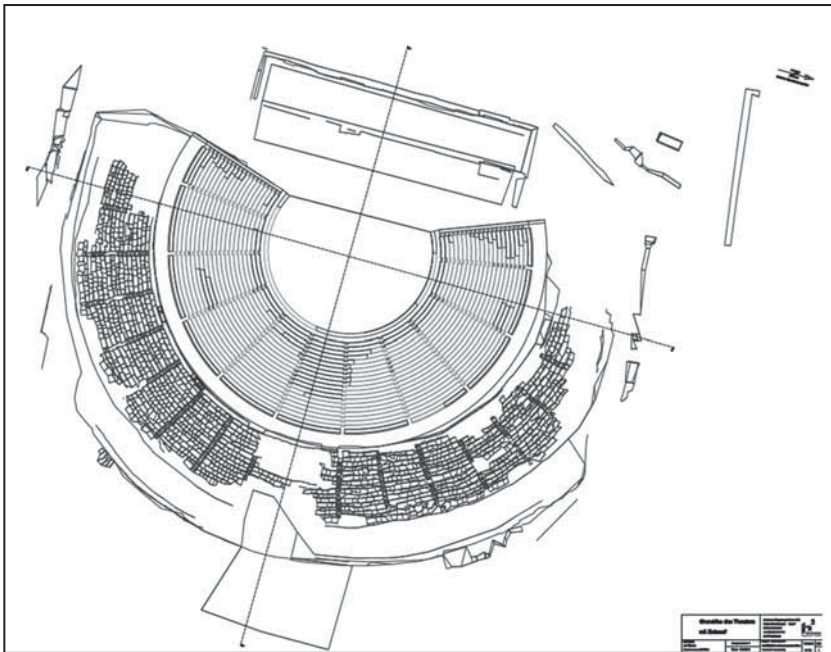
Resim: 1



Resim: 2



Resim:3



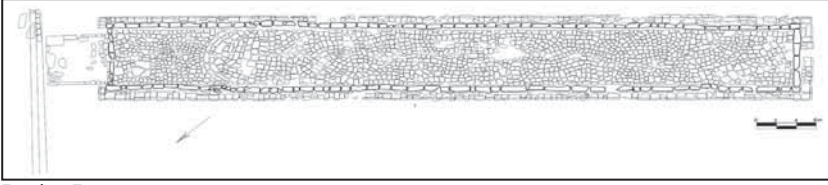
Resim: 4



Resim: 5



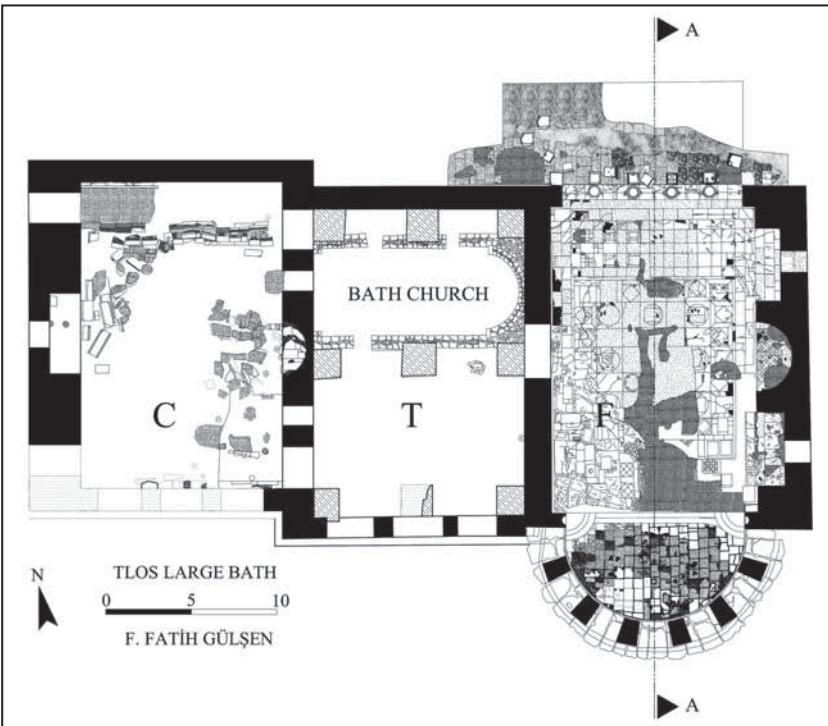
Resim: 6



Resim:7



Resim:8



Resim: 9



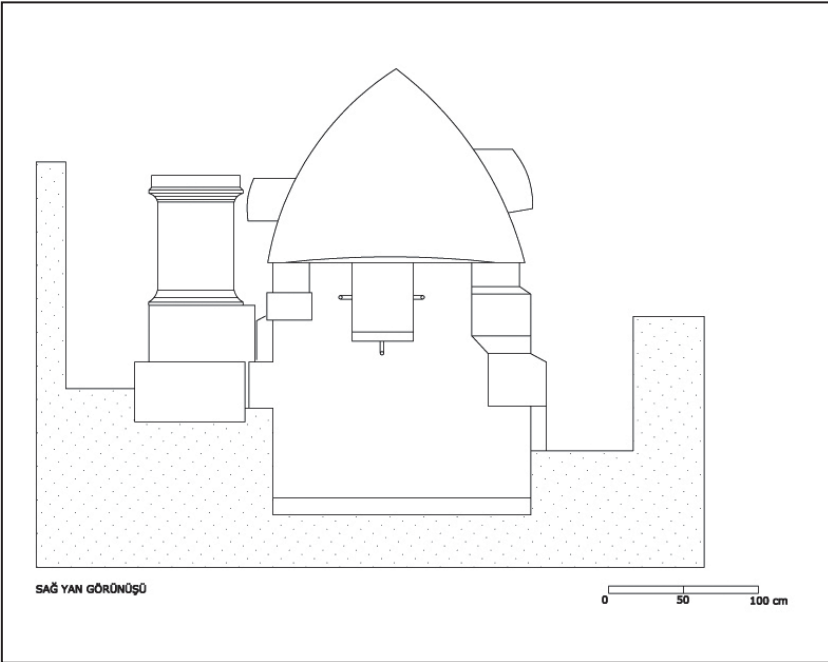
Resim: 10



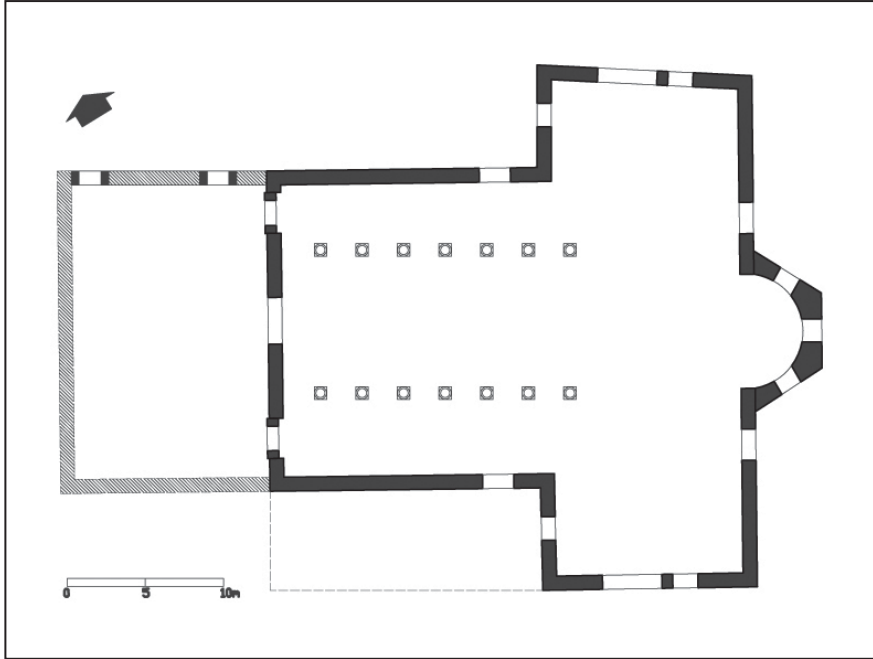
Resim: 11



Resim:12



Resim: 13



Resim: 14



Resim: 15

KAUNOS 2009 ÇALIŞTAY-KAZI-ARAŞTIRMA-RESTORASYON- KONSERVASYON-ONARIM VE “ARKEOLOJİK PARK” ÇALIŞMALARI

Cengiz IŞIK*

Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Başkent Üniversitesi adına yürüttüğümüz Kaunos örenindeki arkeolojik çalışmalarımıza, 2009 yılında da devam edilmiştir. Dört ay gibi uzunca bir zaman dilimini kapsayan örendeki araştırmalarımız, Bakanlığımıza sunulan projemiz çerçevesinde gerçekleştirilmiştir: Çalıştay; Kazı; Araştırma; Restorasyon; Konservasyon; Onarım ve “Arkeolojik Park”.

Çalışmalarımızın sonucuna ait hazırlanmakta olan “geniş rapor” tamamlandığında makama sunulacaktır. Aşağıda bu raporun kısa bir özeti verilmiştir.

Çalıştay

Kaunos Kazı Evi’nde bu yıl bir ilk gerçekleştirilmiştir: bir Çalıştay. Daha çok genç bilim adaylarının katılımlarıyla sınırlandırılan böylesine bir Çalıştay’ın her yıl, ama başka konularda yapılması planlanmaktadır. Böylesine bir çalışmanın asıl amacı, aynı konularda çalışan bu genç nesli bir arada toplamaktır. Böylece birbirlerini yakından tanıma fırsatı bulabilecekler ve de yaptıklarından birbirlerinin haberi olabilecektir; yöntem bilimi konusunda ortak bir yol belirleyebilecek ve de terminoloji kullanımında birleşebileceklerdir.

Bu yılın ilk uygulaması için seçilen konu “Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği” olmuştur. Bu program, üniversitem öğretim üyelerinden Doç. Dr. Billur Tekkök’ün organizatörlüğünde 11–14 Haziran 2009 günlerinde 18 genç bilim adamı adayının katılımıyla, merkezimizin bir istasyonu olan Kaunos Kazı Evi’nde gerçekleştirilmiştir (Resim: 1-2). Çalıştay’ın son günü ise, ethnoarkeoloji için Karacasu İlçesi’ne bir bilimsel seyahat düzenlenmiştir.

Çalıştay’ın bilim adına en büyük kazancından biri de, gerçekleştirilen bu bilge şöleninde verilen bildirilerin bir kitap altında yayınlanacak olmasıdır.

Kazılar

Tiyatro Çeşme Binası: Bilindiği üzere Kaunos’un bu en eski ve de en görkemli Çeşme Binası, büyük kısım itibarıyla daha geçen yılın kazı döneminde açığa çıkarılmıştı.

* Prof.Dr. Cengiz IŞIK, Başkent Üniversitesi Öğretim Üyesi Ankara/TÜRKİYE.

Ancak araştırmalar yapının özellikle de tarihlendirilmesinde ve de Tiyatro-eşme ilişkisinde bizleri sonuca götürebilecek önemli belge sunmamıştı bizlere. Bu nedenle çalışmalarımız daha çok bu amaca yönelik olarak programlanmış ve gerçekleştirilmiştir. Bunun için iki alan seçilmiştir: eşme Havuzu ve eşme-Doğu Duvarı ile çeşmenin içinde yer aldığı Niş-Batı Duvarı arasında bırakılmış ve yaklaşık 0.70 metre genişliğindeki mekân.

Havuzun dolgu malzemesi olarak kullanılmış olduğunu düşündüğümüz tarihlenebilir st yapı malzemesine maalesef buradaki kazı çalışması sonrasında da ulaşılamamıştır. Çünkü Havuz'un doğu kanadı ve uzun bölümü, batı kanadının aksine daha çok irili ufaklı kırma taşlarla doldurulmuştur. Kazancımız, havuz tabanının teknik özelliği olmuştur: Kireç, yoğun tuğla tozu ve kk tuğla kırıklarından oluşan yalıtkan bir alt katman üzerine mozaik tarzında yerleştirilen kk yassı taşlardan bir zemin; üzeri ise içinde yoğun tuğla tozu bulunan kireç harçla kaplanmıştır (Resim: 3a-b).

5.60 x 2.35 metre lsnde tutulmuş olan avluya bilindiği gibi *in antis* bir cepheden girilmektedir. Bu alanın yapının ikinci kullanımında hangi boyuta indirindiği ve ne amaçla kullanıldığı geçen kazı raporlarında detaylarıyla anlatılmıştır. Bu raporlarda verilen bir diğer bilgi de, avlunun bu dönemde, büyük ihtimalle Hamam Binası'nın büyük salonlarının birinden söküp getirilen mermer plâkalarla kaplandıda bilgisiydi. Hatırlanacağı üzere bu plakalar mevcut zeminin üzerine yapılan bir seviye katmanı üzerine dşenmişlerdir. Bu mevsim ikinci evrenin avlu döşemesine ait tüm plâkalar yerlerinden alınmışlardır. Nedeni hem ilk evrenin taban karakterini anlayabilmek ve dokümante etmek ve hem de parçalanmış olan bu plkaların onarımlarını yapmaktır. Hemen belirtilmesi gerekir ki, Avlu'nun orijinal tabanına ait bloklar, özellikle batı bölümde eksiktir. Çünkü bu kısım sonraki evrede başka amaç için değişime uğramıştır. Günümüze ulaşan kalıntılardan anlaşılmaktadır ki, Avlu'ya ait orijinal taban, gri mermer plâkalarla kaplanmıştır. Kalınlıkları 9 cm. olan bu plkaların lleri de değişmektedir: Bazılarının uzunluğu 1 metreye, genişlikleri ise 60 santimetreye varmaktadır. Korunan blokların ölülerini doğru okumakta zorlanılmaktadır. Nedeni de bu blokların kendi yataklarında adeta "puzle" gibi parçalanmış olmalarındır. Çünkü göçme sırasında tonozun büyük blokları olanca ağırlıklarıyla bunların üzerine kmştir. Buna bağlı olarak da hem oldukları yerde paralanmışlar ve hem de kmşlerdir. Bu da plkaların nasıl dşendiğinin anlaşılmasına imkân tanımıştır: Döşeme plâkaları ya doğrudan düzeltilmiş ana kaya zemin üzerine, olmadıda durumlarda, bu seviyeye kadar oluşturulan bir blokaj üzerine oturtulmuşlardır. Bu blokaj, sıkıştırılmış toprak zemin üzerine yerleştirilen yassı kk taş ve tuğla kırığından oluşturulmuştur. Avlunun bu orijinal taban seviyesinden parapet yüksekliği 58 cm. dir. Buna silmenin 23 santimetre olan yüksekliği de eklendiğinde toplam yükseklik 83 santimetreye ulaşmaktadır.

Çeşme Binası'nın tarihlendirilmesine yönelik seramik malzemenin ele geçebileceği tek umutlanacağımız yer kalmıştır: Çeşme doğu duvarı ile tiyatro çevre duvarının niş oluşturmak için güneye döndüğü duvar arasında kalan dar bir alan (Resim: 4). Ancak bir tek insanın sığabileceği kadar genişlikteki bu alanda ana kaya zemine kadar inilmiştir ki, bu da Çeşme doğu duvarının oturtulduğu düzlemdir. Bu kaya yatağının seviyesi yapının korunan en yüksek noktasından, güneydoğu köşeden 120 cm. aşağıda kalmaktadır. Bu noktada duvar, ancak 7. blok sırasına kadar günümüze ulaşabilmiştir. Ana kaya bu alanda da hareketli ve kırılığandır ve yatak, kayalığın üst profil akışına uygun olarak kesilmiş ve derine inilmiştir. Bu nedenle *analemma* duvarının daha iri temel bloklarının yerleştirilebilmesi için blok yatakları yapılmış; yüksekliğin alçak olduğu durumlarda ise, ana kaya mıcırının sıkıştırılmasıyla sert bir düzeltme dolgusu yapılmıştır. Bu mıcır dolgu bazı noktalarda 135 cm. genişliğe ve 120 cm. derinliğe ulaşmaktadır. Kaya yatağı güneydoğu köşede yuvarlak bir profilde kesilerek doğuya döner. Bu nokta aralığın en geniş olduğu yerdir: 43 cm. Kaya cephesi güney yöne doğru daralarak devam eder. Öyle ki, 3.25 cm. sonra adeta Çeşme doğu duvarına yanaşık olarak devam eder. Bazı yerlerde aralarındaki aralık 5 cm. ye kadar düşer.

Çeşme doğu duvarı yalnızca güneydoğu köşede 7. blok sırasına kadar korunmuştur ki, bu da toplamda 214 cm. ölçülmektedir (Resim: 5). Alttan 7. sıra *toichobat* tabakasına aittir ki, blokları farklı bir yüzey dokusu da göstermektedir: Kaba bosajlı. Bu nedenle temel sırasının 6. sıra ile oluşturduğu yatay derz, Çeşme'nin I. Evre'sine ait taban seviyesidir. *Toichobat* üzerinde yükselen diğer 6 sıraya ait blokların cephe işçiliğinde bir homojenlik vardır: Blokların çoğunun cephesi bir çerçeve içinde kaba yontulmuş “yüksek ayna” tıraşlanmıştır. Yalnız, “kapat taşı” olarak kullanılmış olan 20 cm. yüksekliğindeki blokların arka cephe yüzleri farklı yontulmuştur: Düz tıraşlanmış ve sivri uçlu kalemle düz bir doku verilmiştir (güneydoğu köşe bloğu hariç). Kuzey yöndeki uç bloğun kaldırma çıkıntısı dahi kopartılmamıştır. Bu duvar örgüsünde dikkati çeken önemli bir teknik özellik, Çeşme'nin güneydoğu köşesinde kendini göstermektedir: Daha çok İ.Ö. 4. yy. özelliği olarak bildiğimiz “şakül hattı”.

C. IŞIK-O.ÖZER

Bu ara mekânda ele geçirilen seramikler iki ayrı homejen grup içinde değerlendirilmektedir: Bunlardan İ.Ö. 4. yüzyıl karakteri gösteren parçalar kayalık alanın üzerinden gelmişlerdir; İ.Ö. 7.-6. yy parçaları ise temel seviyesine yakın alanda gün yüzüne çıkartılmışlardır.

Erkan KART

Palaestra Terası: Hamam Binası ile “Ölçüm Platformu” arasında kalan 75 x 85 metre boyutundaki geniş düzlük, örenin daha çok bedensel ve felsefi eğitimlerin yapıldığı bir mekândır. Son yıllarda bu alandaki çalışmalarımızın ağırlığını daha çok “Arkeolojik

Park” çerçevesinde uygulanan programımız oluşturmaktadır. Alanın henüz daha tamamıyla kazılmamış olan güney sütunlu galerisinin gün yüzüne çıkarılması ancak bu kazı mevsimi sonunda gerçekleştirilebilmiştir (Resim: 6). Topoğrafik yapı nedeniyle Palaestra'nın bu bölümü diğer üç kenardan farklı özellikler göstermektedir. Her şeyden önce 10 metre genişliğinde ve 75 metre uzunluğunda ölçülen bu güney galerinin tabanı büyük ölçüde ana kayadır. Ana kaya kesilip düzleştirilmiş ve sonrasında üzeri sıva ile kaplanmıştır. Bunun dışında kalan alanların zemini ise, sıkıştırılmış topraktır. Ana kaya, portikonun yalnızca tabanını oluşturmamış, büyük ölçüde arka duvarı olarak da kullanılmıştır. Cephesi zamanında sıvayla kaplanıp düzleştirilmiş olan bu ana kaya duvarın yüksekliği doğu uçta 2. 17 metreye ulaşırken, batıya doğru gidildikçe sifıra düşmektedir. Belli ki arka duvarın yüksekliği ancak bloklarla tamamlanabilmiştir. Stylobat ve arka duvar arasındaki genişliğin fazlalığı nedeniyle çatı, diğer galerilerde saptandığı gibi bu galeriyi de eşit iki ayrı koridora bölen orta aks üzerine sıralanmış bir sütun sırasıyla desteklenmiştir. Bunun da arkeolojik belgesi, açığa çıkartılan 1.10x1.10 metre ölçülerindeki kaidelerdir.

Ufuk ÇÖRTÜK

Agora: Kaunos Liman Agorası düzlüğünde geçen mevsim gerçekleştirdiğimiz “jeofizik” araştırmalarının sonrasında saptanan “anomali” noktalarının birinde bir sondaj açılmıştır (Resim: 7). Sondajda açığa çıkarılan iki farklı anıta ait bloklardan üçü yazıtlıdır ve bu metinler Kaunos'un siyasî yaşamındaki bilinmezlerine biraz daha ışık tutmuşlardır.

Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN

Hakan ÖZTANER

Çarşı Bazilikası: Kaunos öreninin Roma İmparatorluk Dönemi kamu binaları arasında Hamam Binası'ndan sonra bir diğer önemli ve anıtsal yapısıdır Çarşı Bazilikası. Ticari Liman'ın hemen kuzey kıyısında, Hellenistik Dönem Liman Agorası'nın batısında inşa edilmiştir. Dıştan dışa 92.6 x 22.2 metre ölçülerindeki bu görkemli yapıda bu mevsim daha çok dokümantasyon çalışmaları yapılmış, kazı, yalnızca Doğu Girişi önünde gerçekleştirilmiştir. Yapıyı örten yoğun bitki örtüsünün kaldırılmasıyla bile binanın günümüze kalan mimarî elemanları gün ışığına çıkarılmış ve hatta tasarımı anlaşılabilmiştir (Resim: 8). Kaunos Çarşı Bazilikası doğu-batı yönünde inşa edilmiş üç nefli apsidal bir yapıdır ve daha dar olan yan nefler iki katlı olmalıdır. Onun bu plan yapısı, günümüz katedrallerinin tasarımını hatırlatır ki, zaten katedrallerin plan yapısının kökeninde, Antik Çağın bu bazilikaları aranmalıdır. Aynı zamanda günümüz alışveriş merkezlerinin ilk uygulaması olarak karşımıza çıkan yapı, bir taraftan Hellenistik Dönem Liman Agorası ile bağlantılıyken, diğer taraftan da kuzey duvarı üzerindeki

kapılarla kendi döneminin agorasına açılmaktadır. Çünkü bazilikanın kuzeyindeki bu geniş düzlük, bizim tespitlerimize göre Roma Döneminin agorası olarak planlanmıştır. Dokümantasyon çalışmaları esnasında tespit edilen örneklerden de umutlanıyoruz ki, bu yapının yıkıntıları, Kaunos'un siyasi yaşamına da ışık tutabilecek daha pek çok yazılı belge sunacaktır bizlere. Kuzey Nef'in doğu ucunda sürdürülen kısa süreli kazıların sonrasında anlaşılmıştır ki, bu koridorun Liman Agora'sına ve Roma Dönemi agorasına açılan kapıları Erken Hıristiyanlık Dönemi sonrasında devşirme malzemeyle yuvarlak formda kapatılmış ve bir *Martyrium* (Türbe) olarak kullanılmıştır.

Mustafa BULBA
Münife DOYRAN

Demeter Kutsal Kayalığı: Kaunos'un inanç dünyasını renklendiren önemli bir tanrıçadır Demeter: İnsanlık adına bolluk ihsan eden, onlara bereketi sağlayan tanrıça. Bugünkü bilgilerimize göre bu tanrıça, adına tesis edilmiş kutsal mekânın en son durağıdır Kaunos. Tanrıçaya atfedilen mitolojik olayları da dikkate alarak bugüne kadarki yüzey çalışmalarımızdan ve de "kutsal çöplükten" gelen adak buluntularının yorumlanmasından elde ettiğimiz sonuca göre, Küçük Kale'nin limana bakan yüzündeki büyük teras tanrıçaya adanmıştır. Ve tanrıça adına her yıl düzenlenen, yalnızca kadınların katıldığı üç gün süreli "Bereket Bayramı" bu teras üzerinde gerçekleştirilmiştir (Resim: 9). Yalnızca biz meslektaşları değil, arkeolojiye ilgi duyan herkesi heyecanlandıran bu bayramın izlerini Kaunos'ta açığa çıkarmanın ilk çalışmasını bu mevsim gerçekleştirdik. Bu bağlamda bir taraftan alanın 3D çizimleri yapılırken, diğer taraftan da öncelikle teras üzerinde kalıntıları günümüze ulaşan üç Nefli bir Kilise'nin temizliği ile işe başlanmıştır (Resim: 10). Çünkü düşünüyorduk ki, Kilise, tanrıçaya ait olası bir tapınağın temelleri üzerine kurulmuştur. Amacımız bir taraftan olası bir Demeter tapınağının kalıntılarını saptamak ve diğer taraftan da bunların mevcut Kilise ile olan olası organik bağını tespit etmektir. Kilise'nin Orta Nefi içinde etkileyici bir konumda yükselen ana kayanın fonksiyonunu bize anlatabilecek arkeolojik verileri toplamak, bir diğer beklentimiz olmuştur. Çünkü ana kaya yükseltisine hiç mi hiç dokunulmamıştır ve bunun çok özel bir nedeni olmalıdır. Yoksa bu teras üzerinde tanrıça adına bir tapınak inşa edilmemiş de, görkemli bu ana kayayı doğallığına hiç dokunmadan onun adına mı kutsallaştırmışlardır? Orta Nef içinde yaptığımız sondaj mahiyetindeki küçük kazı, bu sorumuza cevap vermiştir (Resim: 11). Bu alandaki yürüme tabanı altında kalan kayalığın hareketli yüzeyindeki doğal çukurların her biri birer "adak bırakma" yeri olarak kullanılmıştır. Tıpkı Kilise'nin kuzey duvarı dışında kalan kayalık yüzeyinin aynı amaçla kullanıldığı gibi. Bu verilere dayanarak söyleyebiliriz ki, 32.20x31.10 metre boyutunda ve 5 metrenin üzerindeki bir yüksekliğe sahip bu görkemli teras, bereket tanrıçası için kutsanan bu kayalığı sınırlamak ve "ayınler"

için bir teras düzlemi, kültün olmazsa olmazı olan bir mağara oluşturmaktır. Tıpkı Frig dünyasının ana tanrıçası *Matar* için kutsal sayılan kayalıklar gibi ya da Urartu kültürünün “kaya nişleri” gibi. Güney yöne doğru yükselerek devam eden bu doğal kaya yükseltisi öylesine kutsallaştırılmıştır ki, binlerce yıl sonrasında, Erken Hıristiyanlık Dönemi içinde bile bu özelliğini muhafaza etmiştir. Bu adak çukurlarında ele geçirilen malzeme arasında pişmiş topraktan yapılmış olanlar sayıca fazla ve çeşitlidir. Kandiller, farklı tiplerde figürinler, minyatür vazolar bunlar arasında en önemli olanlarıdır. İki farklı adak türü daha vardır ki, bunlar bugüne kadar bilinen Demeter adakları içinde bilim dünyası için yenidirler: Sikke (Resim: 12) ve domuz yavrusu kemikleri (Resim: 13). Toplam 112 gümüş sikke adak olarak sunulmuştur. Bereketin tanrıçası Demeter’in kutsal hayvanı olan domuz yavrusuna ait kemiklerin de kutsal kayalığa adak olarak bırakılması bu kült için bir başka yenilik olarak çıkar karşımıza.

Sema ATİK

Burhan VARKIVANÇ

Tuzla: Bilindiği üzere bir TÜBİTAK projesi olarak da desteklenen Tuzla araştırmamız, bu kazı döneminde iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü-Deniz Koordinatörlüğü Başkanlığı’nın ekip ve ekipmanı ve Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Jeofizik Mühendisliği Bölümü öğretim üyelerinin de katılımıyla gerçekleştirilen kış mevsimindeki çalışmamızın ana hedefi “sığ deniz sismiği” uygulamasını gerçekleştirmek olmuştur (Resim: 14). Bunun da nedeni, Tuzla’nın neden oraya yapıldığı sorusuna cevap bulmaktır. Bulunmuştur da. Tuz Gölü ile arkasındaki Sülüngür Gölü arasında uzanan İnceburun Tepesi tektonik hareketlenmeler sonucunda faylanarak kırılma sonrasında oluşmuş “semer” biçiminde bir tepedir. Tepenin Akdeniz’e bakan cephesi iki kez kırılmış ve büyük bir kaya kütlesi olarak yaklaşık 100 metrelik bir çöküntüye uğramıştır. Bu düşen kütle bir kez daha kırılarak bu kez 30 metre daha çökmüştür. Ve böylece arka alanda doğal bir “kaya basamağı” oluşmuştur ki, bu da Kaunoslular tarafından Tuz Bahçesi’nin inşa yeri olarak seçilmiştir. Lagün suyunun binde 38-39 olan tuzluluk oranı, nisan ayından başlayarak izleyen sekiz aylık süreç içinde bu oranın üzerine çıkmaktadır. Bu şu anlama gelmektedir: Suyun tuz yoğunluğu henüz daha tavalara alınmadan daha da yükselmiştir. Bu da bir yandan tavalardaki tuz üretimin sürecini kısaltırken, bir yandan da tuzun kalitesini artırmaktadır. Lagün, özellikle kış aylarında görülen dev dalgaların kumsal üzerinde açtığı kanalla deniz suyu baskını altında kalmaktadır. Diğer taraftan da yağmurla beslenen küçük bir derenin suları boşalmaktadır tuz gölü lagün alanı içine. Böylece göl suyu içindeki tuzluluk oranı, dere ağzından Tuzla’nın bulunduğu yöne doğru gidildikçe artmaktadır. Ve bu oran tuz tavalalarının hemen önünde en yüksek seviyesindedir. Bugün bizlerin ancak teknolojinin kullanımıyla

elde ettiğimiz bu bilgileri Kaunoslular daha o günlerde biliyorlardı. Biliyorlardı ki, yaz aylarında denizden faleze doğru esen sıcak rüzgâr, tam da tesis üzerinde sıcak bir türbülans yaratacak, bu da buharlaşmayı hızlandıracaktı.

Yaz aylarında gerçekleştirilen çalışmalarımız ise, arkeolojik yüzey araştırmaları (Resim: 15); “özdirenç” ve çok kanallı “yer radarı” gibi arkeojeofizik etütler; klimatolojik ve jeomorfolojik gözlemler üzerine yoğunlaşmıştır. Yüzey araştırmalarında Toptantaş Tepesi mevkiinde dört mekânlı bir çiftlik yerleşimi; İnceburun Tepesi’nin güneydoğusunda *semikyklopean* bloklarla inşa edilmiş ve yüksekliği 2.5 metreye ulaşan bir sur duvarı; Bozburun Sırtı’nda ise tarım terasları tespit edilmiştir. Ardi ardına üç terastan oluşan bu büyük tarım terasının 1.5 metre yüksekliğine kadar korunmuş duvarları masif bloklarla inşa edilmiştir. “Özdirenç” çalışmalarının sonucuna gelince: Parseledeki mevcut tavalara ait anomaliler dışında herhangi bir mimarî dokunun izine rastlanmamıştır.

Araştırmalar

Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN

Demeter Adak Sikkeleri: Bu kazı döneminde ele geçirilen toplam 137 adet sikkenin 122’i Demeter Kutsal Alanı’nda “adak” olarak bırakılmıştır. Bu sikkeler her şeyden önce tanrıçanın kült aktivitesine yeni bilgiler katmıştır. Bronz olan biri hariç diğerleri gümüştür ve farklı kentlerde darp edilmişlerdir: Kastolaba kentine ait 79 sikke; Euromos kentine ait 3 sikke; Hydai kentine ait 14 sikke; Rhodos kentine ait 5 sikke; Magnesia kentine ait 3 sikke; Hekatomnidler Sülâlesi’ne ait 2 sikke. Bu sikke grubuna intrusion olarak dâhil olduğu izlenimini veren bronz sikke ile kalan 5 adet gümüş sikkenin etüdü devam etmektedir. Yapılan bu ilk değerlendirmenin sonucuna göre, elindeki bu küçük hazinesini tanrıçaya bağışlayan kişi, İ.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısı içinde yaşamış olmalıdır.

Çiğdem Gençler GÜRAY

Etütlük Cam Eserler: Kazı evi deposunda muhafaza edilen etütlük cam buluntularının öncelikle tipolojik sınıflandırılması sonlandırılmıştır. Sonrasında ise belirlenen iki form üzerinde bilimsel çalışmalara başlanmıştır. İlk grubu Hellenistik ve Erken Roma Döneminin yaygın cam formları içinde yer alan kalıba döküm tekniğiyle yapılmış düz ve kaburgalı kâseler oluşturmaktadır. Bu teknik ve formda yapılmış toplam 77 parçanın çizimleri yapılmış ve envanter bilgileri kayda geçirilmiştir. İ.S. 1.-3. yüzyıllarda kullanılan prizmatik gövdeli şişeler ise, diğer grubun malzemesidir. Daha çok saklama ve servis kabı olarak kullanılan bu şişeler dörtgen, altıgen, sekizgen ya da daire biçiminde yapılmışlardır. Şişelerin kimi örneklerinin dipleri, olasılıkla üretim atölyesini belirten yazıt ya da geometrik veya figüratif kabartmalarla bezenmiştir.

Epigrafiik Malzeme: Bu kazı d6neminde ele geçirilen toplam 15 yazılı belgenin 6’sı “Onurlandırma” yazıtıdır. 1’i “dinsel” içeriklidir, geriye kalan 8 yazıt ise, ancak parçalar hâlinde elimize geçebilmiştir. Hiç kuşku yoktur ki bu yazıtların 6zellikle iyi korunmuş olanları kentin, siyasi ve dinsel yaşamındaki bilinmezleri biraz daha aydınlatmıştır.

Restorasyon – Konservasyon – Onarım (Ark-İstanbul)

Tiyatro-eşme Binası: 2009 kazı mevsimi restorasyonu için Tiyatro-eşme Binası programlanmış ve bu bağlamda hazırlanan proje Muğla Korumu Kurulu tarafından onaylanmıştır. Bunun 6zerine Afyon-İşcehisar Demireller Mermer şirketi’ne gerekli olan malzemenin projeye uygun olarak hazırlatılması için sipariş verilmiştir. Ancak bu mevsim restorasyonun olmazsa olmaz ekipmanı bir vincin tedarik edilememiş olması, bu programımızı gerçekleştirememiş olmamızın nedeni olmuştur.

Buna karşın bu g6rkemli eşme Binası’nın gerek havuz tabanı ve gerekse kenar s6p6rgeliklerinin konservasyonu tamamlanmış, izolasyonu yapılmıştır. Bunun yanında parapetin malzemesi olan kum taşı blokların da onarımı bitirilmifitir. Asıl 6nemli olanı avlu tabanın orijinal yapısına getirilmifitir olmasıdır. Bu amaçla ikinci evrenin mermer plâkaları s6k6lm6řt6r. Oldukça parçalanmış olan bu blokların onarımları tamamlanarak koruma altına alınmışlardır. Altından ilk evrenin korunan taban blokları g6n y6z6ne çıkarılmışlardır. Bu bloklar yukarıdan d6şen b6y6k formatlı blokların ağırlığı altında çok zarar g6rm6şler, yerinde paralanmışlar ve hatta bazıları taban d6zeyine g6m6lm6şlerdir. Projemiz gereği bu bloklar konserve edilerek oldukları şekilde bırakılmışlardır. Amaç, kendi hikâyelerinin kendileri tarafından anlatılmasıdır.

Teras Tapınağı: Teras Tapınağı’nın G6ney Portikosu’na ait 6st yapı blokları bilindiği gibi kumtaşı malzemeden kesilmifitir ve 6zeri sıvanmış ve boyanmıştır. Bu alandaki restorasyon çalışmasının olmazsa olmazı, hiç kuşku yoktur ki, bu blokların konservasyonu ve onarımıdır. Bu amaçla bu kazı d6nemimizde portikonun g6n y6z6ne çıkarılmış olan gerek s6t6n tamburları, gerek başlıkları ve gerekse arşitrav ile *geison* bloklarının b6y6k bir kısmının sıva onarımı ve konservasyonları tamamlanmıştır.

Monopteros: K66k Kale’nin limana bakan eteği ile liman arasında kalan d6zl6kte daha 1970’li yılların başlarında ortaya çıkarılan bu yuvarlak binanın 6st yapısına ait, aralarında tavan ve çatı bloklarının yer aldığı malzeme daha o yıllarda g6n6m6ze kadar koruma amaçlı olarak yeniden toprağa g6m6lm6řt6r. Bu blokların yeniden “keşfedilip” konservasyon ve onarımlarının yapılması bu kazı d6neminde gerekleştirilmifitir.

Arkeolojik Park Uygulamaları

Bu yılın “Arkeolojik Park Projesi” kapsamında iki uygulama gerçekleştirilmiştir: Güney Şapel Mozaiği Seyir Platformu ve Tiyatro-Kuzey Tonozlu Giriş. Her iki uygulama da önceden hazırlanan ve Muğla Koruma Kurulu tarafından onaylanan projeye uygun olarak sonlandırılmışlardır.

Kubbeli Kilise-Güney Şapel Mozaiği Seyir Platformu: Şapelin taban döşemesi olarak yapılan mozaik (taş halı), geçen yılın arkeolojik çalışmalarıyla gün yüzüne çıkarılmış ve o yıl onarımı ile konservasyonu gerçekleştirilmiştir. Ancak sonrasında koruma amaçlı olarak yeniden kapatılmıştır. Oysa istedik ki, kendi dönemi için bu güzel taş taban halısı kenti ziyaret edenler tarafından da görülsün ve onları da yaklaşık 1300 sene öncesinin yolculuğuna çıkaralım! Mozaik tabanın tümüyle görülebileceği şekilde hazırlanan proje, fırınlanmış ağaç kullanılarak tamamlanmıştır. Hem “taş halısı” hem ziyaretçileri gün boyu gölgede tutmak için üzeri bir çadır bezi ile kapatılmıştır.

Tiyatro-Kuzey Tonozlu Giriş: Tiyatro’ya girişi sağlayan kuzey yöndeki basamaklı tonozlu girişin taş basamaklarının büyük bir bölümü daha Geç Antik Çağda sökülüp alınmıştır. Basamakların yalnızca alt sıralara ait dokuz bloğu, o da kısmen korunmuştur. Yukarıya doğru devamı ise hiç yoktur. Aksine irili-ufaklı taşlarla dolmuştur. Ve bu nedenle de özellikle ziyaretçiler için bu giriş tehlike arz etmektedir. Tehlikenin önlenmesi için uzun bir süre bu giriş ziyaretçilere kapatılmıştır. Oysa böylesine bir antik dokuyla Tiyatro’ya girmenin duygusu engellenmemeliydi. Uygulamanın ana çıkış noktası bu düşünce olmuştur. Girişin yan duvarları üzerindeki orjinal basamakların eğimi ve de korunan basamakların yüksekliği projenin doğru hazırlanmasına olanak vermiştir. Basamakların imalatı için tercih edilen malzeme, restorasyon felsefemize uygun olarak yine fırınlanmış ağaç olmuştur. Sonuç öylesine başarılı olmuştur ki, bu alan sanki basamaklı bir “galeri” olmaya adaydır artık. Ve bizler bu adaylığı da değerlendirdik: Yan duvarlara basamaklar üzerinden rahatça görülebilecek yüksekliğe Kaunos’un buluntularına ait resimler asılmıştır. Ne kadar doğru düşündüğümüzün ve de doğru bir iş yaptığımızın göstergesi de girişin kullanıma açıldığı andan itibaren ziyaretçiler tarafından gördüğü ilgi olmuştur.



Resim 1: Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği Çalıştayı I, Kaunos kazı evi.



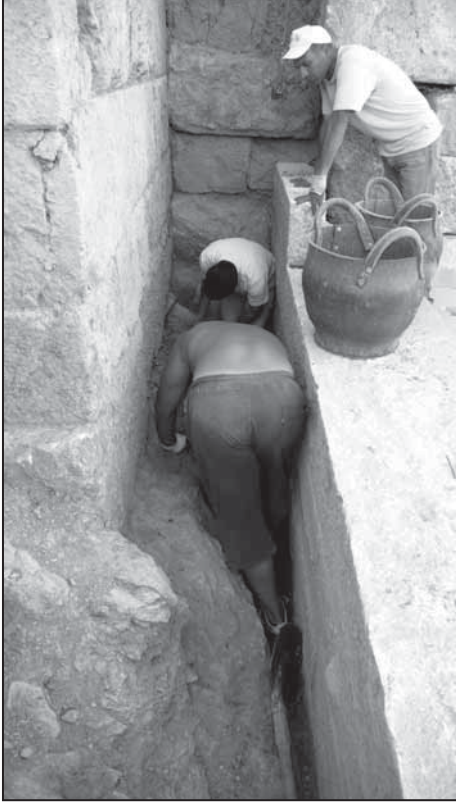
Resim 2: Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği Çalıştayı I, Kaunos kazı evi.



Resim 3b: Tiyatro Çeşme Binası Havuz kazısı.



Resim 3-a: Tiyatro Çeşme Binası Havuz kazısı.



Resim 4: Çeşme Binası ile Tiyatro Çevre Duvarı arasındaki mimari ilişkiyi ortaya koyan araştırma kazısı.



Resim 5: Çeşme Binası Doğu Duvarı, detay.



Resim 6: Palaestra terası, kazı sonrası.



Resim 7: Liman Agorası'nda yürütülen araştırma, kazı esnası.



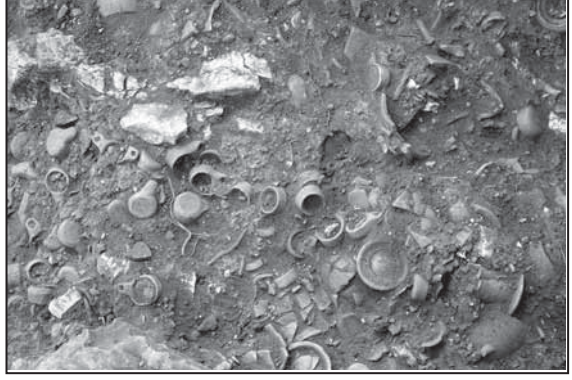
Resim 8: Çarşı Bazilikası – Çarşı Bölümü, kaldırılan bitki örtüsü sonrası.



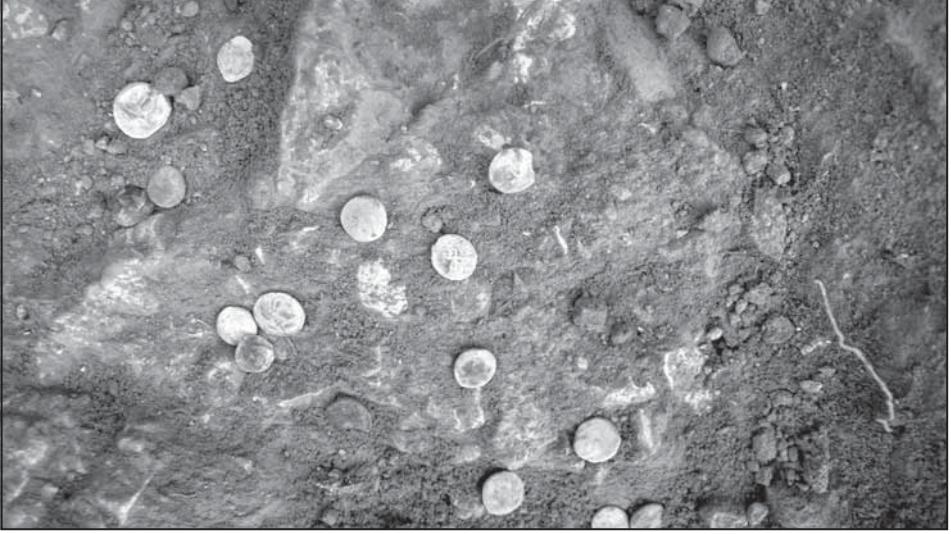
Resim 9: Bereket Tanrıçası'nın Kutsal Alanı, havadan.



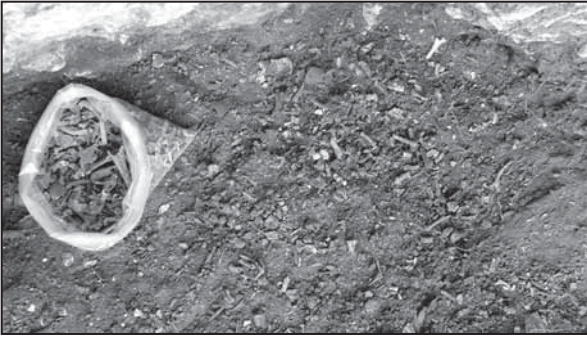
Resim 10: Bereket Tanrıçası'nın Kutsal Alanı, Kilise-Orta Nef içindeki "Kutsal Kayalık".



Resim 11: Bereket Tanrıçasına sunulan adaklar, minyatür kandiller ve minyatür kaplar.



Resim 12: Adak sikkeleri.



Resim 13: Domuz kemikleri, adak.



Resim 14: Taşkın Lagün suyu altındaki “Tuz Bahçesi” üzerinde yapılan “Sığ Deniz Sismiği” çalışması.



Resim 15: İnce Burun Tepesi üzerindeki sur duvarı, dokümantasyon çalışması.

ZEYTİNLİADA KAZISI 2009 YILI ÇALIŞMALARI

Nurettin ÖZTÜRK*
Berna KAVAZ

Zeytinliada kazılarının 2009 yılı sezonu 28.07.2008-16.09.2009 tarihlerinde çalışmalar tamamlanmıştır¹.

Balıkesir Kuva-yi Milliye Müzesi denetiminde, Yrd. Doç. Dr. Nurettin Öztürk'ün bilimsel sorumluluğunda yürütülmekte olan Zeytinliada (Resim: 1) 2009 kazıları 28 Temmuz-16 Eylül tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. 2009 yılında, 2008 yılında başlattığımız Mermer Kapı önündeki Jamatun (Hole)'deki mezarların açılımı ile yuvarlak yapıda devam edilmiştir. Liman Cephesi merdivenli alan ile açık hava tapınım alanı ve Doğu Kilisesi içindeki mezarlar alanlarında çalışmalar sürdürülmüştür.

2009 yılı çalışmaları bu yıl 4 değişik alanda sürdürüldü.

- 1- Hole (Jamatun) ve Vaftiz Havuzu'nun kuzey alanındaki mezar kazıları
- 2- Yuvarlak yapı.
- 3- Açık hava tapınım ve Güney Liman alanı kazıları.
- 4- Kazı evindeki çalışmalar.

Hol (Jamatun) ve Vaftiz Alanındaki Mezar Kazıları

İlk hafta avlunun güney-doğu yönünde yer alan I No.lu mekân olarak bilinen hol bölümünde yarım kalan iki mezar ve geriye 3,4,5 No.lu mezarların kazısı ve temizliği yapılmıştır (Resim: 2-3). Kolaylık için 5 No.lu mezardan başlanmıştır bu mezar da diğer iki mezar gibi taş sanduka biçimlidir. Üzeri yedi tane taşla kapatılmıştır. Etrafı düzgün duvarla örülüdür. İçinde az miktarda Geç Bizans seramik parçalarına rastlanmıştır. Daha sonra 4 No.lu mezar açılmıştır. Taş sanduka tipinde olan mezarın üzeri sekiz parçaya

* Yrd.Doç.Dr. Nurettin ÖZTÜRK Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Erzurum/TÜRKİYE. nuret38@yahoo.com. Gsm: 0532 746 73 55
Arş.Gör. Berna KAVAZ, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Elemanı, Erzurum/ TÜRKİYE, bernakavaz@hotmail.com

¹ Kazılarımızı maddî olarak destekleyen Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne Kültür ve Turizm Bakanlığı-Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'ne, Balıkesir İl Özel İdaresi Müdürlüğü'ne, kazımızı maddî ve manevî açıdan destekleyen Erdek Belediye Başkanı Hüseyin Aysan ve tüm personeline içtenlikle teşekkür ederim. Bilimsel çalışmalarımıza katkıda bulunan kazı heyeti üyeleri, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Doktora öğrencisi Aydın Erön'e, Yüksek Lisans öğrencisi Berna Kavaz'a, Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün özveriyle çalışan öğrenci ekibine, müze denetleyicisi Arkeolog Aytekin Yılmaz ve bizden hiç yardımlarını esirgemeyen Kuva-yi Milliye Müzesi Müdürlüğü elemanlarına içtenlikle teşekkür ederiz.

ayrılmış olan taş plâkayla kapatılmıştır. Etrafındaki duvarlar diğer mezarların duvarları ile bitişik bir vaziyettedir. İçerisindeki iskelet ise çok fazla tahribat görmüştür; az sayıda geç Bizans seramiği ve mersin otu ele geçirilmiştir. Dış kenardan uzunluğu 2.20 m. ve dış kenar genişliği 87 cm. olup ayak kısmına doğru daralan bir plandadır. Kazı çalışmaları 3 No.lu mezarla devam etmiştir. Taş sanduka tipinde yapılmış olan mezarın kapağı 6 plâka ile kapatılmıştır. Dıştan uzunluğu 1.61 m. genişliği ise 72 cm. olup içinden 1 adet bronz sikke aşırı korozyona uğradığı için dönem tespiti yapılamamıştır.

Zeytinliada doğu kilisesi vaftiz havuzunun kuzeyinde bulunan 2 No.lu alanda yeri tespit edilen mezarların kazısı yapılmıştır. Mezar taş sanduka biçiminde olup üzeri ahşap plâka ile kapatılmış olmalıdır; bunu da envanteri tutulan çok sayıda oksitlenmiş çivilerden anlıyoruz. Leğen kemiğinin yanında sağlam ele geçirilen ve envanteri tutulan bir adet *unguentarium* bulunmuştur. Mezarın dış kenar ölçüleri, baş kenar 56.cm., ayak kısmı 40 cm. duvar kalınlığı 25 cm. doğu uzun kenar apsisli şekildedir.

Zeytinliada doğu kilisesi vaftiz havuzunun kuzeyinde bulunan 2 No.lu açmada yeri tespit edilen 2 ve 3 No.lu mezarlarda ki çalışmalarda kapaklar açıldıktan sonra iskelet üzerinde, kötü kokunun dışarıya çıkmasını engelleyen Mersin otu bulunmuştur. Kuzeybatı güneydoğu doğrultusunda uzanan 3 No.lu mezarın 7 No.lu sabit noktadan olan uzaklığı 1.80 m. yine aynı noktadan derinliği ise 80 cm. dir. 3 No.lu mezarın uzunluğu 2.36 m.dir. Genişliği ise 46 cm. olup iskeletin kemikleri gün yüzüne çıkarılmıştır. 2 No.lu mezarda(lâhit) ele geçirilen bronz kolye korozyonludur. 3,4,5, No.lu mezarda pek çeşitlilik yoktur. Kazı sırasında bir tane sikke ele geçirilmiştir. Çok tahribat görmüş olduğundan dönem tespiti yapılamamıştır.

Çalışmalar daha sonra holün kuzey köşesindeki kubbeli örme mezarda devam etmiştir. Bu alanda kuzeye doğru inen merdivenlere rastlanmıştır. Bu merdivenler bu mezardan önce hole giren kuzeyden bir kapının varlığını ispatlıyor. Bu alanda haç şeklinde bronz kolye, bronz küpe, bronz yüzük, demir çivi ve cam *unguentarium* parçaları ve kemik buluntuları ele geçirilmiştir. Kubbeli mezarın duvar kalınlığı 52 cm. genişlik 164 m. yükseklik 2 m. pencere genişliği 47 cm., yükseklik 43 cm. ölçülerinde olup çalışmalar bitirilmediğinden işlevi konusunda tam bir bilgiye sahip değiliz.

Adanın bütün alanının erken ve geç mezarlarla yoğun bir şekilde kullanılması değişik görüşlere yol açıyor. Arteka'ya yakın olduğu için buraya yanaşan gemilerin yolcuları içinde o dönemdeki sarı veba hastalıklarının yoğunluğu nedeniyle adadaki şifalı sıcak suyun varlığını da göz önüne alırsak, muhtemelen hastalığın yayılmaması ve tedavi için yolcuların bu adaya indirilmesi uygun görülmüştür. Tedaviye karşılık verenler muhtemelen Arteka'ya gönderilmiş, tedaviye karşılık vermeyenler bu adada gömülmüştür.

Benim görüşüme göre Kybele açık hava alanı ve Meryemana Kilisesi hac yeri olarak kullanılmıştır. Ortaya çıkan gömülerin mimarî farklılığı bu görüşümüzü güçlendirmektedir.

Mermer Kapı ve Deniz Feneri

Kazının ikinci haftasında başlatılan, önce 3 No.lu alan olarak tanımladığımız yerdeki çalışmalar sonucunda işlev araştırmasını düşündükten sonra, bu merdivenli alanın geç dönem de kullanıldığı ve burasının zemini 33x33cm. ölçülerinden oluşan tuğla döşemeli yuvarlak planlı podyuma sahip deniz feneri olabileceği düşünülmüştür (Resim: 4). Çalışmalar sırasında dışa doğru genişleyen merdivenlere rastlanmıştır. 3 No.lu alanda yapılan ölçümler sonucu kapı giriş genişliği 2.90 m. merdiven başlangıcı 1.80 m. dir. Daralan çift sıra merdiven başlangıcı ile dönüşe kadar toplam on basamaktan olan mesafede 4.10 m. uzunluğu olan mermerden yapılmış basamaklar ortaya çıkarılmıştır. Basamaklar kuzey doğrultudan batıya dönerek tuğla döşeli alana bağlanıyor. Batı yöne doğru giden alanda üç merdiven basamağı açığa çıkarılmıştır. Merdivenlerin başlangıç hizasında 1.20 m. genişliğinde girişe sahip alanın eni 1.90 m. uzunluğu 4.20 m. ve yüksekliği 2.40 m. olan ana kayanın tıraşlanması ile zemin oluşturulan bir alanla karşılaşmıştır. Yapılan yorumlar sonucunda burasının muhtemelen feneri yakmakla görevli kişinin odası olduğu düşünülmüştür. Çalışmalar sırasında bir sütun parçası ile bunun yanında buluntu olarak açkısız ve çizgi bezemeli hamur rengine seramikler, freskolar, mozaik parçaları, demir ve cam buluntularına rastlanmıştır.

Kemerli Giriş ve Yuvarlak Yapı

2007 ve 2008 yıllarında üzerini açtığımız bu yapı evresinin altı tamamıyla dolgulu ydu. Bu yapının sonradan doldurulmuş olabileceğini, kemerli giriş kod seviyesinin yukarı doğru eğimli alandan dolayı kısaldığı gözlemlenmiştir (Resim: 5-6, Çizim: 2-3). Çalışmalarımızı önceden 4 No.lu alan olarak nitelendirdiğimiz alanda yoğunlaştırdık. Mermer kapısının karşısında merdivenlerin yükseldiğine tanık olduk. Kemere yaklaşıldıkça basamakların son bulunduğunu tespit ettik ve 33x33 cm. tuğladan zemin döşemesi ile karşılaştık. Mermer kapıdan kemere kadar olan kısım 4 m. uzunluğa sahiptir ve eni 1.60 m.dir.

Ayasofya mimarisinde uygulanan ikinci kata çıkan düz yokuşlu mimarî tekniği ile benzerlik içindedir; ancak burası yer yer mermer yer yer kiremit döşeli zeminden ibarettir. Kemerli girişin yapımında ana kayanın tıraşlanma sonucunda bir giriş elde edilmiş, bu sayede girişlerde kapı için, söve ve kiriş kullanılmamış. İki evreli bir yapıyla ve henüz işlevini tanımlayamadığımız mimarî bir olguyla karşılaşmış durumdayız. Kazı alanının genişlemesi ile ileriki kazı sezonlarında bunu da açıklığa kavuşturacağız.

Yuvarlak alanı; kazı alanı ölçüleri 13.50 m. x 15.00 m. boyutlarında bir alandır. Doğu kilisesinin batısına, dairesel alanın güneyine kapı olabilecek 2.80 m. genişliğinde bir giriş düşünülmüş. Ancak 1.80 m. zemin seviyesinde yangın tabakası ile karşılaşıldı. Etrafi geç Bizans ve Osmanlı duvar örgüsü ile çevrilmiş. Yuvarlak yapının evrelerini tespit etmeden burasının kapı girişi mi yoksa sonradan açılan oda mı olduğuna karar vermek güçtür. Yokuşlu yol burasını teğet kesmektedir. Yolun sonraki bir yapıya ait olma ihtimali vardır. Çünkü kullanım alanı daralıyor ve giriş olarak kabul ettiğimizde kör bir kapı görevi görüyor. 2.90 m. derinliğe sahip olması kuzeyde bulunan bu dairesel alanın parçası yarım daire görünümlü olan bölüm ile yaklaşık bir metre kot farkı oluşmaktadır.

Kuzey yöndeki dairesel alanın merdiven yükseltisinin kesilmesi sonucu yeni bir alan oluşturulmuş. Henüz bunun işlevini ortaya koymadık ancak derinliği ve kalın duvarları ile geç dönemde sarnıç olarak kullanılmış olabilir. Ana kayanın traşlanması ile uzun bir giriş ve kuzey duvarı oluşturulmuştur. İlâve olarak geç dönemde ikinci kata çıkan yokuşlu yol için, ayrıca geç Bizans örgüsü bir duvarla birleştirilmiş. Bu duvarın ana kayaya olan en mesafesi 2.50 m. ölçülerindedir. Taban zemini ana kayanın traşlanması ile oluşturulmuş olup korunan yükseklik 3.50 m.dir. Kuzey iç bükey duvarındaki tuğla örgü alanı 50 cm.dir. Dairesel alanın bu kuzey bölümünü oluşturan tuğla örgü sistemi, erken Bizans duvar örgüsü olup doğu kilisesi duvarlarında uygulanan malzeme ve teknik ile çağdaştır.

Kemerli girişten başlayan kiremit zeminli ve 1.30 m. enine sahip olan yokuşlu yol, 5.90 m. kadar batıya uzanmakta olup bu mesafeden kuzeybatıya dönmektedir. Bu yönde devam eden yokuşlu yol, kot farkı ile beraber 5.30 m. mesafeye kadar devam etmektedir.

Doğudan gelen ve ana kayanın traşlanması ile oluşturulan duvarın kalınlığı 90 cm.; yüksekliği 1.70 m. olup rampa yol ile kesişmektedir.

Yukarıda belirtilen dairesel alanın kazılmasından önce düz kiremit tuğla ile döşeli hâlinin çapı, 9.10 m. ölçülerindeydi.

Adanın Güney Yamacında Konumlanmış Açık Hava Tapınım Alanı

Ana kayanın tamamının gri damarlı mermerden oluştuğu ve işlenmesi açısından zor olduğu gözlemlenmektedir (Resim: 7-8). Nişlere baktığımızda kompleks bir yapı grubu ile karşı karşıya olduğumuzu kazının dördüncü haftasından itibaren anlamaya başladık.

Birinci Niş

Eni: 1.33 m.

Yükseklik: 1.45 m.

Derinlik: 1.10 m.

Zeminle mesafesi: 50 cm.

İkinci Niş

Eni: 1.43 m.
Yükseklik: 1.45 m.
Derinlik: 1.10 m.
Zeminle mesafesi: 50 cm.

Üçüncü Niş

Eni: 1.03 m.
Yükseklik: 1.33 m.
Derinlik: 62 cm.
Zeminle mesafesi: 50 cm.

Nişler, üzerinde veya tabanında herhangi bir kabartmaya veya dübel deliğine rastlanmamıştır. Varsa da aşırı lodosun etkisi ile zamanla aşınmıştır. Nişlerin önünde 3x3 m. ölçülerinde açtığımız alanda, 50 cm. derinlikten sonra tıraşlanmış kaya zeminine rastlanmıştır. Nişlerin doğusuna denk gelecek şekilde 4 m. yüksekliğindeki ana kayanın doğu-batı doğrultusunda tıraşlanmasıyla iki oda oluşturulmuştur. Birinci ve ikinci odanın ortak duvarı yine ana kayadan oluşmaktadır.

Birinci Oda

Duvar Kalınlığı: 60 cm.
Genişlik: 4.10 m.
Yükseklik: 2.50 m.
Zemin Karo Ölçüsü: 30x30 cm.
Oda Boyu Uzunluğu: 9.20 m.

İkinci Oda

Duvar Kalınlığı: 70 cm.
Genişlik: 5.35 m.
Yükseklik: 2.40 m.
Zemin Karo Ölçüsü: 33x33 cm.
Oda Boyu Uzunluğu: 9.20 m.

Bu iki odanın zemin tabanında 30 ve 33 cm. boyutlarında kiremit karolar kullanılmıştır. Birinci odadan ana kanala kadar gelen 23 cm. derinliğinde, 30 cm. eninde ve 1.30 m. boyunda yontulmuş boşaltma kanalı bulunmaktadır. İkinci odanın tabanında rastlanan kuzey-güney doğrultusunda kiremit mezar ele geçirilmiştir. Orta Bizans Dönemine ait pul altın sikke bulunmuştur. Bu iki odanın işlevi konusunda değişik

görüşler hâkim olmasına karşın, açık hava niş tapınımı ile ilgili yardımcı bir mimarî üslup benimsenmiş olmalıdır. Bergama'da ve Foça'da örneklerine rastladığımız bu kült alanları Kybele'ye adanmış olmasından dolayı ziyaret ya da tapınım amacıyla gelen topluluklar için mutfak yeri olarak düşünülmüştür. Ele geçirilen yoğun seramik buluntuları bu düşüncemizi doğrulamaktadır. Bu alanda üst örtü için kullanılan yoğun çivi buluntuları ele geçirilmiştir.

İkinci kattan gelip büyük ayazmanın doğusundan inen ana kanala giden tahliye oluğunun üzeri iki taş blokla kapatılmıştır. Birinci kapak taşı 62x100 cm. ölçülerinde olup oluk ise eni 30 cm., boyu 5.00 m. (görünen veya açılan alan) ölçülerine sahiptir.

Açık hava tapınım alanının ana kanalına ulaşmak kazı ekibi tarafından zorluklar içinde gerçekleştirilmiştir. 1957'lerde Beden Terbiyesi veya Gençlik Spor'un kamp için kullandığı binalarda aşırı derecede portland çimento ve mermer kullanılması çalışmalarımızı yavaşlatmıştır. Çalışmalarımızın sonunda istediğimiz sonuca ulaştık. Zemin döşemesi 70x40 cm. pişmiş topraktan oluşan iç bükey bir ana kanala rastladık. Doğu-batı doğrultusunda eğimli olup kanalın ucu güneybatıya uzanarak denizle birleşmektedir.

Kanal Genişliği: 30 cm.

Kanal Uzunluğu: 26.13 m.

Kanal Başlangıç Yüksekliği: 18 cm.

Kanal Sonundaki Yüksekliği: 80 cm.

Limana İnen veya Limandan Açık Hava Tapınım Alanına Çıkılan Merdiven

Basamak Sayısı: 8

Yükseklik: 1.60 m.

Eni: 2.60 m. (En üst basamak)

Daralan Merdiven Alanı: 1.30 m.

Bu merdivenin varlığı tapınım alanının ve antik iskelenin bulunmasında bize öncülük etmiştir. Merdivenin oluşumu ana kayanın tıraşlanması ile oluşturulmuştur (Resim: 9-10).

Kazı Evindeki Çalışmalar

Günlük buluntuların özellikle seramiklerin konservasyon tamamlamaları ve mermer mimarî buluntuların bütünleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çizim ekibi tarafından envanter sırasına göre kara kalem ve teknik resim çizimleri yapılmıştır. Günlük tutulan raporlar bilgisayar ortamında belgelenmiştir. Mütalaa ve karşılıklı istişareler ile fikir birliği sağlanmıştır.

Ele Geçirilen Buluntular

Ana kayanın oyularak ve tıraşlanarak elde edilen yapı duvarları içerisinde mimarî öge olarak sadece taşıyıcı elemanlar olması gerekiyor. Biz geçen yıl mimarî parçalar olarak başlık parçaları ile karşılaştık. Bu sezon da yağmurların etkisinden olsa gerek, apside yakın bölgede kapı sövesi, İ.S. 5. yy.a ait kayıkhanenin doğusunda sütun ve başlıklar ele geçirdik. Kazı başlarında 1.55x77x11 cm. ölçülerinde bir podyum üzerinde kutsal haç sayılan bitkisel örgülü mermerden bir ambon parçası ile karşılaştık (Resim: 11). Kayıkhanenin kuzeydoğu köşesinde güvercin figürlü İ.S. 5 ve 6. yy.a ait Korinth başlığı, İ.S. 6 yy.a ait sütunlu odadan plaster ve İ.S. II. yy. yazı karakteri taşıyan Dionysos kültüne ait dernek üyelerinin isim listesi ele geçirilmiştir (Resim: 12).

Seramik buluntuları olarak Geç Roma'dan Geç Bizans'a kadar hamur rengi ve renkli boyalı seramikler ele geçirilmiştir (Resim: 13). Osmanlı Dönemine ait pipo parçaları nadir olsa da geç dönem buluntularını göstermektedir. Cam olarak Bizans Dönemine ait bilezik ve *unguentarium* parçaları ele geçirilmiştir. Aşırı derecede korozyonlu birbirine yapışık sikke grubu, temiz olarak bulunmuştur. İ.S. 7 yy.a ait 1 adet altın (Orta Bizans) ve 18 adet Osmanlı Dönemi sikkesi ele geçirilmiştir (Resim: 14). Mimarî ahşap örtülerin kaynaşmasında kullanılan metal objeler; duvar ve taban süslemeleri olarak renkli mozaikler ele geçirilmiştir.

Sonuç

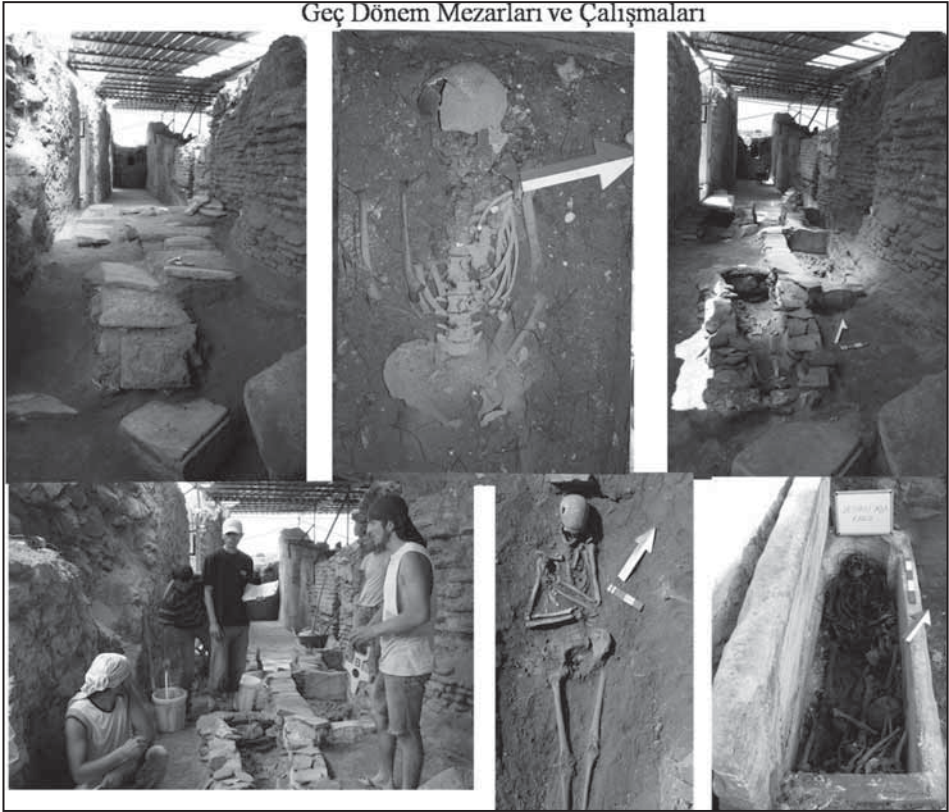
Erdek İlçesi'ne bağlı Zeytinliada'nın arkeolojik açıdan zenginliğinin 2008'de olduğunu 2009'daki kazı çalışmalarımızın sonucunda gördük. Mimarî açıdan ortaya çıkardığımız, henüz işlevini belirleyemediğimiz, ancak başlık olarak kemerli giriş ve yuvarlak yapı adı ile tanımlandırdığımız alan; jamatun üzerindeki mezarlık alanı, kubbeli mezar, açık hava tapınım alanı olmak üzere üç değişik kutsal alanı içermektedir. Açık hava tapınım alanının Bizans'ın rahiplerine (martir) ya da krallarına bir hizmet veya adak olarak yapılmış olma ihtimali yanında Frig tapınımına ait Kybele kutsal alanı olarak tespiti üzerinde durulmaktadır.

Açılan alanların korunması için gerekli girişimlerde bulunduk. Genel Müdürlükten gerekli ödenek geldikten sonra, üç yılda açılan alanların üzeri sac ve profil malzeme ile kapatılmıştır.

Bundan sonra, Zeytinliada'da kazılarımızın arkeopark projesi ile devam etmesi durumunda, Erdek İlçesi çok önemli arkeolojik buluntularıyla ileride Hıristiyan dünyasına yeni bir hac merkezi olabilecektir. Bölge turizm açısından da son derece önemlidir (Resim:15). Genel müdürlüğümüzün bu konu üzerine hassasiyetle durmasını saygılarımızla arz ederiz.



Resim: 1



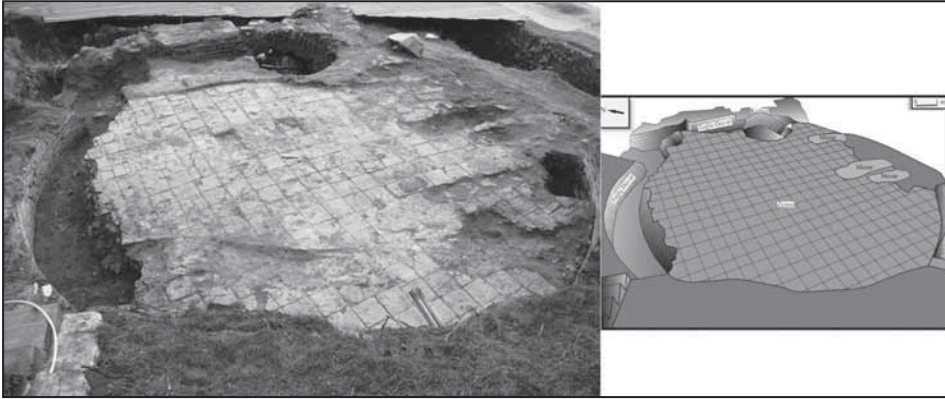
Resim: 2



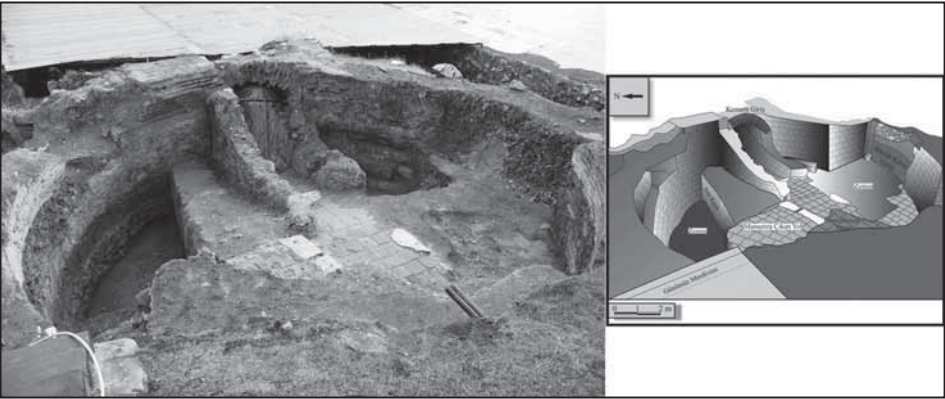
Resim: 3



Resim: 4



Resim: 5



Resim: 6



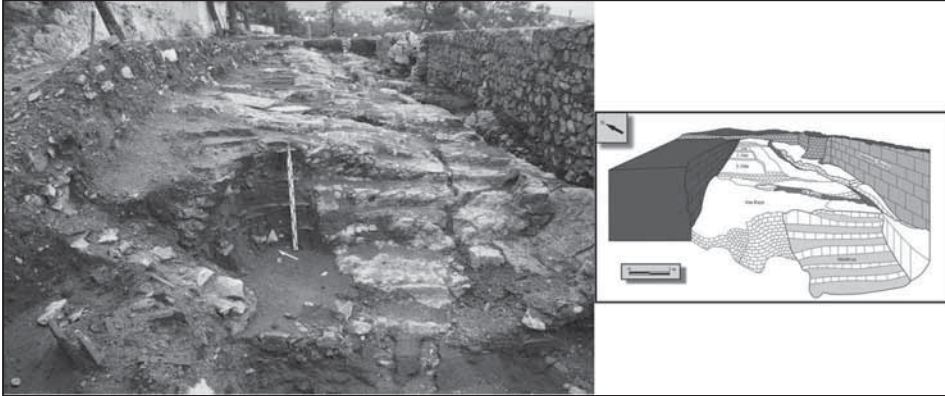
Resim: 7



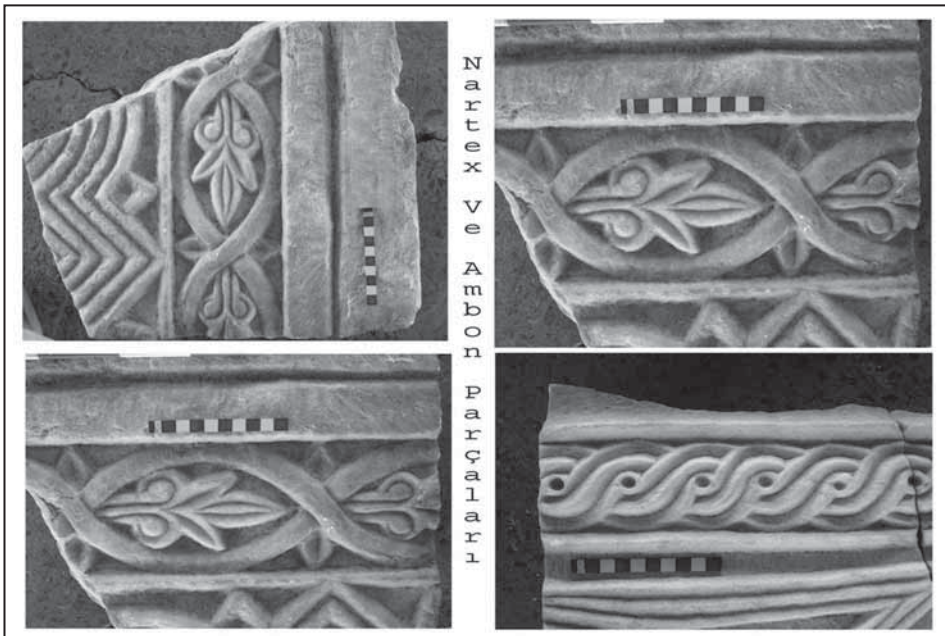
Resim: 8



Resim: 9

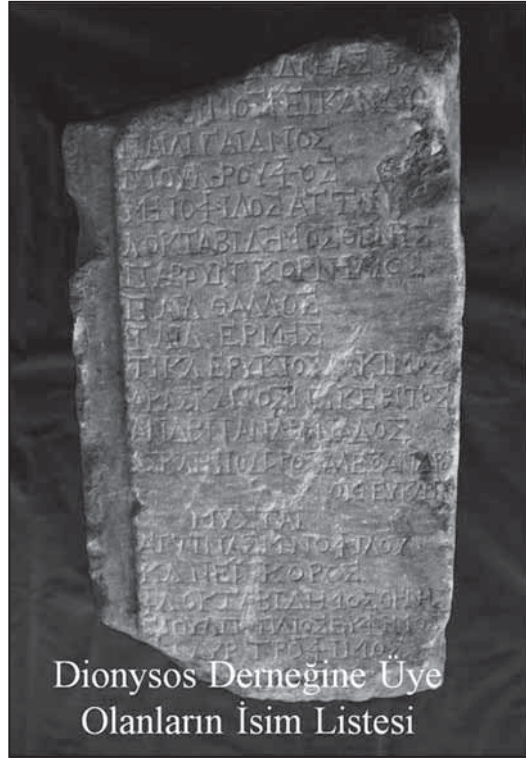


Resim: 10



N
a
r
t
e
x
v
e
A
m
b
o
n
P
a
r
ç
a
l
a
r
ı

Resim: 11



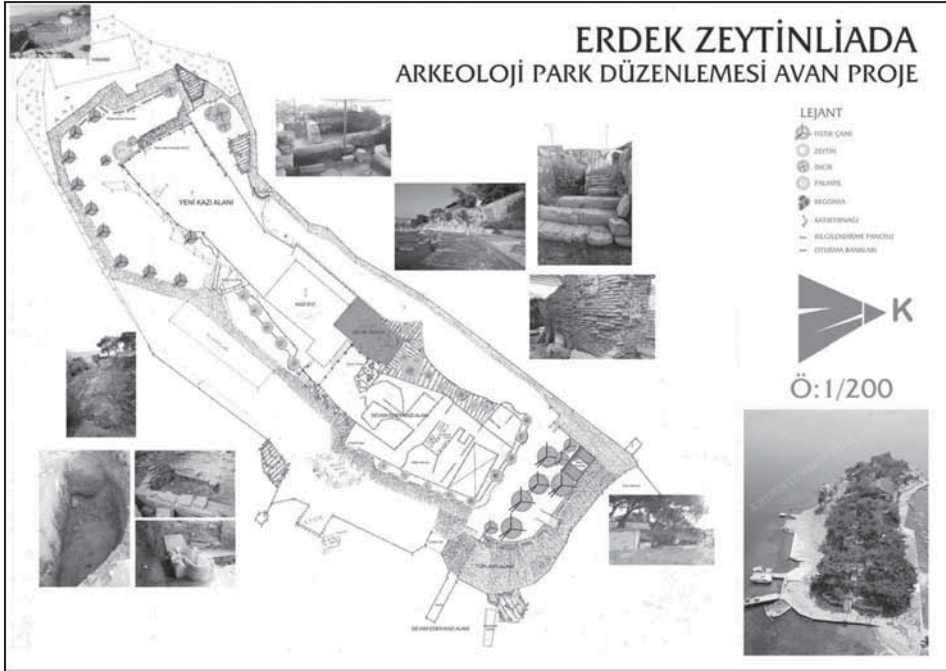
Resim: 12



Resim: 13



Resim: 14



Resim: 15

AMORIUM KAZILARI 2009

Chris LIGHTFOOT*
Nikos TSIVIKIS
Jane FOLEY

Giriş

2009 yılı Amorium kazı çalışmaları 29 Haziran – 11 Ağustos günlerinde arkeolog, konservatör, topoğraf, teknik ressam ve öğrencilerden oluşan toplam 30 kişilik bir ekiple, Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi Arkeolog Gülay Şahin gözetiminde sürdürülmüştür. Kazı bekçisi Selahattin Arıözsoy, uzun yıllardır kazı açılığını yapan Kazım Eryiğit, kazı evinde çalışan genel asistanlar Şirin ve Yıldız Bayram ve köyden tedarik edilen 20 işçinin yardımlarıyla başarılı bir sezon gerçekleştirilmiştir. Bu sezonda Aşağı Şehir’deki Kilise (Bazilika A) etrafındaki kazıları tamamlama ve binanın koruma ve restorasyonuna ağırlık verilmiştir. Ayrıca Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi’nde göreve yeni başlayan sayın Dr. Arzu Demirel’in daha önceki sezonlarda açılan çocuk mezarları ve 2008 kazı sezonunda bulunan ve M.S. 838 kuşatması sırasında ölen iki bireyin kemikleri üzerinde detaylı çalışması oldukça verimli sonuçlar vermiştir.¹

Aşağı Şehir Kilise Kompleksi

Eric IVISON²
Murat ŞEN

Aşağı Şehir Kilisesi’nin kuzey ve güneyinde 2009 kazı sezonu sırasında 29 mezar açılmıştır. Mezarların çoğunda üst üste gömülmüş pek çok birey bulunmuştur. Örneğin (Şekil: 1), A13’te yer alan 102 No.lu mezarda dört gömü katı görülmesine rağmen en az 9 bireyin bu mezara defnedildiği anlaşılmaktadır (Resim: 1). Bir kaç mezarda cam bilezik ve boncuklar, bakır bilezik, yüzük ve kolye gibi kişisel takı eşyaları yanında haç kolye uçları da ele geçirilmiştir. A27 alanında bulunan 112 No.lu mezarda bir bireyin kolunda yedi adet cam bilezik (Resim: 2) ve bir çocuğa ait olan 116 No.lu mezarda da biri bakır

* Dr. C.S. LIGHTFOOT, Dept. of Greek and Roman Art, The Metropolitan Museum of Art, New York, NY10028-0198, A.B.D. Email: amoriumproject@msn.com.
Nikos TSIVIKIS, Institute for Mediterranean Studies, Rethymno, Girit. Email: tsivikis@hotmail.com.
Jane FOLEY ACR, Foley Conservation, Llwyngarth Fawr, Builth Wells, Powys UK.
Email: jfcfoley@gmail.com

¹ Bkz. A. Demirel, “Bizans Kenti Amorium’dan İki Travma Örneği,” *Arkeometri Toplantısı Sonuçları* [basımda].

² Prof. Dr. Eric IVISON, Dept. of History, College of Staten Island, CUNY, New York; Murat ŞEN, Sanat Tarihi Bölümü, Edebiyat Fakültesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

diğeri cam olmak üzere, yan yana iki adet bilezik bulunmuştur. Bu sezon ele geçirilen ve kolyeye ait olduğu düşünölen cam boncuklar ve mercimek şeklindeki kolye uçları da Amorium'daki Bizans Dönemine ait mezar buluntuları arasına eklenmiştir.

Özellikle üç mezarda ele geçirilen organik buluntular (ahşap, tekstil ve deri) muhteşem ve kayda değerdir. Aşağı Şehir Kilisesi narteksinde 2002 sezonunda açılan iki mezarda ipek kıyafet, birey üzerinde sarılı kefen ve deri pabuçlardan parçalar ele geçirilmiş olmasına rağmen, 2009'da açılan A13 alanındaki 103 No.lu mezarda bulunan Orta Bizans Dönemine ait tekstil ve ayakkabı parçaları şüphesiz Amorium'daki buluntular arasında en iyi korunmuş olanlarıdır (Resim: 3).³ Bu mezara ikisi yetişkin birisi çocuk olmak üzere üç birey gömülmüştür. Bireylerin giydiği ve sağlam olarak ele geçirilen pabuçlardan ilk çift yetişkin bir bireye ait olup mezarın sol (güney) alt kısmında, ikinci çift ise bir çocuk pabucu olup mezarın sağ (kuzey) duvarına yakın yerde bulunmuştur. Parmakların olduğu kısmı açık ve üzerinde küçük bakır tokalarla süslü olan üçüncü çift ise hâlâ bireyin ayaklarında idi. Ayağında pabuçlar olan bireyin bütün vücudu tekstile sarılmış ve başında bir örtü ve omuzlarında bir şal vardı. Mezarda ele geçirilen buluntular kazı evindeki konservasyon laboratuvarına taşınmadan evvel konservasyon ekibimiz tarafından kaldırılmalarının ve üzerindeki detaylı çalışmaların kolaylaştırılması için mezar içinde *in situ* iken sağlamaştırılmışlardır. Ayrıca organik buluntulardan analiz için Metropolitan Museum'a götürölmek üzere küçük parçalar alınmıştır. Binanın korunmasını sağlamak amacıyla kilise üzerine konulması umut edilen çatıya ön hazırlık yapmak için Aşağı Şehir Kilisesindeki mezarların kazılıp buluntularıyla beraber kayda geçirilmeleri gerekiyordu. Buna ilâveten mezarlarda farklı şekilde gömülen bireylerin ve buluntuların ele geçirilmesi Amorium'un nüfusu ve Orta Bizans ölü gömme adetlerine ışık tutmuştur. 2009 sezonundaki çalışmalar sadece mezarların kazı arkeolojisi üzerine odaklanmamış, kilisede yapılan diğer çalışmalar bina tarihinin daha erken dönemlerine de ışık tutmuştur.

Sezonun kayda değer çalışmalarından birisi de A19 alanında gerçekleştirilen kazılardır. Bu alan Orta Bizans (M.S. 10.–11. yüzyıl) Dönemine ait ve vaftizhanenin kuzey duvarından hafif eğimli olarak inşa edilen kare şeklinde bir odadan ibarettir. Odanın asıl inşa amacı bilinmemekle beraber, içinde vaftizhane duvarına bitişik iki mezar yer almaktadır. Odadaki Orta Bizans tabakalarının altında derin bir tank açığa çıkarılmıştır. Tankın arka (doğu) duvarı içinde üzüm ezmeye yarayan ve tahta kirişi tutmak amacıyla iç yüzlerinin orta kısmına delik açılmış iki büyük taş blok ve ön (batı) duvarına yakın tabanda bir akıtma deliği bulunmuştur (Resim: 4). Tankın güney kısmındaki duvarda

³ Bkz. C. Lightfoot ve Y. Arbel, "Amorium Kazısı, 2002," *KST* 25/1, Ankara, 26-31 Mayıs 2003, Ankara 2004, s. 3, çiz. 2-3, res. 8.

uzunluğu 2.64 metre, görülen yüksekliği 1.01 metre ve kalınlığı 0.42 metre olan bir büyük kireç taş blok dikkat çekmektedir. Bu uzun taş blok 2008 kazıları sırasında Büyük Mekândaki XE açmasındaki üzüm ezme tankının önünde bulunan taşta oldukça benzer özellikler göstermektedir. Üzüm suyunun akıtıldığı küçük havuz, Orta Bizans Dönemine ait odanın batı duvarının altında kalmış olmasına rağmen, A17 alanındaki kazılar batıya doğru genişletilmiş ve açılan alanda üzüm ezme taşı *in situ* bulunmuştur. Bu iki alanda içinde kırık tuğla, mermer levha ve yanarak kömürleşmiş kalas parçaları olan derin bir yangın tabakası görülmüştür. Hiç sikkeye rastlanmayan A17 No.lu alanda tek saplı bir pişirme kabı ele geçirilmiştir (Resim: 5). Burada ve Büyük Mekândaki tabakalarda ele geçirilen buluntuların benzerliğinden yola çıkarak M.S. 838 yılındaki Amorium'un Arap kuşatması sırasında yaşadığı yıkım olayını gösteren delilleri bu açmada da açıkça görülmektedir. Çalışmalar neticesinde Aşağı Şehir Kilisesi ve Büyük Mekânı kullanım ve kronoloji olarak birbirine doğrudan bağlayabilmek çok memnun edicidir. Bununla beraber, Kilise'deki şarap üretim tesisatının Aşağı Şehir'de ticarî amaçla inşa edilmiş bir dizi şarap üretim atölyesinin bir parçası mı, yoksa Kilise'ye bağlı olarak, örneğin kutsal şarap yapımında kullanılmak üzere özel bir sebeple mi inşa edildiği konusunda merak uyandırıcı bir kaç soru akla gelmektedir. Tesisatın güneyinde vaftizhane duvarı ve kuzeyinde de Erken Bizans duvarının olmasından dolayı odaya giriş çıkışın çok kolay olmadığı görülebilmektedir. Odanın çok küçük olmasından dolayı odada çalışmak yanında yukarıda da bahsedilen üzüm ezme tankının yan duvarındaki büyük kireç taşı bloğunun odaya nasıl yerleştirildiği de oldukça dikkat çekicidir.

Kilise'deki kazılar sırasında pek çok Geç Roma *unguentarium* parçaları yanında damgalı tuğla parçaları da ele geçirilmiştir. Bu kazı sezonunda bulunan 9 damgalı tuğla parçasının bir tanesi hariç hepsinde EΛIANOY ismi yer almaktadır (Resim: 6).⁴ Diğer parçada ise tek merkezli iki kabartma daire içinde [EYTE]NIOY ismi okunmaktadır. A20 açmasının ortasındaki 810 No.lu tabakada bir miktar açık sarı renkli madde bulunmuştur. Kazı sezonu sonunda Afyonkarahisar Müzesi'nin izniyle bir miktar alınarak analiz için Metropolitan Müzesi Kimya Laboratuvarı'na getirilmiştir.⁵ Analiz sonuçlarından bu maddenin İngilizcede 'kralın altını' olarak adlandırılan ve renk vermesi için kullanılan bir mineral olan *orpiment* (sarı zırnık) olduğu anlaşılmıştır. Amorium'da ilk defa rastlanan bu boya maddesi büyük bir olasılıkla kilisedeki *fresco* süslemesi için kullanılmıştır. Ele geçirilen tüm veriler A20 açmasının kilisenin tamiri sırasında inşaat alanı olarak kullanıldığını açıkça göstermektedir.

⁴ Bkz. R.M. Harrison, N. Christie ve diğerleri, "Excavations at Amorium: 1992 Interim Report," *Anatolian Studies* 43 (1993), s. 155, çiz. 1.

⁵ İlgi ve yardımları için Dr. James H. Frantz (*Research Scientist, Department of Scientific Research, The Metropolitan Museum of Art*)'a teşekkürlerimizi sunarız.

Sonuç olarak 2009 sezonunda Aşağı Şehir Kilisesi'nin kuzeyindeki çalışmalar Erken Bizans Döneminden Orta Bizans Döneminin sonuna kadar bu alanın kullanıldığını göstermiştir. Kilisenin kuzeyinde ortaya çıkarılan mekânlar alanın çeşitli amaçlarla sürekli olarak ve ortaya çıkarılan mezarlar da alanın ölümler için yoğun bir şekilde kullanıldığını işaret etmektedir.

Aşağı Şehir Büyük Bina

1988–1989 kazı sezonlarında kazısı başlatılan büyük bina muhtemelen resmî bir bina idi. Kazılar sonunda ön rapor hazırlanmış olmasına rağmen binanın tarih ve kullanım amacı hâlâ anlaşılamadığından dolayı 2009 kazı sezonunda yapı üzerinde yeniden detaylı bir çalışma yapılmıştır.⁶ İlk olarak, eski kazılardan kalan dolgu toprak sit alanı dışına atılmıştır. Bunu takiben büyük binanın duvarları ve bütün açmaların çizimlerini yapmak ve detaylı incelenmesini kolaylaştırmak için titiz bir şekilde temizlenmiştir. Amorium'da ilk yıllarda yapılan kazılardan anlaşıldığı üzere, Büyük Bina, olasılıkla Erken Bizans Döneminde inşa edilen, güney batı kısmındaki ek odalarla genişletilmiş tipik bir Geç Roma yapısıdır. Bazı yerlerinde hâlâ 3 metreden yüksek olan binanın duvarları oldukça iyi korunmuştur. Binanın zemin katını oluşturan çok geniş kare ve dikdörtgen odalardan, yapının olasılıkla en az bir katının daha olduğu tahmin edilmektedir. 1988–1989 kazı sezonlarında tamamı kazılarla açılmamakla birlikte, yapının en dikkat çeken iki ögesi açığa çıkarılmıştır: Bunlar: (a) Bir ana giriş kapısının etrafında oldukça yüksek bir duvarla çevrilmiş ve doğu kısımda yer alan anıtsal bir ön cephe (1 No.lu oda) ve (b) Yapı kompleksinin ortasında giriş kapılarının olduğu bir açık avludur (3 No.lu oda). Yapının büyüklüğü ve binanın sağlamlığı Ortaçağda yoğun olarak yeniden kullanıldığı anlaşılan bir Geç Roma–Erken Bizans resmî binasına ait olduğunu göstermektedir.

2009 kazı sezonunda odaların ve duvarların detaylı temizliği yapılırken, bazı kesitler stratigrafiyi daha iyi anlamak için yeniden düzeltilmiştir (Şekil: 2). 6 No.lu odada zemin hakkındaki soruları cevaplandırabilmek ve birkaç parça seramik parçası toplamak amacıyla çok küçük bir kazı yapılmıştır. Sonunda, katmanları anlayabilmek için kesit çizimlerinin yanında bina duvarlarının planları da yeniden çizilmiştir. Farklı yapı ve yerleşimleri göstermek amacıyla çizilen yeni planlar üzerinde işaretlemeler yapılmıştır. Harrison zamanında kazılmış olan duvarların temizlenip tamamen açığa çıkarılmaları sayesinde, 1989 yılında yapılmış olan Büyük Bina planlarındaki erken evrelerin en az iki yapım evresine ayrılmasının uygun olacağı anlaşılmıştır. Kazılan binanın büyük bir kısmı 6 odadan oluşmakta (1-6 No.lu odalar) ve kuzeyden batıya doğru uzanmaktadır (1

⁶ Bkz. R.M. Harrison, "Emirdağ (Afyon)'da Amorium Birinci Kazı Raporu," *KST* 11/2, *Antalya*, 18-23 Mayıs 1989, Ankara 1990, s. 156-7, şek. 4, res. 2-3; R.M. Harrison, "Amorium 1989," *KST* 12/2, *Ankara*, 28 Mayıs-1 Haziran 1990, Ankara 1991, s. 255-6, şek. 3, res. 4.

No.lu bina). Duvarlar moloz taşların araları kireç harcı ile doldurularak inşa edilmiş ve 1.20 metre yükseklikte 4 sıra tuğla dizisi konularak üzerine devam edilmiştir. Duvarlar sağlam harç temeller üzerine oturtulmuşlardır. Bunun yanında 1 ve 2 No.lu odaların arasında, güney kısımda ve sadece az bir kısmı açığa çıkarılmış olan 2 No.lu bina ve kuzeyde yer alan 3 No.lu binanın duvarı oldukça farklı bir yapım özelliği göstermektedir. Duvarın taban kısmındaki dikey olarak yerleştirilmiş büyük kare taş bloklar kireç harcı kullanılarak dizilmiş ve daha küçük kare taş bloklarla üzerine çıkılmıştır.

Harrison zamanında bu binada ele geçirilen seramikler de sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Bu seramik buluntularla beraber ele geçirilen sikkeler büyük binanın kronolojisini anlamakta ilk bilgileri vermektedir. Tanımlanabilen seramik grubunun çoğunluğu oluşturan Geç Roma kaba (günlük) ve ince seramik kap parçaları muhtemelen yerel yapım olan tipik gri renk hamurlu seramiklerdir. Ancak neredeyse bu seramik parçalarının hepsi tarihlenme yapılabilecek, güvenilir arkeolojik tabakalarına değil de, ya çöplük ya da daha erken devirlere ait seramik parçalarının olduğu geç dönemde kullanılan zemine aittirler. 2009 sezonunda Büyük Bina'nın temizliği sırasında ele geçirilen ilginç parçalardan birisi de yayvan bir seramik kâseye aittir (Resim: 7). Kâsenin iç yüzeyi kırmızı astarlı olup kabartma desen içinde haç yer almakta ve dış yüzeyinde ise kırmızı benekler görülmektedir. Bu özellikleri taşıyan parça Erken Bizans Dönemine ait olan ve daha önce Amorium'da ele geçirilen seramiklere benzemektedir.⁷ Daha önceki sezonlarda yapılan kazılarda ele geçirilen buluntular içinde Ortaçağ seramikleri de yer almaktadır. Bunlar arasında Karanlık Çağa ait iyi perdahlı, Orta Bizans sarı sırlı, yontma ve kazıma tekniği ile yapılan örneklerin yanında, birkaç parça Konstantinopolis beyaz hamurlu seramik ve tipik Selçuklu yeşil sırlı *sgraffito* (kazıma) tekniği kullanılarak yapılmış seramik kap parçaları da görülmektedir. Önümüzdeki sezonlarda yapılacak kazılar ve ele geçirilen buluntuların çalışılması sonucunda Büyük Bina'nın kullanım amacı ve kronolojisinin anlaşılması umut edilmektedir.

Tekstil Raporu

8-14 Temmuz günlerinde Aşağı Şehir Kilisesi'nin güneyinde açılan mezarlardan 2008 kazı sezonunda ele geçirilen tekstiller üzerinde çalışma Petra Linscheid tarafından yapılmıştır. Mezar içindeki bireyler 10. y.y.a tarihlendirilmektedir ve tekstiller de bu bireylerin giydiği kıyafetlere aittir. Küçük parçalar oldukça hassas ve renkleri bozulmuş hâlde oldukları için, kazı evinde yer alan konservasyon odasında oldukça güçlü bir mikroskop altında incelenmişlerdir. Sağlam kalan tekstil parçalarının çoğu 64 No.lu

⁷ Karşılaştırma için bkz. R.M. Harrison ve diğerleri, "Amorium Excavations 1990: The Third Preliminary Report," *Anatolian Studies* 41 (1991), s. 226-227.

mezarda ele geçirilmiştir. Bunlar arasında birkaç parça çizgili Şam kumaş dokuması olan çok renkli tekstil parçaları dikkat çekmektedir. Bazı parçalarda görülen dikiş izleri bu desenli tekstillerin bir kıyafete ait olduğunu işaret etmektedir. Aynı mezarda kullanım amacı henüz belirlenemeyen, gümüş iple tekstil üzerine dikilmiş deri parçaları mezarın ayak ve baş kısmında ele geçirilmiştir. Ayrıca 64 ve 104 No.lu mezarlarda bulunan ve tekstil astarlı deri kemer parçaları üzerinde de çalışılmıştır. 64 ve 62 No.lu mezarlarda birbirine geçirilerek örgü tekniğinde yapılmış ip, 6 No.lu mezardaki iple aynı özellikleri göstermektedir. Bu şekilde yapılmış iplerin 10.–11. yy.a ait ölü gömülerinde oldukça sıklıkla kullanıldığı düşünülmektedir.

Arkeobotanik Örnekler

John GIORGI⁸

Büyük Mekân içerisindeki XE açmasından 2005–2006 sezonlarında toplanan yedi arkeobotanik örneğin hepsi M.S. 838 isyanındaki yangın tabakaları ya da bu olaydan bir önceki döneme ait olan tabakalardan alınmıştır. Bunlardan beş örnek XE açmasında bulunan şarap imalâthanesindeki ezme havuzunun (E yapısı) hemen üzerindeki yangın tabakasından (kontekst 260),⁹ biri C yapısındaki pres tankı içindeki yangın tabakasından (kontekst 45),¹⁰ ve başka bir örnekte (kontekst 42) üzerindeki 838 isyanından arta kalan yangın tabakasından olduğu düşünülen yanık katmanından alınmıştır. Başka bir örnekte 2009 sezonunda Aşağı Şehir Kilisesi A19 açmasında bulunan pres tankının içerisindeki dolgu tabakasından toplanmıştır.

Ele geçirilen arkeobotanik örneklerin 85%ini oluşturan yanmış bitki kalıntılarının tahıl tohumları olduğu görülmüştür. Toplanan örneklerin birkaçında ise yer yer şahtere (*fumitory / Fumaria* sp.) ve sarı sütleğen (*sun spurge / Euphorbia pepplus*), gibi tohumlara da rastlanmıştır. Aşağı şehir Kilisesi A19 açmasından alınan örnekte yanmamış tahıl ve yabancı ot tohumları, pamuk diken, ısırgan otu (*Lamium* spp.) ve güneş çiçeği ya da kedi otu denilen heliotrope (*Heliotropium* spp.) gibi yabancı ot tohumlarından oluşmaktadır. Ele geçirilen yanık tohum örneklerinin büyük çoğunluğu XE açmasındaki 260 ve 45 No.lu yangın tabakalarından gelmiştir. Detaylı incelenmiş tahılların 46%’sini arpa (*Hordeum vulgare*) ve 38%’ini de buğday (*Triticum* spp.) oluşturmaktadır. 2%’si çavdar olan tahılların içinde sadece bir yulaf (*Avena* sp.) tanesi görülmüştür.

260 No.lu yangın tabakasından tanımlanabilen başka bir tahıl da mercimek (*Lens*

⁸ Kazı sezonu bittiğinde Afyonkarahisar Müze Müdürlüğü’nün izniyle bu örnekler İngiltere’ye götürülmüştür.

⁹ Bkz. C. Lightfoot, O. Koçyiğit ve H. Yaman, “Amorium Kazısı, 2006,” *KST* 29/1, *Kocaeli*, 28 Mayıs-1 Haziran 2007, Ankara 2008, s. 450, res. 9.

¹⁰ Bkz. C. Lightfoot, O. Koçyiğit ve H. Yaman, “Amorium Kazısı, 2005,” *KST* 28/1, *Çanakkale*, 29 Mayıs-2 Haziran 2006, Ankara 2007, s. 275-6, res. 4.

culinaris)tir. 42 No.lu konteksten de 3 mercimek tanesine rastlanmıştır. Mercimek Neolitik Çağı baklagilleri arasında temel gıda olarak karşımıza çıkmasına rağmen Amorium’da daha evvel çalışılmış olan arkeobotanik örnekleri arasında ilk kez rastlanmıştır.¹¹ Buna ilâveten 260 No.lu yangın tabakasından iki üzüm çekirdeği de ele geçirilmiştir.

Sikke Raporu

2009 kazı sezonunda yalnızca 13 sikke bulunmuştur. Bunlardan 10 tanesi Aşağı Şehir Kilisesi kazılarında olup diğer 3’ü de köylüler tarafından teslim edilen yüzey buluntusudur. Sikkelerin hepsi bronz ya da bakırdır. Ele geçirilen iki sikke tam olarak tanımlanamamış olmalarına rağmen (SF8407 ve SF8489) Roma eyalet baskısı olduğu tahmin edilmektedir. İki tanesi Geç Roma Dönemine ait bronz *nummi*’den biri (SF8448) Honorios’a ait Mısır’daki Alexandria darphanesinde basılan bir sikke olarak tanımlanmıştır. Kalan 9 sikke Bizans dönemine ait olup IV. Leon (SF8466, Resim: 8), V. Leon (SF8400), VII. Konstantinos (SF8490) ve I. Romanos’a (SF8520) ait *folles*ler de bunların arasındadır.

Ayrıca 2008 kazı sezonundan kalan 11 bronz ve bakır sikke ve II. Basil’e ait A22’deki 53 No.lu mezarda ele geçirilen (SF8436) 1 gümüş *miliaresion*’la beraber, kazı sezonu sonunda Aşağı Şehir Kilisesi A20 açmasında bulunan 21 *minimi*’den oluşan bir define üzerinde de çalışılmıştır.¹² Ele geçirilen define oldukça çürüdüğü için sadece bir iki örnek okunabilmiştir. Tanımlanabilen sikkelerden anlaşıldığı kadarıyla define Arkadios ve Honorios Döneminden 4. yüzyılın sonu ve 5. yüzyılın başına ait Geç Roma basımı sikkelerdir. Diğerleri ise tanımlanamayan bir Geç Roma baskısı (SF8367), A2 sınıfı bir anonim *folles* (SF8366) ve bir Selçuk bakır sikkesi (SF8434), geri kalanlar ise A26’da ele geçirilen X. Konstantinos ve Eudokya (M.S. 1059–1067) Döneminden imzalı *folles*’lerden oluşmaktadır. Sekiz sikkeden oluşan bu grup küçük bir define olarak değerlendirilmelidir.

Seramik Raporu

Muharrem ÇEKEN¹³

2008 ve 2009 kazı sezonlarında Amorium kazı deposunda yer alan Türk ve İslâm Dönemine ait olduğunu düşünülen 167 parça sırlı seramik üzerinde çalışılmıştır.¹⁴ 1988

¹¹ Bkz. D. Zohary ve M. Hopf, “Domestication of Pulses in the Old World,” *Science* 182 (1973), s. 887-95.

¹² 2008 yılında çıkan diğer sikkeler için bkz. H. Yaman, “2007–2008 Amorium Kazılarında Bulunan Bir Grup Sikke,” A.O. Uysal, A. Yavaş, M. Dündar, ve O. Koçyiğit (ed.), *XII. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu, 15-17 Ekim 2008 Çanakkale*, İzmir 2010, s. 50-8.

¹³ Dr., Ankara Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Görevlisi.

¹⁴ Daha önce yayınlanmış olan seramikler belirtilen sayının dışında tutulmuştur. Yayınlanmış seramikler için bkz. N.Ö. Fındık, “Turkish Glazed Pottery”, *Amorium Reports II: Research Papers and Technical Reports* (ed. C.S. Lightfoot), BAR International Series 1170, Oxford 2003, s. 105-211.

- 2007 kazı sezonları arasında yapılan kazılar sırasında gerek yüzeyden gerekse kazıdan çıkarılmış olan bu seramiklerin çoğu kırık parçalar hâlinde ele geçirilmiştir. Seramikler temizlenmiş, profil çizimleri yapılmış ve titiz bir incelemeyle bulunduğu yıl, tabaka, teknik ve hamur yapılarına göre gruplandırılarak fotoğraflama işlemi gerçekleştirilmiştir. Parçaların ele geçirildiği alanlara bakıldığında, şehrin her yerinde dağınık biçimde Türk ve İslâm Dönemi seramiğine az da olsa raslandığı görülmektedir.

Sırlı seramiklerin çoğunluğu tür ve formları hakkında çok fazla bilgi vermezler, fakat bazı parçaların kâse, tabak, testi, küp gibi türlere ait oldukları anlaşılmaktadır. Bunların içinde sadece *sgraffito* teknikli bir kâsenin (AM95, Açma TT109) tam formu tespit edilebilmektedir.

Bu seramikler tek renk sırlı, *sgraffito*, sır altı, slip ve lüster tekniğiyle işlenmişlerdir. Tekrenk sırlı parçalar en yoğun grubu oluşturur. Çoğunluğu krem rengi astar üzerinde şeffaf yeşil renkte sırla kaplanmış olup kremit rengi hamurludur. Bu seramikler kontekst, hamur, sır ve formlarına göre 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar geniş bir tarih dilimi içinde değerlendirilebilir. Daha az sayıda tek renk türkuaz sırlı parçalar vardır. Bunlar beyaz veya krem renkli, gevşek dokulu özellikleriyle tipik fritli hamur yapısına sahiptir ve 13. yüzyıla tarihlenmektedirler. Amorium'da *sgraffito* tekniğiyle bezenmiş seramikler de sayıca fazladır. Hamur kiremit renkli sık dokulu ve sert bir yapıya sahiptir. *Sgraffito* seramikler krem renkli astar üzerinde şeffaf yeşil ve ya açık sarı renkte sırla kaplanmışlardır. Çoğunlukla akıtma boyalar süslemeye eşlik eder. *Sgraffitolar* 13. ve 14. yüzyıla tarihlendirilebilirler. Sayıca fazla olan diğer bir grupta sıraltı tekniğiyle süslenmiş seramiklerdir. 13. yüzyıla tarihlenen fritli hamura sahip şeffaf türkuaz sırlı ve siyah boyalı üç küçük parça dışında, çoğunluğu kiremit renkli hamurlu erken Osmanlı Dönemi 14. yüzyıla tarihlenen seramiklerdir. Az sayıda İznik ve Kütahya işi seramik parça da bulunur. Birkaç parça üzerinde slip tekniği uygulanmış olmasına rağmen, parçalar çok küçük olduğu için özellikleri hakkında fikir vermezler. İki parça seramik lüster tekniğiyle süslenmiştir. Bunlardan biri hamur yapısı dolayısıyla 13. yüzyıla tarihlendirilebilir. Diğeri ise farklı hamur yapısı ve süslemesiyle dikkati çekmektedir (AM00 Açma TT/UU, Resim: 9). Açık kiremit kırmızı renkte ince gözenekli ve sık dokulu hamur yapısı içinde yer yer küçük boşluklar bulunmaktadır. Kalın bir hamura sahip olan seramiğin her iki yüzü de opak beyaz sırla kaplanmış olup iç yüzeyi açık kahverengi lüster boya ile bezenmiştir. Süslemenin türü anlaşılammamaktadır. İlk bakışta hamur rengi ve yapısı dolayısıyla Abbasî lüsterleri özelliği taşıdığı izlenimi vermektedir ve M.S. 9.-10. yüzyıla kadar inebilecek bir tarihi akla getirmektedir. Bu bir ön tespit olup çalışmaların ilerleyişine göre yeniden değerlendirilecektir.

METAL BULUNTULAR

Amorium'da metaller üzerinde özellikle Aşağı Şehir Kilisesi açmalarından 2006, 2007 ve 2008 yıllarında ele geçirilen buluntular üzerinde yoğunlaşılmasının yanında önceki senelerde başka açmalardan elde edilen metaller üzerinde de Yorgos Brokalakis tarafından çalışılmıştır. 520 civarında metal obje ve parçalar gözden geçirilmiştir. Çalışma eserlerin ölçülerinin alınması, kısaca tanımlamalarının yapılması ve bazılarının fotoğraflanmasından oluşmuştur. Ayrıca 2008 sezonunda ele geçirilen metal buluntular da gözden geçirilip kataloglanmış, temizlik ve konservasyonları gerçekleştirilmiştir.

Çalışmalar özellikle Aşağı Şehir Kilisesi'ndeki mezarlar, kuzey-doğu şapelindeki odalar (A24, A12, A26) ve A29 koridorunda ele geçirilen buluntular üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Mezardaki ölü buluntularının yanı sıra metal çiviler de kataloglanmıştır. Örneğin 22 (kontekst 232), 51 (kontekst 318) ve 53 (kontekst 321) No.lu mezarlarda üzerinde ahşap parçalarıyla ele geçirilen pek çok çivi kaydedilmiştir. Şapelin batı odasında (A26-kontekst 648), bakır kandil tutacağı ve zincirleri (SF8000a-b, SF8001a-g, SF873a-b), kandil tutacağına ait olabileceği düşünülen 11 parça kurşun şerit (SF8345 ve SF8358) yanında, bir demir kilit ve çiviler de ortaya çıkarılmıştır. Birbirleriyle bağlantılı buluntuların ele geçirildiği bu tabakada sadece demir at nalı (SF8545) bu grupta bağlantılı değildir. A29 Koridor'unda bulunan dikdörtgen şekilli, silindir kenarlı, bir çivi ile delinmiş, üzerinde kurşun kalıntıları ve bir parça mermere yapışık kurşun demir kenet (SF8536) bahsetmeye değer buluntulardan bir tanesidir.

Tanımlamaları yapıp envanterlenen buluntulara ilâveten, XE açmasında ele geçirilen metal buluntular M.S. 9. yüzyılın başlarına ait yangın tabakasında bulunmuş olmaları açısından oldukça önemlidir. Aşağı Şehir Büyük Mekân içindeki şarap tankı ve küçük havuzun önünde uzanan odadan (2008 yılında bulunmuş G imalâthanesi) bir çatal (SF8527), iki bıçak (SF8528 ve SF8529), bir kulp (SF8530), keski âleti (SF8531) ve kazıma âleti (SF8532) ele geçirilmiştir. Bu odanın zemininde bir pullukta (SF8376) bulunmuştur. Ayrıca, odanın kuzeyindeki 43 No.lu odada üzüm ezme mekanizmasına ait olduğu düşünülen bir çift büyük demir çember, zincir parçası ve menteşe de (SF8533) ele geçirilen buluntular arasındadır.

Konservasyon Raporu

Aşağı Şehir Büyük Mekân'daki hamamın doğu ve güney duvarının bir kısmı, ilkbahardaki ağır yağışlardan dolayı oldukça hasar görmüştür. Duvarların restorasyonu konservator Seher Bayram ve iki işçi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu duvarlar XE açmasında yer alan C imalâthanesindeki şarap tankının doğusunda ve 2005 sezonunda

ortaya çıkarılan ana kuzey-güney caddesinin batısında yer almaktadır. Duvarlardaki yıkılmalar duvar inşa edilirken kullanılan malzemenin detaylı bir şekilde incelenmesine ve bir kapı pervazı da dâhil olmak üzere birkaç devşirme malzemenin tanımlanmasına imkân sağlamıştır. C imalâthesindeki şarap tankı temizlenip incelendikten sonra dört duvarı ve zemini jeotekstil ile kapatılıp ponza taşı ile doldurulmuştur. Doğuda caddenin diğer tarafında yer alan E imalâthesindeki şarap ezme zemini de yeniden düzenlenmiş, örtüleri yeniden kapatılmış ve açık olan batı kısmındaki koruma amacıyla inşa edilen tuğla bariyerin yıkılmış bölümü tamir edilmiştir. 2008 yılında ortaya çıkarılan G imalâthesindeki şarap tankının harçlı yüzeyinde biriken yoğun tuz tabakası fırçalanmış ve duvarlar üzerindeki topraklar temizlenmiştir.

Aşağı Şehir Kilisesi Kompleksi A17 olarak adlandırılan alandaki doğu duvarının kuzey ucundaki yıkılmış kısımlar onarılmıştır. A17 tarafındaki yıkımdan sonra aynı duvarın A22'ye bakan yüzeyi de restore edilmiştir. A21'deki 2007'de destek amaçlı dolgularla başlayan konservasyon işlemleri de tamamlanmıştır. Ayrıca A22 girişine bitişik olan 7 No.lu duvarın kuzey batısı ve 5 No.lu duvarın batı yüzünün alttan ikinci sırası restore edilmiştir. A23'teki harçla yapılan konservasyon ve blok aralarındaki boşlukların harçla doldurulması işlemleri de bu sezonda tamamlanmıştır. Parçalanıp ufalanmaya başladığı farkedilen duvarın doğu yüzünde ilk sıradaki bir taş blok sağlamlaştırılıp kırılmış olan ön yüzü delinerek iki adet 10 mm.lik polyester/fibercam çubukla yeniden yerine tutturulmuştur.¹⁵ Açılan delikler de kireç harcı ile doldurulmuştur. Kuzey-doğu yüzündeki 13 No.lu duvar araları harçla yeniden doldurulmuş ve üstten iki sırada yer alan kırılmış bazı taşlar da yenilenmiştir. Geçmiş yıllarda olduğu gibi yeni taşlar Amorium üçgen sembolü kazanarak orijinal taşlardan ayrılmıştır. Kaba yontulmuş blok taş, tuğla ve küçük taşlardan yapılmış A11'deki D10 duvarına ait harcın dağılmasından dolayı gevşemiş basamak taşlarının araları toprak ve ufalanmış harçlardan temizlenerek, katkı maddesiz harçla sağlamlaştırılmış ve doğal sienna (kırmızıya çalan kahverengi) ve doğal amber renkleri karıştırılmış kaba harçla da üst yüzeyi sıvanmıştır. A9'daki freskonun olduğu 3 No.lu duvarın üst yüzeyindeki topraklar ve küçük taşlar temizlenmiştir. Güney yüzündeki duvarın yüksek kısmı sağlamlaştırılmış ve alçak kısma iki sıra daha blok taş eklenerek duvar yükseltilmiştir. Blok taşlar harçla sıvanmış ve duvarın iç kısmı küçük taşlarla doldurulmuştur. Apsisin dış yüzey duvarındaki güney doğu köşesinde (A10) bulunan ve daha evvelki yıllarda yıpranmaya başlayan büyük blok taş tamir edilmiştir. Bu taş bloğunun ufalanmış kısımları temizlenmiş ve yerine küçük taş blokları ile doldurulup sağlamlaştırılmıştır.

¹⁵ Amorium'da üç sezondur taşların konservasyonunda birleştirilmesinde kullanılan Polyester fiber cam çubukları tedarik eden İngiltere'nin RBJ Plastics şirketine teşekkürlerimizi sunarız.

Aşağı Şehir Kilisesi'nde toplam olarak 10 kapı pervazı kırık ve çatlakları taşın gerçek rengiyle uyum sağlaması açısından hafif renklendirilmiş ince harçla restore edilerek buldukları konumdan daha sağlam hâle getirilmiştir. Ölçüleri ve kırık uçlarından tanımlanabilen gri ve kırmızı mermerden yapılmış korniş parçaları lento parçalarıyla beraber vinçle, sabit vinçin hemen yanındaki taş depo alanına taşınıp jeotekstil ve kumla üzerleri örtülüp korunmaya alınmıştır. Gri ve kırmızı mermerden yapılmış olan bir kornişin neredeyse bütün parçaları bulunmuş ve sabit vinçin olduğu alanda parçalar birleştirilmiştir. Bu korniş büyük bir olasılıkla D9 kapısının C lentosunun kornişidir. Gelecek kazı sezonunda bu parçalar da karbon fiber cam çubuklarla birleştirilip restore edilecektir.

A22'deki bir sütunun kırılıp düşmüş üst parçası açmadan taşınmış ve kırık yüzeyin yüksek kısmındaki çatlak sabit vinç çukurunda az miktarda tutkallı *Multipox epoxy* ile sağlamlaştırılmıştır. Sütunun diğer parçası sütun altlığının üzerinde *in situ* iken yerinden kaldırıldığında, kurşunla sütuna tutturulan demir çubuk açığa çıkmıştır. Demir çubuk fotoğraflandıktan sonra matkapın rahatça ulaşmasına olanak sağlamak için kurşun ve mermer arasındaki kısım keski âletiyle çizilmiştir. Matkap yardımıyla demir çubuk mermere tutturulduğu alt kısmında kurşun kalıntılarıyla birlikte yerinden çıkarılmıştır. Küflenmiş ve tek parça demir çubuk fotoğraflandıktan sonra konsolidasyon ve koruma tabakasıyla kaplamak üzere küçük buluntu laboratuvarına götürülmüştür. Sütun parçaları vinçle sabit vinç yanına taşınarak 25 mm.lik polyester/fiber cam çubuklar ve mermer tozuyla karıştırılmış tutkalla (*IPO 150-Bresciani* resin) birleştirilmiştir. A22'deki sütun altlığının bulunduğu alandaki duvar toprak ve yıkıntılardan temizlenip sütunun dik olarak durmasını sağlamak için taşlar düzgün bir hizayla kireç harcı kullanarak yeniden dizilmiştir. Kırık iki parça birleştirildikten sonra sütun A22'deki yerine yerleştirilip (Resim: 10) 25 mmlik polyester/fiber cam çubukla sütun altlığına oturtulmuş ve *Multipox epoxy* (Resiplast) ile tutturulmuştur.

A19'daki üzüm ezme tankının harçlı duvarlarının üst kısımları birkaç farklı restorasyon işleminden geçirilmiştir. (su ve etil alkol enjeksiyonunu, suyla karıştırılmış 10% değerindeki *Primal WS24* ve sulandırılmış tortulu harç işlemleri takip etmiştir.) Köşelere ince kireç harcı bant uygulanmıştır. İkinci kat ya da bir tamir olduğu tahmin edilen harç duvarlar üzerindeki beyaz alçı sıva 5% ve 10% *Primal WS24* ile sağlamlaştırılmıştır. Alçı sıvayı altındaki tabakaya tutturmak için *Lascaux Hydrosealer 750* enjekte edilmiştir.

A9'daki duvar resmi daha önceki yıllarda olduğu gibi incelenmiş ve fotoğraflanmıştır. Fresko üzerindeki 2002 sezonunda 5% olduğu bilinen tuz birikimi oldukça azalmıştır. Çek Cumhuriyet'inden özel olarak getirilmiş olan fresk konservasyonu

uzmanı Romana Balcarova freskoyu ve çevresindeki destek amaçlı yapılan dolguları ve alçı sıvaları incelemiş ve durumunun gayet iyi olduğunu görmüştür. Tuz birikimi en yoğun olarak freskonun altındaki kısımda ve resimdeki şahsın üzerindeki yeşil kaftanın sağ alt kısmındaki küçük bir alanda görülmektedir. Bu tuz birikintisi fırçalanarak saf su ve kağıtla temizlenmiştir. Taş üzerindeki tuzlar da aynı metotla temizlenmiştir. Aynı uzman A12'deki fresk parçalarını da incelemiş ve fresko kenarlarında yer alan sert alçı sıvayı kaldırarak yerine, içinde daha az kum ve Bresciani içine 10% *Primal WS24* ve pigmentler karıştırılarak hazırlanmış daha yumuşak alçı siva konulmuştur. Böceklerin açtığı delikler de 2008 sezonunda olduğu gibi sulandırılmış Bresciani ile doldurulmuştur. Fresko etrafındaki taşlarda görülen az miktardaki tuz birikintileri de saf su ve kağıtla temizlenmiştir. Aşağı Şehir Kilise Kompleksi odalarda bulunan freskoların konservasyonu 2007 ve 2008'de kazılan A12 ve A24 içindeki dolgu toprağında ele geçirilen fresko parçalarının sağlamaştırılıp korunmaları için kutulanmaları ve üzerinde çalışmalar da apsisin güneyindeki prefabrik fresko deposunda devam etmiştir. 2009 sezonunda fotoğrafla kayda geçirme işlemi tamamlanmıştır.

A20'de 3 No.lu duvarın yanında hiç açılmamış bir mezara rastlanmıştır (74 No.lu mezar). Mezar açıldığı zaman bir parça tekstilin hâlâ kemiğe yapışık olduğu görülmüştür. 89 No.lu mezar içerisinde bir bronz haç ve bir yüzük ele geçirilmiştir. Tekstil, bronz haç ve yüzük konservasyon işlemlerini yapmak üzere kazı evine götürülmüştür. Kemikler saf su içinde 3% ve 10% oranında *Primal WS24* ile konsolide edilmiştir. Çok kırılğan eklem ve diğer kemikler acetone içinde 20% *Paraloid B48N* ile ıslatılan keten şeritlerle desteklenmiştir. Bunun yanında pek çok kemik toz hâlinde olduğu için sağlamaştırılmaları mümkün olmamıştır. Bir kalça kemiği (uyluk) yüzeyindeki kristal oluşumu açıkça görülmektedir. Bu mezarların fotoğraflarla belgelenmesi arkeologlar tarafından yapılmıştır.

103 No.lu mezarda beklenenden daha çok miktarda iyi korunmuş tekstil ve deri (ayakkabı) parçaları ele geçirilmiştir. Mezarda üst üste gömülmüş iki yetişkin birey ve bir çocuk iskeleti yer almaktadır. En üstteki bireyin üzerindeki kıyafet çok hassas ve kırılğan olmasına rağmen tek parça hâlindeydi. Buna ilaveten oldukça iyi korunmuş 3 çift ayakkabı bulunmuştur. Fotoğraflarla belgelenme işi bittikten sonra mezarın dikkatle, büyük bir özenle kaldırılması işlemleri başlamıştır. Kemiklerin büyük bir çoğunluğu parçalanmış, sağlam gözükken kemikler de oldukça kırılğan yapıdaydılar. Normalde bulunan bireylerin cinsiyetlerinin belirlenmesi ve üzerlerinde başka çalışmalar mezardayken gerçekleştirilmesine rağmen, kemiklerin durumları ve buluntuların ender olmalarından dolayı tekstil ve ayakkabıların korunmaları gerektiği üzerinde hemen bir karara varılmıştır.

Saf su içinde 3% *Primal WS24* 4 saat aralıklarla akrilik spray sıkılmış, emilme ve korumasını sağlamak için de 5% 1:1 saf su ve etil alkol ve son olarak da 10% 1:1 saf su ve etil alkol püskürtülmüştür. Bu işlemler, tekstili kaldırırken ufalanmaları ve kırılmaları önlemek için uygulanmıştır. Tekstil üzerine ağırlık yapmadan yavaş yavaş sağlamlaştırılmalarına imkân vermesi için karışımın püskürtülmesi yatay olarak, bireylere 40 cm. mesafeden yapılmıştır. Bireyler ayaklar, kalça kemikleri, karın ve boyun altından yatay olarak kesilmişlerdir. Kesilen bölümler sağlamlaştırılıp parçaların kaldırılmaları kolay ve bozulmadan yapılabileceğinden emin olunduktan sonra her bir parçanın altına karton panolar sürülerek mezardan çıkarılmışlardır. Üç defa şırınga ve damlalıklarla 50/50 saf su ve etil alkolün *Polyethylene glycol 400* 1:1 karışımı uygulanan pabuçlar kazı evindeki konservasyon laboratuvarına götürüldükten sonra aynı işlem üç kere daha uygulanmıştır. Pabuçlar bu koruma işlemine olumlu cevap vermiş bu sayede zarar vermeden eldivenle tutulmalarına imkân sağlamıştır. Bu işlemler fotoğraflarla da belgelenmiştir. Bunu takiben pabuçlar küçük paketler içindeki slika jellerle saklanmak üzere plâstik kutulara yerleştirilmişlerdir. Aynı işlemler 104 No.lu mezarda ele geçirilen pabuçlar ve kötü durumdaki tekstil parçaları için de uygulanmıştır.

1988–1989 yıllarında kazılan Büyük Bina'nın kuzey batısındaki bir duvarın iç yüzeyindeki ve duvarın bir kısmındaki taşların tamamen sökülüp alınmış olması, üst kısım taşlarını desteksiz bırakmış ve duvar yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Duvarda açılan bu boşluk tuğla bir destek duvar örülerek sağlamlaştırılmıştır (Resim: 11). Duvarın orijinalinde görülen giriş deliği destek amaçlı inşa edilen bu tuğla kısımda da oluşturularak simetri sağlanmıştır.

Kazı Evi Deposunda Gerçekleştirilen Konservasyon İşlemleri

2008 sezonunda geçici olarak birbirlerine tutturulan ve aynı mermer levhaya ait parçalar T191, T137, T3021, T3020, T3019 ve T770 bu kazı sezonunda birleştirilmiştir (Resim: 12). Parçalar T770'nin alt kısmından çevrilebilir (yeniden açılabilir) bir polyester profil kaide üzerine yapıştırılıp en alttaki parçadan fiber glas polyester çubukla kaide iki yerinden birbirine birleştirilmiştir. Çevrilebilen koruyucu yumuşak ped ve parçalar ters çevrilerek çubuklar %20 asetonda *Paraloid B48N* ile yapıştırılmışlardır. Bu işlemden sonra çubukların açıkta kalan kısımları yeni bir mermer kaideye *Multipox epoxy* ile tutturulmuşlardır. Daha evvelden yapıştırılmış olan üst parçalar da 10 mmlik polyester/fiber cam çubuklarla kaideye tutturulmuşlardır. Aradaki kaideye yakın ve üst kısımdaki parçalar arasındaki boşluk da mermer tozu ile karıştırılmış *Multipox epoxy* ile doldurulmuştur.

Oldukça çok sayıda küçük buluntu temizlenip konservasyonları yapılmıştır.¹⁶ Bronz ve bakır objeler (sikkeler de bunlara dâhildir) mikroskop altında mekanik temizlikleri yapılmış ve 50/50 etil alkol ve aseton içinde %2.5 *Paraloid B72* ile kaplanmıştır. Demir objeler de dâhil olmak üzere diğer metal objeler de fiber cam kalem ve ucu kör bisturi (neşter) ile temizlenmiş, *Laponite RD* jel içinde %1 *DTPA* uygulanıp etil alkolle temizlendikten sonra 1:1 aseton/etil alkol içinde %2 *Paraloid B72* ile kaplanmıştır. Seramik kap parçaları da etil alkolle temizlenerek kırık kenarlarından 1:1 aseton/etil alkol içinde %5 *Paraloid B72* ile 1:1 aseton/etil alkol içinde %20 *Paraloid B72* ile birleştirilmişlerdir.

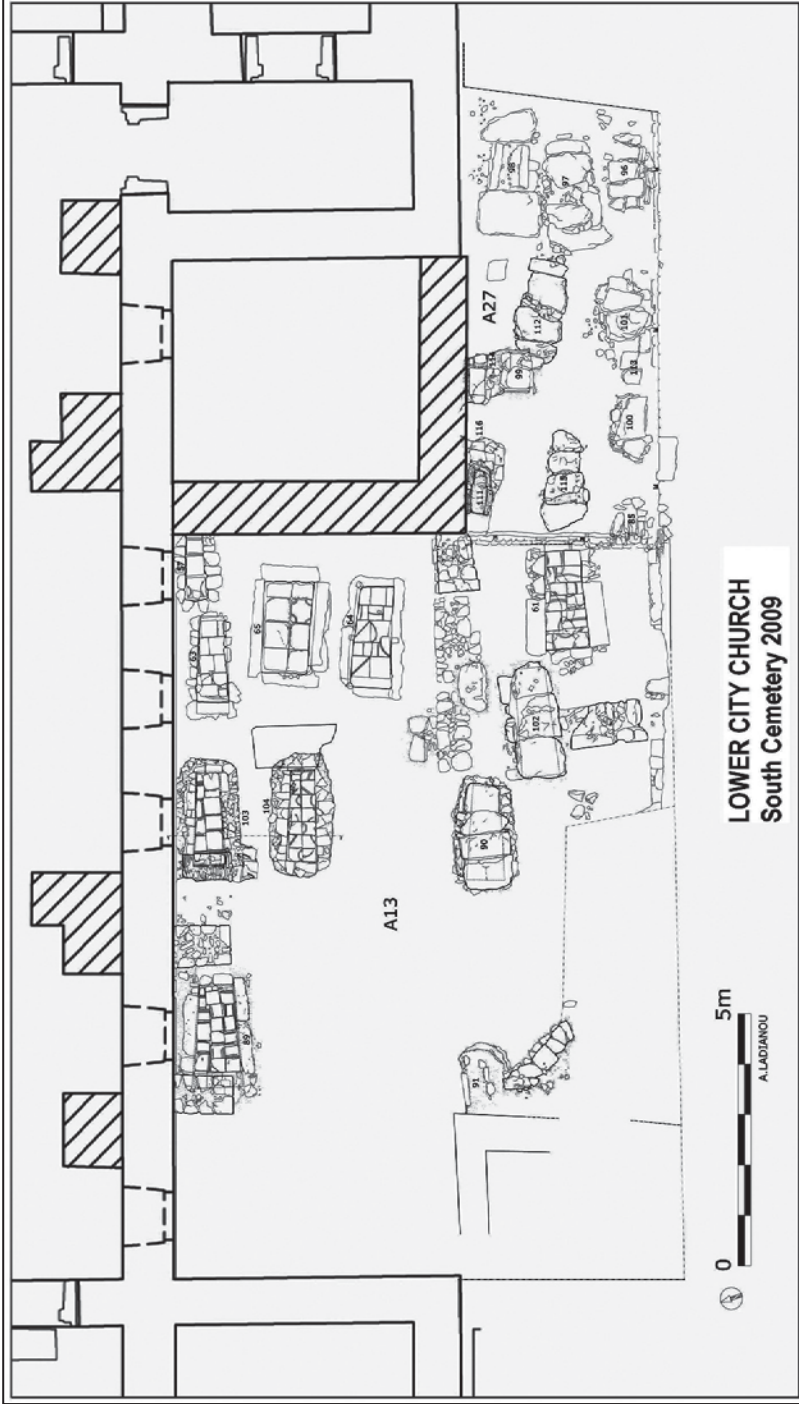
Sonuç ve Teşekkürler

2009 kazı sezonunun başarılı geçmesini, kazıya katılan bütün ekip üyeleri ile beraber mutfak elemanları ve köyden tedarik edilen işçilerin yorulmak bilmeden yardıma hazır olmalarına borçluyuz. Amorium Kazıları Projesi Ankara, Afyonkarahisar, ve Emirdağ'daki yetkili kişilerin yardım ve desteklerinden dolayı da teşekkür eder. Maddî destek New York *The Metropolitan Museum of Art*'taki *The Adelaide and Milton de Groot Fonu*'ndan, bir anonim bağışçıdan, Harvard Üniversitesi'ndeki *Loeb Classical Library Fonu*'ndan ve diğer Amorium dostlarımızdan gelmiştir. Bizden desteklerini kesmeyen bu kuruluş ve kişilere de gönülden teşekkürü bir borç biliriz. Minnesota'daki Wells Fargo'dan Paul Schwartz ve Philadelphia'daki ARIT'ten Nancy Leinwand'a da yardımlarından ötürü ayrıca teşekkür etmek isteriz. Son olarak, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Başkanlığı, ARIT'in idare memurlarına, *The Metropolitan Museum of Art*'taki meslektaşlara ve özellikle Müze Müdürü Dr. Thomas Campbell ve Yunan ve Roma Sanat Bölümü Başkanı Dr. Carlos Picón'a da teşekkürü bir borç biliriz.

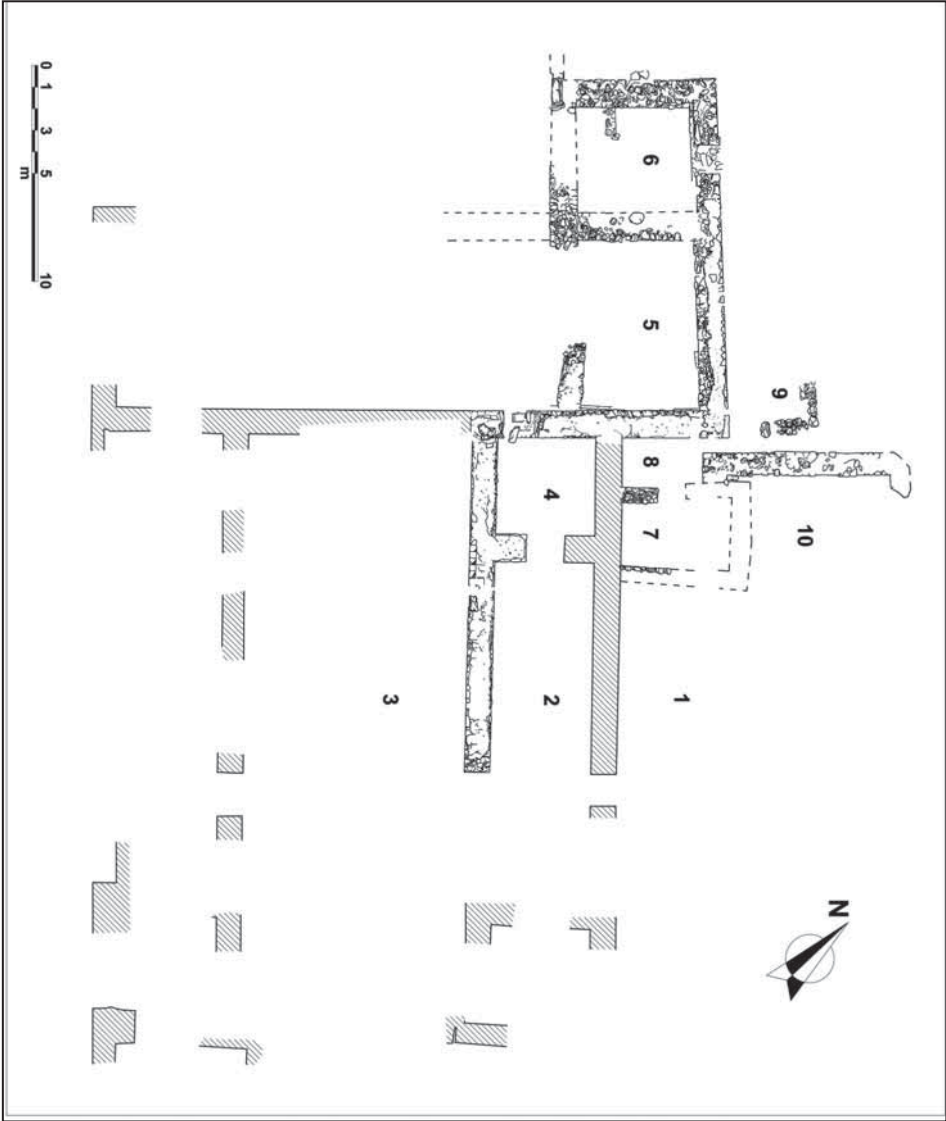
Amorium turistik bir yer olmasa bile bilim dünyası için çok ilginç ve önemli sonuçlar kazandırmaktadır.¹⁷ Bu bakımdan kazı sezonu bittikten sonra araştırma ve değirlendirmeye ağırlık vermek için 2010 yılında kazıya ara verilmesi uygun görülmüştür. Bunun sonucu olarak 2009–2010 kış aylarında Amorium Kazı Projesi web sitesini Türkçe olarak da çevirdi. Bu gelecek yıl içinde en önemli görev, ortaya çıkarılan malzemelerin çalışılıp yayınlanmasıdır. Buna ilâveten, yeni beş yıllık bir kazı planı özellikle yeni kazı başkan yardımcısı ile hazırlamak gerekmektedir.

¹⁶ Küçük buluntuların saklanması için kullanılan malzemeleri tedarik ettiği ve kendisiyle çalışan konservatörlerin Amorium'daki konserasyon çalışmalarına katılmalarına izin verdiği için Chicago Illinois'teki Field Müzesi Antropoloji bölümünde baş konservatör olan Ruth Norton'a teşekkürü bir borç biliriz.

¹⁷ Örneğin, bkz. O. Eravşar, "Anadolu'da Bizans Hamamları – Byzantine Baths in Anatolia," *Eski Hamam, Eski Tas* (Istanbul 2009), s. 63-4, şek. 2-3 and res. 3; M. Whittow, "Early Medieval Byzantium and the End of the Ancient World," *Journal of Agrarian Change* 9/1 (2009), s. 139 ve 146.



Şekil 1 : Aşağı Şehrin Kilisesi'ndeki güney mezarlığın bir planı.



Şekil 2: Aşağı Şehir Büyük Binası genel planı.



Resim 1: A13'te yer alan 102 No.lu mezardaki en alt gömü katından bir görünüm.



Resim 2: A27'de yer alan 112 No.lu mezarda *in situ* yedi adet cam bilezik .



Resim 3: A13 alanındaki 103 No.lu mezarda bulunan kıyafet ve üç çift deri pabuç.



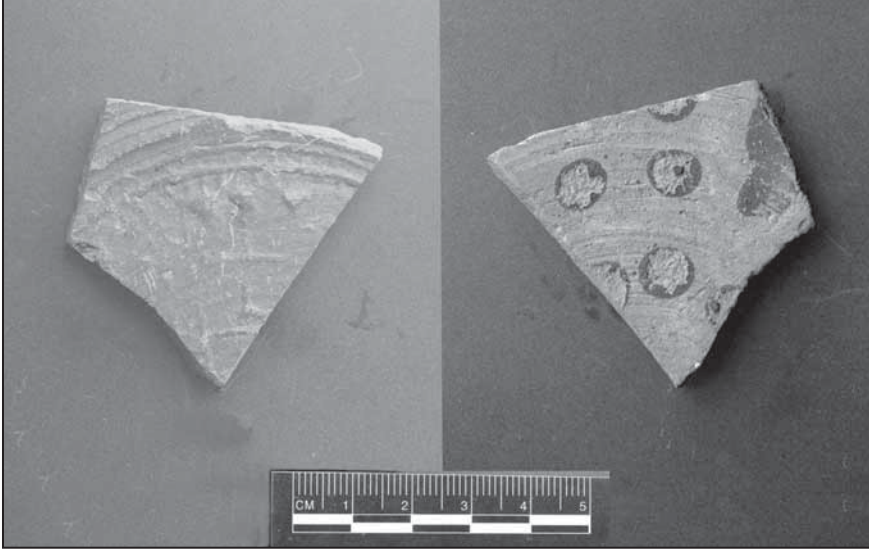
Resim 4: Kilisenin kuzey kısmında A19 alanında ortaya çıkarılan üzüm ezme tankı.



Resim 5: A17 No.lu alanda ele geçirilen ve erken M.S. 9. yüzyıla tarihlenen tek saplı bir pişirme kabı.



Resim 6: Damgalı tuğla parçalarının bir örneği (B1082).



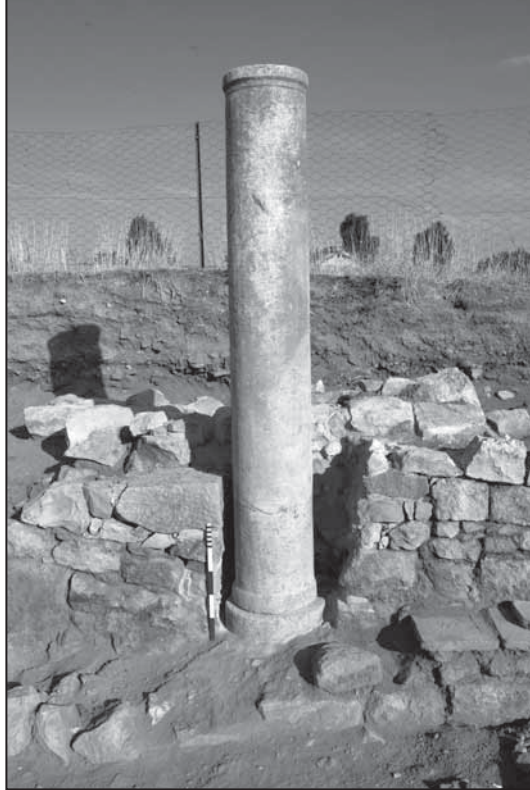
Resim 7 Büyük Bina'da bulunan ve Erken Bizans Dönemine ait olan kırmızı astarlı bir kâse parçası.



Resim 8: Kilisede bulunan Bizans imparator IV. Leon (M.S. 775-780)'a ait bakırlı bir *follis* (SF8466).



Resim 9: Lüster boya ile bezenmiş ve belki M.S. 9.-10. yüzyıla tarihlenmiş olan bir çanak çömlek parçası.



Resim 10 : A22’de yer alan ve kuzeye doğru uzanan bir revağa ait bir sütun konservasyonu yapıldıktan sonra yerine yerleştirilmiştir.



Resim 11: Büyük Bina'daki konservasyon çalışmaları: konservatör Simon Cottle ve deneyim edinmiş olan işçi Mustan Ateş.



Resim 12: T191, T137, T3021, T3020, T3019 ve T770 No.lu taş parçalardan birleştirilmiş ve Erken Bizans Dönemine ait bir mermer levha.

ÇİNE - TEPECİK 2009 YILI KAZILARI

Sevinç GÜNEL*

Menderes'in güneyinde Çine Ovası'nda yer alan Tepecik merkezinin, arkeolojik kazılar ışığında, kültürel ve kronolojik açıdan ortaya koyduğu veriler, bir taraftan Menderes üzerinden Ege kıyı şeridinde doğru açılan vadiler üzerindeki yerini; diğer taraftan ise, güney ve doğu yönde olmak üzere doğal geçitler üzerindeki coğrafi konumunu öne çıkarmaktadır. 2004 yılından bu yana yürütülen kazılarda açığa çıkarılan kültür kalıntıları Geç Tunç Çağından Erken Kalkolitik Çağa uzanan bir stratigrafiyi ortaya koymuştur.¹ 2009 yılı kazıları, höyüğün batı kazı alanında yoğunlaşan bir çalışma programı ile devam etmiştir. Tepecik'te kazı çalışmalarının gerçekleşmesine olanak sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, katkılarından dolayı Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na ve her yıl olduğu gibi bu yılda desteğini esirgemeyen Çine Belediye Başkanlığı'na şükranlarımızı sunarız.

1. BATI KAZI ALANI

1.1. Geç Tunç Çağı, II 1

2004-2008 yıllarında yürütülen kazılarda tespit edilen savunma sistemine dayalı yerleşme, II. kültür tabakasını temsil etmektedir.² Höyüğün topoğrafyasına uygun bir uzantıyla kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda ortaya çıkarılan ve şu ana kadar devam eden çalışmalarda 41 m.lik uzantısı açılan sur yapısı, 2.17-2.20 m. arasında değişen duvar kalınlığına sahip, kare planlı kule yapılarıyla destekli bir planı vermektedir. Boyutları

* Prof. Dr. Sevinç GÜNEL, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. Beytepe-Ankara/TÜRKİYE. sgunel@hacettepe.edu.tr.

¹ *Çine-Tepecik kazı çalışmalarına ait yayınlar için bkz.* Günel, S., "Çine – Tepecik Höyüğü 2004 Yılı Kazıları" 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1*, Cilt. 30 Mayıs-3 Haziran 2005- Antalya, Ankara, 2006, 19-28; Günel, S., "Die prähistorische Kultur des Aydın-Gebietes: Ein neuen Fundort, Tepecik Höyüğü" Alexander von Humboldt Stiftung, 7-9 Nisan 2006 Kolloquium, İstanbul; Günel, S., "A New Early Settlement on the Plain of Çine (Marsyas) in Western Anatolia: Tepecik Höyüğü in the Light of Surface Survey" *Hayat Erkanal'a Armağan. Kültürel Yansımalar/Studies in Honor of Hayat Erkanal / Cultural Reflections*. İstanbul. Homer Yayınevi, 2006, 401-410; Günel, S., "Çine – Tepecik Höyüğü 2005 Yılı Kazıları" 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı 11*, 29 Mayıs-02 Haziran, - Çanakkale, Ankara, 2007, 231-246; Günel, S., "Çine – Tepecik Höyük 2006 Yılı Kazıları" 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1*, 28 Mayıs-01 Haziran, 2007, Kocaeli, Ankara, 2008, 73-90; Günel S., "Çine – Tepecik Höyükte Bulunan Mermer İdoller". *Muhibbe Darga Armağanı*, (ed. T. Tahrani, A. Tibet ve E. Konyar), Sadberk Hanım Müzesi Yayını, 2008, 251-260; Günel, S., "Çine-Tepecik Kazıları ve Bölge Arkeolojisine Katkıları" *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, (ed. A. Erkanal-Öktü, S. Günel ve U. Deniz) Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara, 2008, 129-139; Günel, S., "Çine-Tepecik 2007 Yılı Kazıları" 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1*, 26-30 Mayıs 2008, Ankara, 2009, 227-240; Günel, S., Kent ve Tarih. Batı Anadolu'da Yeni Bir merkez Çine-Tepecik. *Aktüel Arkeoloji*, Nisan 11. sayı. 2009, 40-41; Günel, S., "2008 Yılı Çine-Tepecik kazıları" 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1*, 25-29 Mayıs 2009, Denizli, Ankara, 2010, 459-473; Günel, S., "Mycenaean cultural impact on the Çine (Marsyas) plain, southwest Anatolia: the evidence from Çine-Tepecik" *AnatStud.* 60, 2010 (baskıda); Günel, S.- S. Herbordt, "Ein hethitischer Siegelabdruck aus Çine-Tepecik," *Archäologischer Anzeiger* 2010 (baskıda).

² Günel, S., "2008 Yılı Çine-Tepecik kazıları" 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1*, 25-29 Mayıs 2009, Denizli, Ankara, 2010: 460-464, Çiz. 2-3, Res. 1.

6.32 m. olan bu kulelerin duvar kalınlıkları, 1.30 m. olup kuleler arasındaki mesafe ise, 20.04 m. olarak belirlenmiştir.

Savunma sistemi ve höyüğün güney ve doğu yönünde genişleyen yerleşmeye ait geç dönem kalıntılarını, II 1a-b evrelerinin mimarîsi temsil etmektedir. Geç Tunç Çağı yerleşmesinin son evresine ait bu tabaka, Miken kültürünün son evreleri ile paralel bir kronolojik gelişimi göstermiştir.³ 2009 yılı kazıları, II 1 tabakasına ait savunma sistemi ile bağlantılı ‘depo’ yapısının doğu, güney ve güneydoğu yönünde olmak üzere J/12-J/13 ve K/12- K/13 açmalarında genişleyen çalışmaları kapsamaktadır (Resim: 1).⁴

Bu alanda, J/12 açmasının, V-X/g-i ve K/12 açmasının ise, I-X/g-i plan karelerinde kuzey-güney doğrultusunda açığa çıkarılan mimarî, dikdörtgen bir yapı planını ortaya koymuştur (Resim: 2). Bu yapının J/12 açmasında, V/h-i plan karelerinde tespit edilen kuzey duvar uzantısı ile batı duvarının yine J/12 açmasının V-VIII/h plan karelerine giren duvarı, 2008 yılı kazılarında kısmen açılmış ve yaklaşık 3.50 m.lik bir kare plan veren yapı kalıntısı belirlenmiştir.⁵ 2009 yılı kazılarında J/12 açmasını güney yönünde genişleterek ve ayrıca K/12 açmasında kazıların başlatılmasıyla, söz konusu yapının daha büyük boyutlara sahip olduğu anlaşılmıştır. Her iki açmada yürütülen kazılarda 58.20-57.90 m. kodlarını veren seviyelerde yapının genel planı belirlenebilmiştir. Yapıya ait mevcut mimarî kalıntılar, kuzey-güney yönünde 16 m.lik bir uzantıya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Yapının doğu duvarı ise, ne yazık ki kısmen tespit edilen taş uzantıları ile belirlenebilmiştir. Buna göre, söz konusu yapı, 3.50 m. genişliğinde olup 16 m.den daha fazla bir uzunluğa sahiptir. Yapının batı duvarı henüz kazılmamış olan L/12 açmasında devam etmektedir. Yapıya ait kuzey ve batı duvarları, iç kısımda ufak taşların, her iki uzun kenarda ise, levha taşların diklemesine yerleştirildiği bir duvar örgü tekniğini yansıtmaktadır (Resim: 3). Bu yapının içinde, bir arada ve üst üste kırık durumda *pithos* ve kap parçaları ele geçirilmiştir. *Pithos* ve kap parçalarına özellikle yapının batı duvarına yakın alanda *in situ* rastlanmıştır. Yapı içinde ve aynı zamanda batı duvarın dışında olmak üzere *pithos* parçaları yoğun bir grup oluşturmaktadır. Burada *pithos* ve kap parçalarının buluntu durumu, yapının tahribatı sırasında güneybatı yönünde sürüklendiğine işaret eden bir görünümü açıkça göstermektedir (Resim: 4-5). Batı duvarın yıkılmasına bağlı olarak depo amaçlı kullanım gördüğü anlaşılan iri *pithoslar* ve kaplar güney ve güneybatı yönünde sürüklenmiş ve yıkımla birlikte iç içe ve üst üste bir

³ bkz. Günel, S. “Çine-Tepecik Höyük 2006 Yılı Kazıları” 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1*. Ankara 2008: 75 v.d.; Günel, S. “Çine-Tepecik 2007 Yılı Kazıları” 30. KST.1. Ankara 2009: 227 v.d.

⁴ 2009 yılı kazı ekibi; Prof. Dr. Sevinç Günel başkanlığında, Arkeolog Nurgül Özgün, Hakan Özkan, Restoratör Ezgi Örgen, Grafiker Okan Cesur, Bilkent Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü yüksek lisans öğrencisi Volkan Güngördü ve Hacettepe Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü öğrencileri Abdurrahman Coşkun, Halide Filizli, Cihan Hasman, Sefa Anıl Cıbrır, Nihal Uzun, Tuna Çapar, Suzan Taş, Funda Kılıç, Ömer İbrahim İnel, Volkan Özdemir, Ayşegül Demir ve ayrıca Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü öğrencileri Zümrüt Bademci, Birgül Önal’ dan oluşan bir ekiple gerçekleştirilmiştir. 2009 yılı kazılarında Bakanlık temsilcisi olarak Bodrum Müzesi’nden Nurcan Çilesiz görev almıştır. Burada tüm ekip üyelerine kazı süresince gösterdikleri özverili çalışmalarından dolayı teşekkür ediyorum.

⁵ Günel, S. “2008 Yılı Çine-Tepecik kazıları” 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1*, 25-29 Mayıs 2009, Denizli, Ankara, 2010: 463, Çiz. 3.

şekilde kırılarak olduğu yerde tahribata uğramışlardır. Bu yapının depo amaçlı kullanım gördüğüne işaret eden en önemli bulgular tabanda belli bir sıra oluşturan *in situ pithos* dipleri ve ayrıca ele geçirilen kap parçalarıdır (Resim: 5). Gerek yapı içinde ve dışındaki *pithos*ların buluntu durumları gerekse farklı formlara sahip kaplar, bu yapının 'magazin' olarak tanımlanmasını desteklemektedir. Magazin olarak tanımlanan bu yapı tabanında ele geçirilen *pithos* parçalarının yanı sıra, yine yapı içinde K/12 açmasının IV-V/ h-1 plan karelerinde ve 58.21 m. seviyelerinde (üstte ağız kenarı seviyesi)-57.69 m. (dip seviyesi) sağlam durumda bir *pithos* yer almaktadır (Resim: 6). Bu *pithos* dik durumda ve ağız kenarında yassı ve düzgün bir taş levha kapatılmış olarak açığa çıkarılmıştır. Söz konusu *pithos*, yapıda, diğer *pithos*lara ait diplerle benzer doğrultuda tespit edilmiştir. *Pithos*ların buluntu durumları, magazin yapısının batısında ve aynı zamanda sıra hâlinde yerleştirilmiş olabileceğine işaret etmektedir.

Yapı içinde yerli kaplar arasında sığ tabak ve maşrapa ince nitelikli seramik grubuna aittir (Resim: 7-8). Geç Tunç Çağı yerli seramik geleneğinde ince ve orta nitelikli seramik grubu en yoğun malzemeyi oluşturur. İnce ve orta nitelikli seramikte devetüyü, sarımsı-devetüyü ve pembemsi-devetüyü hamur renginde ve genel olarak hamuru renginde astarlı bir yüzey işlenişine sahip kaplar yer alır. Hızlı çark tekniğiyle üretilmiş olan bu kapların iç yüzeyinde ve bazılarında ise, iç ve dış yüzeylerinde olmak üzere çark izlerini görmek mümkündür. Gerek söz konusu bu yapıdan gerekse depo olarak tanımlanan surla bağlantılı mekânda ('depo') ele geçirilen sığ tabaklar form açısından Orta Anadolu Hitit seramiğinden bilinen geniş ve yayvan tabaklarla benzerlik göstermektedir.⁶ Yerli seramikte, orta nitelikli gruba ait 'S-profil' yapan kâseler ile kaba nitelikli çömlükler ise, Batı Anadolu M.Ö. 2. binyılı kap repertuarından tanınan örnekleriyle paralel bir seramik gelişimini ortaya koymaktadır. Öte yandan yerli seramiğin yanı sıra Miken boya bezeli kaplar hiç şüphesiz magazin yapısının gerek tarihlendirilmesinde gerekse işlevsel tanımında önemli bir rol oynamıştır. Miken kap parçaları özellikle J/12 açmasında VII-X/g-i ve K/12 açmasında ise, I-V/g-i plan karelerinde daha yoğun bir grupla dikkati çekmektedir. Miken kapları arasında oldukça kalın cidarlı ve büyük boyutlu olduğu anlaşılan krater parçaları üzerinde figüratif betimlemenin yanı sıra farklı motiflerin bir arada uygulandığı zengin bir süsleme anlayışı dikkati çekmektedir. Bu kraterler, daha çok Ege'de Mycenae, Tiryns ve Lefkandi Geç Hellas III C döneminin orta evresine ait, yaklaşık M.Ö. 1200/1150 ile 1100/1090 tarihlerini içeren figürlü derin kâse ve kraterler üzerindeki savaşçı ve farklı hayvan tasvirlerinin bir arada işlendiği örneklerle paralellik göstermektedir.⁷ Miken seramiği ile ilgili hamur yapısı ve niteliği ve ayrıca renk tanımlarına ait incelemeler, Tepecik'te ithal ve

⁶ Müller-Karpe, A., Hethitische Töpferei der Oberstadt von Hattuša. Ein Beitrag zur Kenntnis spätgroßreichszeitlicher Keramik und Töpferbetriebe. Marburg/Lahn, 1988: 127-131, Lev. 42-43. Boğazköy'de bu tip tabakların, ağız kenarı içten kalınlaştırılmış ya da ağız kenarında bezeli örnekleri görülmektedir. Tepecik sığ tabaklarında ise, ağız kenarı çok belirgin olmayan bir kalınlığa sahiptir.

⁷ Figüratif tasvirli kase ve kraterler için bkz.: Crouwel, J. H. "Pictorial pottery of LH III C middle and its antecedents" (ed. S. Deger-Jalkotzy ve M. Zavadil) LH III C Chronology and Synchronisms, Wien 2007: 73-88.

yerli Miken kaplarının varlığını ortaya koymaktadır. Ancak Miken seramik örnekleriyle ilgili yapılacak analiz çalışmaları, bu tanımlara netlik kazandırabilecektir. Yapı içinde kapların dışında ok ucu, mızrak ucu ve iğneler, bronz eserleri oluşturmaktadır (Resim: 9). Seramik ve metal buluntularının yanı sıra, ilki 2008 yılında magazin olarak tanımlanan bu yapının hemen batı duvarı kenarında, diğeri ise 2009 yılında yapının tabanı üzerinde ele geçirilen ve Hitit İmparatorluk Dönemine tarihlenen iki mühür baskısı, sadece Menderes yöresinin tarihî coğrafyası açısından değil aynı zamanda Batı Anadolu'da Hitit varlığına ve etkisine yeni yorumlar katacak içeriktedir.⁸

Magazin yapısının batı ve güneybatısında K/12 açmasının I-X/a-i plan karelerinde yürütülen kazılar bu yapıyla benzer seviyelerde, II 1 kültür tabakasının kalıntılarını vermiştir. Açmanın IV-VII/a-f plan karelerinde ve 58.20-57.60 m. seviyelerinde ufak taşlardan oluşan taş platform açığa çıkarılmıştır (Resim: 10). Bu taş platform, K/12 açmasının VII/a-f plan karelerinde ve 58.05-57.99 m. seviyelerinde doğu-batı doğrultusunda olmak üzere iri taşlarla sınırlanmaktadır. Taş platformda yürütülen kazılarda, çok fazla tahribat olmasına karşın yuvarlağa yakın bir plan oluşturan ve boyutları yaklaşık 1.70 ve 2.00 m. ölçülerini veren ufak mekânlar tespit edilmiştir. Taş platformla sınırlanmış ve ufak gözler halinde mekânların yer aldığı düşünülen bu alanın, 1. yapı katına ait magazinle bağlantılı ve olasılıkla ışıkların yer aldığı bir yapılaşmaya ait olduğu düşünülmektedir. Bu alan, yukarıda sözü edilen magazin yapısıyla benzer seramik buluntularını vermiştir. II 1 kültür tabakasının önemli bir seramik grubunu oluşturan Miken seramiği, bu taş platformun açığa çıkarılması sırasında da ele geçirilmiştir. Bu platform ve platformla bağlantılı görülen yapılaşmanın batı ve güney alanlarında K/11 ve L/12 açmalarında olmak üzere, 2010 yılı kazılarında genişleyerek bu mimarî kalıntılarla ilgili daha ayrıntılı bir tanımlama yapma olanağı bulunabilecektir.

1.2. Orta Tunç Çağı, II 2

Batı kazı alanında, II 1 kültür tabakasından daha erkene uzanan kalıntılar, K/12 açmasının I-V/a-i plan karelerinde devam eden derinleşme çalışmalarında tespit edilmiştir. II 2 kültür tabakasının varlığını ortaya koyan ve Orta Tunç Çağı başına uzanan kültür kalıntıları, seramiğin yanı sıra, üzeri çizi bezeli ya da bezesiz konik formlu ağırşaklar (Resim: 11-13), üzeri çizi bezeli bir boncuk (Resim: 14) ve metal buluntularıyla dikkati çekmektedir. Bu seviyelerde, daha çok günlük kullanıma ait çömlekler, içinde hayvan kemiğinin ele geçirildiği iri boyutta geniş ve yayvan çömlek tipi kaplar, II 2 kültür tabakasına ait yerleşimle ilgili kalıntılar arasında yer alır. Benzer yapı katına ait mimarî, magazin yapısının alt seviyelerinde de tespit edilmiştir. Yapının içine denk gelen ve K/12 açmasının VIII-IX/1-i plan karelerinde olmak üzere 57.71-57.68 m. seviyelerinde kuzeybatı-güneydoğu yönünde ortaya çıkarılan bir duvarın yaklaşık 2.50 m.lik bir uzantısı açılmıştır (Resim: 10). Bu duvarın güneydoğu yönünde hafif bir yuvarlak oluşturarak

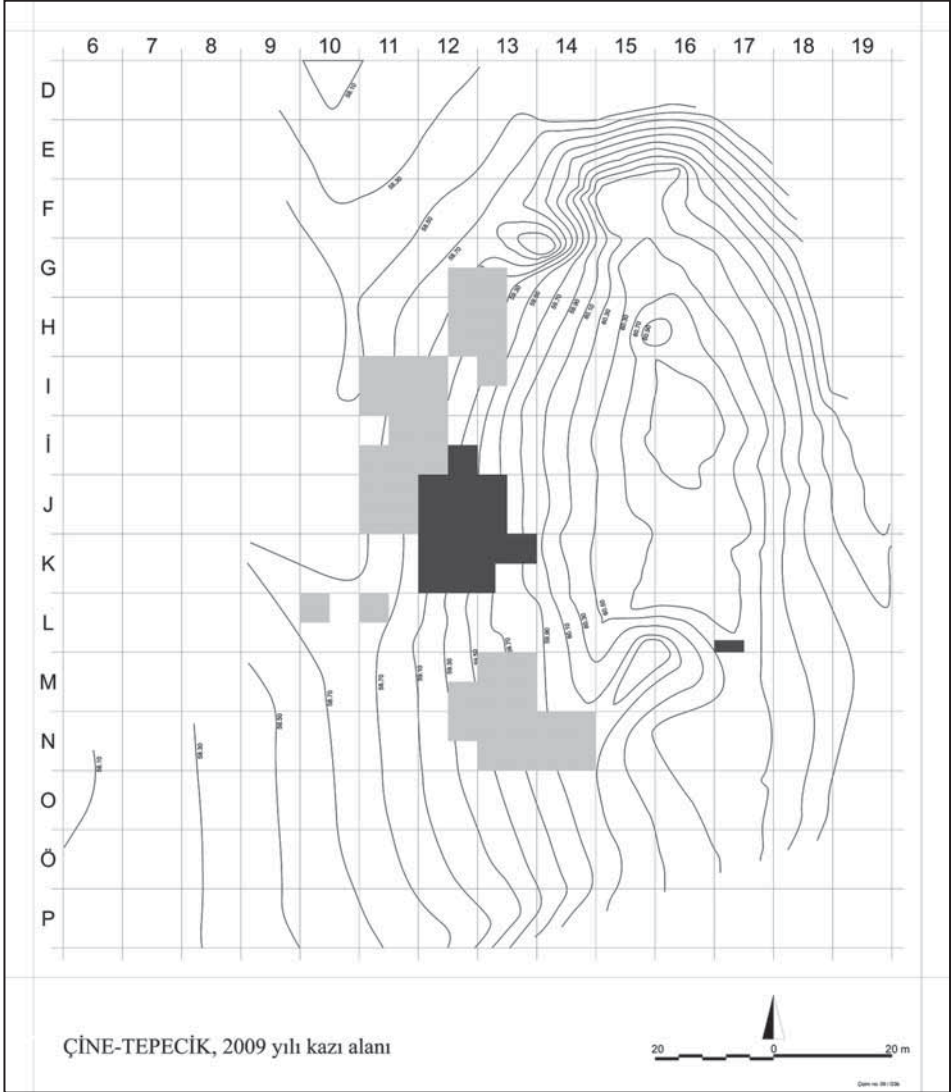
⁸ 2008 yılı kazılarında ele geçirilen Hitit mühür baskısı ile ilgili tanım ve değerlendirmeler için bkz; Günel, S. – S. Herboldt, “Ein Siegelabdruck aus Çine – Tepecik” *Archäologischer Anzeiger* 2010 (baskıda).

K/13 açmasının henüz derinleşilmemiş olan plan karelerine uzandığı anlaşılmaktadır. Bu duvar, yaklaşık 0.30-0.40 m. kalınlığına sahip çift taş sırası yer yer ise daha iri boyutta taşların kullanıldığı tek sıradan oluşan bir duvar örgü tekniğini yansıtmaktadır. Bu duvar uzantısıyla benzer seviyelerde ve duvarın çevresinde ise, kerpiç parçalarının oluşturduğu döküntü ve kap parçalarına rastlanmıştır. Küçük buluntu grubu arasında ise, obsidyen ok ucu ve çakmaktaşı dilgilerin de bulunduğu yontmataş endüstrisi âletleri ele geçirilmiştir (Resim: 15).

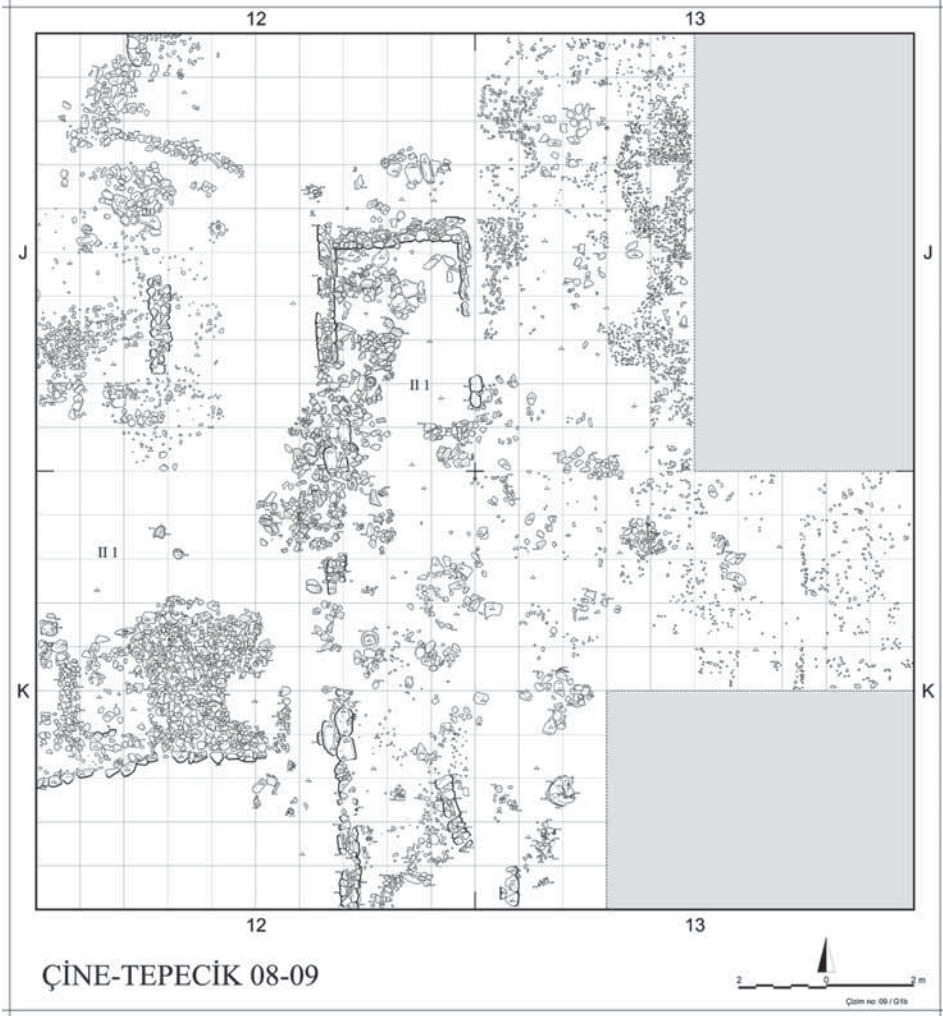
Yukarıda sözü edilen ve 2. yapı katına verilen mimarî kalıntıların güneydoğusunda, K/13 açmasının VI-X/a-c plan karelerinde ve 57.97-57.73 m. seviyelerinde kısmen korunmuş *pithos* ve iki bireye ait iskelete rastlanmıştır. Açmanın VIII/b-c plan karelerinde sadece dip ve gövdesinin çok az bir kısmı korunmuş durumda ele geçirilen doğu-batı yönündeki *pithos* içindeki toprağın temizlenmesi sırasında iskelete ait bir kemik bulunmuştur. Bu *pithosun* hemen güneyinde, IX/b’de ise, iki bireye ait iskelet yer almaktadır. Ancak bireylerden birinin sadece kafatası, diğerinin ise, kuzey-güney yönünde uzanmış durumda açılan kafatası ve üst gövdeye ait kemik kalıntıları saptanmıştır. Bu iskeletlerden birinin üst seviyesinde ve aynı zamanda kafatasının arkasında taşlar açığa çıkarılmıştır. K/13 açmasında tespit edilen bu bireylere ait gömünün 2. yapı katı yerleşmesiyle bağlantısı ne yazık ki anlaşılamamıştır. Oldukça sınırlı bir alanda yürütülen kazı çalışmaları ışığında belirlenen bu gömülerle ilgili daha net bilgiler, söz konusu açmada genişleme çalışmalarıyla ortaya konabilecektir.

2. DEĞERLENDİRME

Tepecik’te kare planlı kule yapılarıyla destekli sur duvarına ait yerleşme, II 1-2 kültür tabakalarının kalıntılarını ortaya koymuştur. Yerleşmenin en geç evresini II 1 kültür tabakası temsil etmekte ve Geç Tunç Çağının son evrelerine uzanmaktadır. Seramik buluntuları ışığında bu süreç, M.Ö. 1220/1200-1100/1090 tarihlerine uzanmaktadır. Ayrıca II 1 kültür tabakasının depo amaçlı kullanım gördüğü anlaşılan yapı kalıntısının yanı sıra 2009 yılı kazılarında önemli bir bölümü açılan ve magazin olarak tanımlanan yapı, Geç Tunç Çağının son evrelerine ait buluntuları vermektedir. 1. yapı katında, Miken seramiğinin belirgin bir yoğunlukta ele geçirilmesi ve ayrıca aralarında figüratif tasvirlerin de işlendiği oldukça iri boyuttaki krater parçalarının da olması, Tepecik merkezinin basit bir yerleşmeden çok gelişmiş bir merkez olarak nitelendirilmesini güçlendirmiştir. Öte yandan Hitit mühür baskıları, Hitit İmparatorluk Dönemine ait olup II 1 tabakasının kronolojisini desteklemektedir. Tepecik bir taraftan Hitit metinlerinde geçen Arzawa ülkesinde Mira topraklarının yayılım alanına ışık tutacak tarihî coğrafya ile ilgili bilgilerin tanımlanmasına yeni bilgiler eklemekte, diğer taraftan ise, Ege dünyasıyla kültürel bağlantıları olan bir merkez konumunda olduğunu kanıtlamaktadır. Burada sözü edilen bu neticeler, Çine-Tepecik merkezinin bölgelerarası ilişkilerinde bulunduğu coğrafi konumunun önemini ve bağlantılarını da ortaya koymuştur.



Resim 1: Çine-Tepecik, 2009 yılı kazı alanı.



Resim 2: J/12-13 ve K/12-13 açmalarına ait mimarî, II 1.



Resim 3: J/12-K/12 açmaları, dikdörtgen yapı, kuzeyden görünüm.



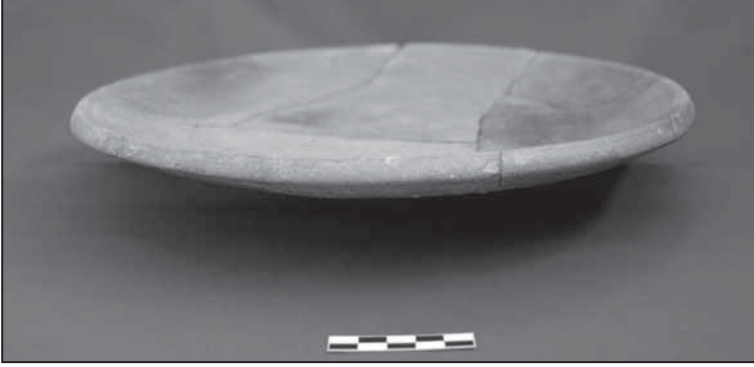
Resim 4: J/12-K/12 açmaları, yapıya ait *pithos* ve kap parçaları.



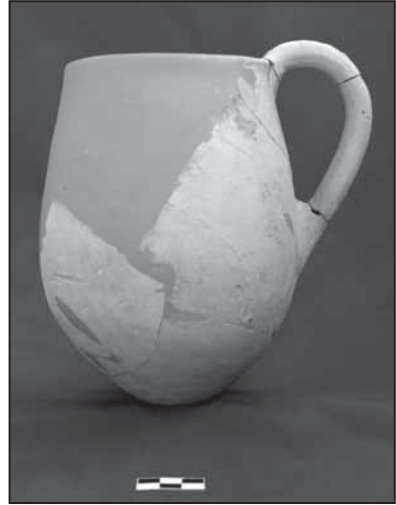
Resim 5: J/12-K/12 açmaları, yapıya ait taban üzerinde bulunan *pithos* ve kap parçaları.



Resim 6: K/12 açması, yapı içinde ele geçirilen bir *pithos*.



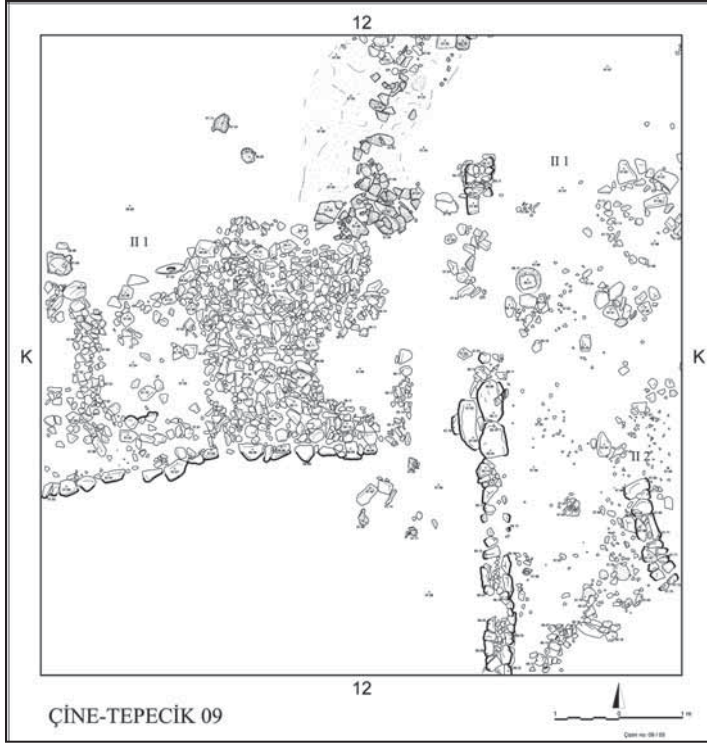
Resim 7: Sığ tabak, II 1.



Resim 8: Maşrapa, II 1.



Resim 9: Bronz iğne, II 1.



Resim 10: K/12 açması, taş platform, II 1 .



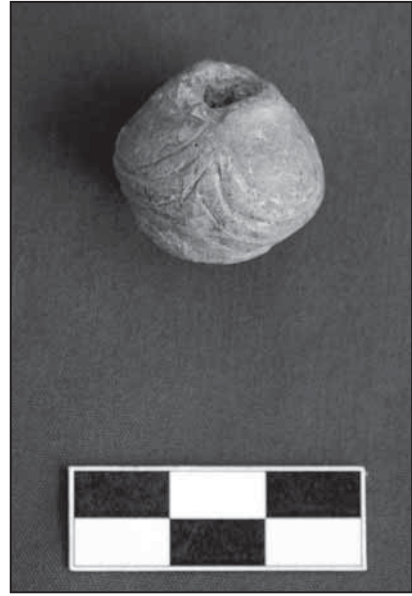
Resim 11: Ağırşak, II 2.



Resim 12: Ağırşak, II 2.



Resim 13: Ağırşak, II 2.



Resim 14: Boncuk, II 2.



Resim 15: Obsidyen ok ucu.

KÖRTİK TEPE 2009 YILI KAZISI

Vecihi ÖZKAYA*
Aytaç COŞKUN

Giriş

İhsu Barajı ve HES Projesi kapsamında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde başlatılan arkeolojik çalışmaların bir boyutunu oluşturan Körtik Tepe kazısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri, DSİ'nin sağladığı parasal olanaklarla Diyarbakır Müzesi başkanlığında 2000 yılından bu yana sürdürülmektedir¹. Kazılar, yeterince bilinmeyen Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kültürel zenginliklerini ortaya çıkarmakta ve elde edilen bulgular bilim dünyasında küresel heyecan uyandırmakta; sonuçlar, bölgenin yer altındaki kültürel zenginliklerinin küresel uygarlığın oluşmasında önemli katkılar sağladığını ortaya koymaktadır.

Körtik Tepe 2009 kazı çalışmaları Dicle Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, ABD Nevada Las Vegas Üniversitesi, Almanya Freiburg ve Mainz Üniversitesi'nden bilim adamlarıyla çeşitli konularda yapılan işbirliği projeleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. 2009 kazıları sonucunda Diyarbakır Müzesi'ne, Körtik Tepe'de yaratılan uygarlığın zenginliğine ve gelişkinliğine tanıklık eden küresel düzeyde emsalsiz 720'si envanterlik, 509'u etütlük olmak üzere, toplam 1229 eser teslim edilmiştir.

Farklı bulguların uygun bilimsel ortamlarda değerlendirilmesi amacıyla veri derleme işlemleri de büyük bir titizlikle sürdürülmüştür. Bunların başında antropolojik çalışmalar gelmektedir. Hacettepe Üniversitesi'nden Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal başkanlığındaki ekip, Ortaçağ ve Akeramik Neolitik Dönem iskeletlerinin derlenmesi,

* Prof. Dr. Vecihi ÖZKAYA, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 21280 Diyarbakır/TÜRKİYE, e-mail: ozkaya@hotmail.com.

Dr. Aytaç COŞKUN, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 21280 Diyarbakır/TÜRKİYE, e-mail: aytaccoskun@hotmail.com.

¹ Körtik Tepe kazılarına sağladıkları izin ve emsalsiz destekleriyle, başta Kazılar ve Müzeler Daire Başkanı Sayın Melik Ayaz ve Kazılar Şube Başkanı Sayın Gökhan Bozkurt olmak üzere, her zorluğu aşmamızda canla başla bizimle koşturan Ark. Nilüfer Babacan ve Ark. Burcu Öztoprak'a; sağladıkları maddi destekle çalışmalarımızı gerçekleştirmemizi sağlayan DSİ yetkililerine; her konuda ve her ortamda çalışmalarımızı destekleyen ve yürütmemizi sağlayan Diyarbakır Müzesi Müdürü Sayın M. Arif Bilici ve Ark. Nevin Soyukaya ve onların şahsında tüm müze çalışanlarına; Hacettepe Üniversitesi'nden Sayın Prof. Dr. Y. Selim Erdal ve ekibine; Dicle Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Oya San, Dr. Handan Yıldızhan, arkeolog ve öğrencilerime; Almanya Freiburg Üniversitesi'nden Dr. Marion Benz ve ekibine; Bakanlık temsilcisi olarak çalışmalarımıza katılan Kütahya Müzesi'nden Ark. Canan Okal'a; konaklama sorunlarımızı çözen başta Batman Valiliği olmak üzere Milli Eğitim Müdürlüğü ve yetkililerine; Gazi YİBO müdürü Sayın Mehmet Konak'ın şahsında bütün okul çalışanlarına; bizimle softasını paylaşan Pınarbaşı (Serikani) Köyü sakinlerine minnettarlığımı bildirir; şükranlarımı sunarım.

belgelenmesi ve gerekli tespitlerin yapılmasından sonra yaş, cinsiyet, sosyal yapı gibi konularda incelemek üzere ilgili üniversitesinin laboratuvarlarında değerlendirilmesiyle ilgilenmişlerdir. Bu doğrultuda 155 adet insan iskeleti Hacettepe Üniversitesi Antropoloji laboratuvarlarına gönderilmiştir. Bu çalışmalar kapsamında ayrıca, Körtik Tepe yerleşiklerinin sosyal yapılarını, dönemin yerleşikleriyle olası ilişkilerini belirlemek ve bağlantılı bir çok konuyu aydınlatmak üzere, Dr. Marion Benz başkanlığındaki bir ekip tarafından Akeramik Neolitik Döneme ait iskeletlerden 74 paket dış numuneleri derlenmiş; DNA ve stronsiyum analizlerinin yapılması amacıyla Almanya Mainz Üniversitesi Antropoloji Enstitüsü laboratuvarına gönderilmiştir.

Körtik Tepe'nin sosyal yapısındaki gelişmenin, bölgedeki ekolojik değişim ile ilişkisini karşılaştırabilmek ve yerleşim yerinin detaylı bir kronolojik gelişimini çıkarmak amacıyla, 2009 yılında kazı kapsamına dâhil edilen A80 ve A84 açmalarının doğu profillerinde ve A61 açmasında ayrıntılı stratigrafik profil çizimleri yapılmış; söz konusu açmalarda yaklaşık her derinlikte çok sayıda C14 numuneleri alınmış ve bunlar arkeolojik konteks koşutunda belgelenmiştir.

Kazıların diğer bir boyutunu ise, arkeobotani çalışmaları oluşturmuştur. Farklı açma ve derinliklerde elde edilen 158 numune, flotasyon ünitesinden geçirilmiş; gerekli analiz ve incelemeler yapılmak üzere, Almanya Tübingen Üniversitesi, Prehistorya ve Protohistorya Bölümü laboratuvarına gönderilmiştir. Bu çalışmalar koşutunda ayrıca, yine aynı ekip tarafından farklı derinliklerde 56 karbon numunesi derlenmiş C14 analizlerinin yapılması amacıyla Almanya'ya gönderilmiştir².

Zooarkeoloji çalışmaları kapsamında kazılarda bulunan bütün hayvan kemikleri derlenmiş; 7'si karbon analizi için örnek olmak kaydıyla, Akeramik Neolitik katmanlarda derlenen toplamda 85 ünite, Dr. Levent Atıcı tarafından tür tanımlamaları ve diğer ayrıntılı analizlerin yapılması için Nevada Las Vegas Üniversitesi, Antropoloji Bölümü, Zooarkeoloji laboratuvarına gönderilmiştir.

Höyüğün yontmataş eserleri Ankara Üniversitesi'nden Dr. Metin Kartal ile Kanada McMaster Üniversitesi'nden Dr. Tristan Carter tarafından değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda kazıda yapılan çalışmalarda derlenen ve belgelenen yontmataş bulgulardan 120 adet numune, gerekli analizlerin yapılması için, Kanada McMaster Üniversitesi'nin ilgili laboratuvarlarına gönderilmiştir.

2000-2009 yıllarında höyükteki kazılar 5.00x5.00'lik 89 açmada yaklaşık 2600 metrekare alanda çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Kazı çalışmalarında değişken olarak 1.00-5.50 m. arası derinliklere ulaşılmıştır. Yerleşimin mimarî karakterini belirlemek ve bunu farklı alanlarda doğrulamak amacıyla bazı açmalarda derinlere inilmemiş; saptanan dokular korunmuştur. Aşamalı olarak derinleştirilen diğer açmalarda elde edilen

² A80 ve A84 açmalarındaki arkeolojik kontekstle desteklenen profil çalışmaları Dr. Marion Benz tarafından yapılmıştır.

sonuçlar ile dip katmanlara kadar kazılan amalardaki veriler, stratigrafinin birçok açıdan doğrulanmasını sağlamıştır. Kazılar, maksatlı olarak derinleştirilmeyen açmalarda devam ettirilecektir.

Uzun süredir devam etmesi nedeniyle geniş bir alana ve giderek derinleşen açmaları korumak; höyükte meydana gelebilecek tahribatı önlemek amacıyla yaklaşık 20.000 m² alan kafes örgü tellerle vrilerek korumaya alınmış; uygun yerlere kapılar yerleştirilerek, giriş ıkışlar kontrol altına alınmıştır. Ayrıca bütün açmaların tabanları sera naylonu ile kaplanarak, zorunlu yerler balçıkla, diğer yerler ise yaklaşık 10 cm. kalınlıkta toprak ile korunaklı hâle getirilmiştir.

Arazi alışmaları

2009 yılı çalışmalarında, höyüğün doğu ve batı kesimlerinde toplam 19 açmada çalışılmıştır (izim: 1-2). 2000 yılı kazı sezonunda kazılan A1 (J24-1) açması, güney kesit duvarında knt olması nedeniyle, tekrar değerlendirilmiş ve A2 açması ile birleştirilmiştir. Bu doğrultuda yapılan çalışmalarda taş objeler, mortar, taş âlet parçaları, izole insan kemikleri; kuzey kesitinde çakmaktaşı ve obsidyen parçaları; kemik bızlar; taş balta ve kap parçaları bulunmuştur. A1 gibi yine 2000 kazı sezonunda ilk kez açılan A2 (K23-4) açması da yeniden çalışma kapsamına alınmış; doğu kesimde yapılan çalışmalarda farklı taş türlerinden işlenmiş baltalar, çakmaktaşı ve obsidyen âletler ile dağınık hayvan kemikleri ve Ortaçağ mezarları tarafından tahrip edilmiş Akeramik Neolitik insan iskeleti kalıntıları saptanmıştır. A1 açması ile birlikte tekrar değerlendirilmek üzere, söz konusu alanlarda çalışmalar geçici olarak sonlandırılmıştır. 2002 mevsiminde kazı kapsamına alınan ve diğerleri gibi yeniden çalışılan A10 (K19-1) açmasında 0.60 m.de başlanan çalışmalar 0.91 m. derinliğe kadar devam ettirilmiş ve doğrudan Akeramik Neolitik katmanlara ulaşılmıştır. alışmalar sonucunda taş baltalar, havaneli ve taş kap parçaları bulunmuştur. A22 (L16-3), A31 (K16-2), A47 (J15-4) açmalarında tekrarlanan çalışmalar sonucunda obsidyen yongalar, olasılıkla takı nesnesi olarak değerlendirilmiş delikli taş objeler, ezgi taşları, mortar parçaları bulunmuştur. A21 (L17-3.4)'de de yeniden başlatılan kazılarda yaklaşık 1.16 m. derinliğe ulaşılmıştır. Yoğun Neolitik bulgular veren açmada çakmaktaşı kütleleri, hayvan kemikleri, taş objeler, mortarlar, kemik aletler, midye kabukları ve ezgi taşları ortaya çıkarılmıştır. nceki dönem kazılarında çalışılan ancak yoğun bulgu nedeniyle sonlandırılmayan A26 (K24-2) açmasında da başlatılan kazılarda 1.44 m. derinliğe ulaşılmıştır. Daha çok insan iskeleti kalıntıları ortaya çıkarılan açma kesitindeki çalışmalarda insan kemikleri; mortar paaları, taş kap ve taş alet parçaları ortaya çıkarılmıştır.

Yerleşimin kültürel evrelerinin ve stratigrafisinin belirlenmesinde önemli veriler sağlayan A46-2 (J25-3) açması, bulguları ile de höyüğün kültürel karakterini yansıtan

bir alan durumundadır. 4.10 m. derinliğe kadar kazılan açmanın üst seviyelerinde yoğun Ortaçağ kalıntıları Neolitik dokunun tahribine yol açmıştır. Yüzeğe yakın olmaları nedeniyle genelde tahribata uğramış insan iskeletlerinden oluşan Ortaçağ kalıntıları -1.00 m.den itibaren görülmeye başlandı. 1.57 m. derinliğe kadar Ortaçağ iskeletleri içeren açmada, çoğunluğu tahribat görmüş toplam 5 insan iskeleti ortaya çıkarıldı. Tarihleyici bulgulardan yoksun söz konusu mezarlar, bölgede bilinen çağdaşı mezarlarda tanık olunan gömme gelenekleriyle yakın uyum göstermektedirler. Ortaçağ kalıntılarının yaklaşık 1.50 m.de sona ermesiyle birlikte, Akeramik Neolitik doku bütün yoğunluğu ile ortaya çıkmaya başladı. Mimarî dokunun algılanması bakımından önemli olan ve 1.65 m. derinlikte saptanan yuvarlak planlı iki konut tabanı (Y73 ve Y74), E1, E2, E3, E4, D1, D2, D3, D4 karelemlerini kapsayan konumlarıyla dönemin konut mimarîsi açısından önemli kalıntılar niteliğindedir. Açmanın tek Neolitik mezarı ise (M6), 1.70 m derinlikte E1 karelemlinde ortaya çıkarıldı.

Havanelleri, taş kaplar, kemik bızlar, farklı işlevlere yönelik taş âletler, mortarlar, ezgi taşları, çakmaktaşı ve obsidyen âletler, taş objeler, taş boncuklar, beslenme alışkanlıklarını kavramaya yardımcı balık kemikleri, kemik iğneler, midye kabukları ve bezemeli bilek taşlarından oluşan zengin konteksti ile söz konusu açmada elde edilen bulgular, höyüğün kültürel karakterinin ana özelliklerini yansıtmaktadır. Açmada saptanan diğer bir önemli buluntu grubunu da 1.28 m. derinlikte B2 karelemlinde, 1.78 m.de A1 karelemlinde ve 2.61 m. derinlikte E1 karelemlinde bulunmuş üç zoomorfik havaneli (Resim: 1) ile 2.50 m. derinlikte D3 karelemlinde ortaya çıkarılan boynuz biçimli taş objedir (Resim: 2). Söz konusu bulgular Körtik Tepe'nin dinsel inanış biçimlerine bazı yaklaşımlar getirdikleri gibi, çağdaşı ve sonrası olan kültürlerle olan ilişkilerine de açıklık kazandırmaktadır. Ayrıca, 2.85 m. derinlikte D3 karelemlinde saptanan bir kemik olta, höyük yerleşiklerinin beslenme alışkanlıkları konusunda önemli ipucu niteliğindedir (Resim: 3).

2009 mevsiminde başlatılmış ve 3.33 m. derinliğe kadar inilen A77 (I22-1) açmasında, höyüğün diğer kesimlerinde de saptandığı üzere, üst katmanlarda yoğunluklu Ortaçağ kalıntılara tanık olunmuştur ki, bunların arasında Neolitik bulgulara da rastlanması, özgün kültürel dokunun bu alanda da tahrip edildiğine işaret etmektedir. Diğer açmalarla yaklaşık aynı seviyede, 1.00 m. derinlikte D1 ve E1 karelemlerinde ve 1.59 m.de D1,2,3 ve C1,2,3 karelemlerinde iki adet kısmen tahribat görmüş Ortaçağa ait insan iskeleti belirlendi. Ayrıca, 1.67 m. derinlikte B2-B3 karelemlerinde de diğer bir iskelet belirlendi ki, tarihleyici ve tanımlayıcı bulgulardan yoksun söz konusu mezarlar genelde iyi korunmamış durumdadırlar.

Açmanın Akeramik Neolitik karakterini en iyi yansıtan bulguların başında kuşkusuz mezarlar gelmektedir. Birçok yönden ortak özellikler yansıtan mezarlar toplamda 5

adet saptandı. Çoğunlukla obsidyen ve çakmaktaşı âletlerden oluşan armağanlar içeren bu mezarlardan başka, biri 2.63 m. derinliğinde Y65 No.lu yapının tabanında A1 A2 karelajlarında (M9 GIM), diğeri ise, 2.53 m. derinlikte B3 ve C4 karelajında yine aynı yapının tabanında ancak farklı bir katmana ait olmak üzere iki mezar daha saptandı (M10 GMC). İntamural gömü geleneğinin varlığını bir kez daha kanıtlayan söz konusu mezarların yanı sıra, 3.24 m. derinlikte A1 karelajında ortaya çıkarılan Akeramik Neolitik Dönem mezarı ise aşı boyalı, alçı kaplı olmasıyla diğelerinden ayrılmaktadır. Konut tabanlarında, bunlardan bağımsız ya da mezarlarda ölü armağanı olarak saptanmış ve höyüğün Akeramik Neolitik kültürel dokusunu yansıtan bulguların buluntu durumları irdelendiğinde zengin bir birikimin varlığına tanık olunur. Tür açısından değışkenlik gösteren söz konusu bulguların stratigrafik dağılımı, algılanabilen bir gelişimin varlığında uyarıcı ipuçları vermektedir.

Tabanında intramural mezarlar içeren konutların yanı sıra, silo (Resim: 4) ve silolarla aynı yapısal özelliklere sahip olmakla beraber, yüzeylerinde yoğun yangın izleri içeren benzer taş tabanlı küçük oluşumlar ortaya çıkarıldı ki, bunlardan birisi E2 karelajında 2.14 m. derinlikte bulundu. Kalıntılar söz konusu dokuların ocak olabileceği yönünde önemli kanıtlar içermektedir.

Höyüğün güney-doğusunda yer alan ve 4.51 m. derinliğe kadar kazılan A78 (K25-1) açmasında Ortaçağ ve Neolitik olmak üzere iki kültürel evrenin kalıntıları sistematik olarak ortaya çıkarılmıştır. Yüzeeye yakın olması nedeniyle yoğun bir tahribata uğramış, aynı zamanda derinliklerde Neolitik dokuyu tahrip etmiş Ortaçağ evresi bulgusuz altı mezarla temsil edilmektedir. Zengin ölü armağanları içeren ve onbir örnekten oluşan Neolitik Dönem mezarları gerek gömü biçimleri, gerekse mezar donanımları açısından höyükte bilinenlerle benzer özellikler göstermektedirler. Söz konusu mezarlarda ölü armağanı niteliğinde kırık durumda taş kap ve baltalar, işlenmiş kemik objeler, çakmaktaşı ve obsidyen âlet parçaları, dağınık hayvan kemikleri, serpantin, taş ve kabuk boncuklar, boynuz biçimli taş objeler bulunmuştur.

Açmada saptanan mimarî doku höyüğün genel karakterini yansıtmaktadır. Farklı olarak, bu alanda saptanan konutların tabanlarında zengin armağanlı mezarların bulunması kayda değer bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır. A1-2 ve B1-2 karelajlarını kapsayan ve 1.68 m. derinlikte ortaya çıkarılan Y61 No.lu konut, yuvarlak tasarlı olmasının yanı sıra, tabanında bulunan kemik takı nesnelere, taş boncuklar, yivli taş objeler, obsidyen ve çakmaktaşı âletler, sunu taşı gibi bulgularıyla diğelerinden ayrılır. Bunun dışında, C2-3 ve D2-3 karelajlarında 2.11 m. derinlikte bulunan taş tabanlı ve yüzeyinde çakmaktaşı ve obsidyen âlet parçaları saptanan ocak yapısı (O3), açmadaki önemli kalıntılar arasında yer alır (Resim: 5).

4.00 m. derinliğe kadar inilen A79 (I16-2) açmasının genel kültürel dokusu, diğerlerinde de saptandığı üzere, iki evre ile temsil edilmektedir. Üst katmanları ilgilendiren kültürel doku, Neolitik kalıntılarla karışık bir şekilde Ortaçağ evresini; alt katmanlar ise bütün özgünlüğü ile Akeramik Neolitik evreyi ilgilendirmektedir. Ortaçağ evresi, alışılmadık dışında farklı bir kalıntı ile temsil edilmiştir. Açmanın 1.25 m. derinliğinde A1, B1, C1, A2, B2, C2, karelaçlarını kapsayan büyüklükte oldukça iyi korunmuş bir fırından oluşan söz konusu kalıntı, tavanı tamamen çökmüş olmakla beraber, yanma sonucu taşlaşmış iç yüzeyi nedeniyle bütün yüksekliği ile korunmuştur. Fırının yaklaşık 2.00 m. derinlikte yer alması, bu seviyedeki Neolitik dokunun tahribiyle sonlanmıştır. Bununla beraber, alanda Neolitik dokuyu ilgilendiren mimarî kalıntılar E4-5 karelaçlarında 1.25 m. derinlikte saptanmıştır. Y63 olarak kodlandırılan söz konusu kalıntı, yuvarlak tasarlı özgün Neolitik konutun taban dokusundan oluşmaktadır. Benzerlerinden biraz farklı olarak temel seviyesi sıralı taşlarla yükseltilmiş Y63 konutu, höyük mimarisinin statik yapısı konusunda bilgi verebilecek nitelikte korunmuştur.

Diğer açmalarla karşılaştırıldığında, Ortaçağ tahribatına fazla uğramamış olan A80 (J15-2) açmasında yerleşim mimarîsi, ölü gömme gelenekleri ve kültürel doku hakkında ayrıntılı bilgi veren bulgulara ulaşılmış; konut mimarîsi ve ölü gömme gelenekleri arasındaki ilişkinin algılanabilmesi yönünde önemli sonuçlar elde edilmiştir. Açmanın farklı derinliklerinde Y58, Y59, Y60, Y67 ve Y68 olarak kodlanan beş ayrı konut ve Akeramik Neolitik Döneme ait 15 mezar ortaya çıkarılmıştır (Resim: 6-7). Ortak seviyede saptanmaları nedeniyle çağdaş oldukları anlaşılan mezarlardan bazılarının (M1, M5) konut içinde, diğerlerinin konut dışında yer almaları, aynı dönem içinde farklı gömme geleneklerinin uygulandığı konusunda önemli ipuçları vermiştir. M10, M11, M12, M13, M14 ve M15 kodlu altı mezarın Y68 No.lu konutun içinde yer alması ise, diğerlerinden farklı olarak, bazı konutların özel işlevli olduğunu düşündürmektedir (Resim: 6).

Açma 5.65 m. derinliğe kadar kazılmış ve bu aşamada yaklaşık olarak Batman Çayı ve Dicle Nehriyle aynı seviyelere ulaşılması nedeniyle tabandan su çıkmaya başlamıştır. Stratigrafiyi belirlemek amacıyla, açmada ayrıntılı çalışmalar yapılmış ve bunun sonucunda her biri kendi içinde belirleyici karakterler sunan altı ayrı evre belirlenmiştir³. Bu özelliğiyle Körtik Tepe, Akeramik Neolitik Dönemin bir çok katmanını içeren ilk ayrıntılı stratigrafiyi sunması açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Bu çalışmaların yanı sıra, açmada yaklaşık her derinlikte çok yönlü analiz numuneleri alınmış ve tahlil için yurtdışındaki üniversitelere gönderilmiştir. Bir anlamda höyüğün kültürel dokusunun kapsamlı özetini sunan açmadaki veriler de bir o kadar zengin ve çeşitlidir.

Bulguları ve verileriyle en az A80 kadar verimli olan A81 (M16-3) açmasında 0.84 m.-2.17 m. derinlikleri arasında yoğunluklu Akeramik Neolitik bulgularla karışık Ortaçağ

³ Açmadaki stratigrafik çalışmalar Dr. Marion Benz tarafından yapılmıştır.

karakteri yansıtan pişmiş toprak ürünlerine rastlanması, Ortaçağ yaşamsal etkinliklerine kanıt oluşturduğu gibi, işlediği derinliklerde höyüğün özgün kültürel dokusunda da önemli tahribe yol açmıştır. Özellikle 1.53 m. derinlikte bir tandıra ve 1.67 m. derinlikte işlevi belirlenemeyen yine Ortaçağ'a ait kalıntılara tanık olunması, bu tahribatın en açık göstergesidir. Akeramik Neolitik Dönemin alandaki varlığının en önemli kalıntılarında birisi 1.31 m. derinlikte ortaya çıkarılan 2.85 m. çapındaki yuvarlak planlı yapı (Y62) olmuştur. Taban dokusu ve düzgün olmayan taşlardan inşa edilmiş temel yapısıyla höyükte bilinenlerden farklı bir yapıya sahip olmayan söz konusu konutun saptandığı seviyenin Ortaçağ kalıntılarının yoğunlaştığı düzlemde olması, tahribatın başka bir göstergesi durumundadır. Söz konusu mimarî kalıntıların yanı sıra, yine aynı seviyelerde taş kap, balta ve kemik bızdan oluşan ölü armağanlarıyla hoker tarzda gömülmüş bir iskeletle (M1) beraber olasılıkla ölü gömme törenleriyle bağlantılı hayvan kemiklerinin saptanması, alandaki Akeramik Neolitik Dönemin diğer kalıntıları olmuştur. 2.25 m. derinlikte C3 karelağında Y62 No.lu konutun tabanında saptanan armağanlardan yoksun M2; 2.60 m. derinlikte D2 karelağında ortaya çıkarılan ve salt obsidyen parçalarından oluşan ölü armağanlarıyla M3; 2.53 m. derinlikte D6 karelağında saptanan alçı ile sıvanmış ve aşı boyasıyla boyanmış M4; 2.56 m. derinliğinde D5 karelağında kemik boncuk ve obsidyen parçalarından oluşan armağanlarıyla saptanan M5; D4-C3 karelağında 3.31 m. derinlikte ortaya çıkarılan ve sağ gözünde yuvarlak taş obje bulunan yarı hocker M6 kodlu Akeramik Neolitik Döneme ait iskeletler, ölü gömme alışkanlıklarının çeşitliliğine işaret ettiği gibi, aynı zamanda sosyal dokunun mezarlarda algılanabileceğini gösterir. Açma genelinde bulunan bilinenden farklı diğer bulgular ise, 2.97 m. derinliğinde E4 karelağında bulunmuş kemik iğne olmuştur.

4.30 m. derinlikte sonlandırılan A82 açmasındaki çalışmalar sonucunda üçü Ortaçağ'a, biri Akeramik Neolitik Döneme ait olmak üzere toplamda dört mezar ortaya çıkarılmıştır. 2.50 m. derinlikte, E4-5 karelağlarında saptanan Neolitik mezar (M4), *gypsum*la sıvanmış olarak taş kap ve boncuklardan oluşan ölü armağanları içermektedir. Alandaki diğer Akeramik Neolitik kalıntılar B4-5 ve C4-5 karelağlarını kapsayan ve 3.02 derinlikte belirlenen taş döşeli, depolama amaçlı bir birimdir. Bunlar dışında, Akeramik Neolitik Dönemin belirgin karakterini yansıtan diğer bulgular zoomorfik havan elleri (Resim: 8) ve yüzeyi özenle işlenmiş bir tören baltasıdır (Resim: 9). Enine derin bir yivle vurgulanmış yüzeyine kazıma yöntemle işlenmiş zengin geometrik dekorasyon içeren söz konusu balta dönemi içinde ünik olmakla birlikte, Körtik Tepe'nin kültürel dokusunu ve ilişkilerini algılamada önemli bir yere sahip zoomorfik havanelleri, esas olarak, Zawi Çemi bulgularını anımsatmaktadır. Zamansal açıdan Körtik Tepe bulgularının daha erken bir döneme ait olması, yerleşimin özgün kültürünün tartışmasız öncülüğüne işaret etmektedir.

Höyüğün kültürel dokusunu bütün yönleriyle yansıtan A83 (J25-2/4) açmasının 5.00x5.00 m.lik özgün boyutları, bulguların konumu nedeniyle, genişletilmiş ve kuzey-güney yönünde 3.70 m.lik bir alan daha çalışma kapsamına alınmıştır. Bu bağlamda yeni karelajlar eklenerek A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K,L,M şeklinde yeniden alan düzenlemesine gidilmiştir. Daha sonra kuzey yönde 3.00 m. daha genişletilen açmanın uzunluğu 12.50 m.; genişliği 5.00 m. olarak yeniden düzenlenmiştir. Sonuç itibarıyla zengin Neolitik kültürel doku sunan oldukça geniş bir alanda çalışma gerçekleştirilmiştir. Açmada toplamda 29 mezar ortaya çıkarılmış; bunların 10'u Ortaçağa, 19'u ise Akeramik Neolitik Döneme aittir. Akeramik Neolitik Döneme ait mezarların 13'ü ölü armağanı içerirken, 6'sı bundan yoksundur. Söz konusu mezarların ikisi extramural, biri belirsiz, diğerleri ise intramural gömüler durumundadırlar. İnamural mezarların beşi Y76 içinde; diğerleri ise Y71 içinde bulunmuştur. Bu durum Körtiktepe'de konut içi gömme geleneklerinin bütün evreler boyunca devam ettiğini gösterdiği gibi, yaygınlığını da kanıtlamaktadır.

Alanda döneme özgü yerleşimin özgün karakteri olan iki yuvarlak planlı yapı saptanmıştır. Bunlardan ilki (Y71), A2-5 ve B3-5 karelajlarını kapsayan konumu ve tabanında 11 mezar içeren zengin donanımı ile oldukça önemlidir. Bulguları bakımından en az diğeri kadar önemli olan ikincisi ise, I1-5, J1-5, K1-5, L1-5 karelajlarını kapsamaktadır. Tabanında, diğeri olduğu gibi farklı seviyelerde 5 adet Akeramik Neolitik Döneme ait mezar saptanmıştır. Mezarların genel özellikleri, konumları, iskeletlerin korunma durumları, gömü gelenekleri, zengin bir çeşitlilik sunan ölü armağanları ve diğeri özellikleri genel anlamda değerlendirildiklerinde, höyük genelindeki bilinenlerin geniş bir özeti niteliğindedirler.

Buluntu yoğunluğu açısından önemli bir alan olan A84 (K15-2) açmasında mimarî açıdan iki önemli konut kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan ilki 0.79 m. derinlikte A1-2 ve B1-2 karelajları içinde yer alan Y72 ve 1.79 m. derinlikte, ikincisi ise C1-3, D1-3, E1-3 karelajları içinde saptanan Y35 nolu konuttur (Resim: 10). Temel düzeyinde korunmuş konutlar, döneme özgü bir tasar olan yuvarlak planlıdırlar. Özellikle Y35 içinde 19 adet Akeramik Neolitik Döneme ait mezar saptanması, konuta özel bir anlam kazandırmıştır. Yüzey derinliği hariç, alanda Ortaçağı ilgilendiren kalıntıların sınırlı olması, alanın bu dönemde değerlendirilmediğini gösterdiği gibi, özgün Neolitik dokuyu da tahrip etmemiştir.

Açmanın doğu ve güney kesitlerinde ayrıntılı stratigrafik gözlemler yapılmış ve henüz dip katmanlara ulaşılamamakla beraber, 4.08 m.deki derinliğe kadar olan aşamada, geç dönemleri de içermek kaydıyla, beş ayrı katman belirlenmiştir. Aynı amaçlı gözlem ve çalışmaların yapıldığı diğeri açmalarda elde edilen verileri doğrulayan bu sonuçlar, Körtik Tepe'nin Akeramik Neolitik Dönem için, bulgularla da desteklenen, ilk ve özgün bir stratigrafi vereceğine işaret etmektedir.

Höyüğün batı kısmında yer alan ve 3.34 m. derinliğe kadar kazılan A85 (K15-4) açmasında 1.04 m. derinlikte, C1-3, D1-3 ve E1-3 karelajlarında yuvarlak planlı bir konut saptandı (Y72). Konut içinde Akeramik Neolitik Döneme ait bir iskelet (M3) ve asıl gömü yanında sadece başı korunmuş ikinci birisi ortaya çıkarıldı ki, bu durum farklı gömü geleneklerinin varlığına kanıt oluşturmaktadır. Konut dışında saptanmış diğer bir iskelet, 8140 boncuktan oluşan ölü armağanlarıyla farklı bir özellik sergilemektedir. Söz konusu kalıntılar dışında, C5 karelajında 2.58 m. derinlikte üç zoomorfik havan elinin bulunması, kültürel zenginliğin algılanması konusunda oldukça önemli veriler oldukları gibi, anılan nesnelere salt ölü armağanı olarak değerlendirilmediklerini göstermiştir.

Höyüğün doğu yakasında bulunan ve 4.47 m. derinliğe kadar inilen A86 (K26-1) açmasında, ilki A4 karelajında 2.56 m (S33), ikincisi B1 ve C1 karelajlarında 2.71 m. derinlikte tabanları taş döşeli ve çapları 1.20-1.30 m. olan iki ayrı silo (S33 ve 34) ortaya çıkarıldı ki, bunlar mimarî bilgi bütünlüğü açısından önem arz etmektedir. Açmada, sekizi Ortaçağ, ikisi Akeramik Neolitik Döneme ait olmak üzere toplamda 10 mezar saptanmıştır. Ortaçağ ilgilendiren dört mezarda sikke, boncuk, bronz küpe ve iki cam bilezikten oluşan ölü armağanları bulunmuştur.

Höyüğün güneydoğusunda yer alan A87 (L25-3) açmasında, 1.45-3.56 m. derinlikleri arasında 13'ü Akeramik Neolitik, 3'ü Ortaçağa ait olmak üzere toplam 16 adet mezar ortaya çıkarılmıştır. Sosyal yapının yansımaları olarak algılanabilecek türde, Akeramik Neolitik Dönem mezarlarında ölü armağanı durumundaki bulgular değişken karakterde taş kap ve baltalar, bezemeli kemik nesnelere, iğneler, bız ve amuletler, çakmaktaşı ve obsidyen âlet parçaları, serpantin, taş ve kemik boncuklardan oluşmaktadır. Mimarî doku örnekleri olarak 1.56 m. de A, B, C, D-1,2 karelajlarında (Y53) ve 2.48 cm. derinlikte A,B,C,D 1,2 karelajlarında (Y75) iki yuvarlak planlı konut ortaya çıkarılmıştır.

A88 (K15-1/L15-3) açmasında Ortaçağı ilgilendiren kalıntılar, 1.24 m. derinlikte F5 karelajında ortaya çıkarılan doğu-batı doğrultusunda dorsal iskelet (M17) ile beraberinde bulunmuş bir sikkedir. Açmanın tek yuvarlak planlı yapısı, 1.79 m. derinlikte A,B,C,D,E 4-5 karelajlarında saptanmıştır (Y35). Akeramik Neolitik Döneme ait 18 iskeletle dikkati çeken alandaki en önemli bulgu, konut ve mezarlardan bağımsız bir şekilde bulunan boncuk defnesidir. 2.27 m. derinlikte D2 karelajında *in situ* çıkarılan define, 13.969 adet taş, 11.783 adet kabuk, 160 adet büyük kabuk, 86 adet tüy, 11 adet büyük taş boncuk ve 28 adet serpantin olmak üzere toplam 26.037 boncuktan oluşmaktadır (Resim: 11). Daha önce bulunanlardan sayı ve tür olarak ayrılan söz konusu buluntu grubu, boncukların süs eşyası olmasının yanı sıra, olasılıkla değişim aracı olarak ekonomik değere sahip olabileceklerini düşündürmektedir.

Höyüğün batı yakasında yer alan A89 (K15 1/3) açmasındaki kazı çalışmalarında Akeramik Neolitik Döneme ait altı adet mezar ve 188 cm. derinlikte ise yuvarlak planlı

bir konut (Y77) ortaya çıkarıldı. Açmada höyük genelinde bilinenlerden farklı özellikteki bulgular arasında *chlorite* işlenmiş bir taş boynuz ile *gypsumla* kaynaştırılmış ve aşı boyasıyla donanmış taş kap parçaları, hayvan kemikleri, serpantin boncuklar, taş balta ve kemik âletler topluluğudur.

Genel Değerlendirme

Çok yönlü sürdürülen 2009 kazıları, daha önce varılan bilimsel sonuçların bütünsel bir yapıya ulaştırılması konusunda önemli verilerin elde edilmesini sağlamıştır. Başta mezarlar ve ölü armağanları olmak üzere, mimari kalıntılar, günlük yaşamda kullanılan gereçlerden oluşan arkeolojik kontekst, Körtik Tepe yerleşiklerinin sosyo-kültürel dokusunun algılanmasında önemli katkılar sağlamıştır (Resim: 12-13).

Daha çok mezarlarla temsil edilmekle beraber, basit konut temelleri ve ocak gibi cılız yerleşim kalıntıları yanı sıra, bu dönem A79 açmasında ortaya çıkarılan bir seramik fırını ve ölü armağanı durumunda cam bilezik, sikke gibi küçük bulgularla temsil edilen höyüğün Ortaçağ evresi büyük oranda tahribat görmüştür. Bu tahribatta, alanın tarım arazisi olarak kullanımı da etkin olmuştur. Bunun yanı sıra, geç dönem mezarlarının bazı alanlarda toprak derinliğinde Neolitik katmanlara kadar işlemesi ise tahribatın bir başka boyutunu oluşturur. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, bulgular Akeramik Neolitik kültürel dokuyu bütün yönleriyle kavrama olanağı sunarlar. Kazılar sonucunda Akeramik Neolitik Dönem yerleşim mimarisî konusunda aydınlatıcı bilgiler veren 20 yuvarlak planlı konut ortaya çıkarılmış ve toplam konut sayısı 77'ye ulaşmıştır. Yerleşimin sürekliliği konusunda önemli veri niteliğindeki silolardan beşi bu yıl ortaya çıkarılmış; farklı derinliklerde saptanan besin depolama amaçlı bu birimlerin sayısı 34'e yükselmiştir. Diğer dönemlerden farklı olarak bu dönem ortaya çıkarılan taş tabanlı ocaklar, beslenme alışkanlıklarının algılanmasına da yardımcı olmuştur.

2009 kazı sezonunda Akeramik Neolitik Döneme ait toplam 115 adet iskelet ortaya çıkarıldı. Söz konusu mezarlardan sadece 77'si *in situ* ölü armağanları içerirken diğerleri bundan yoksundur. İskeletlerin 58'i alçı kaplı (alçı kaplılardan 38'i buluntulu) 60'ı aşı boyası ile donanmıştır. Mezarlar, konumlarına göre değerlendirildiklerinde, 58'i konut içinde tabana gömülü durumda, 6'sı konut dışında, 51'nin konumu ise belirsizdir. Bu tablo, Körtik Tepe'de hem *intramural* hem de *extramural* gömü geleneğinin varlığını göstermektedir.

İskeletlerin bazılarında sadece kırmızı aşı boyası ile yapılmış kalın bantlar görülürken, bazılarının kol ve bacak kemiklerinde siyah ve kırmızı aşı boyasından birbirine paralel olarak yapılmış özenli çizgi bezemeler görülmektedir. Aşı boyası ile yapılmış bezemeler salt uzun kemiklere değil; aynı zamanda iskeletin üzerini kapsayan alçı sıvanın üzerine de uygulanmıştır.

Ölü gömme gelenekleriyle bağlantılı diğer bir uygulama ise, iskeletlerle beraber gömülmüş kaplumbağa kabuklarıdır. 2009 kazılarında toplamda 9 iskeletle beraber saptanmış bu uygulama, kaplumbağa ile ilgili bir kültürün varlığını düşündürmektedir ki, kloritten üretilmiş kaplumbağa başı ile sonlandırılmış bir taş obje, bu olasılığı güçlendirmektedir.

Akeramik Neolitik Dönem mezarları konum, iskeletin korunması, ölü armağanın tür ve sayıları gibi özellikleri açısından dikkate alındıklarında, farklı değerlendirmelere olanak vermektedirler. Örneğin, olasılıkla bir kamu yapısı olması gereken A84-A88 açmalarını kapsayan Y35 (370 cm. çapında) yapısının içinde -206 cm. ile -274 cm. derinlikleri arasında, 6'sı buluntulu olmak üzere, aşı boyalı ve alçı kaplı 19 adet Akeramik Neolitik Döneme ait mezarın bulunması, mezar-konut ilişkisini gündeme getirdiği gibi, konuta yüklenen olası dinsel anlamı da ortaya koymaktadır.

İskeletlerin sıvanmasında kullanılan alçının (?) kaynağına yönelik çevrede yaptığımız araştırmalar sonuç vermiş; söz konusu kaynağın höyüğün 5 km. doğusunda yer alan bir alandan getirildiği saptanmıştır. Alanda yaptığımız deneysel bir tecrübe bu olasılığı güçlendirmiştir.

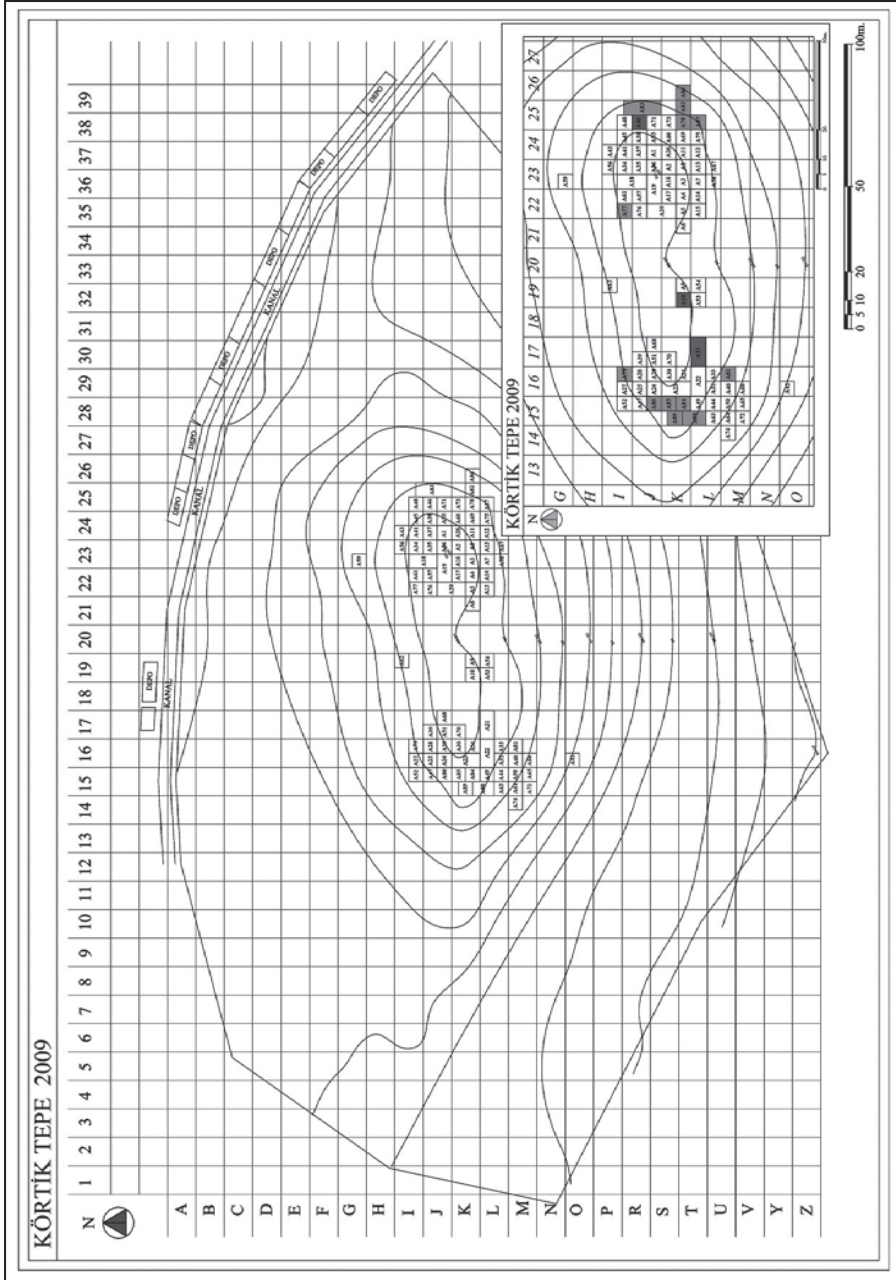
Körtik Tepe'nin mimarî kalıntıları, mezarlar ve bağlantılı buluntuları dışındaki verileri, höyükte yerleşik düzenin sağlandığını ve dönemine göre ileri düzeyde bir kültürün yaşandığını göstermektedirler. Kuşkusuz, yaşamsal gereksinimlerin karşılanmasında gerekli teknolojilerin de üretilmesi kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkmıştır. Çeşitli konumlarda bulunmuş mortarların ve ezgi taşlarının sayısal çokluğu yoğun besin üretimini göstermektedir. Kemik oltaların sayısal çokluğu balıkçılığa dayalı beslenme geleneğinin de varlığını ortaya koymuştur. Söz konusu bulgular aynı zamanda ölü armağanı olarak da değerlendirilmiştir. Ayrıca, depolama birimlerinin sayısal çokluğu da bu konuda ayrı bir gösterge durumundadır. İşlevini kaybetmiş mortarlar ise, ölü armağanı olarak değerlendirildikleri gibi, konutların temellerinde de kullanılmışlardır. Mortarların yanı sıra, taş kaplar, diğer taş âletler ve ritüel amaçlı taş objelerin mezarlar dışında bağımsız bulunmaları, sosyal yaşantının algılanabilmesi açısından önem taşırırlar. Diğer bir ifadeyle, sosyal yaşantıda algılanan kültürel yapı, mezarlarda tekrarlanmış görünmektedir. Bunun diğer bir kanıtı ise, genelde ölü armağanı olan zoomorfik havanelerinin konutlarda bağımsız olarak ele geçirilmesidir.

Körtik Tepe yerleşiklerinin inanç geleneği birçok bulguda kavranabilmektedir. Höyükte döneme özgü bilinen inanç geleneklerini algılayanın yanı sıra, çağdaş yerleşimlerde örneklerine tanık olmayan bazı bulgular, inanç dünyasına yeni kavramlar kazandırmıştır. Mezarlarda kaplumbağa iskeletlerinin varlığı gibi ünik uygulamaların yanı sıra, özellikle klorite işlenmiş stilize *phallos* benzeri nesnelere varlığı, dönemin inanç geleneklerinin bilinmeyen yönlerinin düşünülmesi gerektiğini göstermektedirler. Yine

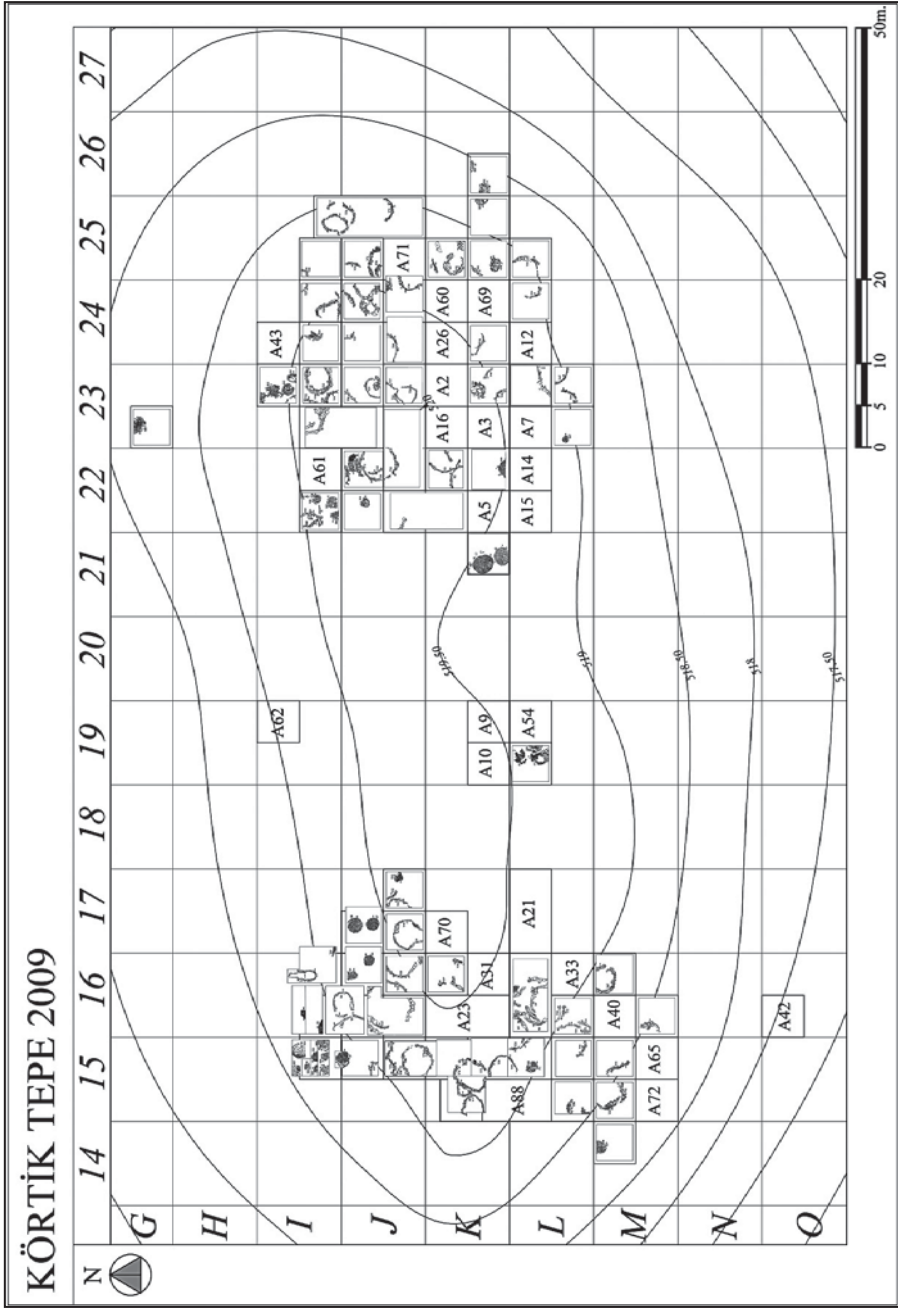
ünik bulgular arasında, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde dinsel derinlik içeren figürlü kemik nesnelere de saymak gerekir. Dinsel yapı koşulunda sosyal dokuyu ve zenginliği yansıtan birçok buluntu kümesini de anımsamak zorunludur. Örneğin, A88 açmasında 2.27 m. derinlikte, Y35 No.lu konutun içinde D2 karelaında bir taş kap ve 26.037 adet boncuğun diğere eserlerle birlikte bir arada bulunması, ya alanda oturanların zenginliği ile açıklanabilir ya da bu alanın söz konusu nesnelere takas unsuru olabileceğini gündeme getirmektedir.

Körtik Tepe'nin diğere bir önemi ise, PPNA döneminin birden fazla katmanını içeren ayrıntılı stratigrafi veren ilk yerleşim olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle A80 ve A84 açmalarında yapılan stratigrafik çalışmalarda, PPNA'nın en azından altı evre ile temsil edildiği ortaya konabilmiştir. Söz konusu açmalarda belgelenebilen katmanlarda elde edilen numunelerin C14 analizleri M.Ö. 9660-9320 arasındaki bir zaman aralığını göstermektedir. Bütün bu veriler, Körtik Tepe'ye *Young Dryas*'ın son evresinde yerleşilmiş olabileceğini işaret etmektedir. Daha dip katmanlarda elde edilecek numuneler üzerinde yapılacak karbon analizleri bu tarihlere daha erkene çekecek gibi görünmektedir. Dolayısıyla, Körtik Tepe Yakındağı coğrafyasındaki diğere tüm erken Neolitik yerleşimleri için referans site olabilecek sonuçlar vermektedir.

Sonuçta; çağdaşı yerleşimlerden elde edilen verilerle koşutluklar yansıtan yerleşim karakteri, konutlarda ve mezarlarda ölü armağanı olarak çıkarılan bulguların tanıklığı, faunal analizler, C14 tarihllemeleri ve diğere kanıtlar, Körtik Tepe'nin erken yerleşimini kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır. Neolitik uygarlığın öyküsüne her bulgusunda tanıklık eden Körtik Tepe, daha başlangıç evresinde, besin üretiminin zorlayıcı koşullarından bağımsız olarak yerleşik bir karakter sunar. Bulgular ışığında, yerleşiklerin yetkin kültürel birikimlerini ve inanç geleneklerini algılama olanağı elde edilebildiği gibi, Körtik Tepe'nin daha gelişkin bir kültürün temsilcisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Körtik Tepe, hem bölgesel, hem de küresel öneme sahip sonuçlarıyla özde Anadolu'nun, genelde Yakın Doğu coğrafyasının bilinen arkeolojisine yeni yaklaşımlar getirmiş; yerleşik düzene geçişte ve bağlantılı olarak köklü kültürlerin ortaya çıkışında Anadolu'nun rolü gibi daha önce kabul edilen bazı bilimsel sonuçların tartışılır hâle gelmesini sağlamıştır. Yakın bölgelerde ve küresel düzeyde henüz beslenme ve barınma kaygısı ile yaşamlarını sürdüren toplulukların aksine, Körtik Tepe yerleşikleri bütün bu sorunlarını aşmış olarak, sosyo-kültürel bazda önemli aşamalar kaydetmişlerdir. Diğere bir ifadeyle, Körtik Tepe'de elde edilen bilimsel sonuçlar, küresel uygarlığın ilklerinin yaşandığı bölgeler arasında Yukarı Dicle Vadisi'nin önemini ortaya koymuştur. Dolayısıyla, Körtik Tepe, Akeramik Neolitik Dönem konusunda bilinenlerin tamamını tartışılır hâle getirdiği gibi, genelde Anadolu'nun özde ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin evrensel uygarlık birikimi açısından ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermiştir ve gelecekteki kazılar bilim dünyasında daha büyük yankılar uyandırmaya devam edecektir.



Çizim 1: Körtük Tepe, topografik plan ve açmalar.



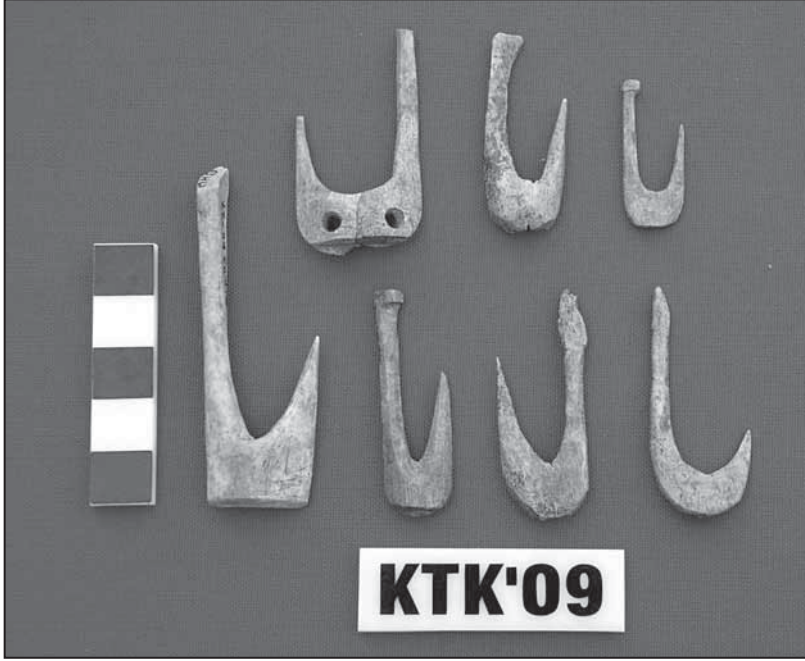
Çizim 2: Yuvarlak planlı yapılar ve taş tabanlı depolama birimleri.



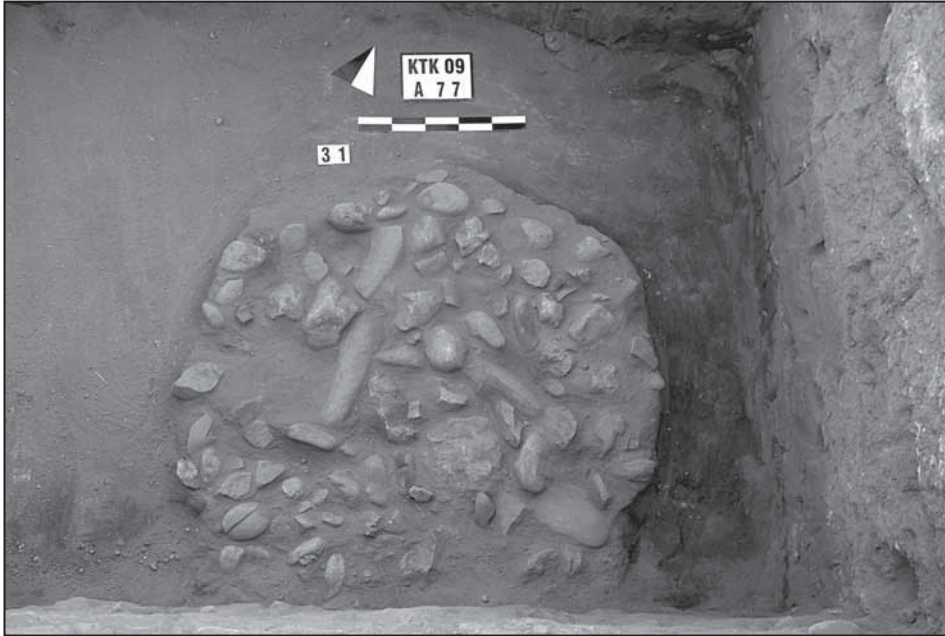
Resim 1: Havan elleri.



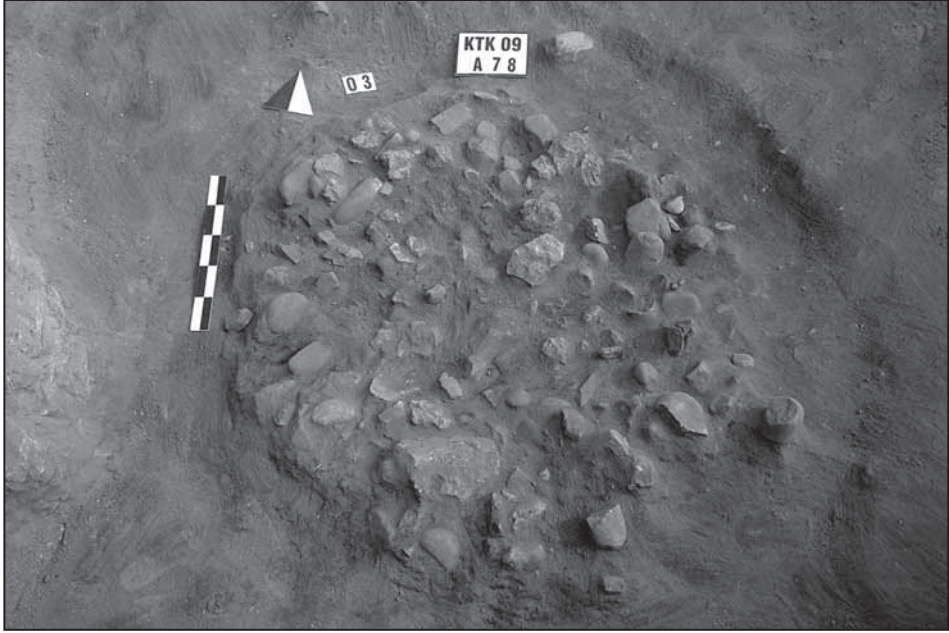
Resim 2: Ritüel boynuzlar.



Resim 3: Kemik oltalar.



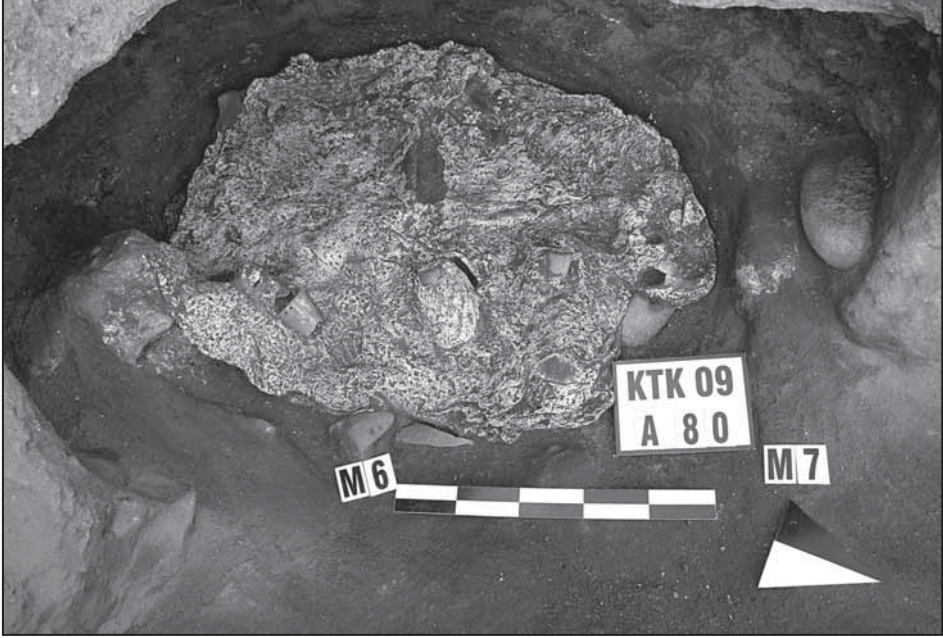
Resim 4: Depolama yapısı.



Resim 5: Ocak kalıntıları.



Resim 6: Yuvarlak planlı yapı ve *intramural* mezar.



Resim 7: Alçı kaplı buluntulu mezar.



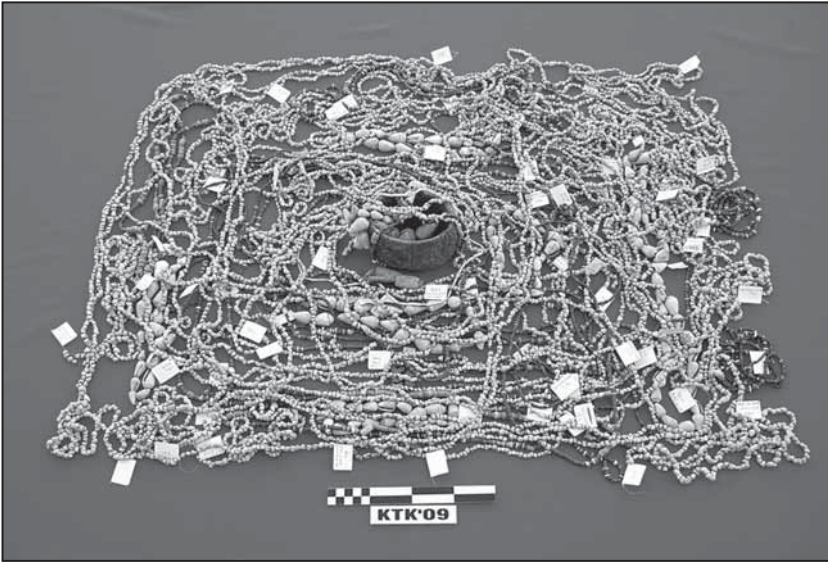
Resim 8: Havan elleri.



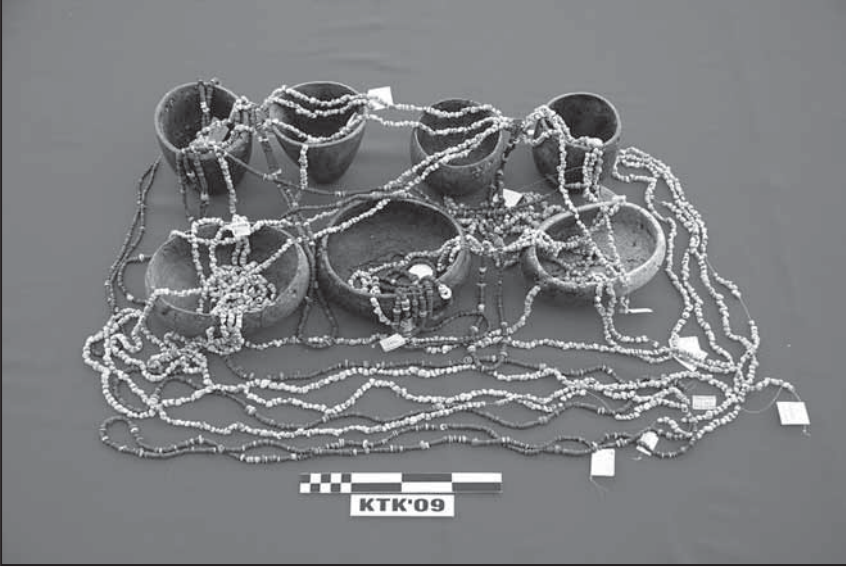
Resim 9: Bezemeli bilev taşı.



Resim 10: Yuvarlak planlı yapı ve *intramural* mezarlar.



Resim 11: Taş ve kabuk boncuklar.



Resim 12: Mezar buluntu grubu.



Resim 13: Taş kaplar.

GRE ABDURRAHMAN 2009 YILI KAZISI BAŞLANGIÇ RAPORU

Vecihi ÖZKAYA*
Aytaç COŞKUN

Giriş

Gre Abdurrahman, Diyarbakır İli'ne bağlı Bismil İlçesi idari sınırları içinde yer alır. Diyarbakır'a 77 km. Bismil'e 23 km. mesafede yer alan höyüğe, Bismil-Batman karayolunun 21. km.sinden güneye ayrılan 2 km.lik mesafedeki Yukarı Salat Beldesi üzerinden yaklaşık 1 km.lik toprak yolla ulaşılmaktadır (Harita: 1). Doğusundaki Aşağı Cırif Köyü sınırları içinde bulunan höyük, Dicle Nehri'nin kuzey kenarında konumlanmıştır (Resim 1). Höyük, sulu tarım arazileri arasında olmasının yanı sıra, üzerinde inşa edilen geçici işçi barınakları nedeniyle kayda değer bir şekilde tahribata uğramıştır. Yakın çevresinde bulunan Şahinli, Köprüköy (Köperi), Yukarı Ancolin, Aşağı Zilek (Sazlık), Yukarı Zilek (Sazlık), Şahintepe (Tırşahim), Aşağı Salat, Sarı (Zeri), Kışlak, Karacık, Aşağı Ancolin, Arıkgöl (Gundiabdi), Isalı (Gundiisa) köyleri ile beraber suyun altında kalacak olan höyükteki arkeolojik kurtarma kazıları, Ilısu Barajı ve HES Projesi kapsamında, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri doğrultusunda, Diyarbakır Müzesi başkanlığında, DSİ'nin sağladığı maddî imkânlarla 2009 yılı itibarıyla başlatılmıştır¹.

2009 yılı Gre Abdurrahman Höyüğü'ndeki arkeolojik kazılar, 5.00 x 5.00 m.lik toplam 15 açmada, kamp çalışmaları ile birlikte 10 hafta sürdürülmüştür. 22.08.2009

* Prof. Dr. Vecihi ÖZKAYA, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 21280 Diyarbakır/ TÜRKİYE.

Arş. Gör. Aytaç COŞKUN, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 21280 Diyarbakır/ TÜRKİYE.

¹ Gre Abdurrahman kazıları, sorumlu kurum ve kuruluşların ve burada görev yapanların sağduyulu yaklaşımları ve yardımlarıyla 2009 sezonunu başarılı bir şekilde tamamlamıştır. Bu bağlamda, sağladıkları izinle höyükte kazıları başlatmamızı sağlayan başta Kazılar ve Müzeler Daire Başkanı Sayın Melik Ayaz ve Kazılar Şube Başkanı Sayın Gökhan Bozkurtlar olmak üzere, her zorluğu ve sevinci bizlerle paylaşan Ark. Nilüfer Babacan ve Ark. Burcu Öztoprak'a; sağladıkları maddî destekle çalışmalarımızı gerçekleştirmemizi sağlayan DSİ yetkililerine; olumlu yaklaşım ve yardımlarıyla her ortamda çalışmalarımızı destekleyen ve yürütmemizi sağlayan Diyarbakır Müzesi Müdürü Sayın M. Arif Bilici ve Ark. Nevin Soyukaya ve onların şahsında tüm müze çalışanlarına; insan iskeletlerini incelemeyi kabul eden Hacettepe Üniversitesi'nden Sayın Prof. Dr. Y. Selim Erdal ve ekibine; kampımızı ziyaret ederek bizleri onurlandıran ve bulgularımızı bilimsel açıdan değerlendirmemizde yadsınamaz katkılar sağlayan Prof. Dr. Gülriz Kozbe ve Prof. Dr. A. Tuba Ökse'ye; Bakanlık temsilcisi olarak çalışmalarımıza katılan Aphrodisias Müzesi'nden Arkeolog Hüseyin Çetinkaya'ya; Dicle Üniversitesi'nden kamp çalışmalarında yardımlarını gördüğümüz Yrd. Doç. Dr. Oya San, Dr. Handan Yıldızhan'a; Dicle Üniversitesi mezunu arkeolog ve öğrencilerime; konaklama sorunlarımızı çözen başta Batman Valiliği olmak üzere Milli Eğitim Müdürlüğü ve yetkililerine; Gazi YİBO müdürü Sayın Mehmet Konak'ın şahsında bütün okul çalışanlarına teşekkürü borç bilirim.

tarihinde mimarî yapıların dış koşullardan etkilenmesini önlemek için koruma önlemleri alınmış; açmaların tabanlarına ise sera naylon örtülerek ve üzeri 15 cm. toprakla kapatılarak kazı çalışmalarına son verilmiştir. Kazılar sonucu elde edilen 89 adet insan iskeleti, Hacettepe Üniversitesi, Antropoloji Bölümü, Biyolojik Antropoloji laboratuvarında incelenmek üzere gönderilmiş; 15 adet envanterlik ve 498 adet etütlük eser Diyarbakır Müzesi'ne teslim edilmiştir.

Höyük, 70x80 m. ölçülerinde ve yaklaşık 5.00 m. yüksekliğe sahiptir (Resim: 2). Bu özellikleriyle küçük bir yerleşim olduğu anlaşılan höyüğün deniz seviyesinden yüksekliği 524 m.dir. 1989 yılında "Dicle-Fırat Nehirleri Arkeolojik Araştırma Projesi" kapsamında G. Algaze, R. Breuninger, C. Lightfoot ve M. Rosenberg'in başını çektiği bir ekip tarafından tespit edilen höyük, kapsadığı alan itibarı ile Yukarı Dicle Vadisi'nde bulunan yerleşimler arasında en küçüklerinden birisi durumundadır².

Kazı Çalışmaları

Gre Abdurrahman höyüğündeki 2009 yılı arkeolojik kazıları, höyük kapsamında temsil edilen kültürel evreleri ve yerleşimin boyutlarını saptamak amacıyla, topoğrafik harita üzerinde saptanan farklı alanlardaki 5.00x5.00 m. ölçülerinde 15 açmada gerçekleştirilmiştir (Çizim: 1). Buluntuların ve kalıntıların açma genelindeki yerlerini belgelemek amacıyla her açma kendi içinde 1.00 x 1.00 m.lik kare alanlara bölünmüş ve bütün bulgular bu sistem dâhilinde belgelenmiştir. Çalışmalar özlüce değerlendirildiğinde, höyüğün üst kesimlerinde su taşkınları nedeniyle yoğun olarak görülen çakıl tabakası alanda derinlere kadar işlemiş ve höyüğün kültür tabakalarının tahribat görmesine neden olmuştur. Höyüğün geç dönemde mezarlık olarak kullanılması, ikinci bir tahribet meydana gelmesini sağlamıştır. Yoğun kum ve çakıl katmanları kültürel dokunun algılanmasında sorunlar yaratmakla beraber, özellikle seramik ağırlıklı bulgular, höyüğün özgün yerleşimi konusunda bazı ipuçları vermektedirler.

A1 Açması (I9-1): 3.46 m. derinlikte sonlandırılan alandaki kazı çalışmalarında yakın dönem atıklarıyla harmanlanmış durumda saptanan Ortaçağ kalıntıları arasında biri 0.89 m.de C1 karelajında (M1); diğerleri 1.03 derinlikte B1-2 karelajlarında (M2) ve B4-5 karelajlarında (M3) olmak üzere toplam üç insan iskeleti yer bulunmuştur. 0.32 m. derinlikten itibaren belirginleşmeye başlayan kültürel doku, ağırlık seramik bulgularda olmak kaydıyla, ok ucu (C3, 1.32m.), bız parçaları (E5, 1.35 m. ve C3, 3.40 m.), işlenmiş obsidyen (E5, 1.88 m.) ve pişmiş toprak hayvan figürünü (C3, 3.43 m.) ile temsil edilmiştir.

² Algaze et al. 1991.

Sel taşkınının yarattığı tahribat ise, C1, C2, C3, C4, C5 karelajlarında 0.42 -1.60 arası derinlikte saptanmıştır (Çizim: 2).

A2 Açması (H9-4): Höyüğün merkezinde yer alan A2 açmasında yapılan çalışmalarda, 0.42 m'den itibaren bulunan seramik parçalarıyla belirginleşen kültürel doku, 0.76 -1.14 m. derinliklerinde 9 adet Ortaçağ mezarıyla tanımlanabilir hale gelmiştir. Tarihleyici bulgulardan yoksun ve doğrudan toprak zemine gömülü mezarlar, genel özellikleri, iskeletlerin gömü biçimleri ile ait olduğu dönemin tipik özelliklerini yansıtmaktadırlar Diğer açmalarda olduğu gibi, bu alanda da 0.63 cm. derinliğinde E4, E5 karelajlarında ortaya çıkmaya başlayan çakıl tabakası, sel baskınının kanıtı olarak 2.25 m. derinliğe kadar devam etmektedir. Höyüğün genelinde belirlenebilen sel baskınının izleri durumundaki çakıl birikintisi, kültürel dokunun büyük bir bölümünü tahrip etmiştir. Bu olumsuz koşullara rağmen, ait oldukları dönemin tanımlanmasında önemli ipuçları sağlayan bulguların da varlığı saptanmıştır ki, bunların başında seramik parçaları gelmektedir. Bunların yanı sıra, A3 karelajında 0.62 m.de obsidyen parçası, B3 karelajında 0.94 m.de işlenmiş taş obje; B3'te 1.05 m. derinlikte çakmaktaşı yongası; C1 ve C3 karelajlarında 0.93 m.de çakmaktaşıdan oluşan diğer bulgular da, höyüğün özgün kültürel dokusunun tanımlanmasında tartışmasız öneme sahiptirler. Bütün konusunda bilgi vermese de, C2 karelajında 0.49 m. derinlikte saptanan doğu-batı uzantılı taş sırası olası mimarî dokunun kalıntısı olarak belirlenmiştir.

A3 Açması (H10-4): 3.74 m. derinliğe kadar devam ettirilen kazılarda alanın tamamında etkili olan sel baskının izleri 0.85 m., 1.55 derinlikte aralıklarla saptanmış ve 2.58-3.74 m.de de devamı belirlenmiştir. Bu durum sel baskının olasılıkla farklı zamanlarda gerçekleştiğine kanıt oluşturmaktadır. Kültürel dokuyu büyük oranda tahrip eden bu olumsuz koşullara rağmen, 0.89 m.de D2, D3 karelajlarında (M1); 1.31 m. derinlikte D4 karelajında (M2); 1.43 m.de A2 ve B3 karelajlarında (M3) ve 1.55 derinlikte B2-B3 karelajlarında toplam dört ayrı mezar saptanmıştır. Bunların yanı sıra, 0.72 -3.60 m. derinlikleri arasında, farklı özelliklere sahip çok sayıda seramik parçasından oluşan bulgular, höyükteki yerleşim evreleri konusunda aydınlatıcı ipuçları sağlamışlardır. Dağınık çakmaktaşı ve obsidyen parçaları, hayvan kemikleri, midye kabukları ise diğer bulgular arasında yer alır.

A4 Açması (I10-1): 3.62 m. derinliğe kadar devam ettirilen A4 açmasındaki çalışmalarda, sel tahribatının boyutları belirgin bir şekilde saptanmıştır (Çizim: 3). 0.68

m. seviyesinden itibaren görülmeye başlayan ve A1, B1, C1, C2, D1, D2, E1 ile E2 karelajlarının tamamını kapsayan çakıl tabakasının varılan son derinlikte devam ettiği anlaşılmıştır (Resim: 3). Bununla beraber, açma genelinde ve farklı derinliklerde dağınık durumda çeşitli seramik parçalarının yanı sıra, ezgi taşları, çakmaktaşı ve obsidyen âlet parçaları, havan elleri, pişmiş toprak boncuk, taş boncuk ve hayvan kemiklerinden oluşan bulgular, höyüğün kültürel dokusunu tanımlama konusunda önemli ipuçları sağlamışlardır. Diğerlerinde olduğu gibi, bu açmada da yaklaşık 0.63 – 1.28 m. derinliği arasında yalın Ortaçağ mezarları saptanmıştır (M1-M9).

A5 Açması (J11-2): Höyük eteklerindeki kültürel dokunun devamını ve olası katmanlaşmayı algılamak amacıyla kazı kapsamına alınan A5 açmasındaki çalışmalarda, yüzey toprağının temizlenmesinden sonra, 2.42 m.den itibaren höyüğün mimarî dokusunu yansıtan bulgular elde edilmiştir. Açmanın tamamında algılanmasa bile, kesintili olarak saptanan söz konusu kerpiç dokunun farklı derinliklerde süreklilik gösterdiği anlaşılmıştır (Resim: 4). Dokunun niteliği ve niceliği konusunda kesin bir saptama erken olmakla birlikte, yerleşimin mimarî karakterinin algılanması açısından önemi tartışılmazdır. Anılan mimarî kalıntıların arasında ortaya çıkarılan bulgular arasında Yeni Asur Dönemini ilgilendiren seramik parçaları ilk sırayı almaktadır. Bunların yanı sıra, çakmaktaşı âlet parçalarının yoğunluğu dikkat çekicidir.

Özgün kültürel dokusunun tahribinde önemli etken olan ve 2.91-3.48 m. derinlikleri arasında saptanan 6 mezar, höyüğün geç dönemlerdeki kullanımının belirgin kanıtları durumundadır. Diğerlerinde olduğu gibi, genelde yön birliği içinde olan mezarlarda gömü biçimi ve iskeletlerin durumu birbirine benzemektedir ki, bu durum söz konusu mezarların aynı döneme ait olduklarını göstermektedir.

A6 Açması (H8-4): 2.46 m. derinliğe kadar kazılan alanda, su taşkınlarının sebep olduğu çakıl birikintisi, açmanın geneline hâkim olmak kaydıyla, 0.90-160 m. arası seviyede saptandı. Höyüğün genelinde olduğu gibi, bu açmada da tahribe neden olan bu olumsuz koşullara rağmen, çakıl birikintisinin altında, üstünde ve içinde genel kültürel karakteri yansıtan bulgular ortaya çıkarılmıştır. Bunlar arasında, C4 karelajında 1.48 m. derinlikte (M1), C5 karelajında 0.92 m. derinlikte (M2), D ve E karelajlarında 0.91 m. derinlikte (M3) ve D5-6 karelajlarında 1.12 m. derinlikte (M4) Ortaçağa ait 4 tane mezar bulundu. Gömü biçimleri ve mezar tipleri bakımından dönemlerine özgü özellikler yansıtan mezarların yanı sıra, açma genelinde farklı derinlikler ağırlık Yeni Asur Döneminde olmak kaydıyla çok sayıda seramik parçası; çakmaktaşı kütlesi, mortar

parçası, havaneli, işlenmiş taş obje (mühür?) önemli bulgular arasında yer alırlar.

A7 Açması (H9-2): A7 açmasındaki kazı çalışmaları 5.16 m. derinlikte sonlandırılmıştır. Yoğun çakıl birikintisi nedeniyle, 1.93 m. derinlikten itibaren A, B ve C karelejlerinde kazılara sondaj niteliği kazandırılmış; 3.81 m. de açmanın doğu kısmında A ve B karelejlerinde, iskeletlerin tespit edilmesi nedeniyle cep açılarak kazı alanı genişletilmiştir. Açmanın genelinde kesintili ve bazı alanlarda ise süreklilik gösteren çakıl birikintisi 1.79 m. derinlikten itibaren süreklilik göstermiştir.

Açmanı üst seviyesindeki bulgular daha çok Ortaçağ yerleşimini ilgilendirmektedir ki, bunlar daha çok mezarlardan oluşur. Toplam 7 mezarın saptandığı alandaki iskeletler arasında, 1.13 m. derinlikte, D2 ve C3 karelejlerinde saptanan M3 No.lu mezar farklı bir özellik göstermektedir. Mezar, gömü tarzı açısından farklılık yansıtmamakla beraber, iskeletin baş kısmında, ağzın içine sıkışmış durumda metal bir küpe ve bir kabuk boncuk bulunması açısından diğerlerinden ayrılmaktadır (Resim: 5-6). Alanda elde edilen diğer bulguların büyük çoğunluğunu ise seramik parçaları oluşturur.

Seramik bulgular 0.07 m.den başlamak kaydıyla 5.11 m. derinliğe kadar, yer yer çakıl birikintisinin içinde, yoğun bir şekilde ortaya çıkarılmıştır. Zamansal açıdan özgün bir sıralama yapılamamakla beraber, genel bir değerlendirmeye, üst seviyelerdeki Ortaçağ kalıntılarında sonra yoğunluklu Yeni Asur Dönemini ilgilendiren seramikler bulunmuştur. Az sayıda da olsa Tunç ve Kalkolitik çağları ilgilendiren bulgulara rastlanmakla beraber, bunların sel baskını ile birlikte gelmiş olmaları olasıdır. Kuşkusuz, kazıların devamında söz konusu bulguların höyükteki varlıklarına yeni yaklaşımlar getirilebilecektir. Seramik bulgular dışındaki diğer buluntular midye kabukları; hayvan kemikleri, işlevi belirlenemeyen taş bir obje, çakmaktaşı ve obsidyen âlet parçaları ve yongaları; az sayıda taş âlet; taş boncuklardan oluşmaktadır.

A8 Açması (H11-1): Höyüğün doğusunda yer alan ve 0 koduna göre 0.88 m. aşağı seviyede yer alan açmadaki kazı çalışmaları 3.65 m. derinliğe kadar devam ettirilmiştir. Yoğunluklu olarak seramik bulguları ele geçtiği yüzeyde, az sayıda da olsa, çakmaktaşı ve obsidyen yongalarına tanık olunmuştur. Açmanın 2.89 m. derinliğinde A, B, C 1, 2, 3, 4, 5 karelejlerinde açma ikiye ayrılarak sondaj yöntemiyle kazılara devam edilmiş ve 3.09 m.de D, E karelejlerinde sıralı taş dizileri ve kerpiç bloklar ortaya çıkarılmıştır. Höyüğün olası mimarî dokusuna ait söz konusu kalıntılar, bütünlüğü yansıtmaktan uzak, kısmî olarak korunmuş olmakla beraber, A6 ve A7 açmalarında saptanan kerpiç doku ile birleştirildiklerinde, bütünü kavrama konusunda bazı ipuçları verebilecek niteliktedirler.

Diğer açmalarda da tanık olunduğu üzere, bu alanda da sel tahribatı 3.18-3.65 m. seviyeleri arasında algılanmıştır. Bunun yanı sıra, 2.89 m. derinlikte B2 ve C2 karelajlarında yangın izleri belirlenmiştir. Bütün açmalarda varlığına tanık olunduğu için, höyüğün Ortaçağda yoğun yerleşildiği, özellikle mezarlık alanı olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır (Resim: 7). Höyüğün bu karakteri A8 açmasında ortaya çıkarılan 10 mezarla belgelenebilmektedir.

A9 Açması (III-1): 3.74 m. derinliğe kadar devam ettirilen alandaki kazı çalışmalarında 2.44 m. derinlikten itibaren A, B, C, D, E 3-4-5 karelajlarını kapsayan çakıl birikintisinin yanı sıra, üst seviyelerden başlamak kaydıyla, yaklaşık her aşamada farklı dönemleri temsil eden çok sayıda kalıntı ve bulgu ortaya çıkarılmıştır. Yoğunluk Yeni Asur Dönemine ait parçalarda olmak üzere çok sayıda seramiğin yanı sıra, taş objeler, çakmak taşı ve midye kabuğu parçaları, taş âlet, pişmiş toprak ağırşaklar, havaneli parçaları, ezgi taşları da bulgular arasında yer alır. Açma genelinde 21 adet Ortaçağ Dönemine ait mezar bulundu. Bunlardan M2 ve M7 mezarlarında bronz küpe ve seramiklerden oluşan ölü armağanları saptanmıştır.

A 10 Açması (J12-1): Höyüğün üst katmanlarında sel taşkınının oluşturduğu çakıl birikintisi nedeniyle, yerleşimin kültürel karakterini belirleme konusunda belirgin sıkıntılar yaşanmaktadır. Bunu bir noktaya kadar gidermek ve olası erken kültürel katmanları belirlemek amacıyla höyük eteklerine yakın konumda başlatılan çalışmaların bir sonucu olarak kazı kapsamına alınan A10 açması, höyük zirvesinden 2.51 m. aşağı seviyede yer alır. Bu aşamada 4.14 m. derinliğe kadar kazılan açmanın genel karakteri, diğerlerinden farklı olmamakla beraber, alandaki yoğun seramik bulguların yanı sıra, 3.72 m. derinlikte saptanan taş döşeli taban ile 3.63 m.de saptanan bir tandır (ocak) kalıntısı dip katmanlardaki kültürel yapının üst seviyelerden farklı bir karakterde olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle taş döşeli tabanın niteliğini anlamak amacıyla, açmanın güney duvarında 3.00 m.lik bir alan daha kazı kapsamına alınmakla beraber, dokunun kısmi korunduğu anlaşılmıştır. Kültürel farklılığın diğer bir belirtisi ise, 3.63 m. derinlikte saptanan hoker tarzda gömülmüş bir iskelettir (Resim: 8). Höyüğün erken yerleşiminde yol gösterici diğer bulgular ise, 3.31 m.de saptanan çakmaktaşı parçaları ve 3.89 m. derinlikte ele geçirilen taş âlettir.

A11 Açması (H8-3): 5.00 x 5.00 ölçülerindeki bir alanı kapsayan açmadaki çalışmalar, 0.73'den başlatılmış ve 3.16 m. derinliğe kadar devam ettirilmiştir. 1.08-1.70

m. derinlikte A, B, C, D, E 5, 6, 7 karelajlarında çakıl birikintisine rağmen, başlangıç ve bitiş seviyelerinin yaklaşık her aşamasında, yoğunluk Yeni Asur Döneminde olmak kaydıyla, çok sayıda seramik bulgu ortaya çıkarılmıştır. Bunun dışında, alt katmanlarda 1.50, 1.97, 2.48 m. derinliklerde obsidyen ve çakmaktaşı parçaları ele geçirilmiştir. 1.55 m. derinlikte C7 karelajında ortaya çıkarılan bulgusuz mezar ise, alandaki Ortaçağa ait tek mezar durumundadır.

A12 Açması (J12-2): Höyük eteklerindeki diğer bir açma olan A12, 0 noktasına göre 3.04 m. aşağı seviyede yer almaktadır. Bu aşamada başlatılan kazı çalışmaları 4.42 m. derinliğe kadar devam ettirilmiş, alandaki kazılara daha sonra devam edilmek üzere, etkinlikler bu aşamada sonlandırılmıştır. Üst seviyelerdeki tarım toprağının temizlenmesinin sonra, özellikle seramik bulguların yoğunluk göstermesi nedeniyle, alan güney duvarı boyunca 3.00 m. genişletilerek kazılar devam ettirilmiştir. 4.11 m. derinlikte, A1-2 karelajında bir Ortaçağ mezarı saptanmıştır. Mezarın genel özellikleri, höyükte bilinenlerle ortak özellikler içermektedir. Ortaçağ evresini ilgilendiren söz konusu kalıntı dışında, başta Yeni Asur olmak üzere, farklı dönemleri ilgilendiren seramik bulgular ise, 3.08-4.43 m. derinlikleri arasında saptanmıştır. Bunun dışında, 4.07 m.de taş obje; 4.11-4.30 m. arasında midye kabukları; 4.22 m.de obsidyen âlet parçasından oluşan buluntu grupları da höyüğün kültürel dokusunun alan nezdinde tanımlanmasına yardımcı unsurlar durumundadırlar.

A13 Açması (H11-2): Höyüğün dokusunda bulunan ve kod noktasına göre 1.68 m. aşağı seviyede yer alan A13 açmasındaki çalışmalar 3.58 m. derinliğe kadar devam ettirilmiş ve çalışmalara bu aşamada son verilmiştir. Ağırlıklı Ortaçağ mezarlarının saptandığı alanda 2.15 - 3.34 m. derinlikleri arasında 8 adet dönemi ilgilendiren mezar ortaya çıkarılmıştır. Farklı dönemlere ait seramik parçalarına ise, karışık bir şekilde 1.68 - 3.45 m. derinlikleri arasında tanık olunmuştur. Söz konusu bulguların dışında, taş döşeli taban dokusu ve kerpiç bloklardan oluşan duvar yapısı tespit edilmekle beraber, alanın Ortaçağ mezarları tarafından yoğun bir şekilde tahrip edilmesi nedeniyle, devamı saptanamadığı gibi, işlevi de tanımlanamamıştır.

A14 Açması (H7-4): Höyük zirvesinin 1.92 m. aşağısında yer alan A14 açmasındaki çalışmalar 3.25 m. derinliğe kadar devam ettirilmiştir. Yüzeydeki tarım toprağı dolgusundan itibaren yoğun seramik bulgular içeren alandaki farklı buluntu grupları obsidyen âlet parçaları ve yongalardan oluşmaktadır. Taban dokusundan algılanabildiği kadarıyla, toprak derinliğinde kültürel dokuyu yansıtan bulgular vermesi beklenen açmada çalışmalar devam ettirilecektir.

A15 Açması (J13-1): Kısa süreli çalışma gerçekleştirilen 5.00 x 5.00 m. ölçülerindeki açma, 0 noktasına göre 3.56 m.de yer alan konumuyla yaklaşık höyüğün eteklerinde bulunmaktadır. 4.42 m.de sonlandırılan çalışmalar sonucu, yüzeydeki tarım toprağı içinde farklı dönemlere işaret eden seramik bulguların yanı sıra, çakmaktaşı ve obsidyen alet parçalarına da tanık olunmuştur.

Genel Değerlendirme

İlisu Barajı ve HES Projesi kapsamında 2009 yılı itibarıyla Gre Abdurrahman'da başlatılan kazılar, Anadolu arkeolojisine yeni bir yerleşim daha kazandırmıştır. Coğrafi konumu itibarı ile höyük, Diyarbakır İli, Bismil İlçesi sınırları içinde, Dicle Nehri yatağına yakın, Dicle boyu antik yerleşimler grubuna girmektedir.

Höyük genelinde, yaklaşık yüzeyden başlamak kaydıyla, yer yer 4.50 m. derinliğe kadar işlemiş yoğun çakıl birikintisi, yerleşimde farklı dönemlerde gerçekleşen sel baskının belirtisi durumundadır. Söz konusu sel taşkınlarının yanı sıra, üst seviyelerde özellikle mezarlarla temsil edilen Ortaçağ kalıntıları ve yakın zamanda işçi barınaklarının inşası da höyüğün tahribatında önemli rol oynamıştır. Bu olumsuz koşullara rağmen, sel taşkımindan etkilenmemiş alanlardan elde edilen veriler, höyükteki yerleşimin ağırlıklı olarak Yeni Asur Dönemini ilgilendirdiği anlaşılmıştır (Resim: 9). Baraj kapsamına girmemekle beraber, Asur'un önemli bir yerleşimi olan ve günümüzde Üçtepe olarak bilinen höyüğün ve Ziyaret Tepe'nin etki alanı içinde olması yanı sıra, Yeni Asur Dönemine aitliği kazılarla saptanan birçok antik yerleşime yakınlığı da, höyüğün söz konusu zamansal aitliğini bir başka açıdan kanıtlamaktadır.

Çalışılan alanların tamamında su taşkınlarının neden olduğu yoğun çakıl birikintisi nedeniyle sağlıklı bir stratigrafi elde edilememekle beraber, höyüğün geç dönemde mezarlık olarak kullanıldığı çok sayıda Ortaçağ ilgilendiren (89 adet) mezarlardan anlaşılmaktadır. Tanımlayıcı ve tarihleyici bulgulardan yoksun söz konusu mezarlar, basit gömüler niteliğinde, doğrudan toprak zemin üzerine yatırılmıştır. Yön ve gömü tarzları esas alındığında, büyük çoğunluğu İslâmî Döneme ait olan mezarlar, yüzeye yakın olmaları yanı sıra, son zamanlara kadar var olan höyük üzerindeki işçi barınakları nedeniyle de büyük oranda tahribata uğramıştır. Ortaçağ Dönemine ait mezarlar genelde aynı özellikleri göstermekle beraber, toplam yedi mezarın saptandığı A7 açmasında diğerlerinden farklı bir örnek ortaya çıkarılmıştır. 1.13 m. derinlikteki konumuyla diğer Ortaçağ mezarlarıyla aynı seviyede saptanan M3 No.lu iskelet, gömü tarzı açısından farklılık yansıtmamakla beraber, iskeletin dişlerin arasına yerleştirilmiş metal bir küpe ve bir kabuk boncuk bulunması açısından benzerlerinden ayrılmaktadır.

Höyüğün baskın kültürel karakteri Yeni Asur Dönemini ilgilendirmekle beraber, kazılarda elde edilen bulguların zamansal sıralamasının Neolitik Dönemden Ortaçağa kadar uzanan uzun bir zaman dilimine yayıldıkları görülmektedir. Yeni Asur Dönemi ve devamını ilgilendiren bulguların höyüğün özgün yerleşiminin kalıntıları oldukları konusunda kuşku olmamakla birlikte, özellikle Neolitik ve Kalkolitik Döneme ait bulguların sel taşkınları sonucu oluşmuş çakıl birikintileri arasında saptanması, beraberinde bazı şüpheleri gündeme getirmektedir. Dolayısıyla, kazıların henüz dip katmanlarda gerçekleştirilmemiş olması nedeniyle, höyüğün söz konusu dönemlerde yerleşilmiş olduğunu söylemek oldukça güçtür. Höyüğün görünen yüksekliği dışında, tabana doğru devam eden bir yerleşim karakteri gösterdiği eteklerde yapılan kazılarda anlaşılmıştır ki, gelecek sezon kazılarında bu yönde çalışmalara ağırlık verilecektir. Dolayısıyla, mevcut bulguların rehberliğinde höyükteki yerleşim ağırlıklı olarak Yeni Asur Dönemini ilgilendirmektedir.

Asur'un M.Ö. 9-7 yüzyıllarda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, diğer bir ifadeyle Yukarı Dicle Vadisi'ndeki varlığı, Asur metinleri ışığında algılanabilmektedir. Arkeolojik araştırmalara rehberlik eden bu yazıtlarda Asurlar'ın bölge ile ilişkilerini, yayılım ve yerleşim politikalarını ayrıntılı bir şekilde algılama olanağı elde edilmektedir³. Bölge kapsamında, özellikle Bismil – Batman arasında kalan alanda son zamanlarda yapılan çalışmalar konuyla bağlantılı antik metinleri doğrular niteliktedir. Metinler, Yukarı Dicle Vadisi'nin Asurlar tarafından ilhakının Asumasırpal (M.Ö. 883-859) Döneminde gerçekleştiğini bildirir⁴. İşgalle birlikte Asumasırpal, Asur'un Kuzey Suriye'deki eyaletleri ile Yukarı Dicle Bölgesi arasında bağlantı kuran yolları denetimine almış; Tusshan'ı eyalet başkenti yapmış, Dicle'nin güney kıyıları boyunca birçok kale inşa etmiştir⁵.

Kaçınılmaz bir şekilde bölgenin siyasî yapılanmasında yeni bir dönemi başlatan Asur işgali, aynı zamanda, yerel yerleşim dokusunda da köklü değişikliklere yol açmıştır. Örneğin, bölgenin Asur işgali öncesi yerleşim birimlerini karakterlendiren seramik üretim gelenekleri yerini Asur tipi ürünlere bırakır⁶. Benzeri arkeolojik tespitler yerleşim birimlerinin sayılarında ve karakterlerinde de kendini göstermektedir. Buna göre, Bismil – Batman arasındaki eski yerleşim birimlerinin birçoğunun terk edildiği

³ Radner 1998, 1999; Baker 2000, 2002; Parker 2001, 2003.

⁴ Grayson 1991; Liverani 1992; Parker 2001, 2003.

⁵ Grayson 1991; Parker, 2001, 2003.

⁶ Bölgenin Asur işgali öncesini karakterlendiren yivli seramik ürünlerinin (*corrugated ware*) giderek ortadan kalkması ve Asur'a özgü seri üretime (*mass-produced*) geçilmesi buna kanıt olarak gösterilir (Parker 2003). Ürünlerin iyi fırınlanmış ve hızlı çark üzerinde üretilmiş olmaları da ayrı bir kanıt olarak değerlendirilir.

ve Asur politikaları doğrultusunda yeni köylerin kurulduğu görülmektedir⁷. Önceki dönemin savunma kaygılarının yönlendirdiği tepelik alanlar üzerine inşa edilmiş yerleşim anlayışından ziyade, imparatorluk çağında vadi genelinde tarımsal alanlar tercih edilmiş; daha önce köy ve mezralardan oluşan dağınık sisteme hiyerarşik bir düzen getirilmiştir. Merkezî birimlere bağlı tarımsal köylerin yerleşim kapasitelerinde küçülmenin belirgin bir şekilde gözlemlenmesi de bu anlayışın başka bir göstergesi durumundadır. Asur'un bölgede ekonomik kaygılarla hayata geçirdiği bu yerleşim politikası esas alındığında, Gre Abdurrahman'ın kapsadığı alan itibarı ile merkezî bir birime bağlı küçük bir köy yerleşmesi olduğu, tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomik kaygıyla tesis edildiği söylenebilir. Dolayısıyla, doğal bir yapılanmadan çok, hızlı yapılanmadan söz etmek olasıdır. Bu durum doğal olarak kalıcı yapılanmayı olumsuz yönden etkilemiştir.

Höyük genelinde mimarî kalıntıların eksikliği dikkat çekicidir. Yukarı Dicle Vadisi'ndeki küçük boyutlu Demir Çağı yerleşimlerinin bir özelliği olarak ortaya çıkan bu durum, yapılanmanın daha çok kerpice bağlı olmasından kaynaklanmış olabilir. Yerleşimin bu özelliği höyük eteklerinde açılan A5, A6, A7 ve A8 açmalarında saptanan kerpiç dokuyula destek bulmaktadır. Bazı kesimlerde kesintiye uğraması nedeniyle, anılan açmalarda saptanan ve farklı derinliklerde devam eden mimarî dokunun bütünselliği konusunda karar vermek güçtür; ancak, yapılanmanın ağırlıklı olarak kerpiçten olduğu açıktır. Taş mimarînin varlığına ilişkin çok az sayıda kalıntı belirlenebilmiştir. A8 açmasında 3.65 m. derinlikte saptanan ve kerpiç mimarî kalıntısına eşlik eden az sayıdaki düzgün sıralı taşlar bu yönde kanıt oluştursalar da, taş mimarînin karakteri konusunda yeterince aydınlatıcı değildirler. Buna karşın, höyüğün olası mimarî dokusuna ait kerpiç kalıntılar, bütünlüğü yansıtmaktan uzak ve kısmi korunmuş olmakla beraber, A6 ve A7 açmalarında saptananlarla birleştirildiklerinde, bütünü kavrama konusunda bazı ipuçları verebilecek niteliktedirler.

Yerleşimde savunma amaçlı yapılanmanın varlığına tanık olunmamıştır. Bu durum, Asur işgalinden sonraki Yukarı Dicle Vadisi küçük yerleşmelerinin bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Gre Abdurrahman'ın da bu özelliğe sahip bir yerleşim olduğu dikkate alındığında, en azından, Yeni Asur Döneminde kurulmuş ya da önemsenmiş bir tarımsal koloni merkezi olduğu söylenebilir ki, seramik bulguların büyük çoğunluğunun bu döneme ait olması da bu savı desteklemektedir. Yerleşimin bu karakteri bulguların niteliğinden de anlaşılmalıdır. Tür ve özellikleri bakımından yaklaşık bütün açmalar ortak karakter sergileyen buluntular, ağırlık seramik ürünlerde olmak üzere, ezgi taşları, çakmaktaşı ve obsidyen âlet parçaları, havan elleri, pişmiş toprak ve taş boncuklar ile

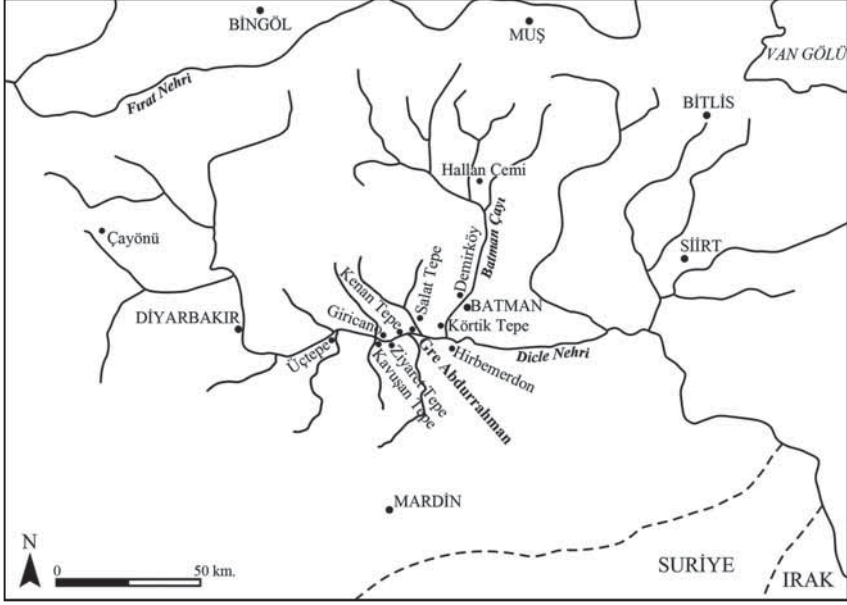
⁷Parker 2001, 2003.

mortarlardan oluşmaktadır. Metal eserlerin varlığı yok denecek kadar azdır. Çok sayıda hayvan kemiklerinin saptanması, tarımın yanı sıra, yerleşimde hayvancılığın da yapıldığını göstermektedir.

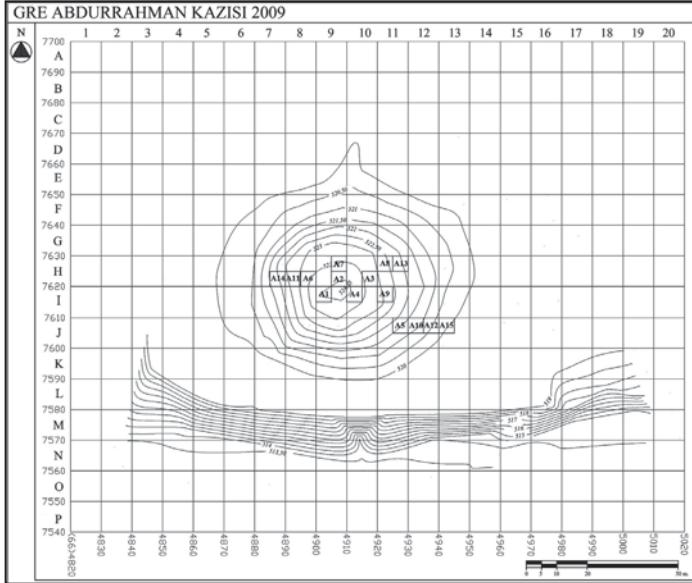
Sonuç olarak, Yukarı Dicle Vadisi'nde, Dicle Nehri'nin kıyılarına kurulmuş çok sayıdaki yerleşim biriminden birisi olan Gre Abdurrahman, bölgede yakın çevresindeki bilinen yerleşmelerle bulguları ve kalıntılarıyla ortak özellikler içermektedir. Su taşkınlarından dolayı büyük oranda tahrip olsa da, bulguların karakteri, Gre Abdurrahman'ın Yeni Asur Döneminde inşa edilmiş ya da önem kazanmaya başlamış tarımsal koloni yerleşimi olduğu açıktır. Höyüğün daha önceki dönemlerde yerleşildiği konusundaki veriler ise yeterince açık değildir. Höyük, Yukarı Dicle Vadisi olarak tanımlanan bölgenin, diğer bir tanımlamayla Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Demir Çağındaki sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısının anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

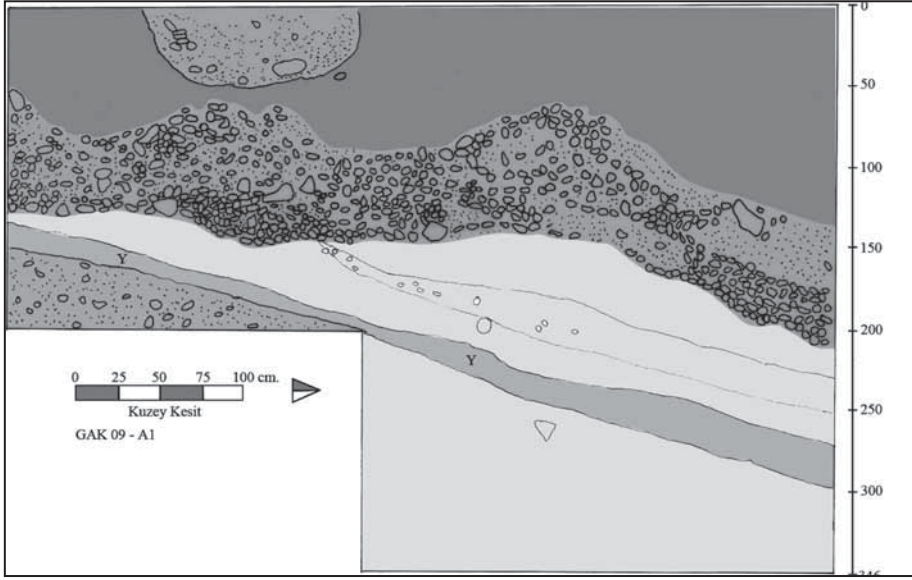
- ALGAZE, G., R. BREUNINGER, C. LIGHTFOOT and M. ROSENBERG. "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons." *Anatolica* 17: 175-240.
- BAKER, H., ed. 2000. *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*. Vol. 3/1, Helsinki.
- BAKER, H., ed. 2002. *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*. Vol. 3/2, Helsinki.
- GRAYSON, A.K. 1991. *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC (1114-859). The Royal Inscriptions of Mesopotamia: Assyrian Periods*, vol 2. Toronto.
- LIVERANI, M. 1992. *Studies in the Annals of Ashurnasirpal II 2: Topographical Analyses*. Rome.
- PARKER, B.J. 2001. *The Mechanics of Empire: The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics*. Helsinki.
- PARKER, B.J. 2003. Archaeological Manifestations of Empire: Assyria's Imprint on Southeastern Anatolia, *AJA*, vol 107, no 4, 525-557.
- RADNER, K., ed.1998. *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*. Vol. 1/1, Helsinki.



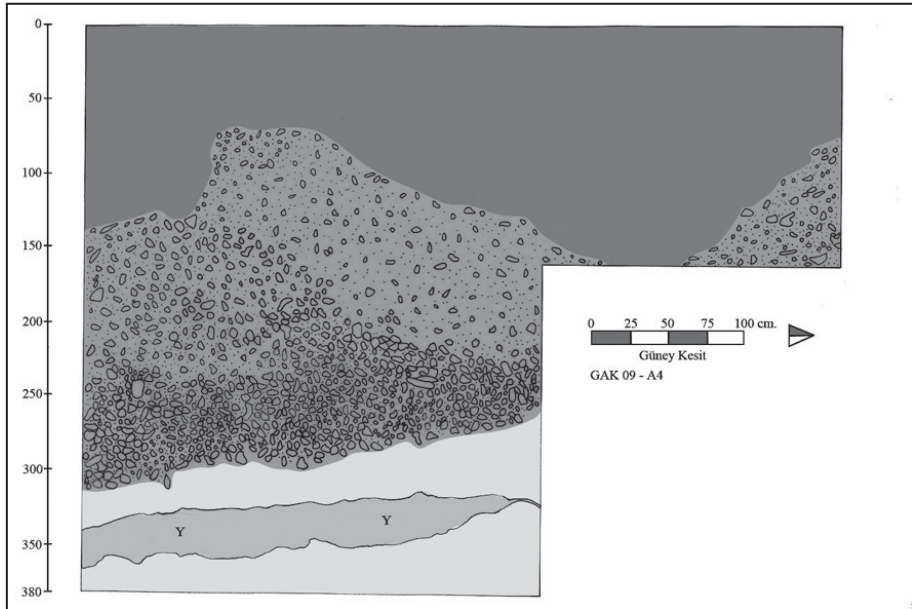
Harita 1: Gre Abdurrahman, coğrafi konum.



Çizim 1: Topoğrafik plan.



Çizim 2: A1 açması, kuzey kesit.



Çizim 3: A4 açması, güney kesit.



Resim 1: Dicle Nehri ve höyüğün konumu.



Resim 2: Höyük, genel görünüm.



Resim 3: A4 açması kum-çakıl tabakası.



Resim 4: Korunmuş kerpiç mimarî doku.



Resim 5: A7 açması Ortaçağ mezarı.



Resim 6: Ortaçağ mezar buluntusu.



Resim 7: Ortaçağ mezarları.



Resim 8: Hoker tarzı mezar.



Resim 9: Asur Dönemi buluntuları.

GÖKÇEADA UĞURLU-ZEYTİNLİK KAZISI 2009 YILI ÇALIŞMALARI

Burçin ERDOĞU*

Gökçeada Uğurlu-Zeytinlik kazılarına Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile 2009 yılında ilk kez başlanmıştır. Uğurlu-Zeytinlik yaklaşık 250 x 200 m. boyutlarında yayvan bir höyüktür. Gökçeada'nın güneybatısında, Uğurlu Köyü'nün 1 km. kuzeyinde, İsa Tepesi'nin eteklerinde yer alır (Fig. 1-2). Uğurlu Köyü'nden Gökçeada merkeze giden ana yol yerleşimi ikiye bölmüştür. İlk olarak 1998 yılında İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Anabilim Dalı adına Savaş Harmankaya tarafından yapılan yüzey araştırmaları sırasında saptanan höyük (Harmankaya ve Erdoğan 2003), 2009 Eylül ayında Trakya Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü adına başkanlığınca kazılmaya başlanmıştır¹.

Avrupa arkeolojisi için en önemli sorunlardan biri, Neolitikleşme sürecinin ilk olarak nasıl ve ne zaman başladığı sorunudur. Son yıllardaki araştırmalar Avrupa'da Neolitik yaşam biçiminin başlangıcında Anadolu'nun etkisi olduğunu, bazen göç bazen de etkileşim sonucu Neolitik öğelerin Anadolu'dan Güneydoğu Avrupa'ya aktarıldığını, Avrupa'nın kendi içindeki dinamiğinin de bu sürece katkısı olduğunu göstermiştir. Bugüne kadar birçok araştırmacı var olan göçün ve etkileşimin deniz yolu ile adalar üzerinden olduğunu söylemiş de (Perles 2001; King vd. 2008), Batı Anadolu kıyılarına yakın adalarda şimdiye kadar Neolitik Çağın erken evrelerine ait (yaklaşık M.Ö. 6500-5800) bir yerleşim yeri bulunamamıştır². Gökçeada Uğurlu-Zeytinlik Doğu Ege adalarında şimdiye kadar saptanan en erken Neolitik yerleşmedir ve Avrupa'da Neolitik yaşam biçiminin nasıl başladığı sorununa katkıda bulunacak anahtar bir konuma sahiptir.

2009 yılı kazı sezonunda höyüğün detaylı topoğrafyası çıkarıldıktan sonra, yerleşimin orta kesiminde iki sektör hâlinde sistematik yüzey toplaması gerçekleştirilmiş, 9300 metre karelik alan araştırılmıştır. Sistematik toplama, malzeme dağılımları ve dönemler hakkında daha sağlıklı sonuç vermiştir. Toplama birimleri içerisinde 21202

* Doç. Dr. Burçin ERDOĞU, Trakya Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, 22030 Edirne/TÜRKİYE.

¹ Kısa süren ilk çalışmalar Yrd. Doç. Dr. Onur Özbek, Ayfer Cin (Çanakkale 18 Mart Üniversitesi), Nejat Yücel (İstanbul Üniversitesi), Dr. Fuat Yılmaz, Gülay Yılankaya-Erdoğan, Melek Kuş, Abdurrahman Sönmez ve Görkem Yüksel'in (Trakya Üniversitesi) katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Bakanlık temsilcisi olarak Adana Müzesi'nden Oya Arslan görev almıştır.

² Sakız adasında Agio Gala Mağarası'nın alt katlarında Batı Anadolu kökenli malzeme ele geçirilmiştir ve bu malzemenin yaklaşık M.Ö. 6000 yıllarına tarihlendirilmesi gerekir (Erdoğan 2003). Diğer erken buluntular Rodos Adası'nda Kalythies Mağarası'nın alt katlarında ele geçirilmiştir ve C14 tarihleri M.Ö. 5600-5700'ü vermiştir.

çanak çömlek parçası, 9860 yontma taş, 566 sürtme taş ve 1000'e yakın deniz kabuğu ile hayvan kemikleri toplanmıştır. Sistematik yüzey toplaması sonucunda, biri mermerden olmak üzere 5 adet figürin parçası ile 35 adet cilâlı taş balta ve keskiler, taştan bilezik ve boncuklar ile deniz kabuğundan bilezikler bulunmuştur. Toplanan malzemelere göre yerleşimin Anadolu kronolojisine göre Son Neolitik-İlk Kalkolitik ile Orta veya Son Kalkolitik (Ege kronolojisine göre de Erken, Orta ve Geç Neolitik) Çağlarda iskân edildiğini göstermiştir.³ Yerleşmedeki en erken buluntular Batı Anadolu'da MÖ 6000-5800 yıllarına tarihlendirilen yerleşmelerde saptanan kırmızı astarlı ve açkılı "S" kıvrımlı formlar, küçük tüp biçimli delikli tutamaklarla karakterize edilen malzemenin benzeridir (Fig. 3). Yüzeyde, Batı Anadolu'da Kumtepe IA-Beşiktepe-Gülpınar Kültürü'nden bilinen ve yaklaşık M.Ö. 5000-4500 yıllarına tarihlendirilen malzeme yoğunluktadır⁴. Aynı dönemlere tarihlendirilen adaya özgü yerel bir malzeme grubu da yaygındır.

2009 kazı sezonunda yerleşimi kesen yolun her iki tarafında, yüzey buluntularının yoğun olduğu iki alanda test açmaları açılmıştır. Yerleşimin batısında açılan 5x5 m.lik ilk test açmasında bir işlik yeri ortaya çıkarılmıştır. Bu alanda büyük öğütme taşları ile birlikte cilâlı taş baltalar ve kemik âletlerden oluşan bir buluntu topluluğu vardır. Kemik âletlerin büyük bir bölümü delici âletlerden oluşmaktadır (Fig. 4). Ayrıca bu alanda *spondylus* olarak bilinen Akdeniz kabuklusundan bilezik parçalarına da rastlanmıştır. İşlenmiş ve ham hâlde *spondylus* yüzeyde de oldukça fazladır. *Spondylus*'tan yapılmış eşyalar önemli prestij eşyaları olarak görüldüğünden, özellikle M.Ö. 5. bin yılda Balkanlar'a ve Orta Avrupa'ya kadar ticareti yapılmıştır. Bu dönemde Kıta Yunanistan'da Dimini'de ve Mekadonya'da Sitagroi ve Stravroupolis gibi yerleşmelerde *spondylus* atölyeleri bulunmuştur (Souvatzi 2008). Gökçeada'da da bir *spondylus* atölyesi olma olasılığı vardır.

Ele geçirilen çanak çömlekler arasında üzerleri spiral desenli kapak formları ile dört ayaklı, kulak tipi tutamakları olan, üzerleri spiral bezemeli kâseler adaya özgüdür (Fig. 5:1,3,4). Benzerlerine Batı Anadolu ve Doğu Ege adalarındaki yerleşmelerde şimdiye kadar rastlanmamıştır. Bunun yanında mahmuzlu ve düğme biçimli kulplar M.Ö. 5. binyılda Anadolu ve Balkanlar'da da yaygındır (Fig. 5:5,6). Ayrıca üzerleri çizgi veya kazıma bezekli kutu biçiminde kaplar, boynuz biçimli tek kulplu kâse formları da yaygın formlar arasındadır (Fig. 5:2,7). Çanak çömlek buluntularına göre yaklaşık M.Ö. 5. binyılda adada yerel özellikleri ağır basan bir kültürün olduğu söylenebilir.

Yolun doğu kısmındaki 10x5 m.lik ikinci açmada yüzeyin hemen alt seviyesinden başlayarak mimarî öğeler ortaya çıkarılmıştır. Doğu-Batı istikametinde uzanan iki sıra

³ Yüzey toplamlarında az sayıda İlk Tunç Çağı ve Orta Çağ malzemesi de ele geçirilmiştir.

⁴ Kumtepe IA-Beşiktepe-Gülpınar Kültürü için bkz. Takaoğlu 2006 ve Schoop 2005.

taştan yapılmış bir duvar bulunmuştur. Duvara yaslanan sarı renkli sıkıştırılmış topraktan bir taban vardır. Batı kısmı kısmen tahribata uğramış duvar yaklaşık 8 m. uzunluğundadır ve kuzeye yönelerek devam etmektedir. Duvarın dönüş yaptığı kısımda tavanı taşıması için taşlardan oluşturulmuş, yaklaşık 80 cm. çapında ahşap direk yeri bulunmuştur. Bu yapı ile ilişkili malzeme arasında kırmızı astarlı açkılı S kıvrımlı çanak formları, kapların yüzeyine kabartma bezeme gibi yapılan uzun dik yerleştirilmiş tüp biçimli tutamaklar, dört ayaklı kaplar, üzerleri çizgi bezekli kutular, sığ oluk bezemeli kaplar ile “*impresso*” bezemeli parçalar vardır. Kesin olmamakla birlikte ele geçirilen malzeme Anadolu kronolojisine göre Son Neolitik Çağın son evrelerine, Ege kronolojisine göre de Orta Neolitik Çağ tarihlenebilir. Yerleşmenin en erken tabakalarına henüz inilmemiştir.

Uğurlu-Zeytinlik yerleşmesinde figürinler ve cilâlı taş baltalar en yaygın buluntu topluluğunu oluşturmaktadır. Çok farklı figürin örneği saptanmıştır ve hepsi kadın figürinleridir (Fig. 6). Bir kol omuz üzerinde, diğer kol ise bacak arasında yapılan figürinlerin benzerlerine Trakya’da Marki yerleşmesinde rastlanır. Gene Balkanlar’ın erken Cucuteni figürinlerini hatırlatan oturur vaziyette betimlenmiş, geniş kalçalı kadın figürinleri de vardır. Bu figürinlerin yanında ayrıca adaya özgü, vücutları düz olarak yapılmış, göğüsleri çizgi ile gösterilmiş, şişkin karınlı figürinler de çok sayıda ele geçirilmiştir. Bu tip figürinler “sokma başlı” olarak yapılmışlardır ve ele geçirilen bir örnekten yola çıkarak başlarının deniz kabuğundan yapılarak gövde içerisine açılmış oyuğa monte edildikleri anlaşılmıştır. Mermerden bir figürin başı ve kırmızı astarlı üzeri çizgi bezemeli geniş kalçalı kadın figürini üniktir.

Uğurlu-Zeytinlik buluntuları arasında mermerden yapılmış kap parçaları ve bilezikler önemli bir yer tutmaktadır. Adada mermer yatakları bulunmamaktadır. Buluntuların henüz analizleri yapılmamıştır fakat mermerin Batı Anadolu veya diğer Ege Adaları’ndan gelme ihtimali yüksektir. Ayrıca yüzeyde az sayıda obsidyenden yapılmış âletler bulunmuştur. Hem Ege Adaları hem de Batı Anadolu’daki yerleşmelerde bulunan birçok örnek Melos adası obsidyenidir. Henüz analizleri yapılmamakla birlikte Gökçeada obsidyenlerinin de Melos adasından geldikleri düşünülürse, Gökçeada, Ege’de Melos obsidyeninin taşındığı en uzak noktadır.

Sonuç olarak, ilk kazı sezonunda ele geçirilen buluntular adanın yaklaşık M.Ö. 6. binyılda Anadolu ile kültürel bağlarının olduğunu gösterse de, daha sonra hem Trakya hem de Doğu Ege adalarındaki yerleşmelerle de paralellikler göze çarpmakta, diğer yandan adanın kendine özgü bir yapılanmasının da olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ERDOĞU, B., 2003. "Visualizing Neolithic Landscape: Early Settled Communities in Western Anatolia and Eastern Aegean Islands". *European Journal of Archaeology* 6(1): 7-23.
- HARMANKAYA, S. and B. ERDOĞU. 2003. "The Prehistoric Sites of Gökceada, Turkey". In M. Özdoğan, H. Hauptmann and N. Başgelen (eds). *From Villages to Cities. Studies Presented to Ufuk Esin*, İstanbul. 459-479.
- KING, R. J., S. S. ÖZCAN, T. CARTER, E. KALFOĞLU, S. ATASOY, C. TRIANTAPHYLLIDIS, A. KOUVATSI, A. A. LIN, C-E. T. CHOW, L. A. ZHIVOTOVSKY, M. MICHALODIMITRAKIS and P. A. UNDERHILL. 2008. "Differential Y-chromosome Anatolian Influences on the Greek and Cretan Neolithic". *Annals of Human Genetics* 72: 205-214.
- PERLES, C., 2001. *The Early Neolithic in Greece*. Cambridge.
- SCHOOP, U.-D. 2005: *Das anatolische Chalkolithikum. Eine chronologische Untersuchung zur vorbronzezeitlichen Kultursequenz im nördlichen Zentralanatolien und den angrenzenden Gebieten*. Urgeschichtliche Studien 1. Großschönau.
- SOUVATZI, G. S., 2008. *A Social Archaeology of Households in Neolithic Greece*. Cambridge.
- TAKAOĞLU, T., 2006. "The Late Neolithic in the Eastern Aegean. Excavations at Gülpınar in the Troad". *Hesperia* 75/3, 289-315.

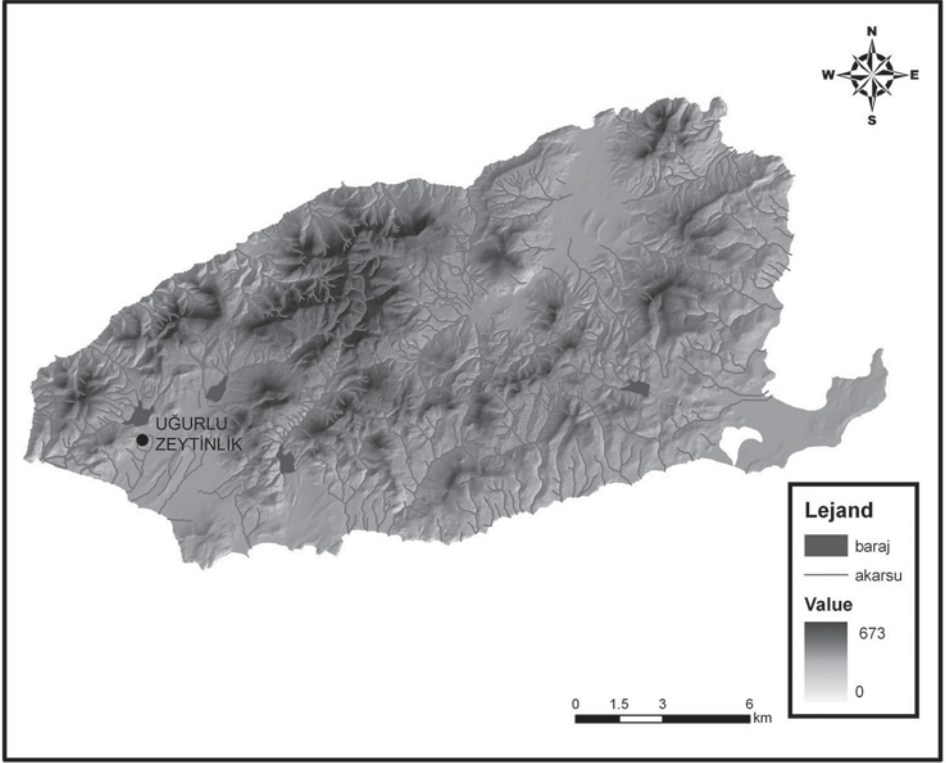


Fig.1: Gökçeada'nın topoğrafik haritası ve Uğurlu-Zeytinlik'in konumu.

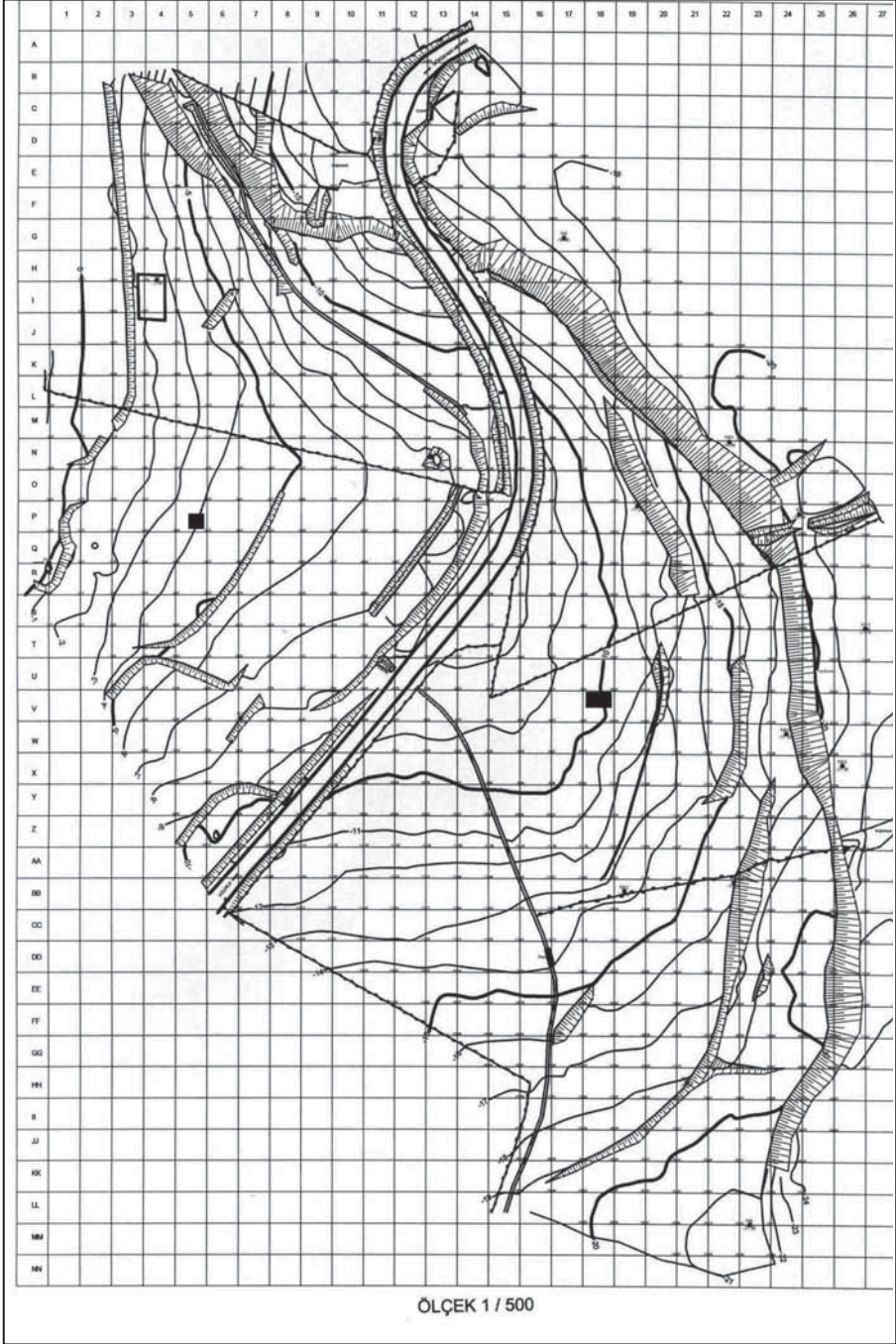


Fig.2: Uğurlu-Zeytinlik'in topoğrafik planı ve kazılan alanlar.

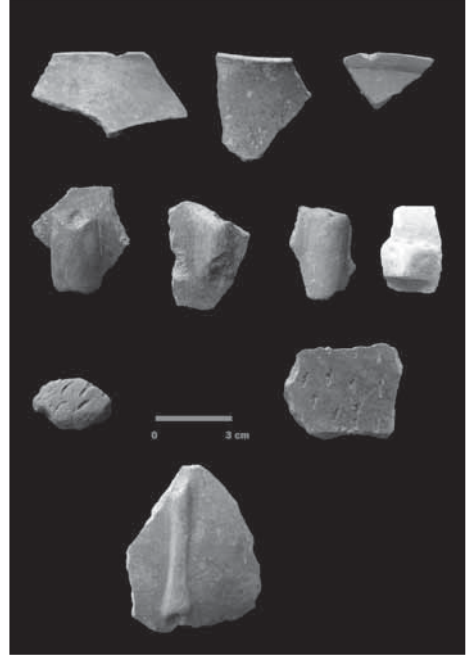


Fig.3: Uğurlu-Zeytinlik Neolitik Çağ çanak çömleği.



Fig.4: Uğurlu-Zeytinlik kemik âletler.

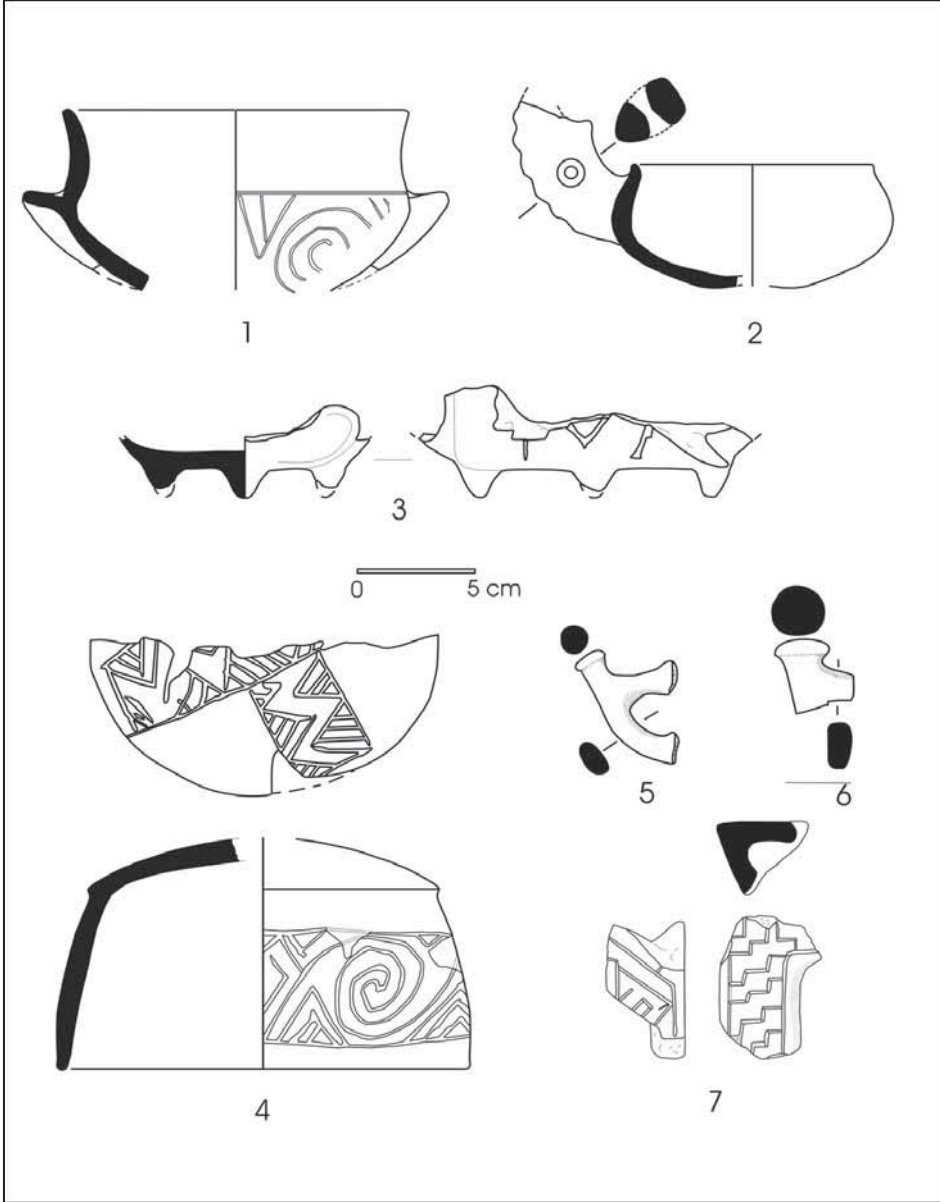


Fig.5: Uğurlu-Zeytinlik Kalkolitik Çağ Çanak Çömlekleri.

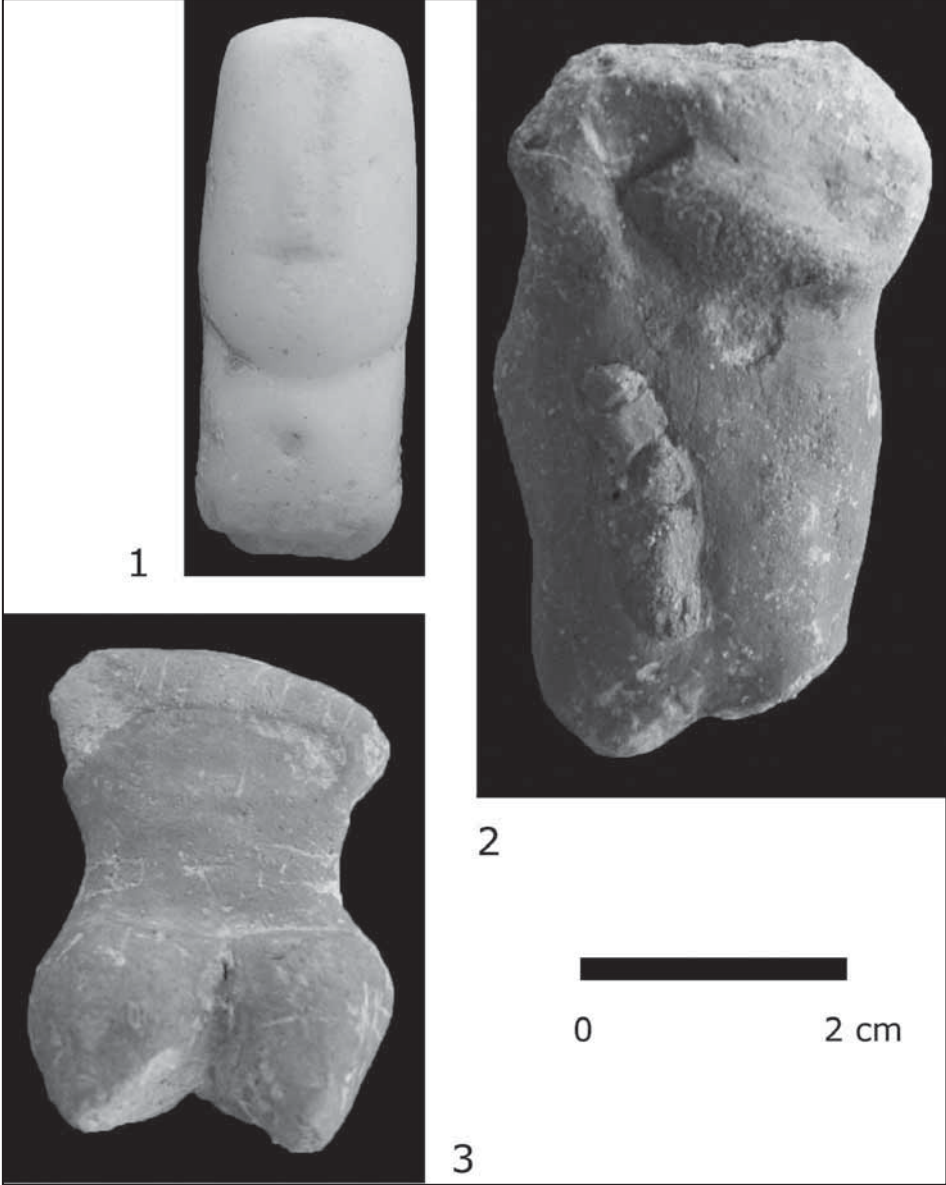


Fig.6: Uğurlu-Zeytinlik'te bulunan figürinlerden örnekler.

GÖKÇEADA-YENİBADEMLİ HÖYÜK 2009 YILI KAZILARI

Halime HÜRYILMAZ*

Çanakkale İli, Gökçeada İlçesi, Yenibademli Köyü sınırları içinde yer alan Yenibademli Höyük'te, 2009 yılı kazıları Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında gerçekleştirilmiştir. Her yıl olduğu gibi 2009 yılında da kazı ekibine¹ çalışma olanağı sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğümüze, maddi destekleri için DÖSİMM'e ve bizlerden yardımlarını esirgemeyen Çanakkale Valiliği ve İl Kültür Müdürlüğü'ne; başlangıcından itibaren her türlü olanaklarını kazı için seferber eden Gökçeada Kaymakamlığı ve Belediye Başkanlığı'na teşekkürlerimi sunarım.

KAZI ÇALIŞMALARI

Yenibademli Höyük'ün tepe düzlüğünde önceki yıllarda kısmen ortaya konan Erken Bronz Çağ (EBÇ) II döneminin mimarî kalıntılarının planlarını tamamlamak ve yerleşim şemasının kuzey ve merkezi kesimde gelişimini izlemek amacıyla, 2009 kazı mevsiminde G 8, G 9 ve F 9 açmalarında çalışılmıştır (Harita).

A. G 8 Açmasında Yürütülen Çalışmalar

2008 yılında kazılmaya başlanan ve 2009 yılında batı yönüne doğru genişletilen G 8 açmasında, EBÇ II dönemine ait mimarî kalıntılara (Çizim: 1) ve çeşitli buluntu topluluklarına rastlanmıştır. Açmanın doğu yarısında açığa çıkarılan ve birbirine paralel inşa edilen 8 ve 9 numaralı yapı temellerinin kuzey yöndeki uzantıları kazılmayan alan içinde kalmış, güney taraftaki uçları ise kuzeydoğu-güneybatı yönde inşa edilen başka

* Prof. Dr. Halime HÜRYILMAZ, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, 06800 Beytepe – Ankara / TÜRKİYE. halimeh@hacettepe.edu.tr.

¹ H. Ü. Edebiyat Fakültesi adına yönetiminde sürdürülen kazılara aynı fakülteden Arkeoloji Bölümü öğrencilerinden Fatma Üçağıl, Süleyman Batman, Sevgi Engin, Tuğba Tekin, Tuğba Kaya, Elif Burcu Güven, Fatma Özer, Fatma Duygu Ünal; Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencisi Nazife Keskin; Mustafa Kemal Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencisi Fatih Baytaroğlu; İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğrencisi Reyhan Ateş ve Restoratör Murat Korkmaz katılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilciliği görevini İzmir Arkeoloji Müzesi araştırmacılarından Nilüfer Güllü üstlenmiştir.

Kazıya katılarak çalışmaların amacına uygun sürdürülmesini sağlayan ekip üyelerine candan teşekkür ederim.

bir yapının kalıntısına dayanmıştır. Çalışılan alanda henüz mimarî bütünlük sağlamayan bu yapı kalıntılarının planları her ne kadar ortaya konamamış olsa da, höyüğün bu kesiminde yer alan yapıların kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanmış olabilecekleri yönünde ip uçları elde edilmiştir. 9 numaralı duvarın doğu yönündeki dolguda yürütülen çalışmalar sırasında siyah astarlı ufak bir testiden başka, kemikten perdah âleti, delici ve mablak; taştan perdah âleti, delgi, çekiç taşı, alt ve üst öğütme taşları bulunmuştur. Bunlar Yenibademli toplunun üretim ekonomisinde kullanılan âletlerden olup şimdiye kadar tespit edilen tiplere yenilik getirmemiştir.

G 8 açmasının genişletilen batı kesiminde, EBÇ II dönemine ait dört yapı katının kalıntlarına ulaşılmıştır. Bunlardan I. katı belirleyen bir yapının uzun duvarı ve bunun doğu yüzüne bitişik olan ahşap dikmeye ait destek taşları ortaya konabilmiştir. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde inşa edilen bir yapının uzun duvarını temsil eden bu mimarî kalıntının doğu yönünde kalan dolguda, Lemnos adasındaki Myrina² yerleşmesinin IV. evresinden bilinen kil kanca saplarının benzeri ve bir ağırşak bulunmuştur. Açmanın kuzey profili hizasında saptanan ve doğu yönüne doğru kaydığı anlaşılan duvar kalıntısı, II. yapı katının belirlenmesini sağlamıştır. Bu katın taban düzleminde Weisshaar³ tarafından Mihaliç Tipi olarak tanımlanan ve benzerleri Erken Hellas II ve III dönemlerinde Kritsana, Argissa ve Tiryns'te de bulunan bir kil çapa parçası (Resim: 1) ele geçirilmiştir. Aynı düzlemde Troia⁴ ve Poliochni'de⁵ benzerleri mevcut olan kemik iğne (Resim: 2), çift uçlu kemik delici, ayrıca Yenibademli'ye ada dışından getirilen diyoritten ufak bir topuz başı bulunmuştur.

Açmanın kuzey profilinden başlayarak güneydoğu istikametine yönelen III. yapı katının duvarı ise, 1.45 m. yüksekliğe kadar korunmuştur. Bu duvarın üst taş sırasının dikey akstan 1.25 m. doğu yöne kaymış olması, güney bölümündeki örgüsünde oluşan aralanma ve en alttaki temel taşlarının açıkta kalması, bir deprem olgusunu çağrıştırmıştır.

Yanal kayma ile dikkati çeken bu duvarın batı yönünde, 1996 yılından beri aranan Yenibademli bireylerinin ilk kalıntlarına ulaşılmıştır. Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Prof. Dr. Metin Özbek ve Öğr. Gör. Dilek Erdal'a teşekkür borçlu olduğumuz ön rapor doğrultusunda, birey sayısının 9 olduğu anlaşılmıştır. Yerleşim yeri içinde bulunan insan iskeletlerinden biri bebek, biri çocuk, dördü erkek, biri kadın ve biri cinsiyeti belirlenemeyen orta yaş erişkine aittir. Çalışılan alanın güney kesiminde tespit edilen iki erişkinin, bir çocuğun ve bir bebeğin kemikleri karışık bulunmuştur. Bunların hemen kuzeyinde açığa çıkarılan ve yüzü kuzeye bakan erişkin bir erkeğin kafatasının yanında perdah taşları, kemik delici ve pişmiş topraktan bir ağırşak ele geçirilmiştir.

² Ntoba 1997: 297, Res. 6.

³ Weisshaar 1980: 33.

⁴ Blegen ve diğ. 1950: Fig. 220: 37.577.

⁵ Bernabò-Brea 1964: Tav. LXXXIX, 39.

Açmanın kuzey profili hizasında 1-2 yaş arasında çocuğa ait iskelet kalıntısı, doğu-batı yönünde tespit edilmiştir. Bu bireyin de yanında bir perdah taşı ve minyatür bir çanak bulunmuştur. Çocuk iskeletinin güneydoğusunda dağınık küp parçaları ile birlikte tespit edilen orta yaş bireyin ise cinsiyeti saptanamamıştır. Söz konusu bireyin güneybatı yönünde yer alan ve yüzüstü düştüğü anlaşılan orta yaşlarda bir kadının (Resim: 3) kemiklerinin bir bölümü batı kesit içinde kalmıştır. Kadın iskeleti gibi, kemiklerinin bir bölümü batı kesit içinde kalan orta yaş erkek bireyin sadece kafatası, boynu ve kısmen kol kemikleri açığa çıkarılmıştır. Genel anlamda bu iskeletler değerlendirildiğinde, bunların aynı düzlemde ve birbirine çok yakın oluşu, aralarında yön birliğinin bulunmaması, birinin yüz üstü duruşu ve mezar çukurlarının saptanamamış olması, onların bir doğa felâketi sonucu ölmüş olabileceklerini düşündürmüştür.

İnsan kalıntılarının tespit edildiği düzlemin altına inildiğinde, dar üçgen bir alanda IV. katın dolgusunda toplama taşlarla yapılmış basit bir ocak kalıntısı, kömür taneleri, bir perdah taşı ve kemik deliciden başka buluntuya rastlanmamıştır.

B. G 9 Açmasında Yürütülen Çalışmalar

İkinci çalışma alanı olarak belirlenen G 9 açmasında (Çizim: 2), 2008 yılında kısmen ortaya konan Yenibademli I öncesine verilen yapının boyutunu tespit etmek ve onun altından gelen I. kat binasının toplu kontekst niteliği taşıyan buluntularının tümüyle açığa çıkarılması hedeflenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda sürdürülen çalışmalar, Yenibademli I öncesi yapısının kuzeydoğu-güneybatı yönünde inşa edildiğini, 7.30 x 4.20 m. ölçülerinde olduğunu ve girişinin güney dar duvarda bulunduğunu ortaya koymuştur (Resim: 4). Bu yapının iç dolgusunda ele geçirilen Troia'nın A 6 tipindeki çanaklarla uyumlu kap parçaları, yine erken Troia I'den⁶ ve Thermi'nin III. yerleşiminden⁷ bilinen dört delikli tutamaklı bir kapak ve sap delikli minyatür taş balta, Troia I kültürü etkisinin Yenibademli'nin geç dönemlerinde de devam ettiğinin göstergesi olmuştur.

Anılan yapının altında belirlenen ve hemen hemen aynı yönde inşa edilen I. katın binası ise, yangına maruz kalmıştır. Olasılıkla hiçbir eşyanın kurtarılamadığı bu yapının içinde yanmış dal parçaları ve çeşitli kapların içinde ya da kırılan parçalarının arasında arkeobotanik kalıntılara rastlanmıştır. Tüme yakın bulunan geniş ağızlı, basık ya da küre gövdeli yuvarlak dipli ya da üç ayaklı testilerin (Resim: 5), ayrıca yumru lu iri taç biçimli kapağın (Resim: 6), yakın benzerlerinin Thermi'nin "A" ve "B" sınıfı testileri ve Troia'nın B 14 tipi testileri ve D 10 tipi kapakları arasında da yer almış olması, Yenibademli'nin ana kara dışında, Midilli Adası ile olan bağlantılarına ışık tutmuştur.

⁶ Blegen ve diğ. 1950: Fig. 232: 36.688, D 19 tipindeki kapak.

⁷ Lamb 1936: Pl. 38, no. 219.

Toplu kontekst içeren bu yapının kuzey yönündeki dar duvarının altında, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan ve Yenibademli ile Troia I⁸ yerleşmesi arasında genetik bağların varlığına tanıklık eden, balık kılıçığı tarzında örülmüş bir duvar (Resim: 7) açığa çıkarılmıştır. Yenibademli'nin EBÇ II döneminin mimarisine yenilik getiren bu tarz duvar örgü tekniği, Thermi'nin⁹ ilk ve daha geç evrelerinde, Thasos Adası'nda Skala Soteris'un¹⁰ EBÇ'ye ait en erken yapı evresinde ve Yunanistan¹¹ ana karasında Erken Hellas II Döneminde de uygulamaya konmuş ve literatürde görelî tarihlemeye önemli delil olarak kullanılmıştır.

G 9 açmasının güneybatı köşesinde açığa çıkarılan ve birbirine dik açıyla bağlanan taş örgülü iki duvar parçası, batı yöndeki F 9 açmasında ortaya konan kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan bir yapının köşesini oluşturduğu anlaşılmıştır. Zamanın kısıtlı olması nedeniyle anılan yapının G 9 açması içinde kalan bölümünde fazla derine inilemediğinden, buluntuları da bir havan eli ve bir taş balta ile sınırlı kalmıştır. Bu yapı kalıntısının 2 m. kuzeyinde yer alan ve birbirine bitişik inşa edilen kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan taş örgülü duvarların, batı yönündeki uzantıları kesit içinde kalmış, güneydoğu taraftaki uçları ise kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan duvara yaslandırılmıştır. Henüz mimarî planları hakkında fazla bilginin elde edilemediği bu kalıntıların altında, kuzeydoğu-güneybatı yönünde inşa edilen bir başka yapının duvarına ulaşılmıştır. Üst yapı katlarının kalıntılarının kaldırılmasından sonra, bu duvarın da ne tür bir yapıya ait olabileceği konusundaki araştırmalar önümüzdeki yıllara bırakılmıştır.

C. F 9 Açmasında Yürütülen Çalışmalar

Yoğun mimarî kalıntıların tespit edildiği F 9 açmasında (Çizim: 3), EBÇ II dönemine tarihlendirilen iki yapının planları belirginleşmiştir. Açmanın kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerine yakın ve henüz mimarî bütünlük sergilemeyen kalıntıların uzantılarının açığa çıkarılması işi, 2010 yılına bırakılmıştır.

F9 açmasının içinde planları belirginleşen iki yapı, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde inşa edilmiştir (Resim: 8). Aralarında bir uzun duvarı paylaşan bu yapıların tabanları sıkıştırılmış kildir. Bir köşesi G 9 açmasında tespit edilen kuzeydoğudaki yapının girişi, kuzeybatı yöndedir ve büyüklüğü 7.50 x 4.40 m. dir. Güneyindeki yapı gibi tek mekânli ve dikdörtgen planlı söz konusu yapının, at nalı biçimindeki fırını arka kapalı duvarına yakındır. Ağız kısmı kuzeydoğuya dönük olan bu fırının tabanına iri yassı bir

⁸ Dörpfeld 1902: 47, Fig. 9.

⁹ Lamb 1936: 7.

¹⁰ Koukouli Chrysanthaki 2004: 89, Fig. 11.

¹¹ Kouka 2002: 156.

plâka taşı yerleştirilmiş ve etrafı iki sıralı taş örgüyle çevrelenmiştir. Fırının batı yönünde yassı plâka taşları kullanılarak yapılmış döşemenin bir bölümü korunmuştur.

Güneyindeki yapı gibi, konut amaçlı kullanıldığı öngörülen kuzeydeki yapının iç dolgusunda, pişmiş topraktan yapılmış boynu kazıma bezekli bir figürin parçası, yumuşakça kabuğundan bir yüzük ve riyolitten bir perdah taşı ele geçirilmiştir. Yenibademli'nin seramik endüstrisinde yüksek bir profil sunan çanakların yapımında kullanılan bir kalıp, başı diademli ve boyun takılı bir figürin parçası, yakın benzerleri Poliochni¹² ve Troia I¹³ yerleşmesinden de bilinen ve belki de metal bir âletin sapı olabilecek işlenmiş bir kemik buluntu (Resim: 9) ve mablak, aynı yapının iç dolgusunda bulunmuştur.

Kuzeydeki yapıya göre, iç genişliği daha dar olan güneydeki yapının girişi, güneydoğu yönde olup 2004 yılı çalışmaları sırasında F 10 açmasında tespit edilmiştir. Bu yapının güneybatı yönündeki uzun duvarının giderek dışa açılması, konutun arka kapalı duvarının giriş yönündeki duvardan daha kısa tutulduğunu göstermiştir. Girişleri farklı yönlerde ve dar duvarlarda yer alan her iki konutun paylaştığı uzun duvarda kapı boşluğunun olmaması, içten birbirine geçişin bulunmadığının öngörülmesine neden olmuştur. Yangın geçirmiş bir katın üzerine inşa edilen bu konutlardan kuzeydekinin altına inildiğinde, bir başka yapının uzun duvarlarından birine ulaşılmıştır. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan taş örgülü bu duvarın, güneybatı yönünde kalan ve kısmen güneydeki yapının iç dolgusunun altına değin yayılan ve yangın izleri taşıyan bir düzlem tespit edilmiştir. EBÇ II dönemine verilen kuzey bölümdeki düzlemde, Alişar'ın¹⁴ EBÇ'ye tarihlendirilen figürinine biçim yönünden benzeyen bir kadın figürini ele geçirilmiştir. Bu örnek her ne kadar Alişar buluntusunu anımsatsa da, boyun takısı Schliemann'ın¹⁵ Troia kazılarında beri bilinen kadın biçimli çingırağın boyun süsüyle uyum sağlamaktadır. Besin ekonomisi bakımından da bulguların saptandığı bu düzlemde havan eli, alt öğütme taşı ve çevresinde arpa taneleri bulunmuştur.

Aynı düzlemin güney bölümünde ise, Gökçeada'ya yabancı olan obsidyenden bir dilgi (Resim: 10), Troas Bölgesi'nde karakteristik olan Troia'nın D 9, D 10 ve D 11 tipinde üretilmiş yumrulu ve yumrusuz yüksek ve basık taç biçimli kapaklardan (Resim: 12) örnekler, bezemeli bir ağırşak, yerel üretime işaret eden çok sayıda kırık kap parçaları ve baklagillere ait tohum açığa çıkarılmıştır.

¹² Bernabò-Brea 1964: Tav. LXXXVI, c.

¹³ Blegen ve diğ. 1950: Fig. 215: 35.423.

¹⁴ Höckmann 1976: 187, Abb. 176: 28.

¹⁵ Schliemann 1881: 461, no. 487.

YAN BİLİM DALI ARAŞTIRMALARI

A. Arkeobotanik İncelemeler

Yenibademli Höyük'ün arkeobotanik örneklerini inceleyen Prof. Dr. Emel Oybak Dönmez¹⁶, G 9 açmasında çömlek ve testi içinde, ayrıca mekan tabanında bulunan karbonlaşmış tohumların mürdümük, çatal siyez buğdayı, bakla ve asmaya ait olduklarını tespit etmiştir. F 9 açmasında çömlek ve küp parçalarının arasında toplanan numunelerin ise arpa ve bir çanak içinde bulunan örneklerin de çatal siyez buğdayına ait olduğu saptanmıştır.

B. Analizler

G 9 açmasından alınan ve Dr. Barbaros Yaman¹⁷ tarafından analiz edilen yanmış dal parçaları, Yenibademli Höyük çevresinde günümüzden 5000 yıl kadar önce *Fagaceae* familyasına ait *Quercus* (Meşe); *Oleaceae* familyasına giren *Phillyrea* (Akçakesme) ve *Pinaceae* familyasına ait *Pinus* (Çam) türü ağaçların yetiştiğini ortaya koymuştur. Bunların dışında *Rosaceae* (Gülgiller) familyasına ait bir örneğin ise, cins teşhisi henüz yapılmamıştır.

Yenibademli toplumunun taş endüstrisinde rol oynayan çeşitli âletlerin teşhisi, yaz aylarında Gökçeada'da görev yapan Ankara-MTA Maden Etüt ve Arama Dairesi mensubu Ümit Aydın ve Balıkesir Bölge Müdürlüğü'nde görevli Ramazan Sarı tarafından gerçekleştirilmiştir¹⁸. Her iki uzmanın ortak görüşlerine göre, taş âletlerin yapımında adanın yerel kaynaklarından sayılan silt taşı, andezit, çakmaktaşı, riyolit, kumtaşı ve boynuz taşı kullanılmıştır. Adaya yabancı olan obsidyen ve diyoritten yapılan iki buluntu için, anılan uzmanların görüşü, bunların Yenibademli'ye ada dışından getirilmiş oldukları yönündedir.

C. Küçük Buluntu Restorasyonu

2009 yılı kazı mevsiminde parçalar hâlinde bulunan çanak, testi ve kapak gibi pişmiş topraktan 17 adet kap alçıyla restore edilmiş, ayrıca 5 adet kap da yapıştırılarak ayağa kaldırılmıştır. Kemik ve taş eserlerin yanı sıra, tüm parçaları bulunamayan bezemeli keramik örnekleri de yapıştırılarak form ve bezeme kompozisyonlarının anlaşılması sağlanmıştır.

Kazı çalışmalarının tamamlanmasından sonra, Çanakkale Arkeoloji Müzesi'ne 79 envanterlik ve 44 müze etütlük değerde bulunan toplam 123 adet eser teslim edilmiştir.

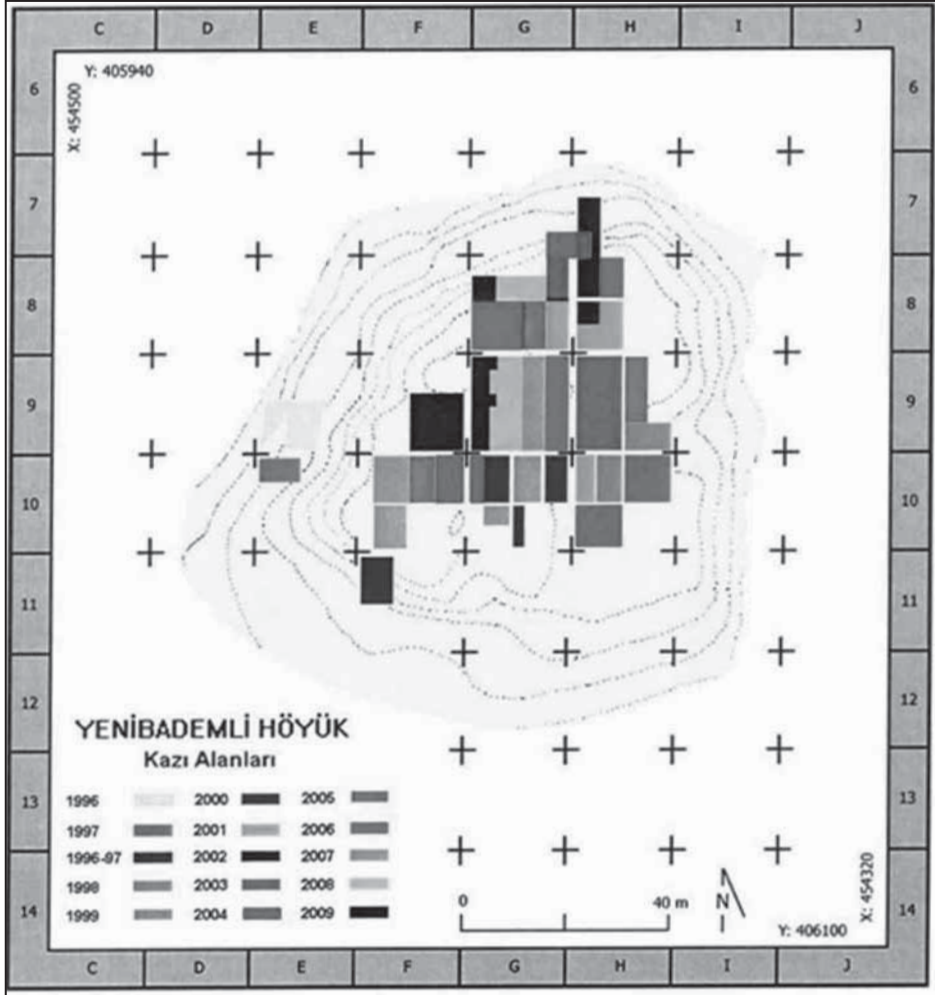
¹⁶ Yenibademli'nin arkeobotanik örneklerini inceleyen ve çok kısa bir sürede sonuçları tarafıma sunan Prof. Dr. Emel Oybak Dönmez'e teşekkürlerimi yinelemek isterim.

¹⁷ Yanmış dal parçalarının teşhisini kısa bir sürede gerçekleştiren Dr. Barbaros Yaman'a çok teşekkür ederim.

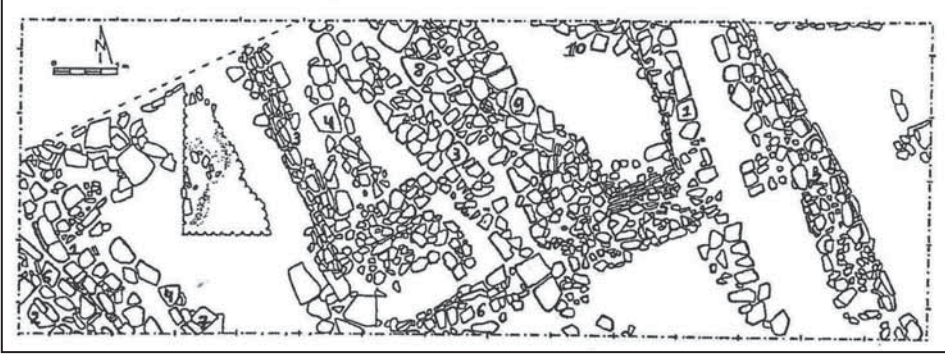
¹⁸ Her iki uzmana taş âletlerin hammaddelerinin teşhisinde yardımcı olmalarından dolayı teşekkür ederim.

ΚΑΥΝΑΚÇA

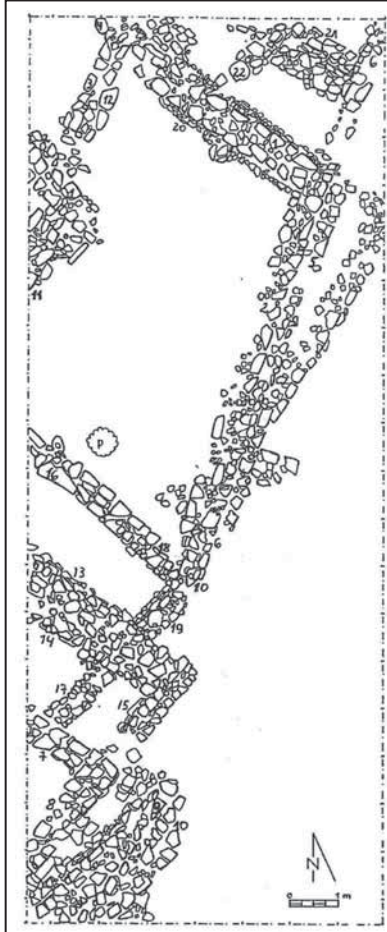
- BERNABÒ-BREA, L. 1964. *Poliochni . Città preistorica nell'isola di Lemnos*. Vol. I, 2. Roma.
- BLEGEN, C. W. , J. L. CASKEY, M. RAWSON ve J. SPERLING. 1950. *Troy. General Introduction. The First and Second Settlements*. Vol. I, 2. Princeton.
- DÖRPFELD, W. 1902. *Troja und Ilion. Ergebnisse der Ausgrabungen in den vorhistorischen und historischen Schichten von Ilion 1870 - 1894*. Athen.
- HÖCKMANN, O. 1977. “Neolithische und frühbronzezeitliche Idole aus Anatolien”, J. Thimme (Ed.) *Kunst und Kultur der Kykladeninseln im 3. Jahrtausend v. Chr.* 178-189, Karlsruhe.
- KOUKA, O. 2002. *Siedlungsorganisation in der Nord – und Ostägäis während der Frühbronzezeit (3. Jt. v. Chr.)*. Rahden/Westf.
- KOUKOULI- CHRYSANTHAKI, C. 2004. “Anthropomorphic Stelae from Greece”, S. Casini ve A. E. Fossati (Eds.) *Notizie Archeologiche Boganensi* 12: 85-123.
- LAMB, W. 1936. *Excavations at Thermi in Lesbos*. Cambridge.
- NTOBA, A. 1997. “Μύρινα Λήμνου: οι αρχαιότερες φάσεις του προϊστορικού οικισμού” , Chr. G. Doumas ve V. La Rosa (Eds.) *Η Πολιόχνη και η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στο βόρειο Αιγαίο Διεθνές Συνέδριο*, 282-297. Αθήνα.
- SCHLIEMANN, H. 1881. *Ilios. Stadt und Land der Trojaner*. Leipzig.
- WEISSHAAR, H.- J. 1980. “Ägäische Tonanker”, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abteilung* 95: 33-49. Berlin.



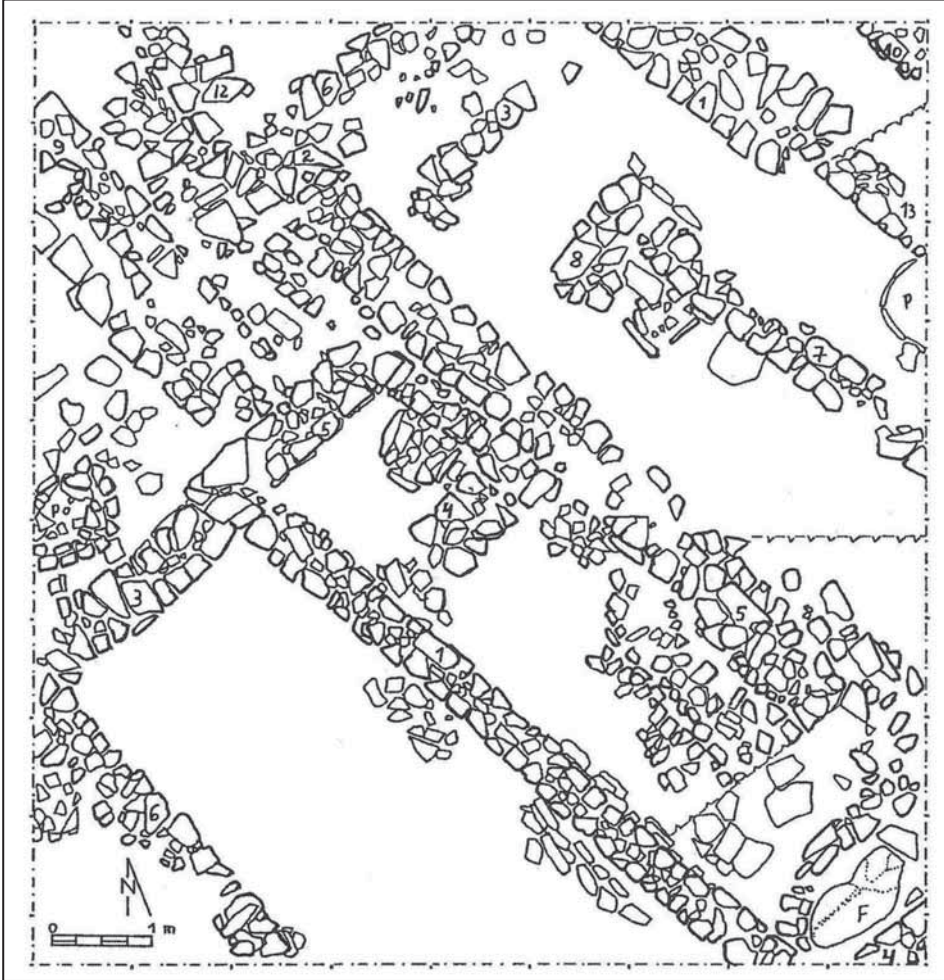
Harita: Yenibademli Höyük 2009. Topografik harita ve kazılan alanlar.



Çizim 1: G 8 açmasında EBC II dönemine ait mimarî kalıntıların planı.



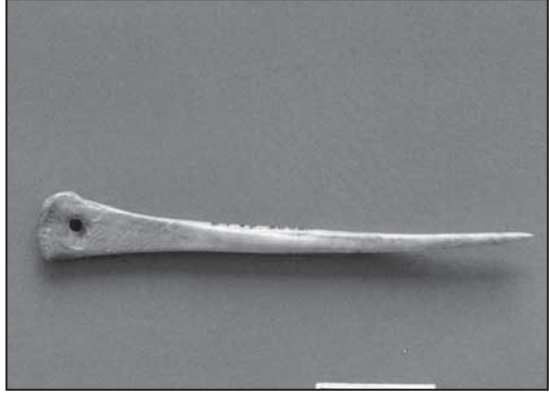
Çizim 2: G 9 açmasında EBC II dönemine ait mimarî kalıntıların planı.



Çizim 3: F 9 açmasında EBC II dönemine ait mimarî kalıntıların planı.



Resim 1: G 8 açmasında bulunan kil çapa parçası.



Resim 2: G 8 açmasında bulunan kemik iğne.



Resim 3: G 8 açmasında bulunan kadın iskeleti.



Resim 4: G 9 açmasında EBÇ II dönemine ait mimarî kalıntılar.



Resim 5: G 9 açmasında bulunan üç ayaklı testi.



Resim 6: G 9 açmasında bulunan yüksek taç biçimli kapak.



Resim 7: G 9 açmasında balık kılıçığı tarzında örülen duvarın görünümü.



Resim 8: F 9 açmasında EBÇ II dönemine ait mimarî kalıntılar.



Resim 9: F 9 açmasında bulunan kemik sap.



Resim 10: F 9 açmasında bulunan obsidyen dilgi.



Resim 11: F 9 açmasında bulunan basık taş biçimli kapak.

KURİKİ HÖYÜK 2009 YILI KAZI ÇALIŞMASI

Elif GENÇ*
Stefano VALENTINI
Anacleto D'AGOSTINO

Batman İli, Merkez İlçesi, Oymataş Köyü, Kuriki Höyük 2009 yılı ilk dönem kazısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 05.06.2009 gün ve 107818 sayılı izinleri ve Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün maddî destekleri ile gerçekleştirilmiştir¹. İhsu ve HES Projesi kapsamında yer alan Kuriki Höyük kazısı², 5 Temmuz-4 Eylül 2009 tarihlerinde Mardin Müze Müdürlüğü başkanlığında³, Dumlupınar Üniversitesi, Cumhuriyet Üniversitesi, Ankara Üniversitesi ve *University of Florence* olmak üzere dört farklı üniversiteden öğretim üye ve öğrencilerin katılımı⁴ ve yerel yönetimin desteği ile yürütülmüştür⁵.

Kuriki Höyük, Batman il merkezinin 14 km. güneyinde, Oymataş Köyü'nün 1.10 km. güney-batısında ve Batman Çayı'nın Dicle Nehri'ne birleştiği noktada yer alır (Harita, Çizim: 1; Resim: 1). Höyük, Kuriki Höyük 1 ve Kuriki Höyük 2 olmak üzere

* Yrd. Doç.Dr. Elif GENÇ, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tavşanlı Yolu 10. km. Merkez Kampus, 43100 Kütahya/TÜRKİYE. elifgenc@dumlupinar.edu.tr.
Dr.Stefano VALENTINI, Department of Antiquity "G. Pasquali" University of Florence Piazza Brunelleschi, 4, Florence - İTALYA.

Dr.Anacleto D'AGOSTINO, Department of Antiquity "G. Pasquali" University of Florence Piazza Brunelleschi, 4, Florence - İTALYA.

¹ Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'ne izin ve desteklerinden dolayı teşekkür ederiz.

² Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yetkililerine ve bilimsel kurula, ayrıca çalışmalar sırasında her türlü yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen Nilüfer Babacan'a, Yrd. Doç. Dr. Haluk Sağlamtimur'a ve Prof. Dr. Gülriş Kozbe'ye teşekkürlerimizi bir borç biliriz.

³ Mardin Müzesi Müdür Vekili Sayın Nihat Erdoğan'a ve tüm müze çalışanlarına yardımlarından dolayı çok teşekkür ederiz.

⁴ Kazıya, Cumhuriyet Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölüm başkanı Doç. Dr. Aysen Açıklol, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümünden Doç. Dr. Hülya Ölçer ve Yrd. Doç. Dr. Ferdağ Çolak, Ankara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Bölümü'nden Doç. Dr. M. Emin Candansayar ve Arş. Gör. Yıldırım Gündoğdu, *Department of Antiquity "G. Pasquali" University of Florence Piazza Brunelleschi, 4, Florence*'tan yüksek lisans öğrencisi Stefano Marchiaro, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nden yüksek lisans öğrencisi Birgül Yıldız, lisans öğrencileri; Çağan Köse, Eren Canca, Gökhan Mercimekçi, Tuba Taştan, Eyüp Sevimlikurt ve Yasin Çalı katılmıştır. Bakanlık temsilcisi olarak Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden Arkeolog Nilüfer Babacan ve daha sonra Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden Arkeolog Feriha Baş katılmıştır. Kazı evinin kurulmasında, kazı çalışmalarının başarılı bir şekilde başlatılmasında ve yürütülmesinde yardımlarını esirgemeyen, arkadaşım ve meslektaşım Nilüfer Babacan'a ve kazının başarılı ve sorunsuz bir şekilde bitirilmesinde yardımları ve gayretleri için Feriha Baş'a teşekkürlerimizi bir borç biliriz.

⁵ Çalışmalarımıza destek veren Batman Valisi Sayın Ahmet Turhan'a ve kazının açılışını yapan Vali Yardımcısı Sayın Aziz Mercan'a, İl Jandarma Bölge Komutanlığı Kurmay Başkanı Sayın Albay Hayrettin Güler'e, İl Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Selahattin Ortaboy'a ve Şeyhmus Kartal'a, Teiş Müdür Yardımcısı Faruk Baş'a ve Tedaş yetkililerine teşekkürlerimizi sunarız.

birbirine yaklaşık 70 m. uzaklıktaki iki tepeden oluşmaktadır⁶ (Çizim: 2-3; Resim: 2) .

Kuriki Höyük 2009 yılı çalışmaları aşağıda belirtilen başlıklar altında gerçekleştirilmiştir:

- 1) Kazı Öncesi Çalışmalar.
- 2) Kazı Çalışması.

1) Kazı Öncesi Çalışmalar

a) Kazı evi, laboratuvar ve kazı evi deposu düzenlenmiştir.

b) Yerleşim yerinin sınırlarını tespit etmek amacıyla, höyük ve çevresinden çanak-çömlek parçaları toplanmıştır. Ancak arazinin uzun yıllar tarla olarak kullanılması nedeniyle yüzey buluntuları dağılmış ve çok az sayıda ele geçirilmiştir. Alanın höyük dışında düz ve geniş olması ve uzun yıllar tarla olarak kullanılması nedeniyle yerleşim alanının sınırlarını belirlemek ancak jeofizik çalışmaları ile mümkün olacaktır. Arazi, en azından kuzey ve doğu yönden düz ve alabildiğine geniş olup yerleşime müsait görülmektedir (Resim: 1-2).

c) Yerleşim yerinin topoğrafik haritasının çıkarılması ve plan karelerin oluşturulması amacıyla, kazı çalışmaları başlamadan önce höyük Laser Scanner ile taranmıştır. Tarama sonucunda topoğrafik harita oluşturulmuş, üç boyutlu görüntü elde edilmiş ve üç boyutlu görüntü animasyon hâline getirilerek alanın kazılmadan önceki halinin bilgisayar teknolojisi ile belgelenmesi sağlanmıştır⁷ (Çizim: 2-3).

d) Jeofizik çalışması yapılmıştır⁸. Kuriki Höyük 1 ve 2 arasında manyetik gradyometre, Kuriki Höyük 2 üzerinde ise öz direnç yöntemi uygulanmıştır⁹.

e) Kuriki Höyük kazısı için veri tabanı hazırlanmıştır. Buluntu ve kalıntılara ait çizim, fotoğraf ve bilgiler veri tabanına aktarılmaktadır¹⁰.

2) Kazı Çalışması

Kuriki Höyük, Batman Çayı ile Dicle Nehri'nin birleştiği noktada yer alır. Su kaynaklarının bol olduğu, tarımsal faaliyetlerin yapılabileceği geniş ve bereketli topraklara sahip olan höyük çevreye hâkim bir konumdadır. Kuzeybatıdan güneye doğru akan Batman Çayı güneyde Dicle Nehri ile birleşir ve nehir kuzeydoğuya doğru akmaya devam eder. Böylece, Batman Çayı ile Dicle Nehri, Kuriki Höyük'ün her iki tepesini

⁶ Höyük ilk kez 1988 yılında bölgede yapılan yüzey araştırmaları sırasında ziyaret edilmiştir. Algaze,1989:243, 258 Fig 2b:70 Kurik Höyük; Algaze vd.1991:213 Fig 2b:76 Kürük Höyük; Parker:1997:235 Map 8:76; Parker 2002:385 Fig.8; Parker 2003:538 Table 2:T.76 Kürük Tepe ve T.205 Kurik Tepe, Fig.11:T 76. Höyüğün ismi yayınlara Kurik ya da Kürük Höyük/Tepe olarak farklı yazılış şekilleri ile geçmiştir. Biz höyüğün ismini resmî kayıtlarda geçtiği şekliyle "Kuriki Höyük" ismini kullanacağız.

⁷ Laser Scanner taraması Sema Proje, topografik haritanın oluşturulması işi ise Seza Proje tarafından gerçekleştirilmiştir.

⁸ Ankara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Emin Candansayar'a ve Arş. Gör. Yıldırım Gündoğdu'ya çalışmalarından dolayı teşekkür ediyoruz.

⁹ Çalışmalar tamamlandıktan sonra sonuç raporu kazı heyetine sunulacaktır.

¹⁰ Veri tabanı Dumlupınar Üniversitesi Bilgi İşlem Müdürü Sayın Hasan Kocabay ile birlikte hazırlanmıştır. Kendisine yaptığı çalışmalardan dolayı teşekkür ederiz.

de bir yay gibi çevreler. Nehrin taşkınları Kuriki Höyük'e kadar ulaşmış kum ve çakıl taşlarından oluşan geniş bir alan oluşturmuştur (Resim: 1).

2009 yılı kazı çalışması sadece Kuriki Höyük 1'de gerçekleştirilmiştir. 85 x 95 metre ölçülerindeki höyük, kuzey ve kuzeydoğu yönde ova seviyesinden 3,5 metre yükseklikte, güney ve batı yönlerde ise nehir seviyesinden yaklaşık 8 metre yüksekliktedir. Höyük güneye nehre doğru kademeli olarak alçalır. Uzun yıllar tarla olarak kullanıldığı için höyük toprağı güneye ve batıya doğru akmış ve Kuriki Höyük 1'in üst bölümü dışında bütün alanın düzleştiğı görülmüştür (Resim: 2).

Kuriki Höyük 1'de; 10x10 m. ölçülerinde 5 açmada (J/20, J/21, K/19, K/20, K/21), 10x5 m ve 8x 5m. ölçülerinde iki açmada (L/20, L/21) ve 5x3 m ölçülerinde bir açmada (J/22) olmak üzere toplam 8 açmada çalışılmıştır (Çizim: 3).

Oymataş köylüleri tarla olarak kullandığı höyük alanında nehirde taşıdıkları suyu tarlalara ulaştırmak amacıyla yassı taşlarla bir kanal inşa etmişlerdir. Kuriki Höyük 2 üzerinde bir taraftan kuzeydoğuya, diğer taraftan güneydoğuya doğru yönelen kanal, yaklaşık 1 metre yüksekliğinde ve 2 metre genişliğindeki alanın üzerine inşa edilmiştir. Kanalin güneydoğuya doğru uzantısında taş kanal yerini Kuriki Höyük 1'i halka gibi çevreleyen toprak kanala bırakmaktadır. Kazılan toprak kanal nedeniyle Kuriki Höyük 1'in çevresi yaklaşık 30–40 cm. derinliğe kadar tahrip edilmiştir. Kuriki Höyük 1 üzerinde kaçak kazıların yapıldığı, düzgün kesilmiş taşların buradan taşındığı ya da yerinden oynatıldığı yapılan çalışmalar sonucunda anlaşılmıştır. Açılan çukurlar alt katmanları tahrip ettiği gibi, tabakaya bağlı buluntuların modern buluntularla karışmasına da neden olmuştur.

Kuriki Höyük 1'de 4 tabakalı yerleşim saptanmıştır. Henüz ana toprağı ulaşamayan bu alanda şimdilik en eski yerleşim M.Ö. IV. binyıl sonu-III. binyıl başlarına kadar iner. Tabakalar yukarıdan aşağıya doğru numaralandırılmıştır: I, IIA-B, III, IV A-B.

I. Tabaka

I. tabaka, tarımsal faaliyetler nedeniyle çok fazla tahribata uğramıştır. Sıkışmış kerpiç döküntü bu tabakaya aittir. Bazalt öğütme ve ezgi taşları, söve taşları, çakmaktaşı ve obsidyen âletler, taş kap parçaları, tunç ok ucu, tunç fibula parçası, tunç iğne, pişmiş toprak boncuk/makara, ağırşak ve çark yapımı boyalı ve tek renkli çanak-çömlek parçaları bulunmuştur.

II. Tabaka (II A-B Evreleri)

Yüzey toprağıının hemen 10 cm. altından II. tabakaya ait yapılar açığı çıkarılmaya başlandı ve iki farklı mimarî evre saptandı (IIA-B). Genişlemesine yapılan kazı çalışmalarında büyük bir yapı günışığına çıkarıldı (Çizim: 4-5; Resim: 3).

Yapı 19,30 m. uzunluğunda ve 18 m. genişliğindedir. Ortada uzun bir koridoru ve koridorun iki kenarında 3'lerli oda olmak üzere toplam 6 oda bulunmaktadır. Kuzeydoğu güneybatı yönlü inşa edilen yapının güney ve kuzey köşesindeki odalar muhtemelen merdiven odası olmalıdır (Çizim 5: 3 ve 6 No.lu odalar). Yapı, taş temelli ve kerpiç duvarlıdır. Temel duvarı 1.50 cm. kalınlığında ve 1.30 cm. yüksekliğindedir. Oda tabanları sıvalıdır. Taş ve kerpiç duvar ancak binanın orta kesiminde iyi korunmuştur. Burası aynı zamanda höyüğün de en yüksek noktasıdır. Odaların hiçbirinde kapı yerleri belirlenememiştir. Tepeden yamaçlara doğru inildikçe kerpiç duvar tamamen tahribat görmüş, taş temelin ise alt sırası korunabilmiş bazı alanlarda ise tamamen yok olmuştur. İyi korunmuş kerpiçlerin ölçüsü 42 x 42 cm. olup 10 cm. kalınlıktadır. 5 No.lu oda tabanı üzerinde güneydoğu duvarına yaslandırılmış bir fırın açığa çıkarılmıştır.

II. tabakanın büyük binası dışında bu yapıya paralel uzanan iki duvar daha açığa çıkarılmıştır. K/19 plan karesinde açığa çıkarılan duvarlar kazılmamış alana doğru devam etmektedir. Tek ya da çift sırası korunan duvarların güneybatıya uzantıları çok iyi korunmamıştır. Yaklaşık 45–50 cm. kalınlıktaki duvarların nasıl bir yapının parçası olduğu ancak gelecek sezonda yapılacak kazılarla anlaşılabilir. II. tabaka yapısının tabanı üzerinde ve oda dolgusu içinde sırlı çanak, kandil ve boğa/koç biçimli riton parçası, çok sayıda çanak-çömlek parçaları, pişmemiş ağırlıklar, ağırşak, tunçtan kulp şeklinde fibula parçası, demir ok ucu, delikli bazalt taş ve öğütme taş parçaları bulunmuştur.

III. Tabaka

II. tabaka yapısının 2 ve 4 No.lu odaların tabanı altından ayrıca 4 No.lu odanın batısında bulunan iki paralel duvarı arasından III. tabaka kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Taş duvar parçaları, ateş yerleri, taş taban ve çukur açılmıştır. Çukur içinden bir adet pişmiş toprak tanrıça figürün parçası ele geçirilmiştir. Figürinin benzerleri bölgedeki Demir Çağı yerleşimlerinden tanınmaktadır¹¹ (Resim: 5). Taş taban üzerinden iri çömler, bir adet sırlı çanak, boyalı şişe formlu kap bulunmuştur. Az sayıda Erken Demir Çağı yivli kap parçaları ve el yapımı çanak-çömlek parçaları da bu tabaka dolgusunda ele geçirilmiştir. III. tabaka, II. tabaka yapısının inşası sırasında tahrip edilmiş olmalıdır.

IV. Tabaka (IV A-B Evreleri)

K/20 plan karesinde höyüğün stratigrafisini belirlemek amacıyla biri 7,50 x 2 metre ölçülerinde (Sondaj 1), diğeri 5,15 x 2,50 m. ölçülerinde (Sondaj 2) iki alanda çalışıldı. Sondaj 1'de 4,20 metre derinliğe kadar inildi. Ana toprağa ulaşılmasına rağmen IV. tabakada şimdilik 2 farklı mimarî evre saptandı (Resim: 3).

¹¹ Oğuz Alp-Tekinalp 2001: şekil 6, Harabebezikan; Kurul-Ayhan-Özdoğan 2002: şekil 5a (Demir Çağı tanrıça figürinleri) Mezra-Teleilat; Devenci 2004: 256 şekil 4.3; şekil 13a. Akarçay Höyük, Pişmiş toprak tanrıça figürinleri genelde Demir Çağına tarihlenmiştir. Akarçay Höyük'te Hellenistik tabakası buluntusu olarak ele geçirilmiştir.

Sondaj 1: II. tabaka binasına ait koridorun kötü korunmuş olan güney yarısından aşağıya inilmiştir.

IV-A evresi: II. tabaka yapısının 1.30 cm. yükseklikteki temel taşlarından yaklaşık 20 cm. altında IVA tabakasının kalıntıları gelmeye başlamıştır. Bazı taş döküntüleri ile üç adet çukur açığa çıkarılmıştır. İki duvar kuzeybatı-güneydoğu yönlü birbirine paralel uzanmaktadır. Basit toplama taşlarından iki sıra hâlinde örülen duvarlardan ikisinin de bir ucu çukurlar tarafından tahrip edilmiştir. Sondajın güney ucunda 50 cm. çapında ateş yeri saptanmıştır.

IVB evresi: Bir yapının köşelerini oluşturan taş duvarlar açığa çıkarıldı. Yapının iç bölümünde sıvalı tabanı ve taban altına gömülü iki fetüs tespit edilmiştir. Fetüslerden biri duvarın köşesinde, diğeri de duvarın diğer ucunda gömülüdür. Bebeklerden birinin 26 haftalık, diğeri ise 28 haftalık olduğu belirlenmiştir¹². Aynı zamanda iyi korunmamış taban parçaları ve ateş yerleri açığa çıkarılmıştır. Bardak formuna benzeyen silo açmanın kuzey köşesinde. Silonun yarısı da kazılmamış alanda kalmaktadır. Silonun içi temizlendiğinde tabanında 20 cm kalınlığında karbonlaşmış mercimek ve buğday kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Karbonlaşmış kalıntıların büyük bir çoğunluğu mercimek, az bir kısmı ise buğdaydır¹³. 15 kg. olarak tartılan mercimek ve buğday silodaki kalıntının sadece 3/1'lik bir bölümünü oluşturur.

2009 yılı kazı mevsimi sonuna doğru Sondaj 1 açması IVB evresinden sonra bırakılmıştır. IV. tabakanın kaç evreli olduğu ve Kuriki Höyük 1'de kaç kültür katmanının daha mevcut olduğu, ancak gelecek sene yapılacak çalışmalarla tespit edilebilecektir. Gelecek sene, bırakılan yerden devam etmek amacıyla sondajın üstü tahta kalaslarla kapatılarak güvenlik tedbirleri alınmıştır.

Sondaj 2: K/20 plan karede, II. tabakanın 4 No.lu odasının güneybatı yarısından itibaren aşağı doğru inilmiştir. Bu alanda III. tabaka çukurları ve IVA evresine ait 5-6 aylık bir bebeğe ait sanduka mezar açılmıştır (Resim: 4). Mezar, açmanın kuzeybatısına yakın ve hemen açma kenarında tespit edilmiştir. Çevresi iri taşlarla çevrelenen sanduka mezarın yassı kapak taşı korunmuştur. Kapak taşı ve çevresindeki taşlar kaldırıldığında sanduka mezara ulaşılmıştır. Dikdörtgen şeklinde olan sanduka mezar bir bebeğe aittir. Kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilen bebek iskeleti çakıl taşları üzerine *hocker* pozisyonunda yatırılmıştır. Mezara herhangi bir eşya bırakılmamıştır.

IV. tabaka buluntuları; taş ve pişmiş topraktan yapılmış beş adet boncuk, kemik

¹² Doç. Dr. Ayşen Açıklol'a vermiş olduğu bilgilerden dolayı teşekkür ederiz. 2009 yılında 3 bebek iskeleti bulunmuştur. Bunlardan iki tanesi fetüs olup ayrıntılı incelemelerden sonra rapor hâlinde kazı heyetine sunulacaktır.

¹³ Doç. Dr. Hülya Ölçer, Kuriki Höyük tahıl kalıntıları üzerine çalışmaktadır. Yaptığı ön çalışma neticesinde büyük bir grubun mercimek, az bir kısmının ise buğday olduğunu bildirmiştir. Vermiş olduğu bilgilerden dolayı teşekkür ederiz. Çalışma sonuçları daha sonra kazı heyetine rapor hâlinde sunulacaktır.

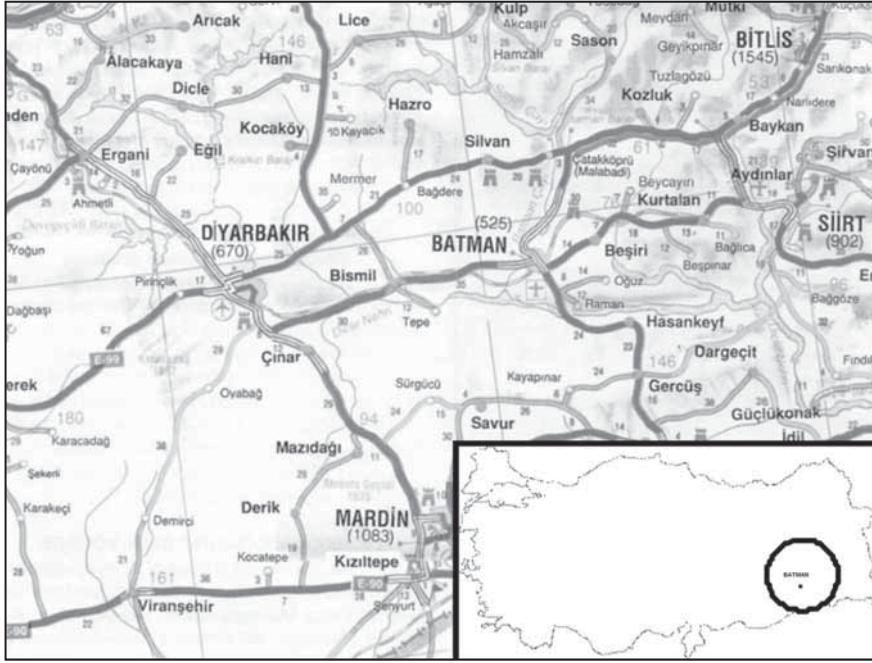
bız, tunç delici, obsidyen ve çakmaktaşı âletler, çoğunluğu el yapımı boyalı ve tek renkli çanak-çömlek parçalarıdır. Çanak-çömlek buluntusu ön değerlendirme sonuçlarına göre IV. tabaka, M.Ö. IV. binyıl sonu/III. binyıl başlarına tarihlenir.

Sonuç olarak, Kuriki Höyük 2009 yılı ilk dönem çalışmaları çok yönlü yürütüldü ve başarılı bir şekilde sonuçlandı. İlk kazı sezonu olması nedeniyle, kazı öncesi belgelemeye önem verildi. Höyük, *Laser Scanner* ile tarandı ve elde edilen görüntü üç boyutlu animasyon hâline getirildi. Topografik harita oluşturularak kazılacak alanların plan kareleri belirlendi. Jeofizik çalışmaları yapıldı.

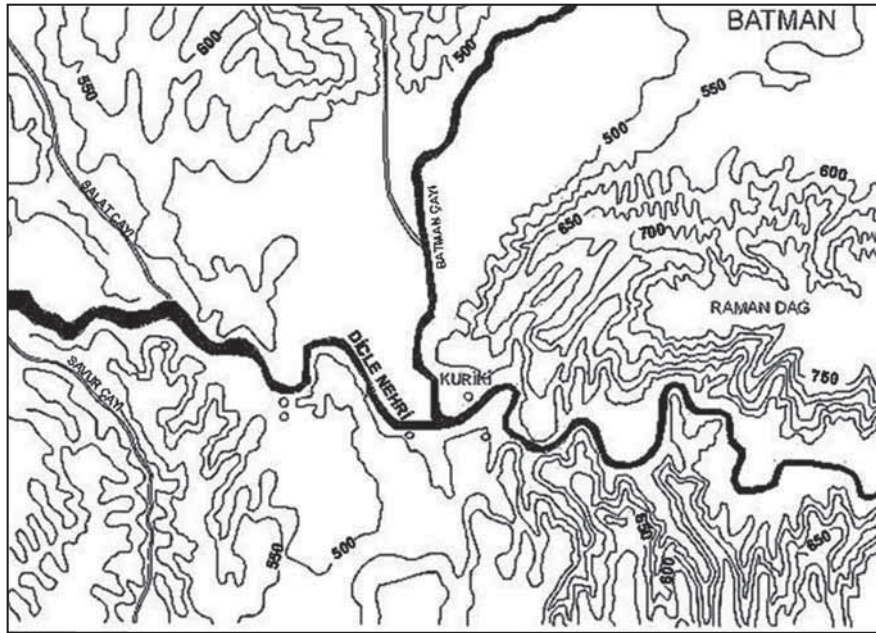
Kazı çalışmaları sonucunda, Kuriki Höyük 1’de şimdilik 4 tabakalı yerleşim saptandı. Çanak-çömlek üzerine yapılan ilk incelemeler sonucunda, şimdilik en eski yerleşim olan IV. tabaka, M.Ö. IV. binyıl sonu III. binyıl başına, II. ve III. tabakalar ise M.Ö. I. binyılın ikinci yarısı ile M.S.2. yy. arasına tarihlenir. Kuriki Höyük 1’de, Geç Kalkolitik/Erken Tunç Çağına geçiş evresinden sonra (IVA-B evreleri), uzun bir boşluk yaşanmış, Demir Devrinde tekrar yerleşilmiş ve bu yerleşim M.S. 2. yy.a kadar devam etmiş olmalıdır. 2009 yılı kazı sonuçları, Dicle-Batman ovası yerleşim sistemi içinde Kuriki Höyük’ün önemini ortaya koymaktadır. Gelecek yıllarda yapılacak arkeolojik çalışmaların yerleşimin kültürel gelişimine katkıda bulunacağı ve bölgenin geçmişi tarihine ışık tutacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

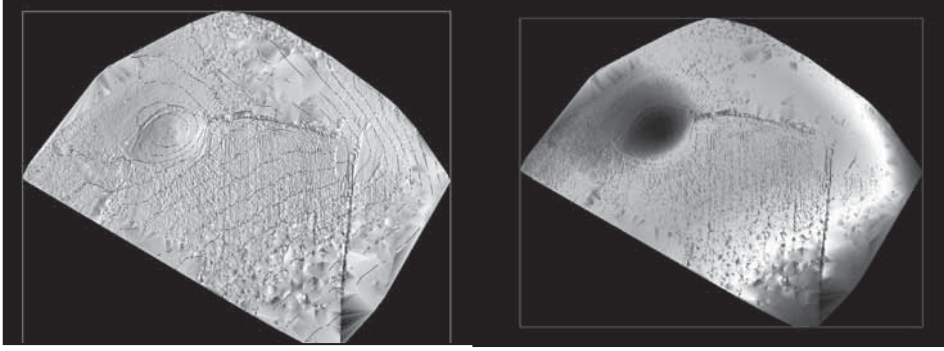
- ALGAZE,G. 1989: “A New Frontier: First results of the Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project, 1988” JNES 48 no.4 (1989): 241-281.
- ALGAZE,G.-BREUNINGER,R.-LIGHTFOOT,C. and ROSENBERG,M. 1991: “The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary report of the 1989-1990 Seasons” Anatolica XVII (1991): 175-239.
- DEVECİ,A. 2004: “Akarçay Höyük kazısı 2001 Yılı Çalışmaları” Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışması, (Derleyen N.Tuna- J.Greenhalgh-J.Velibeyoğlu), ODTU-TAÇDAM, Ankara. s. 251-292.
- KURUL,N.-AYHAN,A., ÖZDOĞAN,M. 2002: “2000 Yılı Mezra-Teleilat Kazısı” Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışması, (Derleyen N.Tuna-J.Velibeyoğlu), ODTÜ-TAÇDAM, Ankara. s. 101-142.
- OĞUZ Alp,A.-TEKİNALP,V.M. 2001: “Harabebezikan Kazısı 1999 Yılı Çalışmaları” Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışması, (Derleyen N.Tuna- J.Öztürk -J.Velibeyoğlu), ODTU-TAÇDAM, Ankara. s. 381-411.
- PARKER,B.J. 1997: “The Northern Frontier of Assyria: An Archaeological Perspective” Assyria 1995 (edited by S. Parpola and R.M. Whiting), Helsinki.
- PARKER,B.J. 2002: “At the edge of empire: conceptualizing Assyria’s Anatolian Frontier



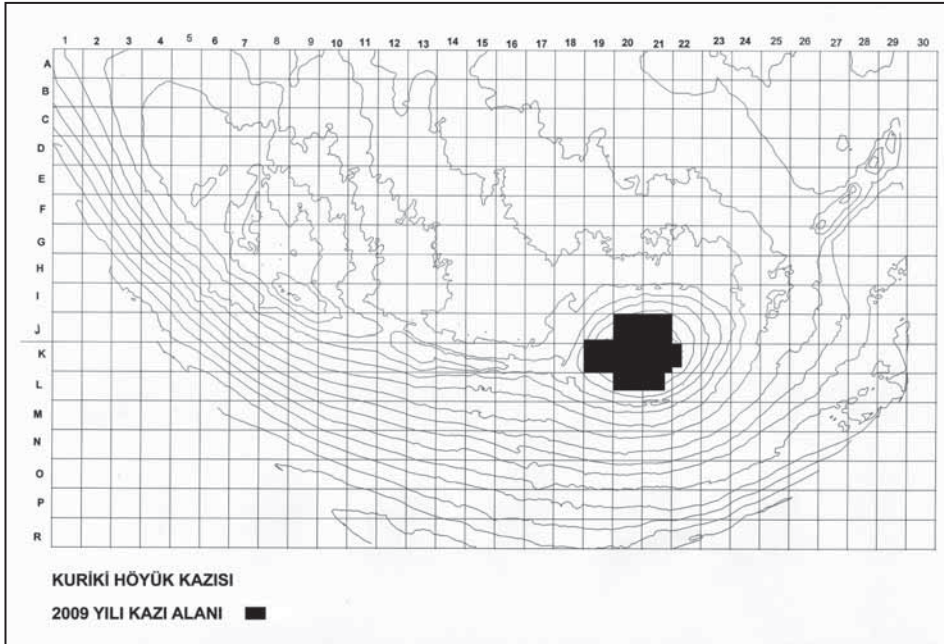
Harita.



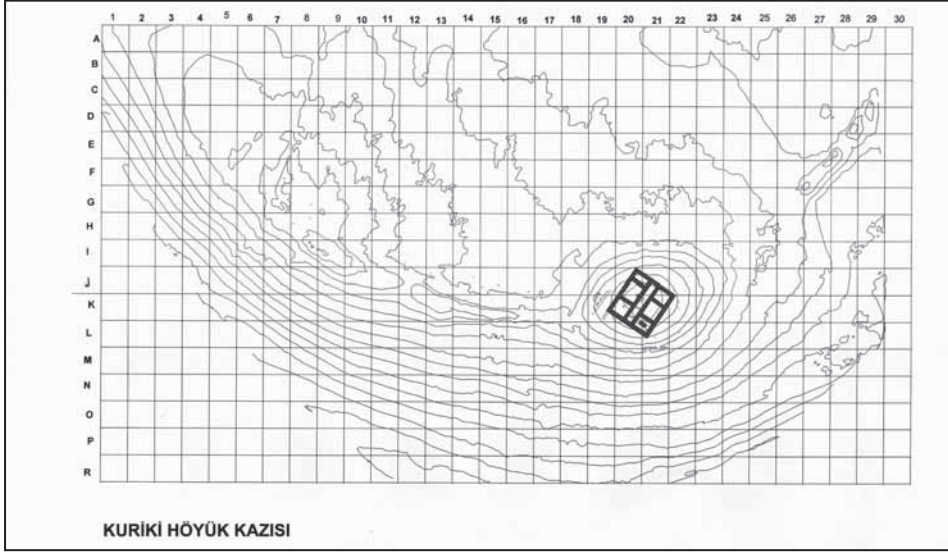
Çizim 1: Kuriki Höyük ve yakın çevresi.



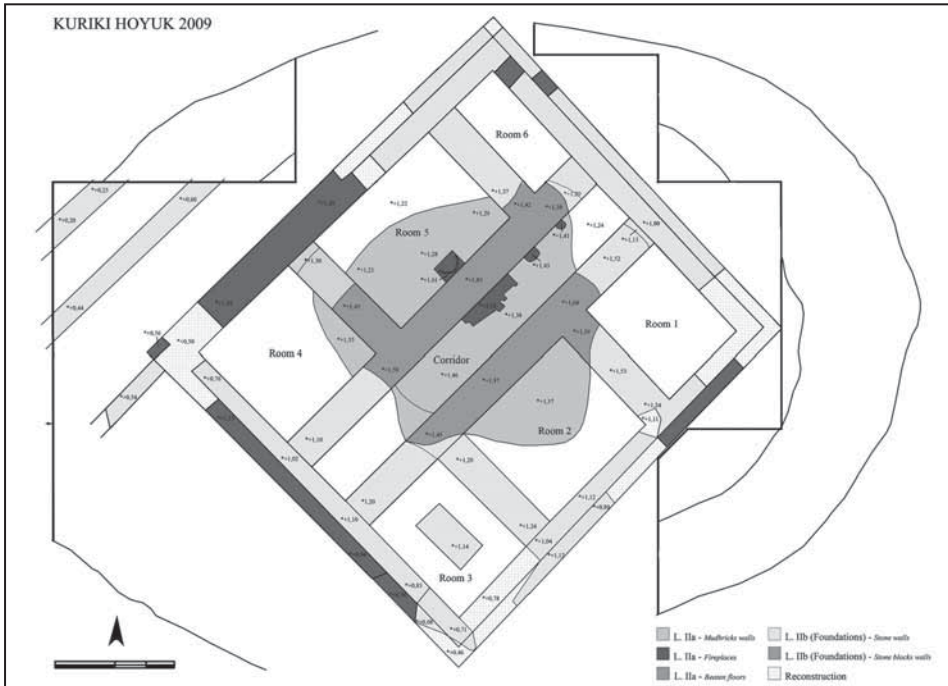
Çizim 2: *Laser Scanner* ile tarama sonucu elde edilen görüntü.



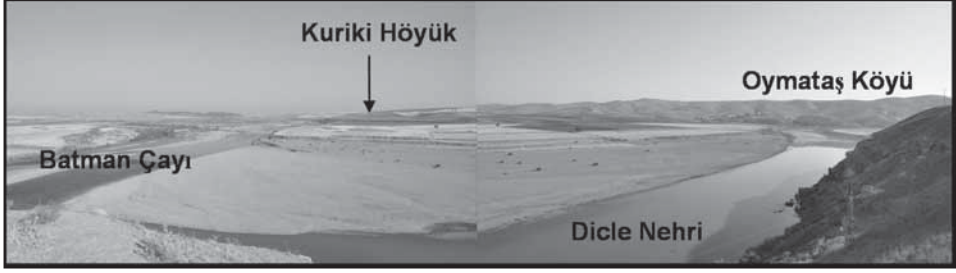
Çizim 3: Kuriki Höyük 2009 yılı kazı alanlarını gösterir topoğrafik plan.



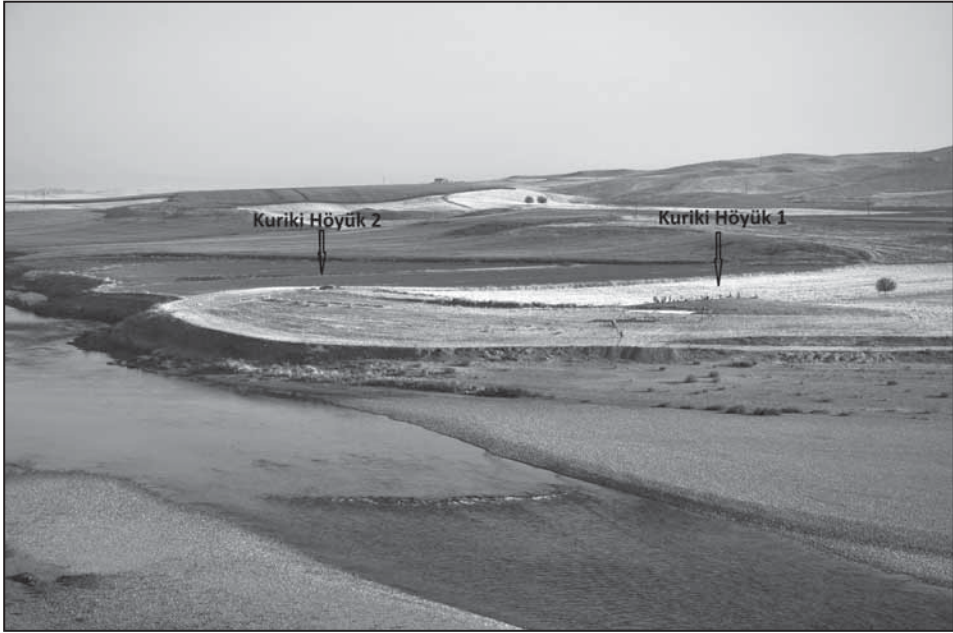
Çizim 4: Kuriki Höyük 1’de açığa çıkarılan II. tabaka yapısı.



Çizim 5: II. tabaka yapısı.



Resim 1: Kuriki Höyük ve yakın çevresi (güneyden bakış).



Resim 2: Kuriki Höyük1 ve Kuriki Höyük 2 (güneyden bakış).



Resim 3: II. tabaka yapısı.



Resim 4: Sanduka mezar.



Resim 5: Çıplak tanrıça figürini.

MYNDOS KAZILARI, 2009

Mustafa ŞAHİN*

Muğla İli, Bodrum İlçesi, Gümüşlük Beldesi'nde yer alan Myndos öreninde 2007–2008 sezonlarında ara verilen kazı çalışmalarına 2009 yılında 17 Temmuz - 01 Ekim 2009 tarihlerinde tekrar devam edilmiştir. Kazı çalışmaları Genel Müdürlüğün 01.07.2009 tarih ve 125661 sayılı talimatı gereği salt Asar (Tavşan) Adası üzerinde 663 numaralı parselde sürdürülmüştür¹.

2009 kazı çalışmaları Kule Açması ve 1. Teras olmak üzere farklı iki alanda yürütülmüştür (Resim: 1). Kazı çalışmalarının yanı sıra küçük buluntularda ve mimari kalıntılarda restorasyon ve konservasyon da yapılmış, kenti daha iyi tanımak amacıyla arkeometri çalışmalarına devam edilmiştir. Restorasyon ve konservasyon çalışmaları için Magnesia kazılarında da çalışan tekniker Mesut Yılmaz davet edilerek kazıda işçi statüsünde çalıştırılmıştır. Belgelemeye yönelik olarak kent genelinde arazide kontrolsüz bir şekilde dağınık bulunan mimari malzemelerin kazı evi bahçesine toplanıp envantere kaydedilmesine devam edilmiş ve adayı anakaraya bağlayan güzergâhta uzanan ve temelleri korunan kalıntıların *in situ* çizimleri yapılmıştır.

02.07.2009 tarihli yazımız ile bildirilen TÜBİTAK destekli Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları programı çerçevesinde Gümüşlük'te yaşayan İlköğretim ikinci kademe öğrencilerine yönelik “Çevremdeki Antik Yaşamı Tanıyorum” projesi büyük bir başarı ile tamamlanmış; bu proje sonucunda Gümüşlük'te yaşayan 50 ailenin çocuklarına Myndos'un anlamı ve önemi anlatılmıştır (Resim: 2).

* Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN, Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 16059 Görükle-Bursa/TÜRKİYE E-mail: myndos@uludag.edu.tr
Araştırmaların bir bölümü Uludağ Üniversitesi tarafından desteklenen UAP (F) 2009 – 25 numaralı ve “Myndos Tavşan Adası Kazısı Projesi” isimli proje tarafından desteklenmiştir.

¹ Kazı çalışmalarına Bakanlık temsilen Sayın Necmi Erol katılmıştır. Uyumlu ve yardımsever çalışmalarından dolayı kendisine bir defa daha teşekkür ederim. Çalışmalar, Uludağ Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi ve Anadolu Üniversitesi öğrencilerinden oluşturulan bir ekip tarafından yürütülmüştür. Gayretli çalışmalarından dolayı heyet üyesi öğrencilerime bir defa daha teşekkür etmeyi borç bilirim. Uludağ Üniversitesi: Eren Baştaymaz, Başak Emir, M. Ufuk Gürdal, Serap Ala, M. Uğur Ekmekçi, Faruk Yolsal, Gonca Gülsefa, Mina Danişmez, Esra Sayın, Hazal Çıtakoğlu Selçuk Üniversitesi: Oktay Dumankaya Kocaeli Üniversitesi: Tutku Tandır Akdeniz Üniversitesi: Ziya Eksen Anadolu Üniversitesi: Şafak İrmak, Eren Yolcu.

Kule Açması olarak adlandırdığımız alan Asar Adası'nın en yüksek noktasında kalmaktadır (Çizim: 1, Resim: 1). Burada yüzeyde gözüken kalıntı tepenin etrafını çevreleyen sur duvarından ibaretti (Resim: 2). Bu nedenle de başlangıçta çalışmanın hedefinde gözetleme kulesinin temizlenmesi vardı. Sur duvarının temel kısımları blok taşlardan oluşmaktadır ve duvar yükseldikçe yüzeyleri moloz ve tuğlalardan, içleri ise moloz, kırık tuğlalar ve kireçten yapılmış harç ile doldurulmuş bir görüntü almaktadır². Tuğlaların duvar yüzeyinde kare şeklinde geometrik bir şekil oluşturması İ.S. 12. yüzyıldan itibaren kullanılan bir tekniktir.

4 x 3 m. ebadında bir sondajla başlayan kazılar tahminimizin ötesinde buluntu ortaya çıkması nedeni ile sur duvarlarının içerisinde kalan bütün alana yayılmıştır (Resim: 3). Kule kazılarında karşılaştığımız en önemli sürpriz zeminde bir mozaik tabanın bulunmasıdır (Resim 4)³. Mozaik zemin daha sonraki yapılaşma evrelerinden etkilenerek yer yer tahribata uğramıştır. Mozaik zemin burada gözetleme kulesinin ötesinde daha farklı bir yapının varlığına işaret etmektedir. Sur duvarlarının çevrelediği alanın tamamını kapsayacak şekilde genişletilen kazı çalışmaları esnasında yapının tamamı ortaya çıkarılmıştır.

Kazı alanının kuzeybatısında üç basamaklı bir merdiven kalıntısı vardır. Merdivenin üst basamağının hizasında olmak üzere yüzeyde yapılan temizlik esnasında, kare formlu pişmiş toprak levhalar ve moloz taşlardan oluşan bir zemin daha ortaya çıkmıştır. Böylece mozaik zeminden yaklaşık 60 cm. daha yukarıda olan ikinci bir zeminin bulunduğu anlaşılmıştır. Diğer bir merdiven sırası kuzeybatı köşede bulunmuştur. Merdivenin batısında etrafı harçla çevrilerek sabitlenmiş ve ağız bölümü kırılmış pişmiş toprak bir küp yer almaktadır.

Kazılar esnasında gün ışığına çıkarılan buluntular arasında ince kristalli beyaz mermer levha üzerinde yer alan aslanın bir atı avlamasını konu eden kabartma (Resim: 5), yine mermer levha üzerinde çok primitif yazılmış dört satırdan oluşan bir yazıt ve bir sikke kayda değerdir (Resim: 6).

² Bkz. M. Şahin, "Myndos 2008: Tavşan Adası Jeofizik Çalışmaları", 27. Araştırma Sonuçları Toplantısı. Toplantıya Sunulan Bildiriler (Ankara 2010), 235 Resim 9.

³ D. Şahin, "Mosaics of Myndos", XIth International AIEMA Mosaic Symposium. 16-20 October 2009 Bursa (Baskıda)

Yapının doğu – batı istikametinde uzanması ve mozaik taban burasının bir kilise olabileceğini akla getirmektedir. Burada bulunan sikke ve mozaik tabanın işçiliğine göre yapı İ.S. 5. yüzyılda yapılmış olmalıdır. Orta avluda yer alan ve ana mekâna geçişi sağlayan merdivenlerin önünde yer alan mor renkli mermer plâka, kilisenin sarayın himayesinde yapıldığının göstergesidir. Çünkü geleneğe göre bu rengi ancak imparatorluk ailesi veya ona yakın kişiler kullanabilmektedir. Bodrum Yarımadası’nda yoğun tahribata neden olan 12. yüzyıl depreminde bu kilise de büyük zarar görmüş olmalıdır. Yapının kuzeydoğu köşesinin tamamen tahribat görmüş olması ve burada bulunan mozaik tabanın aşağıdaki terasa yayılmış olması tahribatın boyutunu göstermektedir. Depremden sonra kilise bir daha onarılmamış ve günümüze ulaşan kule duvarları inşa edilerek adanın tamamı koruma altına alınmıştır. 13. yüzyıla denk düşen bu yapılaşmaya ait izler Myndoslular’ın bu dönemde yoksullaştığını açık bir şekilde göstermektedir.

1. TERAS KAZILARI

Alan Kazıları

A. Ali ALTIN

Asar Adası üzerindeki ikinci kazı alanı ‘1. Teras’ olarak adlandırdığımız Kule Açmasının altındaki ilk düzlükte bulunmaktadır. Çalışmaların özellikle bu bölgede başlatılmasındaki ana etkenler yüzeyde gözlemlenebilen ve anıtsal bir mimarî yapıya ait olabilecek oldukça büyük ölçülerdeki mimarî yapı elemanları ve hafriyat toprağının ilerki yıllarda çalışmalarını engellemeyecek şekilde tahliye edilmesi olmuştur. Açma alanlarının isimlendirilmesinde 2008 yılında yapılan 10 x 10 metre ölçülerindeki plan kare çalışması esas alınmıştır⁴.

A1 – A2 Açmaları

A1 açması alanın en kuzey batı köşesinde limana bakar şekilde yer almaktadır. 10 x 10 m. boyutlarındaki açma ilk etapta kendi içinde 5 x 5 m. ölçülerinde daha küçük parsellere ayrılarak A1-a ve A1-b olarak isimlendirilmiştir⁵. Arazinin eğimini de göz önünde tutarak ilk olarak çalışmalar açmanın A1-a bölümünde gerçekleştirilmiştir. Bu alanda devam eden çalışmalarda, moloz taş – harç örgü sisteminde örülmüş, kuzey-güney ve doğu-batı doğrultulu duvarlara sahip, birbirleriyle ilişkili olması muhtemel dikdörtgen planlı mekânlar ortaya çıkarılmıştır (Resim: 2). A1 açmasının güneyine bitişik A2 açmasında kuzeygüney doğrultulu duvarların iki sıra hâlinde devam ettiği ve A2 açmasının

⁴ Bu konuda ayrıca bakınız 2008 yılı araştırma raporu: M. Şahin, “Myndos 2008: Tavşan Adası Jeofizik Çalışmaları”, 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Toplantıya Sunulan Bildiriler (Yayında), Resim 10.

⁵ M. Şahin, “Myndos 2008: Tavşan Adası Jeofizik Çalışmaları”, 25. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* (Ankara 2010), 229 Resim 10.

en güneyinde doğu-batı doğrultulu bir duvarla sınırlandırılarak bir mekân oluşturulduğu görülmüştür. Bu duvarlardan batı yönünde olanın üzerinde, kenarları dikey olarak konulmuş olan pişmiş toprak levhalarla sınırlandırılmış, zemini küçük dikdörtgen taşlarla döşeli 85 cm. genişliğinde bir yapıya rastlanmıştır. Bu küçük boyutlu mekânın suyla ilgili bir birim olduğu düşünülmektedir. Buradaki çalışmaların sona ermesinden sonra açma kuzey ve batı yönlerine doğru genişletilmiştir. Açmanın batısında duvarları kiremit partikül katkılı bir sıva ile sıvanmış, tabanı ise pişmiş toprak levhalarla kaplanmış bir sarnıç yapısı ile karşılaşılmıştır. Yaklaşık 3 x 3 m. ölçülerindeki sarnıcın ortasında, zemini temizlemek amacıyla kullanılan çukur bir alan bulunmaktadır. A2 açması sınırları içerisinde kalan bir ağaç, korunması amacıyla etrafı taşlarla örülerek sağlamlaştırılmıştır.

Bu alanın özellikle güney kısmında karşılaşılan ince seramik parçaları adanın en azından Hellenistik Çağdan başlayarak iskan gördüğüne işaret etmektedir. Ayrıca kayda değer buluntular arasında Bizans Çağına ait bronz sikkeler, kule açmasından düştüğünü düşündüğümüz bir başlık ve günlük kullanım kaplarına ait parçalar sıralanabilir.

A3 – A4 – A5 Açmaları

A2 açmasının güney paralelinde yer alan A3–A4 ve A5 açmaları, mimari buluntuların her üç açmada birbiriyle ilişkili olması sebebiyle birlikte değerlendirilecektir.

Bu açmalarda devam eden kazı çalışmalarında, başlangıç noktası kule bölümünün doğu duvarlarının altında gözlemlenen ve muhtemelen burada biriken yağmur sularını toplayıp sarnıçlara ulaştırmaya yarayan bir kanal yapısı tespit edilmiştir. Bu kanal başlangıç noktasından güneydoğuya doğru yönelmekte ve yaklaşık 5 m. ilerledikten sonra kuzey ve doğu yönlerine doğru iki kola ayrılarak devam etmektedir. Bu kanalın güneyinde mezar alanı yer almaktadır.

Mezarları çevreleyen duvarlardan kuzey duvarının doğu köşesinde, birisi yarım hâlde işlenmiş üç Bizans sütununa ait başlık ve bir sütunceye ait gövde parçası ele geçirilmiştir. Bu alanda karşımıza çıkan bir diğer önemli mimarî buluntu grubu, A5 adıyla kodlanan alanda ortaya çıkarılan iki sarnıç yapısıdır. Bu sarnıçlardan 1 numaralı sarnıç olarak kodlanan ilki tonozlu bir üst yapıya sahip olup duvarları sıvanmıştır. Zemini ise pişmiş toprak levhalarla döşenmiştir. Bu sarnıcın içerisinde sarnıca ait olduğu düşünülen kuyu ağzı bileziği ve bir kenarında haç kabartması bulunan yassı bir Bizans sütunu ele geçirilmiştir. 1 numaralı sarnıcın doğusunda yer alan sarnıç 2 numaralı sarnıç olarak kodlanmıştır. Bu sarnıcın duvarları da kiremit partiküllü sıva ile sıvanmış ve zemini dikdörtgen, birbirine harçla bağlanmış yassı taş levhalarla kaplanmıştır. Bu sarnıçların tabanında da çukur bölümler bulunmaktadır.

Bu alanlarda devam eden çalışmalarda mimarînin yanı sıra çeşitli küçük buluntular da gün yüzüne çıkarılmıştır. A3 sınırları içerisinde mermerden yapılmış dikdörtgen bir kaide üzerinde tutamak kısmı bulunan ve atletizm yarışmalarında uzun atlamada kullanılan bir âlet, 2 numaralı sarnıç içerisinde üzerinde girland-boukranion motifleri bulunan mermerden sunak parçası (Resim: 7) öne çıkan buluntulardandır.

B1 - C1 Açmaları

Yüzeyde bulunan mermer yapı elamanlarının ait olduğu yapıyı bulmak amacıyla kuzeye doğru alan genişletilmiştir (Resim: 8). Burada bir bölümü toprak üzerinde gözükten dikdörtgen planlı bir yapı kalıntısı yer almaktadır. Yapının kuzeyinde yine duvarları kiremit partiküllü harçla sıvayan ve sarnıç olduğunu düşündüğümüz bir yapı kalıntısı bulunmaktadır. Sarnıcın güneyini anıtsal yapı oluşturmaktadır. Zemin ise pişmiş toprak levhalarla kaplanmıştır.

Bu alanda anıtsal yapıyı bulmak amacıyla değişik sondajlar açılmıştır. Doğu batı doğrultulu 4 x 2 m. ölçülerinde açılan sondajda herhangi bir mimarî buluntuyla karşılaşmamıştır. Kuzey – güney doğrultulu ve 5 x 2 m. ölçülerindeki diğer sondajda ise zemini pişmiş toprak levhalarla kaplı 140 cm. genişliğinde küçük boyutlu bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Yapının güney köşesinde 60 cm. çapında pişmiş topraktan imal edilmiş bir tandır bulunmaktadır. Tandırın etrafı 10 cm. kalınlığında harçla desteklenmiştir. Tandır bu mekânın mutfak olarak kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir. Bu alanda yapılan sondajlarda yine anıtsal yapıya ait olduğunu düşündüğümüz mermer üst yapı blokları gelmeye devam etmiştir.

MEZAR KAZILARI

Ufuk GÜRDAL

1. Terasta yer alan diğer bir mimarî buluntu grubunu mezarlar oluşturmaktadır. 2009 yılında yapılan kazı çalışmaları esnasında 9 adet mezar gün ışığına çıkarılmıştır. Mezarlar Geç Antik Çağdan Bizans Çağına kadar uzun bir zaman dilimine işaret etmektedir. Mezar kazıları Myndos'un karanlıkta kalan bir dönemine ışık olması açısından da oldukça önemlidir.

Mezarların yönü arazinin yapısına uygun olarak farklı yönlere bakmaktadır (Çizim: 2). Diğer bir ifade ile günümüzde olduğu gibi katı kurallar söz konusu değildir. Mezarlardan üç tanesinin yönü güney-kuzey doğrultusunda uzanırken, diğerleri doğu-batı istikametindedir. Batı ve güney tarafta ana kaya ile sınırlanan mezarların bulunduğu yamaçta herhangi bir toprak kaymasını önlemek için doğu tarafta güney - kuzey doğrultusunda kalın bir set duvarı yapılmıştır.

Mezarlardaki farklı yapım teknikleri farklı dönemlere işaret eder. Mezarlardan üçü tipik tuğla örgülü duvar nedeniyle Bizans Çağına ait olmalıdır. Diğerlerinin ise duvarları taş örgü tekniği ile yapılmış ve sıvanmıştır. Farklılıklar mezarların zeminlerinde de karşımıza çıkmaktadır. 4 mezarda ana kaya veya sıkıştırılmış zemin söz konusu iken, diğer dördünde kesme taşlardan hazırlanan döşeme bulunmaktadır. Bir mezarın zemini ise diğerlerinden farklı olarak pişmiş tuğla plakâlarla kaplanmıştır.

Ortaya çıkarılan mezarlarda üst örtü olarak kullanılan herhangi bir malzemenin izine rastlanmamıştır. Ancak mezar buluntuları arasında yer alan bol miktardaki demir çivi üst örtüde ahşabın kullanıldığını akla getirmektedir.

Mezarların her birinde; yüzeyden itibaren dağılmış bir biçimde kemikler ele geçirilmiştir. Çalışmalarımız boyunca kadın, erkek ve çocuklardan oluşan bireylerin iskeletlerinin karışmış bir şekilde ortaya çıkması, bazı mezarların toplu mezar olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Bazı mezarlarda kemikler süpürülerek bir kenara toplanmış ve böylece yeni gelene yer açılmıştır. Birkaç mezarda ise geleneksel olduğu şekli ile sırtüstü ve yan yana gömülme tercih edilmiştir (Resim: 9).

Mezarlarda birisi madalyon şeklinde olmak üzere toplam 3 adet sikke ele geçirilmiştir. Sikkelerin tamamı Bizans Çağına aittir⁶.

Seramik buluntular genellikle kaba seramik olarak nitelendirilen günlük kullanım kaplarından oluşmaktadır. Seramik buluntular arasında formunu en iyi koruyan eserler kandillerden oluşmaktadır (Resim: 10). Bir mezarda bulunan 3 adet kandilin iskeletin yanına birkaç cm. arayla düzgün bir şekilde yan yana bırakılmış olması, bunların mezar hediyesi olduğuna işaret etmektedir. Mezar buluntuları arasında cam eserler de vardır. Oldukça sağlam korunan bir *unguentariuma* ait boyun parçası tipik Geç Roma Dönemi özellikleri göstermektedir.

Ele geçirilen zincir parçaları ve tel aksamlar Bizans Döneminde liturjik ayinlerde kullanılan buhurdanlıklarda kullanılan aksamlarla bire bir benzerlik göstermektedir. Tekil örnekler arasında 1 adet metal ağırlık, 2 adet metal çan da yer almaktadır. Ayrıca buluntular arasında çok sayıda kemer tokası, defin işleminin elbise ile yapıldığına işaret etmektedir.

Buluntular arasında nadir de olsa altından üretilmiş takılar da yer almaktadır. Bunlar arasında kayda değer en önemli buluntuyu farklı mezarlarda bulunan 2 adet halka küpe oluşturmaktadır. Küpelerin tekil bulunması, antik kaynaklarda bahsi geçen, ancak bu güne kadar kanıt bulunamamış olan erkeklerin tek kulağa küpe taktıkları rivayetini doğrular niteliktedir. Altın eserler arasında ayrıca altın aplikeler de kayda değerdir. Bu tür

⁶ Sikkeler Başak Emir tarafından Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans tezi olarak çalışılmaktadır.

aplikeler imparatorluk mensuplarının veya yüksek dereceli din adamlarının kostümlerini süslemek için kullanıldığı bilinmektedir.

İnşaat teknikleri ve buluntulara göre mezarların İ.S. 5. yüzyıldan başlayarak İ.S. 11. yüzyıla kadar aralıksız kullanıldıklarını söylemek mümkündür. Antik Çağda mezar alanları kentlerin dışında yer alırken, Hıristiyanlıkla birlikte gömü yerleşimlerin içinde olmak üzere kutsal mekanların çevresine de yapılabilmektedir. Bu uygulama bazı camilerin avlusunda yer alan mezarlarla günümüze kadar varlığını korumuştur. Bu durumda buradaki mezarların bir üst terasta yer alan kilise ile doğrudan ilintili olduğunu savlamak olasıdır. Ayrıca ele geçirilen altın aplikeler, bu mezarlara üst rütbeli din adamlarının da gömülmüş olduğuna işaret etmektedir.

Sonuç olarak 1. Teras'ta yapılan kazılar sonucunda bulunan çok sayıdaki mermer blok bu alanın ilk olarak İ.Ö. 4. yüzyılda iskân edildiğine işaret etmektedir. Yerleşim alanı, adayı çevreleyen sur duvarı ve mezarlar ise İ.S. 14. yüzyıldaki Türk egemenliğine kadar burada yaşamın devam ettiğini göstermektedir. Mermerden inşa edilen anıtsal yapı ve çevresinde açığa çıkarılan çok sayıda bezemeli ince seramik parçası, başlangıçta adanın bir kutsal alan olduğu anlamına gelmektedir. Hıristiyanlıkla birlikte pagan inancının bir işareti olan tapınak önemini kaybetmiş ve onun yerini Kule Açması olarak tanımladığımız alanda yer alan kilise doldurmuştur. 1. Teras'ta yer alan mezarlar ise sözünü ettiğimiz kilisenin müstemilatı olarak değerlendirilmelidir. Bilindiği gibi, Hıristiyanlıkla birlikte anlayış değişerek, defin işlemi kent içlerinde kutsal mekânların çevresinde de yapılabilmektedir. Mezarlarda bulunan altın aplikeler ve kentin Hıristiyanlık döneminde bir piskoposluk merkezi olduğu düşünülürse, burada yer alan kilise oldukça büyük anlam kazanmaktadır. Yukarıda da bahsettiğimiz ana salona geçişi sağlayan iç kapının önünde yer alan mor renkli mermer kaplama kilisenin sarayının desteği ile yapıldığına işaret etmektedir (Resim: 4). Dolayısı ile Klasik Çağdan başlayarak uzun bir süre ada kutsal kimliğini devam ettirmiştir. Su sarnıçları da yine bu dönemde inşa edilen birimler arasında yer almalıdır. Bütün yarımadaı etkileyen, hatta ünlü Mausoleum'un yıkılmasında da etken olarak gösterilen, geç 11. yüzyıl depremi kilisenin de etkili şekilde tahribine neden olmuştur. Bu deprem sonucunda oluşan tahribat ve Bizans İmparatorluğu'nun eski gücünü kaybetmesi etkisini Asar Adası'nda da göstermiş ve bu dönemden sonra yaşam kalitesi çok gerilemiştir. Açığa çıkardığımız küçük odalardan oluşan ve moloz taşlarla çamur siva kullanılarak inşa edilmiş yapı kalıntıları bu fakirliğin en önemli göstergesidir. Yine bu geç dönemde saldırılardan korunmak üzere adanın etrafı moloz taş ve Horasan harcı ile yapılmış sur duvarı ile çevrilmiştir. Bu duvarın bir bölümü hâlen Kule Açması olarak adlandırdığımız bölümde korunmaktadır. Duvarın iççiliği 12. yüzyıl özellikleri yansıtmaktadır.

2009 yılı kazı sezonu içerisinde yapılan restorasyon-konservasyon çalışmaları, Asar Adası'nda yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan mozaik taban, sarnıçlar, yapı duvarları ve küçük buluntular olmak üzere dört grup altında ele alınabilir.

A. Mozaik Taban

Asar Adası, kule açmasında ortaya çıkarılan mozaik tabanda yapılan işlemler mozaığın dış etkenlerden etkilenecek mevcut korunmuşluk durumunu kaybetmemesi için yapılan geçici koruma müdahalelerinden oluşmaktadır.

Mozaığe yapılan ilk koruma işlemi; tesseractlı bölgelerin kenarlarından dağılmaması için iki ölçek kum, bir ölçek mermer tozu, bir buçuk ölçek hidrolik kireç ve yarım ölçek tuğla tozu karıştırılarak hazırlanan bordür harcı kenarlara uygulandı.

Bordür işlemi tamamlandıktan sonra mozaığın yüzeyine jeotekstil ve elli santim kalınlığında toprak serilerek mozaik taban kapatılarak işlemler tamamlanmıştır.

B. Sarnıçlar

Asar Adası kazılarında ortaya çıkarılan iki ve üç numaralı sarnıçlarda geçici koruma işlemleri yapılmıştır. Çalışmalara iki No.lu sarnıçta başlanmıştır. Sarnıcın sıvalarını korumak amacı ile taş kuru duvar ile desteklenmiştir. Taş duvar ile sıvalar arasına jeotekstil konmuştur.

Üç No.lu sarnıçta ise sıvalarda oluşmuş olan çatlaklar Malta harcı ile kapatılarak sarnıçlardaki çalışmalar tamamlanmıştır (Resim: 11).

C. Yapı Duvarları

Asar Adası kazılarında ortaya çıkarılan yapılara ait duvarlar dış etkenlerden etkilenecek mevcut korunmuşluk durumunu kaybetmemesi için duvarların üst kısımlarına jeotekstil ve Horasan harcı ile şapkalar yapılmıştır.

Duvarlarda yapılan diğer bir işlem ise açmaların kot seviyeleri duvarların temel kısımlarından daha aşağıda olduğu için duvarların altındaki toprağı yağmurun aşındırması ile duvarların yıkılma tehlikesini önlemeye dönük olmuştur. Açma taban seviyesinden duvarların temel seviyesine kadar taş kuru duvar ile desteklenerek duvarlardaki çalışmalar tamamlanmıştır.

D. Küçük Buluntular

2009 kazı sezonunda bulunmuş olan küçük buluntuların konservasyon çalışmaları aşağıda anlatılmıştır.

1- Bronz Eserlerin Konservasyonu

Temizlik: Eser yüzeyindeki toprak ve korozyon tabakaları, eserin patinası korunacak şekilde mikroskop altında, bistüri ile mekanik yolla temizlenmiştir. Korozyonlu eserler dışındaki bronzların, bistüri ile mekanik temizliği sonrasında, açığa çıkan ve gözenekleri dolduran korozyon tozları ve bistürinin ulaşmadığı girintilerdeki korozyonlar, döner motor ucuna takılmış, disk şeklindeki yumuşak, çelik fırça ile fırçalanmış ve etil alkolle silinerek temizlenmiştir.

Korozyona Karşı Koruma - BTA: Temizliği yapılan bronz eserleri, yeni korozyon oluşumlarından korumak ve durumlarının stabilizasyonunu sağlamak için, korozyon önleyici bir kimyasal olan etil alkol içinde % 3 'lük oranda hazırlanan benzotriazol çözeltisi içinde 2 gün bekletilmiştir. Bronzlar bu çözülden çıkarıldıktan sonra, etil alkol ile silinerek yüzeyde kalan BTA artıklarından arındırılmıştır.

Yüzey Kaplayıcı: Bronzlar, ortamdaki nem ve korozyona sebep olabilecek diğer etkenlerden korunması için, aseton içinde hazırlanmış % 5'lik Paraloid B-72 ile hazırlanan lak ile (sikkeler ve küçük boyutlu bronzlar daldırma yöntemiyle, büyük parçalar fırça ile yüzeye sürülerek) kaplanmıştır.

Paketleme: Yukarıda sayılan işlemlerden geçen bronzlar, temiz, delikli, kilitli poşetlere konulup kapaklı plâstik kutular içerisine envanter numarası sırasına göre yerleştirilmiştir. Kutu içerisinde nemden dolayı olabilecek yoğuşmaya karşı önlem olarak, nem çekici özelliğe sahip bir malzeme olan kobalt mavisi katkılı silikajel boncuklar, delikli kilitli poşetlere yeterli miktarlarda konularak, bu kutuların içerisine yerleştirilmiştir.

2- Demir Eserlerin Konservasyonu

Temizlik: Müze deposundaki nem oranının yüksek olması, freze uçlarla temizlenmiş demir eserlerin korunması açısından uygun değildir. Nem, bu şekilde temizlenmiş demir eserlerde, yüzeydeki sert ve kalın patinanın, kabuk şeklinde yüzeyden kalkıp dökülmesine sebep olmaktadır. Bu nedenle, yüzeydeki yumuşak korozyon tabakaları ve toprak, yalnızca döner motor ucuna takılmış çelik fırça ile fırçalanıp kalan tozlar asetonlu pamukla silinerek temizlenmiştir.

Yüzey Kaplayıcı: Demirler, ortamdaki nem ve korozyona sebep olabilecek diğer etkenlerden korunması için, aseton içinde hazırlanmış % 5'lik Paraloid B-72 ile hazırlanan lak ile, fırça ile sürülerek kaplanmıştır.

Paketleme: Yukarıda sayılan işlemlerden geçen demir eserler, temiz, delikli, kilitli poşetlere konulup kapaklı plâstik kutular içerisine envanter numarası sırasına göre yerleştirilmiştir. Kutu içerisinde nemden dolayı olabilecek yoğuşmaya karşı önlem olarak, nem çekici özelliğe sahip bir malzeme olan kobalt mavisi katkılı silikajel boncuklar, delikli kilitli poşetlere yeterli miktarda konularak, bu kutuların içerisine yerleştirilmiştir.

3- Pişmiş Toprak Eserlerin Konservasyonu

Temizlik: Genellikle hamurları çok yumuşamış ve yüzeyi aşınmış şekilde olduklarından dolayı yüzeydeki toprak kirlilik tabakaları % 50 oranında hazırlanmış etil alkol- saf su karışımına batırılmış, pamuklu çubuk ile kalker tabakaları hazırlanan bu karışımla yumuşak ise bistüri ile mekanik yolla temizlenmiştir.

Sağlamlaştırma: Hamuru zayıflamış, yumuşamış ve yüzeyi aşınmış olan figürinler, yüzeylerine, aseton içinde hazırlanmış % 5'lik Paraloid B-72 fırçayla yeteri kadar emdirilerek sağlamlaştırılmıştır.

Yüzey Kaplayıcı: Ortamdaki nemden ve diğer zararlı yabancı maddelerden korunması amacıyla yüzey, aseton içinde hazırlanmış % 5'lik Paraloid B-72 ile hazırlanan lak ile, fırça ile sürülerek kaplanmıştır.

4- Cam Eserlerin Konservasyonu

Temizlik: Cam eserlerin yüzeyindeki toprak ve lokal kalker % 50 etil alkol- saf su karışımı ve yumuşak sulu boya fırçası yardımı ile yıkanarak temizlenmiş ve kurumaya bırakılmıştır.

Yüzey Kaplayıcı: Cam eserleri, ortamdaki alkaliler, nem ve diğer etkenlerden korumak için yüzeyleri, aseton içinde hazırlanmış % 5'lik Paraloid B-72 ile hazırlanan lak ile, fırça ile sürülerek kaplanmıştır.

Paketleme: Yukarıda sayılan işlemlerden geçen pişmiş toprak eserler, temiz, delikli, kilitli poşetlere konulup kapaklı plâstik kutular içerisine envanter numarası sırasına göre yerleştirilmiştir.

5- Mermer Eserlerin Konservasyonu

Temizlik: Yüzeyde ve kırık çeperlerindeki toprak su ve diş fırçası ile yıkanarak, lokal kalker tabakası bistüri ile mekanik yolla temizlenmiştir.

Yapıştırma: Birbirine yapışacak parçalar temizlendikten sonra epoksi türü yapıştırıcı olan araldite ile birleştirilmiştir.

Paketleme: Temiz, delikli, kilitli poşete konulup kapaklı plâstik kutu içerisine konulmuştur.

Araştırmanın konusunu Asar Adası'nda bulunan yapılarda kullanılan andezitin getirildiği taş ocağının saptanması oluşturmaktadır. 2009 yılında Myndos ören yerinin doğusunda yer alan Gümüşlük Beldesi kuzeydoğusundaki kayalık alan ve Dereköy Beldesi kuzeyinde yer alan tepelik alandan alınan kayaç örneklerinin incelenmesi ve karakterizasyonu ile başlanmış, bu örneklerin birbirinden küçük morfolojik farklılıklar gösteren benzer yaşta “andezit”ler olduğu belirlenmiştir (Resim: 12).

Andezitler makroskopik olarak gri, koyu gri-yeşilimsi, pembe renklidirler (Resim: 13). Taze yüzeyleri yine koyu gri renkli, yapıları sert ve sıkı dokuludurlar. Mikroskopik incelemeler sonucunda bu kayaçların genellikle porfirik dokulu oldukları görülmüş, feldspat (albit, oligoklas, andezin), ojit, biyotit, hornblend fenokristalleri ile tali mineral olarak apatit, sfen, ve opak mineraller içerdikleri tespit edilmiştir. Plajiyoklaslarda belirgin zonlanma vardır. Andezinler kısmen serizitleşmiş ve karbonatlaşmıştır. Ayrıca kesitlerde yer yer kloritleşme ve killeşme izlenmektedir. Andezitik kayaçların farklı mineralojik bileşime sahip oldukları ve böylece değişik çeşitlere ayrılabilceği belirlenmiştir.

Söz konusu kayaçlar bölgede Orta-Üst Miyosende (yaklaşık 15 milyon yıl önce) etkin olan bir kalkalkalin volkanizmanın ürünü olarak oluşmuşlardır. Myndos kenti yakınında ve Bodrum Yarımadası'nın batısında yer alan çok sayıdaki doğal (yüzeyi açık) antik taş ocaklarından çıkarılan bu yapı malzemesinin Myndos antik yerleşiminde, özellikle kent duvarı yapı bloğu olarak yaygın kullanıldığı görülmektedir.

2009 çalışma döneminde Asar Adası üzerinde ve yakınında da (adayı karaya bağlayan duvar kalıntılarında) “andezit” kayaç tipinde yapı malzeme blokları belirlenmiştir. Söz konusu kent duvar kalıntıları ile Gümüşlük ve Dereköy andezit örnekleri makro morfolojik olarak karşılaştırılmıştır. Gerek arazi çalışmaları gerekse daha sonra yürütülen mikroskopik düzeydeki laboratuvar çalışmaları sonucunda Gümüşlük ve Dereköy civarındaki “Andezit” kayaçların ada üzerinde ve civarında görülen (özellikle kent surları yapımında kullanılmış olan) andezit yapı blokları ile aynı orijine sahip oldukları anlaşılmıştır.

Myndos'ta yürütülen arkeolojik bilimsel kazıların 2009 sezonu çalışmaları kapsamında, 2006 ve 2009 yıllarında antik kent alanından toplanarak kazı evi bahçesinde koruma altına alınan mimarî parçaların kataloglanması gerçekleştirilmiştir⁷. Ayrıca 2009 yılında kazısına başlanan Asar Adası'nda hem yüzeyde tespit edilen ve hem de kazı çalışmaları ile gün yüzüne çıkarılan mimarî parçaların da envanterlemesi tamamlanmıştır.

Çalışmalarımızda öncelikle 2006 yılında 417 numaralı parselden toplanarak kazı evi bahçesinde koruma altına alınan toplam on bir adet değişik türdeki mimarî elemana envanter numarası verilerek tanımlamaları yapılmış ve fotoğrafları çekilmiştir. Bunlar 4 adet stylobat bloğu, 1 adet kemer parçası, 5 adet Dor düzeninde sütun tamburu ve 1 adet kapı eşiği bloğudur.

2009 yılında da Myndos ören yerinin değişik alanlarında, örneğin şahıs arazilerinde, bir lokanta önünde, jandarma karakolunda, sahilde veya Karakaya İlköğretim Okulu bahçesinde, değişik mimarî parçaları veya yazıt bloğu tespit edilerek bunlar korunmaları amacıyla kazı evi bahçesine nakledilmişlerdir. Bu kapsamda koruma altına alınan toplam parça sayısı yedi adettir. Yine bu parçalara da envanter numarası verilmiş ve tanımlamaları yapılarak fotoğrafları çekilmiştir. Bunlar 3 adet Attik-İon sütun kaide parçası, 1 adet Grekçe yazıtlı blok, 1 adet sütun tamburu ve 2 adet Korinth düzeninde sütun başlığıdır.

Ayrıca Asar Adası'nda yapılan kazılarda bir bölümü yüzeyde olmak üzere toplam dokuz adet mimarî eleman tespit edilmiştir⁸. Bu yapı elemanlarının tümü ince-orta grenli gri damarlı beyaz mermerden yapılmış olup büyük boyutlardaki bir yapıya ait olmalıdır. Parçalar üzerinde az miktarda korunmuş bezemelerin stil özellikleri bu yapının Geç Klasik Çağdan (yaklaşık İ.Ö. 350-330 yıllarından) olabileceğini göstermektedir. Bu blokların yanı sıra taşınabilecek durumda olan mermer mimarî elemanlar da bulunmuş ve bunlar kazı evi bahçesinde koruma altına alınmıştır⁹.

⁷ Myndos kazıları kapsamında, antik dönem mimarî yapıların ve yapı elemanlarının incelenmesi ve kataloglanması çalışması için bana izin veren Kazı Başkanı Meslektaşım Prof. Dr. Mustafa Şahin'e içten teşekkürlerimi sunarım.

⁸ Asar Adası yüzeyinde tespit edilen 9 adet Geç Klasik Döneme ait olması muhtemel yapı elemanının türlere dağılımı şöyledir: 2 adet sütun tamburu, 2 adet duvar bloğu, 4 adet çatı sima blok parçası ve 1 adet baştaban (arşitrav) bloğu.

⁹ Mimarî elemanın türlerine göre dağılımı şöyledir: 1 adet köşe yapraklı Korinth başlığı, 1 adet dil motifli başlık, 2 adet değişik türde sütüncü parçası, 2 adet çift yarım sütun başlığı, 1 adet konik biçimli sütun başlığı, 1 adet kapı eşiği bloğu. Ayrıca 1 adet de yüzeyde bulunanlara benzer şekilde Geç Klasik Dönemden olması muhtemel dış sıralı yatay sima bloğu ele geçirilmiştir.

Envanterleme ve tespit çalışmaları kapsamında gerçekleştirilen bir diğer çalışma da “kral yolu” olarak bilinen, ancak kenti çevreleyen sur duvarlarının temelleri olduğunu düşündüğümüz duvarın kent planına geçirilmesidir. İlk olarak *Total Station* yardımı ile Asar Adası ile anakara arasında bulunan ve yaklaşık olarak suyun 50 cm. altında ilerleyen duvarın çizimine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Resim: 14). Böylece bu sur duvarının tam olarak yapılış şekli ve mimarî özellikleri daha açık şekilde anlaşılmasına çalışılmıştır.

Bu çalışmalarda *Total Station* ile alınan binden fazla nokta bilgisayar ortamında birleştirilerek, suyun altında bulunan sur duvarı bir bütün olarak gözlemlenebilmiş ve sur yapısının duvar örgü sistemi daha net anlaşılabilmiştir. Çizimlerden gözlemleyebildiğimiz kadarı ile sur duvarları oluşturulurken farklı boyutlarda andezit bloklar kullanılmıştır. Duvar örgüsünde uygulanan sistem şu şekilde tanımlanabilir: Yaklaşık 3,50 m. uzunluğundaki ve 0,55 m. enindeki tek parça bloklar yaklaşık 2,13 m. aralıklarla yerleştirilmiş olup, bu bloklar esas kısımları oluşturmaktadır. Bu esas blokların aralarına ise bunların yaklaşık yarısı uzunluktaki kısa bloklar üçer çift halinde toplam altı adet olacak şekilde yerleştirilmiştir. Kısa blokların boyutları ortalama 1,5 m x 0,5 m. olarak ölçülmüştür. Asar Adası ile anakara arasında yer alan bu duvarın toplam uzunluğu ise 155 m. dir.

SONUÇ

2009 yılı çalışmaları, her ne kadar adanın sadece ¼ lük bir bölümünü kapsasa da, burada tahminimizin ötesinde zengin bir kent dokusunun bulunduğunu göstermiştir. Yerleşim, Maosulus tarafından kurulan kent ile birlikte İ.Ö. 4. yüzyılın 2. yarısında olasılıkla bir *temenos* olarak başlamakta, Geç Antik Çağda Hıristiyanlığın kabul edilmesi ile birlikte tek tanrılı dinlerde de kutsal kimliğini devam ettirmektedir. Tepenin en üst noktasında bulunan kilisenin eteklerine yayılı şekilde uzanan konutlar, su sistemleri ve mezar alanı ile burası bir bazilikaya dönüşmektedir. Bütün yarımadaı etkileyen erken 12. yüzyıl depreminde bazilika büyük zarar görmüştür. Sonrasında, olasılıkla fakirleşme ve can güvenliğinin ön plana çıkması nedenleriyle yıkılan yapıların onarılması yerine, adanın etrafının güçlü bir sur duvarı ile çevrilmesi tercih edilmiştir. Bu Ortaçağ yerleşiminde, bütün geri kalmış yerleşimlerde olduğu gibi, küçük odalar ve dar sokaklar ile çarpık bir kent görüntüsü ortaya çıkmıştır. Böylece ada genelinde İ.Ö. 4. yüzyılda başlayıp Ortaçağa kadar devam eden bir yerleşimin varlığından söz etmek mümkündür.

Ada üzerinde tapınağından kilisesine, mezarlarından konutlarına, su kanallarından sarnıçlarına tam anlamıyla minyatür bir kent dokusunu izlemek mümkündür. Ayrıca ilk defa bir Geç Antik ve Ortaçağ yerleşimi bütün birimleri ile zarar görmeden gün ışığına

çıkarılmış olmaktadır.

Ada üzerinde Klasik Çağ yerleşimden günümüze ulaşan salt bir kaç mermer blok ve temel kalıntılarıdır. Başlangıçta orijinal yapıya ait blokların daha sonraki yerleşimler tarafından parçalanarak yapı malzemesi olarak kullanıldığı düşünülmüştür. Ancak yapı temellerinin bulunduğu kuzeydoğu yamaca bakan ve antik limanın içerisinde kalan alanda yaptığımız sualtı araştırmalarında deniz tabanına doğru yamaca yayılmış çok sayıda mermer mimarî bloğun varlığı gözlemlenmiştir (Resim: 15). Büyük bir olasılıkla bu malzeme olası anıtsal yapının herhangi bir nedenle yıkılması üzerine yamaçtan aşağı dökülerek deniz tabanına doğru yayılmış ve günümüze kadar tahribata uğramadan gelebilmeyi başarmıştır. İlerdeki restorasyon çalışmalarında bu mermer blokların su dışına taşınarak tekrar kullanılması düşünülmektedir. Bu nedenle öncelikle SCUBA dalışları ile deniz altında bulunan blokların taş taş kayıt altına alınmaları gerekmektedir.

Yine kazı çalışmalarının sonunda düşünülen restorasyon ve çevre düzenlemesi çalışmalarında kullanılmak üzere ortaya çıkan hafriyat toprağı ve taşlar kent dışına taşınmayıp ada üzerinde uygun rezerv alanlarında toplanmıştır. Taşlar toprağın denize akmaması için kuru duvar şeklinde örülerek set duvarı hâline getirilmiştir. Böylece rezerv alanlarında oluşabilecek çirkin görüntünün de önüne geçilmiştir.



Resim 1: Asar Adası'ndan genel görünüm.



Resim 2: Kule Terasını çeviren sur duvarı kalıntısı.



Resim 3: Kule Açması'nın başlangıç aşaması.



Resim 4: Kazılardan sonar alanın tamamı. Batıdan doğuya doğru bakış.



Resim 5: Aslanın atı avlamasını konu eden mermer kabartma parçası.



Resim 6: Kyzikos'ta darp edilmiş olan Bizans Çağı sikkesi.



Resim 7: 2 numaralı sarnıç içerisinde bulunan kabartmalı sunak parçası.



Resim 8: Anıtsal bir yapıya ait olduklarını düşündüğümüz mermer bloklar.



Resim 9: Mezarlarda sırt üstü gömüye ait bir örnek.



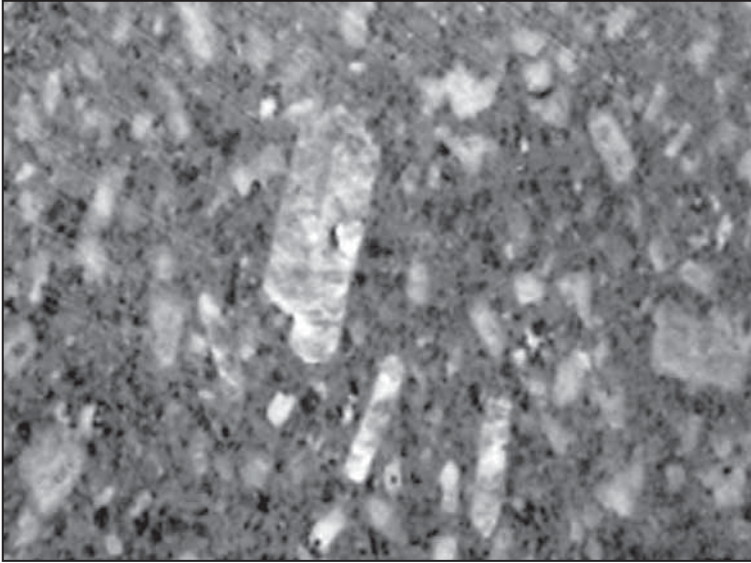
Resim 10: Mezar buluntuları arasında yer alan kandillere ait bir örnek.



Resim 11: Sarnıç içlerinde sıvalarda oluşan çatlaklar kapatılırken.



Resim 12: Andazit taşların bulunduğu Dereköy taş ocağı.



Resim 13: Andezit kesit detayı.



Resim 14: Su altına batan duvar yapısı.



Resim 15: Asar Adası'nın eteklerinde sualtına dağılmış şekilde duran mermer mimari bloklar.

IASOS, 2009 CAMPAIGN

Fede BERTI¹

The work of the Italian Archaeological Expedition at Iasos began on 10 August 2009 and concluded on 10 October.

The following took part: Simonetta Angiolillo, Daniela Baldoni, Devrim Bekret, Fulvia Bianchi, Stefano Borghini, Francesco Giuseppe Bracci, Giulia Castaldi, Simona Contardi, Francesca Curti, Roberta Fabiani, Flavia Giberti, Marco Giuman, Maria Adele Ibba, Alessio La Paglia, Giulia Lodi, Gianfranco Maddoli, Maurizia Manara, Nicolò Masturzo, Davide Mengoli, Anna Maria Monaco, Maurizio Molinari, Flavia Morelli, Massimo Nafissi, Annamaria Nizzi, Giampiero Rellini Lerz, Carlotta Rodriguez, Laura Ruffoni, Giulia Santucci, Alessandro Viscogliosi, Norbert Zimmermann.

We have had the pleasure of having as Representative of the Government Dr. Levent E. Vardar. I thank him warmly in the name of the entire Expedition for his helpful collaboration, for the assistance he has given us in more than one circumstance and for the interest with which he has followed all our activities. I thank the director of the Milas Archaeological Museum and, naturally, I thank the General Direction of the Ministry of Culture.

The Expedition's activity has been sustained by the Ministry of Foreign Affairs and by the Associazione Iasos di Caria. The presence of teachers and students of the University of Cagliari (S. Angiolillo, A. Ibba, M. Giuman: Department of Archaeology), of Perugia (Department of Ancient History: G. Maddoli, R. Fabiani, M. Nafissi), of Rome (A. Viscogliosi with a group of students from the Faculty of Architecture, Valle Giulia, La Sapienza) has given, as in the past, a profitable and important impulse to the research.

The news of the 2009 campaign come from the excavations on the acropolis and in the agora.

I will begin with the first, which took place in two sectors within the fortification of the acropolis.

First of all, a brief presentation of the imponente complex, which till now had not had the same attention reserved for the Hellenistic and Roman period buildings. Indicated

¹ Fede BERTI (fede.berti@alice.it)

sometimes as mediaeval, sometimes as Byzantine, Ottoman, of the Knights of Rhodes, for some it would date back to the period between the 14th and 16th centuries, for others to the 12th-13th centuries. In the Piri Re'is Bahrie (1521), the construction of the "castle" of Asin (Iasos) is attributed to "a lord of Islam".

The circuit of the walls, quadrilateral and irregular, is reinforced by 15 towers and delimits an area of some 10,000 square meters. At the highest point is a large rectangular cistern originally with a vaulted roof.

The main access, on the north, is defended by two towers and faces the city and the hinterland; a smaller passage, on the opposite side, led down to the western port.

The towers, alternately square and horseshoe-shaped, are arranged with a certain regularity on the eastern and southern sides of the perimeter; the western side, built above the rocky crag, had only one, plus a semicircular projection.

Thirteen steps (four converging) created from the masonry, which is between 1.60 and 2.00 m thick, led to the patrol walkway. The towers had chambers with slits. The passage from one storey to the other was internal. The entrances to the rooms on the first floor were equipped with galleries, as can be deduced from the traces of the truss left in the masonry.

One of the towers still stands to a height of some 6 m.

Numerous constructions, single or in groups of two to four, abutted one another inside the construction; in this case as well, this is indicated by the holes on the walls where the roof beams were inserted.

The excavation has clarified some of the structural characteristics of the construction to the left of the principal entrance (called Building 1) and of one of the rooms of the building that corresponded to the tower Q (called Room A of Building 11).

Building 1

The building measures 6.20 x 3.75/4.00 m. It is adjacent to the walls. It had a door some 2 m wide in the centre of the west side and a fireplace to the south. The position of the holes for the beams on the back wall indicates that it had a single-pitch roof.

We found little material there, but what we did find was significant: a very large cooking pot, with slightly concave bottom, decorated with incisions (oblique irregular strokes at the upper attachment of the handles, under pairs of lines), a *pithos*, with a band in very low relief on the shoulder and a robust moulded rim, the ring foot of a glazed bowl (with surface deteriorated owing to the heat) and fragments of an unpainted container with impressed circles made of oblique lines and strokes.

Moreover, dispersed finds of iron sheet. Some are slightly trapezoidal, others are supplied—along one of the margins—with thick round-headed brads; they can be longer or shorter, a little different one from the other also in height. There is the hypothesis, seductive but unconfirmed, that they were plates applied to a leather cuirass.

The niche of the hearth and the pottery (for cooking and for storage of dry supplies and liquids, the plate) are indicative of the activities that took place in the small building, which, as has been observed in other parts of the excavation, was seriously damaged, probably destroyed by a fire.

Room A, Building 11

The building, about 16 m long and divided in four rooms, must have been covered by a lean-to roof (or in any case a single-pitch roof); the front side was not straight but had stretches set in (corresponding to the rooms), inasmuch as it was built against two walls that form an obtuse angle (105 degrees).

Room A was partially excavated. Quadrilateral, about a meter longer than the one next to it, the room has an area of 23 square meters, a side entrance 0.95 m wide, and the fireplace placed in the centre of the façade wall, far from the tower (as in building 1).

The interior floor was constituted by the rock which forms a high step: the distance between the upper part and the lower part (covered by a layer of lime), is about 50 cm. A small drywall reached the height of two holes aligned on the back wall, probably destined for a wooden scaffolding.

The numerous kitchen and table vases, the marine malacofauna, and the fauna, the lay of the materials and the stratigraphic characteristics suggest that the room was used as a dump.

I will return soon to the materials. Regarding the life of this piece of wall, I observe only that, on the inside face of the wall can be recognized the traces of works that moved the entrance to the tower chamber. In origin the access was lower by about 1.10 m and nearer the corner. It seems therefore probable that the height of the tower was modified and that consequently the internal spaces had a new arrangement. The very fact that the tower is the only one of the 15 to be pentagonal could be indicative of a radical rebuilding.

The pottery in room A of building 11 is for kitchen and pantry use.

The following were found and reassembled:

- three single-handled ollae. Two of these, with flat bottom, are decorated with

undulating segments and by pairs of incised lines on the neck and at the lower attachment of the handle;

- two two-handled containers with concave bottom, suitable for use on fire. They present the same type of fabric (brown-greyish-reddish, with inclusions) and a similar simple decorative system;

- an ovoid ribbed jug, of finer, pinkish fabric;

- fragments of a pair of bottles, of which remains the long neck with part of the handle. In the most complete example, above (where the mouth narrows) and below, there is a sort of band; the second shows diagonal brush strokes of cream colour. The fabric of both is reddish, grainy, rough on the break.

There are also five bowls of differing capacity, glazed and slipped, and a small globular vase with short curved grooved shoulder, lip very out-turned and internal glaze of green colour partially provided by a slip also on the outside.

The fabric of the latter group of vases is red, more and less free of inclusions, identical in two examples; the green colour of the glaze of the bowls shows intensity and different shades.

Comparanda for these vases are found among the materials of the more recent phases of the Byzantine fortress of Zeytinli Bahçe, dated not later than the beginning of the 14th century. At Zeytinli Bahçe, in reality, most prevalent are the one- and two-handled biconical shapes, nevertheless the type of fabric and the simplicity of the incised or impressed decorations (most often on the base of the neck) express, it seems to me, the same taste.

One of the jugs found has a minuscule bump on the rim; such appliqué ornamentation (usually on the handles) became common between the 10th and 13th centuries.

Significant for typology are, moreover, Coarse and Fine Red Ware of Amorium, coming from strata that should be earlier than ours, not earlier than the 11th century, and of Asvan Kale (II and III phase), dated between the 12th and 14th century.

The two bottles appear to belong to the type called *ibrik*, which, in a recent analysis of the "Ottoman" materials of Aphrodisias, is dated starting in the 15th century. In the same locality, and in the same period (from the 15th century on) which corresponds to the first phases of the post-Byzantine and post-Seljuk settlement, are also found monochrome glazed bowls.

At the moment, therefore, some of the vases present in two of the constructions that abutted internally defensive perimeter of the castle of the acropolis of Iasos probably

date to the late 14th and 15th century. This period appears to have been quite articulated, to judge from the relevant research on the history and architecture already under way and other information supplied by excavation. It should not be ruled out that, overall, the material can be distributed over a longer chronological arc. It accompanies, however, the final phases of use of the fortress.

The Work in the Castle of the Isthmus And in The Agora

The group led by the architect Alessandro Viscogliosi was responsible for the topographical survey of the castle of ‘terra ferma’ or ‘castle of the isthmus’. To the sector already analysed, there were added in 2009 the trace of the city wall, the large bath building that occupies the eastern sector and a series of structures immediately adjacent to the northern side of the agora. Thus were exhausted the main visible architectural remains within the area, which still more revealed itself as the focus of the urbanistic development of Iasos in the mid-imperial and post-Roman periods.

Unlike the acropolis, in the “castle of the isthmus” no excavations have been undertaken.

That does not mean that the area has not yielded some “surface” material, that is architectural and particularly significant.

In 2008 it was the time of the archaic relief with a figure in the act of decapitating an antagonist (a metope?). In 2009 it was the turn of two fragments of ionic kymation that could balance the relief, being made from the same type of marble, and a mid-imperial *tabula ansata*. The block, with the name of the couple buried in the tomb, must have been above the architrave of the tomb door. The type was noted also by Charles Texier, who saw some examples of it in situ in the necropolis on the isthmus.

Mentioning these finds allows me to point out another interesting sporadic find: a fragment of a sandstone anchor stock. If the stone anchor was replaced by metal between the end of the 5th and the beginning of the 4th century B.C., one of the two markings incised on the fragment shows rather the type of anchor common in the Hellenistic and Roman periods.

Already these elements attest, it seems to me, the long and complex history of the piece. And it should not be ruled out that the hypothesis that it had also had a votive function, as indicated, in Greece and along the Italian coasts, by the stone anchor stocks found in sanctuaries of tutelary gods of navigation. It could be, for example, Zeus, whose cult is documented in the agora in the epiclesis of Meilichios, albeit in a rather late dedication. The fragment, in effect, was found in the agora.

Whatever it is, the sandstone anchor stock is the earliest document of the intense relationship between Iasos and that body of water that for Thucydides (VIII, 26,2) was the *ιασικός κολπος*.

Returning to the fortified perimeter of the “castle of the isthmus” and its buildings, reconstruction of the construction sequences remains largely hypothetical since it is based only on structural and architectural elements. We can in any case assert, without fear of erring, that such sequences were complex, that some of the buildings crossed the phase Christian-Byzantine since they were probably reused for religious purposes and that others reached the period between the Crusades and the Islamic conquest of the Aegean coasts.

One of the major points of interest is represented by the vaulted rooms, enlivened with apses and niches, richly faced in *sectilia*, whose complex channels (drainage channels and *tubuli* for *suspensurae* and water conduits), recognized as a bath.

The most interesting example of the functional and chronological stratification to which I have alluded remains the trace of the walls of the castle: it is in the facts representative of the most important phases of the city from the late classical period to the Islamic conquest (even though the argument relies exclusively on surface finds), the monumental and topographical role that the isthmus could have played even in the archaic period being understood. To the 4th century B.C. belongs the stretch that originally constituted one of the arms of the *dipylon*. Its tower, today completely despoiled, had become the first tower of the enlargement of the walls made perhaps in the late imperial period in relation with the raids of the Eruli (around 268 A.D.).

From the tower, the trace arrives to incorporate the ponderous and preexisting block of the cisterns of the aqueduct, which constituted an advance bastion. Here opened the main gate, perhaps not the only one. The circuit thus headed towards east and south, interspersed by circular and octagonal towers and with stretches more and less rectilinear, resting, where necessary and useful, on the pre-existing walls. Specifically, that occurred in the section that pointed again towards the root of the *dipylon*, where it encountered the structures of the western stoa of the agora.

Important elements that involve directly the “castle of the isthmus” emerged exactly from the works in the stoa, which have almost reached at the point of superimposition between the two structures.

On the stoa, the most recent levels have revealed a substantial trace (sometimes consisting only of faint traces) of evidence for the working of metals or of other material:

ditches and holes, channels, slag from kilns. These strata are dated by fragments of glazed and scratched or incised pottery and, especially, by two anonymous *folliis* (respectively from the years 1030-1035 and 1042-1050). The wall of the “castle of the isthmus” was therefore built on top of the ruins of the imperial agora after 1050.

The wall shows signs of refacing and repairs; the foundation is neither deep nor particularly robust.

As for the underlying (and thus earlier) structures of the imperial stoa (the back wall of the portico, the rooms behind it, etc.), the excavation revealed especially the space that was in communication with the *dipylon* and which appears to have been of modest size.

From here come two joining fragments of a long Late Hellenistic inscription (incomplete) about the sale of the priesthood of the Mother of the Gods. From the text can be deduced that the priesthood is for life and that the woman who acquires it also becomes priestess of Mater Phrygia. We read also in what period of the year the sacrifice and the procession must take place; that the procession begins at the prytaneum; and what parts of the victims are to be given to the priestess at public and private sacrifices.

An earlier *lex sacra*, for the priesthood of Zeus Megistos, was already known to the epigraphy of Iasos (IvIasos 220). The interest of the new text, which our epigraphist colleagues from the University of Perugia intend to publish as soon as possible, is increased by the fact that the statue of the goddess was also found nearby (of which the publication will take due account).

Acephalous, with both arms broken, the figure of a matron (h 0.56 m) is seated on a low backless stool. She wears chiton and himation. The position of the crossed legs (one is raised higher than the other) and of the right arm and the traces visible on the left thigh suggest that the tympanum rested on top.

Beyond the historical importance, the find shows yet again how, starting in the 4th century B.C., around the principal access to the city (the *dipylon*) cluster numerous signs of cult: from here come the dedication of an andron to Artemis Astias and the altar to Herakles prophylax and epekoos. The dedication of the altar, early imperial, also mentions a shrine of the god, which a recent hypothesis suggests is the same building in which the altar was brought to light and which, in central position with respect to the *dipylon*, looked on the stoa.

Of the many studies on the materials, of the survey and of the restoration in which many of us participated, I will mention the themes and the principal accomplishments.

The presence of S. Angiolillo, M. A. Ibba, and M. Giuman had as aim a general check of the frescoes of the 'house of the mosaics' and of the mosaic pavements of the city for publications; G. Maddoli, R. Fabiani and M. Nafissi worked on the revision of the *corpus* of the inscriptions.

F. Curti (Ph.D. in History and Civilization of the Ancient World in the Department of Sciences of Antiquity, University of Florence) examined a new, numerically large group of Attic red-figure fragments. S. Contardi (Ph.D. in Ancient History D.I.S.A.M., University of Genoa) launched the examination of the *caesareum* (walls and architectural elements of the building, excavation materials, inscriptions). N. Masturzo (Ph.D. in History and Historiography of Classical Antiquity, University of Perugia) concentrated on the hypothesis of reconstruction of the elevation of the exedrae of the so-called area of Artemis Astias and the monuments of 4th century B.C. (the base with metric inscription in which we read the name of Idrieus and the *parastades* of the *Maussolleion*) found only a few years ago.

F. Bianchi, after another look at the Doric and Corinthian architectural elements belonging to the so-called area of Artemis Astias, launched an examination of the structure (dismembered) of which remain some slabs with garlands and bucrania, placed originally in the passage from the eastern portico of the agora to the eastern quarters.

M. Manara worked on a hypothesis of reconstruction of the elevation of the western stoa of the agora, in particular of the stretch between the present entrance and the *dipylon* in its principal (and complex) construction phases, therefore starting from the 4th century B.C.

F. Giberti started the study of the part of the villa (?) dedicated to production, excavated between 1961 and 1967 in the suburb of the city; G. Lodi catalogued a first group of commercial amphorae of 4th century B.C.; D. Baldoni resumed examination of the small necropolis found near the excavation house (1988) and of the cistern of the tower of the port, with its disparate materials; N. Zimmermann documented part of the group (rather fragmentary) of frescoes of the 'Byzantine' period; D. Mengoli gathered the stone industry (a chapter of 'Iasian' history till now neglected). For me, the launch of the cataloguing (supported by drawings by A. Monaco and L. Ruffoni) of black-painted pottery present in the city between the 6th and 4th century B.C. represented for the first stage of a research that promises to be long and complex.

In brief: the 2009 season yielded some new things, and I thank again all those who made it possible, participating more and less directly.

Translation: Maureen B. Fant



Fig.1. Iasos, fortification of the acropolis, building 1.



Fig. 2. Iasos, cooking pot from building 1.

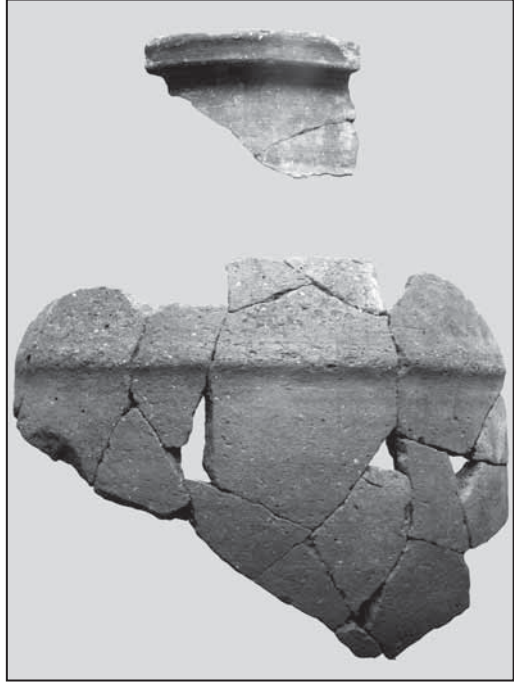


Fig. 3. Iasos, pithos from building 1.



Fig.4. Iasos, fragment of bottle from room A, building 11



Fig. 5. Iasos, fragment of a sandstone anchor stock.



Fig. 6. Iasos, new excavation in the western stoa of the agora.

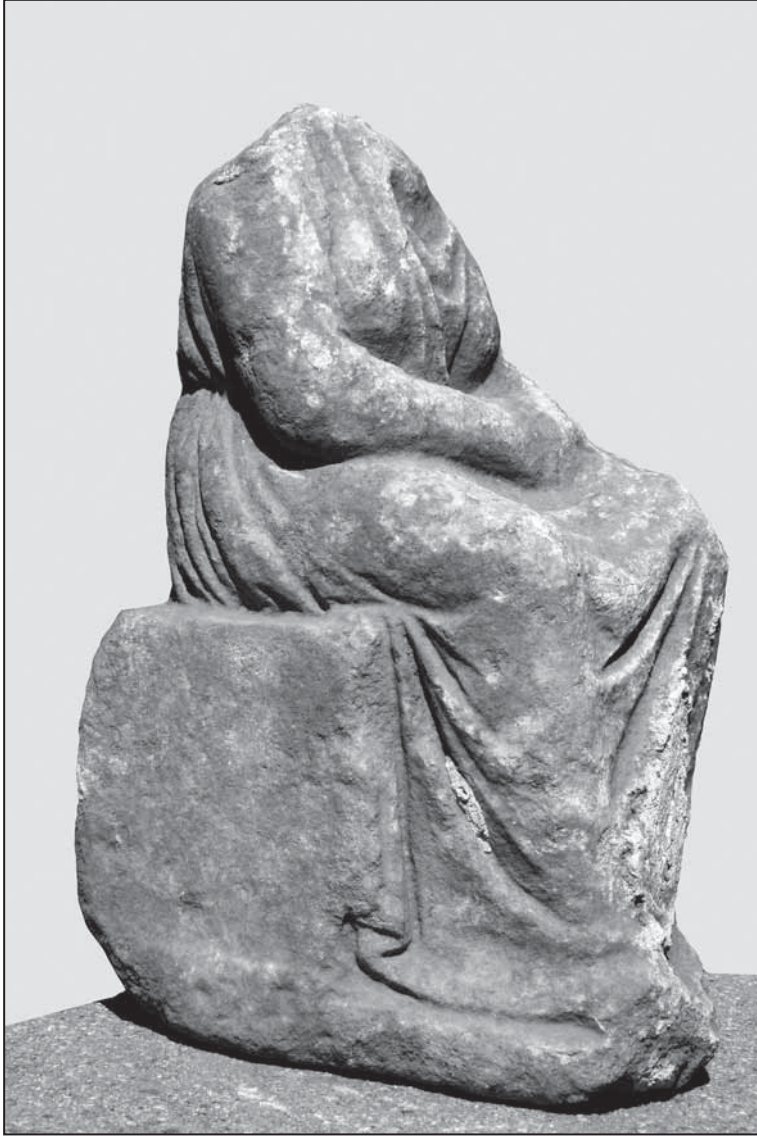


Fig. 7. Iasos, the statue of the goddess from the western stoa of the agora.

KYZİKOS, 2009

Nurettin KOÇHAN*
Korkmaz MERAL
Hacer MOTOR
Ahmet Cüneydi HAS

Kyzikos antik kentinde 2009 yılı kazı çalışmaları 01-31 Temmuz 2009 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir¹. Bakanlık temsilcisi olarak Kayseri Arkeoloji Müzesi'nden Gökhan Yıldız görev almıştır.

2009 yılı çalışmaları kentin üç ayrı kısmında sürdürülmüştür; Hadrianus Tapınağı'nda kazı, Karakafa Tepede sondaj ve Hytos Limanı'nda ise su altı çalışmaları yapılmıştır.

Hadrianus Tapınağı Kazı Çalışmaları

2009 yılında tapınak alanında sürdürülen çalışmalar doğu ön kısımda kuzeye, güney uzun yönde ise batıya doğru devam ettirilmiştir. Tapınağın doğu ön kısmında J1-5 açmalarından başlanmış ve kuzeye doğru L 3-6 açmalarının bir bölümüne (Çizim: 1; Resim: 3), güney uzun yönde ise 22 A-D açmalarından başlanmış ve batıya doğru 25 A-D açmalarının bir bölümüne kadar kazılmıştır (Çizim: 1; Resim: 2). Bu açmalarda önceki yıllarda olduğu gibi Orta Çağa ait aşırı tahribata uğramış kiremit ve küp mezarlar² ile yan yana yerleştirilmiş biri sağlam üç *pithos* bulunmuştur. Uzun bir yapım süreci geçiren Roma Dönemine ait tapınaktan ise daha önceki yıllarda olduğu gibi, krepis basmakları ile üst yapısına ait sade ve bezemeli mimarî parçaların yanı sıra frize işlenmiş olan insan ve hayvan figürlerinin vücutlarına ait parçalar da ele geçirilmiştir.

* Yrd. Doç.Dr. Nurettin KOÇHAN, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 25240-Erzurum/TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Korkmaz MERAL, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 25240-Erzurum/TÜRKİYE.

¹ Çalışmalara başkanlığımızdaki kazıya Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nden Yrd. Doç.Dr. Korkmaz Meral, Doktora öğrencisi Hacer Motor, yüksek lisans öğrencisi A. Cüneydi Has, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nden Prof. Dr. Mustafa Şahin, Doç.Dr. İbrahim Hakan Mert, Dr. Derya Şahin, Arş.Gör. Serkan Gündüz, Oktay Dumankaya ile Bayern-Almanya Sualtı Arkeolojisi Birliği'nden Dr. Tobias Florian Pflederer, Axel Georg Sabisch, M. A. Dagmar Ursula Leeb ve Marcus Their ile Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri katılmıştır. Ayrıca bu yılki kazı çalışmalarına izin veren, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, kazımızı destekleyen, Balıkesir Valiliği'ne, Erdek Belediye Başkanlığı'na, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na, Bakanlık temsilcisi Gökhan Yıldız ve kazı ekibine teşekkür ederim.

² N. Koçhan, K. Meral, H. Motor ve F. Güneş, "Kyzikos 2006 Yılı Kazısı" 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt* (Ankara 2008) 12 vd.; N. Koçhan, K. Meral ve F. Güneş, "Kyzikos 2007 Yılı Kazıları" 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt* (Ankara 2009) 165 Resim 7, 8.

2008 yılı çalışmaları sonucunda 21D açmasında havalandırma pencerelerinin on birincisi ortaya çıkarılmıştı. 2009 yılında havalandırma pencerelerinin sayısı on üçe ulaştı. Son havalandırma penceresindeki taşın üzerine yer alan triglif, Kyzikos Hadrianus Tapınağı'nın inşasında yakınında bulunan erken bir yapıdan devşirme malzemenin getirilerek kullanıldığını göstermektedir.

2009 yılı sonu itibarıyla doğu ön kısımda kuzeye 45 m. güney uzun yönde ise batıya yaklaşık 100 m. gidilmiştir. Buna rağmen henüz güneybatı köşeye ulaşamamıştır. Tapınağın büyüklüğüyle ilgili antik yazarların söylemlerini bu ölçüler de açık bir şekilde desteklemektedir. 2010 yılı çalışmalarında özellikle bu alana ağırlık verip burada sezon sonuna kadar sonuca ulaşmak ve tapınağın güneybatı köşesini bulmak istiyoruz.

Tapınağın güney tarafındaki çalışmalar sırasında önceki yıllardaki çalışmalar³ destekleyen ve sütunlar hakkında daha sağlıklı bilgiler edinmemizi sağlayan parçalar çıkmaya devam etti. Geçen yıl sütunların üst bölüme ait olduğunu düşündüğümüz 2 m. çapa sahip tamburlardan sonra bu yıl da alt bölümüne ait olabileceğini düşündüğümüz 2 m.nin üzerinde çapa sahip tamburlar bulundu (Resim: 1).

Doğu ön tarafta varlığını bildiğimiz mermer zemin döşemesinin güney uzun kenarda da olması gerektiği düşüncesiyle, 2006 yılından itibaren güney tarafta yaptığımız çalışmalarda düzenli bir şekilde zemini bulmak amacıyla, sürekli derine inmeye çalıştık. Bu çalışmalar sonucunda 22 C açmasında zemine ulaştık (Resim: 2). 22 C açmasında ortaya çıkarılan mermer döşeme blokların 25 C açmasında bu sezon kazıyı bıraktığımız noktaya kadar devam ettiği görüldü. 2010 yılında yapılacak çalışmalarla bu alanın yapısı daha kesin verilerle ortaya konacaktır. Bu alanda bulunan mermer döşeme blokların, tapınağın ilk inşası sırasında mı, daha sonraki dönemde mi döşendikleri araştırılacaktır.

Tapınağın doğu ön kısmında mermer zemin döşemesinin kuzeye ve doğuya doğru devam ettiği önceki yıllarda saptanmıştı. 2007 ve 2008 yıllarında bu alandaki kazıda, çalışma alanını genişletmek ve doğu ön kısmın son noktasını tespit etmek için alanın güneydoğu bölümünde çalışılmıştı. 2009 yılında da aynı alanda kuzeye doğru çalışmalar devam ettirildi. Bu çalışmalar sırasında özellikle J1-2 ve K1-2 açmalarında tarım toprağı çıkmaya devam edince, L 1-2 açmaları bırakılarak L3-6 açmalarında kuzeye doğru çalışmalara devam edildi.

2008 kazı sezonunda tapınağın doğu tarafında J 3, 4 ve K 3, 4 açmalarında Cumhuriyet Dönemine ait 3.30 m. çapında, 2.50 m. derinliğinde bir kireç kuyusu tespit edilmişti. Bu kuyunun güney tarafında, J 2-4 açmalarında ve kuyuya 2.00 m. kala başlayan yanık alan saptanmıştı (Resim: 4). Bu sezon çalışmaları sırasında bahsi geçen yanık

³ N. Koçhan, K. Meral, "Kyzikos 2008" 31. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt (Ankara 2010) 52, Resim 3.

alanın kuyunun çevresini tamamen kapladığı görüldü. Yanık alanın boyutları dikkate alındığında tahribatin çok büyük boyutlu olduğu, kireç yapımı sırasında yakılan ateş nedeniyle kuyunun duvarlarında kullanılan mermer parçalarının, yıllar sonra yerinden alınırken bile parçalandığı görüldü.

Doğu yöndeki çalışmalar sırasında da üst yapıya ait mimarî parçaların yanı sıra alınılığa işlenmiş bazı figürlerin gövdelerine ait parçalar da ele geçirildi. Bu dönem doğu ön tarafta yapılan çalışmalarda tam olmasa da sütun kaideleri hakkında önceki yıllarda bulunan örneklerle kıyasla daha fazla bilgi edinebileceğimiz iki parça bulundu (Resim: 5). Bu parçalardan hareketle sütun kaidelerinin tipleri tespit edilmeye çalışıldı. Özellikle bu örnek yardımıyla Kyzikos Hadrianus Tapınağı'nda Attika-İon tipi sütun altlıklarının kullanıldığını söylemek mümkündür⁴.

Tapınakta, aşınmış ve çok küçük parçalara bölünmüş olmaları nedeniyle boyutları hakkında kesin bir yargıya varamadığımız üst yapıya ait mimarî bezeme parçaları ele geçirilmiştir. Bu dönem çalışmalarında bulunan örneklerden biri tapınağın konsollu *geison* kısmına ait olduğunu düşündüğümüz eserdir (Resim: 6). Üzerine işlenen ters düz palmet bezemesi, altındaki yumurta ve inci boncuk dizisi ile akantus yaprağının işlendiği dışa çıkıntılı bu parça ile tapınağın doğu ön tarafında bulunan üzerinde açık ve kapalı palmetin işlendiği, çörtenin yer aldığı sima parçası (Resim: 7) boyutlarıyla dikkat çekmektedir.

Mimarî bezeme parçalarının yanı sıra, frize işlenmiş çok sayıda insan ve hayvan figürlerine ait parçalar da ele geçirilmiştir (Resim: 8- 9). 2006-2008 kazı dönemlerinde ortaya çıkarılan figürlerdeki, miğfer, kılıç ve kalkan gibi parçalardan hareketle frizde savaş sahnesinin işlendiğini söylemiştik. 2009 kazı döneminde çıkan parçalarda bunu desteklemektedir.

Karakafa Tepe Sondajı

27-31 Temmuz 2009 tarihlerinde kentin doğu tarafında, Bandırma Körfezi'ne yakın bir alanda Aşağıyapıcı yolunun batı tarafında bulunan Karakafa Tepe'de sondaj çalışması yapılmıştır. 3x3 m. ölçülerinde açılan sondajda -2.00 m. derine inilmiştir. Tarım toprağından itibaren kum kaplı zemine ininceye kadar tabakalanmanın olmadığı görülmüş ve karışık hâlde seramik parçaları tespit edilmiştir (Resim: 10). Özellikle kum tabakasının hemen öncesi kısım yoğun seramik buluntusuyla dikkati çekmektedir. Çalışma sonucu bu alanda bir yerleşimin varlığını gösteren tabakalaşmaya rastlanmaması ve yoğun biçimde bulunan ve etütlük olarak bile değerlendirilemeyecek kadar küçük parçalara ayrılmış olan seramikler kentteki seramik işliklerinin burayı çöplük olarak

⁴ S. Saltuk, Arkeoloji Sözlüğü (1993) 85, L.XIX

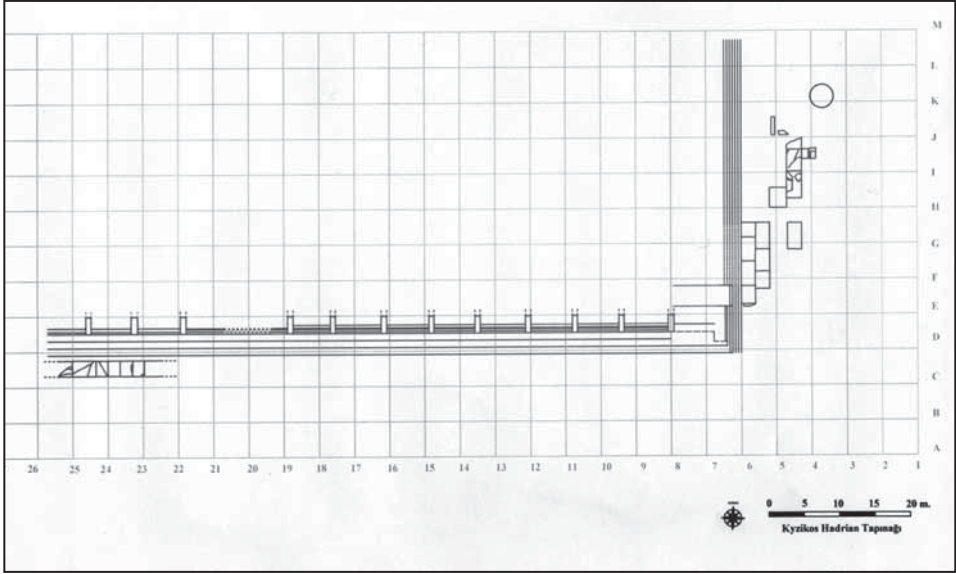
kullanmış olabileceklerini akla getirmektedir. Açmada unguentarium, kandil ve pişmiş toprak figürinlere ait parçalar bulunmuştur (Resim: 11-12).

Sualtı Çalışmalar

2008 yılında yapılan kısa süreli çalışmalardan sonra, bu sezon Hytos Limanında (Resim: 13) 06-13 Temmuz 2009 tarihlerinde Prof. Dr. Mustafa Şahin yönetimindeki Bursa Uludağ Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü elemanları tarafından yapılan daha kapsamlı çalışmalarda mendireğin son durumu tespit edilmeye çalışıldı. En geniş yeri 13 m. olan, 84 m. uzunluğundaki antik Hytos Limanı'nın mendireğinin yapımında 1 m. den 2.5. m. ye varan uzunluklarda blok taşların kullanıldığı anlaşılmıştır (Resim: 14).

*Total Station*la yapılan ölçüm çalışmalarında liman mendireği ve çevresinde 238 adet blok taş tespit edilmiştir. Bu blok taşların büyük çoğunluğu 1-2.5 m. uzunluğunda dörtgen formdadır. Bu blok taşlar kenetlerle birbirlerine bağlanmıştır. Bloklar arasında dolgu malzemesi olarak da "Roma harcı" kullanılmıştır. Ayrıca çalışmalar sırasında bir de taş çapa tespit edilmiştir (Resim: 15).

Hytos Limanı'nın yapımında kullanılan malzeme, yapım tekniği ve Kyzikos antik kentinin tarihî ışığında liman mendireğinin M.S. 1-2. yüzyıl, özellikle Hadrianus Döneminde yoğun olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Antik çağda Ege ve Karadeniz arasında deniz ticaret ağının en önemli liman kentlerinden biri olduğu düşünülen Kyzikos antik kenti Hytos Limanı'nın sadece Antik Çağda değil, Ortaçağda ve Osmanlı Döneminde de kullanıldığı düşünülmektedir. Ancak bilimsel bir sonuca varabilmek ve liman kullanımına dair kesin tarihlemenin yapılabilmesi için sondaj çalışmalarının yapılarak liman bölgesindeki dolgu tabakasının altında kalan verilere ulaşılması gerekmektedir.



Çizim: 1



Resim: 1



Resim: 2



Resim: 3



Resim: 4



Resim: 5



Resim: 6



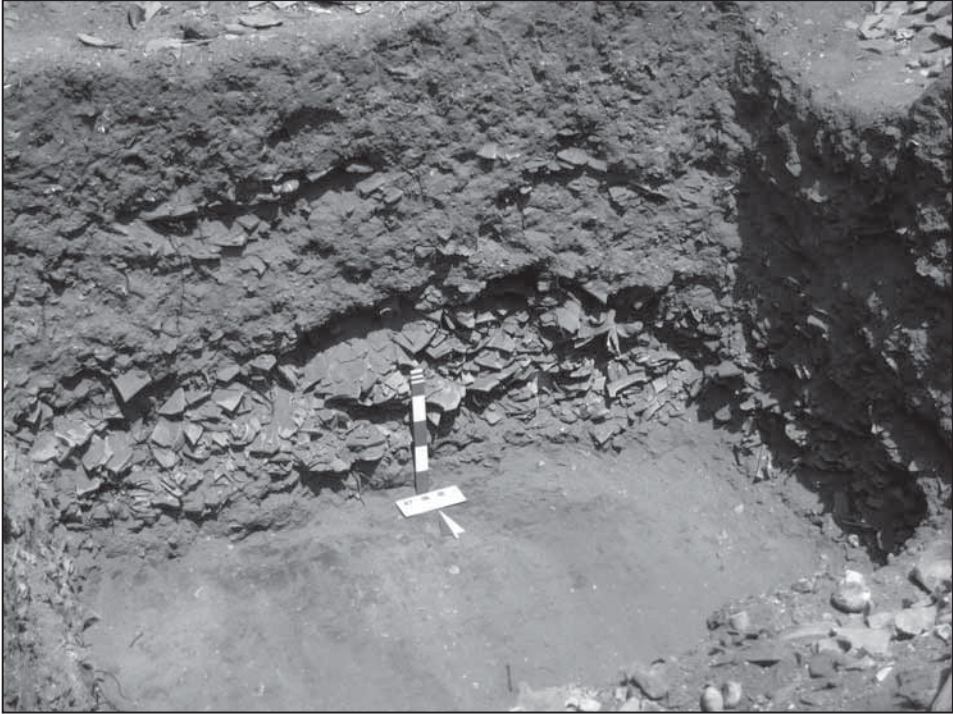
Resim: 7



Resim: 8



Resim: 9



Resim: 10



Resim: 11



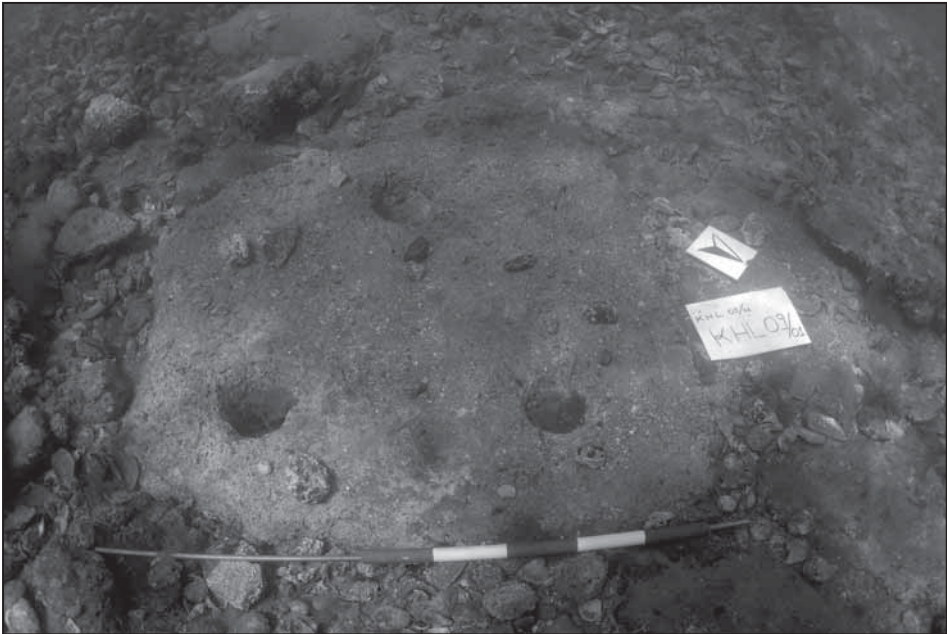
Resim: 12



Resim: 13



Resim: 14



Resim: 15

2009 YILI ALARA KAZISI

Osman ERAVŞAR*

Antalya İli, Alanya İlçesi Okurcalar Kasabası sınırları içinde bulunan Alara Kalesi ve Ortaçağ yerleşmesindeki kazı çalışmaları 27 Temmuz - 21 Ağustos günlerinde T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izniyle gerçekleştirilmiştir. Kazıda, Selçuk Üniversitesi'nden sanat tarihçisi, arkeolog olmak üzere toplam beş bilim adamı ve 18 öğrenci katılmış, ayrıca kazı çalışmaları sırasında toplam 9 işçi çalışmıştır. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden Arkeolog Yıldız Şahin, kazımızda Bakanlık temsilcisi olarak görev almıştır. Kazı çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü DÖSİMM Saymanlığı tarafından finanse edilerek desteklenmiştir. Ayrıca, Suna İnan Kıraç Vakfı, Akdeniz Medeniyetlerini Araştırma Enstitüsü ile Okurcalar Belediyesi tarafından sağlanan destekler de çalışmalara ivme katmıştır.

Geçen yılki kazı sezonunda çalışmalarına başladığımız alanlar ve bu sene ilk defa kazısını yapacağımız yeni çalışma bölgeleriyle birlikte, bu yılki kazı sezonumuzda da yedi farklı alanda, kazı çalışmaları yapılmıştır. Kazının ilk beş yıllık programına bağlı olarak 2007 yılında başlanılan kazı çalışmalarına geçen yıl olduğu gibi bu yılda devam edilmiştir. 2009 yılı kazı sezonunda, önceki yıllarda çalışmalarına başlanan İç Kale Köşk kazısı, Aşağı Hamam ve Demirci Atölyesi kazılarını tamamlamak öncelikli hedef olarak belirlenmiştir. Bu kazı alanlarının dışında, Kasırlı Hamam'ın güneybatısındaki bölüm, İç Kale Kapısı ve çevresindeki alanlarda, Orta Kale Yapı Kalıntısı, Aşağı Kent Yapı Kalıntısı'nda kazılara başlanmış, yerleşim alanında belirlenen bazı noktalarda sondaj çalışmaları yapılmıştır. Kazı çalışmalarının yanı sıra, fotogrametrik belgeleme ve ölçümleme çalışmalar ile çevrede yüzey araştırmaları ve basit onarım çalışmaları da yapılmıştır.

Rölöve ve Fotogrametrik Çalışmalar

Geçen yıllarda kazısı başlanan veya tamamlanan kazı alanlarında rölöve projelerinin alınması çalışması başlatılmıştır. Bu kapsamda, Ayazma Şapeli'nin rölöve ve restorasyon projesi hazırlanmış ve onaylanmak üzere Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na gönderilmiştir. İç Kale'de kazısı tamamlanan Kasırlı Hamam ile Aşağı Hamam'ın rölöve ve ölçümleme çalışmaları yapılmıştır.

* Doç.Dr., Osman ERAVŞAR, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Selçuklu-Konya/TÜRKİYE. eravsar@selcuk.ed.tr.

Kazı alanında kot farklılıklarının yüksek olmasına bağlı olarak ölçümleme çalışmalarında optik cihazlar (Laserli *Total Station*) kullanılmıştır. Özellikle İç Kale'nin bazı bölümlerine ulaşımın zor olması sebebiyle tamamının ölçülmesi yapılamamıştır. Rölöve çalışmalarında geçen yıl çalışmaları yapılan *Laser Scanner* tarama sonuçları da kullanılmıştır.

Kazı Çalışmaları

İç Kale ve Köşk Kazısı

İç Kale'nin kazı önündeki mekân ve hamamın batısındaki bölüm olmak üzere iki farklı alanda kazı çalışmaları yoğunluk kazanmıştır.(Çizim: 1) (Resim: 1) Önceki yıllarda, Kasırlı Hamam olarak literatüre giren yapı ile kasır olduğu belirtilen yapının kazısı tamamlanmıştı. İç Kale'nin güneyinde bulunan kale kapısı ile saray arasında kot farkının olduğu da dikkate alınmış ve İç Kale giriş kapısından itibaren yukarı bölümlerle olan ulaşımın nasıl sağlandığı, İç Kale'nin batı bölümündeki mekânlarla olan ilişkisi, ayrıca sarayın İç Kale'de nerede olduğu sorularına yanıt sağlayacak verileri ortaya koymak amacıyla kazılara başlanmıştır. Ayrıca İç Kale girişinde bulunan döküntü içinde saraya ait olabileceğini düşündüğümüz kalıntıların da bulunması hedeflenmiştir. Yer yer görülen kayalık zemin ile dolgu bölümleri birbirinden ayırmanın verdiği kolaylık ile çalışmalara dolgu zeminin yoğun olarak bulunduğu Kasırlı Hamam'ın güneybatısından başlanmıştır. Burada önceki kazı sezonunda ortaya çıkarılan basamakların varlığından hareketle benzeri bir basamak sırasının kale kapısına doğru yönelmiş olabileceği öngörüsünde bulunulmuştur. Bu doğrultuda dar koridorun hizasından aşağı doğru başlanan çalışmaların başlangıcında -70 cm. kotunda bir basamak bulunmuş, bu basamağın devamını ortaya çıkarmak için kuzeybatıdan güneydoğuya doğru (İç Kale kapısının girişine doğru) çalışmalara devam edilmiştir. (Resim: 2) Çalışmalar ilerledikçe bir kavis çizerek iç kapıya doğru yönelen, kayaya oyulmuş bir merdiven olduğu anlaşılmış ve bu merdivenin takibine karar verilmiştir. Giriş kapısının olduğu alanda yüzey toprağından -1.80 m. kotuna kadar inilmiş ve kale kapısının eşik taşı ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda ana kayaya işlenmiş, başladığı noktadan batıya doğru hafifçe kavis yapan, farklı yüksekliklerde 10 adet basamağı olan bir merdiven açığa çıkarılmıştır. Çalışmalar sırasında yukarıdan düşen ve İç Kale kapısının önünü tıkayan iri moloz taş blokları kaldırılmıştır. Bu bölümde yapılan hafriyatın içinde formları bozulmuş çok sayıda seramik parçası ile kırık hâlde küçük çini parçaları bulunmuştur.

Kasırlı Hamam'ın batı tarafında yarısı yıkık bir hâlde olan tonozlu bir bölüm bulunmaktaydı (Resim: 1). 2008 kazı sezonunda bu yapının işlevi ve saray ile olan ilişkisini ortaya çıkarmak amacıyla yapının giriş olarak kullanıldığı düşünülen bölümden başlanarak iç kısımlarına doğru ve batı cephede kazı çalışmaları yapılmıştı. 2009 yılı kazı çalışmaları, bu mekânın üst örtüsünde ve önündeki bölümde devam ettirilmiştir. Tamamen

dolgu toprakla ve sarayın üst katlarındaki duvar yıkıntıları ile dolmuş olan bu bölümdeki kazı çalışmalarının amacı, 3 No.lu tonozlu mekânın hamam ile olan mekân ilişkisinin ortaya çıkarılması ve yıkılma tehlikesi geçiren bölümlerin sağlamlaştırılarak üzerindeki yükün hafifletilmesidir. 2.50 x 2.00 m. ölçülerindeki alanda -70 cm. derinlikte toprak hafriyatı yapılmış, yapının 1. kat zemin döşemesine ulaşılmıştır. Zemin döşemesinin ortaya çıkarılmasıyla birlikte buradaki çalışmalara son verilmiştir. Zemin döşemesinin iklim şartlarından etkilenmesini önlemek için 5 cm. lik toprak tabakası ile üzeri kapatılmıştır. Çalışma esnasında bu hafriyat içinden bol miktarda çatı kiremidi olduğunu düşündüğümüz pişmiş topraktan kaplama malzemesi ele geçirilmiştir.

İç Kale'deki diğer bir kazı alanı da Kasırlı Hamam'ın güney-batısında yer alan yapı kalıntısıdır (Resim: 1, 3). Bu alanın bütünü H açması olarak isimlendirildi. Bu açmada yapılan çalışmaların ayrıntılı tanımlanabilmesi için açma içindeki mekânlarda kendi içlerinde alt kod dilimlerinde kodlandırıldı.

Açmanın kuzeyindeki mekân H1 açması olarak adlandırıldı. 2008 yılı kazı çalışmalarında bu alanın önünde bulunan "G" kodlu açmada yapılan çalışmalar ile ortaya çıkarılan dört basamağın, üst kata doğru devam ettiği anlaşılınca, kazılar bu alana doğru kaydırıldı. Bu bölümdeki taş yığınları altında özgün mekânların niteliğinin anlaşılabilmesi, sarayın idare bölümlerinin açığa çıkarılabilmesi düşüncesiyle çalışmalara başlandı. Çalışmaların hedefinde sarayın asıl bölümünün burası olduğu hipotezi bulunuyordu. Bu bağlamda sarayın yönetim mekânının burası olabileceği ve bu düşüncenin ispatı için yapım geleneği ve tekniklerinin tespit edilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu alandaki kazı çalışmalarının hedefi, ana mekânın dağıtım işlevini üstlenen yapının giriş bölümünün ortaya çıkarılması idi. Bu amaç doğrultusunda üst örtüden ve yan duvarlardan yıkılarak alan içine dolan yapı malzemeleri düzenli bir biçimde kaldırılarak, alanın içinde belirlenen bölgelerde istiflendi. Yapının batı, doğu, güney ve kuzey duvarları ortaya çıkarıldı. Aynı zamanda kuzey duvarında bir kapı açıklığı tespit edildi. Mekânın duvarları üzerinde sıva üzerinde fresk parçaları ve küçük kiremitlerin varlığı tespit edildi. Buradaki çalışmaların tamamlanmasının ardından bitişikteki mekâna geçildi.

H2 açma kodu olarak tanımlanan bu mekân, küçük bir dağıtım mekânıydı. Mekânın kuzeyinde bir açıklık bulunduğu, muhtemelen burada saraylarda gördüğümüz balkon benzeri bir açıklıkla ilişkili olabileceğinden hareketle kazılara başlandı. H1 açmasının kuzey duvarında ortaya çıkarılan kapı açıklığından itibaren H2 açmasına doğru duvar takibi yapıldı. Üst örtü ve duvarların moloz yığınlarının kaldırılmasıyla burada küçük bir mekânın olduğu tespit edildi. Bu mekânın doğu, güney ve kuzey duvarları ortaya çıkarıldı. Yapılan çalışmalarla mekânın kuzey-doğu ve güney duvarlarında da birer kapı açıklığı bulunduğu tespit edildi. Çalışmalarla küçük fresk parçaları ve üst örtüye ait olduğu düşünülen kiremit parçaları ortaya çıkarıldı. Bu mekânın güneybatısında bulunan bitişikteki mekânın kazısına başlandı.

H3 açma kodlu mekâna iki farklı giriş ile ulaşılır. Bu girişlerden H2 açmasının güneyindeki kapı açıklığı doğrudan mekânın içine açıldığı, yapılan kazı sonucunda anlaşılmıştır. H1 açmasının kuzeyindeki kapının da bu alana açıldığı anlaşıldı. Bu iki açıklığın bu alana doğru yönelmesi, alanın büyüklüğü de dikkate alınırsa, kazı yapılan bu mekânın, yapının en geniş kısmı olabileceği ve muhtemelen aranan sarayın asıl bölümünün burası olduğu sonucunu bize göstermektedir. Bu mekânın içinde de tıpkı diğerlerinde olduğu gibi üst örtü ve duvar yıkıntılarında düştüğü anlaşılan moloz taş parçalarıyla dolu olduğu görülmektedir. Tamamına yakını yıkılmış olan batısındaki duvardan itibaren güneye doğru duvar takibi yapılarak mekânın planının ortaya çıkarılması hedeflendi. Üst örtüsü ve duvarların yıkılmasıyla meydana gelen moloz yığını temizleme çalışmaları sırasında -25 cm. kotunda *in situ* düzgün dikdörtgen sıralı zemin döşemeleri ve batı duvarı ile kuzey duvarının kesiştiği yerde duvara sıva ile tutturulmuş firuze renkli çiniler yine *in situ* ortaya çıkarıldı. Bu buluntular, mekânın nitelik olarak gösterişli bir duvar örgüsü ve süslemelere sahip olduğunu göstermektedir. Kazı çalışmalarında kırık ve farklı özelliklerde küçük çini parçaları ve duvarlardan düştüğünü tahmin ettiğimiz boyalı sıva parçaları bulundu. Buradaki kazı çalışmaları sonunda kazılan alanların ölçüleri alınmış ve ortaya çıkarılan mekânların fotoğrafları çekilip belgelenmiştir.

İç Kale'deki bir diğer kazı alanı, kale kapısının önünde ortaya çıkarılan basamakların batısında, üst örtüsü yıkılmış güneyde sur duvarına bitişik bir mekânda yapılmıştır. Duvarları da kısmen yıkılmış olan mekânın içinde sarayın üst kotlardaki bölümünden düşen yapı elemanları yer alıyordu. Muhtemelen kale görevlileri tarafından kullanılan bu bölümün mekân işlevini anlamak ve basamaklarla olan bağlantısını ortaya çıkarmak amacıyla kazılara başlandı.

3.90 x 3.65 m. ölçüsündeki mekânın giriş açıklığından, içine doğru sürdürülen çalışmalarda zemin kotu olarak kapı eşiği kabul edildi. Kareye yakın olan mekânın güney duvarı, sur duvarı olmasına karşılık mekânın diğer duvarları arasında organik bir bağ olmadığı anlaşıldı. Kapı eşiğindeki moloz yığını temizlenerek, mekânın içinde kısmen hafriyat çalışması yapılmıştır. Güneybatı köşesinde 1 x 1 m. ölçülerinde, zemini bulmak için bir sondaj açılmıştır. -55 cm. derinliğe inilmesine rağmen zemine ulaşamamıştır. Güneydeki sur duvarı kotunun çok aşağılarda olduğu dikkate alınırsa, zemin kotunun daha alt seviyelerde olması gerektiği öngörülmektedir. Ancak tek bir girişin olması kotun daha alt seviyelerde olamayacağına da işaret etmektedir. Alandaki kazı çalışmaları sırasında yer yer formları bozulmuş seramik parçaları ve kırık çiniler ele geçirilmiştir. Bunların sarayın üst bölümlerinden buraya döküldüğü anlaşılmaktadır. Mekânın ölçüm ve fotoğraflandırma çalışması yapılmış ve gelecek yıl çalışmalara bu alan çevresinde devam edilmek üzere, bu sezon çalışması sonlandırılmıştır.

ORTA KALE, A1 VE A2 AÇMALAR

Sarp bir kayalık üzerine kurulu bulunan Alara Kalesi, Dış Kale, Orta Kale ve İç Kale'den oluşur. İç Kale, kayalık alanın en tepe noktasında yer alır. İç Kele'ye çıkan yol üzerinde kale girişinin güvenliğini artırmak amacıyla bir kale kapısı daha inşa edilmiştir. Dış Kale surları ise Alara Çayı kenarından başlayarak yerleşmeyi en dıştan kuşatır. Yerleşmenin içinde ise askerî anlamda güvenli özel bir bölge daha inşa edilmiştir ki, burası Orta Kale'dir. Orta Kale'de girişten itibaren bir dizi yapı birbiri ardınca konumlanmıştır. Orta Kale'deki bu yapıların niteliklerinin ortaya çıkarılması amacıyla bu alanda bu kazı sezonunda çalışmalara başlanmıştır (Resim: 4). A1 açması olarak kodlanan çalışmalarda, burçların hemen arkasında kalan mekânın tamamen ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. (Resim: 5)

Mekânın içinin oldukça fazla dolduğu, aynı seviyede olmayan kottan anlaşılmaktadır. Bu nedenle, üç farklı mekândan oluşan alanda doğudaki mekanda kazı çalışmalarına başlanmıştır. Farklı kot ve değişken tesviyeden dolayı -80 cm. ile -30 cm. arasında hafriyat yapılmıştır. Mekânın güney duvarı toprak ve taş yığınının altından çıkarılarak tanımlama imkânı elde edilmiştir. Mekânın bir kısmının ana kaya üzerine oturtulduğu, kaba yonu taştan inşa edilen yapının üst örtüsünün ahşap hatıllı olduğu buluntulardan anlaşılmıştır. Homojen bir duvar kalınlığı olmamakla birlikte, ortalama 40 cm. kalınlığında olan duvarlar, belli bir seviyeye kadar yıkılmıştır. Mekânın güney duvarının da ortaya çıkarılmasıyla yapının yaklaşık 6.00 x 3.80 m. ölçüsünde olduğu anlaşılmıştır. Yapının içinde, güney duvarının ortasında yaklaşık 1.20 m. uzunluğunda bir duvar kalıntısı dikkati çeker. Bu duvar muhtemelen, mekân içindeki ana kayayla birleştirilmiş tesviye duvarıdır. Yapının doğu duvarı yıkılmıştır. Muhtemelen giriş de bu cepheden sağlanmaktaydı.

Yapının içinde yapılan hafriyat çalışmalarında, 3 adet sikke ele geçirilmiştir. Bunlardan birisi oldukça fazla korozyona uğradığı için dönemi hakkında fikir yürütülememiştir. Diğer iki sikkeden birisi üzerindeki yazıdan Selçuklu Dönemine, diğerinin ise Bizans Dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Açmada bunların dışında metal olarak; ok ucu, zil, nal, çivi ele geçirilmiştir. Ayrıca çok sayıda formu olmayan sırlı ve sırsız seramik parçaları da bulunmuştur.

A2 açması, A1 açmasının batısında, hemen bitişiğinde yer almaktadır. 4.30 x 4.00 m. genişliğinde olan bu mekânın girişi kuzeybatı köşededir. Giriş açıklığı 85 cm. olan mekânın girişi, 80 cm. kuzeye bir koridor gibi taşırılmıştır. Ardı ardına yapılmış olan A1 ve A2 açmaları arasında geçiş yoktur. Bu mekânda üç gün süren çalışmalarda yaklaşık olarak -70 cm. kotta derinliğe inilmiştir. Mekân da metal cürüfler, çeşitli boyutlarda çiviler, ok ucu, kemer tokası, metal kapı unsurları ve formu olmayan sırlı ve sırsız seramik parçaları bulunmuştur. Bu mekândaki çalışmaların tamamlanmasından sonra önümüzdeki yıl devam edilmek üzere kazılara son verilmiştir.

AŞAĞI HAMAM KAZISI

C Açması

Önceki yıllarda açığa çıkarılan hamam ve çevresindeki kazı çalışmalarına alanın kuzey doğu yönünde genişletilerek C1 açması ortaya çıkarılmıştır (Çizim: 2) (Resim: 6). 2008 sezonunda da C ve C1 açmasında çalışılmış, böylece çalışılan alanlarda kazı çukurları derinleştirilmiştir.

Daha önceki sezonlarda ortaya çıkarılan mimarî yapı kalıntılarından yola çıkılarak yaptığımız değerlendirmelerde alanın, atölyelerin yan yana sıralanmasıyla oluşmuş ticarî bir yapı grubu olduğu kanısına varıldı. Alara Çayı'nın kenarında bulunan hamam kalıntısı da bu kanıyı destekler niteliktedir. Açmada ortaya çıkarılan duvarların takibi yapılarak birbirine bağlı olan farklı mekânların güney ve kuzey yönde sıralandığı, bu mekânların belirli bir plan sistematığının bulunmadığı anlaşılmıştır. Bu duvarlardan birisi, iki mekân arasına çapraz olarak yerleştirilmiş eski bir yapının temelleri üzerine yeni bir dönemde inşa edildiğini göstermektedir. Bu sezonda, 3 adet ardı ardına inşa edilmiş mekân ortaya çıkarılmıştır. Mekânların dört duvarı net olarak ortaya çıkarılamamış, buna karşın çalışılan süre içinde kuzey ve güney duvarları net bir şekilde tespit edilmiştir. Kazı çukuru, doğuya doğru genişletilmiş ve yol hizasındaki kottan yaklaşık -2 m. derinliğe ulaşılmıştır. Burada mekânın batısındaki mekânları birbirinden ayıran bir duvar olmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca bu bölümde yer döşemesine benzeyen düzgün taşlara rastlanmıştır. Fakat oldukça küçük bir yeri kapladığı için net bir yorum yapılamamıştır.

Çalışmalar sırasında kuzey-güney doğrultusunda uzanan niteliksiz bir duvar ortaya çıkarılmıştır. Bu duvarın altında ve çevresinde daha aşağı kotlara doğru devam eden *pithos*lar tespit edilmiştir (Resim: 8). Önceki sezonlarda yapılan çalışmalar ve bu yılki çalışmalarla beraber açmanın genişliği kuzey-güney yönde 15.40 m., doğu ve batı yönde 11.03 m. ye ulaşmıştır.

Bu çalışmalar sırasında madenî eşya olarak bolca çivi, at nalı, yüzük, küpe ve tanımlanamayan metal objeler bulunmuştur. Ayrıca Roma ve Selçuklu Dönemlerine ait 6 adet mangır, 9 adet sikke ele geçirilmiştir. Bunun yanında toprak altında formunu korumuş, fakat olduğu yerde tamamen çatlamış tandır ve *pithos* kalıntılarına rastlandı.

Çalışmalar esnasında az sayıda ortaya çıkarılan duvar çinilerinden biri, iki kolu kırılmış haç formudur. Bu çini, İç Kale Hamamı'ndaki çinilerle aynı özelliktedir. Kaleye ait olan bu çini parçasının C açmasında bulunması akla buralarda yakın bir yerlerde bir çini fırınının olabileceğini getirmektedir. Bu ihtimal ilerleyen yıllardaki çalışmalarda kesinlik kazanabilir. Taş ağırşaklar da, bu buluntular arasındadır. Bunların yanında kandil parçaları, sırlı sırsız oldukça fazla seramik ve kırılmış hâlde cam parçalarına da rastlanmıştır.

K Açması

2008 sezonunda Demirci Atölyesi'nin güneydoğusunda mimarî kalıntılar olduğu

yapılan sondaj çalışmalarlarıyla belirlenmişti (Resim: 6). Dış kale surlarına bitişik bir alan içinde kalan bölgede, surların Aşağı Hamam yapılar topluluğu ile olan ilişkisinin anlaşılması hedefi doğrultusunda kazı çalışmalarına başlandı. Sondaj çalışmalarında ortaya çıkarılan duvar kalıntısı takip edilmiştir. Böylece öncelikle yapının güney duvarı ortaya çıkarıldı, daha sonra sırasıyla doğu, kuzey ve batı duvarlar bulundu. Yapının çevresiyle olan ilişkisinin anlaşılması için duvarların dışında kalan alanda da çalışmalar sürdürüldü. Dört duvar ortaya çıkarıldıktan sonra, yapının iç kısmındaki çalışmalara başlandı. Yaklaşık, 1.50 m. kotuna inildi. Ancak yapının özgün zeminine ulaşamadı. Tek üniteli bir oda olduğu anlaşılan yapının çeperinde başka bir yapı bulunmadığı, dışarıdan da bir başka mekânla bağlantısının olmadığı anlaşılmıştır (Resim: 7).

Yapının kuzeydoğu köşesinde iki basamaklı, merdiven şeklinde mimarî bir kalıntı dikkati çekmiştir. Basamakların devam edip etmediği önümüzdeki sezonda yapılacak olan çalışmalardan sonra anlaşılacaktır. Çalışmalar sırasında küçük, cam ve seramik parçaları dışında başkaca bir buluntu ele geçirilmemiştir.

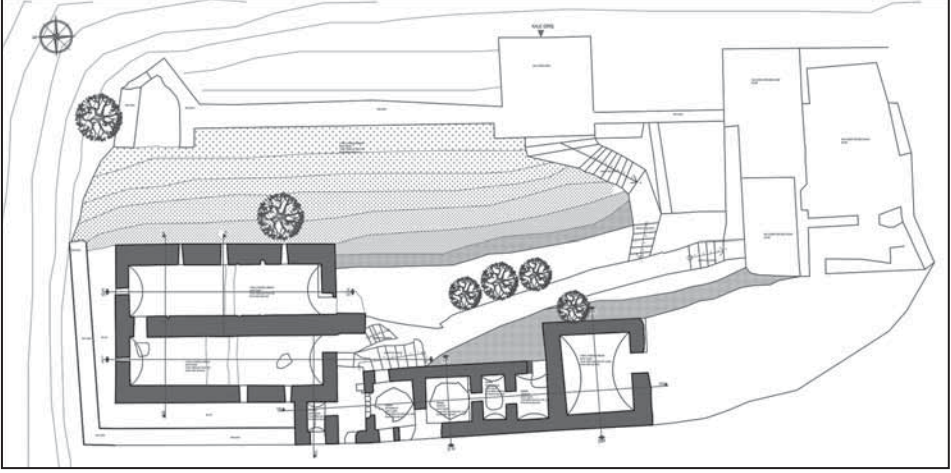
Yapı Kalıntısı Kazısı (103 Ada, 4 Parsel)

Önceki yıllarda dış kale surları içinde, Aşağı Hamam'ın güneydoğusunda bulunan ve kuzey ve doğu duvarı ayakta olan yapı kalıntısının kazı çalışmalarına başlanmıştır (Resim: 9). 2009 kazı sezonunda, zemine ulaşabilmek ve yapıyı tanımlayabilmek için çalışmalara devam edilmiştir.

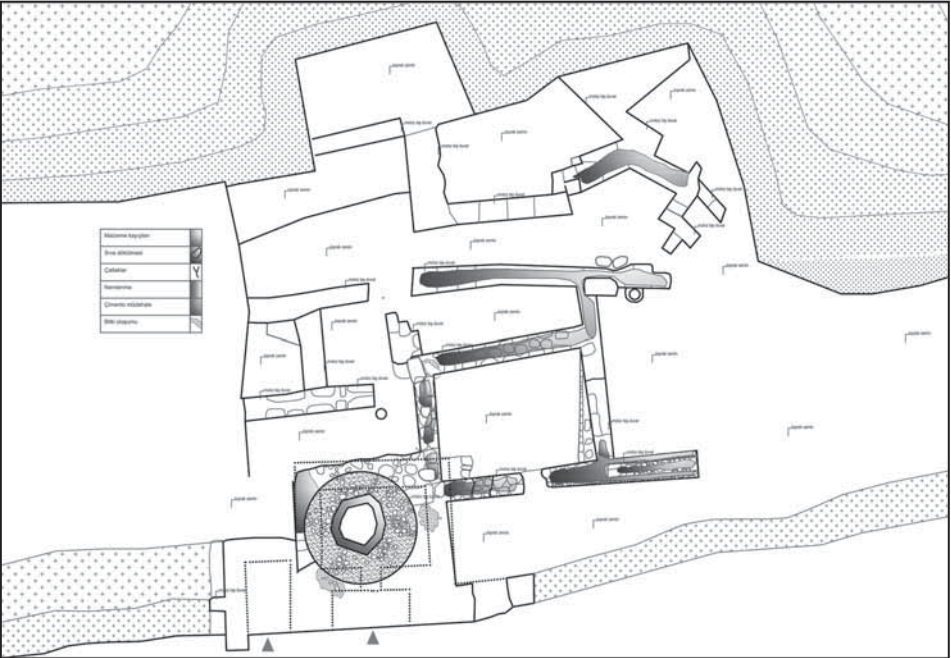
Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alanı kapladığı bilinen yapıda öncelikle, toprak hafriyatının kaldırılmasına ağırlık verilmiştir. Yapı içindeki yaklaşık 80 cm. lik bir hafriyat kaldırılmıştır. Bu derinlikte zemine ulaşamayınca, yapı içinde sondaj açılmasına karar verilmiştir. Güneybatı köşesinde, doğu - batı yönünde 3.80 x 1.30 m. ölçülerinde bir sondaj açılarak muhtemel zemin kotu tespit edilmiştir. -80 cm.e zemin kotunda, belirli bir tabakada harç izine rastlanmıştır. Bunun yanında güney duvarının merkezinde mihrap olduğu düşünülen, bir de niş ortaya çıkarıldı. Bu niş yaklaşık 1.00 m. genişliğinde, 95 cm. uzunluğundadır.

Bu mimarî kalıntının köylülerin verdiği bilgi doğrultusunda bir mescit olduğu anlaşılmıştır. 7.90 x 12.10 m. ölçüsündeki mescidin 1950' li yıllarda bir kitabesinin bulunduğu, ancak bu kitabenin, yapının bulunduğu alanın tarlaya dönüştürülmesi sırasında sökülerek dereye atıldığı, bu esnada yapının batı ve güney duvarının da yıkılarak tarlaya dâhil edildiği öğrenilmiştir. Yapının girişi batı cephesinde kuzey duvarına yakın bir mesafede olduğu kazı sonucunda bulunmuştur.

Kaba yonu taşla inşa edilen yapının üst örtüsünden günümüze hiçbir şey kalmamıştır. Muhtemelen ahşap bir örtüye sahip olan yapının, hangi tarihe kadar faaliyet gösterdiği de bilinmemektedir. Duvar yüzeylerinde yapılan incelemede yapının üç farklı döneme ait duvar tekniğine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu alandaki çalışmalara 2010 yılı sezonunda devam edilecektir.



Çizim 1: İç Kale Sarayı ve çevresinde kazı alanı vaziyet planı.



Çizim 2: Aşağı Hamam ve çevresi kazı alanı vaziyet planı.



Resim 1: İç Kale Sarayı ve çevresinin panoramik görüntüsü.



Resim 2: İç Kale'de açığa çıkarılan basamaklar.



Resim 3: H kazı açmasının kazı sonrasındaki durumu.



Resim 4: Orta Kale'de kale kapısı arkasında bulunan yapı kalıntıları.



Resim 5: Orta Kale'de yapı kalıntılarının kazı sonundaki durumu.



Resim 6: Aşağı Hamam ve Demirci Atölyesi kazı alanı.



Resim 7: K açmasının kazı sonrasındaki durumu.



Resim 8: Aşağı Hamam'da ortaya çıkarılan *pithos*.



Resim 9: Yapı kalıntısı kazı alanının kaleden görünüşü.

2009 YILI GÜLPINAR KAZILARI (30.YIL)

Coşkun ÖZGÜNEL*
Davut KAPLAN

2009 yılı Gülpınar Kazıları, 03 Ağustos-12 Ekim 2009 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Başkanlığım altında yürütülen kazı çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ve maddî katkıları ile Kültür ve Turizm Bakanlığı, Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü ve Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin maddî destekleriyle gerçekleştirilmiştir. Adı geçen kurumlara teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Efes Pilsen İçecek gurubuna, Gülpınar Belediyeyi Başkanı Recep Şahin ve belediye çalışanlarına maddî ve manevî yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Bilimsel çalışmalarımıza katkıda bulunan, kazı heyeti üyeleri Doç. Dr. Turan Takaoğlu (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü), Doç. Dr. Erhan Öztepe (A.Ü. DTCF, Klâsik Arkeoloji Anabilim Dalı), Yrd. Doç. Dr. Tayyar Gürdal (Karaelmas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü), Araş. Gör. Davut Kaplan'a (A.Ü. DTCF, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı) teşekkür ederim.

2009 yılı çalışmalarına Kültür ve Turizm Bakanlığı'nı temsilen katılan Çanakkale Arkeoloji Müzesi'nden Arkeolog Musa Tombul'a teşekkür ederim.

Kazı sezonu boyunca Restoratör Arkeolog Çilem Yavşan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans öğrencisi), Arkeolog Engin Coşar (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi, Yüksek Lisans öğrencisi), Arkeolog Abdulkadir Özdemir (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans öğrencisi), Arkeolog Güven Sevcen, Arkeolog Özge Yurtsevenler Düzdağ, arkeoloji öğrencisi Melike Çakmak (A.Ü. DTCF, Arkeoloji Bölümü), Canan Güntürkün (İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü öğrencisi) ve muhasebe sorumlumuz Yurdakul Biçer büyük bir özen göstererek çok ağır şartlarda bizlerle çalışmışlardır.

Smintheion kazı ve onarım çalışmaları, 2009 yılında iki ayrı alanda sürdürülmüştür. Birinci çalışma alanı, 2004 yılında başlanan ve kutsal alanın kuzeyinde tapınağa gelen Roma Dönemi kutsal yolu altında varlığı saptanan Prehistorik Dönem yerleşmesine yönelik olarak devam etmiştir. İkincisi ise 2008 yılında başlanan Roma Hamamı kazı çalışmalarıdır.

* Prof. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü 0600 – Sıhhiye, Ankara/TÜRKİYE.
Dr. Davut KAPLAN, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 21280, Diyarbakır/TÜRKİYE.

A. PREHİSTORİK (KALKOLİTİK GÜLPINAR) YERLEŞİM KAZI ÇALIŞMALARI

Kalkolitik Gülpınar yerleşiminde 2009 sezonunda yapılan kazı çalışmaları, Glp 09/01 ve Glp 09/02 No.lu sondajlarında gerçekleştirilmiştir.

Glp09/01 No.lu sondaj (Resim 1): 10x5 m. genişliğindeki Glp 09/01 No.lu açmada yapılan kazı çalışmaları 2008 yılında yapılan çalışmaların devamı niteliğindedir. Çalışmalar Roma Dönemi yapı kalıntıları arasında devam etmiştir. Roma Dönemine ait kutsal yolun batısında yapılan çalışmalarda, caddenin tahribata uğradığı, fakat cadde ile paralel giden 53cm. genişliğinde açıldığı kadarıyla 10 m. uzunluğunda birbirine paralel uzanan kuzey-güney uzantılı 2 adet kireç-harçlı moloz taşlarla örülmüş Roma Dönemine ait duvar yapısı tespit edilmiştir. Roma Dönemine ait bu iki duvar arasındaki mesafe 2.50 m.dir. Yapı kalıntıları arasında çok sayıda *pithos* parçalarının ele geçirilmesi, Roma Döneminde buranın depo olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Ayrıca bu duvarlar arası doğu-batı yönünde çamur-harçlı moloz taşlarla örülmüş duvarlar tespit edilmiştir. Bu alanda geç dönemde de yerleşimin devam ettiğini ve farklı işlevlerde kullanıldığını göstermektedir. Roma Dönemi yapı kalıntıları arasında yapılan prehistorik çalışmalarda yoğun bir tahribatın varlığı gözlenmiş olup mimarî yapı kalıntılarında rastlanmamıştır. Ana kayanın üzerinde 30-40 cm. lik bir tabaka ile temsil edilen yerleşimin bu kısımda da devam ettiği gözlenmiş, fakat bu alanın diğer kısımlara göre tahribatı daha fazla olmuştur. Glp09/01 No.lu sondajda ele geçirilen prehistorik buluntular arasında çok sayıda deniz kabuğundan çeşitli takılar/kolyeler, 4 adet kemik âlet, 2 adet yassı balta, 1 adet pişmiş toprak heykelcik başı ele geçirilmiştir. Ayrıca çok sayıda Kalkolitik Döneme ait çanak-çömlek parçaları, hayvan kemikleri, öğütme taşları ele geçirilen diğer buluntuları oluşturmaktadır.

Glp09/02 No.lu sondaj (Resim 2): Önceki yıllarda açığa çıkarılan alanların 15m. batısında 10x10 m. ebadında Glp09/02 No.lu sondaj ile 2009 kazı çalışmalarına devam edilmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalarda yürüme zemininden itibaren ana kayaya kadar herhangi bir Roma Dönemi yapı kalıntısına rastlanmamıştır. Çalışmalarda 20 cm.lik bahçe toprağından sonra 95 cm. lik bir tabakada Roma Dönemine ait çeşitli seramik parçaları ele geçirilmiştir. Bu tabakadan sonra 40 cm. lik toprak dolguda çakıl taşları ele geçirilmiş ve daha sonraki 40-45 cm. lik tabakada Kalkolitik Dönem malzemelerine ve mimarî yapı kalıntısına rastlanmıştır. Bu mimarî yapı, açıldığı kadarıyla 4.30x3.80 m. genişliğinde olup genişlikleri 40-45 cm. arasında değişen, çamur-harç örgülü, çift sıra, yuvarlak çay taşları kullanılarak örülmüş duvarlardan oluşmaktadır. Duvarların tek sırası korunarak günümüze gelmiştir. Bu yapının içerisinde sıkıştırılmış toprak zemin tespit edilmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalar sırasında 2 adet sağlam çanak, 3 adet yassı balta, bir düzine

kemik âlet, deniz kabuğundan çeşitli takılar/kolyeler, 1 adet pişmiş toprak heykelcik başı, 3 adet ağırşak, 4 adet tezgâh ağırlığı ve çok sayıda el yapı iyi perdahlanmış çanak-çömlek parçaları ele geçirilmiştir (Resim: 3). Ayrıca bu mimarî yapının güneyinde *in situ* tabana yerleştirilmiş öğütme taşı tespit edilmesi, bu alanın işlik olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Ayrıca burada ele geçirilen çok sayıda hayvan kemikleri, çeşitli deniz kabuğu parçaları, öğütme taşları ve havaneli bu yapının işlevi hakkında bize bilgi sunmaktadır.

B. ROMA HAMAMI

2008 yılı kazı çalışmalarında iki mekânı ortaya çıkartılan ve *caldarium* dış cephe duvarı onarılan hamamdaki çalışmalara, 2009 yılında da devam edilmiştir (Çizim: 1, Resim: 4-5). 2008 yılı kazı çalışmalarının sonucunda ortaya çıkarılan iki mekânın kuzeyde yer alan ve *tepidarium* olarak isimlendirdiğimiz mekânın kuzeydoğu köşesinde zaman yetersizliği nedeniyle kazılamayan bölüm, bir haftalık çalışma sonucunda kazılarak temizlenmiş ve yapının ısıtma sisteminin olan hypocaustun korunmadığı tespit edilmiştir. 2008 yılı kazılarında tamamen ortaya çıkartılan ve onarılan *caldarium* ve *tepidarium*'un ısıtma sistemine (*hypocaust* ve *tegula mammatae*) ait bulgulara rastlanmadığı tespit edilmiştir. Yalnız, *caldarium*'un doğusunda zeminde tespit edilen birkaç dikdörtgen ve kare tuğla, asma tavan olarak isimlendirilen ısıtma sisteminin kullanıldığını göstermekteydi. Her iki mekânın yürüme tabanı seviyesinin kaldırılmış olması büyük oranda kullanılan tuğla malzemenin inşa malzemesi olarak başka yapılarda kullanıldığını göstermektedir. 2009 yılı çalışmalarında bu tez doğrulanmış ve hamamın açılan bütün mekânlarının inşa malzemesi olan taş ve tuğlaların sökülerek geç dönem yapılarında kullanıldığı kesinlik kazanmıştır. Bu nedenle kazılarla ortaya çıkarılan hamamın yalnızca temelleri korunmuş, ancak moloz altında kalan bazı kısımlar sökülemediğinden günümüze kadar ulaşmıştır. Günümüze kadar ulaşabilen ve mimarî hakkında çok az bilgi veren en önemli mekânlardan biri hamamın (*caldarium* ve *tepidarium* mekânları) doğusunda yer alan külhanıdır.

Külhan: Büyük oranda *caldarium* ve bir kısmı *tepidarium* mekânına bitişik olarak inşa edilmiş külhan (*prae-furnium*) da *caldarium* ve *tepidarium* gibi temellerine kadar tahrip edildiği gözlemlenmiştir (Resim: 6). 5.80x14.80 m. ölçülerindeki külhan, dikdörtgen yapıdadır. Yapının doğu bölümü, 57 cm.lik yaklaşık 2.21 m. yükseklikte korunmuş harçlı moloz duvarla sınırlandırılmıştır. Batı bölümü ise aynı şekilde *caldarium* batı duvarına bitişik olarak inşa edilmiş ve ele geçirilen buluntulara göre iki pencere açıklığına sahiptir. Yapının diğer cepheleri ise *caldarium*, *tepidarium*, hypocaustlu mekân ile sınırlandırılmıştır. Külhandan alttan ısıtma sistemine sahip tüm bu mekânlara bir veya iki ocak geçişiyle bağlantı sağlanmıştır. Hamamın en sıcak mekânı olan *caldarium*'a iki ocak geçişinin bulunmuş olması da bu tezi doğrulamaktadır. Batıda yer alan ocak,

duvardaki kemer açıklığı dışında korunmamıştır. Bu açıklık, 67 cm. genişliğe sahip ve her iki yanında tüflerle sınırlandırılmıştır. Diğer açıklık ise 55 cm. genişlikte olup daha iyi korunmuştur. Bu açıklığa sıcak hava geçişini sağlayan ocak, külhan mekânının içerisine doğru yaklaşık 2.80 m. girinti yapmaktadır. Bu uzunluktaki ocağın yalnızca tabanına döşenmiş olan birkaç tuf blok korunmuş ve sürekli ve uzun süre kullanımdan dolayı tuf blokları üzerinde aşınmanın olduğu gözlemlenmiştir. Bu ocak, sağ ve solunda batıdaki 80/86 doğudaki ise 76/79 cm. ölçülerinde iki kare kesme blok taşla sınırlandırılmıştır. Ocağı her iki yandan sınırlandıran bu bloklar, iki farklı amaca hizmet ediyor olmalıdır. Birincisi tuğla ile örülmüş ocak ağızındaki kemerlere destek sağlamak, ikincisi ise olasılıkla bu ocaklar üzerinde sıcak su sağlayan bronz kazanları taşımaktır. Ocak geçişlerinin alt ve yan cephelerinde tuf taşlarının kullanılmasının amacı ise şiddetli yanan ateşe karşı dayanıklılığı artırmaktır. Bütün tuğla örgüye sahip kısımlar tahrip edildiğinden özgün yapıda korunmuş herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Bu nedenle tahrip edilmiş zeminin altına kadar inilerek ana kayaya kadar temizlik yapılmıştır. Ocak tabanını oluşturan tuf bloklardan itibaren zemine kadar kül ve külle karışık toprak tabakası tespit edilmiştir. Ele geçirilen birkaç parça kömürden dolayı hamamın odunla ısıtıldığı kanısına varılmıştır. *Tepidarium*'a açılan bir ocak geçişi ise *caldarium*'da olduğu gibi tahrip edilmiştir. İlk yapıldığı evrede hamamın *caldarium* ve *tepidarium* mekânlarının eşit derecede ısıtıldığı anlaşılmıştır. Ancak bazı onarımlar geçiren hamamın *tepidarium*'a açılan ikinci sıcak hava geçişi iptal edilerek kapatılmıştır. Külhan, kuzeydoğusunda yer alan ve moloz duvara bir altlık üzerinde yasal bir şekilde yerleştirilen bir kaide olasılıkla külhanın üzerini kapatan kemerlerin taşıyıcı ayağı olmalıdır. Kuzeydoğu köşesinde ise hizmetli koridoruna açılan bir kapı geçişi yer almaktadır.

Hizmetli Koridoru

Hamamın su depolarına bakan cephesini, külhan dışında boydan boya kat eden bu koridor, plan ve mimarisi ile özgün bir örnek oluşturmaktadır. Bir kısmı korunmuş üst örtüden anlaşıldığı kadarıyla yaklaşık 1.90 m. yüksekliğindeki koridorun üzeri moloz taş ve harçla örülmüş bir tonozla kapatılmıştır (Resim: 7). Yaklaşık 19.25 m. uzunluğundaki koridor, külhandan yaklaşık 65 cm.lik bir dar kapıdan geçildikten sonra sola döner ve 1.45 m. genişliğinde devam ederek iki açıklıkla son bulur. Bu açıklıklardan özgün olanlardan biri geç dönemde hamam işlevini kaybedince toprak harçlı moloz duvarla kapatılmış olan *apodyterium*'a açılan ve mekân içine bakan düz kapıdır. Bu moloz örgü duvarda kullanılmış olan *tegula mammatae* parçası bu duvarın, hamamın ısıtma sistemlerinin tamamen tahrip edildiği dönemden sonra inşa edildiğini göstermektedir. Bu kapı da yaklaşık 62 cm.lik bir açıklığa sahip olup her iki yanda 1.65 m. lik iki dikdörtgen blokla kapı söveleri oluşturulmuştur. Aynı şekildeki dikdörtgen bloklardan ikisi ise

külhanın girişinde bulunmaktadır. Yapının en önemli ve dışa açılan kapısı, merdivenler ile yükselerek su depolarının bulunduğu alana çıkmaktadır. Üç basamağı korunmuş olan merdivenlerin her iki yanı, harçlı moloz duvarlarla sınırlanmıştır. Bu duvarlar hamam mekânlarının köşelerine dayandırılarak inşa edilmiştir. Yaklaşık 26/31 cm. yüksekliğindeki basamaklar 1 m. genişliğindedir. Hizmetli koridorunun tabanı, batıdaki ana kayadan gelen ve *apodyterium*'a doğru devam eden bir su kanalına sahiptir. Bu kanal, koridor zemininin altında yaklaşık 40 cm. genişliğindedir. 65 cm. uzunluğundaki oluk tuğlalar, zemine döşenmiş yanlarına ise bir veya iki sıra harçlı moloz taşla örülmüş ve kanal üzeri ise 8/10 cm. kalınlığındaki kireçtaşı bloklar ile kapatılmıştır. Bu blok taşlar, ortalama 50 ila 60 cm. arasında değişen ölçülerde yamuk, kare ve dikdörtgen şekindedirler. Kanalın derinliği ortalama 33 cm.dir. Koridorun hamam duvarına doğru kaydırılan bu kanal, *apodyterium* sınırına doğru onarımlar geçirdiği ve kapak taşlarının açılarak temizlendiği gözlemlenmiştir. Bu kapak taşlarının bazılarının birbirleri üzerine bindirilmiş, bazen de kapak taşı yerine günlük kullanım malzemeleri ve mermer çanak parçası kullanılmıştır. Koridoru güneydoğu kuzeybatı istikametinde kesen ve iki taş dirsekle zemine indikten sonra yükselen bir künk boru hattı geçmektedir. Olasılıkla bu su künkleri, koridor orta kısmından geçen iki su hattında olduğu gibi su depolarından hamamın soğuk mekânlarına hizmet götürdükleri anlaşılmaktadır. Bu su künklerinin su depoları kısmında birbirlerinden uzak bir hat çizdikleri, ancak koridor duvarına yaklaştıkça iki noktada birleştikleri görülmektedir. Uzun süre kullanan, zamanla tahribata uğrayıp dolan ardından da terk edilen bu künk hatlarından belli olmaktadır. Bu künk hatlarının biri üzerinde bir dinlendirme *pithos* tespit edilmiştir. Su depoları ve koridor arasında yapılan temizlik çalışmalarında sakallı bir mermer portre/baş, *bucranium* ve girland bezemeli andezit friz bloğu, çok sayıda Bizans seramiği ve tuğla parçası ele geçirilmiştir.

Hypocaustlu Mekân

Külhan ve külhanın kuzeydoğusunda tonozlu koridor ve *tepidarium* arasında yer alan ve özgün şekilde korunmuş tek ısıtma sistemine ait mekândır. Yaklaşık 4.80x4.90 m. ölçülerindeki bu mekânda klâsik Roma hamamlarının ısıtma sistemine sahip hypocaust'un varlığı gözlenebilir (Resim: 8). Külhan tarafından bir ocakla ısıtılan bu mekânın sıcak hava geçiş koridoru korunmuştur. Yaklaşık 42 cm. genişliğindeki bu koridor 75 cm. yüksekliğindedir ve taban hariç yan bloklar ve üst kemer bloğu tuf taşındandır. Bu duvar, harçlı ve kesme blok taşlarla inşa edilmiş sıcak hava koridorunun üzerinde duvarın ağırlığını hafifletmek amacıyla bir kemer inşa edilmiştir. Ocak girişi tarafında *tepidarium*, sıcak hava geçiş koridoru önünde olduğu gibi, tuğladan örülmüş kemer kalıntısı tespit edilmiştir. Mekân içerisinde hypocaust sistemine ait tuğla ayaklarının bir ve iki sırası korunmuştur. Yaklaşık 30x30 cm. ölçülerindeki hypocaust tuğlalarının

yanı sıra dikey yerleştirilmiş pişmiş toprak borular da kullanılmıştır. Bu tuğla ayaklar ve dikey boruların taşıdığı zemin, tuğla ve boruların sökülmesi için Bizans Döneminde tahrip edilmiş taban mozağine ait *tesseralar* ele geçirilmiştir. Ele geçirilen birkaç boyalı fresk parçası, mekân duvarlarının belli bir yükseklikten sonra duvar resimleriyle kaplı olduğunu göstermektedir.

Frigidarium

Hamamın soğuk mekânıdır. 10.45x8.65 m. ölçülerindeki mekân, *tepidarium* ve *apodyterium* arasında yer almaktadır. Mekânın kuzeybatı bölümünde bir soğuk su havuzu, kuzeydoğu bölümünde ise bir yıkanma nişi, doğuda ise taban mozağine sahip mekân yer almaktadır (Resim: 9). *Frigidarium*'un tabanı, *apodyterium*'dan yüksek olup taban döşemeleri olan kalker döşeme taşları, Bizans Döneminde sökülmüş ve farklı yapılarda kullanılmıştır. Döşeme taşları, doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş, genelde dikdörtgen şeklinde olmalıdırlar. Yıkanma nişi, 2.10 m. genişliğinde ve 1.20 m. derinliğinde olup yaklaşık 1 m. yüksekliğindeki kısmı korunmuştur. Yıkanma nişinin hidrolik harçla sıvandıktan sonra mermerle kaplandığı ele geçirilen *in situ* parçalardan anlaşılmaktadır. Yaklaşık olarak tabandan 90 cm. yüksekte korunmuş su kanalı, olasılıkla yıkanma nişine gelen suyun aktarıldığı kanal olmalıdır. *Tepidarium*'un en önemli yanı *apodyterium*'a geçişi sağlayan kapının sağında mermerden bir onurlandırma yazıtının bulunmasıdır. 19 satırlık yazıt, Lâtince'dir. *Frigidarium* girişindeki eşik taşları mermer olup uzun süre kullanımdan dolayı yıprandıkları gözlemlenmiştir. Yıkanma nişindeki atık su sistemi, bu kapının altından geçerek *apodyterium* atık su kanalına bağlanmaktadır. Kuzeybatıda yer alan havuz ise 7.50 x 4.80 m. ölçülerinde dikdörtgen ve su dolu seviye hesaplandığında yaklaşık 1.5 m lik bir derinliğe sahiptir (Resim: 10). Havuzun dar kenarlarında zeminden 1.45 m. yüksekte iki seki, 28 cm. genişliğinde korunmuştur. Havuza temiz su sağlayan boru hattı, güneydoğu köşeden tahliye sistemine ait gider ise uzun cepheden sağlanmıştır. Zemini kalker taşlarla döşenmiş olması gerekirken, geç dönemde hamamın genelinde olduğu gibi yerlerinden sökülmüşlerdir. Ele geçirilen birkaç döşeme parçası, zemin ve basamakların kalker taşla kaplandığını göstermektedir. Havuza *frigidarium* tarafından büyük bir kemer açıklığıyla girilmekte, sağ ve solda 3 basamaklı ve oval köşeli merdivenler ile inilmektedir. Her iki merdiven bloğu arasında ortada düz bir basamak, zeminden yaklaşık 30 cm. yükseklikte ve 20 cm. genişliğinde bir sahanlığa sahip olarak korunmuştur. Havuz taban döşemesi ve basamaklar dışında duvarların mermerle kaplı olduğu güneybatı köşede *in situ* bulunan mermer levhalardan anlaşılmaktadır. Havuz, hamamın genel mimarîsinde olduğu gibi ana mekânlara duvar örgüsü açısından bağlanmamış, önce mekanın köşeleri inşa edilmiş, sonra moloz taşla örüldükten sonra hamamın ana mekânlarına bağlanmıştır. Bu nedenle, hamamın genel

mimarî özelliği olarak köşelerde kesme blok andezit, diğer bütün duvarlarda ise harçlı moloz duvar örgüsü tercih edilmiştir. Bu havuzun batısında yer alan ve *frigidarium*'a, dar bir kapı ile bağlanan bir diğer havuz ise mekâna dışarıdan bağlanmıştır (Resim: 11). İki basamaklı ve tabanı yine büyük havuzlu olduğu gibi kalker levhalarla kaplanmıştır. Duvarları mermerle kaplı olup güney duvar ise tamamen tahrip edilmiştir.

Mozaikli Mekân (Resim 12)

Frigidarium'un güneydoğu köşesindeki bu mekân, tabanı mozaikle kaplanmış tek mekândır. Kuzeydoğu köşesinde köylüler tarafından açılan bir su kuyusunun tahribata yol açtığı ve yapının kuzey mekânlarının da mozaikli mekânın köşesinde olduğu gibi bu su kuyusu nedeniyle tahribat gördüğü tespit edilmiştir. Kuyu, yaklaşık 4 m. derinliğinde olup tabanda su çıkana kadar temizlenmiş ve içerisinde moloz taş ve toprakla yakın zamanda doldurulduğu anlaşılmıştır. Hamam temellerinde toplanacak suyun bu su kuyusunda toplanması için kuyu temizlendikten sonra ağız kenarları tekrar harçlı taş örgüyle örülmüş ve üzeri metal levha ile kapatılarak korumaya alınmıştır (Resim: 13). Mozaikli mekânın tonozlu koridora bakan kısmında ise yaklaşık 1 m. lik alanın tahrip edildiği ve mozaığın bordürünün ortadan kaldırıldığı tespit edilmiştir. Mozaikli mekân ve hypocaustlu yapı arasındaki duvar, tamamen ortadan kaldırılmış hypocaust malzemesi taşınırken sürekli kullanılan mozaik üzerindeki patika yol, mozaik döşeme üzerinde bir kireç tabakası oluşturmuştur. Bu mekânın duvarları, hidrolik harçla sıvalı ve üzeri mermer levhalarla kaplıdır. Bu taban mozaığının güney tarafında kenar bordürünü kesen geometrik bordür, hypocaustlu yapı ile bu mekânın bir bütün olarak kullanıldığını göstermektedir. Taban mozaığı üzerinde ve *hypocaust* tuğlaları arasındaki moloz dolguda ele geçirilen çok sayıda renkli taş ve cam *tessera*dan oluşan mozaik parçaları, her iki mekânın duvarlarının mozaikle kaplı olduğunu düşündürmüştür ancak temellerine kadar sökülen yapılarda bu durumu açıklayan *in situ* malzeme ele geçirilmemiştir. Taban mozaığındaki dekorasyon, tamamen bitkisel ve geometrik motiflerden oluşmaktadır. Dışta krem rengi *tessera*ların oluşturduğu geniş bordürün ortasında iki sıra kare bezekten oluşan bir düzenleme söz konusudur. İki siyah iki krem rengi *tessera*dan oluşan ara geçiş bantlarından sonra siyah ve krem rengi *tessera*dan oluşan dalga motifi yer alır. Ana motif, birbirini kesen dairelerden oluşmaktadır. Dairelerin ortasındaki motifler ise dörtlü yaprak, geçmeli zincir, rüzgâr gülü, dörtlü yaprak, geçmeli zincir, rüzgâr gülü, dörtlü yaprak motifi olarak sıralanmıştır. Figürleri çevreleyen dairelerin zemini krem rengi, kesişen noktaları ise siyah *tessera*dan oluşmaktadır. Dörtlü yaprak rozetlerinde ve diğer motiflerde yer alan renkler açık mavi, koyu mavi, açık krem rengi, bej, açık kahverengi, sarı ve siyahtır. Daireler tam yuvarlak olmadığı gibi figürlerde de yön ve boyut açısından farklılık gözlenmektedir. Bu durum, daireler ortasında yer alan hemen hemen bütün doldurma motiflerinde görülmektedir.

Ana mozaik döşemenin kenar bordürünü keserek bir bütünlük arz eder şekilde birleştirilen ve hypocaustlu mekânın tabanını örttüğü düşünülen ve bir kısmı taban mozaığında korunmuş olan geometrik bezemeli mozaik, çok farklıdır. Siyah bir bant üzerinde çapraz yerleştirilmiş baklava desenleri tamamen krem rengi taşlardan oluşmakta, merkezde ise kare *tesseralardan* bezeme yapılmıştır. Bu geometrik baklava motifinin dört ucunda ise yatay ve dikey olmak üzere dörder kelebek motifi, siyah renkli *tesseralardan* oluşturulmuştur. Bu durum, kelebek motifleri arasında krem rengi zemine sahip kareler oluşturmakta ve bu kareler dikkate alındığında ise çok az kısmı korunmuş olan bu mozaığın hypocaustlu mekânın tabanını tamamen kapladığını düşündürmektedir.

Mozaikli mekân ile *apodyterium* arasında farklı bir mekân daha tespit edilmiştir. Olasılıkla bu mekânın girişi, mozaikli mekândan olup su kuyusunun tahrip ettiği kısımda yer almış olmalıydı. Mekânın, hamamın onarımı sırasında 60 cm.lik bir duvarla ikiye bölündüğünü göstermektedir. Duvarları hidrolik harç ile sıvalı olan mekânların temizliği sırasında çok sayıda fresk parçasının ele geçirilmiş olması duvarların belirli bir yükseklikten sonra renkli duvar resimleriyle kaplandığını göstermektedir. Kuzeydeki dar mekânda açılan ve zemine kadar inilen çalışmada tabanın yine kalker taşlarla döşendiği ancak bunların geç dönemde sökülerek alındığı gözlemlenmiştir. Her iki dar ve uzun mekân, işlevini kaybettikten sonra hamamdan sökülen tuğlalarla bir döşeme yapılmış ve üzeri Bizans işliği olarak kullanılmıştır.

Apodyterium

Hamamın 2009 yılında açılan son mekânıdır. Kuzeyde yer alan ve kamulaştırılmamış bahçelerden dolayı bir kısmı açığa çıkarılmış ve az da olsa *apodyterium* hakkında bilgi edinilmiştir. Genişliği bilinmeyen mekânın 24.90 m. lik uzunluğu dikkate alındığında, hamamın en büyük mekânı olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 14). *Frigidarium* ile *apodyterium* arasındaki kütleli duvar, hem taşıyıcı hem de işlevseldir. Bu işlevsellik *apodyterium*'a bakan cephede belli bir yükseklikte korunmuş olan nişler ile ortaya konmuştur. Her bir niş, köşeleri kesme blok taşlarla örülü yaklaşık 2.50 m. genişliğinde ve 38 cm. derinliğindedir. Korunan yükseklikleri, 80 ile 1.10 cm. arasında değişmektedir. *Frigidarium* ve *apodyterium* arasındaki geçişi sağlayan kapının güneybatısında bir, kuzeydoğusunda ise 3 niş yer almaktadır. Güneydoğu köşede ise tonozlu koridordan gelen kapı açıklığı bu nişlerle uyum sağlamaktadır ve yaklaşık 2.50 m. dir. *Frigidarium* mimarisi hakkında bilgi veren *in situ* buluntular, bu köşeden gelmektedir. Yaklaşık 60 cm.lik dikey monte edilmiş mermer levhalar ve üzerindeki profilli 16 cm. yüksekliğindeki mermer pervazlar, hamamın süpürgelik kısmının bütünüyle mermer olduğunu, mermerlerin söküldüğü yerlerdeki metal kenetler de göstermektedir. Üst kısımların ise yine mermerle kaplı olup belirli bir yükseklikten sonra korunmadığı görülmüştür. Yapının

zemini, ele geçirilen *in situ* kaplamalar sayesinde tamamen kalker levhalarla kaplandığını göstermekte ancak bu döşemelere ait çok az sayıdaki örnek mekân kenarlarında dolaşan atık su kanalı üzerinde görülmektedir. Kanal genişliği yaklaşık 30-35 cm. derinliği ise mekân çıkışına, yani güneybatı köşesine doğru derinleşmektedir. En derin noktası 94 cm. olup mekân dışına bu noktadan tahliye sağlanmaktadır. *Apodyterium*'daki tek önemli buluntu, güneybatı köşesinde ve tonozlu koridora açılan kapı önündeki parçalanmış hâlde ele geçirilen mermer küvettir. Bu küvet, dar ve derin olması nedeniyle banyo yapmaktan ziyade temizlik amacıyla kullanılmış olmalıdır. Küvet onarılmış ve eski görüntüsüne bir parçası hariç kavuşturulmuştur. *Apodyterium*'un ortaya çıkarılan bu kısmı, hamamın en geniş mekânı olduğunu göstermekte ve ayrıca en dış mekânlarından birisini meydana getirmektedir. *Apodyterium*'a giriş, güneybatı köşeye yakın olan anıtlı yoldan sağlanmaktaydı. Bu giriş, geç dönemde kapatılmış ve hamamın çevresinde görüldüğü gibi bir Bizans yapılaşmasına sahne olmuştur.

Anıtsal Cadde

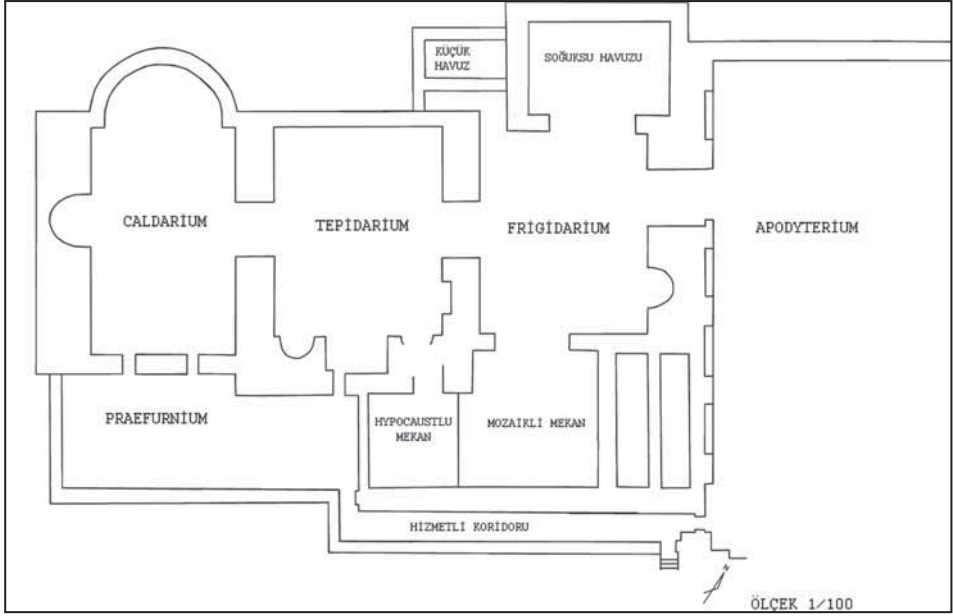
Yaklaşık 5 m. genişliğinde ve 30 m. uzunluğunda açılan ve doğu-batı doğrultusunda devam eden caddenin hamama ulaşan önemli noktalardan biri olduğu açıktır. Hamama yakın noktada özgün cadde döşemeleri ve caddenin her iki yanını sınırlandıran koruyucu duvar ve *in situ* kaideler, buranın görkemi hakkında az da olsa fikir vermektedir. İlerleyen yüzyıllarda hamamın işlevini kaybetmesinden sonra bu caddenin iptal edildiği, döşemelerinin sökülmesinden ve bu caddenin her iki yanını süsleyen anıtsal heykel kaidelerinden anlaşılmaktadır. Yaklaşık olarak anıtların tümü ya oldukları yerde yan yatırılmış ve üzerine duvar inşa edilmiş ya da doğrudan bir mekânın köşesinde köşe taşı olarak kullanılmışlardır. Kullanıldıkları tüm duvarlar, çamur harçlı moloz duvarlardır. Bu anıtların en önemli yanı ilk kez kutsal alanda bir hamamın ortaya çıkarılmış olmasının yanı sıra hamam-palestra gibi olası bir spor alanının birlikte düşünülmüş olmasıdır. Ancak hamam-palestra kompleksi dışında festivallerin düzenlendiği bir alan da akla uygun gelmektedir. Tüm heykel kaideleri, birbirleri ile benzerdir ve genelde yazıtlıdır. Üzerlerinde yer alan monte izleri ve dübellerden anlaşıldığı kadarıyla dik durumda duran bu kaidelerin üzerinde birer heykel bulunmaktaydı. Olasılıkla bu anıtlar, Apollon Smintheus adına yapılmış yarışma ve festivallerde ödül ve derece almış sporcuların onurlandırma yazıtlarıydı ve bu sporcuların heykellerini taşımaktaydı. Ancak heykeller, özellikle sökülmüş ve dübel yuvalarındaki metaller bile murçla sökülerek alınmıştır. Kazı sezonunun son 2 haftasında ortaya çıkarılan bu anıtların muhtemel *in situ* noktaları hamama yakın bölümde dört ayrı altlıkla tespit edilmiş ve kaidelerden dördü bu *in situ* altlıklar üzerine tekrar dikilmişlerdir. Cadde aksını oluşturan temel taşlarının tespit edildiği nokta olan özel bahçe sınırına kadar dayandırılmış ve çevreden toplanan kesme blok taşlar, olası yerlerine

konduktan sonra tüm kaideler duvarlardan sökülerek dikilmişlerdir. Anıtların kullanıldığı duvarlar ise cadde aksında kalanlar yeniden örülmüş ve Bizans yerleşimine ait mimarî doku korunmuştur. Yaklaşık tüm duvarlar, hamam duvar örgü tekniği ile benzerdir; ancak malzeme ve işçilik geç dönem olduğunu göstermektedir. Cadde döşemesinin belirli bir noktadan sonra tekrar söküldüğü ve caddenin kuzey bölümünde olası bir yapının varlığı, iki Attik sütun kaidesi ile anlaşılmıştır. Ancak kazı sezonunun ve kazı çalışmasının sona ermesiyle hem Roma hamamının hem de cadde aksının ve cadde kenarındaki yapıların tümüyle ortaya çıkarılması 2010 yılı kazı çalışmalarına bırakılmıştır. Birisi hamamın *frigidarium* ve *apodyterium* geçişindeki kapı kenarında olan, toplam kaide sayısı 19'dur. Birden on dokuz kaidedeki numaralandırılan anıtların her biri hamama olan uzaklıkları dikkate alınarak numaralandırılmıştır. Buna göre ele geçirilen heykel kaidelerinin ve anıtların listesi şöyledir :

1 No.lu anıt: yük. : 120 cm.,	gen. : 63 cm. – 19 satır,	Lâtince
2 No.lu kaide: yük. : 110 cm.,	gen. : 63 cm. – 10 satır,	Eski Yunanca
3 No.lu kaide: yük. : 113 cm.,	gen. : 66 cm. – 15 satır,	Eski Yunanca.
4 No.lu kaide: yük. : 84 cm.,	gen. : 63 cm. – 12 satır,	Eski Yunanca.
5 No.lu kaide: yük. : 130 cm.,	gen. : 63 cm. –	yazıtsız.
6 No.lu kaide: yük. : 107 cm.,	gen. : 67 cm. –	yazıtsız.
7 No.lu kaide: yük. : 105 cm.,	gen. : 74 cm. – 12 satır,	Eski Yunanca.
8 No.lu kaide : yük. : 104 cm.,	gen. : 60 cm. – 12 satır,	Eski Yunanca.
9 No.lu kaide: yük. : 145 cm.,	gen. : 67 cm. – 13 satır,	Eski Yunanca.
10 No.lu kaide: yük.: 133 cm.,	gen. : 71 cm. – 16 satır,	Eski Yunanca.
11 No.lu kaide: yük.: 150 cm.,	gen. : 90 cm. – 6 satır,	Eski Yunanca.
12 No.lu kaide: yük.: 120 cm.,	gen. : 69 cm. – 11 satır,	Eski Yunanca.
13 No.lu kaide: yük : 120 cm.,	gen. : 67 cm. – 12 satır,	Eski Yunanca.
14 No.lu kaide: yük.: 94 cm.,	gen. : 62 cm. – 8 satır,	Eski Yunanca.
15 No.lu kaide: yük.: 120 cm.,	gen. : 59 cm. – Ön : 15 satır, Arka :5 satır,	
<i>Eski Yunanca. (Arka:Figürlü)</i>		
16 No.lu kaide : yük. : 123 cm.,	gen : 70 cm. – 11 satır,	Eski Yunanca.
17 No.lu kaide : yük. : 103 cm.,	gen : 66 cm. – 11 satır,	Eski Yunanca.
18 No.lu kaide : yük. : 159 cm.,	gen : 63 cm. –	yazıtsız
19 No.lu kaide : yük. : 126 cm.,	gen : 70 cm. – 15 satır,	Eski Yunanca.

İşlikli Yapı Kompleksi

Roma hamamının güneydoğu köşesinde yer alan yapı kompleksi, üç ayrı mekândan meydana gelmektedir. 2004 yılı çalışmalarında mekânların ön cephesindeki temel blokları ortaya çıkarılmış ve mekânlardan birisinin yaklaşık 3 m. lik bir kısmı açılmış ve kazı sonlandırılmıştır. Su depoları hamam ve cadde arasında kalan temel bloklarının takip edilerek hamam *caldarium* duvarına kadar dayanıldığı görülmüştür. Ana kaya üzerine oturan su depoları ve hamamın külhan bölümü arasındaki alan temizlendikten sonra kutsal alana giriş olarak nitelendirilen bu alanda bir yapı kompleksi olduğu anlaşılmıştır. Kompleksin 1 No.lu mekânının bir kısmı daha önceden açıldığından temizlik çalışmaları yapılmış ve zeminin moloz taş ve harçla döşendiği saptanmıştır. Yapının bütününün kazılması kazı sezonunun son haftasına denk geldiğinden dolayı mümkün olmamış ve depolara doğru devam iki küçük mekânın (2 ve 3 No.lu mekân) kazısı yapılabilmektedir. Yapılan çalışmalar sonucunda 2 No.lu mekânın bir işlik olduğu depo olarak kullanılan 3 No.lu mekâna bir kapı açıklığı ile bağlandığı görülmüştür. İşlik olarak isimlendirdiğimiz orta (2 No.lu) mekânın içerisinde sağ ve solda iki duvar sırası ile sınırlandırılmış bir ocak ve bu ocağın önünde bir taş tekne tespit edilmiştir. Bu komplekste 1 ve 2 No.lu mekânın arka duvarlarının ana kaya düzleştirilerek harçlı moloz duvarla örüldüğü, bazen de 3 No.lu küçük mekânda olduğu gibi ana kayanın düzleştirilmiş yüzeyi, olduğu gibi mekân cephesi olarak bırakılmıştır. Ocak ve tekne etrafındaki dolgu, yoğun kül tabakasından meydana gelmektedir. Bu durumda ocağı tekneye yakın olması ve tuf taşları ile sınırlandırılmış ocak yapısı nedeniyle ateş ile suyun bir arada değerlendirildiği bir işlik olarak düşünülmüştür. Mekânın arka cephesinde depolar tarafından gelecek suların yapıya zarar vermesini engellemek için ana kaya oyularak yapılan bir arka sınır belirlenmiştir. Geç döneme ait olarak düşünülen yapıların yüzeye yakın olmaları ve bahçe sulama havuzlarından birisinin 1 ve 2 No.lu mekân arasında temelleri tahrip ederek inşa edilmiş olması tahribatı artırmış ve özgün buluntulardan da yoksun kılmıştır.



Çizim 1: Roma Hamamı planı.



Resim 1: Kalkolitik Gülpınar 1 No.lu sondaj.



Resim 2: Kalkolitik Gülpınar 2 No.lu sondaj.



Resim 3: Kalkolitik Gülpınar'dan çanak ve boyunlu çömlekçik.



Resim 4: Roma Hamamı 2009 kazıları öncesi.



Resim 5: Roma Hamamı 2009 kazıları sonrası.



Resim 6: Roma Hamamı küllhanı.



Resim 7: Roma Hamamı hizmetli koridoru.



Resim 8: Roma Hamamı, hypocaustlu mekân.



Resim 9: Roma Hamamı *frigidarium*.



Resim 10: Roma Hamamı, *frigidarium* havuzu.



Resim 11: Roma Hamamı, *frigidarium* küçük havuz.



Resim 12: Roma Hamamı taban mozaïi.



Resim 13: Roma Hamamı üzerinde açılan su kuyusu.



Resim 14: Roma Hamamı apodyteriumu.

LABRAUNDA 2009

Lars KARLSSON¹

The Sanctuary of Zeus Labraundos is located in the ancient landscape of Karia in southwestern Turkey, 14 km north of the city of Mylasa, today Milas. The central area of the Sanctuary of Zeus with the double axe was excavated by Swedish archaeologists during the period of 1948 to 1953 (Fig. 1). Since that time, scholars have been involved in the publication and study of the results of those excavations, including buildings and finds.

The new studies, which include scientific archaeological excavations, have concentrated on three research areas. They are (1) the forts and fortresses surrounding the sanctuary and along the Sacred Way, (2) the Late Roman and Early Byzantine periods inside the Sanctuary, and (3) the *nekropoleis* around the sanctuary and along the Sacred Way.

The Akropolis Fortress

The sanctuary of Labraunda was surrounded by fortresses, and several of them were located along the Sacred Way to Mylasa. The Labraunda project's investigations are unique because they attempt, in a systematic way, to apply a total approach to the defence and protection of an ancient site, with accompanying archaeological excavations in each of the towers. The results will not only add important pages to the history and development of the sanctuary of Labraunda, but also to the history of the Karian capital of Mylasa and Karia itself.

On the hilltop, 100 m above the sanctuary, there is a fortress with eleven towers built in the best 4th-century B.C. ashlar masonry from the Hekatomnid period. However, the many glazed pottery fragments discovered last year indicated that the Akropolis Fortress had been rebuilt and was in function in the Middle Byzantine period. This was a major and quite astonishing discovery, since no buildings from this period had been recognized earlier in Labraunda.

It was clear from a brief inspection last year of the outer face of the fortress walls, that the Hekatomnid walls had been restored on a later occasion. This year, the outer face of the walls was cleaned in a more careful way, and it became obvious that most of the visible parts of the walls are Byzantine restorations. The architecture and the plan of the buildings thus far uncovered, seem to suggest a defensive lay-out of the complex (Fig. 2). Last year an irregular square room, measuring *c.* 3.4 x 3.4 m was excavated and it was lined on two sides by corridors. The structures that were excavated this year, between the corridor and the fortress walls, were long narrow rooms, which stretch from the corridor to the fortress walls (Fig. 3). There seem to be no doors between the rectangular rooms but

¹ Professor Lars KARLSSON, Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, Box 626, 75126 Uppsala/SWEDEN www.Labraunda.org.

they are only reached from the doors that open up into the corridor. Thus four rectangular rooms were laid out perpendicular to the line of the walls, and extending back to the corridor. I suggest that these are defensive rooms, possibly elongated for the placement of throwing machines of some kind, as seems to be suggested by the substantial floor of paving stones and sling balls. The rooms are connected at the back to the corridors for the easy approach by the soldiers, and further back are the square rooms for living and sleeping. It seems that this lay-out continues further east along the inner fortress walls, as this plan shows (Fig. 4). Here we have surveyed all the upright standing blocks in the inner fortress, most often they represent door jambs.

From the original Hekatomnid fortress of the 4th century B.C. we discovered a perfectly cut well with a diameter of *c.* 86 cm (Fig. 5). The well was excavated down to a depth of 6.7 m without finding the bottom. The east and west sides of the well had cuts into the gneiss bedrock on both sides, located about 40 cm above each other. These cuts were steps, making it possible to climb down into the well. The most interesting finds from the well were the three pan-tile fragments with a rectangular stamp pressed into the clay (Fig. 6). The motif seems to be a double axe, measuring 1.5 x 1.5 cm, standing on a three-pronged object. If this three-pronged object is meant to be a trident, the motif resembles the common combination of the double axe and the trident on the late 4th century and Hellenistic coins of Mylasa. In her book on these coins, Aşkıldil Akarca argued that this combination symbolised the two attributes of the Mylasan gods Zeus Labraundos and Zeus Osogoa, the double axe and the trident, respectively.

In the Byzantine levels, there were several fragments of the typical Byzantine glazed bowl (Fig. 7), similar to examples found last year. The diameter of the bowls is around 22 cm. The decoration of the interior consists of fairly thin incised lines painted brown, above which there are painted motifs primarily in green, dating from the middle of the 12th century to the second half of the 13th century.

Ucalan Kule Tower

About 800 m west of the sanctuary there is a watchtower placed on top of a very prominent gneiss outcropping. The watchtower is located immediately on the north side of the Sacred Way. The large rectangular tower is placed directly on the slightly curved gneiss boulder and measures about 6 x 7 m (Figs. 8-9). The interior is divided into two rooms. The masonry of the tower consists of large blocks and boulders, which are not regular ashlar blocks. A large quantity of roof-tiles of the highest quality, including both pan-tiles and cover-tiles, imbrices, were still lying in the position in which they fell (Fig. 10). The imbrices are of the pitched-roof type. Most of them have a roll running down the two upper slopes of the tile.

The Tetraconch

This year's extended excavation inside the Tetraconch has added to our knowledge

about the building's chronology and function (Figs. 11-13). It is suggested that the original construction phase dates from the first half of the 4th century. Alterations were made in the late 5th/early 6th century, and the structure's function changed as it ceased to be used as a bath. The function of the second building phase is not certain but the archaeological evidence, based on processed pottery and ¹⁴C-analyzes, indicate that an additional third re-shaping of the structure occurred within less than a century after the second phase was completed. Among the fine pottery wares are bowls and plates of *African Red Slip ware* and *Phocaean Red Slip ware* (Fig. 14). There was also a bronze ring of uncertain date with an engraved motif showing a sheep between two trees (Fig. 15). The body and the tail have a shape similar to 5th and 6th century representations of the Apostles or Christ as sheep, for example on the reliefs on the entablature blocks from the Theodosian Hagia Sophia in Constantinople. During the extended excavation of the central bay a coin from Constantius II with the legend *FEL[icium] TEMP[orum] REPARATIO* (= "the restoration of the happy times") was found, dating between AD 348 and AD 357/58. This coin indicates a date for this very sophisticated Roman bath building.

The Marble Tomb

This year's excavation of the Labraunda *nekropoleis* was concentrated on the complete excavation of a large marble chamber tomb located along the Labraunda Sacred Way, below the village of Kargıcak. The tomb was discovered three decades ago by tomb robbers but had never been scientifically studied.

The Marble Tomb's dimensions are *c.* 9 x 8 m. The doorway is still closed by a large monolithic block measuring. The tomb itself is oriented north-south, including a main entrance, followed by a vestibule and a main chamber. The main chamber, which measures 3.01 m in width by 2.07 m in length and is 2.7 m high contains two built sarcophagi along the sidewalls. Each sarcophagus was built from two slabs. The ceiling is built with large marble beams.

The Marble Tomb of Labraunda was first built sometime in the middle of the 4th century B.C. This tomb type is not unusual in Karia, Nonetheless, only a handful of them have been excavated. Most of the pottery dates from the middle of the 4th century B.C. to the Middle Byzantine period. The best samples are a piece of a 4th-century Attic black-gloss krater base from a Maussollan context; a fragment of the neck of a red-figure hydria containing a panel with an egg pattern dated to the first half of the 4th century B.C. and a small piece of a Megarian bowl. In a previous publication we mentioned the existence of egg-shaped stones retrieved from rock-cut sarcophagi of the Labraunda nekropolis. The excavation of the Marble Tomb increased significantly the number of egg-shaped objects discovered, with five new pieces. Their length varies from 3.5 to 9.4 cm. Besides these stone pieces, we also found two egg-shaped terracotta pieces. Their size and profile are perfectly comparable to the previous ones. Although terracotta eggs seem to have been more widespread in Antiquity than stone eggs, these are the first examples from the

Labraunda necropolis. The excavation of this delicate tomb, built entirely of marble, took three weeks and upon completion a protective surrounding fence with a gate was erected with an information sign in English and Turkish.

The Geo-physical Investigations

A very important part of this year's campaign was an extensive geo-physical survey. The early Swedish excavations had been concentrated in the centre of the sanctuary, around the Temple of Zeus. The results from the search for the surrounding *temenos* wall in 2003 indicated that there are several unexcavated areas still inside the *temenos* wall and in several locations large walls can be traced in the fields. The geo-physical surveys were conducted in five different areas. In all of them was found evidence for structures. The first survey area (Area 1) was located south of the Tetraconch where there is a vast terrace. The discovery of a marble ambo in this area indicated that a church must have stood here. The ground-penetrating radar registered a series of east-west-oriented walls on this lower platform. This area will be the subject of a larger investigation in 2010.

The second-most interesting survey area is the vast platform on the terrace west of the monumental Hekatomnid East Stoa (Area 2). In the centre of the terrace the investigations indicated a large rectangular building with a square platform on its west side. This structure could very well be a temple with an altar platform.

Survey Area 3 was the largest investigated area. It consisted of the entire northeast sector, located on two terraces north of the East Stoa. This area close to the central sanctuary spring has so far not been examined by the archaeologists. It is conceivable that this area contains priest's houses and other administrative buildings for the running of a large sanctuary like Labraunda. The ground-penetrating radar suggested several walls and structures placed in a fan-like arrangement, with a section of possible *pilae*, an indication of a hypocaust.

The fourth area was located south and east of the East Church (Area 4). In this area rooms were found that clearly belong to the unexcavated East Bath. On the platform south of the East Church, a long building with several rooms could be seen, one of which is probably (semi)circular. The East Bath was obviously a very large complex as it spread out on the terrace south of the East Propylon. An investigation was also conducted inside the East Church itself, where walls, rooms and water conduits could be recorded, possibly belonging to the pre-existing Roman East Bath.

Survey Area 5 was located in a part of the nekropolis, south of the Stadion, immediately west of the sanctuary. Here an unlooted tomb was found in 2007, and the investigations suggested several new tombs in this area.

Thus the results of the geo-physical investigations are very positive for our overall understanding of the lay-out of the sanctuary and should be seen as an excellent compliment to the archaeological excavations in areas where no excavations will be undertaken in a near future.

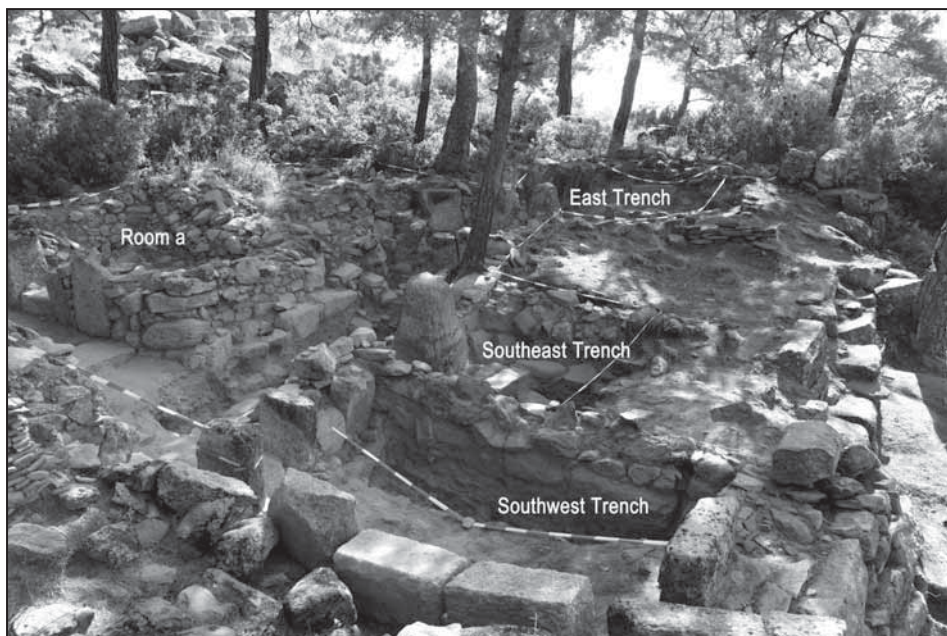


Fig. 3: Akropolis Fortress. View from west of the excavated area after the completion of the work.

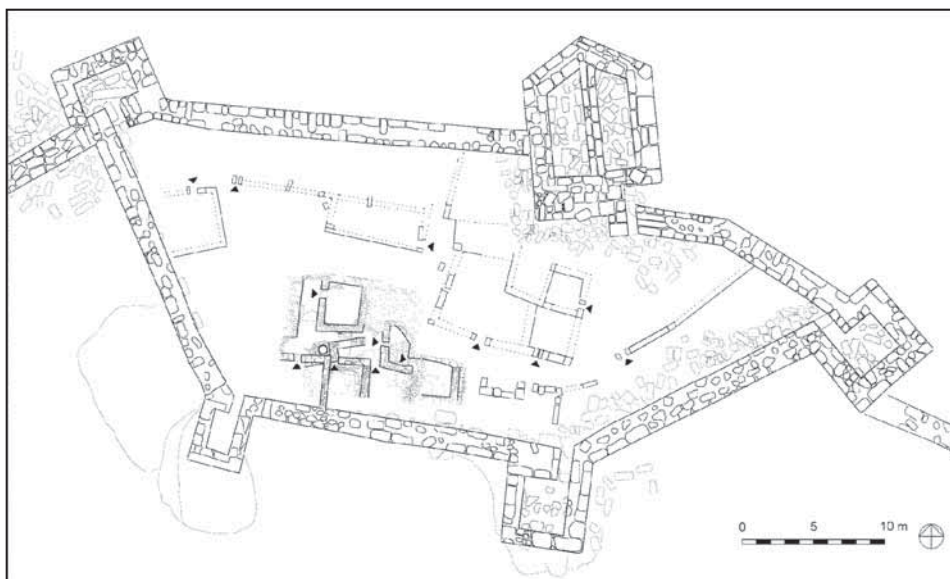


Fig. 4: Plan of the inner fort of the Akropolis Fortress with Byzantine structures indicated (A. Henry).



Fig. 5: Akropolis Fortress. View into the well, excavated to a depth of 6.7 m.



Fig. 6: Akropolis Fortress. Hekatomnid pan-tile with stamp from the well (AKW09-7).

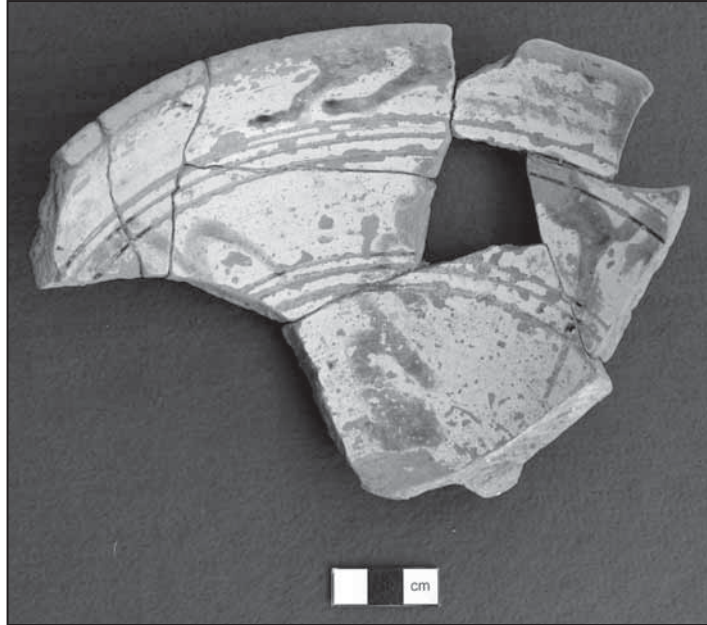


Fig. 7: Akropolis Fortress. Middle Byzantine glazed bowl from the Southwest Trench (AK09-3).



Fig. 8: View of the tower at Ucalan Kule from the north.

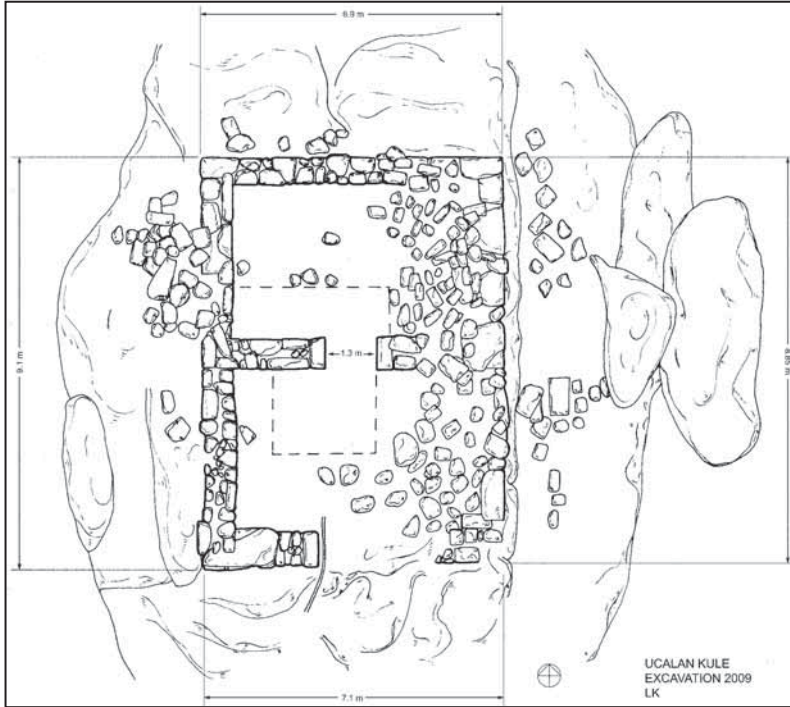


Fig. 9: Plan of the Ucalan Kule tower (L. Karlsson).



Fig. 10: Well-preserved imbrex fragments from Ucalan Kule



Fig. 11: The Tetraconch. View from the east of the western section of the hypocaust and suspensura of the central bay.



Fig. 12: The Tetraconch. View over the pilae and rock-cut channel in the northern apse .



Fig. 15: The Tetraconch. Bronze ring with engraved agnus dei (?).

HARPUT OSMANLI MAHALLE KAZISI 2009 YILI ÇALIŞMALARI

Necla ARSLAN SEVİN*
Veli SEVİN
Haydar KALSEN

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile Elazığ Müze Müdürlüğü başkanlığında yapılan 2009 yılı Harput Kale Mahallesi kazıları Ağustos ve Eylül ayları arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü ile Elazığ Valiliği'nin maddi katkılarıyla sürdürülmüştür¹.

Müze Müdürü Haydar Kalsen'in başkanlığı, Prof. Dr. Veli Sevin ve Prof. Dr. Necla Arslan Sevin'in bilimsel danışmanlıkları altındaki bilim kurulunda alan sorumluları olarak Elazığ Müzesi'nden Araştırmacı Arkeolog Ercan Kan, Kenan Öncel ve Ferudun Şedele, arkeolog olarak Ruşen Taşdöğen, Sedat Biçer, Nadir Kaya ve Ergin Elbir, sanat tarihçisi olarak da Seda Mişe yer almıştır. Kazı fotoğrafları ekip üyemiz, Ferudun Şedele ve Selma Arslan tarafından çekilmiş, mimarî plan krokiler Prof. Dr. Veli Sevin ve Mimar Ceren Sipahioğlu tarafından yapılmış, küçük buluntu ve seramik çizimleri Selçuk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencisi Esra Gümgüm'ün elinden çıkmıştır.

Önceki raporlarımızda da belirtildiği üzere, Osmanlı Dönemi Kale Mahallesi, birbirinden sokaklar ve teraslarla ayrılmış 'orta', 'üst' ve 'alt' olmak üzere başlıca üç sektöre ayrılır (Çizim 1)². Son dört yıldır kazılarımız orta sektörde yoğunlaştırılmıştır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan basamaklı bir cadde tarafından iki kısma ayrılan bu mahallenin güney kanadı, kayaya oyulmuş bir Urartu tesisi etrafında kümelenmiş atölyeler ve iki tuvaletle kaplıdır. Kuzey kanadına ise cami ve eklentileri ile çok odalı büyük bir konut ve çeşitli dükkânlar konuşlandırılmıştır.

MAHALLE MEKTEBİ

Osmanlılar Döneminde Harput'ta her caminin bir dershanesi bulunmaktaydı. Kale Camii'nin doğusunda, daha yüksek bir teras üzerine kurulmuş birtakım odaların (M1-4) böyle bir dershaneye ait oldukları önceki yıllarda belirlenmişti. 2009 yılı çalışmalarında

* Prof. Dr. Necla Arslan SEVİN, e-mail: neclaarslansevin@yahoo.com.

Prof. Dr. Veli SEVİN, e-mail: veli_sevin@yahoo.com.

Haydar KALSEN, Elazığ Müze Müdürü Elazığ/TÜRKİYE. e-mail: haydarkalsen@yahoo.com.

¹ Kurtarma amaçlı kazılarımıza gerekli izni veren Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile parasal desteği sağlayan Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'ne teşekkürlerimizi sunarız.

² Önceki Harput raporları için bkz. Arslan Sevin, Sevin 2007; Arslan Sevin 2008; Arslan Sevin, Sevin, Kalsen 2008; Arslan Sevin, Sevin 2009..

bu mekânlar grubu tümüyle açılarak incelenmiştir (Resim: 1; Çizim: 2). Bir giriş holü ve gerisindeki iki büyük oda ile bir tuvaletten oluşan kompleks iki katlıdır. Duvarlar zaman zaman blok hâlinde, zaman zaman da kaba taşlardan çamur harçla örülerek yükseltilmiş, ahşap hatıllarla güçlendirilmiş ve sıvanmıştır. Mektebe, Cami Caddesi'ne açılan geniş bir kapıyla girilir. İkinci kata çıkan merdivenin taş basamakları girişin karşısındadır. Geride dikdörtgen planlı iki büyük oda yer alır. Yüksekliği 2.50 m. yi bulan orta bölme duvarının taşıyıcı gücü, kesme blok taşlarla kör bir kemer hâlinde örülerek artırılmıştır. Camiye yaslanmış batı odası (M2) 5.50x2.60 m. boyutlarındadır. Onarım ve tadilatlarla uzun zaman kullanılmış bu odaya, önceleri güney ve kuzeydeki iki kapıdan girilip çıkılabilmekteydi. Sonraları caminin kuzey yüzüne ticarî amaçlı A ve B ticarethaneleri inşa edilmeye başlayınca kuzeydeki kapı örülüp sıvanarak iptal edilmiştir. Kuzey bölümüne ince ve alçak bir duvar eklenmiş, biri kuzeydoğu, biri de doğu duvarı üzerine iki taka yerleştirilmiştir. Taş döşeli ön bölümün güneydoğu ve kuzeydoğu köşelerine, odanın ikinci kullanım evresinde, taş ve çamurla birer hazne oluşturulmuştur. Giriş holünden üç basamakla çıkılan doğu odası (M3) 5.20x2.70 m. boyutlarındadır. Kuzey, doğu ve batı duvarları üzerine birer taka (niş) açılmıştır. Toprak tabanlı odanın doğu, kuzey ve kısmen batı duvarları önünde toprak sekiler dolanır.

Mahalle Mektebi mekânlarının temizliği sırasında M2 odasından 7 adet erken Osmanlı bakır sikkesi ile bir Avrupa jetonu, M3'ten de 5 Osmanlı bakır sikkesi ile yarım bir jeton ele geçirilmekle birlikte, kondüsyonları kötü olduğundan fazla bilgi sağlamazlar. Bohemya yapımı baklava kesimli cam bilezik (şeve) en dikkat çekici buluntu durumundadır (Resim: 2). Mavi şeffaf camdan yapılmış bilezik üzerine sarı yaldızla ay yıldız motifi işlenmiştir. Gerek bu, gerekse yeşil camdan *Cornalin d'Aleppo* denen teknikle üretilmiş bir bilezik parçası odaların 19. yüzyılın sonlarına kadar kullanıldığına işaret eder.

TİCARETHANE VE DÜKKÂNLAR

Kale Mahallesi yalnızca sivil ve dinsel yapılarıyla değil, aynı zamanda ticarî ve ekonomik anlamlı tesisleriyle de dikkat çekicidir. Osmanlı Döneminde Kale Camii'nin kuzey duvarına yapışık şekilde dükkân görünümlü kimi ticarethaneler inşa edilmiştir. Bu tesislerin cephesi, ana giriş kapısından başlayarak uzanan ve kaleyi kuzey-güney yönlerinde kat eden ana caddeye bakar. Önceki yıllarda bunlardan ikisini tümüyle temizlemiştik. 2009 yılında ana caddeye bakan sonuncu ticarethane (E) de tümüyle açılıp korunmaya alınmıştır.

Toplam 75 m² lik alan kaplayan ticarethane 5 odalıdır (E1-5) (Çizim: 1; Resim: 3). Giriş holünün tabanı taş kaplıdır. Güneybatı köşesine, soğuk hava deposu olarak hizmet veren, tabanı sal taşı levha döşeli bir karlık çukuru açılmıştır. Buradan, daha yüksek bir teras üzerine kurulu kabul salonuna geçilir. Ticarethanenin en önemli mekânı olan

bu salona girişte kapı kesme taşlarla, kemerli olarak inşa edilmiştir. Tabanı çamur olan salonun güneybatı köşesinde ocaklı bir kürsü başı alanı oluşturulmuştur. Buradan iki göz ocaklılık ve sedirli mutfağa geçilmektedir. Batı duvarı önüne yöresel olarak çark denen bir lavabo yerleştirilmiştir. Öndeki iki oda birer depo olarak kullanılmış olmalıdır.

İş yerinin kazısı sırasında, demir bir kürek, çeşitli demir parçaları, dikiş iğnesi, toplu iğne, porselen fincan, tütün lülesi gibi eşyalar ile bakır Osmanlı sikkeleri, bir Avrupa jetonu ve bazalt el değirmeni parçaları ele geçirilmiştir. Ancak bu bulgular işlev tayini konusunda yeterli bilgi sağlamaktan uzaktırlar. Belki de ilhamını Venedik'in *millefiori* türü boncuklarından almış, bitki desenli cam bilezik parçaları ise ticarethanenin 19. yüzyılın sonlarına kadar kullanıldığına işaret etmektedir (Resim 4).

Ana caddenin doğu kanadında, Kale Camii'nden kuzeye doğru bitişik nizamda sıralanan çok odalı üç büyük ticarethane mahallenin en dikkat çekici ve sürpriz yaratan özelliklerindedir. Birer kompleks hâlinde planlanmış bu büyük ticarethaneler olasılıkla Harput'un itibarlı, zengin tüccar ya da esnaflarına aitti. Arkeolojik buluntular ve mimarî özellikler, ne yazık ki, sahiplerinin ne işle uğraştıklarına, yaptıkları ticaretin kapsamına ilişkin yeterli bilgi ve belge sağlayabilmiş değildir. Ancak, yukarıda da belirtildiği üzere, cephe tasarımları ve giriş düzenleri, perakendeci esnaflardan farklı bir anlayışa göre biçimlendirilmiş olabileceklerine işaret etmektedir.

Cami çevresine toplanmış iş yerlerinden biri de Cami Caddesi'ne, yani güneye bakmaktadır. 2009 yılı çalışmaları sırasında taban alanı 18 m² ye yayılan iki katlı L Dükkânı tümüyle temizlenerek bir çatı altında korunmaya alınmıştır (Çizim: 3). Yapıya güneydoğudaki bir kapıdan girilir. Ön odanın güneybatı köşesinde, diğer iş yerlerinden görmeye alışık olduğumuz, kapaklı soğuk hava çukuru (karlık) yerleştirilmiş, lavabo (çark) ve tek gözlü ocak aynı alanda toplanmıştır. Batı duvarı önüne oturtulmuş bir merdivenle üst kata çıkılır. Gerideki ikinci oda karanlık bir depo görünümündedir. Odaya ışık, küçük bir pencere ile yandaki büyük konutun giriş holünden alınmıştır. Üst kat hakkında fazla bilgi yoktur; ancak burada hiç olmazsa duvarlardan birinde veya taka (niş) pervazlarında, çamur sıva üzerine alçı süsleme bulunduğu belirlenmiştir. Üst kattan düşerek kırılmış alçı panolarda kabartma motifler bulunmaktadır. Madenî dikiş yüksüğü, tütün lüleleri, cam bardak ve kap parçaları, çok miktarda porselen kahve fincanı kırıkları ile çamur damı pekiştirip güçlendirmeye yarayan silindirik şekilli loğ taşı bu dükkânda ele geçirilen eşyalar arasındadır. Buluntulardan en ilginç, karlık çukurunda saptanan, yörede bolca yetişen iri çekirdekli menengiç (çedene) meyveleri ile ceviz kabuğu parçalarıdır.

Kapısı sonradan örülerek kullanılmaz duruma getirilen bu dükkânda üç adet bakır Osmanlı sikkesi bulunmuştur. Hicrî 1113/Milâdî 1701 baskılı bir II. Mustafa sikkesi üzerinde *30 Duribe fi Kostantiniyye* yazısı okunmaktadır. Bu sikke yapının kullanılmama duruma düştüğü tarihi belirliyorsa son derecede önemlidir.

ATÖLYELER ALANI

Cami Caddesi'nin güneyinde, ticarî ve dinî alandan izole edilmiş çeşitli atölyelere yer verilmiştir. Önceki yıllarda bu alanın doğusunda ve batısında iki grup atölye ortaya çıkarılmaya başlanmıştı.

Doğu Grubu Atölyeleri

Cami Caddesi'nden 1.10 m. kadar genişliğindeki bir kapı ile girilebilen bu alanda iki atölye grubu bulunmaktadır. Bu atölyelerden güneydeki giriş kuzeybatı köşededir. 2005 yılından beri incelenen bu kesimdeki çalışmalar 2009'da tümüyle sonuçlandırılmıştır. Üç inşa evresi geçirek değişime uğradığı saptanan yapının ilk evresinde 6.20x5.10 m. boyutlarında, yaklaşık 30 m. kare alan kaplayan tek bir hacim söz konusudur (Çizim: 1, 4). Kısmen kaya kısmen de çamur tabanlı bu büyük mekânın batı duvarına büyük bir taka (niş) açılmıştır. Doğu duvarı önünde 0.70 m. çapında bazalt bir değirmen taşı bulunmaktadır. Bir süre sonra kullanılmaz duruma düşen yapının üzerine yeni bir taban geçirilmiş ve bu tabana iki tandır ve ocaklar yerleştirilmiştir. 2008 yılında ortaya çıkarılan üçüncü evrede büyük mekân, ortadan geçirilen bir taş duvarla ikiye (S3-S4) ayrılmıştır. Batı odasının uzun duvarları önüne karşılıklı olarak alçak toprak sekiler konmuş, eski tandırlar doldurularak iptal edilmiştir. Üst üste üç tadilat evresine sahip bu Osmanlı Dönemi mekânları uzun süre kullanıldıktan sonra terk edilmişlerdir.

Doğu grubu atölyelerinin daha doğudaki ikincisine doğudaki geniş bir kapıdan girilir. Tadilat ve uzun süreli kullanım buradaki atölyeler için de söz konusudur. Atölyelerden biri başlangıçta doğu-batı doğrultusunda sıralanan giriş (S 6) ve iki oda (S 7-8) düzeninde tasarlanmıştır. Kapı eşiği ve giriş holü zemini kısmen büyük sal taşı levhalarla kaplıdır. Sonraları hol alçak bir duvarla ikiye bölünüp daraltılmış, bu sırada gerideki iki oda (S 7-8) kullanılmaz duruma girmiştir. Ana kayaya çok yakın oluşları yüzünden bu odalardan fazla bir kalıntı gelmemiştir. Aynı tadilat sırasında daraltılan holün güney duvarına yeni bir kapı açılmış ve 6.30x3.50 m. boyutlarındaki başka bir mekânla (S 5) bağlantı sağlanmıştır. Birkaç kullanım evresi geçiren bu mekân daha alçak bir teras üzerinde yer almaktadır ve büyük çapta ana kaya kütlesi üzerine oturtulmuştur (Çizim 1). Önceleri bağımsız bir görünüm veren bu oda da çeşitli onarımlara sahne olmuştur. Yapıya önceleri güneydoğu köşedeki bir kapıyla girilmekteydi. Sonraki tadilatlar sırasında kuzeydeki giriş mekânından (S6) bir kapı açılıp duvarları yükseltilek bağlantı sağlanmıştır. Bu yeni dönemde odanın doğu duvarı üzerine yeni bir kapı daha açılmıştır. Yapının geç evresine ait tabanlar üzerinde ele geçirilen, biri sonradan delinerek kolye olarak kullanılmış en geç bakır sikkeler Abdülmecit Döneminden kalmadır. H. 1255/M. 1839 tarihli sikkeler padişahın 12. ve 19. saltanat yıllarında darbedilmiştir.

Osmanlı egemenliğinin erken evrelerinden başlayarak çeşitli onarımlarla üç

yapı evresi boyunca kullanılmış ve fakat sonraları terk edilmiş doğu grubu atölyelerinin işlevini belirleyecek verilerden yoksunuz. Mimarlık kalıntıları ve yapı içi eklentiler bu konuda fazla bir yardımda bulunmazlar. Ancak, mahalle camii çevresinde, sanayi ve ekonomik faaliyetin yoğun olduğu kesimde yer almış olmaları, merkezî konumları ve sonradan üzerlerinde hiçbir yapılaşmaya gidilmemiş bulunması, belli bir önem taşıyan kamusal kimliklerine işaret etmektedir.

Batı Yamacı Atölyeler Grubu

Cami Caddesi'nin güneyindeki ikinci atölye grubu, Urartu türü kaya oyma tesisinin batı yamacında kurulmuştur. Tüm yapılar büyük çapta basamak şeklindeki kaya temelleri üzerine oturtulmuştur. 2008 kazıları sırasında toplam 120 m² kadar genişliğindeki alanda sekiz mekân (S10, 12-18) açığa çıkarılmıştı. 2009'da ise atölyenin en güney ucundaki karanlık birer bodrum görünümlü iki mekân (S14-15) temizlenmiştir (Resim: 1). Kapısı bulunmayan bu mekânlara üst kattan merdivenle inilmektedir. İçlerini, basamak şekilli temel yatağı izleri taşıyan ana kaya kaplamaktadır. Ağır yıkım geçirmiş ve yamaçtaki konumları nedeniyle erozyondan çok fazla etkilenmiş bulunan atölye ve mekânları hakkında fazla bir şey söylenemez. Taban ve zemin dolguları, ana kayanın batıya doğru sert düşüşler yapması nedeniyle büyük oranda akıp gitmiştir. Bununla birlikte, iki farklı kot üzerine oturtuldukları, iki teras hâlinde ve iki farklı evrede inşa edildikleri oldukça belirgindir. İşlev tayinine yarayacak küçük buluntu ya da mekân içi sabit donanımlara rastlanmamıştır. Kazı sırasında pışmış topraktan çok sayıda (90) tütün lülesi ile cam bilezik parçaları, porselen kahve fincanı parçaları vb. eşyalar ele geçirilmiştir. Tarihlenebilir en eski buluntu Sultan III. Osman Dönemine ait Hicrî 117[1] (Milâdî 1754-1757) tarihli gümüş bir sikkedir.

BASAMAKLI SU TÜNELİ-ZİNDAN

2007 yılında keşfedilip 2008'de büyük çapta temizlenen kayaya oyulmuş tesisin kazısı 2009 çalışmalarıyla tamamlanmıştır. Olasılıkla Urartu Döneminden başlayıp Osmanlı Çağına kadar kullanılan tesisin önündeki tonozlu giriş holünün 4 kullanım evresi geçirerek değişikliğe uğratıldığı anlaşılmıştır. 80 basamakla ulaşılan kaya tünelinin bitimindeki 8x10 m. boyutlarında ve 1.80-2.30 m. yüksekliğindeki doğal görünümlü büyük mağaradaki üç hazne temizlenmiştir. Mağaranın kuzey yüzüne birbirine bitişik olarak açılmış üç hazneden doğudakinin (3.40x3.25 m.) kazısı 2008'de bitirilmiştir.

2009 yılında açılan orta hazne 4.10x2.70 m. boyutlarında, 1 m. derinliğinde ve düz tabanlıdır. İlk hazne ile hemen hemen aynı taban seviyesindedir ve beş basamaklı bir merdivenle inilmektedir. Orta hazneden 1 m. kadar yükseklik ve kalınlıkta taş örgü bir duvarla ayrılan batı haznesi (III) derine doğru alçalan ince-uzun bir dehliz

görünümündedir. Ortalama 1.70 m. genişliğindeki haznenin dibine, tabana oyulmuş basamaklarla inilebilmektedir. Haznelerin kayadan sızıntı olarak çıkan, bugün çok zayıf bir su kaynağının sularını toplamak üzere tasarlandıkları bellidir³. Farklı derinliklere konuşlandırılmış olmaları, su seviyesinin alçalma ve yükselme durumları göz önünde bulundurularak bilinçli bir tasarıma göre uygulandıklarını göstermektedir.

Kalenin ilk kez İ.Ö. 8. yüzyıldaki kuruluşu sırasında yapılmış olması mümkün görünen bu su tesisi iki bin sekiz yüz yıllık bir geçmişe sahiptir. Zamanla işlevsel değişiklik geçirmiş olmakla birlikte hiçbir zaman terk edilmeden Osmanlı Döneminin sonlarına kadar yararlanılmıştır. Bir daha kullanılmamak üzere doldurulup kapatıldığı tarih hemen hemen bellidir. Temizlik çalışmaları sırasında, kaya tüneli ve iç mekânda Hicrî 1255/Milâdî 1839 tarihli yedi adet bakır Abdülmecit (1839-1861) sikkesi bulunmuştur. Sikkelerin iki tanesi saltanatın 15. yılında, iki tanesi 20. yılında basılmıştır. Bu nümizmatik verilere göre doldurma işlemi 1859 yılından sonra yapılmış olmalıdır.

Harput Kalesi Artuklular Döneminde zindanı ile ünlüydü. Biz bu eski su tesisinin sonradan tadilatla zindana çevrildiğini düşünüyoruz⁴. Bu zindana 1122 ve 1123 yıllarında Harput Emiri Belek Gazi, Urfa Kontu Joscelin de Courtenay ile kuzeni, Birecik Senyörü Galeran de Puiset'yi ve ardından onları kurtarmaya gelen Kudüs Haçlı Kralı II. Baudouin'i (1118-1131) hapsedmişti.

Tesisin alt gözlerinde çamur içinde çeşitli buluntular ele geçirilmiştir. Bunlardan bazıları madenî, bazıları ahşap, kimileri de pişmiş topraktan yapılmıştır. Çamurlu ve güneşsiz ortam nedeniyle ahşap ve deri gibi bazı organik malzemeler günümüze bozulmadan kalabilmişlerdir. Bunun yanı sıra çok sayıda küçükbaş hayvan kemiği ve boynuz bulunmuştur. En zengin buluntuya III. haznede rastlanmıştır. İçinden hâlâ su kaynayan bu haznedeki ahşap ve deri malzeme dikkat çekicidir. Birçok ahşap parça yanında, özellikle kürek benzeri bir gereç iyi durumdadır ve sapıyla birlikte 0.69 m. uzunluğunda tek parça ağaçtan oyulmuştur (Resim: 5).

Buluntular arasında deri bir muska eşsizdir (Resim: 6). Armut biçimli muska iki parça deriden dikilerek yapılmıştır. 7.1 cm. çap ve 0.3 cm. kalınlığındadır. Tüm yüzeyi iplerle düzenli şekilde dikilmiştir. Ortada bırakılan badem şekilli kısma sivri bir bıçakla 16 delik açılmıştır. İnce bir deri kapağı ve sapı bulunan muskanın sihir ya da büyü amacıyla yapılmış olması mümkündür.

Özellikle yağ kandilleri Ortaçağ kullanımını belgelemeleri açısından önemlidir. Kulplu iki kandilden biri sırlı, biri de sırsızdır. Beyaz hamurlu kilden yapılmış ilk örnek alçak halka diplidir, içi ve basit ağız kenarlarının dışı petrol yeşili renkte sırlıdır. 4 cm. yüksekliğindedir ve içinde özel bir yağ bölmesi bulunur. Ağız kenarı ile yağ bölmesini, yuvarlak kesitli bir kulp birleştirmektedir (Resim: 7). '*Crusader type*' denen gruba

³ Elazığ Valiliği'nin içme suyu analiz raporuna göre: "Numune Türk içme suyu standartlarına uygundur. İçilir ve kullanılır. Klorlama yapmak zorunludur".

⁴ Bkz. Arslan Sevin, Sevin 2009.

giren bu kandillerden ikincisi kaba hamurlu kildendir. Bu türde kandillere, yöredeki, 11. yüzyılın ortalarına tarihlenen İmikuşağı 2. yapı katı ile Ağın-Kalecikler Höyüğü'nde rastlanmaktadır⁵. Kandillerden bir başkası badem biçimlidir ve 3.1 cm. yüksekliğindedir (Resim: 7). Pembemsi renkte ince hamurlu, kirli beyaz renkte astarlı ve çift kalıpta dökülmüştür. Yuvarlak yağ deliğinin gerisinde, tutamak görevi yapan küt bir yumru bulunur. Gövdesi alttan ve üstten baskı tekniğiyle yapılmış kabartmalarla bezelidir. Bu türde yağ kandillerine, şimdi kısmen Keban Baraj Gölü'nün suları altında kalan Haraba/Şimşat Kalesi ile Aşvan'da ve Samsat'ta rastlanmıştır⁶.

Osmanlı Dönemine ait kandiller genellikle kaya tünellerinin açılışı sırasında merdiven basamakları üzerinde ele geçirilmiştir. Bunlar, yeşil sırlı biri dışında, son derecede kaba yapımlıdır. Sayıları yediyi bulan Osmanlı kandillerinden tümü düz dipli ve kulpsuzdur.

III. haznede, parçalar hâlinde çok sayıda çark yapımı testi ele geçirilmiştir (Resim: 8). Çoğunlukla oval gövdeli ve çift kulplu ve düz diplidirler. Kiremit renkli hamurları üzerine bej renkli ince bir astar atılmıştır. İri testilerin karınları üzerine, dalgalı hatlarla bezeli kalın destek bantları geçirilmiştir. Kap yüzeyleri, kırmızı-kahve renginde boya ve kalın bir fırça ile özensiz şekilde bezenmiştir. Bu tarz boyalı testiler şimdi Keban Baraj Gölü'nün suları altında kalmış Aşvan Höyüğü'nün İ.Ö. 11. yüzyıl civarına tarihlenen 'Medieval I'⁷ malzemesiyle ve Gritille Höyüğü'nde bulunan Ortaçağ mallarıyla⁸ karşılaştırılabilir. Aynı türden kaplara Elazığ yöresinde Ağın-Kalecikler, Ağın Kalaycıktepe ve azalarak 14. yüzyılın ilk yarısından Taşkun Kale'de⁹, Güneydoğu Anadolu'da Harran ve Samsat höyüklerinin Ortaçağ tabakalarında rastlanmıştır¹⁰.

ARSLANLI KAPI ÖNÜ

Kalenin 'Aslanlı Kapı' olarak adlandırılan güney kulesi çevresinde, orta giriş kapısı iç yüzü önündeki temizlik çalışmalarında, çamur harç ve moloz taş duvarlarla örgülü Osmanlı Dönemi yapıları ortaya çıkarılmıştır. Bazıları iki katlı olan bu yapıların resmî bir karakter taşıdığı belirlenmiştir. Aynı alanda yapılan çalışmalarda iki yeni basamaklı tünelin varlığı ortaya konmuştur. Bunlardan ilki batı suruna yapışık durumdadır (Resim: 9). Muhtemelen Artuklu Dönemi öncesine giden bir tünel tuğla örgülü bir kemerle kapatılmıştır. Genişliği 1.20 m. kadardır. Bu tünelin helezon çizerek inen basamaklarının önü taş duvar örülerek köreltilmiştir.

2009 kazılarının en ilginç keşiflerinden biri Arslanlı Kapı'nın dış yüzü önünde

⁵ Sevin 1995: 110, res. 47/11-12, lev. XXXII/1-2.

⁶ Bulut 2007: 192, foto 20.

⁷ Mitchell 1980: 72 vd., res. 43-44.

⁸ Redford 1986: 119, res. 9G-H, 10.

⁹ McNicoll 1973: res. 14/8; 1983: 243 vdd.

¹⁰ Bulut 2007: 194 vd.; Özgüç 2009: 16, lev. 37/97-98, 38/99-100.

saptanan üçüncü büyük su tünelidir. Küçük tünelin hemen doğusunda belirlenen bu yeni tesise, Osmanlı Döneminde ilâve edilmiş bir sahanlıktan geçilerek girilmektedir. 46 basamakla yaklaşık 30 m. derinlikte başka bir su kaynağına inmektedir (Çizim: 5; Resim: 10-11). Kesme taş ve tuğla örgülü giriş kapısı 2.25 m. yükseklikte ve 1 m. genişliğindedir. Ortalama 2.30 m. genişlikte ve zaman zaman 11 m. yükseklikte tuğla kaburgalı ve tonozlu tünel kısmen kayaya oyulmuş, kısmen de moloz taş ve Horasan harç örgülü duvarlarla yükseltilmiştir. Üzerindeki üç küçük pencere ile aydınlatılmıştır. Kuzeye doğru yönelerek sonuçta, 20 m² kadar genişlikte doğal görünümlü bir mağaraya inmektedir. Mağaranın içi tam anlamıyla temizlenememiştir. Kazı sırasında içinde çok sayıda Osmanlı malzemesi ele geçirilmekle birlikte, bu tesisin Osmanlı öncesine, olasılıkla Artuklu Dönemine uzanmış olması mümkündür.

Çalışmalar sonucunda, geçen yıllardaki gibi açılan alanların korunma ve konservasyonuna ilişkin tüm önlemler titizlikle alınmıştır. Üzeri saç çatı ile kapatılarak korunma altına alınan alanın genişliği 200 m² kadardır. Öncekilerle birlikte kapatılarak korunan kazı alanlarının toplam genişliği 900 m² dir.

2005-2009 yıllarında sürdürülen kazıya ilişkin rapor bir kitap hâlinde yayınlanmak üzere baskıya verilmiştir.

KAYNAKÇA

ARSLAN SEVİN, N., 2008. “Harput’ta Bir Osmanlı Mahallesi ve Sakinleri”, *Toplumsal Tarih* 169: 27-33.

ARSLAN SEVİN, N., V. SEVİN 2007. “Osmanlı Arkeolojisi ve Harput Kazıları”, *Toplumsal Tarih* 159:49-53;

ARSLAN SEVİN, N., V. SEVİN, H. KALSEN 2008. “Harput İç Kale Mahalle Kazısı: Osmanlı’ya Arkeolojik Bir Yaklaşım (İlk Sonuçlar)”, *Belleten* 264: 329-351.

ARSLAN SEVİN, N., V. SEVİN 2009. “Kudüs Haçlı Kralı II. Baudouin’in Hapsedildiği Harput Zindanı”, *Toplumsal Tarih* 186: 52-57.

BULUT, L., 2007. “Samsat Kazısı Buluntuları”, *Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik* (yay.haz. G. Öney, Z. Çobanlı), İstanbul: 173-197.

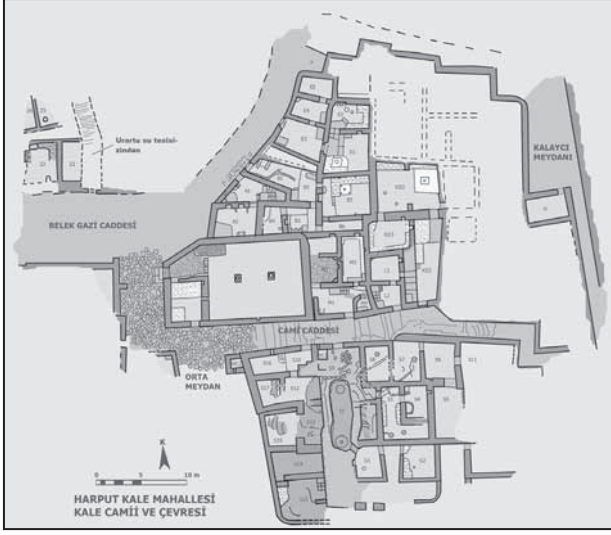
MITCHELL, S., 1980. *Aşvan Kale. Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia. I. The Hellenistic, Roman and Islamic Sites*, BAR International Series 80.

MCNICOLL, A., 1973. “Taşkun Kale”, *Anatolian Studies* 23: 159-180.

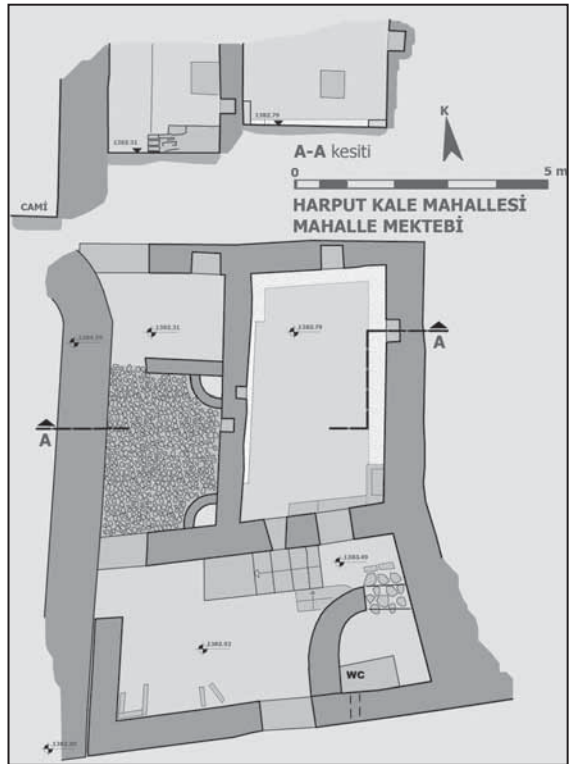
ÖZGÜÇ, N., 2009. *Samsat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

REDFORD, S., 1986. “Excavations at Gritille (1982-1984): The Medieval Period”, *Anatolian Studies* 36: 103-136.

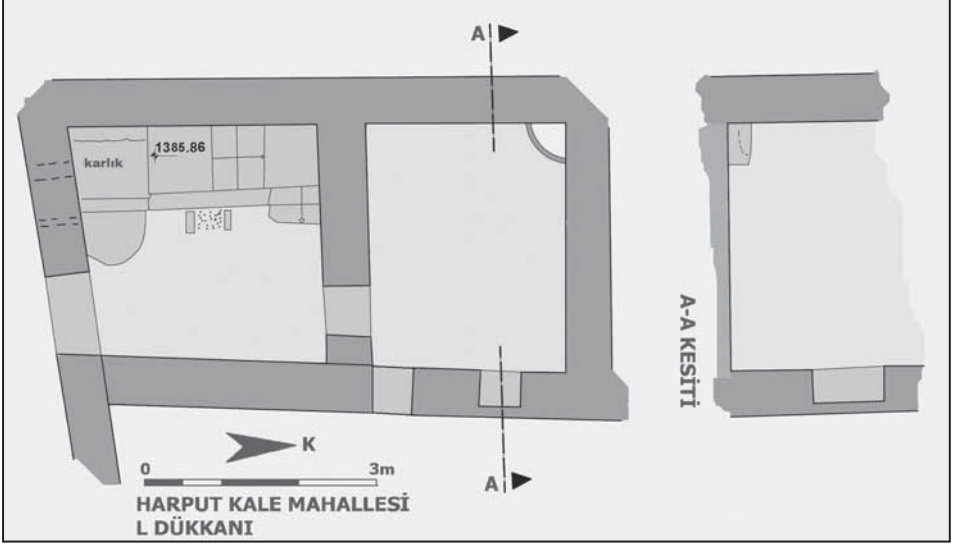
SEVİN, V., 1995. *İmikuşağı I (6.-I. Yapı Katları)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.



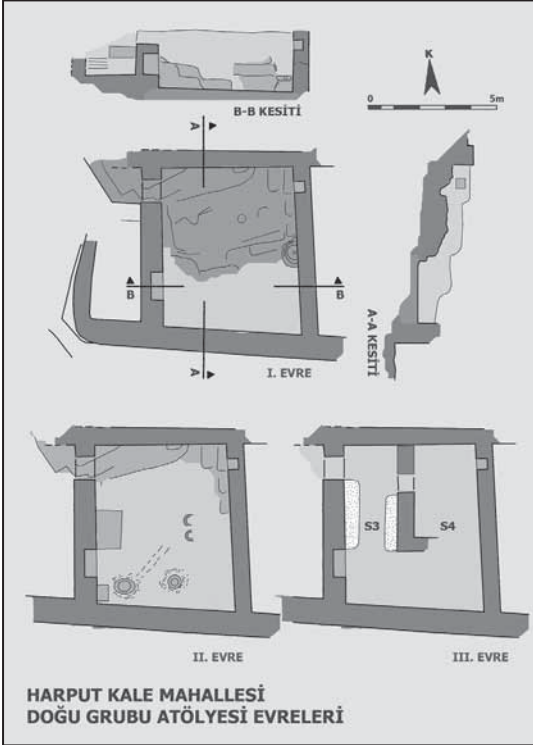
Çizim 1: Harput Kale Mahallesi.



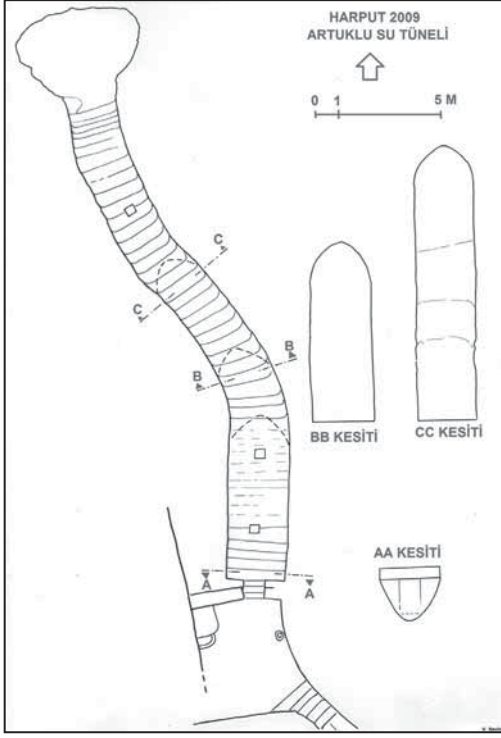
Çizim 2: Mahalle Mektebi planı.



Çizim 3: L Dükkanı, plan ve kesit.



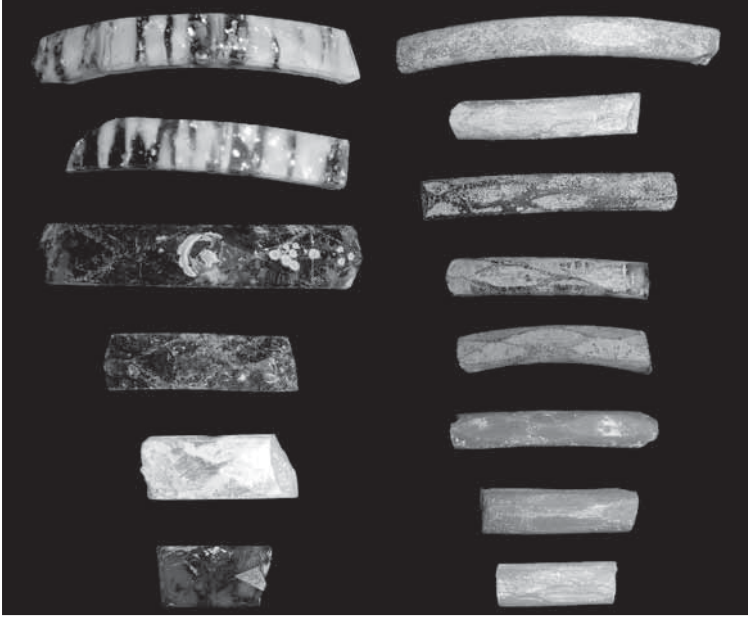
Çizim 4: Doğu grubu atölye evreler planı ve kesitler.



Çizim 5: Artuklu su tüneli planı ve kesitleri.



Resim 1: Mahalle Mektebi girişi.



Resim 2: Osmanlı Dönemi Avrupa yapımı cam bilezikler.



Resim 3: E Ticarethanesi kabul salonundan görünüm.



Resim 4: Bitkisel motiflerle süslü Osmanlı cam bilezikleri



Resim 5: Ahşap kürek.



Resim 6: Deri muska.



Resim 7: Zindanda bulunan Ortaçağ kandilleri .



Resim 8: Zindanda bulunan Ortaçağ testi parçaları.



Resim 9: Bizans su tesisi giriş tüneli.



Resim 10: Artuklu su tüneli.

ILISU BARAJI İNŞAAT SAHASI 2009 YILI KURTARMA KAZILARI

A. Tuba ÖKSE*
Ahmet GÖRMÜŞ
Erkan ATAY
Harun TAŞKIRAN
Nihat ERDOĞAN

“İlisu Barajı ve Hidroelektrik Santrali Projesi Etkileşim Alanında Kalan Kültür Varlıklarının Belgelemesi ve Kurtarılmasına Yönelik Çalışmalar” kapsamında, 2008 yılında yapılan yüzey araştırmaları sırasında belirlenen¹, Mardin ili Dargeçit İlçesi’ne bağlı Temelli Köyü sınırları içerisinde yer alan Zeviya Tivilki (Kumru Tarlası) ile İlisu Köyü’nün üzerine kurulduğu höyükte 2009 yılında kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir². Kazı çalışmaları, dokümantasyon ve küçük buluntu çalışmaları Arkeolog Erkan Atay’ın alan sorumluluğunda arkeologlar Murat Eroğlu, Ahmet Güneş, Yeliz Tan, Aziz Ayhan Bayraktar, Sibel Torpil, Adem Öncü, Adem Yücel, Başar Yücel, Mehmet Boz, Yücel Erdaş, Vildan Gürdil, Burcu Kaçmaz, Hüsnüye Levent ve Zerrin Hamioğlu’ndan oluşan ekip tarafından, harita mühendisliği stajyerleri Hamit Akan ve Vedat Akkaş’ın katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

* Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli/TÜRKİYE. tubaokse@yahoo.com;
Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN, Ankara Üniversitesi, Ankara/TÜRKİYE. taskiran@humanity.ankara.edu.tr;
Öğr. Gör. Ahmet GÖRMÜŞ, Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay/TÜRKİYE. ahmetgormus@yahoo.de;
Erkan ATAY, İlisu Barajı İnşaat Sahası Koordinasyon Merkezi, erkanatay10@mynet.com;
Nihat ERDOĞAN, Mardin Müze Müdürü, Mardin/TÜRKİYE.

¹ A. Tuba Ökse, Ahmet Görmüş, Erkan Atay ve Sibel Torpil, “Archaeology affected by the İlisu Dam in Turkey”, *Antiquity* 82 (317), 2008: <http://www.antiquity.ac.uk/projgall/okse317/>; A. Tuba Ökse, “İlisu Barajı Bendi ve İnşaat Alanı Yüzey Araştırmaları”. *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü-Haberler*: Mayıs 2008, sayı 26, Sayfa 23-25, İstanbul; A. Tuba Ökse, Ahmet Görmüş, Erkan Atay, Yunus Muluk, Murat Eroğlu, Sibel Torpil, Aziz A. Bayraktar, Yeliz Tan, Nur Balkan Atlı, Laurence Astruc ve Nurcan Kayacan, “İlisu Barajı İnşaat Sahası Yüzey Araştırmasında Belirlenen Arkeolojik Alanlar”, *TÜBA-Kültür Envanteri Dergisi* 7, 2009: 71-94; A. Tuba Ökse, Erkan Atay, Murat Eroğlu ve Yeliz Tan, “Yukarı Dicle Havzasının Mardin ile Şırnak Arasında Kalan Bölümünün Tunç Çağları ve Demir Çağları Kültürel Yapısı”, *TÜBA-AR* 12, 2009: 25-48; A. Tuba Ökse, Ahmet Görmüş ve Erkan Atay “İlisu Barajı - İlisu Köyü ve Çevresi Yüzey Araştırması 2008” XXXI. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 2010.

² T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün 02.17.2009 tarih ve 31837-31790 sayılı yazısı uyarınca başlatılan kazılar Mardin Müze Müdürlüğü başkanlığında, yazarların bilimsel sorumluluğunda sürdürülmüş, kazılarda Mardin Müzesi’ni sanat tarihçileri Şeyhmus Tekin ve Şeyhmus Genç temsil etmiştir.

KUMRU TARLASI (ZEVIYA TIVILKI)

Mardin ili Dargeçit İlçesi'ne bağlı Temelli Köyü sınırları içerisinde yer alan Zeviya Tivilki Mevkii'nde, tek tabakalı tek bir yapı kompleksinin tümü açığa çıkarılmıştır (Resim: 1)³. Kalınlığı bir metre olan ve tamamı ana kaya üzerine oturan taş duvarlara ait taş döküntü, tüm alanı kaplamış durumdadır. Yaklaşık 2565 metre kare alan kaplayan yapının 4 mekândan oluşan güney kanadını diğer bölümden ayıran bir koridor bulunmaktadır (Resim: 2-3). Yapının kuzey bölümü küçük bir mekânın çevresine dizilmiş dokuz mekândan oluşmaktadır. Kompleksin kuzeydoğusuna eklenmiş ince uzun mekânlardan oluşan üçüncü bölümün depo olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Yapının güneybatısında 159 metrekarelik alan kaplayan iki mekânlı küçük bir ek bina bulunmaktadır. Yapının güney kanadının güneyinde taş duvarlı bir su kanalı ile kanalın güneyinde dairesel bir fırın bulunmaktadır.

Kum taşından söveler genellikle ters şekilde açığa çıkarılırken, kireç taşından yapılmış sövelerin *in situ* açığa çıkarılması kum taşından yapılmış sövelerin ya mimarînin içinde değişik şekilde kullanıldığını ya da ikinci kullanım olarak mimariye katıldığını düşündürmektedir. Ters duran taşların buldukları yerlerde kapı izlerine rastlanmaması, bunların mimarînin belli yerlerinde destek olarak kullanıldığını akla getirmektedir.

Yapının kalın bir yığma taş duvar ile sınırlanan doğu kenarında O12-13 açmalarına rastlayan kesimde çoğu çömlekler içine bırakılmış 21 adet mezar açığa çıkarılmıştır. Mezarlar yapının dış duvarının dış yüzüne, ana kayaya yerleştirilmiş, bazılarının etrafı taşlarla çevrelenmiştir. Yüzeeye yakın olan gömütler döküntü taşlar ve ağaç kökleri tarafından tahrip edilmiştir. Mezarlara bırakılan toplam 69 adet demir bıçak (Resim: 4), hançer, bilezik, fibula, boncuk, keski, kovanlı ok ve mızrak uçlarından ve 5 minyatür kaptan oluşan eşya, bölgedeki benzerlerine göre M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenmektedir. O12/015/G'de bulunan mızrakların eğilerek kullanılmaz hâle getirilmesi, O12/017/G'nin yanında bulunan kırık mızrak ucu ile benzerlik göstermektedir. O12/015/G buluntularının ve kemiklerinin bir arada bulunmaması ve kap kullanılmaması bakımından diğerlerinden farklıdır. Gömütlerde bulunan kemikler üzerinde yanık izleri bulunmaktadır. Yakma

³ A. Tuba Ökse, Ahmet Görmüş ve Erkan Atay, "A rural Iron Age site at Zeviya Tivilki in the construction zone of the Ilisu Dam, south-eastern Turkey", *Antiquity* 84 (323), 2010: <http://antiquity.ac.uk/projgall/okse323/>; A. Tuba Ökse, "İlisu Barajı İnşaat Sahası Kurtarma Kazıları" *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü-Haberler*: Ocak 2010, sayı 29: 29-31; Erkan Atay ve Vildan Gürdil, "Zeviya Tivilki: An Early Iron Age-Late Assyrian Building and Graves at the Construction Area of the Ilisu Dam", VII. *Anadolu Demir Çağları Sempozyumu*, Edirne 19-23.04.2010 (abstracts); Ahmet Görmüş, A. Tuba Ökse, Erkan Atay ve diğ. 2010. "Transaction of Local People and the Assyrians in the Upper Tigris Region: New Evidence from the Excavations at Zeviya Tivilki (Kumru Tarlası)", *14th Symposium on Mediterranean Archaeology*, 23-25.04.2010, Kiev (abstracts).

gömme Yeni Assur Döneminde seyrek rastlanan bir gelenek olmakla birlikte⁴, Urartu ve bazı Erken Demir Çağı mezarlıklarında uygulandığı bilinmektedir⁵.

Tek tabakadan oluşan yapıda az sayıda küçük buluntu ele geçirilmiştir. Kazılan alanlarda ele geçirilen malzeme büyük çoğunlukla seramik parçalarından oluşmaktadır. Seramik parçaları genel olarak Erken Demir Çağı ve Yeni Assur Döneminden kalma günlük kaba kaplara ait parçalardan oluşmaktadır (Resim: 5). Bunların yanı sıra taş havanlar ve havan ellerinin yanı sıra Yeni Assur stilinde üretilmiş 2 silindir mühür bulunmaktadır. Yukarı Fırat ve Yukarı Dicle havzalarından bilinen, bazıları yatay oluklarla bezenmiş Erken Demir Çağı seramiği ile Yeni Assur kaplarına benzeyen, ancak elde biçimlendirilmiş kaplar ile az sayıda çark yapımı günlük kaplara ait parçalar aynı mekânlarda ele geçirilmiştir.

İlisu Barajı dolmuş alanında yer alan Giricano kazılarında Doğu Anadolu Erken Demir Çağının karakteristik yivli çanak çömleği ve basit mimarî tarzının Yukarı Dicle havzasında Orta Assur Döneminden sonra (M.Ö. 1050) görülmeye başladığı belirlenmiştir⁶. Bu seramik, bölgedeki höyüklerin üzerine kazılan çukurlarda ve basit konutlarda ele geçirilmiştir⁷. Yukarı Dicle havzasında Ziyarettepe⁸ ile Doğu Anadolu'daki Urartu yerleşimlerinde⁹ ve çeşitli mezarlarda¹⁰ Erken Demir Çağına ait el yapımı kapların M.Ö. 7. yüzyıla kadar kullanıldığı belirlenmiştir. Yeni Assur standart seramiğine ait kap parçalarının benzerleri Kuzey Mezopotamya'da M.Ö. 8.-7. yüzyıllara tarihlenmektedir.

İki farklı döneme ait seramiklerin eşzamanlı olarak kullanılması, bu bölgede Erken Demir Çağı kültürünün Yeni Assur Döneminde de devam ettiğini göstermiştir. Buna göre Erken demir Çağı kültürü devam etmekte iken bölgeye gelen Yeni Assur kapları aynı

⁴ Timothy Matney, Tina Greenfield, Britt Hartenberger, Azer Keskin, Kemalettin Köroğlu, John MacGinnis, Willis Monroe, Lynn Rainville, Mary Shepperson, Tasha Vorderstrasse ve Dirk Wicke, "Excavations at Ziyaret Tepe 2007-2008", *Anatolica* 35, 2009: 37-84.

⁵ Çilingiroğlu, Altan 1991. "The Early Iron Age at Dilkaya", *Anatolian Iron Ages. The Proceedings of the Second Anatolian Iron Ages Colloquium held at İzmir, 4-8 May 1987*, Ed: A. Çilingiroğlu ve D. French, British Institute of Archaeology at Ankara, Monograph 13, 29-38. Oxford: Oxbow.

⁶ Andreas Schachner "From the Bronze to the Iron Age: identifying changes in the Upper Tigris region. The case of Gricano", *Identifying changes: the transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its neighbouring regions*, Ed: B. Fischer, H. Genz, E. Jean ve K. Köroğlu, 151-63, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2003.

⁷ A. Tuba Ökse ve Ahmet Görmüş, "Nomadic Way of Life in the Early Iron Age: A Study on the Evidence from Salat Tepe in the Upper Tigris Region", *Proceedings of the XII. Symposium on Mediterranean Archaeology*, Ed: H. Oniz, British Archaeological Reports S 1909, 165-172. Archaeopress, Oxford, 2009.

⁸ Timothy Matney, Tina Greenfield, Britt Hartenberger, Azer Keskin, Kemalettin Köroğlu, John MacGinnis, Willis Monroe, Lynn Rainville, Mary Shepperson, Tasha Vorderstrasse ve Dirk Wicke, "Excavations at Ziyaret Tepe 2007-2008", *Anatolica* 35, 2009: 37-84.

⁹ Aylın Ü. Erdem, "Van Gölü Havzasında Bulunan Demir Çağı Yivli Çanak Çömleğinin Urartu Kalelerindeki Varlığı", *Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat. Altan Çilingiroğlu'na Armağan*, Ed: H. Sağlamlı, E. Abay, Z. Derin, A. Ü. Erdem, A. Batmaz, F. Dedeoğlu, M. Erdalkıran, M. B. Baştürk, E. Konakçı, 299-307. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.

¹⁰ Kemalettin Köroğlu ve Erkan Konyar, "Van Gölü Havzası'nda Erken Demir Çağı Problemi", *Arkeoloji ve Sanat* 119, 2005: 25-38.

yapıda birlikte kullanılmışlardır ve yerel çömlekçiler bu yeni kapları yerel tekniklere uygun olarak elde üretirken, Yeni Assur kaplarının biçimini vermişlerdir.

Bölgede Yeni Assur varlığı, M.Ö. 9. yüzyılda hüküm süren Yeni Assur krallarının Dicle Nehri kaynaklarındaki Birkleyn Mağaraları'nda bulunan kabartmaları ve yazıtları, aynı kralların Cudi Dağı'ndaki kabartmaları ve Yukarı Dicle havzasında bulunan stelleri sayesinde bilinmektedir¹¹. Bu eserler, Yeni Assur kralları II. Assurnasirpal ile oğlu III. Salmanasar'ın Nairi seferlerinden söz eden belgeler olup, Yukarı Dicle havzasından Doğu Anadolu'ya seferler düzenlendiğini kanıtlamaktadır.

ILISU HÖYÜĞÜ

İhsu köyünün üzerine kurulduğu höyüğün kamulaştırılması tamamlanmış doğu yamacındaki bahçelik alanlarında açılan sekiz açmada açığa çıkartılan mimarî, Ortaçağa tarihlenen iki tabakalı yerleşime aittir. Çalışmalar iki alanda yürütülmüştür (Resim: 6)¹².

P 23-26 AÇMALARI (Resim: 7)

P-23 Açması kuzeybatı köşesinde P13/001/D, açmanın doğu bölümünde bir tandır ve içinde kırık hâlde beş kap, dağılmış hâlde ele geçirilmiştir. P-24 Açması'nda alüvyon ana toprak üzerine inşa edilmiş P24/02/D kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. P25 Açması'nda uzantısı tespit edilen P24/001/F No.lu fırın ana toprak içine yerleştirilmiştir.

P-25 Açması'nın batısında belirlenen ocak/tandır kalıntısının büyük kısmı P-24 Açması'na girmektedir. Açmanın doğusunda ana toprağa inşa edilen P25/001/D ile P25/002/D 2 sıralı örgü sistemiyle örülmüş P25/004/D ile birleşmektedir. Bu duvar kuzey-güney doğrultulu P25/005/D ile köşe yapmaktadır. P25/003/D geç evreye aittir. P25/003/D, P25/001/D, P25/002/D, P25/004/D, P25/005/D örgü sisteminden farklı olarak düzensizdir. P25/003/D altında yaklaşık 15-20cm. mesafede çakıl döşeme tespit edilmiştir. P25/001/D ve P25/002/D'nin oluşturduğu P25/007/M'de ana toprağa inşa edilmiş, dışı seramik, içi ise seramik malzemesiyle sıvanarak yapılmış P25/008/O ocağı açığa çıkmıştır. P25/004/D ve P25/005/D'nin köşe yaptığı alan P25/006/M ve P25/007/M'nin tek mekân olduğu ve bu duvarlarla daha sonraki evrede ayrıldığı izlenimini vermektedir. P25/003/D, P26 Açması'nda devam etmekte ve bu yapının etrafını çeviren bir istinat duvarı izlenimi vermektedir. P25/002/D, P26/002/D ile birleşmektedir.

¹¹ Hayat Erkanal ve Armağan Erkanal, "Archaeologischer Überblick über die Provinz Mardin", *Anatolia and the ancient Near East: studies in honor of Tahsin Özgüç*, Ed: K. Emre, B. Hrouda, M. Mellink ve N. Özgüç, 129-34. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989; Jutta Börker-Klähn 1982, *Alt Vorderasiatische Bildstelen und Vergleichbare Felsreliefs*. Baghdader Forschungen 4, 180-187. Zabern, Mainz.

¹² A. Tuba Ökse, "İhsu Barajı İnşaat Sahası Kurtarma Kazıları" *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü-Haberler*. Ocak 2010, sayı 29: 29-31, İstanbul.

P/26/002/D P25 Açması'na doğru ilerlemektedir. Toplanan kap parçaları Ortaçağ ve Yakınçağa aittir. Açmanın kuzeybatısındaki iki evreli P/26/003/F kodlu tandırın doğusunda kuzeybatı güneydoğu yönünde uzanan bir sıra taş tespit edilmiştir. Açmanın ortasında yer alan taş döküntünün altında ve batı bölümünde Dicle sekisini oluşturan alüvyon dolgu tespit edilmiştir. Açmadan elde edilen seramik parçaları Ortaçağa tarihlenmektedir. Aralarında modern malzeme bulunan parçaların bir kısmı Memlûk Dönemine aittir. Açmanın doğusunda ve güneyinden elde edilen üstleri kalıp baskı ile bezeli parçalar 11-12. yüzyıla tarihlenmektedir.

L-M 24-25 AÇMALAR (Resim: 8-9)

M-24 Açması'nda döküntü taşlardan oluşan M24/004/Duvarı belirli bir düzen göstermeyen tek sıra taştan oluşmaktadır. Duvarın doğusunda, kuzey-güney doğrultusunda uzanan başka bir taş sırası bulunmaktadır (M24/0015/D). Duvar kaldırılırken, altından tümlenebilir iki kap ele geçirilmiştir (M24/0017/02-03/S). Açmanın kuzeyinde kavis yapan, tek sıra taşla çevrilen M24/001/Çukuru bulunmaktadır. Çukurun güneybatısındaki küllü alanda dört tümlenebilir pişirme kabı, güneyinde yassı taşlar ile oluşturulmuş M24/002/Mekânı'nın kuzey köşesinde tümlenebilir bir kap (M24/0008/01-S), mekânın etrafında yoğun olarak yer alan taş döküntülerin altında kuzey-güney yönünde uzanan bir başka duvara ait taş sırası bulunmaktadır (M24/003/D). Duvarın doğusunda taş toplulukları, güneydoğusunda güneydoğu-kuzeybatı yönünde uzanan ince bir duvar (M24/005/D) açığa çıkarılmıştır. Kuzey-güney yönünde uzanan M24/006-007/Duvarı batısında tümlenebilir bir kap (M24/0020/01/S), altında bir insan iskeleti bulunmuştur. M24/003/Duvarı'nın altından kireçli ana toprak, doğusunda tümlenebilir bir kap (M24/0012-02), M24/005/Duvarı'nın güneyinde yoğun küllü toprak belirlenmiştir. Açmanın kuzeybatı köşesinde kırık cam bilezik parçası (M24/0017/01/U), kuzeyinde üç tümlenebilir kap (M24/0018/01-03/S), kuzeydoğusunda bazalt öğütme taşı (M24/0019/01/R) ele geçirilmiştir. Açmanın doğusunda belirlenen kil dolgunun altında mimarî öğeler bulunmaktadır. M24/0009 numaralı kasada bir metal iğne (M24/0009/01/V) ile dört tümlenebilir kap, M24/0010 numaralı kasada iki seramik kap, M24/0012 numaralı kasada tümlenebilir pişmiş toprak huni bulunmuştur.

M-25 açmasının batısında M25/001/D ve M25/002/D duvarları arasında ve çevresinde bulunan molozların altında M25/003/F kodlu ocak ve M25/004/D kodlu duvar bulunmuştur. Duvarın kuzeyinde bulunan küp kaldırılırken ana toprağın oyularak dibinin çakıl ile döşendiği gözlenmiştir. Küp içinde bir gaga ağızlı testi (M25/0004/03/S) ile kil tıkaç (M25/0004/04) ele geçirilmiştir. Açmanın güneyindeki irili ufaklı döküntü

taşların altından düzenli hat veren M25/005/Duvarı büyük taşların arasının küçük taşlarla doldurulmasıyla örülmüştür. Duvarın batısındaki M25/009/Duvarı ikinci bir mimarî evreye aittir. Açmanın doğusunda kerpiçten inşa edilmiş maden ergitme fırını (M25/006/F) içinden döküntü taşlar, cüruf parçaları, küllü toprak ve iki kap (M25/0009/S/01-2) bulunmuştur. Fırının kuzeyinde M25/007/Fırını ve güneyinde M25/008/Fırını bulunmaktadır. Bu fırınların içinde de cüruf ve seramik parçalarıyla birlikte küllü toprak, profillerinde kullanılan kerpiç harcının üstünde maden cürufları, kenarlarında körüklerle hava basma amacıyla açılmış, karşılıklı üçer oluk bulunmaktadır. M25/008/Fırını L 25 açması sınırları içine de girmektedir. Yaklaşık 1.25 cm. uzunluğunda, 1.10 cm. genişliğinde olan fırının içinde kandil (M25/0013/P/01) ve taş eser (M25/0013/R/02) ele geçirilmiştir. Dörtgen çukurlardan oluşan bu fırınların içi çakıl taşı ve balçığın kullanıldığı sert bir madde ile sıvanmış, tabanları balçık ve çakıl taşıyla inşa edilmiştir. Açmada ana toprağa ulaşılmış, buluntular Ortaçağa tarihlenmiştir.

L-24 Açması'nda taş molozun altından, güneybatı ve kuzey kesimlerde birbirleriyle köşe yapan tek sıralı taş duvarlar (L24/002-3/D) tespit edilmiştir. L24/001/Duvarı doğusunda yanmış kerpiç döküntüsü açığa çıkarılmıştır. Açmanın batı yarısında bulunan moloz altında sarımtırak ve yer yer kireçli ana toprak, L24/002/D altından bunlarla bağlantılı olmayan bir başka duvar (L24/005/D) açığa çıkarılmıştır. Bu alanda tüme yakın demir bir bıçak elde edilmiştir. Açmanın orta kesiminde, 2 m. çapındaki L24/004/Çukuru kuzeyinde yer yer küllü ve kırmızımsı toprak alanlar, L24/007-008/Çukurları ve dörtgenimsi biçimli L24/004/Çukuru yer almaktadır. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan ve iri taşlarla örülmüş taş duvarın (L24/006/D) doğusunda, aynı yönde devam eden, ancak daha küçük taşlarla örülmüş L24/009/Duvarı açığa çıkarılmıştır. Açmada bulunan az sayıda çanak çömlek parçası, kırık bir pipo, cam bilezik parçaları ve olasılıkla kemere ait metal parça Ortaçağa tarihlenmektedir.

L-25 Açması'nın batısında döküntü taşların altında açığa çıkan, bir küpün ağız kısmının ters çevrilmesiyle oluşturulmuş ocağa (L25/001/F) destek olarak kullanılan taş üzerinde haç sembolü bulunmaktadır. Ocağın kuzeyinde düzenli hatlar veren kerpiç harcı kalıntılarına rastlanmıştır. L25/002/Fırını'nın içinde üst seviyelerde döküntü kerpiç ve taşlar, alt seviyelerde küllü toprak tespit edilmiştir. Fırının için tamamen sıvanmış ve bu sıvanın üstü maden cürufu kalıntılarıyla kaplanmıştır. Fırın 2.40 m. uzunluğunda 1 m. genişliğinde olup kenarlarında körüklerle hava basmak amacıyla yapıldığı düşünülen oluklar bulunmaktadır. Açmanın güneybatısında doğu-batı doğrultusunda uzanan L25/003/Duvarı'nın güneyinde tümlenebilir kap (L25/0005/01/S), güney bağlantısı olarak L25/008/Duvarı, kuzeybatıda döküntü taşların altında L25/004/Duvarı, açma kuzeyinde

tümlenebilir kap (L25/0003/01/S), kuzeydoğuda L25/005/Fırını bulunmuştur. Batı açma arasında bitişik tandır (L25/006/F) ve kuzeyinde bir ocak, (L25/007/F) kodlu ocak tespit edilmiştir. Tandır ile fırın arasında 42 cm. derinlikte bir çukur (L25/009/Ç) bulunmaktadır. L25/005/Fırını güneybatısında bulunan L25/0012/Çukuru 80 cm. derinlikte olup içinde az miktarda seramik parçası ve kemik bulunmuştur. Açmanın doğusu harç ile doldurulmuş olup harcın içinde iki sıra düzenli hat veren iri taşlar ve çukurlar tespit edilmiştir.

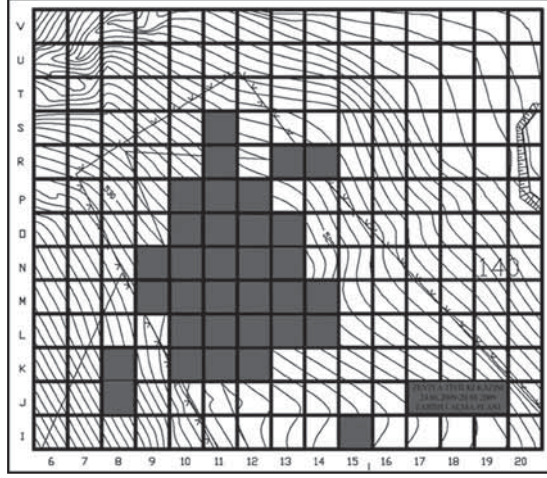
Toplanan seramik arasında en yoğun grubu astarsız kaba çömlere ait parçalar oluşturmaktadır (Resim: 10). Ortaçağa tarihlenen açık yeşilimsi krem astarlı, yalın yüzeyli testi ve mataralara ait yoğun kulp ve gövde parçaları ile dışı yivli, kahverengi yüzeyli, yalın, islenmiş pişirme kapları¹³ yoğundur; sırlı kaplara ait parçalar¹⁴ az oranda temsil edilmiştir. Açık yeşilimsi krem renkli, yalın yüzeyli, ince hamurlu, üzeri baskı ve kabartma bezemeli parçalar genel olarak MS 10.-11. yüzyıllara, Memlûk Dönemine tarihlenmektedir. Yapılardan toplanan malzeme arasında Erken Bizans Döneminden itibaren kullanılan yağ kandillerine¹⁵ ve Erken İslâmî Döneme ait gümüş sikkelere rastlanmıştır.

Höyüğün dereye doğru dik inen güneybatı yamacında yer alan bahçelerin bulunduğu alanda yoğunluğu Orta Tunç Çağı parçalarında olmak üzere, Ortaçağ öncesine tarihlenen kaplara ait parçalar toplanmıştır. İlisu Höyüğü'nde 2010 kazı mevsiminde çalışmaların bu yamaçta devam etmesi ve daha erken dönemlere ulaşılmaması planlanmaktadır.

¹³ Ruth Smadar Gabrieli, "A Region apart: Coarse Ware of Medieval and Ottoman Cyprus", *Byzas 7: Akdeniz Çevresindeki Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Geç Antik ve Ortaçağ Seramiği ve Mimari Seramiği*, Ed: B. Böhlendorf-Arslan, A. O. Uysal ve J. Witte-Orr, Veröffentlichung des Deutschen Archäologischen Instituts Istanbul, 399-410. Ege Yayınları, İstanbul, 2005.

¹⁴ Taner Korkut, "Die Spätantike und frühbyzantinische Keramik aus Patara", *Byzas 7: Akdeniz Çevresindeki Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Geç Antik ve Ortaçağ Seramiği ve Mimari Seramiği*, Ed: B. Böhlendorf-Arslan, A. O. Uysal ve J. Witte-Orr, Veröffentlichung des Deutschen Archäologischen Instituts Istanbul, 147-168. Ege Yayınları, İstanbul, 2005.

¹⁵ Platon Petridis, "Relations between Pottery Workshops in the Greek Mainland during the Early Byzantine Period", *Byzas 7: Akdeniz Çevresindeki Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Geç Antik ve Ortaçağ Seramiği ve Mimari Seramiği*, Ed: B. Böhlendorf-Arslan, A. O. Uysal ve J. Witte-Orr, Veröffentlichung des Deutschen Archäologischen Instituts Istanbul, 43-54. Ege Yayınları, İstanbul, 2005.



Resim 1: Kumru Tarlası (Zeviya Tivilki) Açma planı.



Resim 2: Kumru Tarlası (Zeviya Tivilki) yapı kompleksi.



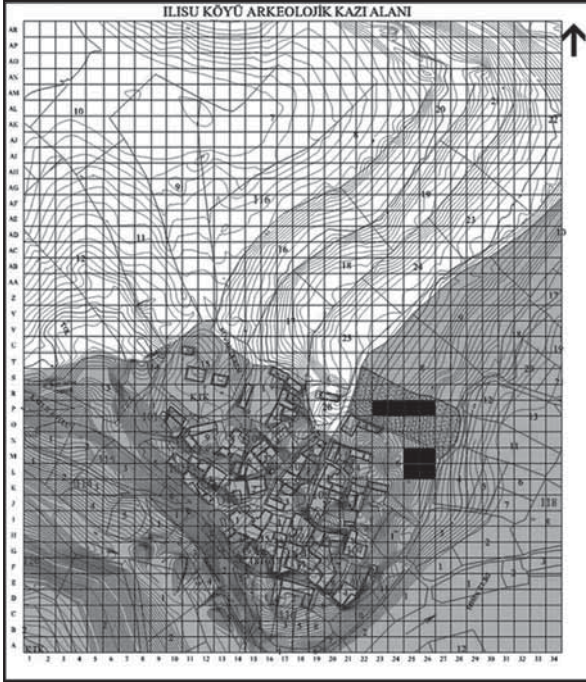
Resim 3: Kumru Tarlası (Zeviya Tivilki) yapı kompleksi.



Resim 4: Kumru Tarlası (Zeviya Tivilki) mezar eşyası, demir mızrak uçları.



Resim 5: Kumru Tarlası (Zeviya Tivilki) Erken Demir Çağı ve Yeni Assur Dönemi seramik kapları.



Resim 6: Ilisu Höyüğü Açma planı.



Resim 7: Ilisu Höyüğü P 23-26 açmaları, güneyden.



Resim 8: Ilisu Höyüğü L-M 25-26 açmaları, doğudan.



Resim 9: Ilisu Höyüğü L-M 25-26 açmaları, kuzeyden.



Resim 10: Ilisu Höyüğü Ortaçağ seramik kapları.

ILISU BARAJI - SALAT TEPE 2009 YILI KAZISI

A. Tuba ÖKSE*
Ahmet GÖRMÜŞ
Deniz Yaşin MEIER
Mehmet Arif BİLİCİ

Salat Tepe’de 2009 yılında tepe üzerindeki K-L 11-14 ve M 13 açmalarında çalışılmıştır. Kazı çalışmaları¹ Orta Tunç Çağı 2. Tabaka duvarlarının kaldırılması ve Orta Tunç Çağı 3.-5. Tabaka mimarî kalıntılarının açılması olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir.

Orta Tunç Çağı 2. Tabaka Duvarlarının Kaldırılması (Resim: 1)

Tepe üzerinde geçen yıllarda kazılmış olan ve depremle yıkıldığı belirlenen Orta Tunç Çağı 2. yapı katının kerpiç duvarları kaldırılmıştır. K-L 13-14 açmalarında kaldırılan duvarlara göre Orta Tunç Çağı 2. Tabaka yapı kompleksinin² güney kanadına ait açığa çıkarılan bölüm, önceki yıllarda da belirlendiği gibi, iki birim hâlinde tasarlanmıştır. Bunlardan “mutfak” olarak nitelendirilen ‘Birim 5’, bunun doğusundaki yanmış birim de ‘Birim 6’ olarak adlandırılmıştır.

* Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE: Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Umuttepe Kampüsü, TR-41380 İzmit/Kocaeli/TÜRKİYE. tubaokse@yahoo.com;
Öğr. Gör. Ahmet GÖRMÜŞ, MA: Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tayfur Sökmen Kampüsü, TR-31100 Antakya/Hatay/TÜRKİYE. ahmetgormus@yahoo.de;
Deniz Yaşin MEIER, Tübingen Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Doktora öğrencisi, deniz_yasin@yahoo.com;

Mehmet Arif BİLİCİ, Diyarbakır Arkeoloji Müzesi Müdürü, Diyarbakır/TÜRKİYE.

¹ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün 19.06.2009 tarih ve 117757 sayılı yazısı uyarınca Salat Tepe’de 2009 kazısı Diyarbakır Müze Müdürü Mehmet Arif Bilici başkanlığında Kocaeli Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. A. Tuba Ökse ile Mustafa Kemal Üniversitesi öğretim görevlisi Ahmet Görmüş’ün ve Tübingen Üniversitesi doktora öğrencisi Deniz Yaşin Meier’in bilimsel sorumluluğunda yürütülmüştür. Kazıda Diyarbakır Müzesi’ni İzmir Müzesi’nden Arkeolog Fatih Yıldırım temsil etmiştir. Kendilerine gösterdikleri dostluktan dolayı ekibim adına şükranlarımı sunarım.

Kazıya arkeologlar Ayşe Köksoy, Gamze Kaynak, Ali Şahin, Kocaeli Üniversitesi lisans öğrencileri Ali Doğan Gönültaş, Serhat Şentürk, Hasan Karakoç, Bilge Damar, Efe Subaşı, Serhat Altun, Akın Kılıç ve Nimet Gatar; Mustafa Kemal Üniversitesi lisans öğrencileri Recep Çakır, Onur Mercan, Diyaeddin Kaya, Ömer Akan ve Arkeobotanik uzmanı Prof. Dr. Emel Oybak Dönmez katılmışlardır.

İş güvenliğine ilişkin olarak uyarı levhalarının asılması, kazı alanlarının emniyet şeridi ile çevrenmesi, işçilere baret, toz maskesi ve koruyucu gözlük dağıtılması, kazı alanında yangın tüpü ve ilkyardım çantası bulundurulması gibi önlemler alınmış, işçilere ve ekip üyelerine iş güvenliği ve ilk yardım eğitimi yaptırılarak sertifika verilmiştir.

² A. Tuba Ökse, “Salat Tepe Orta Tunç Çağı Yapısının İşlevi” *Aykut Çınaroğlu’na Armağan / Studies in Honour of Aykut Çınaroğlu* (Ed. Elif Genç, Duygu Çelik), Sayfa 53-71. Ekici Form Ofset, Ankara 2008.

Bu kanadın kuzeyinde, avluyu kuzeyden sınırlayan birimlerden L 14 açmasına rastlayan ‘Birim 7’, geçen yılın sonuçlarına göre birinci deprem tahribatından sonra doğudan desteklenen bir duvar ile güçlendirilmiş ve doğusuna yamuk biçimli ikinci bir mekân eklenmiştir. Kerpiç duvarların kaldırılmasından sonra bu birimin dört duvarının da taş temelleri ortaya çıkmıştır. Temellere göre ‘Birim 7’, tek mekânlı bir birim olarak tasarlanmış olup çakıl döşeli merkezî avlu, bu kesimde Birim 7 ile daraltılarak bir sokak biçimine dönüştürülmüştür.

K-L 11-12 açmalarında yapı kompleksinin girişini doğudan sınırlayan Birim 4, kerpiç duvarları kaldırıldıktan sonra, düzgün bir taş temel ile tasarlanmış görünmektedir. Giriş koridorunun batısındaki Birim 3 ise kuzey ve doğu duvarlarının kalın taş temelleri ile temsil edilmektedir. Bu temellerin diğerlerinden daha kalın olması ve sert balçık zemine oturtulmuş olması nedeniyle, büyük olasılıkla tepenin çok dik inen yamacının sağlamlaştırılarak yapının yıkılmasını önlemek amacıyla taşıdığı düşünülmektedir. Giriş koridorunun kerpiç duvarlarında önceki yıllarda belirlenen eklemelerin temellerde bulunmayışı, daha önce de tahmin edildiği gibi, yapının duvarlarının deprem nedeniyle eğilmiş olmasından dolayı, duvarların kerpiç çıkıntılarla desteklenmiş olduklarını kanıtlamaktadır.

Yapı kompleksinin batı kanadını oluşturan Birim 2’nin, taş temelleri ile kerpiç duvarları uyumlu bir plan göstermektedir. Gerek duvarların konumları ve gerekse birimin avluya bakan doğu duvarının dış kısmında önceki yıllarda saptanan kil platformun taş temeli, bu birimin deprem tahribatından sonra onarım görmediğini, destek amaçlı duvarların eklenmediğini göstermektedir. Bu birim büyük olasılıkla onarım öncesindeki depremde ağır hasar görmemiş, onarım sonrasında ikinci depremde ise yapı kompleksinin tüm birimlerinde belirlendiği gibi, tüm duvarları devrilmiş olmalıdır.

L12-13 açmalarının kuzey kenarında önceki yıllarda Orta Tunç Çağı 2. Tabaka yapı kompleksinin kuzey kanadının güney duvarları belirlenmişti. Tek katlı yapılara ait oldukları belirlenen bu duvarlarda birer destek çıkıntısı ve iki giriş saptanmıştı. Kerpiç duvarları kaldırıldıktan sonra bu duvarlardaki destek çıkıntılarının taş temelleri ortaya çıkarılmıştır. Buna göre yapının kuzey kanadının güney duvarları, destek çıkıntıları ile birlikte tasarlanmıştır. Bu duvarların altından, geçen yıl L 13 açmasında açığa çıkarılan yapının kerpiç duvarları, aynı konumda yer almaktadır. OTÇ 2. Tabaka duvarları, bu kesimde alttaki yapının duvarlarının tam üzerine oturtularak inşa edilmiştir.

Orta Tunç Çağı 3.-5. Tabaka Mimari Kalıntıları

Orta Tunç Çağı 2. yapı katına ait taş temellerin kaldırılmasından sonra, Orta

Tunç Çağı 3.-4. yapı katları açığa çıkarılmıştır. Temeller kaldırıldıktan sonra yapılan kazı çalışmaları sonucunda, OTÇ 2. tabaka yapısı inşa edilmeden önce tepe üzerinin tesviye edildiği, dik yamaçların kenarlarının sert balçık ile takviye edildiği ve bu işlemler sırasında OTÇ 3.-4. tabakaların tesviye edildiği anlaşılmaktadır.

Geçen yıl L 13 açmasında Orta Tunç Çağı yapı kompleksinin çakıl avlu tabanı kaldırılarak açığa çıkarılan tabaka, OTÇ 3. Tabaka olarak adlandırılmıştı. Buna karşın, bu yıl K-L 13-14 açmalarında ve M 13 açmasında yapılan kazılar, bu iki tabaka arasında iki farklı mimarî tabakanın daha varlığını ortaya çıkarmıştır. Bu durumda geçen yıl L 13 açmasında belirlenen yapı, Orta Tunç Çağı 5. Tabaka olarak yeniden adlandırılmıştır (Resim: 2).

K-L 11-12 açmalarında bu tabakalar daha ince çakıllarla döşenmiş sokak ve avlu tabanları ile temsil edilmiş, buna karşın belirgin bir mimarî kalıntıya rastlanmamıştır. Bu yılın son bulgusu olarak bu açmalarda beliren kerpiç duvar izleri geçen yıl L 13 açmasında kazılan ve bu yılki verilere göre Orta Tunç Çağı 5. Tabaka olarak adlandırılan yapıya ait görünmektedir (Resim: 3).

Avlu güney giriş koridorunun 3. ve 4. tabakalarda iri konglomera bloklarla inşa edilen eski duvarlarından, bu giriş bölümünün 2-4. yapı katları boyunca kullanıldığı, her aşamada çakıl döşeli merkezî bir avlu ve bununla bağlantılı sokakların bulunduğu, buna karşın 5. Tabakada avlu bulunmadığı, planın değişik tasarlandığı anlaşılmıştır (Resim: 4).

M 13 açmasında önceki yıllarda açığa çıkarılan, üst kısmı bir Erken Demir Çağı ve bir Ortaçağ çukuru ile bozulan oval taş duvarın içinde yapılan derinleşmede duvarın bir kuyu mezara ait olduğu anlaşılmıştır (Resim: 5).

K-L 13-14 Açmaları

Orta Tunç Çağı 2. Tabaka temelleri altından bu yıl ortaya çıkarılan çeşitli taş dizileri, tabanlar, çukurlar ve ocak yerlerinden oluşan mimarî kalıntılarla temsil edilen 3. ve 4. Tabaka, renkli ıslak kerpiçlerle inşa edilmiş, kısmen balçık ile kapatılmıştır (Resim: 3).

Orta Tunç Çağı 2. Tabaka temelleri ve çakıl döşemesi altından gelen birkaç evreli ince çakıl döşeme yollar ile bunların iki yanında saptanan taş döşeme tabanlar, tek mekânlı kerpiç yapılar ve iri taş dizileri, Orta Tunç Çağı 3-4. tabakaları temsil etmektedir. İnce ve kaba çakıl döşemeler, içi taş dolu ocak tabanı, çukurlar ve taş çevrili çukurlardan oluşmaktadır. Bu taş dizileri çok düzenli taş temeller oluşturmamakta ve üzerlerinde toprak tabanlı mekânları olan kerpiç yapı öğeleri bulunmamaktadır.

K 14 açmasından başlayarak L 14 açmasına doğru rampa hâlinde alçalan dar bir yol, çeşitli ince çakıl tabakaları hâlinde belirlenmiştir. L 14 açmasının ortasından geçen ve Orta Tunç Çağı 2. Tabaka'da daha iri çakıllarla döşenmiş olan yolun 3.-4. tabakalarda da kullanılmış olduğunu göstermektedir. Bu yol ile K14 açmasından yaklaşık 45 derecelik açı yaparak uzanan yol birleşmektedir. Benzeri bir ince çakıl döşeme L 13 açmasında geçen yıl kaldırılan iri çakıl döşemeli avlunun altında da belirlenmişti. L 14 açmasının kuzey kesiminde belirlenen yan yana iki tandırlı mekândan doğudaki Orta Tunç Çağı 3. Tabaka'ya, batıdaki Orta Tunç Çağı 4. Tabaka'ya aittir. Kerpiç duvarları olan doğudaki mekânda taban üzerinde bir tandır ve bir fırın bulunmaktadır.

Orta Tunç Çağı 5. Tabaka yapılarını dolduran balçık ve kerpiç duvarlar ile kerpiç döşemeler üzerinde bulunan çok sayıda ahşap dikme çukuru, belirli bir plan şeması vermediğinden, geçici olarak yer değiştiren ve kurulan çardak benzeri hafif yapılaşmanın varlığına işaret etmektedir.

K 13 açmasında belirlenen kül çukurları, OTÇ 2. Tabaka yapısı inşa edilmeden önce sert kil dolgularla kapatılarak bu yapının inşa edileceği sert düzlem oluşturulmuştur. K 12-13 açmalarında açığa çıkarılan mutfak mekânı, Orta Tunç Çağı 4. Tabakayı temsil etmektedir. Çeşitli taş döşeli ve küllü çukurların içinden çıkan pişirme kapları, bu alanın mutfak olarak kullanılmış olduğunu göstermektedir. Mutfak mekânı balçık ve çakıldan oluşan iki ince duvar ile kuzeyden ve güneyden kapatılmıştır. Doğru duvarı kırmızı ıslak kerpiçlerle örülmüş olan mekânın doğu-batı doğrultusunda uzun bir dörtgen oluşturan planı belirlenmiştir. Bu birim kerpiç duvarlı iki dörtgen mekândan oluşmaktadır ve bunlardan doğudaki, bir tahıl ambarına ait çukur tarafından tahrip edilmiştir. Bu mekânın doğu duvarına, ortalama 45 derecelik açı yaparak yaslandırılmış kerpiç duvar, K-L 14 açmalarında belirlenen ince çakıl döşeli rampanın batı duvarını oluşturmaktadır. Bu durumda mutfak ve ambarlı mekân³ Orta Tunç Çağı 4. Tabaka'yı, yol ise 3. Tabaka'yı temsil etmektedir. Bu mekânlar alttaki Orta Tunç Çağı 5. Tabaka yapısının üzerine oturtulmuştur.

K-L 11-12 Açmaları

Bu alanlarda Orta Tunç Çağı 2. Tabaka taş temellerinin giriş koridorunun iki yanında çok iri konglomera bloklardan oluşan alt yapısı açığa çıkarılmış ve çakıl döşemeli yolun altında iki katman hâlinde ince çakıl döşemeli yollar bulunmuştur. Bu durum, güney koridorlu girişinin Orta Tunç Çağı 4-3. tabakalar boyunca da kullanılmış olduğunu

³ Prof. Dr. E. Oybak Dönmez'in verdiği bilgiye göre bu alandaki çeşitli ambar çukurlarında arpa, buğday, bezelye ve mercimek saklandığı anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra en yoğun bulunan tohum örnekleri mürdümük tohumlarıdır.

göstermektedir. Bu çakıl döşemeler Orta Tunç Çağı 2. yapı katında olduğu gibi, geniş bir iç avlu oluşturacak şekilde L 12 açmasını kaplamaktadır. Girişin iki yanındaki alanlarda bu tabakalara ait taş temellerin, Orta Tunç Çağı 2. Tabaka temellerinin altında bulunması, yapı planlamasının bu kesimde Orta Tunç Çağı 4.-2. tabakaları boyunca değişmediğini göstermektedir.

L 12 açmasında beliren kerpiç duvarlı mekânlar, geçen yıl L 13 açmasında kazılan Orta Tunç Çağı 5. Tabaka yapısı ile aynı düzeyde ve duvarları da aynı yönlerde görünmektedir. Buna göre bu açmada ince çakıl döşeli Orta Tunç Çağı 3-4. Tabaka avlusu altında 5. Tabaka yapıları belirlenmiştir. Bu düzeyde L 11 açmasında ve K 12 açmasının batı bölümünde herhangi bir duvar izi görülmemekte, açmanın tümüyle balçıkla kaplı olduğu anlaşılmaktadır.

M 13 Açması

Önceki yıllarda belirlenen renkli ıslak kerpiçlerden oluşan doku, 2007 yılında ince çakıl ve kaba taş döşemeli mekân parçalarından oluşmaktaydı. Bu seneki veriler ışığında, bu kalıntıların Orta Tunç Çağı 3. Tabaka'ya ait olduğu anlaşılmıştır. Orta Tunç Çağı 4. Tabaka'ya ait beyaz sıvalı mekânların yanı sıra, geçen yıl L 13 açmasının kuzey kesiminde, Orta Tunç Çağı 5. Tabaka'nın kerpiç duvarlarının üzerinde yer alan iri taş blok dizisinin, bu açmadaki Orta Tunç Çağı 4. Tabaka yapısının temelini oluşturduğu anlaşılmıştır. Bu tabaka açmanın çok sayıda Ortaçağ ve Demir Çağı çukurunun bozduğu batı yarısında sadece birkaç duvar uzantısına ait parça ile temsil edilmektedir.

Açmanın doğu kenarına yakın konumda bulunan kuyu mezar (Resim: 5) Orta Tunç Çağı 2. Tabaka duvarının altında kaldığı ve 4. Tabaka kerpiç duvarlarını bozarak açıldığı, dolayısıyla Orta Tunç Çağı 3. Tabaka'ya ait olduğu anlaşılmıştır. Kuyu mezar oval biçimli, çamur harcı bulunan iri taşlarla örülmüş olup açma batı duvarına kadar uzanmaktadır. Dört yanı taş duvar örülü olan mezar, doğu-batı doğrultusunda 2.4 m., kuzey-güney doğrultusunda 1.5 m. boyutlarda ve bugünkü hâliyle 2,1 m. derinliktedir. Mezarın üst yarısını bozan Erken Demir Çağı çukurunun tabanı altında görülen yoğun hasır izleri, belirgin bir yaygı sistemi göstermemektedir. Bunlar daha çok atılmış ya da içine çökmüş saz ve hasır kalıntıları görünümünü vermektedir.

Kuyu mezarın tabanı üzerinde ikisi kapalı *hocker* tarzda yatırılmış iki iskelet ile bunların üzerine bırakılmış düzensiz bir üçüncü iskelet bulunmuştur. İskeletlerin aralarında ağız kısımları tahribata uğramış pişirme kaplarına ait alt gövde parçaları bulunmuştur. Mezarda küçük parçalar hâlinde tunç eserlerin kalıntıları ele geçmiştir (Resim: 6). Bu denli ciddi bir mimarîsi olan bir mezarda üst kısmı tahribat görmüş kaplar ve çok az

buluntu ele geçirilmesi, mezarın daha o dönemlerde soyulmuş ve karıştırılmış olabileceği izlenimini bırakmaktadır.

Bölgede Orta Tunç Çağına tarihlenen benzeri bir örnek henüz bilinmemektedir. Benzeri taş duvarlı oval oda mezarlar Kuzey Suriye’de Erken Tunç Çağından bilinmektedir. Bu mezar, bu biçimiyle Orta Tunç Çağında da devam eden bir geleneği yansıtmaktadır.

Sonuç

Tepe üzerindeki açmalarda 2005-2008 yıllarında kazılan Orta Tunç Çağı tabakaları⁴, bu yıl açılan bölümleriyle birlikte yeniden değerlendirilmiştir. Tepe üzerindeki Orta Tunç Çağı yerleşimi, bugünkü bilgilerimizin ışığı altında, birkaç evreli beş yapı katından oluşmaktadır.

En üstteki 1. yapı katı önceki yıllarda tepe üzerinin bazı alanlarında kısmen belirlenmiş 2. yapı katı deprem enkazı üzerine kurulmuş yapılardır. Bu yapılar ait duvar ve taban parçaları üzerinde ele geçirilen seramik parçaları arasında Habur ve Nuzi boyahılarının birlikte bulunması, bu tabakanın M.Ö. 16. yüzyılın ikinci yarısı ve 15. yüzyılda kullanıldığını göstermektedir. Bunun altındaki 2. yapı katı (Resim: 1) geçen yıllarda açığa çıkarılan, 2009 yılında kaldırılan, radyokarbon yöntemiyle yapılan tarihllemeye göre M.Ö. 18-17. yüzyıllarda kullanıldığı anlaşılan anıtsal yapı kompleksidir.

OTÇ 3-4. yapı katları önemli ölçüde tesviye edilmiştir (Resim: 3). M13 açmasında önceki yıllarda bu yapı katına ait kerpiç döşeme ile bunun içine inşa edilen iki tahıl ambarı kazılmış, üzerinde ocaklar tespit edilmişti. Bu yıl açılan K 13 ve K-L 14 açmalarında renkli ıslak kerpiçlerden oluşan alt tabaka dolgusu üzerinde farklı bir mimarî tabakanın varlığı belirlenmiştir. Bu tabaka, 2. yapı katı yapısı inşa edilirken tesviye edilmiş olmakla birlikte, kerpiç döşemeler üzerinde bulunan çok sayıda ahşap dikme yuvası, bu alanda çeşitli çardak ya da hafif üst malzemesi bulunan geçici mekânların varlığına işaret etmektedir.

Genel plan olarak daha ince çakıl dolgu ile kaplanmış orta avlu ile buna ulaşan

⁴ A. Tuba Ökse and Ahmet Görmüş “The Middle Bronze Age Sites in the Upper Tigris Region Reflecting an Administrative System Basing on Agricultural Economy: A Case Study on Salat Tepe” *Workshop: Looking North. 6th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East* (abstract); A. Tuba Ökse “Salat Tepe Orta Tunç Çağı Seramiklerinin Stratigrafik Dağılımı ve Tarihlendirilmesi”, I. *ODTÜ Arkeometri Çalıştayı. Türkiye Arkeolojisi’nde Seramik ve Arkeometrik Çalışmalar. Prof. Dr. Ufuk Esin Anısına*. 7-9 Mayıs 2009, *Bildiriler Kitabı*. Ed. Aymelek Özer ve Asuman G. Türkmenoğlu. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sayfa -50-60, Ankara; A. Tuba Ökse “Salat Tepe and its Vicinity in the Middle Bronze Age: Stratigraphical Sequence, Ceramic Assemblages and the Settlement Pattern”, *The Archaeology of the Upper Mesopotamian Piedmont in the Second Millennium BC. Institute of Ancient Near Eastern Archaeology*, Free University of Berlin, 21-23 January 2010 (abstracts); A. Tuba Ökse, Ahmet Görmüş ve Mehmet Arif Bilici “İlisu Barajı - Salat Tepe 2008 Kazısı” XXXI. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, 31. Kazı Sonuçları Toplantısı 2010; A. Tuba Ökse, “Salat Tepe 2008 Yılı Kazısı” *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü-Haberler*. Ocak 2010, sayı 29: 38-40, İstanbul.

dar sokaklardan oluşan bir plan tespit edilmiş olup bu sokakların iki yanında tek mekânlı yapılara ait kalıntılar belirlenmiştir. Bu tabakada 2. yapı katı yapı kompleksinin giriş bölümünün kullanıldığı, giriş koridorunu iki yandan sınırlayan çok iri konglomera kayaçlardan oluşan temellerin bu tabaka çakıl tabanının da daha altına kadar inmesinden anlaşılmıştır. Giriş koridorunun doğusundaki mutfak mekânının 4. yapı katına ait olduğu düşünülmektedir.

Orta Tunç Çağı 3-4. yapı katlarının seramiği, 2. yapı katında olduğu gibi, büyük oranda *Red Brown Wash Ware* türüne giren çeşitli nitelikte kaplardan oluşmakta (Resim: 7), kap biçimleri 2. yapı katındakilere göre daha yuvarlak biçimlerden oluşmaktadır. Metalik seramik örnekleri az sayıda, *Dark Rimmed Orange Bowl* tipi kaplar daha yoğun bulunmaktadır. Habur boyalılarının çok az sayıda ele geçirilmesine karşın, daha eski bir geleneğe bağlı boyalı parçalar ile ince nitelikli, Erken Tunç Çağı geleneğine benzeyen, az sayıda kap parçası ele geçirilmiştir.

Red Brown Wash Ware türünde üretilmiş iki küp parçası üzerinde yer alan tasvir şeritlerinden birisi alçak kabartma tekniği ile yapılmış hayvanların yer aldığı bir doğa sahnesi, diğeri ise silindir mühür baskısından oluşmaktadır (Resim: 8). Silindir mühür sahnesinde ellerini dirsekten bükerek havaya kaldırmış iki insan figürünün üst gövdeleri korunmuştur. Bu figürlerin üslubu, bölgede yerel bir atölyenin ürünleri olabileceğini düşündürmektedir.

Bunların yanı sıra idol, damga (Resim: 9), çeşitli hayvan figürlerine ait parçalar, tekerlekli riton parçası, tekerlekli boğa figürünü gibi bulgular (Resim: 10), buradaki ritüel yaşama işaret etmektedir. Bu buluntuların çakıl yol dolgularında ve çukurlarda bulunmaları, büyü ritüellerinin uygulandığına ilişkin, önceki yıllarda edinilen izlenimi güçlendirmektedir. Buluntular arasında çeşitli seramik ağırlıklar, tunç teller, işlenmiş kemik âletler ve birisi damga, diğeri silindir biçimli olmak üzere iki de mühür bulunmaktadır. Damga mühür üzerinde Neolitik Dönemden beri kullanılan iç içe daire motifi bulunmaktadır.

Geçen yıl L 13 açmasında belirlenen 5. yapı katı, tepede ulaşılan en erken Orta Tunç Çağı yerleşimine aittir. Bu tabaka L12-13 açmalarında saptanmış olup henüz planı çıkarılamamıştır. Bu tabakadaki yapı kırmızı, bej ve gri renkli ıslak kerpiçlerden oluşan bir mimariye sahiptir. Bu tabakanın üstteki iki tabakadan farkı, OTÇ 3.-2. yapı katları çakıl döşemeli avlunun bulunduğu alanda kerpiç bir yapının bulunmasıdır. Buna göre OTÇ 4. yapı katı terk edildikten sonra yerleşim planlaması değiştirilmiş olmalıdır. Mekânlarda ele geçirilen seramik, Erken Tunç Çağının geç evrelerine tarihlenen malzemeyi az oranda içermekle birlikte, bölgede yaygın olan Orta Tunç Çağı seramikleri yoğunluktadır.

Kazı alanının genel temizliği, açma genel fotoğraflarının çekimi ve teknik çizim çalışmaları tamamlanmış, doğal nedenlerle tahribata uğramış olan açma duvarları sağlamlaştırılmıştır. Açmalar naylon örtülüp toprak dökülerek kapatılmıştır. Kazı sırasında ele geçirilen 19 envanterlik eser ile 79 etütlük eser Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir. Çukurlardan alınan toprak örneklerinden yüzdürme yöntemiyle elde edilen 1 kutu tohum örneği Prof. Dr. Emel Oybak Dönmez tarafından incelenmek üzere Hacettepe Üniversitesi Biyoloji Bölümü laboratuvarına, karbonlaşmış ahşap kalıntılarında alınan bir kutu örnek C-14 analizlerinin yapılması için Kocaeli Üniversitesi Fizik Bölümü laboratuvarına, bir kutu maden cürufu analizlerinin yaptırılması için Kocaeli Üniversitesi Kimya Bölümü laboratuvarına, sekiz kutu hayvan kemiği Dr. Zehra Satar tarafından incelenmek üzere Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü laboratuvarına, yirmi dört kutu amorf seramik parçası incelenmek üzere Kocaeli Üniversitesi Arkeoloji Bölümü laboratuvarına, bir kutu amorf Habur seramiği parçası kil analizleri yapılmak üzere Deniz Yaşın Meier tarafından Tübingen Üniversitesi'ne, kaldırılan tabanlardan alınan iki kutu taban örneği, Mikroarkeoloji analizleri yapmak üzere Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü laboratuvarına gönderilmiştir.

Tablo: Salat Tepe Orta Tunç Çağı tabakalarının özellikleri ve tarihleri

Yapı Katı	Yerleşim Tasarımı	Kerpiç duvar	Çakıl döşeme	Seramik Türleri						Dönem	Tarih
				Nuzi	RBWW	Habur	DROB	Metalik	İnce krem		
1	Güneyden girişi olan iç avlu ve sokaklar	kalıpta kurumuş standart kerpiç	İnce çakıl	X	X	X				OTÇ-GTÇ	15. yy
2			İri çakıl		X	X	X	X		OTÇ III-II	16. yy
3		ıslak renkli kerpiç	İnce çakıl		X	X	X	X			17. yy
4					X	X	X	X			18. yy
5		Avlusuz planlama				X	X	X	X	X	OTÇ I-II



Resim 1: K-L 13-14 açmalarında OTÇ 2. Yapı Katı'na ait temeller, doğudan.



Resim 2: L13 Açması'nda OTÇ 2. Yapı Katı'na ait temeller, kuzeyden.



Resim 3: Orta Tunç Çağı 3.-4. Tabaka mimarî kalıntıları..



Resim 4: K-L 11-12 açmalarında 3-4. tabaka avlusuna giriş kapısı.



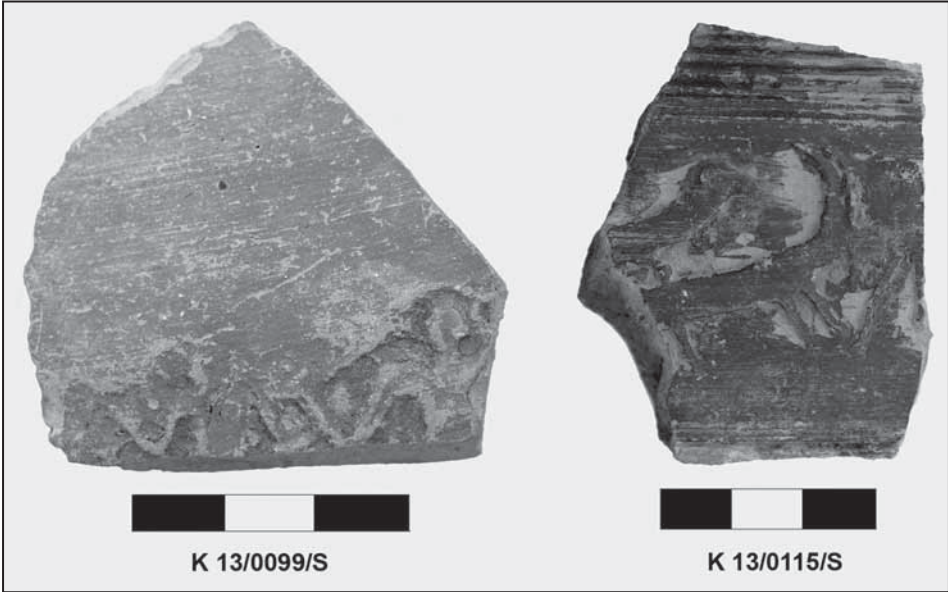
Resim 5: M 13 Açması'nda Orta Tunç Çağı 3. Tabaka kuyu mezar .



Resim 6: M 13 Açması'nda Orta Tunç Çağı 3. Tabaka kuyu mezarda ele geçirilen tunç süsleme parçaları.



Resim 7: Orta Tunç Çağı 3. (üst sıra) ve 5. (alt sıra) tabakalarda bulunan kaplar.



Resim 8: Orta Tunç Çağı 3. Tabaka'da bulunan seramik kaplar üzerinde silindirik mühür baskıları.



Resim 9: Orta Tunç Çağı 3. Tabaka'da bulunan idol ve damga mühür.



Resim 10: Orta Tunç Çağı 3. Tabaka'da bulunan pişmiş toprak tekerlekli boğa figürü ve riton parçası.

PARİON 2009 YILI KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Cevat BAŞARAN*

A.GENEL

2009 yılı Parion kazı ve restorasyon çalışmaları, T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 08.06.2009 tarih ve 108153 sayılı kazı ruhsat doğrultusunda Prof. Dr. Cevat Başaran başkanlığında 5 akademisyen, 1 mimar, 1 restoratör-konservatör, 1 antropolog, 1 seramik uzmanı ve 4 yüksek lisans öğrencisi ile 38 öğrenci-işçiden oluşan bir ekip tarafından 22 Haziran - 14 Ağustos 2009 tarihlerinde, Bakanlığımıza sunulan kazı programı çerçevesinde Güney Nekropolü, Tiyatro, Roma Villası, Yamaç Yapısı ve Sondajlar olmak üzere antik kentin 5 ayrı bölgesinde gerçekleştirilmiş, çok sayıda etütlük ve 146 adet envanterlik eser ortaya çıkarılmıştır.

B.NEKROPOL ÇALIŞMALARI

Hasan KASAPOĞLU**

Nekropol alanındaki 2009 yılı kazı sezonu çalışmalarına, 2008 yılında çalışılmaya başlanan C4b ile bunun hemen batısında, bu sezon başlanan D4a açmalarında devam edildi (Çizim: 1). C4b açmasının önceki yıl çalışmalarında yarım bırakılan kuzey kısmında -45 / -90 cm. arası kotta Düz Semerdam Kiremit Mezar tipindeki M121, aynı kısımda yaklaşık -140 / -150 cm. arası kotta ise oldukça tahribata uğramış iki Basit Toprak Mezar M122 ve M123 ortaya çıkarılmıştır. Açmada -150 / -240 cm. koda kadar olan seviye aralığına inildiğinde, iki Dışbükey Semerdam Kiremit Mezar ile doğu yarısı tamamen tahribata uğramış bir Düz Semerdam Kiremit Mezar ile karşılaşmıştır (Resim: 1). Bu mezarlardan kremasyon gömünün uygulandığı, M127 olarak adlandırılan mezardan 12 pişmiş-toprak *unguentarium*, 1 pişmiş-toprak *lagynos* ve 1 pişmiş-toprak

* Prof. Dr. Cevat BAŞARAN, Prof. Dr. Cevat BAŞARAN, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 25240-Erzurum/TÜRKİYE. Tel:04422314065 Fax:04422361428 E.Mail:cbasaran@atauni.edu.tr; parionluparis@yahoo.com; Web. www.parion.biz Bu yılki kazı çalışmalarına izin veren T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne; çalışmalara proje desteğinde bulunan Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü ve Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na; Kazımızda Bakanlık temsilcisi olarak görev yapan, Karabük Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu uzmanı Sn. Yalçın Şaşmaz'a; Kemer Köyü Muhtarlığı'na, sponsorlarımız, İÇDAŞ AŞ. Genel Müdürlüğü, M.M. Nurova, Ü. Kutluer, ve A.Koç'a; büyük özveriyle çalışan kazı ekibinin tüm elemanlarına burada bir kez daha teşekkür etmek isterim.

** Arş. Gör. Hasan KASAPOĞLU, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 25240 Erzurum/TÜRKİYE. Tel: 0 442 231 40 69, Fax: 04422361428, E-mail: hasankasapoglu@gmail.com.

geniş ağızlı kap ele geçirilirken, diğer mezarlardan birkaç ölü hediyesi ve birkaç bronz sikke dışında buluntu ele geçirilmemiştir. Bu seviyenin altında -240 / -310 cm. arası kotta ise, biri kumtaşı, ikisi mermer levhalardan yapılmış 3 Taş Sandık Mezar ile doğu yarısı bu taş sandık mezarlar tarafından tahrip edilmiş bir Basit Toprak Mezar ortaya çıkarılmıştır. Bu mezarlardan TSM10 içerisinde bazısı yuvarlak, bazısı da kare olan 37 altın pul ile bunların arasına yerleştirilen 170 ince uzun boncuk parçası ve küçük boncuklardan oluşan altın bir diadem, Eros figürlü 2 altın küpe, 1 kaşlı altın yüzük ve 1 adet de altın yüzük halkası ele geçirilmiştir (Resim: 2). Bu mezarın yaklaşık 50 cm. daha alt seviyesinde ortaya çıkarılan diğer iki Taş Sandık Mezar'dan ilki olan ve TSM11 olarak adlandırılan mezardan, alt kısımlarına geçirilmiş bronz parçalarla kurşun bir bant üzerine applike edilmiş, çok ince altın kaplama pişmiş topraktan küçük yuvarlak boncuklara sahip, taklit (imitasyon) olarak nitelendirilebilecek, olasılıkla iki pazubente ait aşırı derecede tahribat görmüş parçalar, kırık vaziyette demir strigilis ve mezar kapağı kırılarak sonradan konulduğu anlaşılan, kremasyon gömüye ait *urna* kabı olarak kullanılmış, parçalar hâlinde bir *hydria* ele geçirilmiştir. Bu mezarın hemen güneyine bitişik bulunan ve TSM12 olarak adlandırılan mezarın içinde aşırı derecede erimiş bir kadın iskeleti bulunmuştur. İskeletin baş kısmında meşe yapraklı altın bir taç-diadem, boyun kısmında ise, üzerleri çok ince altın kaplamalı pişmiş toprak boncuklardan yapılmış taklit bir kolye ya da taç olduğu düşünülen bir takıya ait parçalar ele geçirilmiştir (Resim: 3).

C4b açmasının doğusunda yer alan ve C4b ile arasında yaklaşık 100 cm.lik kot farkı bulunan D4a açmasında yapılan çalışmalarda ise -40 / -150 cm. arası kotta, içinde ele geçirilen iskelet kalıntılarından 2 veya 3 yaşlarında bir çocuğa ait olduğunu düşündüğümüz bir Amphora Mezar, ayrıca; yerel kayaç taşından yapılmış, içerisinde yetişkin bir erkek iskeletine ait kemikler ile birlikte bronz bir sikke bulunan, basit işçiliğe sahip bir Taş Sandık Mezar; içerisinde çok sayıda cam ve pişmiş toprak *unguentarium*, *lagynos*, kadın figürlü kemik toka, kandil ve erimiş bir bronz aynadan oluşan ölü hediyeleri bulunan ve kremasyon gömüye sahip bir Dışbükey Semerdam Kiremit Mezar (M125) ile içerisinde bazıları aşırı derecede tahribat görmüş Eros, Herme, domuz ve kuş figürinleri ile birkaç seramik kap ve bir bronz sikke bulunan çocuk gömüsüne sahip bir Ahşap Tabut Mezar (M124) ortaya çıkarılmıştır (Resim: 4). Bu mezarların dışında bu seviyeye kadar açma genelinde Hellenistik ve Roma Dönemlerine ait çok sayıda seramik parçası, 1 giysili kadın figürini ile 1 cam *lagynos* bulunmuştur. Bu açmada yaklaşık -240 cm. kota kadar inildikten sonra bu alandaki çalışmalar sonlandırılmıştır.

Nekropol alanının doğusundaki F4d açmasında gerçekleştirilen çalışmalarda ise, açmanın orta kısmında kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan, güney kısmı açmanın güney kesiti içerisine doğru devam eden -25 / -100 cm. arası kotta bulunan moloz taş

temel kalıntısı tespit edildi. Bu moloz taş temel kalıntısının kuzeyinde, doğusunda ve hemen alt kısmında üçü Düz Semerdam Kiremit Mezar, ikisi Dışbükey Semerdam Kiremit Mezar olmak üzere toplam 5 mezar ortaya çıkarıldı. Bu mezarlardan kremasyon gömüye sahip Dışbükey Semerdam Kiremit Mezar tipindeki M130'dan 3 pişmiş-toprak unguentarium, yine aynı tipteki M133'ten ise 6 pişmiş toprak unguentarium ve 1 lagynos ele geçirildi. Moloz taş temel kalıntısının kuzeyinde bulunan, kremasyon gömüye sahip Düz Semerdam Kiremit Mezar tipindeki M131'den, 3 pişmiş-toprak unguentarium, 1 cam unguentarium, 1 pişmiş toprak kandil ile 1 lagynos ele geçirilirken, aynı tipte olan ve yine kremasyon gömü uygulanan M132'den ise, 2 pişmiş-toprak unguentariuma ait boyun kısmı ele geçirilmiştir. Kazılan derinlikte en alt seviyede yer alan M134'te ise, bir kadına ait iskelet ve aşırı tahribata uğramış bir kemik kolye ucu dışında buluntu ele geçmemiştir. Açmada yaklaşık -240 cm. kotta kadar inildikten sonra herhangi bir gömü izine rastlanmadığından, gerekli görsel ve çizgisel kayıtlar alındıktan sonra bu kısımdaki çalışmalar sonlandırılmıştır.

Alanda 2005 yılında çalışılan F3c ve F4a açmalarının bulunduğu kısımda yapılan temizlik çalışmaları sırasında, F3c açmasının doğu kesiti içerisinde görülen izler sonucu, bu kısma doğru girilen cepte ise biri -40 cm. diğeri -100 cm. kotta iki tahribata uğramış mezar tespit edilerek açılmıştır. M135 ve M136 olarak adlandırılan bu iki mezardan, çok sayıda unguentarium birkaç pişmiş toprak figürin ve iki bronz sikke ele geçirilmiştir (Resim: 5).

Yaklaşık 40 gün devam kazı çalışmalarının ardından uzman restoratör gözetiminde yaklaşık 15 gün boyunca alanda daha önceki çalışmalarda ortaya çıkarılan taş sandık mezarlar, anıt mezarlar, pithos mezar ve taş döşeli yolda belirlenen tahribat giderilerek bunların restorasyonu yapıldı. Bu çalışmaların yanı sıra antik kentin yer aldığı Kemer Köyü'nde bulunan bir köy evinde önceki dönemlerde fırın hamur teknesi olarak kullanılmış bir lâhit olduğu belirlenerek, bunun alandaki diğer mezarlarla birlikte teşhirinin sağlanması amacıyla, çift kullanımlı lâhit vinç yardımıyla alınarak, geçici olarak nekropol alanındaki AM2 olarak adlandırılan anıt mezar podiyumu üzerine yerleştirildi.

C. TİYATRO ÇALIŞMALARI

Şengül Dilek FUL*

Merve BAYRAM

2009 sezonu kazı çalışmaları 5x5m. ölçülerinde açılan 1285-1275, 1290-1275, 1295-1275 karolaj numaralı açmalarda ve 2008 kazı sezonunda çalışmalarına başlanan A7 açmasında gerçekleştirildi (Resim: 29). 1285-1275 karolaj numaralı açmada yapılan

* Arş.Gör.Dr. Şengül Dilek FUL, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 25240- Erzurum/ TÜRKİYE. Tel: 0 442 2314070 Fax: 04422361428 E- mail: dilekful@hotmail.com

çalışmalar sırasında -86 cm. kotta Medusa başı parçası, -115cm. kotta ise 1 korozyonlu sikke ve mimarî parçalar, -163 cm. kotta bitkisel bezemeli mermer blok parçası, -230 cm. kotta burgu yivli sütun parçası ve İon tipi sütun parçası ele geçirildi.

1285-1275 karolaj numaralı açmanın kuzeydoğusundaki 1295-1275 karolaj numaralı açmada yapılan çalışmalarda, kuzeybatı köşede -100 cm. kota ulaşıldığında kenetlerle bağlanmış mermer bloklardan oluşan bir duvara rastlandı. Bu mermer blokların ortası, harçla birleştirilmiş moloz taşlarla doldurulmuş şekilde bulundu. Açmanın kuzey sınırında -184 cm. kotta, 168 cm. uzunluğunda 106 cm. genişliğinde üzeri kabartmalı mermer friz parçası bulundu. Üzerinde bir insan, bir hayvan ve bir de fantastik yaratık (?) işlenmiş blokta uzunluk 92 cm., genişlik ise 68 cm. dir. Figürler yüksek kabartma olup ortalama yükseklikleri 3-9 cm. arasındadır. İnsan figürünün boyu yaklaşık 61 cm., köpek ya da tazi olabileceğini düşündüğümüz figürin ve önündeki yılan kuyruklu fantastik bir yaratığa ait olabileceği düşünülen figür parçasının yüksekliği ise 49 cm.dir (Resim: 6). Friz üzerinde diş sırası, onun üstünde halat motifi ve onun da üzerinde bitkisel bezeme bulunmaktadır. Aynı alanda -184 cm. kotta skenefronsa ait olduğu düşünülen alınlık parçası ortaya çıkarıldı (Resim: 7). Üzerinde bir yunus balığı ve önünde Capricorn olarak adlandırılan keçi başlı ve keçi ayaklı balık gövdeli mitolojik yaratık betimlenmiştir. Alınlığın yan kısmında ise, kanatlı iki yılanın çektiği bir arabayı kullanan kadın figürü betimlenmiştir. Bunun Roma dünyasında tapınım gören tanrıça Ceres olduğu düşünülmektedir. Daha önce ele geçirilen ve üzerinde bir erkek ile bir köpek ve fantastik yaratığın tasvir edildiği friz parçasının, alınlığın yan yüzündeki kabartmanın devamı olduğu sonucuna varıldı.

Sahne binasının dış duvarında yüzeyden -202 cm. kotta 48 cm. genişliğinde 2 tane, profilli konsol bulundu. Sahne binasının iç kısmında ise arazinin eğiminden dolayı farklı kotlarda yer alan 3 sütun tamburu parçası tespit edildi. 1285-1275 karolaj numaralı açmanın kuzey sınırında ele geçirilen sütun işlenmemiş olup -180 cm. kottadır. Ortadaki sütun ise -215 cm. kottadır ve o da işlenmemiştir. Kapı girişinin yanındaki bir diğer sütun ise -220cm. kotta ele geçirilmiştir. Sahne binasının duvarının önünde ise, birbirine kenetlerle bağlanmış mermer blokları ele geçirilmiştir.

1290-1275 karolaj numaralı açmada devam eden çalışmalarda, geç dönem duvarı kaldırıldı. İki parça hâlinde ele geçirilen İon sütun tamburu parçası yerinden kaldırıldı ve geçici olarak sahne binasının duvarının üzerine taşındı. Açmanın güney batı köşesinde, *paradosun* karşısında – 300 cm. kotta, 184x45x35 cm. ölçülerinde, yumurta bezemeli tavan kaseti parçası ortaya çıkarıldı. Bu tavan kasetinin hemen yanında bir tarafı tahribata uğramış bir Korinth başlığı ele geçirildi.

2008 kazı sezonunda çalışılan A7 açmasının kuzey sınırı ile 1290-1275 karolaj

numaralı açmanın güney sınırını oluşturan geç dönem duvarı, çalışmalarda tehlike oluşturduğu için kaldırıldı. Bu duvarda dolgu malzemesi olarak kullanılan arşitrav bloğu ortaya çıktı (Resim: 8). Bu arşitrav bloğunun üzerinde, Eros figürünün tasvir edildiği bir parça ve İon sütun tamburu parçası ele geçirildi. Ayrıca blok üzerinde kabartmalı frizin varlığı saptandı. Burada yoğunlaştırılan çalışmalar sırasında, kabartmalı frizin hemen yanında iki tane sütun tamburu parçası ve bitkisel bezemeli mimari parçalar ele geçirildi. Domuz avının canlandırıldığı sahnede soldan sağa doğru, tahribata uğramış muhtemelen bir kaplan (?), bir köpek (?), Eros, meşe ağacı, yaban domuzu, köpek (?), Eros, gövdesine yılan sarılmış bir ağaç, iki öküzün çektiği bir araba ve bunun içinde ters olarak yatırılmış bir yaban domuzu ve önünde yine muhtemelen bir aslan figürü betimlenmiştir. Friz üstten Lesbos *kymationu* ile sınırlandırılmış, alttan ise yumurta dizisi (İon *kymationu*), bunun altında iki sıra astragal dizisi ve en altta ise halat motifi betimlenmiştir. Friz 237,5x44x71,5 cm. ölçülerindedir. 1290-1275 karolaj numaralı açmada güneyden kuzeye doğru devam eden çalışmalar sonunda yaklaşık -64 cm. kotta 18,5 cm. uzunluğunda bir *fallos* ele geçirildi. 2008 kazı döneminde çalışılan ve A7 olarak adlandırılan açmadaki çalışmalara ise, kuzeyden güneye doğru devam edildi. Taş ve kök temizleme çalışmaları yapıldı. Kazılan alanın sınırlarında kalan 1137cm. uzunluğunda ve 330cm. yüksekliğinde Bizans sur duvarı temizlenerek ortaya çıkarıldı. Çalışmalar sonunda çıkan kabartmalı frizler koruma amacıyla üzerlerine jeotekstil kaplanıp restorasyon çalışmalarında kullanılmak üzere, bulunduğu yerde koruma altına alındı.

D. ROMA VİLLASI ÇALIŞMALARI

Vedat KELEŞ*
Alper YILMAZ

Roma Villası'nda bu sezonki çalışmalar kent karolajına göre; 1345-1255, 1340-1255, 1335-1255 No.lu üç açmada yürütülmüştür. Çalışmalara 1345-1255 No.lu açmada 2008 kazı sezonunda bırakılan derinlikten devam edilmiştir. 1340-1255, 1335-1255 No.lu açmalarda çalışma kolaylığı için, açmalar basamaklı şekilde, iki açmada beraber çalışılmıştır. Bu çalışmalar sırasında bol miktarda hayvan kemiğine rastlanmıştır. Bunlar, kazıda görevli antropolog tarafından temizlenip incelendiğinde; kemiklerin domuz ve köpek gibi küçükbaş hayvanlara ait ruminant kemikleri ve inek, öküz, at gibi büyük hayvanlara ait ruminant kemikleri oldukları anlaşılmıştır. Özellikle küçük ve büyük ruminant kemiklerinde keskin âlet izlerine rastlanmıştır. Bu darbe izleri bize, hayvanların kesilip tüketildikten sonra kemiklerinin buraya atıldığını göstermektedir. İlerleyen çalışmalarda farklı kotlarda, bol miktarda istiridyeye kabuğu görülmüştür. Bu istiridyelerin

* Doç.Dr.Vedat KELEŞ, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 25240- Erzurum/ TÜRKİYE. Tel:0 442 231 40 92 Fax: 04422361428, E-mail: vkelesus@atauni.edu.tr./vkelesus@yahoo.com

de tüketildikten sonra buraya atıldığı düşünülmektedir. Küçük bir alanda bu kadar çok hayvan kemiği ve istiridye kabuğu görülmesi, villanın geç dönemlerde terk edildikten sonra, çöplük olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Yapılan çalışmalarda alanda bol miktarda Roma Dönemine ait seramik parçaları (ağız, dudak, gövde), kandiller, kırık cam kap (kadeh) parçaları ve Roma Dönemine ait aşırı korozyonlu sikkeler bulunmuştur. Bu parçalar içinde en ilginç olanı ise, muhtemelen bir cam kaba applike şekilde yapılandırılmış bir grotesktir. Ayrıca, 1340-1255 No.lu açmada, hemen kapının seviyesinde orijinal yeri belli olmayan, fakat villaya ait olabilecek renkli taşlı geometrik desenli mozaik parçalarına rastlanmıştır.

Parion Roma Villası'nda bu sezonki çalışmalarda yapının ısıtma sistemine (hypocaust) ait kalıntılar da ortaya çıkarılmıştır. Bu alanlarda yapılan çalışmalarda künkler, yuvarlak ve kare tuğla sütunlu (=pila) hypocaust sistemine ait olduğu düşünülen minik payeler ele geçirilmiş ve bunların bazılarının tümüyle tahribata uğradığı görülmüştür (Resim: 9). *Pilae*'in, doğu bölümde yuvarlak tuğla sütunlu, batıda ise kare tuğla sütunlu olduğu izlenmektedir. Bu *pilae*'la alanda bir asma zemin oluşturulduğu ve burada ele geçirilen ince mermer kaplama levhalardan dolayı da, bu zeminin üzerinin mermerle kaplandığı sonucuna varılmıştır (Resim: 10).

1335-1255 No.lu açmada kuzeye bakan duvarda -200 cm. kotta kemerleme sistemi ile oluşturulmuş kapı ya da dehliz benzeri mimarî bir elemana rastlandı. Bu kemerli yapının uzantısının, yapının kazılmayan diğer bölümlerine uzandığı görülmüştür. Ayrıca açmanın kuzeybatı köşesinde yine hypocaust sistemine ait olabileceği düşünülen bir yapı ortaya çıkarıldı. Bu yapının etrafı ve üstü tamamen kapatılmıştır. Yapının içi incelendiğinde, boş olduğu ve kazılmayan diğer odaya kadar ilerlediği görülmektedir. Fakat bu yapının diğer odada nereye kadar gittiği toprak birikintisi nedeniyle anlaşılamamıştır. İleriki sezonlarda yapılacak çalışmalar bu iki mimarî elemanın işlevi hakkında daha detaylı bilgilerin elde edilmesine yardımcı olacaktır. Yapılan çalışmalarda ele geçirilen pişmiş toprak boş tüplerlerle (*spacer tubes*) iç kısımları boş bırakılmış duvarlar, villanın duvarlarının da ısıtıldığını göstermiştir. Duvar yüzeyinin birbirlerine kenetlenmiş tuğlalardan oluşan *spacer tubelar* sayesinde ana duvarla tuğlalar arasında bir boşluk oluşturulduğu, bu boşluğun da hypocausta bağlandığı düşünülmektedir. Aynı yerde demir çiviler de ele geçirilmiştir. Böylece, *spacer tubeların* bu çiviler yardımıyla duvara tutturulduğu anlaşılmaktadır. Ele geçirilen veriler doğrultusunda yapının hem zeminden, hem de duvarlardan ısıtılmış olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Resim: 11).

Yamaç hamamı olabileceği düşünülen alandaki 2009 sezonu çalışmalarına, önceki sezonda çalışılan 1490-1250 karolaj numaralı 5x5 m. ölçülerindeki açmanın batısındaki yeni açmada devam edilmiştir. 1490-1250 açmasındaki duvarın batı yönüne doğru devam eden uzantısını belirlemek amacıyla, bu alanda yapılan temizlik çalışmalarının ardından yapının işlevinin anlaşılabilmesi için, seviye inme çalışmalarında bulunulmuş, doğu-batı yönünde uzanan duvarın, 1485-1250 açmasında da devam ettiği görülmüştür.

Açmanın kuzeybatısında -105 / -110 cm. arası kotta oldukça düşük kondüsyonlu sikkeler ile yine bu seviyede 4 adet birbirinden farklı şekillerde cam boncuk ve *tesseraları* siyah, açık pembe ve beyaz renklere sahip bir mozaik parçası ele geçirildi. Bu mozaığın hemen 20 cm. doğusunda aynı mozaığe ait olduğu düşünülen aynı renk *tesseralara* sahip daha küçük boyutlu bir mozaik parçasına ile profilli mermer duvar kaplamalarına rastlandı. Kuzeybatıda -115 / -120 cm. arası kotta, kuzeyde ise -175 cm. kotta çok sayıda korozyona uğramış sikkeler çıkmaya devam etti. Ayrıca bu seviyelerde çeşitli seramik parçalarına ve açmada sık rastlanan, küpe olduklarını düşündüğümüz metal parçalara da rastlandı.

Açmanın kuzey yönünde yoğunlaşan kazı çalışmalarında harç parçaları arasında metal çiviler ele geçirilirken, aynı kısımda -220 cm. derinlikte, 8 cm. uzunluğa sahip, ucu kırık, diskusunda herhangi bir figür yer almayan, kenarında konsantrik daireler bulunan bir kandil ele geçirildi. Açmada sikkelerin yoğun olarak çıktığı kuzeybatı bölümde Roma Villası'nda ele geçirilen sıvalarla benzer nitelikte, ince, renkli bir sıva parçasına da ulaşıldı. Son yapılan çalışmalarda ise genellikle Geç Roma Dönemi hamamlarında görülen “*spacer tube*” olarak adlandırılan duvar ısıtma sistemine ait elemanlar ortaya çıkarıldı.

Açmada -210 cm. kotta gelindiğinde kuzeydoğu köşesinde yer alan su künkünün hemen yanında yeni bir duvar örgüsüne rastlanırken, -288 cm. kotta da iki kenarında boynuzla sahip miğferi bulunan bir terrakota Athena başı ele geçirildi (Resim: 12). Açmanın güneyinde duvar kenarında zemini bulma amacıyla gerçekleştirilen sondaj çalışmasında, ana toprağa ulaşıldı. Bu aşamadan sonra 1485-1250 açmasındaki çalışmaların yanı sıra açmanın güneybatı tarafına 5x5 m. ölçülerinde yeni bir açma açıldı. Bu yeni açmanın kuzey tarafında -80 cm. kotta düzgün kesilmiş blok taşlardan oluşan tahribata uğramış vaziyette bir zemin olduğu belirlendi. -105 cm. kotta açmanın doğu tarafındaki duvarın

* Doç.Dr.Vedat KELEŞ, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 25240- Erzurum/ TÜRKİYE. Tel:0 442 231 40 92 Fax: 04422361428, E-mail:vkelesus@atauni.edu.tr/vkelesus@yahoo.com

önünde, 1495-1250 açmasında ortaya çıkan su künkü ile bağlantılı olmayan ve yukarıya doğru dirsek yaparak yükselen, büyük olasılıkla yapının üst katına ait, bir su künkü ortaya çıktı.

1495-1255 açmasında çalışmalara seviye inilerek başlandı. -170 cm. kota gelindiğinde 1495-1250 açmasında ortaya çıkan su künklerinin devamı niteliğindeki, kıvrım yaparak güneye doğru devam eden su künkleri tamamen ortaya çıkarıldı. Açmanın doğusunda ortaya çıkan kuzey-güney yönünde uzanan duvar örgüsünü takip etmek amacıyla 1495-1255 açmasının hemen doğusuna 1500-1255 karolaj numarasına sahip bir bir açma daha açılması uygun görüldü. Açmada -50 cm. kota gelindiğinde kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir duvar örgüsü ortaya çıktı. -60 cm. kotta kuzey-güney yönünde uzanan duvarı doğu-batı yönünde kesen paralel iki duvarın kestiği görülürken, -98 cm. derinliğe gelindiğinde duvar örgüsünün değiştiği, yani iki evreli bir duvar örgüsü olduğu gözlemlendi. Çalışmalarda -220 cm. kota gelindiğinde kazılan yerde toprağın sertleştiğine tanık olundu. Diğer açmalarla seviyeyi eşitlemek amacıyla açmanın kuzeyine 1500-1250 karolaj numaralı yeni bir açma açıldı. Bu kısımdaki çalışmalarda -30 cm. kota gelindiğinde zemine ait olan çok sayıda kiremit parçaları ile künk parçaları ortaya çıkarılırken, açmanın güneydoğu köşesinde apsisli bölüm ile doğu tarafında kiremitlerin aralarından harç kullanılarak üst üste sıralı biçimde konmasıyla oluşturulmuş ayaklar ortaya çıktı. Bunların hemen yanında künk parçalarının da ele geçirilmesi ve yoğun bir şekilde izine rastlanması burada bir hypocaust sisteminin var olabileceğini akla getirmiştir (Resim: 13).

F. SONDAJ 1 ÇALIŞMALARI

H. Ertuğ ERGÜRER*

M. Serkan GENÇ

Kent tiyatrosunun batısında yer alan ve SDJ 1 olarak adlandırılan bu alandaki çalışmaların amacı, doğu-batı yönünde kesme taş bloklardan oluşan ve güneyde giriş bölümü tespit edilen yapının işlevini anlamak; ayrıca geç dönem eklentilerinin tarihini ve kullanım amaçlarını tespit etmektir. Bu amaçla kazı dönemi boyunca SDJ 1 de 5x5 m. ölçülerinde 6 açmada çalışılmıştır. Bu açmalar sırası ile 1360-1350, 1365-1345, 1365-1350, 1370-1350, 1375-1350, 1380-1350' dir.

1360-1350: Geçen yıllarda bu bölümde -150 cm. kota kadar çalışılmış, geç dönem duvarı ve altında devşirme olarak kullanılan 168 cm. uzunluğunda bir sütun gövdesi tespit edilmişti. Burada yapılan çalışmalarda sütun iyice açığa çıkarılmış ve zemin seviyesinde

* Arş. Gör. H. Ertuğ ERGÜRER, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 25240- Erzurum/ TÜRKİYE Tel: 0 442 231 40 69 Fax: 04422361428 E-mail: ertiara@yahoo.com

olduğu görülmüştür. Ayrıca orijinal yapıya ait olan *geison* da bu çalışmalar sırasında açığa çıkarılmıştır. Orijinal kapının bulunduğu bu açmada zeminin oldukça sağlam olduğu görülmüştür.

1365-1345: Bu açmada yapılan çalışmalarda, 1365-1350 açmasında tespit edilen duvarların kuzeye doğru devam ettiği ve kuzeyde açma kesitinde girişler bırakılarak yeni duvarların başladığı görülmüştür.

1365-1350: Bu açmada çalışmalara geçen yıl başlanmış ve doğu-batı yönündeki duvarların bu bölümde de devam ettiği görülmüştü. Bu yıl yapılan çalışmalarda -185 cm. ye kadar inilmiş ve büyük bölümü tahrip edilmiş orijinal zemine ulaşılmıştır. Çalışmalar sırasında bu açmada orijinal taş sırasının tahrip edilerek bir giriş oluşturulduğu ve bu girişe de mermer bloklardan kapı lentosu ve sövesinin yerleştirildiğine tanık olunmuştur. Ayrıca orijinal yapının kuzeyinde ve güneyinde moloz taşlardan yapılan ikişer duvarın eklendiği anlaşılmıştır (Resim: 14).

1370-1350: Bu bölümde yapılan çalışmalarda geç dönem kapı girişi tamamen ortaya çıkarılmış ve doğuya doğru kesme taş sıralarının ve orijinal zeminin devam ettiği görülmüştür. Bununla birlikte, çalışmalarda doğuya gidildikçe, zeminde ve orijinal duvar sırasında tahribatın arttığı anlaşılmıştır.

1375-1350: Çalışmaların başlangıcında kuzey-güney yönünde uzanan 2 duvar kalıntısı tespit edilmiştir. İlerleyen dönemde, orijinal duvarların ve zeminin tamamen tahrip edildiği görülmüştür. Bu bölümde temel kalıntısının kuzeyinde yapılan çalışmalarda ana toprağa ulaşılmıştır.

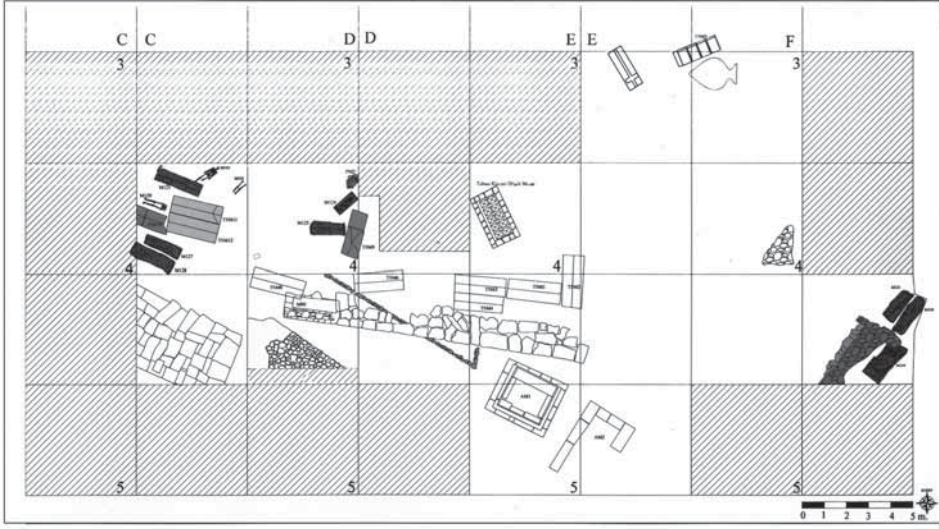
1380-1350: Bu açmada yapılan çalışmalarda, kuzey-güney yönünde devam eden 2 duvar daha tespit edilmiştir. Bu duvarların doğrultuları ve ölçüleri göz önünde bulundurulduğunda, batıda tespit edilen diğer 2 duvar ile aynı odaların parçaları olduğu düşünülmektedir. Açmada çalışmalar ilerledikçe bir-iki yerde orijinal zeminin korunduğu görülmüştür. Ayrıca açmanın doğu kesitinin hemen yakınında orijinal duvar sırasına ait kesme taş blok da açığa çıkarılmıştır.

Bu yıl 6 açmada yapılan çalışmalarda yapının farklı dönemlerde en az 3 kere kullanıldığı anlaşılmıştır. Doğru-batı yönünde uzanan ve ana kayaya basamaklı bir şekilde yerleştirilen orijinal yapı yoğun bir tahribata uğramıştır. Orijinal yapının nasıl tahrip edildiği tam olarak bilinmemekle birlikte, kentin diğer yapılarında da bu tahribatın izleri görülmektedir. Çalışmalarda yapının geçen yıllarda tespit edilen geç dönem eklentilerinin bir kısmı daha açığa çıkarılmış ve 2 evreli bir gelişimi olduğu anlaşılmıştır. Orijinal dönemin yanında, 2. ve 3. evre olarak adlandırılan bu dönemlerin ikisi de yangın ile tahribata uğramıştır (Resim: 15). Bunun kalıntıları tüm açmalarda ve açma kesitinde net

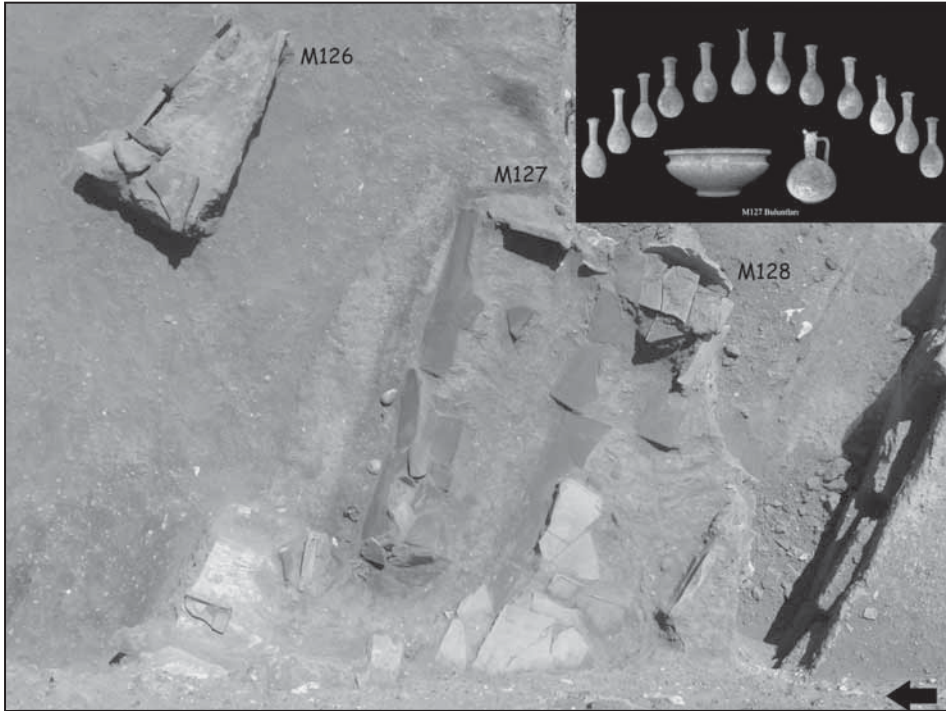
olarak görülmüştür. 2009 sezonunda, 6 farklı açmada yaklaşık 150 m²'lik alan tümüyle kazılmasına rağmen, yoğun tahribat nedeniyle orijinal yapının işlevi anlaşılamamıştır. Bununla birlikte, yukarıda ayrıntıları ile anlatılan SDJ 1 yapısında 16'sı envanterlik 69 sikke, 2 tane ince grenli beyaz mermerden yapılmış küçük heykel bacağı, 2 *terracotta* figürin, kemik eserler, seramik parçaları ve farklı mimarî elemanlar gün yüzüne çıkarılmıştır.

Parion antik kenti 2009 yılı kazı ve restorasyon çalışmalarında bu 5 farklı alanda ele geçirilen tüm buluntuların günlük olarak bütün çizgisel ve fotografik kayıtları tutularak tüm veriler *file maker*, *corel draw*, *autocad*, *netcad* gibi programlar yardımıyla kayıt altına alınmıştır. Ayrıca ÇOMÜ Çan Meslek Yüksek Okulu'ndan seramik uzmanı Öğr. Gör. Onur Öztürk'ün yardımlarıyla bölgeden toplanan kil örnekleri ile seramik yapımı denemeleri de yapılmıştır.

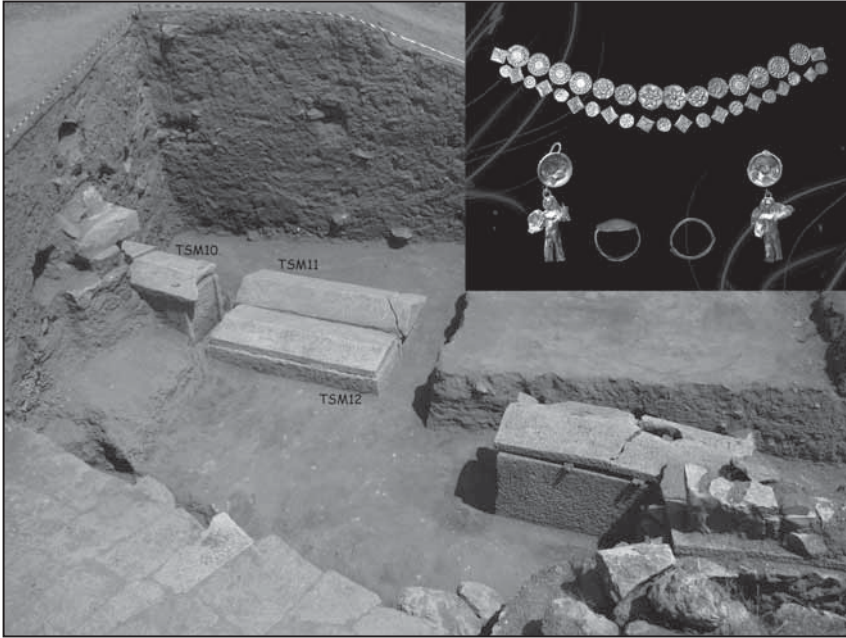
Parion kazılarına destekleri için Kültür ve Turizm Bakanlığı'na ve sponsorlarımıza sonsuz teşekkürler.



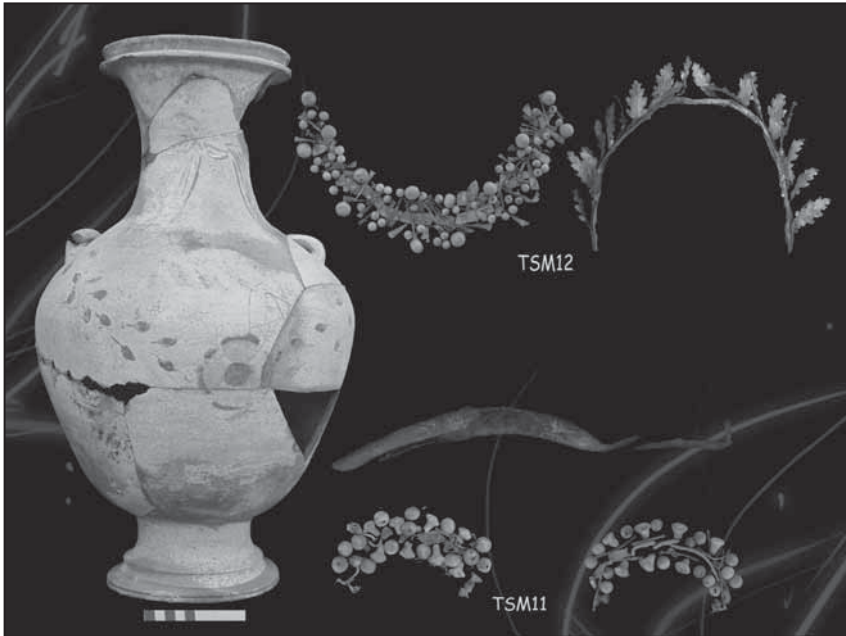
Çizim 1: Parion Nekropolü 2009 yılı çalışma alanları planı.



Resim: 1



Resim :2



Resim: 3



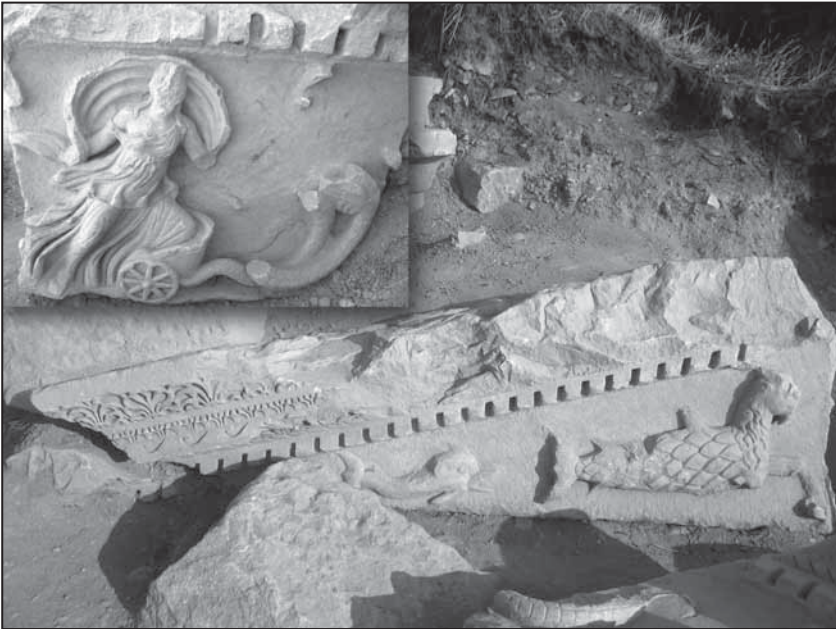
Resim: 4



Resim: 5



Resim: 6



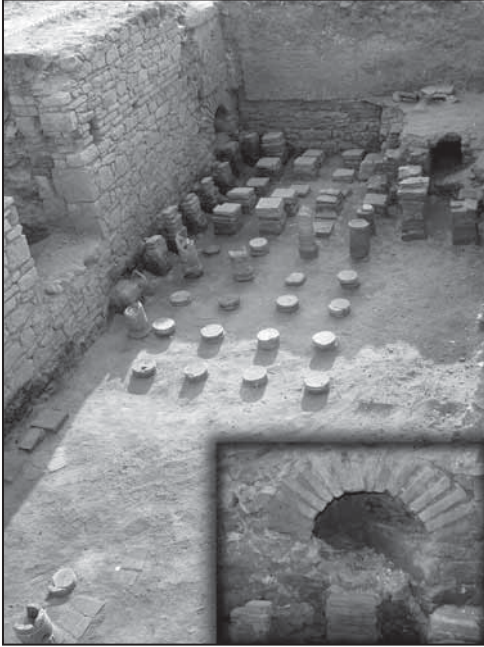
Resim: 7



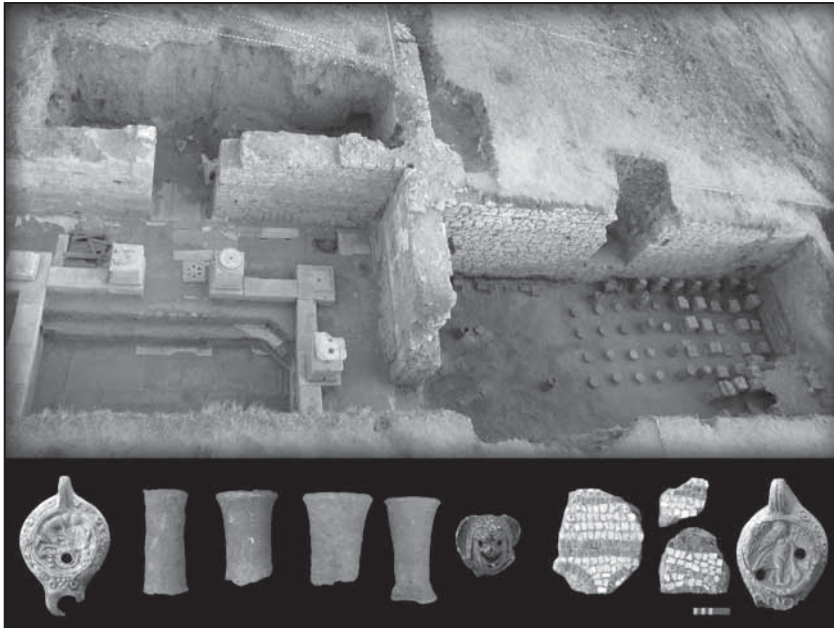
Resim: 8



Resim: 9



Resim: 10



Resim: 11



Resim: 12



Resim: 13



Resim: 14



Resim: 15

DIE AUSGRABUNGEN DES JAHRE 2009 IN ALEXANDRIA TROAS¹

E. SCHWERTHEIM*
A. TANRIÖVER

Die im Jahr 2009 durchgeführten Arbeiten in Alexandria Troas konzentrierten sich auf die Bereiche: 1.) Das Forum im Zentrum der Stadt, 2.) Die 'Untere Agora', 3.) Die 'Zentralthermen' und 4.) Das Stadion.

1.) Forum (Abb. 1)

Die Arbeiten auf dem Forum fanden zum einen im Nordosten und zum anderen im Südosten des Platzes statt.

Nordosten – 'Podiumsaal'² (Abb. 2)

Während der Grabungen 2007 und 2008 wurde im Nordosten des Forums ein Bau freigelegt, der sich östlich an den Ost-Portikus des Forums anschließt³. Die Seitenwände sowie die Rückwand bestehen aus *opus caementitium* und weisen eine *opus reticulatum* Verblendung auf. Die Front des Baus ist mit einer Säulenstellung offen gestaltet⁴.

* Prof. Dr. Elmar SCHWERTHEIM, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Georgskommende 25, 48143 Münster/ALMANYA
schwert@uni-muenster.de.

Aylin TANRIÖVER, M.A., Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Georgskommende 25, 48143 Münster/ALMANYA.

¹ Die Grabungen in Alexandria Troas im Jahr 2009 fanden unter der Verantwortung der Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster und unter der Leitung von Prof. Dr. Elmar Schwertheim statt. Die Arbeiten wurden mit Mitteln der Deutschen Forschungsgemeinschaft, der DRAKA Deutschland, des Historisch-Archäologischen Freundeskreises und der WWU Münster durchgeführt. Wir danken der Generaldirektion für Denkmäler und Museen in der Türkei für die gewährte Grabungserlaubnis. Auch danken wir Herrn Kubilay Yeğin, der Regierungsvertreter in diesem Jahr, der uns mit Rat und Tat zur Seite stand. Weiterhin sei allen Mitarbeitern gedankt, die an der Grabung in Alexandria Troas 2009 mitgewirkt haben.
Die Arbeiten fanden in der Zeit vom 29.7. 2009–15. 9. 2009 statt.

² Die Arbeiten im Nordosten des Forums leitete A. Tanrıöver M.A. (Münster).

³ Die Front dieses Gebäudes wurde bereits während der Kampagne 2006 teilweise ausgegraben, vgl. dazu E. Schwertheim – A. Tanrıöver, Die Ausgrabungen des Jahres 2006 in Alexandria Troas, in: KST 29, 1 (Ankara 2008) 539–554, hier 540–542; E. Schwertheim, Neues zur Frühgeschichte der römischen Kolonie in Alexandria Troas, in: E. Schwertheim (Hrsg.), Studien zum antiken Kleinasien 6, AMS 55 (Bonn 2008) 180–183; E. Schwertheim – A. Tanrıöver, Die Ausgrabungen des Jahres 2008 in Alexandria Troas, in: KST 31 (im Druck).

Es handelt sich um die Schnitte AT07_NO 2, 3, 5, 8; AT08_NO 11, 12, 13, 15, 16.

⁴ Eine Gesamtpublikation zum Bau ist in Vorbereitung.

Der Rückwand ist ein Podium aus *opus caementitium* vorgelagert, dem das Gebäude seinen Namen verdankt. Die Seitenwände des Gebäudes waren den zum Teil *in situ* erhaltenen Verkleidungsplatten sowie den Abdrücken im Hinterfüllmörtel nach mit Marmor verkleidet.

Während der Grabungen innerhalb des 'Podiumsaaal' konnten keine Erkenntnisse hinsichtlich des Baudatums gewonnen werden (Abb. 3). Daher wurde 2009 westlich des Stylobats eine 1,50 x 1,50 m große Sondage angelegt [AT09_NO19]. Der unmittelbar an den Stylobat anschließende Schnitt zeigte (Abb. 4), dass die marmornen Blöcke des Stylobats auf einer *opus caementitium* Fundamentierung gründen, die 5,30 m in der Tiefe auf dem gewachsenen Felsen fußt. Die Fundamentierung der Säulenstellung des Ost-Portikus sowie die des Podium-Tempels reichen ebenfalls sehr tief, so dass die Annahme, dass sich vor der Anlage des Forums an dieser Stelle eine Senke befunden hat, bestätigt werden konnte. Das Material, das aus der Sondage in 26 Loci geborgen wurde, datiert vom 3. Jh. v. Chr. – 1. Viertel des 1. Jh. Chr., so dass der Baubeginn wohl für die erste Hälfte des 1. Jh. n. Chr. angenommen werden darf. Da die Mauern des 'Podiumsaaal' in einem Guss mit der Rückwand der Ost-Portikus des Forums entstanden ist, gilt dieses Datum ebenfalls für die Säulenhalle, das wiederum mit dem des Tempels übereinstimmt⁵.

Durch die Sondage am 'Podiumsaaal' konnte die Hypothese, dass die Platzanlage im Zentrum der Stadt im Zusammenhang mit der Einrichtung der Kolonie entstanden ist, bestätigt werden. Um das neue Zentrum genau in der Mitte des ummauerten Stadtareals anlegen zu können, war man bereit, bis zu 8 m tiefe Fundamente zu gießen, um die Gebäude auf dem Platz in erhöhter Position anlegen zu können.

Nachdem in den vergangenen Jahren parallel zu den Grabungen Handzeichnungen der aufgedeckten Mauerbefunde angefertigt sowie der gesamte Bau unter Zuhilfenahme des Laserscanners LEICA ScanSTATION 2 und deren CAD Auswertungssoftware CYCLONE gescannt wurde (Abb. 5), galt es in diesem Jahr baukonstruktive Fragestellungen, durch Detailaufnahmen zu beantworten⁶. Um genauere Aussagen über den einstigen Wanddekor treffen zu können, wurden – soweit erhalten – die Dübel an den Innen- sowie Außenwänden dokumentiert. Darüber hinaus wurde anhand einer zerbrochenen Säule, dessen Trommeln und Fragmente im und um den 'Podiumsaaal' geborgen wurden, die

⁵ Vgl. zum Tempel K. Görkay, A Podium Temple at Alexandria Troas, in: E. Schwertheim (Hrsg.), Die Troas. Neue Forschungen III, AMS 33 (Bonn 1999) 5–26; K. Görkay, An Early-Imperial Podium Temple at Alexandria Troas, in: (C. Berns u. a. Hrsg.), Patris und Imperium. Kulturelle und politische Identität in den Städten der römischen Provinzen Kleinasien in der frühen Kaiserzeit (Leuven 2002) 217–232.

⁶ Diese Arbeiten wurden von dem M. Müller M.A. (msa Münster) durchgeführt. Die Baubeschreibung wurde mithilfe von Herrn Prof. Dr. M. Klinkott (Karlsruhe) angefertigt, dem an dieser Stelle nochmals für seine Unterstützung gedankt sei.

Säulenhöhe des Baus berechnet. Diese Arbeiten werden im nächsten Jahr fortgeführt werden, um eine Rekonstruktion zu ermöglichen.

Nordosten – Polygonalbau

Um die Außenfassaden und die Anschlüsse des 'Podiumsaal' untersuchen zu können, wurden bereits in den Jahren 2007 und 2008 südlich sowie östlich einige Grabungsschnitte angelegt [AT08_NO10 und AT08_NO14]. Dabei zeigte sich, dass im Süden des Baus ein Durchgang anschließt (Abb. 6), der über einen Torbogen in der Rückwand der Ost-Portikus zu erreichen war. Während der Grabungen konnte festgestellt werden, dass die nördliche Außenfassade des 'Podiumsaal' ebenfalls eine *opus reticulatum* Verblendung aufweist und diese gleichzeitig die Begrenzung des Durchgangs bildete. Die in diese Mauer eingelassenen vier Fallrohre dienten demnach der Entwässerung beider Anlagen.

2008 wurde darüber hinaus ein Schnitt an einer Geländekante nordöstlich des 'Podiumsaal' angelegt [AT08_NO9]. Innerhalb des Schnittes kamen unterhalb einer Versturzschicht marmorne Bauelemente zutage, dessen Bauzusammenhang zu untersuchen, es 2009 galt. Bei den Architekturteilen handelt es sich um ein Halbsäulenkapitell korinthischer Ordnung, einen Architrav, ein Konsolengeison sowie ein Eckgeison. Diese Elemente ließen bereits 2008 an einen mehreckigen Bau denken. 2009 konnte diese Vermutung dann durch zwei weitere Grabungsschnitte bestätigt werden [AT09_NO17 und AT09_NO18]. Denn den diesjährigen Arbeiten zufolge gehören die Gebälkelemente aus prokonnesischem Marmor zu einem zwölfckigen Bau (Abb. 7). 2009 kamen drei weitere Konsolengeisa sowie zwei Eckgeisa zutage, die zusammen mit den Elementen aus dem vergangenen Jahr unter einem Dach in der Nordwestecke des Forums gelagert wurden. Die Mauern des Baus bestehen aus Gussmauerwerk, die im Innenraum sicher mit Marmor verkleidet waren, da sich der Hinterfüllmörtel an den Wänden zu Teilen erhalten hat.

Die Arbeiten 2009 zeigten auf, dass der in den Jahren zuvor südlich des 'Podiumsaal' festgestellte Durchgang auf diesen mehreckigen Bau führt und über eine Tür mit diesem verbunden war. Welche Funktion dieses Gebäudes ursprünglich innehatte, kann bisher nicht gesagt werden. Während der Grabungen konnten noch eine weitere Tür im Norden sowie zwei Fenster festgestellt werden, die aber keinen Hinweis auf die einstige Funktion erbrachten. Es ist zu hoffen, dass die zukünftigen Arbeiten diesbezüglich Erkenntnisse liefern werden (Abb. 8).

⁷ Vgl. E. Schwertheim – A. Tanriöver, Die Ausgrabungen des Jahres 2008 in Alexandria Troas, in: KST 31 (im Druck).

⁸ Die Bauornamentik wird von Frau Prof. Dr. M. Söldner (Münster) und der Baubefund von A. Tanriöver M.A. und M. Müller M.A. (Münster) bearbeitet.

Während der Arbeiten an diesem Bau konnte auch ein Teilbereich der rückwärtigen Außenfassade des 'Podiumsaal' freigelegt werden. Durch den Verlauf der Mauern des polygonalen Baus ergibt sich zu diesem eine Art Zwickel, der einen Abschnitt der Außenfassade zeigt. Diese weist ebenfalls eine opus reticulatum Verblendung auf, die hier aber mit farbigem Putz dekoriert war. Die Mauern des polygonalen Baus wurden vor die Rückwand des 'Podiumsaal' gesetzt, so dass zwischen den beiden Mauern der farbige Putz noch zu erkennen ist. Zahlreiche im Erdreich davor geborgene farbige Putzfragmente bestätigen eine Zugehörigkeit zur Außenfassade⁹.

Die Bauornamentik weist den vorläufigen Überlegungen zufolge in die Mitte des 2. Jh. n. Chr., datiert also später als der 'Podiumsaal'¹⁰.

Neben der zeichnerischen Dokumentation der aufgedeckten Baubefunde, wurde der bisher freigelegte Teil des mehreckigen Baus ebenfalls mit dem 3D Laserscanner dokumentiert. Des Weiteren wurden die geborgenen Architekturelemente dreidimensional CAD modelliert, um die Rekonstruktion des Polygonalbaus mit seiner differenzierten Bauteilfügung besser untersuchen und auswerten zu können¹¹.

*Südosten – Portikus*¹²

Nachdem in den vergangenen Jahren während der Freilegung der Ost-Portikus des Forums vier Zugänge in das östlich anschließende Odeion konstatiert werden konnten, galt es in diesem Jahr, den äußersten Eingang im Südosten sowie den Übergang zur vermuteten Süd-Portikus zu untersuchen (Abb. 1-2).

Die Grabungen zeigten [AT09_SO4], dass – wie zu erwarten – hier der Zugang ins Odeion in derselben Bautechnik errichtet wurde wie der nördlichste Eingang, nämlich dass dem Bogen aus Kalksteinblöcken des Odeions einer aus Ziegeln vorgeblendet ist, der in die Rückwand der Portikus eingelassen ist (Abb. 9). Der Bogen des Zugangs im Norden kam 2008 in Sturzlage zutage [AT08_Ost10]¹³, so dass die Einbindung ins opus reticulatum Mauerwerk nicht eindeutig zu klären war. Im Süden indes haben sich die Pfeiler des Bogens sehr gut erhalten, dessen bis zu 8 cm starken Ziegel in das Mauerwerk integriert wurden, wie es des Öfteren z. B. an Bauten in Ostia oder aber Pompeji zu beobachten ist. An beiden Pfeilern haben sich die attisch-ionischen Pilasterbasen *in situ*

⁹ Eine Bearbeitung dieser steht noch aus, so dass zurzeit keine weiteren Aussagen möglich sind.

¹⁰ Die Auswertung der Keramik sowie der Kleinfunde steht noch aus. Nach Auswertung dieser, ist zu hoffen, dass hinsichtlich der Aufgabe der Anlage Erkenntnisse gewonnen werden können. Eine Sondage, um das Baudatum näher eingrenzen zu können, ist geplant.

¹¹ Diese Arbeiten wurden unter der Verantwortung von M. Müller M.A. (Münster, msa) durchgeführt. Unterstützt wurde er von S. Molla und Kerstin Jansen (Münster, msa).

¹² Die Arbeiten wurden von T. Jung und U. Rübessam (Münster) durchgeführt.

¹³ E. Schwertheim – A. Tanriöver, Die Ausgrabungen des Jahres 2008 in Alexandria Troas, in: KST 31 (im Druck).

erhalten sowie die marmorne Schwelle zwischen diesen. Ebenfalls kam noch der untere Abschnitt der Verkleidung des südlichen Pfeilers zutage, die um die Ecke führend aus einem Stück geschnitten ist und Kanneluren aufweist (Abb. 10).

Gleichzeitig mit der Freilegung des südlichen Zugangs ins Odeion konnte auch der Übergang von der Ost- zur Süd-Portikus geklärt werden. Die Rückwand der Osthalle biegt demnach ca. 1,50 m südlich des Zugangs im 90° Winkel ohne Fuge nach Westen hin um (Abb. 10).

Die Verkleidung des Sockels sowohl der aufgedeckten Rückwand der Ost-Portikus als auch der der Süd-Portikus hat sich *in situ* erhalten (Abb. 9-10). Sie besteht – wie bereits zuvor schon erkannt – aus dem lokal abgebauten *Breccia Pavonazza di Ezine*¹⁴. Die zahlreichen *Pavonazetto* Fragmente, die während der Grabungen der vergangenen Jahre zutage kamen, konnten durch den Befund in diesem Jahr ebenfalls geklärt werden, demzufolge diese, getrennt durch eine Sockelabschlussleiste aus weißem Marmor, oberhalb der Platten aus *Breccia Pavonazza di Ezine* anzuordnen sind. Auf der bis zu 4 m hoch erhaltenen Rückwand der Südportikus hat sich der Hinterfüllmörtel oberhalb des Sockelbereichs sehr gut erhalten. Anhand der Abdrücke sowie der Dübel in der Wand kann zusammen mit den Funden der weitere Aufbau der Dekoration teilweise rekonstruiert werden.

2.) 'Untere Agora'¹⁵

Ziel der Grabungen auf der ‚Unteren Agora‘ war es, die hellenistische Stoa näher zu untersuchen. Dabei wurde versucht, zum einen den Stylobat der Säulenstellung zu erreichen und zum anderen die dazugehörige Rückwand zu erforschen (Abb. 1).

Hellenistische Stoa

Während der vergangenen Jahre konzentrierten sich die Arbeiten im Bereich des Überganges vom römischen Forum zur sog. Unteren Agora insbesondere auf die Südostecke des Platzes. Dort konnte bereits Prof. Dr. H. Wiegartz (†) Säulen einer durch die römische Kryptoportikus zugemauerten Stoa erkennen, deren Gebälkelemente 2008 ebenfalls gefunden wurden¹⁶.

¹⁴ Vgl. zu den Buntmarmorsorten in Alexandria Troas vgl. A. Boßmann, Buntmarmor aus Alexandria Troas, in: E. Schwertheim (Hrsg.), Studien zum antiken Kleinasien VI, AMS 55 (Bonn 2008) 65–81; A. Boßmann, >Es wetteifern in bunter Pracht die Steine ...<. Zu den Dekorsteinen einer Säulenhalle von Alexandria Troas, in: E. Winter (Hrsg.), Vom Bosphorus bis zum Euphrat. Kleinasien in der Antike. Festschrift für E. Schwertheim zum 65. Geburtstag, AMS 65, 2 (Bonn 2008) 133–144; A. Boßmann, ..., in: E. Schwertheim (Hrsg.), Neue Forschungen in der Troas 4, AMS 66 (in Druckvorbereitung); A. Tannöver, Ein Werkstück aus Breccia Pavonazza di Ezine, in: E. Schwertheim (Hrsg.), Neue Forschungen in der Troas 4, AMS 66 (in Druckvorbereitung).

¹⁵ Die Arbeiten wurden von Dr. Philip Kiernan (UBC Canada) durchgeführt.

Die Grabungen 2008¹⁷, die innerhalb des noch aufrecht stehenden Abschnitts der Kryptoportikus im Süden durchgeführt wurden [AT08_UA-KP2], brachten zwei Türen zutage. Die südliche dieser Türen besteht aus Spolien der genannten früheren Halle, die östliche hingegen scheint zur ursprünglichen Anlage zu gehören und ist in die Ostwand der Kryptoportikus eingelassen. Östlich der letztgenannten Tür schließt eine weitere Tür an, die aus massiven Kalksteinblöcken errichtet wurde. Aufgrund der Bautechnik war bereits 2008 klar, dass diese zu der in der Westwand der Kryptoportikus verbauten Säulenhalle gehört. Ein weiterer Schnitt außerhalb der Kryptoportikus [AT08_UA-KP3], im Bereich der östlichen Tür, zeigte auf, dass über dieser Tür ursprünglich ein Bogen gespannt war. Darauf wiesen die Abdrücke desselben an der Außenfassade der Kryptoportikus, was wiederum bedeutet, dass jener noch intakt war, als die Kryptoportikus gebaut wurde. Quadratische Öffnungen oberhalb des Bogens (als Abdruck auf der Außenfassade der Kryptoportikus) wiesen auf einen zweiten Stock oder aber eine Art Terrasse hin, die dann durch die Anlage der Kryptoportikus abgebaut zu sein schien.

Dass die Torbögen aus Kalksteinen östlich der Kryptoportikus zu Tabernae gehören, konnte durch die Grabungen 2009 festgestellt werden [AT09_UA-KP4]. Durch die Grabungen südlich der Rückwand der Kryptoportikus war es möglich, eine noch intakte, freistehende, also nicht verbaute Taberna an ihrer Front teilweise freizulegen (Abb. 11). Dabei zeigte sich, dass die Tür über einen geraden Sturz verfügt, darüber ein Entlastungsbogen folgt. Die 2008 als Abdrücke an der Außenfassade der Kryptoportikus festgestellten quadratischen Öffnungen fanden sich in diesem Jahr *in situ* oberhalb des Bogens. Auf den Blöcken zwischen diesen Einlassungen fanden sich Steinmetzzeichen. Die Taberna ist mit Erde verfüllt und konnte in diesem Jahr nicht weiter ausgegraben werden. Dies soll in Zukunft nachgeholt werden.

Während der Grabungen westlich der Taberna wurden die dazugehörigen Säulen weiter untersucht. Bereits während der Grabungen 2008 an der 'Exedra' westlich der Kryptoportikus kamen südlich von dieser weitere Säulen der Halle zutage, auf denen sich zum Teil die Kapitelle und sogar die Architrave noch erhalten haben. Die Außenschale der 'Exedra' besteht aus Kalksteinblöcken¹⁸. Die Grabungen 2009 im Bereich der zwei Kalksteinsäulen unmittelbar östlich der 'Exedra' zeigten, dass die nördlichere der beiden, die teilweise in die Westwand der Kryptoportikus eingemauert ist, auf der westlichen Seite abgearbeitet wurde, um eine Stützmauer der 'Exedra' daran anschließend errichten zu können (Abb. 12). Weiterhin konnte festgestellt werden, dass die 'Exedra' auf einer *opus caementitium* Fundamentierung fußt (Abb. 13), die höher als die Stylobat-Oberkante

¹⁸ Die Arbeiten an der Exedra wurden von Dr. F. Biller (Münster) durchgeführt.

ist. Da beide Säulen nicht fertiggestellt wurden – sie sind beide dicker als die darauf liegenden Kapitelle – ist anzunehmen (Abb. 12), dass während der Errichtung der Halle mit den anschließenden Tabernae beschlossen wurde, die 'Exedra' anzulegen, durch die die Säulen nicht mehr zu sehen waren und sie somit nicht zu Ende bearbeitet werden mussten. Aufgrund der Fundamentierung der 'Exedra' konnte der Stylobat nur auf einer sehr kleinen Fläche freigelegt werden, der zufolge dieser aus einer flachen Steinplatte besteht (Abb. 13). Schwarze Rußspuren auf der Platte lassen an eine Zerstörung denken, die aber zeitlich bisher nicht näher eingegrenzt werden konnte. Den bisherigen Untersuchungen zufolge, kann die Halle zusammen mit den östlich anschließenden Tabernae ins 1. Jh. v. Chr. datiert werden. Das keramische Material und die weiteren Kleinfunde konnten noch nicht ausgewertet sind, so dass dieses Datum als vorläufig zu betrachten ist.

Ein weiterer Schnitt östlich der Tabernae brachte einige aus Spolien errichtete Mauern zutage, die wohl in spätbyzantinische Zeit (12.–14. Jh.) datieren. Es konnte nur ein kleiner Teilbereich dieses Baus freigelegt werden, der in den kommenden Jahren weiter erforscht werden soll.

3.) 'Zentralthermen'(Abb. 14)¹⁹

Nachdem im Jahr 2006 in einem ersten Schritt die Gesamtstruktur sowie das Konzept der vorsichtig als Therme angesprochenen Anlage erfasst werden konnte²⁰, wurden 2008 die ersten Grabungen durchgeführt. Die Arbeiten konzentrierten sich vor allem auf den südlichen Bereich der Anlage, also in der Nähe der Straße gleich nördlich des Forums²¹.

Durch die 2009 fortgeführten Arbeiten konnte ein großer Abschnitt der südlichen Frontseite dieses eine Insula einnehmenden Baukomplexes freigelegt werden, die – wie die meisten Anlagen auf dem Forum – aus römischem Zement gefertigt wurde und mit einer marmornen Verkleidung versehen war.

Untersuchungen im Bereich des im vergangenen Jahr aufgedeckten 'Hypokaustum' zeigten auf [AT09_ZTh-Süd_7], dass es sich bei der Anlage nicht um eine römische Fußbodenheizung, sondern um eine spätbyzantinisch datierende

¹⁹ Die Grabungen wurden von Dr. S. Japp (Berlin), Dr. H. Schwarzer (Berlin) und J.-H. Römhild (Münster) geleitet. Ein Vorbericht wird in den nächsten Asia Minor Studien erscheinen: H. Schwarzer – S. Japp – J.-H. Römhild Die Grabungen im Bereich der sog. Zentralthermen in Alexandria Troas. Ein Vorbericht über die Kampagne 2009, in: E. Schwertheim (Hrsg.), Neue Forschungen in der Troas 4, AMS 66 (in Druckvorbereitung).

²⁰ E. Schwertheim – A. Tanrıöver, Die Ausgrabungen des Jahres 2006 in Alexandria Troas, in: KST 29, 1 (Ankara 2008) 545.

²¹ Die Arbeiten 2006 und 2008 fanden unter der Leitung von Prof. Dr. R. Stupperich (Heidelberg) statt. Vgl. E. Schwertheim – A. Tanrıöver, Die Ausgrabungen des Jahres 2008 in Alexandria Troas, in: KST 31 (im Druck).

Metallverarbeitungsstätte handelt (Abb. 15). Darüber hinaus konnte innerhalb dieses Schnittes auch die südliche Frontmauer des Gebäudes zu Teilen freigelegt werden, und zwar im Bereich zwischen der Kryptoportikus im Westen und einem weiter östlich befindlichen Pfeiler aus Quadern. Die Mauer besteht aus Bruchsteinen im Mörtelverbund und gründet sehr tief in einer meterhohen Verfüllung augusteischer Zeit. Der erwähnte Pfeiler ist aus großen Spiegelquadern ohne Verwendung von Kalkmörtel errichtet worden und wurde bereits 2008 freigelegt. Den Grabungen 2009 zufolge, gehört dieser zu einer repräsentativen Vorgängerbebauung hellenistischer Zeit, zu dem auch ein hervorragend erhaltenes Tonnengewölbe gehört, das an der nördlichen Stirnseite des Pfeilers einbindet. Den bisherigen Beobachtungen nach wurde das Gewölbe zusammen mit den unteren Abschnitten der Pfeiler in der frühen Kaiserzeit verfüllt, wohingegen die oberen Partien für den 'neuen Komplex' weitergenutzt wurden.

Eine Erweiterung des Schnittes brachte eine Mauer aus großen Steinquadern zutage, die zur genannten Vorgängerbebauung gehört. Diese bildet wiederum die Fundamentierung einer frühkaiserzeitlichen Mauer, die in Nord-Süd Richtung verläuft und die östliche Begrenzung eines Raumes bildet, dessen südliches Ende noch unbekannt ist. In diesem Raum konnten mehrere Laufhorizonte festgestellt werden, die alle in die Kaiserzeit datieren. Unmittelbar östlich des Raumes kam die Nordwestecke eines großen Platzes zutage, dessen Boden mit Marmorplatten ausgestattet war. Weitere Abschnitte dieses Platzes konnten innerhalb zweier weiterer Schnitte bis beinahe zur modernen Straße hin verfolgt werden [siehe unten AT09_ZTh-Süd_12 und 14]. Während die ursprüngliche Marmorausstattung der augusteischen Anlage zuzuordnen sind, weisen einige Flickungen sowie insbesondere ein vor der Frontmauer des Gebäudes ergrabenes Statuenpostament, das vor die Inkrustation gesetzt wurde, in die spätere Kaiserzeit.

Mit dem Schnitt AT09_ZTh-Süd_8 galt es, den weiteren Verlauf einer Quaderlage aus Marmor sowie einer parallel dahinter verlaufenden *opus caementitium* Mauer zu untersuchen. Die Arbeiten zeigten auf, dass die marmornen Blöcke der als Unterbau einer Stufensetzung zu interpretierenden Struktur wohl in spätbyzantinischer Zeit entfernt wurden; lediglich die Abdrücke im Estrich haben sich erhalten. Darüber hinaus konnte festgestellt werden, dass es sich bei der *opus caementitium* Mauer um eine Zwickelfüllung eines großen, aus Keilsteinen gemauerten Bogens handelt. Dieser ist im rechten Winkel zum oben beschriebenen Tonnengewölbe orientiert und gehört, da er ebenfalls innerhalb der frühkaiserzeitlichen Verfüllung verschwand, wohl auch der hellenistischen Phase an. Wie die weiteren Arbeiten zeigten, wurde der Bogen oberhalb eines mindestens 8 m tief reichenden Schachtes angebracht.

Den Grabungen nördlich des letztgenannten Bogens [AT09_ZTh-Süd_9] zufolge, wurde der über eine Spannweite von 4 m verfügende Bogen im Zuge der Verfüllung an beiden Seiten zugemauert, wodurch der Schacht von jener verschont blieb. Wie dieser Schachtzugang in die darüber befindliche Stufensetzung integriert war, wird hoffentlich durch die zukünftigen Grabungen geklärt werden.

Ein weiterer Schnitt [AT09_ZTh-Süd 10] galt einerseits der Klärung des südlichen Endes der westlichen Kryptoportikus sowie andererseits der des Anschlusses an den in Süd 7 neben der Platzanlage befindlichen Raum. Nachdem der Abschluss der Kryptoportikus geborgen werden konnte, zeigte sich südlich daran anschließend in Verlängerung der östlichen Kryptoportikuswand eine weitere Mauer, in der eine in den östlich angrenzenden Raum führende Tür eingelassen ist.

Im südöstlichen Bereich des Baukomplexes wurde ein weiterer Schnitt zur Klärung der Frontsituation angelegt [AT09_ZTh-Süd 11]. Unterhalb eines spätbyzantinischen Mauerzugs sowie einer Türschwelle kam eine 1,50 m dicke Mauer aus *opus caementitium* zutage, die in einer Flucht mit dem im Schnitt AT09_ZTh-Süd 8 freigelegten Bogen verläuft.

Südlich des Schnittes AT09_ZTh-Süd 7 wurde, um die Ausdehnung des Platzes in diese Richtung zu klären, der Schnitt AT09_ZTh-Süd 12 angelegt. Neben einigen spätbyzantinischen Mauern sowie Einbauten dieser Zeit, die auf Viehhaltung verweisen, konnte ein weiterer großer Abschnitt des Platzes freigelegt werden, dessen marmorner Belag sich zwar nicht erhalten hat, die Abdrücke im Estrich aber einen Eindruck von diesem vermitteln. Aufgrund des modernen Straßenverlaufs, konnte die Ausdehnung des Platzes und dessen Begrenzung bzw. Gestaltung zum Forum hin an dieser Stelle nicht geklärt werden.

Da das Nordprofil des Schnittes AT09_ZTh-Süd 7 drohte einzustürzen, wurde der Schnitt AT09_ZTh-Süd 13 angelegt. Dabei wurde die oben bereits erwähnte Schlackengrube vollständig freigelegt.

Mit dem Schnitt AT09_ZTh-Süd 14 galt es zu überprüfen, ob der in Süd 8+9 entdeckte Bogen im Osten ebenfalls an einen massiven Pfeiler aus Spiegelquadern grenzt. Die Arbeiten jedoch zeigten auf, dass die in den Schnitten Süd 8 und 11 freigelegte massive *opus caementitium* Mauer hier weiterverläuft, also der erwartete Pfeiler nicht zutage kam.

Der Schnitt AT09_ZTh-Süd 15 unmittelbar östlich der Schnitte Süd 7+13 wurde angelegt, um den vermuteten zweiten Pfeiler des in Süd 7 freigelegten hellenistischen Tonnengewölbes freizulegen. Wiederum zeigten sich unterhalb der Oberfläche

spätbyzantinische Strukturen, unterhalb dieser dann das erwartete zweite Auflager des Bogens folgte. Auf dem Gewölbe konnte eine marmorne Türschwelle römischer Zeit ergraben werden, die zu dem Raum führt, in dem in spätbyzantinischer Zeit metallurgische Arbeiten stattfanden. Während der Grabungen konnte darüber hinaus ein aus der römischen Kaiserzeit stammender Kanal freigelegt werden, der in Nordwest-Südost-Richtung verläuft.

4.) Stadion²²

Parallel zu den Grabungsarbeiten fand am Anfang der Kampagne eine Oberflächenuntersuchung im Stadion statt. In erster Linie galt es in diesem Jahr, das Areal zu sichten sowie einen topographischen Plan der Anlage und ihrer näheren Umgebung zu erstellen. Dafür wurden im Rahmen der ersten Kampagne über 1000 Punkte eingemessen, die einen Höhenplan ergeben, auf dem deutlich die Sphendone im Osten, die Gesamtlänge sowie Breite und das zum Meer hin offene westliche Ende des Stadions erkennbar ist²³.

2010 sollen die Arbeiten im Innen- sowie Außenbereich des Stadions fortgeführt werden. Parallel zu der weiteren Oberflächendokumentation sind geophysikalische Untersuchungen an verschiedenen Punkten sowie einige Probesondagen geplant.

²² Die Forschungen im Stadion werden von Prof. R. Mechikoff (SDSU Californien), Dr. B. Rieger (Hamburg) und Dr. A. Trakadas (Roskilde Dänemark) durchgeführt.

²³ Ein Bericht zu den Arbeiten der ersten Kampagne wird in diesem Jahr publiziert, vgl. R. Mechikoff – B. Rieger – A. Trakadas, *Alexandria Troas Stadium Survey: Report on the First Campaign*, in: E. Schwertheim (Hrsg.), *Neue Forschungen in der Troas 4*, AMS 66 (in Druckvorbereitung).

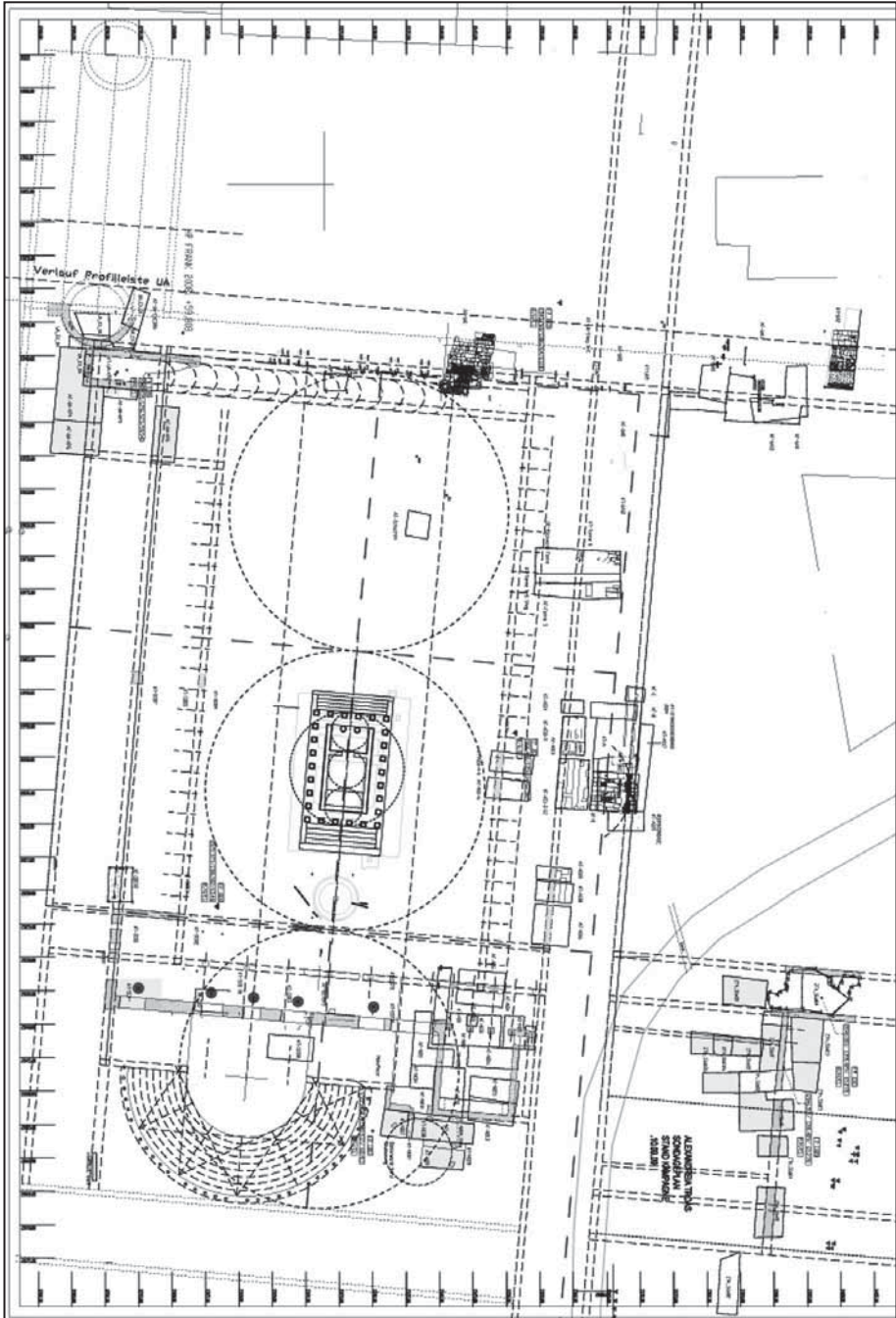


Abb. 1: Plan des Forums sowie der angrenzenden Bauten mit den eingetragenen Schnitten der Kampagne 2009.

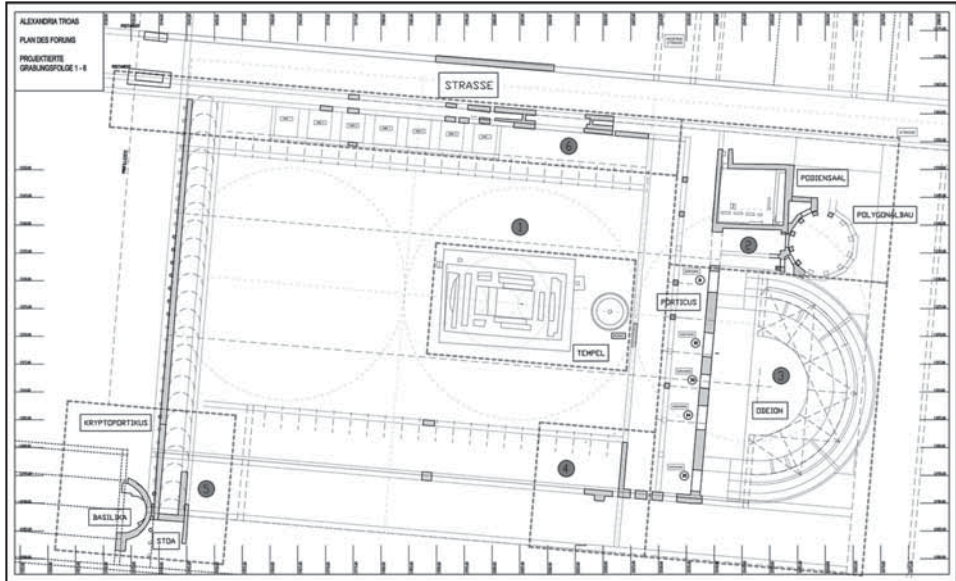


Abb. 2: Plan des Forums.



Abb. 3: "Podiumsall" im Nordosten des Forums von Süden.



Abb. 4: Sondage AT09_NO am "Podiumsal".



Abb. 5: "Podiumsal" Gesamtauficht mit LEICA ScansATATION 2.



Abb. 6: Durchgang (markiert durch Ellipse) üdlich des "Podiums" von Osten



Abb. 7: Bauornamentik elemente in Sturzlage im polygonalen Bau.



Abb. 8: Das Bauensemble im Nordosten des Forums von Osten



Abb. 9: Südliches Bogenaufleger. Ecke zwischen Ost- und Südportikus



Abb. 10: Nördliches Bogenaufleger des Ziegel-und Kalksteinbogens



Abb. 11: Freigelegter oberer Abschnitt der Tabernafront



Abb. 12: Säule und angearbeitete Stütze der 'Exedra'



Abb. 13: Stylobat und *opus caementitium* Fundamentierung der 'Exedra'



Abb. 14: Luftbild des Zentrums von Alexandria Troas von Westen. Quadrat markiert die 'Zentralthermen'



Abb. 15: Spätbyzantinische Metallverarbeitungsstätte

DAS ZENTRALHEILIGTUM DES IUPITER DOLICHENUS AUF DEM DÜLÜK BABA TEPEŞİ BEI DOLICHE – FORSCHUNGEN DES JAHRES 2009

Michael BLÖMER*
Engelbert WINTER

Seit 2001 erforscht die Forschungsstelle Asia Minor das Heiligtum des Iupiter Dolichenus auf dem Dülük Baba Tepesi bei Doliche.¹ 2009 fanden die historisch-topographischen und archäologischen Untersuchungen in der Zeit vom 22.08. bis 08.10. statt und wurden ermöglicht dank der Unterstützung durch die Deutschen Forschungsgemeinschaft (DFG).²

*Archäologische Untersuchungen*³

Ausgehend von den Ergebnissen der vorangegangenen Kampagnen haben drei Arbeitsteams in verschiedenen Bereichen des weitläufigen Gipfelplateaus Grabungsarbeiten durchgeführt, die im Folgenden kurz umrissen werden sollen.⁴

* Dr. M. BLÖMER, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Georgskommende 25, 48143 Münster/ALMANYA (m.bloemer@uni-muenster.de); Prof. Dr. E. WINTER, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Georgskommende 25, 48143 Münster/ALMANYA (ewinter@uni-muenster.de).

¹ Vgl. neben den seit 2002 erschienenen Beiträgen in den KST-Bänden zu den bisher auf dem Dülük Baba Tepesi durchgeführten Arbeiten M. Blömer - E. Winter, Iupiter Dolichenus – Der Gott auf dem Stier. Ein orientalischer Kult und seine Ursprünge, *AW* 36/4, 2005, 79 ff.; dies., Doliche und das Heiligtum des Iupiter Dolichenus auf dem Dülük Baba Tepesi. 1. Vorbericht (2001–2003), *IstMitt* 55, 2005, 191ff.; M. Blömer - E. Winter, Der Dülük Baba Tepesi und das Hauptheiligtum des Iupiter Dolichenus. 2. Vorbericht (2004–2005), *IstMitt* 56, 2006, 185ff.; diverse Beiträge in E. Winter (Hrsg.), *Patris Pantrophos Kommagene. Neue Funde und Forschungen zwischen Taurus und Euphrat*, *AMS* 60 (Bonn 2008); M. Facella - E. Winter, Neue Inschriften für Iupiter Dolichenus aus dem östlichen Mittelmeerraum, in: E. Winter (Hrsg.), *Vom Euphrat zum Bosphorus. Kleinasien in der Antike*. FS Schwertheim. Bd. 1, *AMS* 65 (Bonn 2008), 217ff.; M. Blömer - E. Winter, Gaziantep’ in antik dönem tanrileri – The Ancient Gods of Gaziantep, *Aktüel Arkeoloji Dergisi* 13, 2010, 12ff.; T. Prinz - B. Lasar - K. Krüger, High Resolution Remote Sensing and GIS-Techniques for Geobase Data Supporting Archaeological Surveys: A Case Study of Ancient Doliche, South-East Turkey, *Geoarchaeology* 25/3, 2010, 352ff.; demnächst diverse Artikel zu verschiedenen Aspekten der Grabung in E. Winter (Hrsg.), *Von Kummuh nach Telouch. Historische und archäologische Untersuchungen in Kommagene*, *AMS* 64 (Bonn 2010) (im Druck). Weiterführende Informationen zur Grabung finden sich zudem unter www.doliche.de.

² Unser Dank gilt der Generaldirektion für Denkmäler und Museen in der Türkei für die mit Schreiben vom 25.06.2009 (B.16.0.KVM.0.12.01.00.222.0.2.(27)-121109) erteilte Erlaubnis.

³ Verantwortliche Schnittleiter waren M. Blömer (Münster), W. Messerschmidt (Köln) und W. Oenbrink (Köln). Ihre Berichte bilden die Grundlage für die im Folgenden zusammengefassten Ergebnisse. Vgl. zur Lage und Größe der jeweiligen Schnitte Plan 1 und Plan 2.

⁴ Ausführlichere Informationen zu den aktuellen Grabungsergebnissen bei E. Winter, *The Cult of Iupiter Dolichenus and its Origins. The Sanctuary at Dülük Baba Tepesi near Doliche*, in: Ch. Witschel – F. Quack (Hrsg.), *Religious Flows in the Roman Empire – the Expansion of Oriental Cults from East to West and Back*

Der nordöstliche Plateaubereich – im Übergang von der Hauptterrasse zum Feld E – bildete wie in den letzten Jahren einen Schwerpunkt der archäologischen Tätigkeiten. Der gesamte Bereich ist geprägt von einer umfangreichen spätantiken und mittelalterlichen Bebauung, die z. T. in römische Strukturen einbindet und sich durch einen reichen Gebrauch antiker Spolien auszeichnet. Mit zunehmender Fläche lassen sich die Bezüge zwischen den einzelnen Räumen sowie die unterschiedlichen Bauphasen besser verstehen. So konnten mehrere vollständige Raumeinheiten freigelegt werden (Abb. 1). Ein noch in situ befindlicher Pithos in einem der Räume deutet eine wirtschaftliche Nutzung an. Teile von Treppenanlagen weisen die Zweigeschossigkeit der Anlagen nach (Abb. 2). In diesem Bereich wurden zudem auch zwei ungestörte westöstlich ausgerichtete Steinkistengräber angetroffen (Abb. 3). Damit lassen sich nun insgesamt vier Bestattungen nachweisen, die sämtlich zur letzten Phase der Nutzung des Gipfels gehören, als die Gebäude in diesem Bereich bereits lange nicht mehr im Gebrauch waren. Ob es sich um christliche oder bereits islamische Begräbnisse handelt, ist unklar.

Insgesamt ist die Funktion dieser Gebäude mit ihren zahlreichen Umbauphasen wie auch der in anderen Bereichen zu fassenden nachantiken Bauten im Moment nicht eindeutig zu bestimmen. Wohl als sicher kann jedoch gelten, dass der Dülük Baba Tepesi von der Spätantike bis weit in das Mittelalter ein christlicher Kultort war und wahrscheinlich dort auch ein ein Kloster existierte.⁵

Um Funktion und Gestaltung des südlichen Feldes E zu klären, wurden in diesem Jahr drei Suchschnitte angelegt. Sie zeigen, dass Feld E in diesem Bereich eine offene und gepflasterte Platzanlage darstellte (Abb. 4). So ist in Schnitt 09-14 eine Pflasterung aus Basaltplatten über eine Strecke von 13 m erhalten, bricht dann aber ab. 15 m weiter östlich ist in 09-15 jedoch erneut ein Pflaster zu fassen, das hier jedoch aus sorgfältig verlegten Kalksteinblöcken besteht. Aus den Auffüllschichten unterhalb der Pflasterung stammen zahlreiche Funde von Sigillaten, die auf eine Anhebung des Geländes in der mittleren Kaiserzeit hindeuten. Die nur spärlichen Funde von Baumaterialien wie von Spolien und die geringe Zahl von Ziegeln weisen darauf hin, dass der Bereich in der Nachantike weniger intensiv genutzt wurde als die sich westlich und nördlich anschließenden Areale.

2008 waren im Norden des Gipfelplateaus die Fundamente eines Gebäudes von

Again, ORA (im Druck); E. Winter (Hrsg.), Von Kummuh nach Telouch. Historische und archäologische Untersuchungen in Kommagene, AMS 64 (Bonn 2010) (im Druck).

⁵ P. G. Borbone - W. Oenbrink, Das 'christianisierte' Heiligtum auf dem Dülük Baba Tepesi. Eine syrische Inschrift, Architekturbefunde und Bauglieder, in: E. Winter (Hrsg.), Von Kummuh nach Telouch. Historische und archäologische Untersuchungen in Kommagene, AMS 64 (Bonn 2010) (in Druck) und M. Facella – M. Stanke, Eine Inschriftenplatte für Theodoros Stratelates und weitere christliche Zeugnisse vom Dülük Baba Tepesi, in: E. Winter (Hrsg.), Von Kummuh nach Telouch. Historische und archäologische Untersuchungen in Kommagene, AMS 64 (Bonn 2010) (im Druck).

beträchtlichem Ausmaß, das wahrscheinlich in das 6./7. Jh. n. Chr. datiert, freigelegt worden. 2009 sollten dessen Verlauf nach Osten und die Eingangssituation geklärt werden. Dabei konnten die südöstliche Ecke sowie verschiedene nach Nordosten abgehende Mauerzüge, die auf Raumgruppen an der Nordostseite des Gebäudes hinweisen, nachgewiesen werden. Das Bauwerk zeigt damit eine komplexere Struktur als bisher gedacht. Man kann davon ausgehen, dass der Rechteckbau eine Hofeinfassung darstellt, der zumindest an der Nordostseite kleinere Raumeinheiten angegliedert sind. Mit einer Interpretation als Hofeinfassung ist auch am ehesten die geringe Mauerstärke sowie das deutlich nach Norden abfallende Niveau in Einklang zu bringen.

Einen neuen Arbeitsschwerpunkt stellte der zentral gelegene Bereich westlich der Schnitte 04-10, 04-05 und 05-02 dar (Abb. 5). Neben einer spätantiken Wirtschaftsanlage ist hier der größere Ausschnitt eines stratigraphisch abgesichert in römische Zeit datierten Baus freigelegt worden. Eine ungestörte Schichtenabfolge beginnt wiederum in der späten Eisenzeit, deckt aber auch die römische Periode ab. Interessant sind aus den römerzeitlichen Schichten vor allem Knochenfunde, deren Auswertung hat zeigen können, dass eine Kontinuität in der Opferpraxis von der Eisenzeit bis in römische Zeit bestand. Ein wichtiger Befund in diesem Areal stellt eine Brandschuttschicht dar, die aufgrund von Münzfunden in die Mitte des 3. Jhs. n. Chr. datiert und die älteren Schichten versiegelt. Sie enthielt eine beträchtliche Anzahl von Bronze- und Eisengegenständen, die kultische Bedeutung haben und Aufschlüsse über den Heiligtumsbetrieb in römischer Zeit geben. Besonders hervorzuheben ist dabei eine Bronzeapplik in Gestalt des Jupiter Dolichenus (Abb. 6). Wegen ihrer Datierung in die Mitte des 3. Jhs. n. Chr. könnte die Brandschuttschicht im Zusammenhang mit einer Zerstörung des Heiligtums während des Feldzugs des persischen Großkönigs Sapers I. im Jahre 253 n. Chr. stehen.

Seit 2006 bildet das Zentrum des Gipfelplateaus einen der Schwerpunkte der Grabung, umso mehr als dort seit 2007 ungestörte Schichten mit späteisenzeitlichen Opferabfällen und seit 2008 auch bedeutende Reste von Bebauung dieser Zeit freigelegt werden konnten. An keiner anderen Stelle des Gipfels sind Befunde und Funde der Frühzeit des Heiligtums in einer vergleichbaren Fülle zu Tage getreten. Vorrangiges Ziel der Arbeiten der Kampagne 2009 in diesem Bereich war es, eine im Vorjahr angeschnittene späteisenzeitliche Mauer weiterzuverfolgen.

Als Ergebnis dieser Arbeiten lassen sich insgesamt bislang vier Bauphasen fassen: Die älteste Phase (I) bezeichnet eine nach Westen durch Risalite verstärkte Bruchsteinmauer mit zugehörigem Fußboden auf der Ostseite (Abb. 7). Die Mauer, 1,50 m breit und rezent 1,20 m hoch, ist inzwischen auf 14 m Länge erfasst. Damit sind im

Zentrum des Gipfelplateaus erstmals substantielle Reste monumentaler Architektur aus der Frühzeit des Heiligtums angetroffen worden. Bemerkenswert ist, dass die Auffüllschichten östlich der Mauer größtenteils aus Asche und Knochen bestehen, aus Rückständen von Brandopfern. Das lässt vermuten, dass wir uns hier in der Nähe des Altars und somit nahe dem Zentrum des frühen Heiligtums befinden. Dafür sprechen die vielen Kleinfunde, insbesondere Siegel, Perlen und Fibeln (Abb. 8), die hier zu Tage kamen.⁶ In Phase II, die noch in vorhellenistische Zeit datiert, wurde dann parallel zur ersten Bruchsteinmauer eine zweite, deutlich breitere Schalenmauer aus Bruchsteinen errichtet. Diese wurde schließlich in hellenistischer Zeit durch eine Quadermauer auf 3 m verbreitert und in ein Fundament aus Quadermauern eingebunden (Phase III). Das Fundament muss zu einem Bauwerk beträchtlicher Größe gehören, das aber durch rezente Eingriffe stark zerstört ist, und dessen Funktion noch unklar bleibt. Aufgrund der zentralen Lage sollte es sich jedoch um einen bedeutenden Bau des Heiligtums handeln. Spätestens mit der Errichtung dieses Fundaments war die Mauer der Phase I niedergelegt und das Geländeniveau angehoben worden. Aus den entsprechenden Füllschichten stammen zahlreiche Funde der späten Eisenzeit, darunter Fragmente von Terrakotten und attischer Keramik (Abb. 9).

Spätantike und mittelalterliche Bebauung ist in diesem Bereich kaum vorhanden, allerdings wurde eine Reihe unterirdische Vorratsspeicher angelegt, die bis auf den anstehenden Fels gegraben wurden.

Analyse der Tierknochen vom Dülük Baba Tepesi⁷

In den Kampagnen der Jahre 2007 und 2008 richtete sich der Fokus auf die Funde der späten Eisenzeit (7. – 5. Jh. v. Chr.). Demgegenüber wurden 2009 auch jüngere Fundkomplexe untersucht, um Kontinuitäten und Wandel in der Behandlung und Verwertung von Schlachttieren zu verfolgen. Während aus den späteisenzeitlichen Befunden verbrannte und unverbrannte Konvolute analysiert werden konnten, stehen aus römischer Zeit bislang nur unverbrannte Knochen zur Verfügung. Der Vergleich zeigt, dass sich in den Anteilen der Säugetiere keine große Veränderung andeutet. Der

⁶ Bis zum Ende des Kampagne 2009 konnten bislang insgesamt ca. 380 Stempel- und Rollsiegel, Skarabäen, Fibeln sowie ca. 1700 Perlen und Schmucksteine geborgen werden. Vgl. zu diesen Funden besonders A. Schachner, Babylonier und Achämeniden auf dem Dülük Baba Tepesi: Kulturelle Vielfalt in der späten Eisenzeit im Spiegel der vor-hellenistischen Funde, in: E. Winter (ed.), *Patris Pantrophos Kommagene. Neue Funde und Forschungen zwischen Taurus und Euphrat, Asia Minor Studien 60*, Bonn 2008, 69–96 und ders., *Die Welt des östlichen Mittelmeeres in kleinen Bildern – weitere Beobachtungen zu den Siegeln und kleinen Funden der späten Eisenzeit vom Dülük Baba Tepesi (2006-2009)*, in: E. Winter (Hrsg.), *Von Kummuh nach Telouch. Historische und archäologische Untersuchungen in Kommagene, AMS 64* (Bonn 2010) (im Druck).

⁷ Grundlage für die hier dargelegten Ergebnisse ist der Arbeitsbericht von N. Pöllath und J. Peters (München).

Anteil der Rinderknochen bleibt nahezu gleich, der Anteil der Knochen von kleinen Wiederkäuern (Schaf und Ziege) geht leicht zurück. Jedoch ist ein deutlicher Anstieg bei den Vogelknochen zu verzeichnen, der vor allem auf den hohen Anteil von Hühnerknochen zurückzuführen ist. Einziger Wildsäuger im römischen Material ist der Feldhase. Das schmale Artenspektrum und das Fehlen von Nachweisen für andere Tiere unterscheiden das Material des Heiligtums eindeutig von Siedlungsfunden.

Ein hervorstechendes Merkmal, das die Konvolute archaischer Zeit auszeichnete, war die Auswahl ganz bestimmter Körperteile für das Brandopfer auf dem Altar des Gottes: Von den Schlachtkörpern wurden die rechten Hinterhaxen abgetrennt und auf dem Altar verbrannt. Diese Opfervorschrift hat sich offensichtlich bis in römische Zeit erhalten. Einen Unterschied zwischen den späteisenzeitlichen und den römischen Gebräuchen erbrachte allerdings die Analyse des Schlachalters der Schafe. Während in der späten Eisenzeit bis zu 70% der geopfert Tiere unter 3 Monate alt waren, sind in römischer Zeit nur knapp 40% der Opfertiere in diesem außergewöhnlich frühen Alter geschlachtet worden.⁸

Bauornamentik⁹

Wie bereits in der Kampagne 2008 bildete die Untersuchung von Baugliedern und Dekorfragmenten auch 2009 einen Schwerpunkt der Arbeiten, da sie für die Baugeschichte des Heiligtums von großer Bedeutung sind. Dabei zeichnet sich vor allem das Nordostareal des Zentralplateaus im Übergangsbereich zum Feld E durch eine reichhaltige Verwendung hellenistischer und kaiserzeitlicher Bauglieder als Spolien aus. Insgesamt wurden 122 Bauglieder und Fragmente dokumentiert. Zahlreich waren zudem die Funde kleinteiliger Marmorplattenfragmente, die aufgrund ihrer unterschiedlichen Marmorsorten und Formate ebenso wie eine größere Zahl marmorner Rahmenprofile zu verschiedenen kaiserzeitlichen Wandinkrustationssystemen gehört haben dürften.

Resümee und Perspektiven

Durch die Arbeiten des Jahres 2009 sind zahlreiche neue Erkenntnisse zu allen Phasen der Entwicklung des Ortes gewonnen worden, so dass die Entwicklung dieses wichtigen religiösen Zentrums immer besser nachzuvollziehen ist. Vorläufig zeichnet

⁸ Ausführlich zu den Ergebnissen der archäozoologischen Untersuchungen N. Pöllath – J. Peters, 'Smoke on the Mountain' – Animal Sacrifices for the Lord of Doliche, in: E. Winter (Hrsg.), Von Kummuh nach Telouch. Historische und archäologische Untersuchungen in Kommagene, AMS 64 (Bonn 2010) (im Druck).

⁹ Die Architektur vom Dülük Baba Tepesi wird bearbeitet durch W. Oenbrink (Köln). Eine umfassende Materialvorlage befindet sich Vorbereitung und wird 2011 mit dem Titel "Ornamentum: Hellenistische und kaiserzeitliche Baudekore aus der antiken Landschaft Kommagene im Südosten der Türkei" in den Asia Minor Studien erscheinen.

sich somit folgendes Bild von der Entwicklung des Heiligtums ab: Es entwickelte sich in achaimenidischer Zeit und etablierte sich dann sehr schnell zu einem regionalen Zentrum. Nachdem es bis in hellenistische Zeit weiterhin lediglich eine regionale Rolle spielte, beginnt mit der Eingliederung in die römische Provinz Syria ein bedeutender Aufschwung, der sich auch archäologisch in einer langanhaltenden Ausbauphase manifestiert. Auf dem Dülük Baba Tepesi entsteht ein monumentales Ensemble mit einem Tempel und zahlreichen Nebengebäuden. Wegen der schwierigen Überlieferungssituation bedarf es für die Klärung der baulichen Entwicklung im Detail jedoch weiterer Untersuchungen, zumal die Lage des Tempels nach wie vor offen ist. Aus den verschiedenen erhaltenen Elementen ist jedoch zumindest abzulesen, dass sich das Heiligtum grundsätzlich in das Bild orientalischer Heiligtumsanlagen römischer Zeit einfügt, sich aber deutlich von den westlichen Dolichenus-Heiligtümern absetzt. Der Kult in Doliche ist auf der einen Seite stark lokal geprägt und steht in einer ungebrochenen, in der Eisenzeit begründeten Tradition. Auf der anderen Seite lässt sich seit dem 1. Jh. n. Chr. eine starke römische Präsenz im Heiligtum fassen, die nicht zuletzt einem Rückfluss von Konzepten, die nach der Verbreitung und Transformation des Kultes im Westen entstanden, geschuldet ist.

Bereits diese knappe Zusammenfassung deutet Aufgaben und Fragen an, die eine Fortführung der Grabung notwendig machen. Wichtig ist vor allem die weitere Untersuchung der spätereisenzeitlichen und hellenistischen Baubefunde durch Erweiterungen des entsprechenden Areals nach Norden und nach Süden. Für die Religionsgeschichte Anatoliens sind hier wichtige Impulse zu erwarten. Nicht abgeschlossen sind zudem die Arbeiten zum neu entdeckten römischen Bau im Zentrum des Gipfels, zumal sich bereits abgezeichnet hat, dass unter den römischen Schichten noch frühere Phasen zu fassen sind. Neben den offenen Fragen, die sich aus den bereits begonnenen Arbeiten ergeben, sind zur Klärung des Gesamtbefundes auch neue Suchschnitte in noch unerforschten Arealen notwendig, insbesondere im Westen und Südwesten des Gipfels, wo Ausdehnung und Gestaltung des Heiligtums noch unklar sind.



Plan: 1



Plan: 2



Abb. 1



Abb. 2



Abb. 3



Abb. 4



Abb. 5



Abb. 6



Abb. 7



Abb. 8

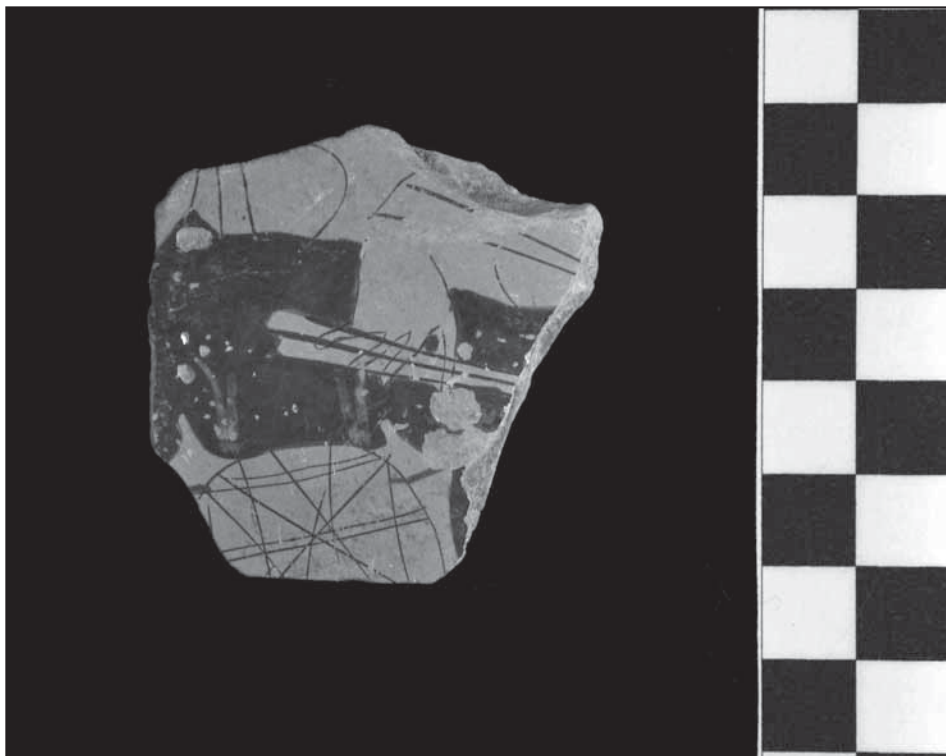


Abb. 9

LIMYRA 2009

Martin SEYER und Mitarbeiter*

Die Kampagne 2009 der Grabung in Limyra konnte mit der Erlaubnis des Ministeriums für Kultur und Tourismus vom 1. August bis 19. September durchgeführt werden¹.

Auch in diesem Jahr wurden vor den eigentlichen Grabungsarbeiten dringende Reparaturen an den defekten technischen Einrichtungen und Nutzbauten durchgeführt, die dank einer direkten Finanzierung durch das österreichische Bundesministerium für Wissenschaft und Forschung ermöglicht wurden. So konnte beispielsweise an dem im Jahr 1996 im Rahmen experimenteller Archäologie entstandenen Gebäude, das als „sog. Andron“ bezeichnet wird², mit einer Generalsanierung begonnen werden. Im Zuge dieser Arbeiten, die notwendig geworden waren, da der Bau durch die extremen Witterungseinflüsse der letzten Jahre bereits stark einsturzgefährdet war, wurden einer der beiden 6,5 m langen Trägerbalken ausgetauscht, die komplette Dachkonstruktion neu gestaltet sowie die Türen und Fenster ersetzt (Abb. 1). In der byzantinischen Oststadt wurde mit einer umfassenden Rodung der hier besonders schnell wachsenden Pflanzen begonnen, die die Strukturen der Bischofskirche und des Bischofspalastes bereits massiv gefährdeten. Darüber hinaus wurde das römische Theater vom wuchernden Pflanzenwuchs befreit und einer gründlichen Reinigung unterzogen³.

Grabung an der Badeanlage im Westen des römischen Theaters

M. SEYER

U. SCHUH

Die Grabungsarbeiten unter der Leitung von U. Schuh dauerten vom 10. August bis zum 18. September und konzentrierten sich wie bereits 2008 auf das Thermengebäude

* Dr. Martin SEYER, Österreichisches Archäologisches Institut, Franz Klein Gasse 1, A-1190 Wien – ÖSTERREICH

¹ An dieser Stelle gilt der Dank Elife Güven (Ankara) für das Entgegenkommen und die Hilfe, die sie der Grabung als Regierungsvertreter entgegenbrachte.

An der Kampagne nahmen folgende Mitarbeiter und Mitarbeiterinnen teil: S. Baybo (Archäologin), B. Christiansen (Philologin), F. Fichtinger (Bauzeichner), J. Gebauer (Archäologe), J. Gorecki (Numismatiker), R. Hügli (Fotografin), D. Katzjäger (Archäologin), Nikolett Kertesz, Ch. Kurtze (Geodät), J. Lauer (Architektin), J. Lopez (Archäologe), H. Lotz (Archäologe), S. Mayer (Archäologin), G. Plattner (Archäologe), U. Reiterer (Archäologin), U. Schuh (Archäologin), K. Schulz (Architekt), G. Stanzl (Bauforscher), J. Vroom (Archäologin), M. Wörrle (Ephigraphiker), denen für ihre wertvolle Mitarbeit gedankt sei.

² s. J. Borchhardt, 19. Kazı Sonuçları Toplantısı II (1997) 34 f. Abb. 22.

³ An dieser Stelle gilt mein Dank dem Belediye Başkanı von Sahilkent für die Bereitstellung von Arbeitskräften.

westlich des Theaters, deren eigentlichen Baderäume (Raum II-IV – *frigidarium*, *tepidarium*, *caldarium*) vollständig ergraben werden konnte. Darüber hinaus wurde die bisherige Grabungsfläche im Südwesten und Südosten erweitert (Q18-11, Q18-12, Q18-13), um weitere Erkenntnisse zu Grundriss und Ausdehnung der Anlage zu erlangen (Abb. 2. 3).

Ausgehend von der Grabungsgrenze des Kampagne des Vorjahres wurde die Grabungsfläche auf den südlichen Teil von Raum I ausgedehnt, in dem sich bereits wenige Zentimeter unter der Humusoberkante sich die Fortsetzung der Südmauer mit mehreren sekundär verbauten Architekturteilen abzeichnete. Des Weiteren wurden in Raum I zwei Becken als Einbau einer späteren Nutzungsphase freigelegt, wobei das seichtere, östliche Becken durch einen Abfluss in Form eines Tonrohres mit dem tieferen, westlichen verbunden ist. Auf der gesamten Fläche des Raumes konnte zudem ein kompakter Mörtelboden freigelegt werden (Abb. 4). Ob und in welcher Ausdehnung Raum I bereits in der ersten Phase des Gebäudes bestand, kann noch nicht mit Sicherheit gesagt werden⁴, doch ist es aufgrund der Lage und des direkten Zugangs zum *frigidarium* naheliegend, dass er ein Teil der ursprünglichen Anlage war.

In nördlich anschließenden Raum VII wurde ein gut erhaltener Ziegelboden freigelegt (Abb. 2, 3), so dass auch dieser Bereich als Innenfläche des Gebäudes angesprochen werden kann. Unklar ist, ob der am Schwellstein im Norden der Grabungsfläche *in situ* liegt und somit als Eingang zu interpretieren ist.

Im Zuge der Erweiterung der Grabungsfläche nach Süden wurde auch das Südwest-Eck von Raum II bis auf das Niveau des bereits aus den früheren Kampagnen bekannten Estrichbodens freigelegt (Abb. 5). Im östlichen Teil des Raumes (hier war der Estrichboden nicht mehr erhalten) wurde analog zu den Arbeiten in Raum III abgetieft. Als Besonderheit konnte nachgewiesen werden, dass dieser Raum lediglich partiell beheizt war, da dieser nur entlang der Ostmauer mit (insgesamt acht) Hypokaustpfeiler versehen ist.

Im Abstand von ca. 1 m ist eine Bruchsteinmauer vorgelagert, die direkt unterhalb des Estrichbodens beginnt. Ein Durchlass in der Mauer zu Raum III gewährleistete die Luftzirkulation.

In Raum III wurden die Stege zwischen den ursprünglichen Quadranten vollständig abgetragen, so dass der Raum nun zur Gänze freigelegt ist (Abb. 5). Die Westmauer des Raumes ist in ihrem mittleren Bereich weit unterhalb des antiken Bodenniveaus ausgerissen und konnte daher in den früheren Kampagnen nur im nördlichen bzw. südlichen

⁴ Die Auswertung des Fundmaterials steht noch aus, so dass Aussagen zur Datierung oder der Funktion dieser Becken derzeit nicht möglich sind.

Ansatz erfasst werden. Die Schichtabfolge entsprach der jener Grabung des Jahres 2007 bekannten. Regelmäßig im Raum angeordnet sind insgesamt 43 Hypokaustpfeiler aus runden und/oder quadratischen Ziegeln, deren Höhe von bis zu 1,4 m mit dem aus Raum II bekannten Bodenniveau korrespondiert.

Nachdem auch in Raum V der Profilsteg zwischen den ehemaligen Quadranten abgetragen war, wurde im gesamten Bereich auf das Niveau des bereits bekannten Kalksteinplattenbodens abgetieft und das zentrale Becken vollständig freigelegt (Abb. 2, 3). Richtung Norden ist dieser Raum durch eine massive Störung stark beeinträchtigt, so dass sein nördlicher Abschluss nicht mit Sicherheit zu bestimmen ist.

Durch Erweiterung der bisherigen Grabungsfläche (nach Süden bzw. Osten) wurde auch das Südost-Eck von Raum IV erfasst (Abb. 6), wodurch sowohl die Ost- als auch die Südmauer des Raumes in ihrem Verlauf freigelegt werden konnten. Analog zur Nordseite zeigte sich auch im Südost-Eck ein massiver Mauervorsprung und auch in Hinblick auf die Bodengestaltung wurde der Befund des Vorjahres bestätigt. Auch im neu aufgedeckten Teil des Raumes wurden Reste von Hypokaustpfeilern sowie eines Ziegelplattenbodens angetroffen.

Östlich daran anschließend wurde ein neuer Quadrant (Q18-12) angelegt, um nähere Erkenntnisse zum *prae-furnium* zu erlangen, das mit großer Wahrscheinlichkeit in diesem Bereich liegt. Sowohl am Süd- als auch am Nordeck von Raum IV schließen Mauern an, die in Richtung Theater über die aktuellen Grabungsgrenzen hinaus verlaufen und einer späteren Nutzungsphase zuzurechnen sind. Ca. 1,4 m unter der rezenten Oberfläche wurde ein Boden aus Kalksteinplatten (ähnlich jenem in Raum V) angetroffen, der jedoch im Ostbereich teilweise bereits eingebrochen war.

Nach Abnahme des im Vorjahr freigelegten Estrichbodens wurde in Raum VI ein mit Ziegelplatten gedeckter Kanal ergraben, der von nordöstlicher in südwestliche Richtung verläuft. Nach Westen setzt sich der Kanal unter der Westmauer des Raumes weiter fort, eine Verbindung mit dem bereits 2007 aufgedeckten Becken in Raum V ist somit wahrscheinlich (Abb. 7).

In den im Westen und Südwesten der Grabungsfläche angelegten beiden Quadranten (Q18-11 und Q18-13) wurde keine ausreichende Tiefe erreicht, um ungestörte antike Straten anzutreffen.

In Q18-13 wurde eine Steinlage angetroffen, die in ihrer Orientierung Bezug auf die Südmauer sowie auf die etwas weiter östlich auf wesentlich tieferem Niveau liegende Ost-West Mauer nimmt. Da bisher nur eine Schar freigelegt werden konnte, sind Aussagen zu Funktion und Zugehörigkeit dieser Steinsetzung noch nicht möglich.

Annähernd rechtwinkelig dazu zeichnet sich eine weitere massive Mauer ab, von der bislang allerdings weder Breite noch Verlauf bestimmt werden können.

Unter einer starken Versturzlage aus großen Steinen und Ziegel und überlagert von einer Ost-West Mauer wurde in Q18-11 ein annähernd Nord-Süd verlaufender Kanal ergraben, dessen Abdeckung allerdings genauso wenig erhalten war wie Hinweise auf ein Bodenniveau. Bemerkenswert ist die Verwendung einer Spolie in der östlichen Kanalwand.

Darüber hinaus wurden auch in diesem Jahr im Süden und Osten der Grabungsfläche mehrere neuzeitliche Bestattungen dokumentiert.

Da der Gesamtgrundriss der Anlage noch nicht vollständig bekannt ist, kann derzeit noch nicht entschieden werden, ob es sich bei den sog. Theaterthermen um den Teil eines größeren privaten Gebäudekomplexes oder um eine weitere öffentliche Therme in Limyra handelt. An dieser zentralen Stelle unmittelbar neben dem Theater ist jedenfalls von einem repräsentativen Bau auszugehen.

Nach Abschluss der eigentlichen Grabungsarbeiten wurden an den Hypokaustpfeilern der Räume II, III und IV Konservierungsmaßnahmen durchgeführt und auch der Kanal in Raum VI wurde wieder mit den originalen Ziegelplatten abgedeckt.

Kleinfunde

M. SEYER

Die insgesamt 42 während der Kampagne 2009 geborgenen Münzen wurden von J. Gorecki untersucht und bestimmt. Sie stammen vorwiegend aus spätromischer und byzantinischer Zeit, doch beinhalten sie auch einige Exemplare aus der römischen Kaiserzeit sowie eine Silberprägung aus Rhodos aus dem 4. Jh. v. Chr. (Abb. 8). Weiter konnten im Zuge der Grabungen auch große Mengen von Gefäßkeramik geborgen werden, bei der es sich zum Großteil um Gefäße des täglichen Gebrauchs sowie um Kochgefäße handelt.

Die im Zuge der Grabung gefundenen Architekturfragmente wurden ebenso wie die zahlreichen Kleinfunde fotografisch und zeichnerisch dokumentiert.

Bauhistorische Aufnahme des sog. Ptolemaions

Auf sechs Ausleteterrassen rund um das Grabungsareal des hellenistischen Podiumbaus sind insgesamt etwa 1200 Werksteine aus 39 verschiedenen Steinkategorien gelagert. Die Hauptarbeit der Kampagne 2009 unter der Leitung von G. Stanzl diente einer Einmessung der Blöcke mittels TachyCad, die ein rasches Wiederfinden im Gelände

gewährleistet, sowie dem Aufbau einer Datenbank zu den einzelnen Steinen.

Daneben wurden weitere, für die zeichnerische Rekonstruktion wichtige Stücke im Maßstab 1:10 bzw. 1:2 gezeichnet, auch an der Vervollständigung des Steinkatalogs wurde gearbeitet.

Arbeiten An Den Lykischen Inschriften Limyras

Mehrere der insgesamt 54 erhaltenen lykischen Grabinschriften in den verschiedenen Nekropolen wurden einer erneuten Lesung unterzogen und mit Transparentfolie abgezeichnet (Abb. 7). Die Grabbauten mit lykischen Inschriften Limyras werden im ersten Band des interdisziplinären Projekts “Corpus der Lykischen Sprachdenkmäler” unter gleichwertiger Berücksichtigung der archäologischen, baugeschichtlichen, historischen, epigraphischen und sprachwissenschaftlichen Aspekte publiziert.

Arbeiten An Älteren Funden Für Das Internationale Symposion “40 Jahre Grabung Limyra”

Einen Höhepunkt des Jahres 2010 stellte sicherlich das Internationale Symposion dar, das zum Jubiläum des 40jährigen Bestehens der Limyra-Grabung vom 3.-5. 12. 2009 in Wien veranstaltet wurde. In diesem Rahmen konnten mehrere bisher noch unpublizierte Funde und Fundkomplexe bearbeitet werden, deren Publikation im Rahmen der Symposionsakten erfolgen wird. Dabei handelt es sich unter anderem um ein im Jahr 2000 in der Weststadt von Limyra entdecktes Stelenfragment mit einem mehrzeiligen Dekret in lykischer Sprache (Abb. 9), einen marmornen Rankenpfeiler, der im Jahr 2003 gefunden wurde und dem Kenotaph des Gaius Caesar zuzuschreiben ist (Abb. 10) sowie mehrere Architekturblocke, die als Spolien in den nachantiken Stadtmauern verbaut waren und sich zwei Tempelbauten – wahrscheinlich aus hellenistischer Zeit – zuordnen lassen. Darüber hinaus konnten große Teile der archaischen und klassischen Keramik aus den Grabungen von 2002-2005, die erhaltenen Fragmente der kaiserzeitlichen Sarkophage und die Mosaiken Limyras aus spätantik-frühbyzantinischer Zeit bearbeitet und zur Publikation vorbereitet werden.

Das Symposion wurde von einer Ausstellung begleitet, welche die österreichischen Forschungen in Limyra und Lykien dokumentierte und vom 3. 12. 2009 – 14. 2. 2010 im Ephesos-Museum in Wien zu sehen war (Abb. 11).



Abb. 1: sog. Andron nach der Renovierung.

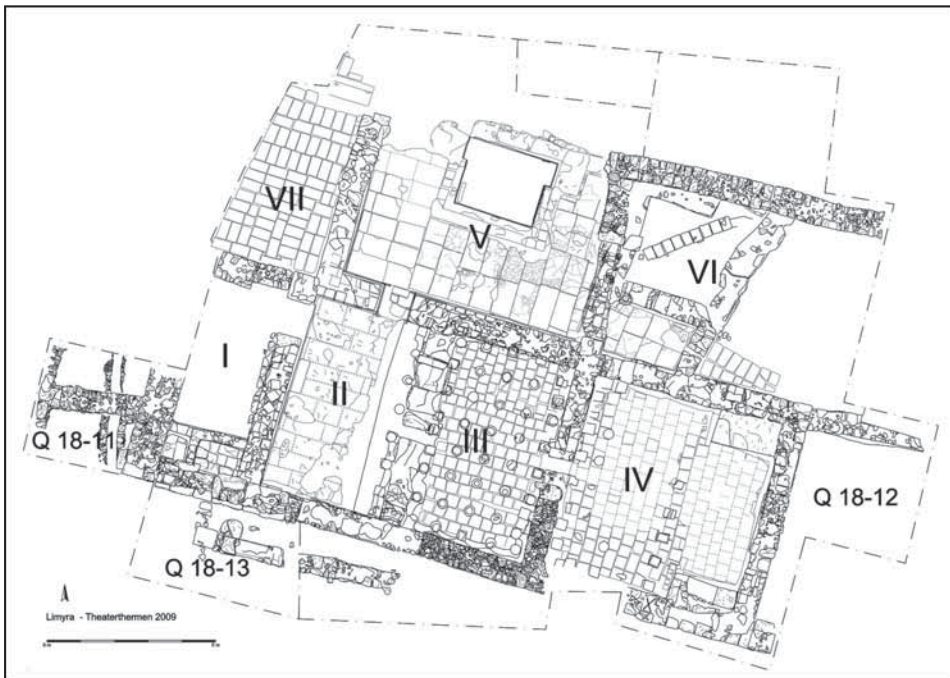


Abb. 2: "Theaterthermen", Plan.



Abb. 3: "Theaterthermen", Blick von Westen.



Abb. 4: "Theaterthermen", Raum I mit Becken im Südteil.



Abb. 5: "Theaterthermen", Raum II (rechts) und III (links) von Norden.



Abb. 6: "Theaterthermen", Raum IV, von Süden.



Abb. 7: "Theaterthermen", Raum VI



Abb. 8: Silbermünze des 4. Jhs. v. Chr. aus Rhodos



Abb. 9: Fragment einer Stele mit der lykischen Inschrift N 337.



Abb. 10: Rankenfeiler vom Kenotaph des Gaius Caesar.

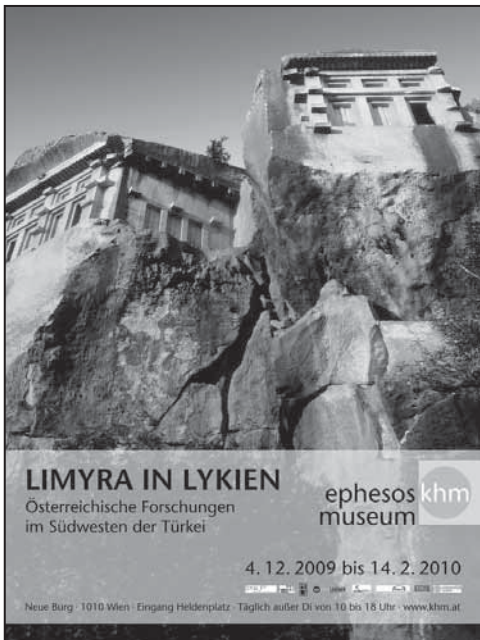


Abb. 11: Plakat der Ausstellung "Limyra in Lykien" in Wien.

PESSINUS, 2009

Gocha TSETSKHLADZE*
William ANDERSON
Luc BAUTERS
Edward DANDROW
Wim De CLERCQ
Emanuel MAYER
Armin SCHMIDT

The University of Ghent ceased to excavate at Pessinus at the conclusion of the 2008 season with the retirement of Prof. J. Devreker. The project has been taken on by the University of Melbourne under the direction of Gocha Tsetskhladze. Thus, 2009 was the first season for the University of Melbourne team.¹

For logistical reasons, the team was in the field for only a short period. In reality, work commenced on July 6th and ended on July 22nd. G. Tsetskhladze arrived earlier for meetings and discussions with the Director (Mustafa Dursun Çağlar Bey) and staff of Eskişehir Archaeological Museum. Müze Araştırmacısı, Emel Özçelik Hanım was the Pessinus Bakanlık temsilcisi. We would like to acknowledge the enormous help that she, Dursun Bey and all their colleagues at the museum provided to the project in general and to G. Tsetskhladze as the new Director of the Pessinus excavations.²

* Gocha TSETSKHLADZE, Centre for Classics and Archaeology, University of Melbourne, Victoria 3010 / AUSTRALIA. g.tsetskhladze@unimelb.edu.au

¹ Pessinus 2009 team: Gocha Tsetskhladze (Director, University of Melbourne); John Devreker (University of Ghent - visited for three days); Emanuel Mayer (University of Chicago); Armin Schmidt (University of Bradford); Wim De Clercq (University of Ghent); Luc Bauters (University of Ghent); Inge Claerhout (University of Ghent - visited for three days); William Anderson (University of Melbourne); Jeremy Brightbill (University of Chicago); Edward Dandrow (University of Chicago); Angelo Verlinde (University of Ghent); Andrew Parkyn (University of Bradford); Defne Selma Kantarelli (Bilkent University); Damjan Krsmanovic (University of Melbourne); Hazal Nierke van het Hof (Bilkent University). Observer: Aysel Akkaya (Ege University). Government Representative: Emel Özçelik, Eskişehir Archaeological Museum. Financial support was provided by the Australian Research Council, the Universities of Bradford, Chicago and Ghent, private donors from Australia, Great Britain and the United States.

² We are also most grateful to the following for their help and assistance: Sn. Orhan Düzgün, Director General of the General Directorate for Cultural Heritage and Museums, Ministry of Culture and Tourism, Ankara, and Sn. Abdülkadir Karaoğlu, Deputy Director General, Sn Emir Gökhan Bozkurtlar, Şube Müdürü, and Sn. Melik Ayaz, Head of the Department of Excavation and Surface Research, all of the General Directorate of Cultural Heritage; Murat Uz, Sivrihisar İlçe Kaymakam Vekili; Hüseyin Demir, Sivrihisar İlçe Kaymakam Vekili; Fikret Aslan, Sivrihisar İlçe Belediye Baskanı; Serdar Uzundağ, Sivrihisar İlçe Jandarma Karakol Komutanı; Aydın Tetikoğlu, Eskişehir Vali Vekili, Vali Yardımcısı; Ali Osman Gül, Eskişehir İl Kültür ve Turizm Müdürü; His Excellency Mr Peter Doyle, Australian Ambassador to Turkey; Dr Oytun Deliktaş, Senior Research Officer (Political and Economic), Australian Embassy, Ankara; The Turkish Embassy, Canberra, and the Turkish Consulate-General, Melbourne; Prof. Sümer Atasoy, Trakya University; Dr Şevket

The team undertook the following activities:

1. Supervising the replacement of the old water supply pipe to the village by a new one.
2. Rescue excavation.
3. Surface artefact surveys at Pessinus and surrounding areas.
4. Exploratory geophysical prospection at Pessinus and surrounding areas.
5. Various activities.

1. REPLACING WATER SUPPLY

At the request of the Department of Culture and Tourism of Eskişehir region and Eskişehir Archaeological Museum, the first week was spent supervising the replacement of the defective main water supply pipe to the village of Ballıhisar.

It was replaced for a length of 1.5 km, from Bağlar outside the modern village into the centre of the village where the fountain is. The village still uses the course of the Roman water supply system for Pessinus, although the pipe has been replaced on a number of previous occasions. The trenches dug this time to make the replacement were approximately 1 m wide, normally 50-60 cm deep (but reaching 1 m on occasion). Sometimes during these works broken pieces of the Roman ceramic pipes were uncovered. It was clear that the Roman pipeline had been damaged in previous replacements.

A water-collection/control pit existed in the Bağlar area, at the place where the present replacement commenced. Initially, the pit was not opened. However, when the replacement piping was completed, no water was running through it. The villagers went back, without telling us, and opened up the pit. By chance, two team-members found out about this. We stopped the work there and quickly studied the pit.

Water-Collection/Control Pit

Wim De CLERCQ,
Emanuel MAYER,
Edward DANDROW,
Luc BAUTERS

The water supply system of Ballıhisar has a Roman origin. The collection/control pit was covered by a huge stone slab, which had been removed by a crane. The pit was

Dönmez, İstanbul University; Mr Mehmet Derviş, Tachda Tours, İstanbul; Dr Taciser Sivas and Dr Hakan Sivas, Anadolu University; Prof. Marc Waelkens and Dr Ebru Torun, Catholic University of Leuven; Dr Lutgarde Vandeput, Director of the British School at Ankara; Cemil Hasan Uzonoglu (İstanbul University), for translations; and Mr Koray Faydacı, the site guard at Pessinus, and Mrs Faydacı.

quickly drawn and studied. It had an asymmetrical, rectangular opening of 118 x 64-70 cm (Fig. 1). The upper layers of the wall were made of irregular shaped stones with mortar in between. Beneath these stones at the lowest visible level was a layer of rectangular, larger stones.

On the smaller south-west side there are two exit holes visible. The hole to the right was closed by plaster, while the leftward one had a new plastic pipe integrated into an older pipe and the connection between them filled with mud. The diameter of both holes was 22/24 cm, while the outer diameter of the recovered pipes was almost 20 cm with a thickness of 2.2 cm. The north-east side of the pit was where the water entered. This took the form of a channel that was almost a metre wide and covered by a large limestone slab. A 2 m-long measure was inserted, but no end could be found. The width of the channel reduced slightly at the 2 m mark. The current remained strong despite the modifications and silting of the water system. The bottom of the pit could not be reached, but it measured at least 144 cm beneath the surface of the construction. We were not able to ascertain whether the channel was as deep, but this may be assumed. We were unable to gain more detailed information, because the lowest part of the pit was still under water and the system was still in use.

The true function of this pit is uncertain. On the one hand, it may have been a control pit, as it is today. On the other hand, it could also have functioned as a dispersion point from one canal to two pipelines. Also, it could have been used as an access point for cleaning, because the pipes are clearly higher than the entrance channel.

The lower part of the pit can be identified as Roman, as the pipes are similarly made to those found in Roman contexts in Pessinus, although their dimensions are much greater. The upper part seems to have been modified in either Byzantine or, more likely, Ottoman times.

Marble Basin Reused in Water Supply System

Edward DANDROW

Luc BAUTERS

Alongside the trench were numerous fragments of ceramic pipes that had been destroyed during digging. Some of these pipes dated to the Roman period and had still been directing water to Pessinus/Balıhisar. Of the various parts of the old water system scattered about the most notable was a large piece of marble with pipes projecting from both sides (Fig. 2).

The marble block is almost square (78 cm x 77 cm) and a height of 36 cm. The

Greek letters ΓΑΠ were inscribed on the left side of the block (Fig. 3). The centre of the block was carved into four conjoined hemispheres (quadrilob) with a deeper hole in the centre, the depth of which could not be determined because it was filled with concrete. Each hemisphere is 32 cm wide and 24 cm deep. On one side of the block is a semicircular groove 14 cm wide and 15 cm deep.

This appears to be a water basin not made to stand freely because the outside is roughly carved, and a large amount of mortar still remains on the right side of the basin. The upper level of the block is smooth. The semicircular groove might be an exit to prevent overflowing. Water is likely to have entered the basin from above.

The basin had been modified to fit into the water system, with two new grooves cut at opposite sides. The entrance is 21 cm wide and still contains a ceramic pipe, which is affixed by rough concrete. The shape of the pipe is conical (14.25 cm on the outside and 14 cm inside) and has a rim near the inside that allowed for connection to another pipe. It is 2 cm thick and made of fine, reddish baked clay. The opposite side is 22 cm wide with a pipe no longer present. It is uncertain that a pipe extended to connect both sides. The concrete filling the hole in the centre is the same that affixes the pipe to the block.

The reason for integrating the basin into the water supply system is uncertain, but possibly to allow for inspection and cleaning. The depth of the basin allows for dirt to settle on the bottom and could be easily cleaned.

It is difficult to date the water basin at this stage, though it is most probably Late Roman. The marble does not appear to be local. It was eventually incorporated into a water supply system that shows elements from Roman to Ottoman times. The pipes connected to the basin are not Roman, as they tend to be fabricated in a finer clay than the examples known from the Pessinus area.

2. RESCUE EXCAVATION

Emanuel MAYER

An inscribed marble entablature block was discovered buried in the dried-out bed of the River Gallos, 53 m north of the modern concrete bridge in the centre of the village. A rescue excavation was conducted, and the block was moved to the Dig House for further study.

The entablature block is 2.51 m long, 0.62 m high and 0.50 m wide. It is carved out of apparently local coarse-grained marble. In order to uncover the piece fully, a 2 m x 3 m trench was opened in the direction of the block. The entablature emerged from the river bed at a 20 degree angle, with its front side facing upward. The uppermost south-

west corner was visible at the surface. The lowermost south-east corner was reached 1.10 m below the current level of the river bed.

No archaeological context could be recorded. The block was covered by a 0.50 m thick top layer of densely packed large river pebbles, which contained modern rubbish but no archaeological material. Underneath the pebbles, the entablature block rested in solid river sediment, which was excavated for another 0.60 m to uncover the block fully. This second layer did not contain archaeological material either, only torn plastic bags and other modern rubbish. In the north-west corner of the trench, a badly fragmented and worn off column drum was discovered. Its diameter measured at 0.52 m, with a greatest length of 0.66 m.

The entablature block seems to have been lying in the river bed for some time. Its upward facing side is badly worn, suggesting prolonged exposure to the river. By contrast, its rear side resting in the riverbed is well preserved. At the current stage of research, it is not clear how the entablature ended up in this location.

The block is preserved to its original length. At both ends, the anathyrosis is still visible. This puts the intercolumniation of the colonnade it once belonged to at 2.50 m. This colonnade was almost certainly of the Corinthian order. The entablature block is divided into a two-stepped architrave and a narrow frieze. A plain Lesbian cymatium separates the two. It is crowned by an Ionian cymatium. Only its front side is decorated. On the rear side, the frieze and the architrave were left plain but were carefully smoothed with a claw chisel. On the front side, an inscription was carved into the upper fascia of the architrave. The frieze is decorated with a vine scroll. On its underside, the block is decorated with a plain 7.5 cm wide moulding. It ends in two semi-circles. This moulding appears to be shorter than originally planned. On the left side the construction lines for the moulding continue for another 8 cm, where they end in an incised semi-circle. Two more incisions are preserved at the left end of the under-surface. They are spaced 4 cm apart and may be a measuring unit. In antiquity, these two lines would have been invisible. They were incised close to the dowel hole for a capital which would have fully covered them.

The inscription on the upper fascia of the architrave is fragmentary, because it also ran over the two adjoining blocks. Its lower half is completely eroded, presumably due to prolonged exposure to the River Gallos. The letters are very shallow. They were carefully but thinly incised. We can infer that templates were not used because, for instance, the shape of the three omicrons is visibly irregular (Figs. 4-5).

The inscription reads:

]os tou lanprotat[ou

In the Roman inscriptions of Asia Minor, the adjective superlative form **lanprotatos**” (‘illustrious’; more commonly **lanprotatos**”) is typically used in connection with cities, their citizen body (*demos*) or a Roman senator (lat. *vir clarissimus*, gr. **lanprotatos**” aner). Because **lanprotatos**” appears here in the masculine genitive case, it must either refer to a *demos* or a *vir clarissimus*. However, all known inscriptions from Asia Minor containing **lanprotatos**” in the masculine genitive case refer to a **lanprotatos**” aner, often as the overseer of a building project. They almost exclusively date between the 3rd and 5th centuries A.D.³ The closest parallel to the new Pessinus inscription comes from Diocaesarea.⁴ It refers to the restoration of a city gate under Honorius and Arcadius by the Duke of Isauria.

At this stage it is difficult to date the block with any certainty. The narrow frieze is decorated with a flatly carved vine scroll, interspersed with ivy leaves and a single pomegranate. The motif is attested in Asia Minor from the early 1st century A.D. onward, where it appears in the theatre of Aphrodisias.⁵ But the style of the frieze does not conform to the rich forms of 1st- and 2nd-century A.D. architectural sculpture from Pessinus and Asia Minor as a whole. Without further study of Pessinus’ Roman architecture, it is impossible to decide whether this is a matter of chronology (and a presumably post-2nd-century date of manufacture) or due to the stylistic peculiarities of a local workshop.⁶ The pomegranate in the frieze may be a reference to the cult of Cybele who is frequently represented holding a pomegranate.

3. SURFACE ARTEFACT SURVEYS AT PESSINUS AND SURROUNDING AREAS

William ANDERSON

Three surface artefact surveys were carried out during the 2009 season of archaeological fieldwork at Pessinus. The surveys investigated three separate locations that presented varied environmental and topographical conditions. Each had a different spatial scope and resulted in collections of material dating from different time periods.

The 2009 surveys had two key aims: methodological and investigative. First, field methods, collection policies and recording strategies were trialled to suit the prevailing environmental and archaeological conditions. These sought to apply systematic collection

³ See *BCH* 1883, 281.1; *IANazarbos* 22-23; *IEphesus* 233; *ICilicie* 104; *IKeramos* 63; *MAMA* 3, 73; *SEG* 32, 1220; *SEG* 39, 1342; J.R.S. Sterrett *EJ* 91.59 and 154.139; *TAM* 5, 1, 230.

⁴ *MAMA* 3, 73.

⁵ Theodorescu 1996, 139-40.

⁶ A. Avram dated the inscription on palaeographical grounds to the 1st or 2nd century AD. G. Tsetschladze would like to thank him for his observations.

standards, meaning quantified artefact counts and collections across defined spatial units. A key element was to test fieldwork designs that were repeatable and allowed for consistent collection of data, as well as comparison with the results of other surveys within and without the central Anatolia region.

Second, the work would gather evidence from locations where earlier fieldwork had identified multi-period cultural remains, with a view to further research through survey and excavation. Two of the surveys were conducted in co-ordination with geophysical prospection directed by Armin Schmidt (see below), which allowed for the combination of data obtained using different field methods.

Pessinus, Sector R

An area directly to the south-west of Ballıhisar was identified for further study during a walkover of the site.⁷ It is located to the south of the Roman Temple Complex, on a grassy slope at the foot of the western hillside of the Eastern Necropolis. Visual inspection observed terracing, platforms and earthworks, and quite plentiful ceramic scatters. This area lies in a little-known part of Pessinus, and towards what were probably the southern reaches of the city.

The area was named Sector R (following the Ghent system of alphabetic naming of investigated areas) and became a focus for a topographic or earthworks survey and geophysical prospection. The area has apparently not been investigated during past field seasons. The nearest locations of previous work are Sector O, a sondage dug to the south of the Temple Complex, and Sector P, a trench to the east of the Temple, where Roman/Byzantine houses were found.⁸ Excavations on the Eastern Necropolis were conducted by Pieter Lambrechts in the 1960s.⁹

Surface artefact survey in Sector R was carried out by using the grid system which had been established for the magnetometer survey (see below). The grid was subdivided into 5 m x 5 m blocks. Blocks were then selected that traversed raised ground where the remains of a possible platform and rectangular structure were seen, whose presence the earthworks survey and geophysics confirmed. To obtain information on the chronology and function of these features, a fine-grained level of data on surface artefacts was sought.

The survey method involved recording ground conditions, artefact numbers and artefact types within each 25 sq. m block. The level of vegetation and rocks was noted

⁷ This area lies outside the limits of the existing topographical plans of Pessinus provided by the Ghent team. A new plan to cover the whole Pessinus site has been commissioned for the 2010 season.

⁸ Devreker and Vermeulen 1997; Devreker and Vermeulen 1998, 253-56.

⁹ Lambrechts 1969.

and counts made of four ceramics categories: total sherds, diagnostic fragments (rims, bases, handles, etc.), fine table wares, and tiles and pithoi. Other finds (e.g. metal, carved stone) were also recorded. Collections were made of all diagnostic and fine ware ceramics within each quadrat.

In total, 16 collection units (400 sq. m) were sampled which enabled assessment of artefact distribution immediately within and without the rectangular feature. The results show a clear concentration across and along the raised mounds that form the feature, with a fairly sudden drop-off outside, to the north-east (Fig. 6). There is some correlation between the number of total finds, tiles and pithoi and fine wares.

Finds from Sector R date mainly from the Hellenistic to Early Byzantine periods, i.e. the main occupation phases known in Pessinus. Several of the forms and wares present can be matched with ceramics found in other parts of the site, from excavations in the 'Temple Area'¹⁰ and from graves excavated on the Northern Necropolis.¹¹ Though the date range is not particularly informative, some artefact types are better represented than others: for example, there is a high proportion of fine wares and comparably few storage and cooking vessels.

The sample of diagnostic postsherds allows for the identification of some specific imports and local products (Fig. 7). Hellenistic period finds include red- and black-coated thin-walled bowls and dishes with projecting rims and ring bases. There are several thin-walled sigillata wares, some of which can be identified as Eastern sigillata (Pergamese and Çandarlı). The later Roman period is represented by some characteristic red-slipped ware forms of the 5th and 6th centuries which include broad bowls with thickened rims. Early Byzantine table wares include a dish with incised, wavelinear decoration and several sherds of coarse brown ware.

The method of intensive 'point sampling' was able to show a relationship between surface artefact levels and the buried features recorded by geophysics and visible to the naked eye. The survey demonstrated high artefact numbers which date from multiple phases in the history of Pessinus. There seems to be a high proportion of Late Hellenistic/Early Roman fine ware and also table wares of the Late Roman/Early Byzantine periods. Whether the deposits represent two distinct phases of activity could only be determined through excavation.

Tekören

To the east of Tekören village, approximately 7 km north of Pessinus, are three

¹⁰ Thoen 2002.

¹¹ Devreker *et al.* 2003.

rock-cut monuments – a step shrine, a chamber tomb and a wine press – thought to date from the Phrygian period.¹² The district has been visited in previous years by the Ghent team and artefact collections have been made, with the area described as having Bronze Age and Iron Age remains.¹³

The need was identified to investigate Tekören systematically to clarify the location, nature and chronology of archaeological remains. A field to the east of the village and directly south-east of the rock-cut features was selected for investigation. The field slopes gently south towards a stream, and its dimensions are approximately 120 m north-south x 300 m east-west. The field was recently ploughed, so providing the opportunity to combine surface artefact collection with geophysical survey (see below).

Plentiful ceramics were noted in the ploughsoil during a reconnaissance visit, though there were no clearly defined concentrations. The survey involved field-walking across a defined grid of 20 m x 20 m blocks, with four field walkers spaced at 5 m intervals. Artefact numbers were recorded and collections of diagnostic and decorated pottery as well as lithics were made for each block. Two transects of 100 m in length were investigated in this manner.

The survey results revealed quite high levels of ceramics and a small number of knapped stone flakes. The total number of sherds recorded in each block ranges from 26 to 147 and the number of diagnostic fragments from 2 to 15. There is a concentration of finds downslope, towards the southern, riverside end of the field. This is demonstrated by higher levels in terms of weight and numbers of diagnostic sherds.

Initial analysis of the finds from Tekören indicates material dating from several phases, with the Bronze Age and Early Iron Age strongly represented, and little or no material of the Hellenistic and Roman periods. Some of the collected lithics may be threshing stones, though there are possible prehistoric flakes, including a well-worked blade in a very fine material, and there is a sherd of black, chaff-tempered pottery that may be Chalcolithic.

The collected finds consist mainly of coarse and thick-walled vessels. Fabrics include light brown wares coated in red paint or pink wash, red, cream-coated wares and a small number of highly fired grey wares. Most vessels are wheel-made or wheel-finished, though there are also some entirely hand-made forms. Prominent are large, shallow dishes with thickened inverted and everted rims with beaded and bevelled profiles and *pithoi* and semi-closed basins or cauldrons with ledge and arch rims. There are also thin-necked jars and jugs with tubular handles. Two lug handles are from Bronze Age *pithoi*, and an off-set

¹² Devreker and Vermeulen 1991; Claerhout and Devreker 2008, 148-50; Tsetsckhladze 2009.

¹³ Devreker and Vermeulen 1991; Devreker and Vermeulen 1998.

and upturned ledge rim in mineral-rich, reddish-grey fabric may be identified as Phrygian grey ware. Besides the monochrome coating and some sherds with polished surfaces there is little sign of decoration except for some incised and stabbed markings.

Results of the survey in Tekören show substantial artefact deposits and point to the location of a long-lived settlement location. The finds indicate a place of considerable antiquity, with remains especially spanning the Late Bronze Age and Early Iron Age and some earlier and perhaps pre-Bronze Age material. Further investigations will explore the location and extent of surface remains and aim to clarify the chronology and character of these remains.

İstiklâlbağı

Near to the village of İstiklâlbağı, approximately 6 km north of Ballıhisar, is a marble quarry that was used during the Roman period and also in modern times. It lies close to the route of a major Roman road, traces of which are visible in a nearby field. The quarry has been the subject of archaeological investigations in the past,¹⁴ and recent isotopic analysis of stone from here has confirmed that the quarry was a source of building materials used at Pessinus.¹⁵

The quarry measures approximately 300 m x 300 m in area and is characterised by several large pits from which marble was extracted. Evidence of ancient quarrying includes rock faces with marks caused by manual extraction techniques, some unfinished pieces of worked stone and large heaps of marble spoil. There are also several areas where recent quarrying has taken place.

Reports were received that the site had been damaged in the past year by quarrying activity. When inspected, some destruction was evident including significant damage in the south-west of the site. Investigation of the site was therefore prioritised in the event of further damage that might occur.

During an inspection of the quarry, two substantial artefact scatters were noticed, in the centre and west of the site. These appeared to be discrete deposits, with ceramic concentrations over small areas. The small scatter at the centre of the site was chosen for further investigation, in order to gain some more detailed information on chronology.

The area lies on a ridge between two ancient quarry pits, with a large mound of marble spoil to the south and a quite sudden drop-off in artefact numbers to the south-east and south-west, where the ground slopes downhill. The pits and spoil heap demarcate three sides of the scatter, which measures approximately 100 sq. m.

¹⁴ Waelkens 1982.

¹⁵ Moens *et al.* 1998; De Paepe *et al.* 2003.

The concentrated and clearly bounded artefact scatter suggests a focused and short-term occupation. This is supported by the chronology and typology of the finds, which include mainly coarse wares and some Early Roman sigillata. Moreover, the continuation of artefacts up to the edge of the quarry pits on either side suggests that the deposit predates the quarrying of the two pits.

Four types of common fabric are present – a coarse, dark red ware with angular quartz grits (Ware 1), used for *pithoi* and other storage vessels; a pink ware with quite fine paste and sparse mica and quartz inclusions (Ware 2), also for closed form jars; an orange ware with fine paste and sparse inclusions (Ware 3); and a less common grey ware (Ware 4). Additionally, a number of finer table ceramics are present, including some imports, though the great majority of the assemblage is made of coarse and closed storage vessels.

Analysis of the finds from İstiklâlbağı allows for a preliminary interpretation of the site's chronology and function. The presence of Eastern but lack of later Roman wares suggests occupation from around the mid-1st century B.C. until the 1st or 2nd centuries A.D., with no later Roman pottery. The deposit seems to predate the quarrying of the two quarry pits on either side, as finds are concentrated up to the edge of the pits. The place could have been used after the pits were dug, though this seems unlikely.

The prominence of *pithoi*, storage vessels and other closed forms, though with some table ceramics, suggests a place of storage and distribution. The lack of tiles and other buildings materials suggests that there were no roofed structures here. This seems likely to have been a workplace serving some function within the marble quarrying operation, perhaps from where food and drink were administered. Its use might have ended when the pits were quarried close by, as further seams of marble were explored.

4. EXPLORATORY GEOPHYSICAL PROSPECTION AT PESSINUS AND SURROUNDING AREAS

Armin SCHMIDT

Geophysical investigations were carried out at Pessinus (Ballıhisar) and at Tekören by the University of Bradford, UK. The sites are situated in Central Anatolia at about 931 m above sea level (Area A in Pessinus) in a region that has considerable Neogene/Pliocene continental deposits, derived from the breakdown of metamorphic and intrusive rocks. These deposits form a thick and flat piedmont to the south of the mountain range that includes Mt Dindymos. Cut into this piedmont are deeply incised dry-river valleys,¹⁶ but

¹⁶ Brackman *et al.* 1995.

only few of them are still served by streams or rivers; Pessinus itself lies in the valley of the seasonal River Gallos. The incised valleys show considerable alluvial fill at their bottom and deposits form soft limestone, which is also used as building material, in addition to marble from nearby quarries. Due to the metamorphic origin of the underlying geology it was expected that derived soils could be at least slightly magnetic and it was decided that magnetometer surveys would be trialled during this exploratory season. However, it became apparent that most soils from the investigated sites were non-magnetic, as were the buried archaeological features made from non-magnetic stone and marble. This lack of magnetic contrast led to extremely weak signals in the magnetometer surveys, very close to the instrument's intrinsic noise level (FM36, noise level *ca.* 0.3 nT). Despite a high spatial sampling resolution (0.25 m x 0.5 m) the data plots looked 'noisy' and only vague indications of archaeological features could be found. The data plots hence required careful interpretation taking other evidence into account.

RESEARCH QUESTIONS

This exploratory geophysical season aimed to address three linked research questions.

1) City Walls

So far, no traces of city walls were found in Pessinus, only a Byzantine fortress (the 'acropolis') overlooking the northern access to the incised river valley. Given its status as an important Hellenistic, Roman and Byzantine city, such lack of fortification is unexpected and unusual. However, as Pessinus occupies nearly the whole width of the incised valley there would have been not much room to build an enclosing defence system. Geophysical investigations were therefore directed to the south-western end of the modern village, where the incised valley opens, to search for remains of possible enclosure walls (Fig. 8, Area A).

A walled enclosure is not the only solution for defending the city. Its location in the steeply cut valley also makes a system possible that may have consisted of fortifications and watch towers around the ridges that form the valley (Fig. 9). The Byzantine fortress to the north could, for example, have been part of such a system. It was therefore decided to investigate an area of scattered rough stones (Fig. 8, Area C, 30 m x 30 m) on one such ridge.

2) Use of Space

So far, the majority of work in Pessinus has focused on the main Roman monuments

in its centre. To understand better the use of space in the city, areas around its fringes also need to be investigated. Hence, a terraced area on the southern slopes of the city was targeted for detailed investigation with magnetometer surveys and pottery analysis (Fig. 8, Area B).

3) Landscape Context

Pessinus is best known for its link to the Great Mother Goddess Cybele. For the Hellenistic and Roman period the cult's main focus is known to have been in Pessinus. However, the site only produced limited finds of Late Phrygian date and no evidence for Early Phrygian occupation has been discovered so far.¹⁷ In contrast, several Phrygian monuments and finds are known from the rural site of Tekören, 7 km north of Pessinus, located not in an incised valley but in the wide and open landscape of the piedmont. It is possible that the two sites are linked and Tekören may even be the location of the initial shrine for Cybele.¹⁸ The very different nature of their landscape context is bound to have a reflection in the archaeological sites themselves. This could be cultural (Phrygian/Hellenistic), usage related (settlement/ritual) or functional (agricultural plains/defensible valley). A magnetometer survey was undertaken over an open field to the east of the village of Tekören to test whether additional insights about the spatial layout could be gained.

Results

City Walls

Towards the south-west of the city several locations were investigated to provide a patchwork overview of magnetic anomalies (Fig. 10). The main road leaving the village was found to be littered with ferrous rubbish and flanked by old farm machinery that made it impossible to identify potentially weak magnetic signals. Only one field in the south of this area was sufficiently 'quiet' to reveal some of the faint magnetic anomalies. There, a linear diagonally traversing negative anomaly is interpreted as a thin buried wall foundation, probably of domestic origin. Its alignment seems unrelated to the main road and the temple area. It was concluded that there was no magnetic evidence for an enclosure wall in this area.

To investigate the possibility of defensive structures on the ridges of the valley an area of scattered rough stones was investigated (Area C, Figs. 8-9). While the surface layout of the stones was too jumbled to assign any structural meaning, the magnetometer survey revealed a clear circular layout of buried remains (Fig. 11). It is conceivable that

¹⁷ Tsetskhladze 2009.

¹⁸ Tsetskhladze 2009.

these are the foundations of a watch tower, although other interpretations are also possible. It is likely that the relatively strong magnetic signal, compared to other areas in Pessinus, was caused by burning around the base of the structure.

These results make it more plausible to assume that Pessinus did not have city walls but was instead defended through a different system, possibly from the ridges of the valley's rim.

2) Use of Space

A magnetometer survey was undertaken over several of the lower terraces that are visible on the southern slopes of the city (Fig. 12). A topographical Total Station survey and subsequent earthwork mapping clearly highlighted the terraces with retention walls. One terrace showed particularly clear signs of a sub-rectangular feature that manifested itself as a weakly expressed ridge (*ca.* 1.4 m wide with exposed individual stones) surrounded by a nearly complete, 2 m wide shallow ditch (Fig. 13). It is very likely that these are the remains of a rectangular building of 18.1 m x 9.3 m outer size. In the same location a L-shaped positive magnetic anomaly is visible. Its north-west flank is coincident with the earthwork feature but the south-east part appears unrelated. It therefore is likely that the magnetic anomaly relates to the buried foundations of an earlier structure, aligned but different from the earthworks. This multi-period stratigraphy is corroborated by pottery surface finds from the platform, which indicate a considerable time-depth of occupation. Other magnetic anomalies are produced by the retaining walls and possible surface fires, although the latter could be of more recent date. No evidence for city walls was found in this area either.

The combined magnetic and pottery data clearly show that the terraces on the southern slopes of the city were inhabited throughout the settlement history of the site and hence confirm the early spread of the habitation area to the fringes.

3) Landscape Context

The magnetometer results from the field at Tekören (Fig. 14) are characterised by very weak magnetic disturbances and therefore allow the detection of extremely faint magnetic anomalies (*ca.* 1 nT). The results show a variety of magnetic anomalies, although not in the form of a clear field system or settlement pattern. Nevertheless, they do convey a sense of activity, especially towards the southern end of the survey area. Although some of the anomalies may be related to agricultural changes of the soil, the increased density of Phrygian and pre-Phrygian pottery finds in the same location suggests an early anthropogenic origin of these anomalies.

The magnetometer survey at Tekören lent further weight to the assertion that Phrygian activity is linked to the investigated field. Further expansion of the survey area is required to identify possible extended archaeological features, like ditches or enclosures.

Conclusion

It turned out that magnetometer surveys are not the best method of geophysical prospection at Pessinus. In subsequent years other methods, especially GPR, will be trialled. Nevertheless, some important archaeological insights were gained from the data obtained in this exploratory season. It now seems more likely that the city did not have enclosure walls and its defence through a system of outposts on the upper rim of the valley appears plausible. The relatively strong magnetic anomalies of a circular structure in one such location suggest strong burning that may have enhanced magnetism to a sufficiently high level so that it can be detected. The combination of geophysical results with other evidence (topography, earthworks, pottery collection) proved essential to derive meaningful interpretations and delivered important insights about the multi-period nature of the settlement on the southern slopes of the city. At Tekören the results showed areas of activity, but a larger part of the field has to be investigated to pick up potential settlement or farming patterns.

5. VARIOUS ACTIVITIES

The Pessinus necropolis continue to be plundered when the team is not there. During the year, the site guard does his best to limit the effects of plundering whenever he is made aware of it. Sometimes he brings rescued items to the yard of the Dig House, for example a child's stone sarcophagus and its lid in early 2009.

On the surface of the hill above the Dig House, where the Eastern Necropolis has been located, fragments of marble details are scattered everywhere. They most probably originated as tombstones and tomb constructions. Half a day was spent photographing them.

On the northern outskirts of Ballıhisar, not far from the Bağlar area, about 2 km from the centre of the modern village, the Ghent team identified in previous seasons what they called a 'Roman villa'. It is on a high hill. We visited this for half a day and found a considerable quantity of pottery on the surface and also well-preserved marble architectural details.

We visited the Hamamtepe hill-top site at Karacaören, 8 km south-east of Pessinus, for half a day to assess if it had incurred any damage since our visit in 2008, when we

discovered that it had suffered recent plunder. Fortunately, no further damage could be observed.

An architectural prospection was undertaken for one day under the supervision of Emanuel Mayer, assisted by three students. They surveyed the dried-out Gallos river bed south of Balihisar in search of architectural fragments. We systematically walked an area of 200 m by 50 m along the river, east of the modern road and mapped all marble pieces using a Total Station. These included two unfluted columns drums, two marble seats, two marble entablatures, and a richly carved marble cornice dating to the late second or early 3rd century A.D. This cornice belongs to a series of identical cornice pieces which are now on display in the garden of the Dig House and have been preliminarily studied by Pensabene.¹⁹

As a result of heavy rain, dense vegetation covered the huge trench known as the 'Temple Area'. Thus, the 'Temple Area' was cleaned. The same trench has a large mound composed of many years of excavation dirt and spoil from this area. A start was made to clear this; it is hoped to finish the work next year. The Old Depot was also cleaned and its contents ordered. Some boxes were moved to the New Depot (Research Centre).

Coin. During the geophysical prospection, a bronze coin was discovered on the ground surface near the dry river bed, about 200 m south of the 'Temple Area' (Fig. 15):

Follis Diocletian

Obverse: highly corroded. Radiate bust right. Inscription illegible.

Reverse: IOVI CONSERVATORI

Exerque: SMNΔ

Post AD 294.²⁰

BIBLIOGRAPHY

- BRACKMAN, P., DE DAPPER, M., DEVREKER, J. and VERMEULEN, F. 1995: 'The Use of Geomorphology, Remote Sensing and GIS Techniques for Geoarchaeological Purposes in the Pessinus Area, Central Anatolia (Turkey)'. *Natuurwetenschappelijk Tijdschrift* 75.1, 3-34.
- CARSON, R.A.G. 1981: *Principal Coins of the Roman Empire III: The Dominate, AD 294-498* (London).
- CLAERHOUT, I. and DEVREKER, J. 2008: *Pessinous. An Archaeological Guide* (Istanbul).

¹⁹ Pensabene 2004, 129-32.

²⁰ Cf. Carson 1981, 38, nos. 1317, 1321. The coin was identified by E. Dandrow.

- DE PAEPE, P., DE DONDER, J. and MOENS, L. 2003: 'Carbon and oxygen isotopic compositions of marbles from ancient and modern quarries in the neighbourhood of İstiklalbağı (central Anatolia, Turkey)'. *Anatolia Antiqua* 11, 157-64.
- DEVREKER, J., BAUTERS, L., BRAECKMAN, K. and MONSIEUR, P. 2007: 'Fouilles archeologiques de Pessinonte: la campagne de 2005'. *Anatolia Antiqua* 15, 165-81.
- DEVREKER, J. and VERMEULEN, F. 1991: 'Phrygians in the neighbourhood of Pessinus (Turkey)'. In Thoen, H., Bourgeois, J., Vermeulen, F., Crombé, P. and Verlaeckt, K. (eds.), *Liber Amicorum A.E. Nenquin* (Ghent), 109-17.
- DEVREKER, J. and VERMEULEN, F. 1997: 'Fouilles à Pessinonte en 1995'. *Anatolia Antiqua* 5, 123-33.
- DEVREKER, J. and VERMEULEN, F. 1998: 'Fouilles et prospections à Pessinonte: campagne de 1996'. *Anatolia Antiqua* 6, 249-58.
- DEVREKER, J., THOEN, H. and VERMEULEN, F. 2003: *Excavations in Pessinus: The So-called Acropolis. From Hellenistic and Roman Cemetery to Byzantine Castle* (Ghent).
- LAMBRECHTS, P. 1969: 'Rapport sur le 2e campagne de fouilles à Pessinus (août-septembre 1968)'. *Türk Arkeoloji Dergisi* 17, 84-91.
- MOENS, L., DE DONDER, J., DE PAEPE, P. and VON HENDE, J. 1998: 'Analyses des isotopes stables du carbone et de l'oxygène appliqués à des marbres de Pessinonte (Anatolia centrale)'. *Anatolia Antiqua* 6, 267-71.
- PENSABENE, M.G. 2004: 'Non stele, ma il sole. Il contributo della planimetria e della decorazione architettonica alla definizione del santuario di Cibebe a Pessinunte'. *Archeologia Classica* 55.5, 83-144.
- THEODORESCU, D. 1996: 'La frons scaenae du Théâtre: innovations et particularités à l'époque de Zoilos'. In Roueché, C. and Smith, R.R.R. (eds.), *Aphrodisias Papers* 3 (Ann Arbor), 127-48.
- THOEN, H. 2002: 'Pessinus 2000. Dating the Temple Area: The evidence of the finds. A preliminary report'. *Anatolia Antiqua* 10, 145-54.
- TSETSKHLADZE, G.R. 2009: 'Notes on Phrygian Pessinus'. In Sağlamtimur, H., Abay, E., Derin, Z., Erdem, A.Ü., Batmaz, A., Dedeoğlu, F., Erdalkıran, M., Baştürk, M. and Konakçı, E. (eds.), *Altan Çilingiroğlu'na Armağan. Yukarı denizin kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış bir hayat* (Istanbul), 703-17.
- WAELEKENS, M. 1982: 'Carrières de marbre en Phrygie'. *Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire* 53.2, 33-55.



Fig. 1: Detail of the water-collection/control pit.



Fig. 2: Marble basin.



Fig. 3: Greek inscription on the wall of the marble basin.



Fig. 4: Detail of inscription on marble entablature block.

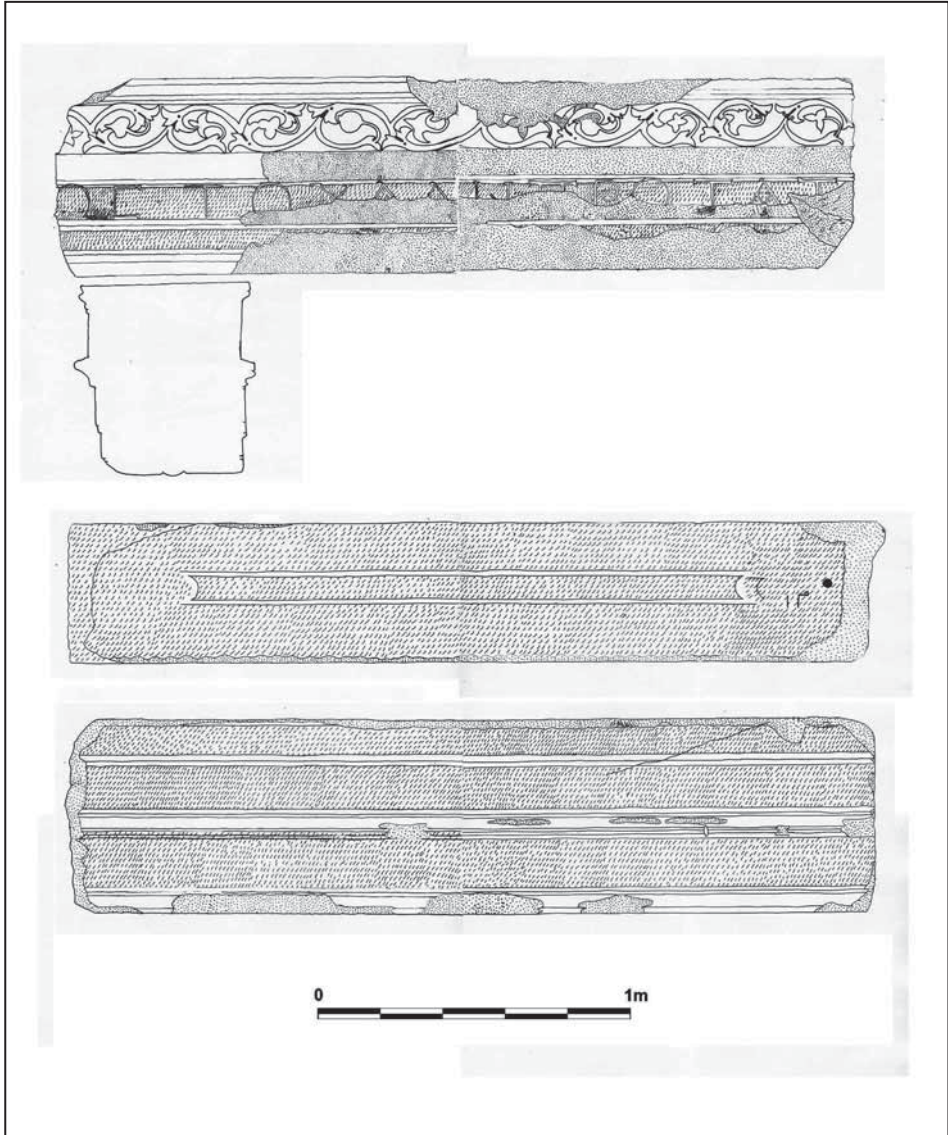


Fig. 5: Drawing of marble entablature block.

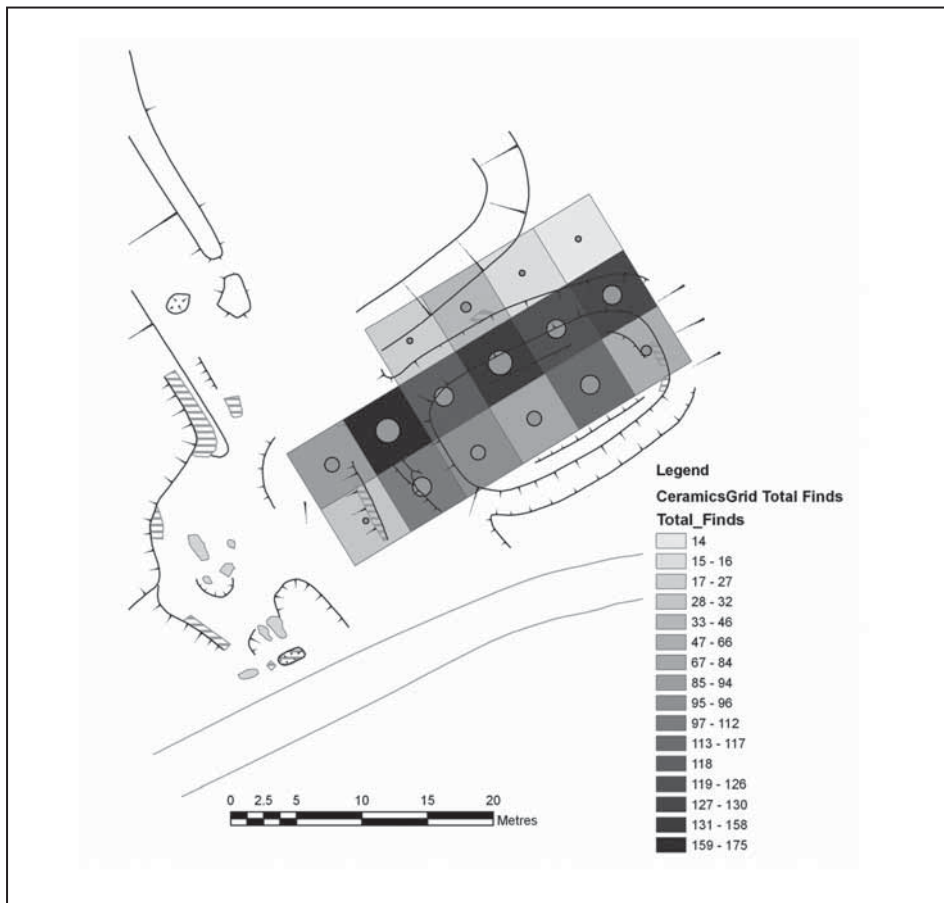


Fig. 6: Plan showing earthworks and ceramic counts in Sector R.

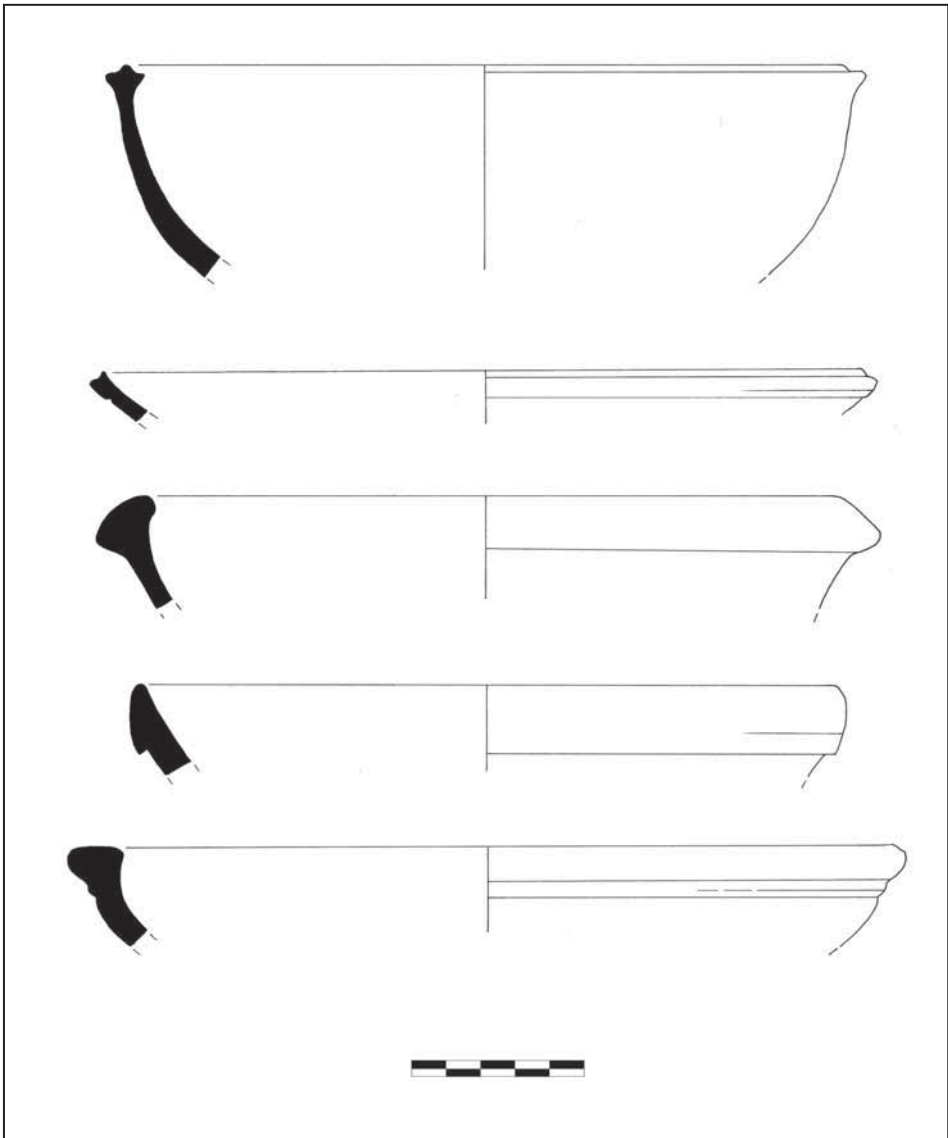


Fig. 7: Hellenistic, Early Roman and Late Roman rim profiles from Sector R.

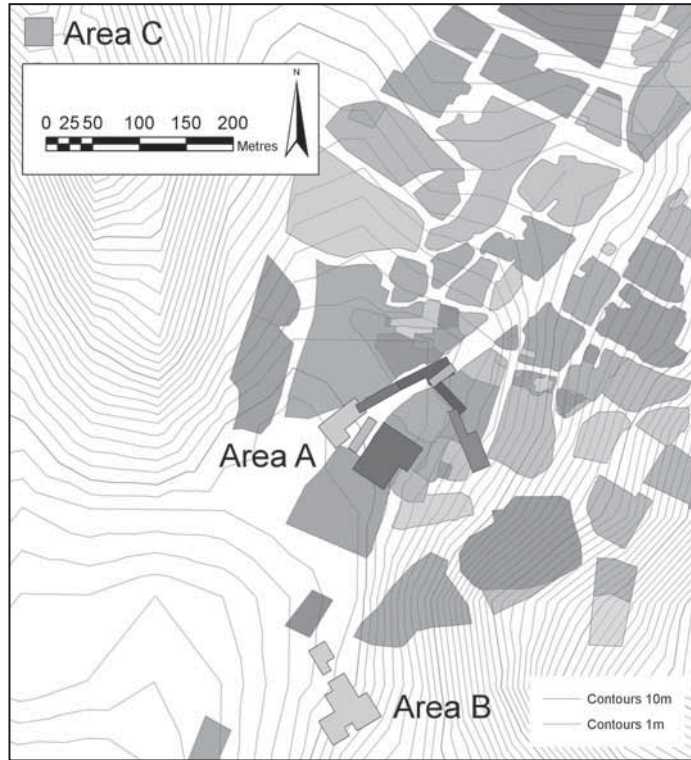


Fig. 8: Areas A-C in Pessinus investigated with magnetometer surveys.

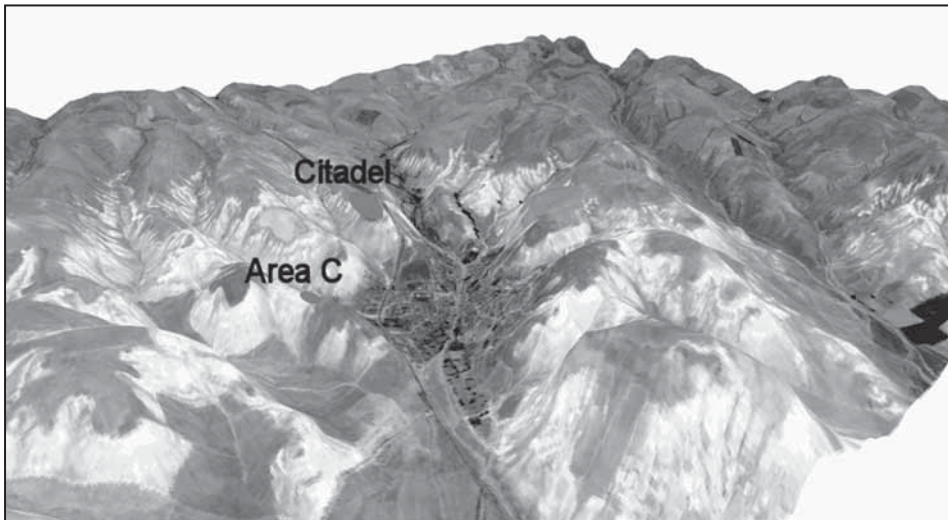


Fig. 9: Topographic model based on SRTM data showing the valley with the Byzantine citadel and stone structure (Area C) on its ridges. Satellite image courtesy of Google Earth.

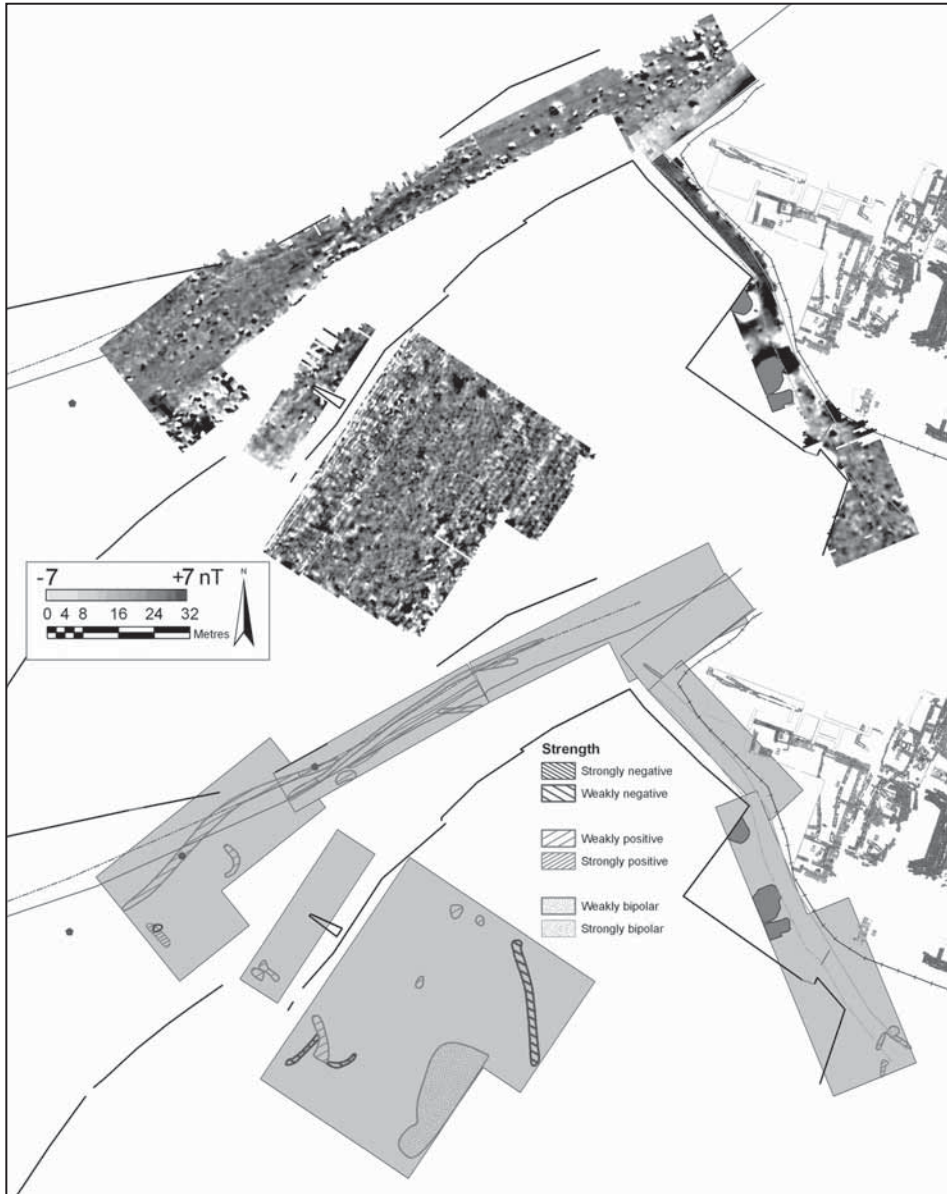


Fig. 10: Magnetometer results from Area A, at the south-western entrance to the city. Data as greyscale (top) and interpretation (bottom).

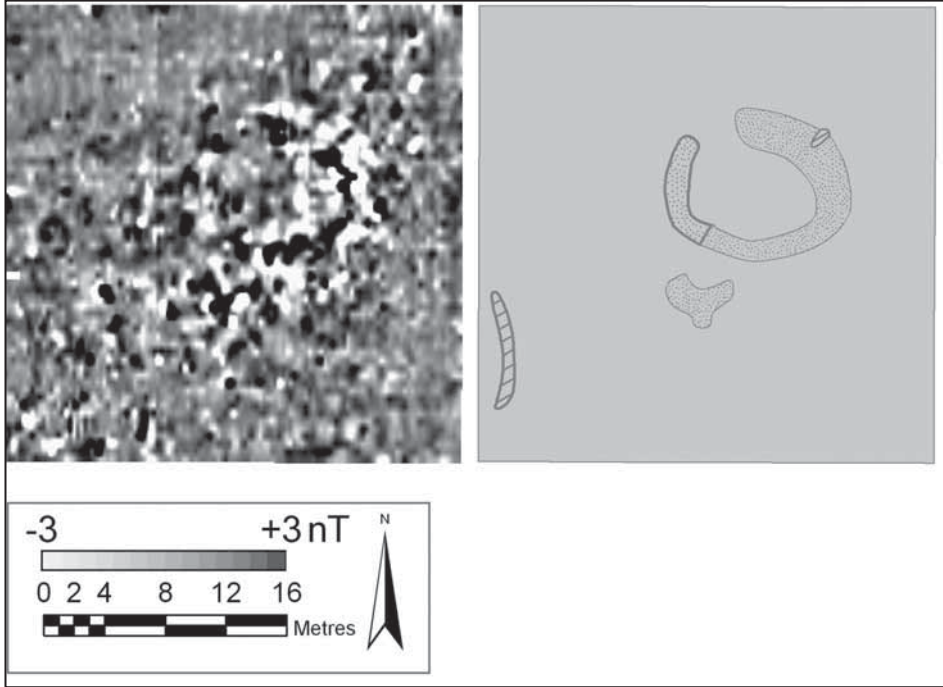


Fig. 11: Magnetometer results from Area C, on a ridge of the valley's rim. Data as greyscale (left) and interpretation (right).

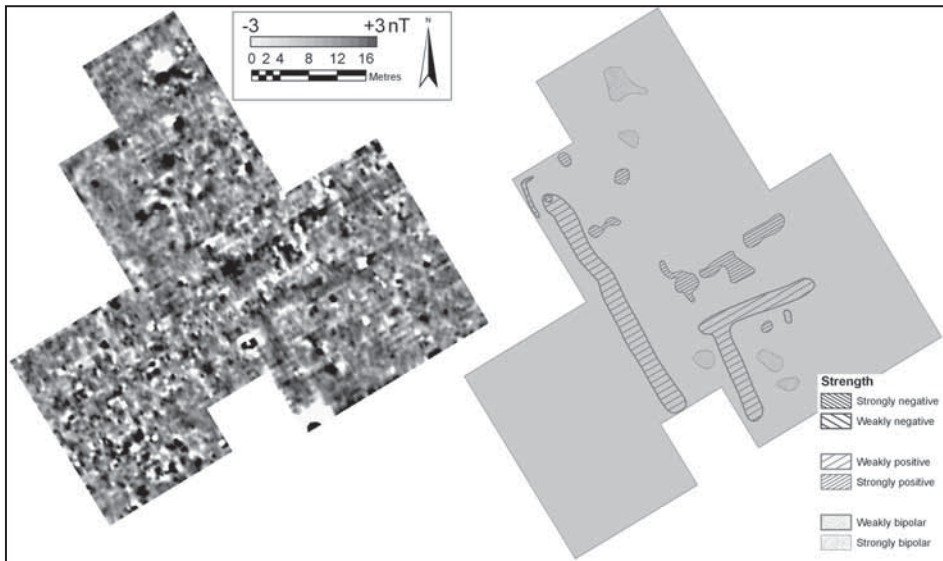


Fig. 12: Magnetometer results from Area B, terraces on the southern slopes of the city. Data as greyscale (left) and interpretation (right).

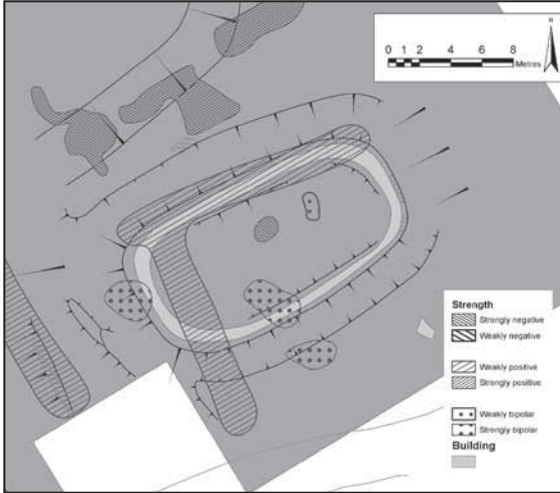


Fig. 13: Magnetometer results from Area B, south-eastern part, terraces on the southern slopes of the city. Interpretation of magnetometer data and earthwork survey.

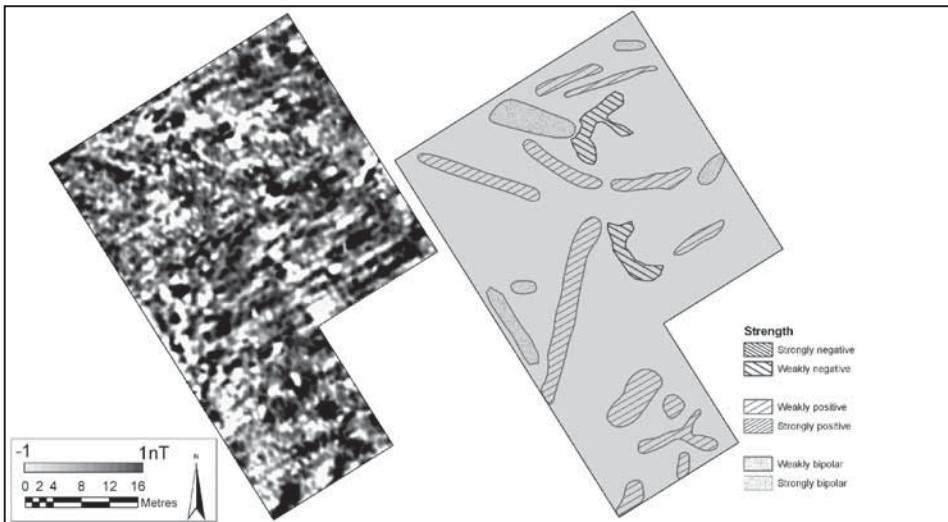


Fig. 14: Magnetometer results from Tekören. Data as greyscale (left) and interpretation (right).



15: Bronze coin of Diocletian.

SEYİTÖMER HÖYÜĞÜ 2009 YILI KAZISI

A. Nejat BİLGEN*
Gökhan COŞKUN
Zeynep BİLGEN
Nazan YÜZBAŞIOĞLU
Asuman KURU

Seyitömer Höyüğü, Kütahya İl merkezinin 25 km. kuzeybatısında, Seyitömer Linyit İşletmesi Müessese Müdürlüğü (SLİ) rezerv sahasında, eski Seyitömer Kasabası'nın bulunduğu alan içerisinde yer almaktadır. Yaklaşık 150x140 metre ölçülerinde olan höyüğün orijinal yüksekliği 23,5 m.dir (Resim: 1).

Höyüğünün altında bulunan 12 milyon ton kömür rezervinin kullanılabilir duruma getirilebilmesi amacıyla, 1989 yılından itibaren ilk yıl Eskişehir Müzesi Müdürlüğü, 1990-1995 yıllarında Afyon Müzesi Müdürlüğü tarafından kazı çalışmaları yürütülmüştür¹. Bir süre ara verilen kazı çalışmalarına, Dumlupınar Üniversitesi (DPÜ) ve Türkiye Kömür İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TKİ) arasında 27.02.2006 tarihinde imzalanan 5 (+1) yıllık bir protokol ile 2006 yılında yeniden başlanmıştır².

2009 yılı çalışmaları 100 işçi, öğrenciler ve öğretim elemanlarından oluşan ekiple Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 21 Nisan 2009 tarih ve 75898 ve 75887 sayılı izinleriyle 11 Mayıs gününde başlatılıp, 30 Eylül'de sona erdirilmiştir. 1 Ekim-11 Kasım tarihlerinde ise Seyitömer Höyüğü'nde bulunmuş olan eserlerin etüt ve envanter çalışmaları ile fotoğraf ve restorasyon işlemleri sürdürülmüştür³.

* Prof. Dr. A. Nejat BİLGEN, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Merkez Kampus, Tavşanlı Yolu 10. km. 43100-Kütahya/TÜRKİYE. anbilgen2010@mail.dumlupinar.edu.tr
Yrd. Doç. Dr. Gökhan COŞKUN, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Merkez Kampus, Tavşanlı Yolu 10. km. 43100-Kütahya/TÜRKİYE. gokhan.coskun@hotmail.com.
Öğr. Grv. Zeynep BİLGEN, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Merkez Kampus, Tavşanlı Yolu 10. km. 43100-Kütahya/TÜRKİYE. zeynepatar@yahoo.com.
Öğr. Grv. Nazan YÜZBAŞIOĞLU, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Merkez Kampus, Tavşanlı Yolu 10. km. 43100-Kütahya/TÜRKİYE. nyuzbasioğlu@mynet.com.
Arş. Grv. Asuman KURU, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Merkez Kampus, Tavşanlı Yolu 10. km. 43100-Kütahya/TÜRKİYE. kuruasuman@hotmail.com.

¹ Aydın 1991: 191-204; Topbaş 1992: 11-34; Topbaş 1993: 1-30; Topbaş 1994: 297-310; İlaslı 1996: 1-20.

² Bilgen 2008: 321-332.

³ Dumlupınar Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Başkanı ve Seyitömer Projesi Başkanı Prof. Dr. A. Nejat Bilgen ile öğretim üyelerinden kazı başkan yardımcısı Yrd. Doç. Dr. Gökhan Coşkun, kazı başkan yardımcısı Öğr. Gör. Zeynep Bilgen, Öğr. Gör. Nazan Yüzbaşıoğlu, Öğr. Gör. Sevcan Silek, Arş. Gör. Asuman Kuru, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü Öğretim Görevlisi Restoratör M. Birol Akalın, Kütahya Meslek Yüksek Okulu'ndan Öğretim Görevlisi Mimar Bahadır Dikmen, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü yüksek lisans öğrencileri, Semra Çırakoğlu, Fatma Çağım Özcan, Mustafa Çekicioğlu,

2009 kazı sezonuna, bir önceki yıl açığa çıkardığımız IV. Tabaka yapılarının kaldırılmasıyla başlanmıştır. Kazı çalışmaları sonucunda IV. Tabaka'nın C evresi tespit edilerek stratigrafi düzenine ekleme yapılmıştır:

- I. Tabaka (Roma Dönemi).
- II. Tabaka (Hellenistik Dönem: M.Ö. 334-30).
- II-A: Geç Evre.
- II-B: Erken Evre.
- III. Tabaka (Akhaemenid Dönem: M.Ö. 500-334)⁴.
- III-A: M.Ö. 4. yüzyıl (400-334).
- III-B: M.Ö. 5. yüzyıl.
- IV. Tabaka (Orta Tunç Çağı M.Ö. 18. yüzyıl).
- IV-A Evresi
- IV-B Evresi
- IV-C Evresi
- V. Tabaka (Erken Tunç Çağı M.Ö. 3000-2000).

III. TABAKA (AKHAEMENİD DÖNEMİ)

III. Tabaka'ya ait biri M.Ö. 5. Yüzyıla, diğeri M.Ö. 4. yüzyıla tarihli iki evrenin yapıları geçen yıl kaldırılmıştı. Bu yıl, IV. ve V. tabakaları açığa çıkarma çalışmaları sırasında, yamaçlarda M.Ö. 5. yüzyıla ait yapılarla karşılaşmıştır. Bu yapıların çoğu, önceki dönem kazılarında açılmış ve bu yıl temizliği yapılmıştır. Höyüğün batı, kuzeybatı, güneydoğu ve kuzey yamaçlarında teras duvarları ortaya çıkarılmıştır. Sözü edilen teras duvarlarından güneydoğudaki duvara dayandırılarak, birbirine bitişik olarak inşa edilmiş üç oda yer almaktadır. Kuzeyde yer alan teras duvarına dayalı olarak da üç oda inşa edilmiştir. Ayrıca höyüğün güneyinde bu yılki çalışmalarımızda henüz üç odasını tespit ettiğimiz bir mekân bulunmaktadır. Bu döneme tarihli höyüğün kuzeydoğu yamacında, kuzeyde yer alan diğer merdivene göre boyutları daha küçük olan ve daha büyük bir tahribata uğramış olduğu görülen bir merdiven açığa çıkarılmıştır (Resim: 2).

Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü lisans öğrencileri Hayrettin Sayar, Neşe Burçak, Osman Vuruşkan, İsa Solmuşgöl, Bayram Uygun, Cansu Topal, Mehmet Oruç, Muhammet Sait Girgeç, Hülya Torun, Dilek Karaoğlu, Fatih Durgu, Enis Yalçın, Serhat Kurt, Hüseyin Usta, Gülşah Kurhan, Semih Ünal, Ahmet Rasim Dağlı, Ercan Kılıç, Kayhan Akkaya, Selçuk Öncü, Fadime Arslan, Songül Karabıçak, Sevilya Koç, Şeref Güran, Özlem Bilici, Nurdan Merve Türk, Turan Yıldırım, Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğrencisi Emine Şen ve Desinatör Beyza Şenkuyumcu, Ressam Aysel Demirci ile *The University at Buffalo (SUNY)*, *The State University of New York-ABD Department of Classics, Ancient Near Eastern Archaeology*'den Prof. Dr. Samuel M. Paley ve öğrencileri Krishni Schaeffer Burns, Mark James Pawlowski, Patrick Willett katılmıştır. Bakanlık temsilcisi ise Samsun Müzesi'nden Serdar Ünan'dır.

⁴ Bilindiği üzere Persler Anadolu'ya M.Ö. 547/46 yılında girmişler ve bu topraklarda yaklaşık 200 yıl boyunca hüküm sürmüşlerdir. Seyitömer Höyük'te yapılan kazılar, Akhaemenid Dönemi yerleşiminin burada M.Ö. 5. yüzyılda başladığını göstermektedir (Bilgen, Coşkun, Bilgen, 2010: basımda).

IV. TABAKA (ORTA TUNÇ ÇAĞI)

2008 yılı çalışmalarında, IV. Tabaka'nın A ve B olmak üzere iki yapı evresi açığa çıkarılmıştı. 2009 yılında ise bu tabakanın üçüncü bir evresi (C Evresi), höyüğün doğu ve güneydoğu kesimleri dışında, tespit edilmiştir (Plan: 1). Söz konusu evrenin mimarî ve materyal özelliklerinin ilk iki evreden farklılık göstermediği anlaşılmıştır.

Mekânlar dikdörtgen planlı, tek, iki ya da üç odalı olup bağımsız veya birbiriyle bağlantılı olarak kompleks bir inşa anlayışı sergilemektedir. Mekân duvarları yassı taşlarla, çift yüzlü olarak örülmüştür. Yapı duvarları çoğunlukla çatıya kadar taş ile yükseltilmiştir. Fakat bazı örneklerde duvarların alt kısmının taş, üst kısmının ise kerpiç olduğu anlaşılmaktadır. Bir önceki kazı sezonunda açığa çıkarılan mekânlarda olduğu gibi, bazı mekânlar içerisinde yine sekilerle karşılaşmıştır. Yapıların hepsinde görülmesi de, duvarlarında ahşap dikme yerleri açığa çıkarılmıştır ki bu da, hem duvar örgü sistemi, hem de çatıyı taşıma sistemi hakkında bilgi vermektedir. Mekân içerisinde genellikle ocak ya da fırın, tahıl öğütmek için yapılmış, ezgi taşları içeren işlikler ve çeşitli şeyleri depolamak amacıyla yapılmış bölmeler bulunmaktadır. Bölmeler yuvarlak, dikdörtgen ya da kare planlı olup plâka şekilli taşların mekân tabanına yarısı tabana gömülü olarak yerleştirilmesiyle yapılmış ve genelde bunların içi ve dışı kille sıvanmıştır. Ayrıca mekân köşelerine çeyrek yuvarlak planlı duvarlar örülerek de bölmeler oluşturulmuştur. Bölmelerin içerisine genellikle pişmiş ya da pişmemiş kaplar yerleştirilmiştir.

Bu döneme ait mekânların çoğunun ev olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca bir mekândan ele geçirilen; bir çanak içerisindeki çok sayıdaki kâse, bu mekânın bir depo mekânı olabileceğini düşündürmektedir.

Mimarî buluntular arasında mekânlar haricinde silolar ve fırınlar bulunmaktadır. Siloların en çok kullanıldığı evrenin IV-C Evresi olduğu görülmektedir. Bu evrede kullanılan silolar genellikle yuvarlak planlı olsa da, üç adet dikdörtgen örnek, planları ile diğer evrelerde görülmeyen bir silo tipini sergilemektedir. Fırınlar ise diğer evrelerdekiyle tamamen aynı özelliklere sahiptir.

Höyüğün güneybatısında yer alan ve '13 No.lu Mekân' olarak adlandırılan yapı, birbiriyle bağlantılı kompleks bir yapı özelliği göstermektedir. Mekân odalarının kendi içinde ve mekânın genelinde yapılan yenilemeler, deprem ve sonrasındaki yangının büyük boyutlarda olduğunu göstermektedir. Ayrıca A odası içinde enkaz altında kalmış bireylere ait altı iskeletin varlığı da bunu destekler niteliktedir (Resim: 3). 1, 3, 4, 5 ve 6 No.lu iskeletlerin kafatasları içerisinde yangın sonucunda karbonlaşarak korunmuş beyin kalıntıları ortaya çıkarılmıştır (Resim: 4). Beyinlerden üçü kısmen dağılmış durumdayken, ikisi formunu çok iyi koruyabilmiştir. Bütün vaziyetteki söz konusu iki beynin lobları ve

üzerlerindeki girinti ve çıkıntıları açıkça görülebilmektedir. Yangın sonucunda kavru olarak yüzeyleri siyah renk alan beyinler incelendiğinde bunların iç kısımlarının kahverengi olduğu gözlemlenmiştir. Beyinlerin bu şekilde korunabilmesi için çok özel koşulların bir araya gelmiş olması gerekmektedir. Muhtemelen deprem sonucunda yıkılan binanın enkazı insanları bulunduğu mekânın üzerini örterek, bir anlamda fırın ortamı yaratmış ve böylece; oksijenin az olduğu bu ortamda beyinler yavaş yavaş karbonlaşmış olmalıdır. Kafatası içerisinde kapalı ortamdaki beyinlerin ateş ile direkt temas etmemiş olması da önemli bir faktördür. Nitekim diğer organlara ait hiçbir kalıntı söz konusu değildir.

Bu tabakada 9 adet *intramural* gömü ile karşılaşmıştır. Gömülere bakıldığında genel anlamda iki tip gömü olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki basit toprak gömü, ikincisi ise sanduka mezardır. Basit toprak gömü tipindeki mezarlarda iskeletlerin genellikle *hocker* pozisyonunda olması dikkat çekmektedir. Sanduka mezarlar ise kendi içerisinde iki farklı tip sergilemektedir: İlkinde plâka şekilli moloz taşlar toprağa dik olarak yerleştirilmiş ve iç kısımları kille sıvanmıştır. İkincisinde ise daha küçük moloz taşlar kullanılarak örülen duvarlarla sanduka oluşturulmuştur. Mezarlar tekli ya da çoklu (ikili ya da üçlü) gömü özelliği göstermektedir (Resim: 5). Her iki tip gömüde de mezar hediyeleri olabildiği gibi, hiçbir hediyein olmadığı mezarlar da görülebilmektedir. Ayrıca dolgu toprak içerisinde mezar özelliği göstermeyen, 7 adet insan ve 3 adet hayvan iskeleti ile de karşılaşmaktadır. Bunlardan insan iskeleti olanlar genellikle dağınık ve büyük kısımları eksik vaziyette ele geçirilmiştir. Hayvan iskeletlerinin bazıları ise bütün olarak korunabilmiştir ki bu da; ölen bazı hayvanların yerleşim içerisine gömülmüş olabileceğine işaret etmektedir.

Bu tabakaya ait buluntular arasında en büyük grubu seramikler oluşturmaktadır. Küpler, çömlekler, akıtacaklı kaplar, meyve tabakları, çanaklar, kâseler, süzgeçli kaplar, gaga ağızlı kaplar, mataralar, *rhyton*lar, potalara ait parçalar ve libasyon kapları (Resim: 6b) ele geçirilen seramik örnekleridir (Resim: 6a). Dokuma tezgâhı ağırlıkları ise genellikle hilâl biçimli ve bazıları bezemelidir. Pişmiş örneklerin yanı sıra pişmemiş örnekler de bulunmuştur. Dokumacılıkla ilişkili diğer buluntular ise çok sayıda bezemeli örnekleriyle ağırsaklardır. Metal buluntular arasında bronz ok uçları, mızrak uçları, hançerler, baltalar, oraklar, kazıyıcı ya da delici olarak kullanılmış çeşitli âletler, süs iğneleri ve altın bir bilezik yer almaktadır. Taş eserler arasında havaneleri, perdah taşları, bileği taşları, dilgiler ve taş kaplar bulunmaktadır. Kemik eserler arasında bızlar, spatulalar, bezemeli objeler, saplar ve çeşitli âletler yer almaktadır. Metal ve çeşitli taşlardan yapılmış (birçoğu mezar hediyesi olarak bırakılmış) boncuklar da önemli bir buluntu grubunu oluşturmaktadır.

V. TABAKA (ERKEN TUNÇ ÇAĞI)

Seyitömer Höyük'te ETÇ'ye ait yerleşimi işaret eden tabaka, 2008 yılı çalışmalarında dar bir alanda açığa çıkarılmıştı. 2009 yılındaki çalışmalar ile birlikte şimdilik höyüğün batı ve orta kesiminde bu tabakaya ait yapılar ortaya çıkarılmıştır (Plan: 2). ETÇ'ye ait tabakanın ilk evresinin ETÇ 3'e tarihlendiği anlaşılmaktadır.

Mekânlara genel olarak bakıldığında, bunların dikdörtgen planlı, ortak duvar kullanarak birbirlerine paralel şekilde yapılandırıldıkları tespit edilmiştir. Mekânlar 0.95 ile 1.65m. arasında değişen genişliklerdeki girişler vasıtası ile birbirine bağlanmaktadır. Bunun dışında mekânların bazılarının bir avluya açılmaları, yerleşimde ortak alan kullanımının da olduğunu göstermektedir.

Bu tabakada yer alan yerleşimin planı, IV. Tabaka'nın planına göre mimarî açıdan daha düzgün görülmektedir. Kısacası bu dönemde OTÇ'ye göre daha planlı bir yerleşim söz konusudur. ETÇ yerleşimine ait mekânlar höyüğün batı kısmında kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu iken, höyüğün kuzey kısmındaki mekânlar ise kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu olarak sıralanmıştır. Batı kısım ile kuzey kısım mekânlarının aksları birbiri ile yaklaşık 90 derecelik bir açı oluşturmaktadır ki bu da planlı bir yerleşimin olabileceğine işaret etmektedir.

Mekân duvarları ince-yassı taşlar ile örülmüş ve duvarların sarı kil ile sıvandığı görülmektedir. Ortak duvar kullanımına bağlı olarak da duvarlar çift yüzlü yapılmıştır. Çoğu mekân içinde yanmış kerpiç parçaları ile karşılaşmıştır. Ayrıca bir mekânın içinde düşmüş vaziyette çok sayıda sağlam kerpiç blok ele geçirilmiştir ki bu durum; bazı yapıların duvarlarının üst kısmının kerpiç ile örüldüğüne işaret etmektedir.

Bu tabakaya ait bütün mekânlarda tabanlar sıkıştırılmış topraktan yapılmıştır. IV. Tabaka'da örneklerine çokça rastladığımız taş döşemeli tabanın, bugüne kadar ortaya çıkarılan V. Tabaka yapılarında kullanılmadığı görülmektedir.

Sadece iki mekânda ahşap dikme deliği bulunmuştur. Bunlardan biri mekânın iki duvarının birleştiği köşede, diğeri ise mekânın ortasında yer almaktadır.

Seki, platform, ocak ve fırın ortaya çıkarılan mimarî öğeler olarak sayılabilir. Sekiler büyük bir olasılıkla oturmak amacı ile inşa edilmişlerdir. Diğer yandan bazı sekiler üzerinden ele geçirilen buluntular (örn; ağırlık, ağırşak, dilgi vb.), çeşitli malzemelerin sekiler üzerine istiflendiğini de göstermektedir. Henüz bir mekânda açığa çıkarılmış olsa da, bu tabakada içerisinde platformlar bulunan mekânların olduğu da anlaşılmaktadır. Söz konusu platform üzerinden ele geçirilen çok sayıdaki kap ve diğer buluntular platformun da sekiler gibi bazı materyalleri istiflemeye yönelik yapıldıklarını düşündürmektedir.

Mekânlar içinde yer alan ocaklar ise IV. Tabaka ocaklarına göre oldukça alçaktır. Kil ile şekillendirilmiş olan yuvarlak planlı bu ocakların tabanları da kille yapılmıştır. Tabanlarının altına ise kırık seramik parçalarının döşendiğini gösteren bir örnek mevcuttur. Ocakların hepsi yuvarlak planlı ve birçoğu dekoratif özelliklere sahiptir.

IV. Tabaka'da olduğu gibi bu tabakada da mekânlar ile ilişkili bölmeler tespit edilmiştir. Henüz az sayıda açığa çıkarılan bölmeler, mekân içerisinde veya avluda yer alabilmektedir. Bölmeler dikdörtgen planlı olup kilden yapılabildiği gibi, düz plâka şekilli taşların tabana dik olarak saplanması ile de yapılabilmektedir. IV. Tabaka ile karşılaştırıldığında, -henüz ortaya çıkarıldığı kadarıyla- bu tabakanın mekânlarında bölme kullanımı pek yaygın değildir.

Bu tabakaya ait seramik fırınları ise IV. Tabaka'nın fırınları ile benzer karaktere sahiptir. Tümü yuvarlak planlı olan fırınların çapı 2.28m. ye ulaşabilmektedir. Fırınlar mekânların içinde ya da avluda yer alabilmektedir. Fırınların duvarları moloz taşlarla örülmüş ve daha sonra bu duvarların iç ve dış kısmı kille sıvanmıştır. Fırın tabanları ise yine kille sıvanmıştır.

Höyüğün bu tabakasinda, IV. Tabaka'dakinden daha da şiddetli bir yangın gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bunu, hem yukarıda bahsedilen mimarî elemanların hem de mekânlar içindeki buluntuların tahribatından rahatlıkla anlayabilmekteyiz. Öyle ki; duvarları oluşturan taşlar ve kerpiçlerin bazıları yangının şiddeti ile deforme olmuş durumdadır. Diğer yandan, yangın sonucunda duvarlardaki sıvalar kısım kısım pışmış ve kırmızı-siyah renk almıştır.

Bugüne kadar açığa çıkarılan bu tabakanın mekânlarının hepsi dikdörtgen plana sahiptir. Sadece bir mekânın planı diğerlerinden farklıdır. Söz konusu mekân höyüğün yaklaşık olarak merkezinde yer almaktadır ve *megaron* plana sahiptir (Resim: 7). Mekân içerisinde ele geçirilen *rhyton* (Resim: 8b) ve gaga ağızlı testilerden oluşan toplam altı adet libasyon kabı, bunun dinsel bir mekân olabileceğini düşündürmektedir.

Atölye olduğunu düşündüğümüz mekânlar içinde, seramik yapım tekniklerinden biri olan kalıp tekniğinin kullandığını işaret eden kalıp ve kalıpla şekillendirilmiş kaplar bulunmaktadır. Sözü edilen kalıplar kilden ya da taştan yapılmış olup küre ve yarım küre şekillidirler. Kilden yapılanların, formu verildikten sonra sıvazlanarak perdelandığı görülmektedir. Kalıpların bazılarının üzerine kil sıvanmış ve bu şekilde kalmışlardır (Resim: 9). Bu örnekler üretimin bir aşamasını sergilemekte ve kalıpların kullanımı hakkında bilgi vermektedirler. Bu tarz seramik yapım tekniği ile Seyitömer Höyüğü'nün, ETÇ'de iskân görmüş diğer yerleşimler arasında özgün bir özelliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.

ETÇ mekânlarına işlevsel açıdan bakıldığında; şimdiye kadar on atölye, iki seramik deposu ve bir dinsel mekân ortaya çıkarılmıştır. Konut olarak kullanılan mekânlar ise, yine atölyelerle yan yanadır. Dinsel yapı haricindeki diğer mekânlar, genelde gruplar halinde birbirleri ile bağlantılı komplekslere benzemektedirler. Seramik üretimine yönelik bir yaşamın sürüldüğü bu mekânların bazılarında üretim yapıldığı, bazılarında ürünlerin depolandığı, bazılarının ise konut olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan, birden fazla işlevli (depo/atölye vb.) mekânlar da söz konusudur. Bugüne değin ulaşılan veriler göstermektedir ki; Seyitömer Höyük ETÇ’de seramik üretiminin ön plana çıktığı bir yerleşim merkezi idi.

Bu tabakaya ait buluntular arasında sayıca en büyük grubu seramik oluşturmaktadır. Seramik kaplar arasında küpler, çömlekler, çanaklar, kâseler, *rhyton*lar, *depa*lar, gaga ağızlı kaplar, üç ayaklı kaplar, kapaklar, minyatür kaplar ve tepsiler yer almaktadır (Resim: 8a). Sıralanan seramik kapların bazılarının yapımında kullanılan kil ve taştan kalıplar çeşitli boyutlarda da olabilmektedir.

Dokuma materyallerinden biri olan ağırlıklar, bezemeli ve bezemesiz örnekleriyle çeşitli tiplerde ele geçirilmiştir. Dokumada kullanılan diğer bir malzeme ise ağırşaklardır. Ağırşakların büyük çoğunluğu bezemelidir. Pişmiş toprak eserler arasında fırçalar da bulunmaktadır. Bunların bir bölümü büyük olasılıkla seramiklerin astarlanmasında kullanılıyordu. Metal buluntu olarak; hançer, küpe, iğneler, kazıyıcı-delici âletler ve halkalar yer almaktadır. Taş âletler ise bronz balta, perdah taşları ve dilgilerdir. Kemik eserler arasında bızlar, spatulalar ve çeşitli âletler bulunmaktadır. Dikkat çekici buluntular arasında ayrıca idoller ve bir damga mühür yer almaktadır.

Sondaj Çalışması

Höyüğün orta kesimi olarak adlandırabileceğimiz bir alanda 1174.70 m. seviyesine kadar kazılmıştır. Bu alanda yapılan bir sondaj çalışması sonucunda, 1166.70 m. seviyesinde yani 8.00 m. derinlikte ana kayaya ulaşılmıştır. Bu çalışmalar esnasında Erken Tunç Çağına ait kültür toprağı ile karşılaşmıştır. Sondaj çalışması höyüğün orta kısmında kaç kültür katı olabileceği konusunda fikir vermiştir. Mevcut veriler ETÇ yerleşiminin en az üç mimarî evre içerdiğini düşündürmektedir.

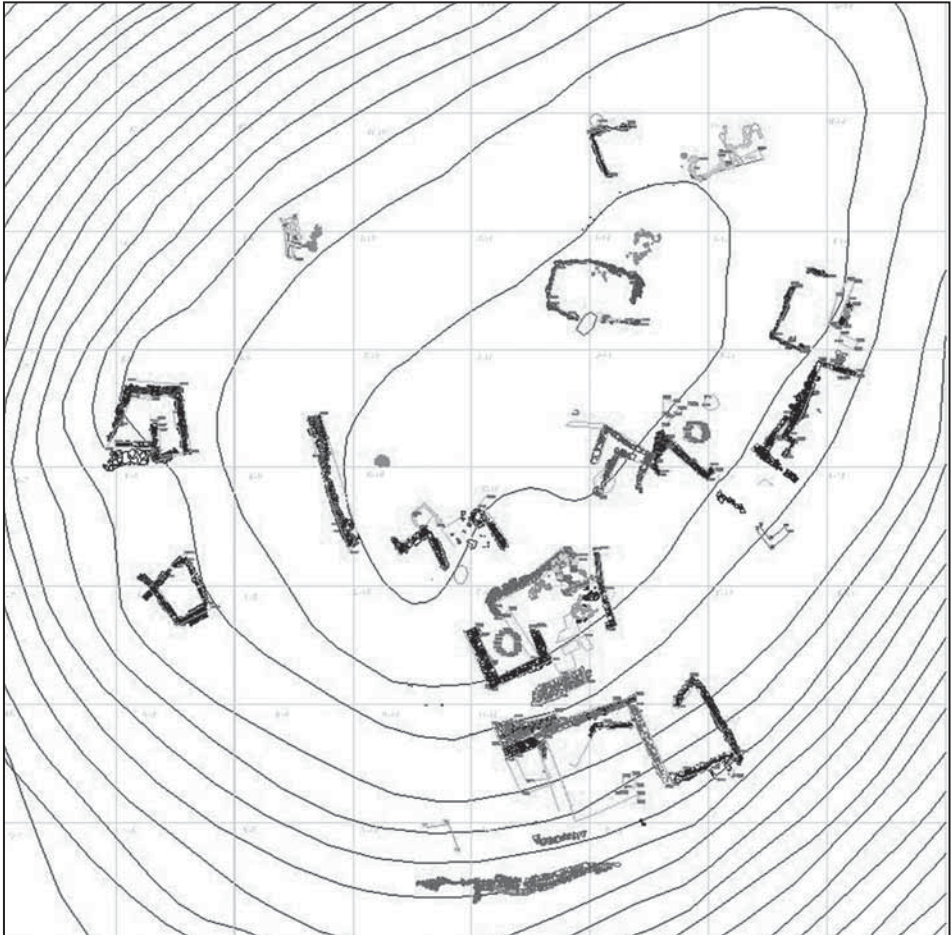
Sonuç

2008 kazı sezonunda Orta Tunç Çağına ait iki mimarî evrenin varlığı tespit edilmişti. 2009 kazı sezonunda yapılan çalışmalar sonucunda bu çağa ait üçüncü bir evrenin varlığı saptanmıştır. 2008 çalışmaları sonucunda Erken Tunç Çağı yerleşimine ait yapılar açığa

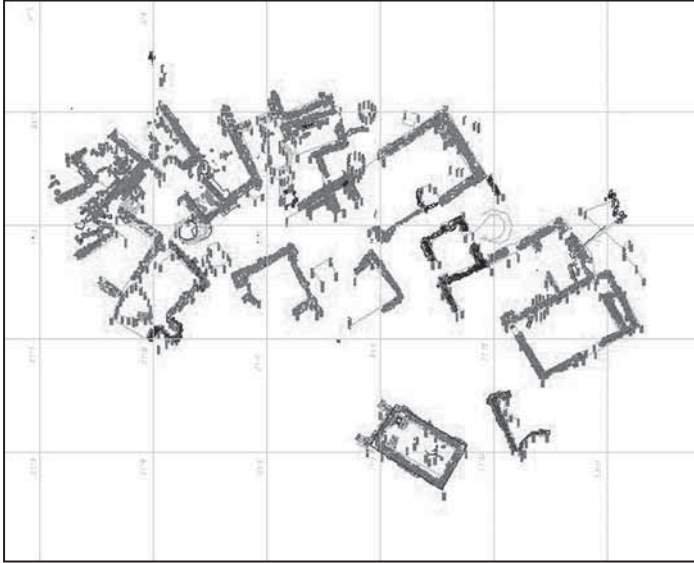
çıkarılmaya başlanmış; fakat bunlar kısıtlı alanlarda tespit edilebilmişti. 2009 çalışmaları sonucunda ise Erken Tunç Çağı yapıları geçen yıla oranla daha geniş alanlarda açılmıştır. Yapılan bu çalışmalar neticesinde, Orta Tunç Çağının A Evresinde 30 adet, B Evresinde 62 adet, C Evresinde 17 adet olmak üzere bugüne kadar toplam 109 mekân saptanmıştır. Erken Tunç Çağına ait mekânların ise henüz 25 adedi gün ışığına çıkarılmıştır. 2008 yılı çalışmaları esnasında Orta Tunç Çağı yerleşiminin deprem sonucunda büyük bir yangın geçirdiği gözlemlenmişti. Bu yıl varlığı yeni tespit edilen C Evresinde ise henüz herhangi bir deprem çatlağı tespit edilmemiş olsa da, bu evreye ait bir mekân içerisinde, yapının enkazı altında kalmış vaziyette altı adet insan iskeleti bulunmuştur. Gerek söz konusu yıkılmış yapı, gerekse bu evrede tespit edilen yangın, bu evrenin de tıpkı diğer iki evre gibi bir deprem ile son bulmuş olabileceğini düşündürmektedir. Erken Tunç Çağına baktığımızda ise mekânlar ve buluntular değerlendirildiğinde, Orta Tunç Çağında gerçekleşen yangından daha şiddetli bir yangının varlığı dikkati çekmektedir. Ancak bu yangının bir deprem mi yoksa bir istilâ sonucu mu oluştuğuna dair henüz kesin veriler bulunmamaktadır. Söz konusu yangının sebebini, önümüzdeki yıl açılacak olan yapılardaki bulgulardan anlamayı umut etmekteyiz.

KAYNAKÇA

- AYDIN 1991: Aydın, N., “Seyitömer Höyük Kurtarma Kazısı 1989” *I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 19–10 Mayıs 1990 Ankara, 1991, 191–204.
- BİLGİN 2009: Bilgen, A.N., “Seyitömer Höyüğü 2007 Yılı Kazısı” *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 2009, 71-88.
- BİLGİN, Coşkun, Bilgen 2010: Bilgen, A.N; Coşkun G.; Bilgen Z., “Seyitömer Höyüğü 2008 Yılı Kazısı” *31. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Denizli, 2010 (basımda).
- İLİSLİ 1996: İlaslı, A., “Seyitömer Höyüğü 1993 Yılı Kurtarma Kazısı” *VI. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 24–26 Nisan 1995 Didim, 1996, 1–20.
- TOPBAŞ 1992: Topbaş, A., “Kütahya Seyitömer Höyüğü 1990 Yılı Kurtarma Kazısı” *II. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 29–30 Nisan 1991 Ankara, 1992, 11–34.
- TOPBAŞ 1993: Topbaş, A., “Seyitömer Höyüğü 1991 Yılı Kurtarma Kazısı” *III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 27–30 Nisan 1992 Efes, 1993, 1–30.
- TOPBAŞ 1994: Topbaş, A., “Seyitömer Höyüğü 1992 Yılı Kurtarma Kazısı” *IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 26–29 Nisan 1993 Marmaris, 1994, 297–310.



Plan: 1



Plan: 2



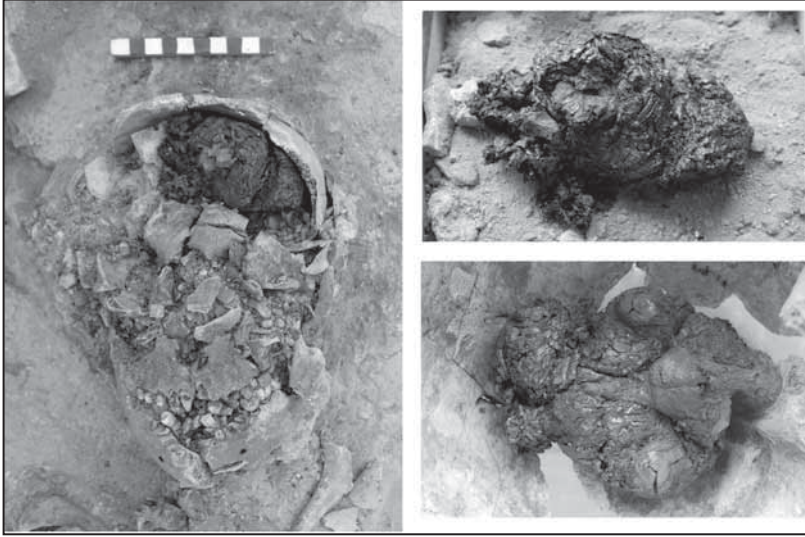
Resim: 1



Resim: 2



Resim: 3



Resim: 4



Resim: 5



Resim: 6



Resim: 7

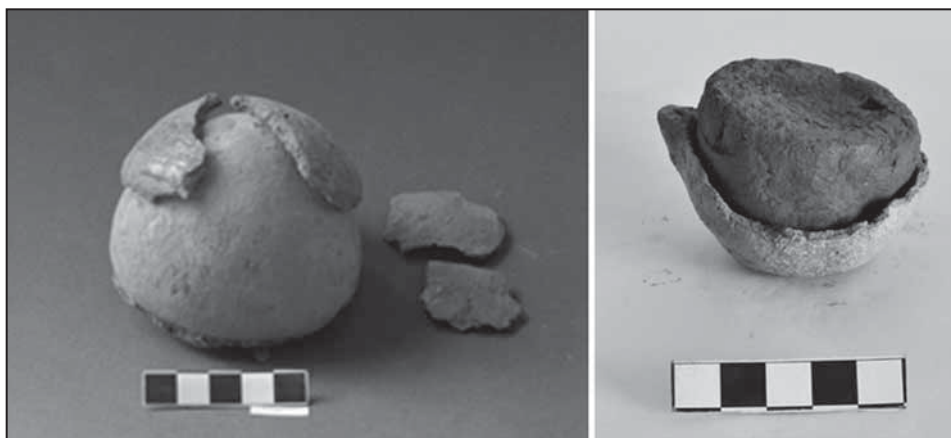


a



b

Resim: 8



Resim: 9

KERKENES 2009

Geoffrey SUMMERS¹
Françoise SUMMERS

2009'daki arazi çalışması, ilkbaharda jeofizik çalışmaları ve yazın başında Kapadokya Kapısı'ndaki (Resim: 1) yeni kazı çalışmaları olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yozgat İli'nde Kerkenes Dağ'ın üzerine kurulmuş antik Demir Çağı şehrindeki çalışmalar, 1993 yılında uluslararası bir ekip çok disiplinli bir araştırmaya başladığından beri yürümektedir. Keşiflere ev sahipliği yapan Şahmuratlı Köyü giderek büyüyen Kerkenes Eko-Merkez'le yakın ilişki içerisinde. Köylüler, jeofizik yüzey araştırmalarında, kazılarda ve keşif görevlerinde istihdam edilmektedir.

JEOFİZİK YÜZEY ARAŞTIRMASI

2009 yılı jeofizik yüzey araştırmaları, kentin güney yüksek kesiminde gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma alanı, Saray Yapı Grubu'nun doğu ucunda bulunan taş kaplı eğimli yüzeyin önünden Kale'nin güneybatı eteği ile Otlak Alanı'nın doğusunda yer alan teraslara ve arazinin kuzeyinde, kentin aşağı kesimlerine doğru dik bir şekilde alçalmaya başladığı noktaya kadar uzanmaktadır. 20 m x 20 m.lik plan karelere bölünen bu alanda, Geoscan RM15 marka bir makine ile 0.50 metrelik yatay ve dikey aralıklarda zikzak yöntemi uygulanarak elektrik direnci okumaları yapılmıştır. Böylece 56,800 metrekairelik bir alanı kapsayan toplam 142 adet plan kareden veri toplanmıştır. Yapılan bu çalışmalardan her zaman olduğu gibi çok net sonuçlar elde edilmiştir. Şiddetli ilkbahar yağışlarının sağladığı beklenmedik nem koşulları ise, normalde kışın yağın erimesinden sonra çok hızlı şekilde kuruyan bir zemin yapısına sahip bu alandaki yüzey araştırmalarını büyük ölçüde kolaylaştırmıştır.

¹ Geoffrey SUMMERS Yerleşim Arkeolojisi Programı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ODTÜ, Ankara/TÜRKİYE.
E-Posta : summers@metu.edu.tr
Françoise SUMMERS Mimarlık Bölümü, Mimarlık Fakültesi, ODTÜ, Ankara/TÜRKİYE.
E-Posta : fsummers@metu.edu.tr
<http://www.kerkenes.metu.edu.tr>

Saray Yapı Grubu'ndaki Taş Kaplı Eğimli Yüzeyin Önündeki Alan

Daha önce yapılan jeomanyetik araştırmalarda da olduğu gibi, Saray Yapı Grubu'nun doğu ucunda bulunan taş kaplı eğimli yüzeyin (*glacis*) önündeki alanda hiçbir yapı kalıntısının bulunmadığı kanıtlanmıştır. Bu alan kentin az sayıdaki geniş engebesiz kamusal alanlarından biridir.

Rezervuarlar

Sülüklü Göl (Resim: 2), uzun zamandan beri, kentin güneyinde yer alan kamusal bölgenin önemli odak noktalarından biri olarak yorumlanmıştır. Bu sene gerçekleştirdiğimiz elektrik direnci araştırmalarında Sülüklü Göl'ün etrafını çevreleyen kapalı alan içinde herhangi bir yapı bulunmadığı doğrulanırken, taş sırasından oluşan temel yapının batısında yükselen terasların üzerinde yapay bentlere ve merkezi bir bent kapağına sahip iki adet rezervuar tespit edilmiştir. Yeni tespit edilen bu rezervuarların ana rezervuarı besleyip beslemediği ya da tamamen bağımsız olarak kullanılıp kullanılmadığı henüz netlik kazanmamıştır. Her ne olursa olsun bu iki yapı kentteki su yönetiminin önemini birkez daha vurgulamaktadır.

'Kraliyet Ahırları'

1993'ten beri sürdürülen Kerkenes araştırmaları kapsamında, Keykavus Kale olarak da bilinen antik akropolün güneybatı tarafının hemen aşağısında yer alan bir dizi geniş yapı grubu (Resim: 2) çeşitli dönemlerde ele alınmıştır. Burada teraslar boyunca birbirine paralel uzanan iki uzun yapının at ahırları olabileceği fikri ilk kez 1993 sezonunda ortaya atılmıştı.

Bu nedenle, 1996 yılında o dönemin Müze Müdürü Musa Özcan'ın da katkılarıyla teraslarda iki metre genişliğinde bir Test Açması (TT19) kazılmıştır. Daha sonra, 2000 yılında Geoscan FM36 marka bir gradyometre makinesi ile jeomanyetik yüzey araştırması yapılan bu teraslarda, 2009 yılında Geoscan RM15 marka bir makine ile elektrik direnci yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir.

Yapıların Kent İçindeki Konumu

Yukarıda bahsedilen yapılar, kentin güneyindeki yüksek alanda, akropolün güneybatı tarafının aşağısında, kayaçlı teraslar üzerinde bulunan ciddi anlamda tahribata uğramış önemli kamusal yapıların ve Sülüklü Göl olarak bilinen su rezervuarının arasında yer almaktadır. Bu uzun yapıların tam karşısında, yani Doğu Kapısı'ndan başlayıp Saray Yapı Grubu'ndan geçerek Gözbaba Kapısı'na ulaşan ana caddenin diğer tarafında bizim

Kapadokya Kapısı olarak adlandırdığımız ve belki de kentin yedi kapısından en önemli olanı yer almaktadır. Kapadokya Kapısı'ndan başlayıp kentin aşağı kesimlerine inen diğer ana cadde ise üstteki yapının yukarisından geçmektedir. Sonuç olarak, bahsettiğimiz bu kamusal yapılar, Scott Branting'in geliştirdiği modellere göre trafiğin en yoğun yaşandığı iki önemli ana caddenin birbiriyle kesiştiği noktada yer almaktadır.

Yapıların Mimarîsi Üzerine

Kerkenes'teki ahır yapılarının mimarîsi ile ilgili akla gelen ilk soru soğuk ve şiddetli geçen kış aylarıdır. Bir o kadar önemli olan başka bir soru da ahırların kısa süren ancak sıcak geçen yaz ayları boyunca havalandırılması ile ilgilidir. Tespit edilen iki ahır yapısının çatı genişliği yaklaşık 20 metreyi bulmaktadır. Kerkenes'te benzer çatı ölçülerine sahip başka geniş yapılar da mevcuttur. Bu yapıların üstü taş kaideler üzerine oturtulmuş iki sıra geniş ahşap direklerle desteklenen eğimli hasır çatılarla kapatılmıştı. Benzer çatılara Gordion'da M.Ö. 9. yüzyıla ait aynı genişlikteki yapılarda da rastlanmıştır. Fakat orda kentin yıkılmasından önce *megaron*ların üzerindeki eğimli çatıları taşıyan direkler bağımsız direk çukurlarının yerine ahşap traversler üstünde oturmaktaydı. Yoğun kar yağışlarına maruz kalan bir bölgede bulunan ve saz dam örtüsüne sahip olan bir çatının eğimi 40 dereceden az olamazdı. Böyle bir çatıda alınlığın tepe noktası en az sekiz metre yüksekliğe sahip olmak zorundaydı. Bu nedenle, yapıların 12 metreyi bulan ya da aşan bir yüksekliğe ulaştığı varsayılabilir. Öte yandan, Kerkenes'te direk çukurlarına dair olumlu herhangi bir kanıt bulunamazken, bu tip taş kaideler, jeofizik görüntülerinde duvar temelleri ve diğer doğrusal yapıların aksine, tespit edilememektedir. Bunun nedeni, taş kaidelerin teraslarda kullanılan taş dolgu malzemesinden ayırt edilememesidir.

KAPADOKYA KAPISI KAZILARI

Kapadokya Kapısı kazıları 2009 Haziran ve Temmuz aylarında üç farklı alanda yürütülmüştür (Resim: 3):

- (i) Geçit içerisinde (TR12, TR22 ve TR13);
- (ii) Doğu Kule'nin altındaki taş kaplı eğimli yüzeyin doğu köşesinde (TR25);
- (iii) Kuzey ve Doğu Kuleler'in dış tarafında (TR26).

Kapı Geçiti ve Avlu

Kapı yapısının içinde yer alan TR12, TR22 ve TR13 açmaları (Resim: 3) ile Kapı Geçiti'nin kuzey tarafı ve Kapı Avlusu'nun (Resim: 4) büyük bir bölümü ortaya çıkarılmıştır. Bu alandan büyük miktarlarda taş yıkıntıları temizlenmiştir (Resim: 5). Büyük

taş blokların bazılarını işçiler taşıırken geçiş sağlandığı yerlerde traktör kullanılmıştır. Bu alanlarda başlıca, taş döşemeli bir yol ve eklentileri, eklentilerin içinden geçen bir su kanalı, Orta Kule'nin köşesinde ayakta duran anikonik bir granit stel ve kısmen yanmış bir insan iskeleti ortaya çıkarılmıştır. Bunlarla ilgili detaylı bilgiler aşağıda sunulacaktır. Küçük buluntu açısından ise yalnızca taş döşemenin hemen üstünde bulunmuş bakır alaşımli birbirine çok benzeyen iki adet çift-loblu ok ucu mevcuttur.

Kapı Geçiti ve Avlu'daki duvarların büyük bir kısmı ne yazık ki çalışma sırasında tehlike oluşturduğundan bu alanlarda daha fazla çalışma yapılabilmesi için duvarların güçlendirilmesi gerekmektedir. Avlu'nun kuzeydoğusundaki kazılar 2010 yılında tamamlanacaktır. Bu bakımdan, hem kısa hem de uzun vadeli çözümler düşünülmektedir. Uzun vadede belki de kutu profil iskele inşası gerekecektir.

TR25 Açması ile Doğu Kule'nin kuzeydoğu köşesi ve kent surunun kesiştiği kısım ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışma, 2010'da yapılması planlanan taş kaplı eğimli yüzeyin konservasyonu ve iyileştirilmesi projesi için hazırlanmakta olan teklif ile bağlantılı olarak yürütülmüştür. Bu alanda kulenin köşesindeki eğimli taş yüzeyin tamamen tahribata uğradığı anlaşılmış, iç köşenin ise tamamen olmasa da, kısmen tahribata uğradığı gözlenmiştir. İç köşede, hem yıkık taşların hem de eğimli taş yüzeyin arkasında bulunan ayırt edilmesi oldukça güç taş dolgunun gevşekliği ise tehlike oluşturmuş ve eğimli taş yüzeyin temeline güvenli bir şekilde ulaşmamızı engellemiştir. Dolayısıyla, burada gelecekte başka çalışmaların yapılabilmesi için taş kaplı eğimli yüzeyin ön yüzey taşlarının mutlaka konservasyonunun yapılması ya da en azından kısmen yenileriyle değiştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, Doğu Kule'nin dış tarafına geçişi kolaylaştırmak amacıyla bir rampa inşa edilmiştir.

TR26 Açması'yla da Kapı'nın kuzeydoğusunda yer alan ve sur duvarının içe bakan yüzünün en üstünde hâlen bozulmadan yerinde duran taş sıraları temizlenmiş ve belirginleştirilmiştir. Ayrıca, günümüzde çobanlar tarafından antik kent surunun üstüne örülmüş ağıl duvarı fotoğrafı çekildikten sonra kaldırılmıştır. Bu çalışmalar, daha önceki yıllarda yapılan gözlemleri doğrulamış, böylece Doğu Kule'nin kuzeydoğu ucunun bir duvarla desteklendiği ve kent surunun bu duvara dayandığı kesin olarak kanıtlanmıştır. Ne kulenin ne de kent surunun üstüne nasıl çıkıldığına dair bir kanıt bulunamamıştır. Bunun dışında, Kuzey Kule'den güneydoğu yönünde, sur duvarının içe bakan yüzünün Doğu Kule ile kesiştiği noktaya kadar uzanan duvarın kuzeydoğu yüzü modern taban seviyesine kadar ortaya çıkarılmıştır. Buradaki döküntü taşlar temizlenmiş ve duvarın kuzey ucundaki yapay çoban duvarı sökülüştür. Sonuç olarak bu alanda yapılan temizlik ve belirginleştirme çalışmaları anısal kapının görseelliğini önemli oranda artırmıştır.

Kapadokya Kapısı 'ndaki Kazıların Sonuç Özetleri

1. Kapı'nın inşasında önemli miktarlarda ahşap kullanımı söz konusudur. Duvarların yüzeyinden birkaç santimetre içeriye yatay vaziyette ahşap hatıllar yerleştirilmiş ve bu hatıllar kısmen ya da tamamen küçük taşlar tarafından gizlenmiştir. Yuvarlak olan bu ahşap hatılları buldukları yerde sıkıştırmak için bazen çamur da kullanılmıştır. Henüz duvar dolgusunun içinde dikey ya da çapraz ahşap kullanımına dair herhangi bir kanıt bulunamamıştır. Aşağı yukarı 25 cm. kalınlığa sahip olduğu tahmin edilen bu yatay hatılların ayrı parçalar hâlinde mi yoksa bütün gövde olarak mı ya da kare hatıllar şeklinde mi kullanıldıkları henüz bilinmemektedir. Geçit'in içindeki ve Avlu'daki hatıllar yaklaşık birer metrelik aralıklarla yerleştirilmiştir. Bununla beraber, şimdiye kadar iyi korunmuş herhangi bir hatıla rastlanamazken, yıkıntılar arasında sadece kül ya da yanmış odun parçacıkları tespit edilmiştir. Olası bir dendrokronoloji tarihlendirmesi için çeşitli örnekler alınmış, ancak kabuklu örnekler dışında hiçbir parçanın 100 halka sınırını geçemediği gözlenmiştir. Oldukça geniş halkalara sahip bu yanmış odun parçalarının büyük olasılıkla Kara Çam (*Pinus nigra*) olduğu düşünülmektedir. Bu tablo aslında tüm savunma duvarları boyunca geçerli olup 7 km.lik bir savunma çemberinin nasıl aşağı yukarı aynı seviyelerde yıkılmış olabileceğini de açıklamaktadır.

2. Yangın sırasında kapı yapısı çökse de yapının duvarları yanmaya devam etmiştir. Bu durum duvarların hemen önüne çöken dolgu malzemelerinde duvarlara dik olarak açtığımız kesitlerde gözlenmiştir. Bu kesitlerde duvardan yaklaşık 25 cm.lik mesafelerde yanma sonucu kırmızılaşmış alanlar bulunmaktadır. Dolgulardan alınan örneklerle yanma ısısının kaç dereceye ulaştığı konusu aydınlık kazanacaktır. Ayrıca bu dolgularda kısmen yanan bir insan iskeleti de bulunmuştur (Bkz. aşağıda).

3. Kapı yapısının içinde, Geçit ve Avlu'ya bakan duvarların yüzlerinin iki kalın çamur tabakasıyla sıvanmış olduğu gözlenmiştir. Bu durum ayrıca 2007'de elde edilen kanıtlarla da örtüşmektedir. Buna göre çamur sıvası herhangi bir çatının varlığı anlamına gelmeyebilir. Çöken çamur sıvası kentin tahribatından önce yerdeki döşemeyi kısmen kaplamıştır. Dolayısıyla, bu görüşü test etmek için bu tabakalardan çeşitli örnekler alınmıştır. Bu gözlemler aslında 2000 yılında Profesör David Stronach'ın taş kaplı eğimli yüzeylerin çamur ile sıvanmış olabileceği iddiasını tekrar gündeme getirmiştir. Yüzeylerde böylesi bir çamur sıvası kullanımı hatılları gizlemiş olmalıydı. Aynı zamanda çatlayarak gevşeyen taşları da yerinde tutmaya yaramış olmalıydı. Friglerin başkenti Gordion'da Erken Frig kalesindeki kapının tamamı kalıntıları bugün hâlâ görünebilen kalın bir çamur sıva tabakası ile kaplıydı.

4. Kapı'nın ön tarafında olduğu gibi kulelerin üst kısımlarında da kısmen de olsa kumtaşı kullanıldığı tespit edilmiştir. Şimdilik Orta Kule'nin kuzeybatı köşesinde bir sıra kumtaşı ve ahşap kullanıldığı kanıtlanmıştır. Ancak burada herhangi bir kerpiç tuğla izine rastlanmamıştır. Yine de, Orta Kule'de küçük boyutlarda da olsa çok çeşitli renklere sahip kerpiç tuğla kullanımından söz edilebilir. Öte yandan, Kapı'nın arka tarafında yer alan Kuzey Kule'de şimdilik herhangi bir kumtaşı kullanımına rastlanmamıştır.

5. Kapı girişi boyunca döşemeli bir cadde uzanmaktadır. Ancak bu cadde Geçit ve Kapı'dan farklı bir doğrultudadır. Nispeten küçük taşlarla döşenmiş olan caddenin kenarları düz bir şekilde hizalanmıştır. Döşemenin başladığı güney uç Orta Kule'nin kuzeybatı köşesiyle aynı hizadadır

6. Kapı Geçidi'ndeki taş döşemeli yolun eklentileri de bulunmaktadır. Batıdaki eklenti üstü yer yer kapatılmış olan taş bir su kanalı ile sınırlanmıştır. Ayrıca güneye doğru da uzatılmış olan bu döşeme, güneyde Kapı Geçidi'ndeki en son açmanın (TR12) sınırında bulunan ana kaya ile sonlanmaktadır. Doğuda yalnızca belli bir bölümü açığa çıkarılan eklenti döşemenin ise basamaklı anıtın kaidesine kadar devam ettiği sanılmaktadır.

7. Yangın tabakasının hemen altında oldukça berrak açık renkli bir kil tabakasına rastlanmıştır. Tabakanın yukarıdan tabana düşen duvar sıvası olduğu düşünülmektedir. Bu durumda, taş kaplı eğimli yüzeyin temelini örten benzer kil tabakası, kasıtlı olarak kaplanmış bir tabaka değil, taş kaplı eğimli yüzeyden veya üstteki duvarın yüzünden düşen sıva tabakası olabilir.

8. Orta Kule'nin ve Geçit'in köşesinde tamamen formsuz bir stel bulunmuştur. Stel Kule'nin kuzeybatıya bakan yüzünde yer almaktadır. Döşemenin içine yerleştirilmiş olan bu stel çamurla kaplı küçük taşlarla sıkıştırılmıştır (Resim: 6a). Stelin yüzeyinde işlenme sırasında veya kullanım sonucu oluşmuş düzleşme izlerine rastlanmıştır (Resim: 6b).

9. Üzerinde parçalanmış yarı-ikonik stelin (ya da idolün) (Resim: 7a) bulunduğu basamaklı anıtın (Resim: 7b) önü tamamen kazılmış durumdadır. Bir zamanlar çamur sıvayla kaplı olan basamaklar, tırmanma amacından çok dinsel törenler içindir.

10. Su kanalında yüz üstü pozisyonda kısmen yanmış bir insan iskeleti bulunmuştur. Nuri Aslan ve Yasemin Özarslan, ezilmiş kemikleri temizleyip belgeleyip kaldırmışlardır (Resim: 8). İskeletin tam geçidin çöktüğü sırada yangından kaçmaya çalışan bir bireye ait olduğu düşünülmektedir. İskelete ait kemikler, Prof. Dr. Yılmaz Erdal tarafından antropolojik analizleri yapılarak ölüm nedeninin araştırılması amacıyla Hacettepe Üniversitesi'ne gönderilmiştir.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ BÜYÜKELÇİSİ'NİN ZİYARETİ

17 Temmuz'da Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Sayın James Jeffrey, Kapadokya Kapısı'nın ön tarafında bulunan taş kaplı eğimli yüzeyin konservasyonu ve iyileştirilmesi için "Büyükelçilik Kültürel Varlıkları Koruma Fonu" tarafından yapılan destekle ilgili olarak gerçekleştirdikleri ziyaret ile bizleri onurlandırmıştır. Yozgat Valisi Sayın Amir Çiçek ve eşi, Sayın Büyükelçi ve eşini bu özel gün boyunca özverili bir şekilde ağırlamışlardır. Yozgat Belediye Başkanı Sayın Yusuf Başer ise restorasyonu yeni tamamlanmış Hayri İnal Konağı'nda kahvaltı ikramında bulunmuştur. Yozgat Müzesi'ndeki ziyaret Sayın Büyükelçi, Sayın Vali ve Kerkenes Proje Başkanı'nın konuşmaları ile başlamış, Müze Müdürü Sayın Hasan Şenyurt'un il sınırları içerisinde bulunan arkeolojik varlıklar hakkındaki kısa sunumuyla devam etmiştir. Hazırlıkları geçen sene tamamlanan Kerkenes sergisini de kapsayan müze turunun ardından Kerkenes Dağ'a gelinerek, muhteşem bir manzaraya hakim olan Kale'ye çıkılmış ve Kapadokya Kapısı gezilmiştir. Daha sonra, güneş enerjisi kullanımının teşvik edilmesi amacıyla çeşitli faaliyetlerin yürütüldüğü Kerkenes Ekolojik Merkez'de konuklara güneş ocakları ve güneş kurutucuları tanıtılmıştır. Ayrıca, Sorgun Kaymakamı Sayın Ertuğrul Kılıç konuklara Sorgun Büyük Termal Otel'in de desteğiyle geleneksel Yozgat testi kebabı içeren harika bir öğle yemeği menüsü ikram etmiştir. Bu özel günde ve başarılı organizasyonda emeği geçen herkese, özellikle Sorgun Jandarma Karakolu'na ve misafirperver Şahmuratlı Köyü halkına teşekkürlerimizi sunarız.

TEŞEKKÜRLER

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden Genel Müdür Sayın Orhan Düzgün'e ve personeline desteklerinden dolayı teşekkürlerimizi sunarız. Özellikle Melik Ayaz ve Serkan Atalay'a destekleri ve değerli tavsiyelerinden dolayı teşekkür ederiz. Ayrıca, bu seneki Bakanlık temsilcimiz Denizli Müzesi'nden Şaban Kök'e hiçbir zaman esirgemediği desteğinden dolayı minnettarız. Yozgat Müze Müdürü Hasan Şenyurt ve müze personeline hiçbir zaman esirgemedikleri destek ve teşviklerinden dolayı teşekkürlerimizi sunarız. Yozgat Valisi Amir Çiçek'e, Yozgat Kültür ve Turizm Müdürü Bahri Akbulut'a, Sorgun Kaymakamı Ertuğrul Kılıç'a, Yozgat Belediye Başkanı Yusuf Başer'e ve Sorgun Belediye Başkanı Ahmet Şimşek'e projeye gösterdikleri her türlü yardım, teşvik ve hiçbir zaman esirgemedikleri desteklerinden dolayı teşekkürü bir borç biliriz. Yerel kuruluşlara, İl Özel İdaresi yöneticilerine, TEDAŞ'a, Türk Telekom'a ve ilgili personele projenin her türlü ihtiyacına gösterdikleri hızlı destekten dolayı teşekkür ederiz. Şahmuratlı Köyü, Köy Muhtarı Turan Baştürk ve eski muhtar Osman Muratdağı'na

gösterdikleri geleneksel Anadolu misafirperverliğinden dolayı teşekkürü bir borç biliriz. Ören yeri ve proje ortamının korunması ve bakımından daha fazlasını üstlenen bekçimiz Mehmet Erciyas'a da özellikle teşekkür ederiz. Son olarak, tüm ekip, kazı evi personeli ve Şahmuratlı Köyü'nden katılan işçilere en içten teşekkürlerimizi sunarız. Onların azmi, hevesi ve fedakarlıkları olmasaydı bu kadar yol alınamazdı.

Kerkenes Projesi Türkiye'de çeşitli araştırma faaliyetlerinde bulunan Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün desteğiyle yürütülmektedir. Bu bakımdan, Enstitü Müdürü Lutgarde Vandepuit'a desteğinden dolayı teşekkür ederiz. Kerkenes Projesi ne yazık ki Enstitü'den artık herhangi bir malî destek almamaktadır. Yine de Enstitü'ye jeofizik yüzey araştırması için gerekli olan ekipmanı sağladığı için teşekkür ederiz. Proje'nin Chicago Üniversitesi Oriental Enstitüsü ve Projenin Yardımcı Başkanı olan Scott Branting ile resmî bir ortaklığı bulunmaktadır. Kerkenes Projesi, ODTÜ Rektörlüğü tarafından tahsis edilen bir ofiste Mimarlık Fakültesi, TAÇDAM, ODTÜ Müzesi, ODTÜ Yerleşim Arkeolojisi Bölümü, Arkeometri Bölümü ve Jeoloji Mühendisliği Bölümü ortaklığı ile yürütülmektedir.

Sponsorlar

2009 sezonu çalışmalarının ana sponsorluğunu Chicago Üniversitesi Oriental Enstitüsü, İskoçya Binks Vakfı ve adını açıklamak istemeyen bir hayırsever yapmıştır. Kerkenes Projesi 2010'da Kapadokya Kapısı'nda sürdürülecek olan restorasyon çalışması nedeniyle Amerikan Büyükelçiliği Kültürel Varlıkları Koruma Fonu ödülüne layık görülmüştür. Ayrıca, Archaeocommunity Vakfı, Anglo-Türk Cemiyeti Bernard ve Innes Burrows Memorial Bağışı, Charlotte Bonham Carter Vakfı ve Treador Türkiye Ltd.'den de malî destek almıştır. Andante Seyahat ve çeşitli ziyaretçiler önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca, James Hogarth CB FSA Scot. anısına, Kerkenes Haberleri 2009 sayısının oluşturulması ve basımı için ayrı bir bağış yapılmıştır. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde yıl boyunca sürdürülecek olan araştırma faaliyetleri ve sonuçlarının yayımı ODTÜ Geliştirme Vakfı, Erdoğan Akdağ Vakfı, Yenigün ve Yibitaş-Çimpor Yozgat Çimento aracılığıyla elde edilen bağışlar ve yardımlar sayesinde yürütülecektir. Bu süreçte ODTÜ Bilgi-İşlem Daire Başkanlığı teknik destek sağlarken, ODTÜ Yayıncılık ise yayım işlerine katkıda bulunacaktır. ESRI, İşlem GIS, Geoscan ve John Haigh ise yazılımlar konusunda destekte bulunmaktadır. Kerkenes Ekolojik Merkezi'yle ilgili araştırma ve eğitim faaliyetleri ise AKG Gazbeton, Archeocommunity Vakfı, İngiltere Büyükelçiliği, MESA ve BMKP-GEF Küçük Destek Programı tarafından desteklenmektedir.

KERKENES 2009

Geoffrey SUMMERS*
Françoise SUMMERS

Fieldwork in 2009 was divided between geophysical survey in spring and further excavation at the “Cappadocia Gate” (Fig. 1) in early summer. Work on the ancient Iron Age city located on the Kerkenes Dağ, in the region of Yozgat has continued since 1993 when an international team began multi-disciplinary research. The expedition base at Şahmuratlı Village is closely associated with the growing Kerkenes Eco-Center. Villagers are employed for geophysical survey, excavations and other expedition tasks.

THE SPRING GEOPHYSICAL SURVEY

Geophysical survey was conducted over the high southern ridge. The area extends from the base of the stone glacis at the eastern end of the Palatial Complex to the terraces at the foot of the south-west side of the Kale east of the Field and northwards to where the terrain begins to drop steeply towards the lower sectors of the city. A Geoscan RM15 was used for the electrical resistance survey in 20 by 20m grids with a sampling strategy of readings every 0.50m at 0.50 m traverse intervals in zig-zag mode. Data was collected for a total of 142 grids covering an area of 56,800 square metres, a little more than five and a half hectares. As anticipated, results were of the high clarity that one expects at Kerkenes. The unusually damp conditions provided by much needed heavy spring rainfall facilitated the survey where the ground normally dries up very rapidly after the winter snow cover has melted.

The Area by the Palatial Complex Glacis

The area immediately in front of the glacis at the eastern end of the Palatial Complex, as also demonstrated by earlier geomagnetic survey, is devoid of buildings. This is one of the few large unencumbered public spaces within the entire city.

Reservoirs

The Leech Pond or *Sülüklü Göl*, so named on account of its population of the European medicinal leech, has long been recognised as an important and perhaps

* Geoffrey SUMMERS Yerleşim Arkeolojisi Programı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ODTÜ, Ankara/TÜRKİYE.
E-Posta : summers@metu.edu.tr
Françoise SUMMERS Mimarlık Bölümü, Mimarlık Fakültesi, ODTÜ, Ankara/TÜRKİYE.
E-Posta : fsummers@metu.edu.tr
<http://www.kerkenes.metu.edu.tr>

focal feature within the public zone at the southern part of the capital. There is local inconsistency in the naming of ponds, with the *Sülüklü Göl* sometimes being referred to as the *At Gölü* (Horse Pond). Resistance survey confirmed an absence of structures within the enclosed space around the Leech Pond while, in a new revelation, showing two reservoirs each with artificial banking and a central sluice, on slightly more elevated terraces to the west of the main stone-lined facility. It is not yet clear whether these newly identified reservoirs fed into the main one or were entirely independent. In any event, they further highlight the importance of water management within the city.

'Royal Stables'

Work spread over several years since the first season of the current investigations at Kerkenes in 1993 has investigated a series of large, prominent features (Fig. 2) located below the south-western side of the ancient acropolis, known as Keykavus Kale, and facing what we have called the Cappadocia Gate. The idea that the two large parallel structures on the terraces above the Field might have been stables was mooted in the first, 1993, season.

For this reason a two-metre wide test trench, TT19, was excavated across the terraces in 1996 in cooperation with Musa Özcan, then Director of the Yozgat Museum. Geomagnetic survey with a Geoscan FM36 fluxgate gradiometer was conducted over these terraces in 2000 while electrical resistance survey was done with a Geoscan RM15 in 2009.

Location within the City

The features discussed here are located on the high southern ridge of the city between the substantial and very largely destroyed public structures that stood on the rocky terraces below and to the southwest of the acropolis and the stone-lined reservoir known as the *Sülüklü Göl*. The gate called by us the Cappadocia Gate, perhaps the most important of the seven city gates, lies opposite, on the far side of the main street that runs from the East Gate past the Palatial Complex to the Gözbaba Gate. The major street leading from the Cappadocia Gate to the lower sectors of the city passes above, i.e. on the north-eastern side, of the uppermost structure. Thus these public structures are situated at the crossing of the two most important streets within the city which, according to Scott Branting's predictive models, would have carried the greatest volumes of traffic.

Architectural Considerations

One major consideration that would have needed to be addressed in designing stables at Kerkenes was the bitterly cold winters. A second and equally important consideration would have been aeration, particularly in the short hot summer months. The roof span of each of the two stable buildings was approximately 20 metres. In this

respect it is worth noting that a number of large halls with similarly wide spans are known at Kerkenes. These buildings were covered with pitched roofs of reeds supported by two rows of substantial wooden posts resting on stone bases. Equally large buildings appear to have been similarly roofed as early as the ninth century B.C. at Gordion. However, posts supporting the pitched roofs over the largest of the pre-destruction megarons at the Phrygian capital rested on wooden sleeper beams rather than individual post bases. The pitch of a thatched roof in a region prone to heavy falls of snow could hardly have been less than 40°, in which case the apex of the pediment would have approached eight metres in height. It might thus be imagined that the buildings attained a total height approaching or in excess of 12 metres. While positive evidence for post bases has yet to be found, it is known that stone bases are not generally identifiable on geophysical imagery at Kerkenes, presumably because, in contrast to linear features such as wall foundations, they are not distinguishable from the stone rubble terrace fill in which they sit.

EXCAVATION AT THE CAPPADOCIA GATE

In June and July 2009, excavations at the Cappadocia Gate (Fig. 3) were conducted in three areas:

- (iv) Within the passage and court (TR12, TR22 and TR13);
- (v) At the eastern corner of the glacis below the East Tower (TR25);
- (vi) On the outside of the North and East Towers (TR26).

The Gate Passage and Court

Trenches TR12, TR22 and TR13 (Fig. 3) within the gate structure revealed the northern end of the gate passage together with a large portion of the gate court (Fig. 4). A large amount of stone collapse was cleared (Fig. 5). Workers removed some of the larger blocks but where there was access this task was facilitated by a tractor. Major discoveries, summarised below, include a stone paved road, additional stone paving with a drain, an aniconic (formless) granite stele set up at the corner of the Middle Tower and the excavation of a partially burnt human skeleton. The only finds comprise two identical copper alloy bi-lobate arrowheads found laying directly on the stone paving.

Much of the walling is in a precarious condition and will require support before further work can be undertaken. Excavation of the north-eastern portion of the gate court will be completed in 2010. Options are being considered for both long and short term solutions, the latter perhaps entailing the insertion of tubular metal scaffolding.

Trench TR25 exposed the junction of the city wall with north-eastern corner of the East Tower. This work was carried out in conjunction with the preparation of a proposal for conservation and enhancement of the glacis in 2010. At this location it was found that the stone glacis at the corner of the tower had been completely destroyed while the inner corner has also been partially or totally destroyed. At the inner corner the very loose

condition of both the rubble collapse and the indistinguishable rubble fill behind the facing stones of the glacis made it impossible to reach the base of the glacis safely. If further work is to be done here it will have to be carried out in conjunction with conservation and at least partial replacement of glacis face stones. A ramp has been created to facilitate access round the outside of the East Tower.

Trench TR26 was located to the northeast of the Gate where uppermost surviving stones of the inside face of the city wall were uncovered and, after recording by photography, a modern shepherd's wall was removed from the top of the ancient city wall. This work confirmed observations made some seasons ago that the northeast end of the East Tower was buttressed and that the city wall was butted against the buttress. No evidence for means of access to the top of the tower or the city wall was revealed. The northeast face of the long stretch of walling extending from the North Tower south-eastwards to the junction of the inside face of the city wall with the East Tower was uncovered down to the level of the modern ground surface. This was achieved by removal of fallen stone rubble and, at the north end, crude shepherd's walling. The main result has been significant visual enhancement of the monument.

Summary of Excavation Results from the Cappadocia Gate

1. A very considerable amount of timber was used in the construction of the gate. Horizontal beams were set back a few centimetres from the wall faces, partially or completely hidden by small stones and some mud that were employed to jam the round timbers in place. There is no evidence for either vertical timbers nor for cross beams within the core of the wall. Horizontal beams were in the order of 25cm thick, there being no evidence as to whether they were split logs, squared beams or complete trunks. Inside the Passage and Court timbers were set at about 1.00m intervals. There are no preserved beams, only ash and fragments of charcoal recovered amongst the collapse. Some samples have been retained for possible dendrochronological dating, although no pieces approach the minimum of 100 preserved rings, let alone possess bark. Most or all charcoal has very wide rings, most probably being Black Pine (Karaçam, *Pinus nigra*). These observations also appear to have been true of the entire circuit of defences, a circumstance that would go some way to explaining how the entire 7 km circuit of stone defences had collapsed to more or less the same height, i.e. the level of the first set of horizontal beams in the outer face of the wall which would seem to have been laid approximately one course of stone above the top of the glacis. The extent of deforestation implied by this discovery would not have been insignificant.

2. The gate structure collapsed during the fire with the walls continuing to burn. This is seen in sections cut against wall faces where the collapsed fill resting against the walling is seen to have been reddened by the fire for a distance approaching 25 cm from the face stones. Samples have been taken in the expectation that it will be possible to

ascertain the degree of heat attained. A human skeleton (see below) was partially burnt.

3. Inside the gate, i.e. the passage and the court, wall faces were provided with two thick layers of mud plaster. This replicates evidence recorded in 2007 and negates the argument that mud plaster is indicative of roofed space. Fallen mud plaster appears to have partially covered paving before destruction. Samples have been taken to test this idea. This observation again raises the possibility, originally broached by Professor David Stronach in 2000, that the glacis might have been covered with mud plaster. Such a smooth mud-plaster face would have disguised the position of timbers and reduced the possibilities of gaining footholds. The plaster would, at the same time, have held loose chinking stones in place. Against this idea is the huge amount of mud plaster required but, on the other hand, it can be noted that the entire gate to the Early Phrygian Citadel at the Phrygian capital of Gordion was provided with a thick coat of mud plaster remnants of which are still visible.

4. Sandstone, as at the front of the gate, was used sparingly on tower tops with current indications that there was a single course of sandstone and timber on the northwest corner of the Middle Tower. There is no indication of crenulations or mud-brick within the gate structure. However, we do have evidence for some kind of small mudbrick construction, made of surprisingly small bricks of many colours, on the Middle Tower. No sandstone appears to have been used on the North Tower at the rear of the Gate.

5. A paved road runs through the entrance on a different alignment to both the passage and the gate. Pavers are relatively small and edges straight. The southern end of the initial paving coincides with the north-east corner of the Middle Tower.

6. There were additions to the paving. On the west additional paving was bounded by a stone drain, partially capped. Paving was also extended to the south, terminating against bedrock just short of the last trench (TR12) that was excavated in the gate passage. A portion of additional paving on the west side was uncovered and seen to run up the base of the stepped monument.

7. Very clean light clayey material lay on the paving directly beneath the destruction. It is suggested that this represents fallen wall plaster. If this is correct it may yet turn out that the layer of similar material that was found to cover the base of the glacis was not, as had been thought, a laid surface but, rather, plaster washed from the face of the glacis and wall.

8. An entirely aniconic stele has been set up at the corner of the Middle Tower and the passage, against the north-west face of the tower. The faces of this stele display signs of dressing in addition to smoothing through use (Fig. 6a). The stele was set into the pavement and packed around with small stones covered with mud (Fig. 6b).

9. The front of the stepped monument (Fig. 7a) on which a smashed semi-ionic stele, or idol, was found (Fig. 7b) has now been completely excavated. Steps, once covered with mud plaster, were for ritual rather than ascent.

10. A partially burnt human skeleton was found laying face down in the drain. Over three days, Nuri Arslan and Yasemin Özarlan cleaned, recorded and lifted the burnt and crushed bones (Fig. 8). Initial interpretation is that the person, a woman, was apparently killed while attempting to flee when the burning timbers in the passage wall face caused the structure to collapse. The bones were sent to Prof Dr Yılmaz Erdal at Hacettepe University for anthropological study which might reveal the cause of death.

VISIT BY JAMES JEFFREY, AMBASSADOR OF THE UNITED STATES OF AMERICA

On the 17th of July we were honoured by a visit from the Ambassador of the United States of America, Mr James Jeffrey in connection with an award from the *Ambassador's Fund for Cultural Preservation* to conserve and enhance the glaxis in front of the 'Cappadocia Gate' at Kerkenes. Yozgat Governor Amir Çiçek and Mrs Çiçek generously hosted the Ambassador and Mrs Jeffrey for the day. A copious breakfast at the recently restored *Hayri İnal Konağı* was offered by Yozgat Mayor Yusuf Başer. The visit to the Yozgat Museum started with speeches from the Ambassador, Governor, and Kerkenes Project Director followed by a short powerpoint presentation of archaeological assets in the province given by Hasan Şenyurt, the Museum Director. Following a tour of the museum, which includes the Kerkenes exhibition installed only last year, the party proceeded to Kerkenes itself where there was time to climb the Kale for the expansive view that it offers and to tour the Cappadocia Gate. At the Kerkenes Eco-Centre, where project activities include the promotion of solar energy, guests were shown an array of different solar cookers and driers. The Sorgun District Governor Ertuğrul Kılıç offered an excellent local lunch of *Testi Kebab*, a speciality of Yozgat, provided by the Sorgun Büyük Termal Oteli. We would like to thank all those who laboured to make this special day such a success, particularly the Sorgun *Jandarma* (Gendarmerie) and the hospitable people of Şahmuratlı Village.

ACKNOWLEDGEMENTS

We thank the Director General, Orhan Düzgün, and his staff at the General Directorate of Cultural Resources and Museums for their support. We would particularly like to thank Melik Ayaz and Serkan Atalay at the General Directorate for support and good advice. Thanks are also due to representative Şaban Kök, from Denizli Museum, for his helpfulness at all times. We extend our gratitude to the Director of the Yozgat Museum, Hasan Şenyurt, and museum staff who offer continuous help and encouragement. We are most grateful to the Governor of Yozgat, Amir Çiçek, the Yozgat Director of Culture and Tourism, Bahri Akbulut, the District Governor of Sorgun, Ertuğrul Kılıç, the Yozgat Mayor Yusuf Başer and Sorgun Mayor Ahmet Şimşek, who, with their staff, continue to be extremely supportive and provide every possible encouragement and help to the project.

Assistance from local organisations is most welcome and we wish to thank the Directors of the Yozgat Provincial Administration (*İl Özel İdaresi*), TEDAŞ, and Türk Telekom, and their staff for promptly attending any of the project's need. We are deeply indebted to the Village of Şahmuratlı and to the Headman, Turan Baştürk, as well as his predecessor, Osman Muratdağı, for extending traditional Anatolian hospitality. Mehmet Erciyas, the Kerkenes Guard, has gone beyond the call of duty to assume his responsibilities in guarding the site and taking care of the project's premises. Finally to all the team, the house staff and workers from the village of Şahmuratlı, our heartfelt thanks. Little would have been achieved without their dedication, enthusiasm and hard work.

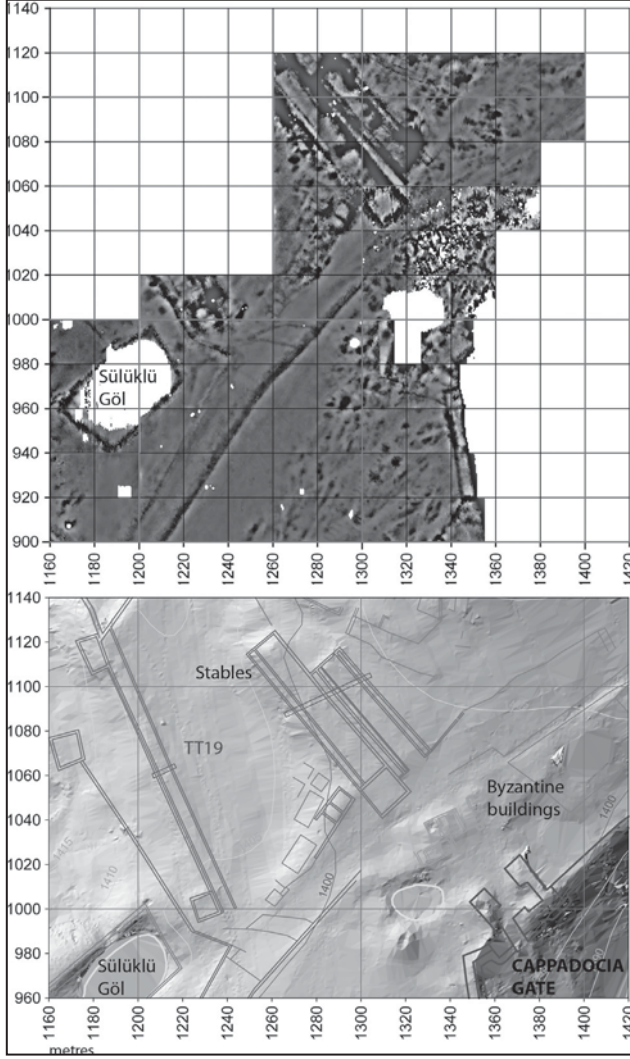
The Kerkenes project comes under the auspices of the British Institute at Ankara which provides facilities in Turkey and we thank the Director, Lutgarde Vandepuit, for her support. Unfortunately the Kerkenes Project no longer qualifies for funding from the BIAA but we are particularly thankful to the BIAA for providing the geophysical survey equipment. There is a formal agreement with the Oriental Institute of Chicago University, with Scott Branting as Co-Director of the project. The Kerkenes Project is based in office space provided by the good offices of the Rector at METU and ongoing collaboration involves the Faculty of Architecture, TAÇDAM, the METU Museum, the Graduate Program in Settlement Archaeology, the Graduate Program in Archaeometry and the Department of Geological Engineering.

Sponsors

The main sponsors in 2009 were the Oriental Institute of the University of Chicago, the Binks Trust Scotland and an anonymous donor. The US Ambassador's Fund for Cultural Preservation was awarded to the Kerkenes Project for restoration at the Cappadocia Gate which will continue in 2010. Additional funding was received from the Archeocommunity Foundation, the Bernard and Innes Burrows Memorial Award of the Anglo-Turkish Society, the Charlotte Bonham-Carter Charitable Trust and Toreador Turkey Ltd. A generous donation, in memory of the late James Hogarth CB FSA Scot., has been given for the production and printing of the Kerkenes News 2009. Contributions from Andante Travel and other visitors have been gratefully received. Research activities and work on publication of results which progress all year round at the Middle East Technical University are made possible by the generous donations, channelled through the METU Development Foundation, from Cimpor Yibitaş Yozgat Çimento, the Erdoğan Mustafa Akdağ Foundation and Yenigün. METU Computer Centre provides technical support and METU Press assists with publication. ESRI, İşlem GIS, Geoscan and John Haigh assist with software. Research and educational activities related to the Kerkenes Eco-Center were supported by funds from AKG Gazbeton, Archeocommunity Foundation, British Embassy, MESA and the UNDP-GEF Small Grant Program.



Resim 1: Kapadokya Kapısı'ndaki taş döşemeli geçit.
Fig. 1: The paved stone passage at the Cappadocia Gate

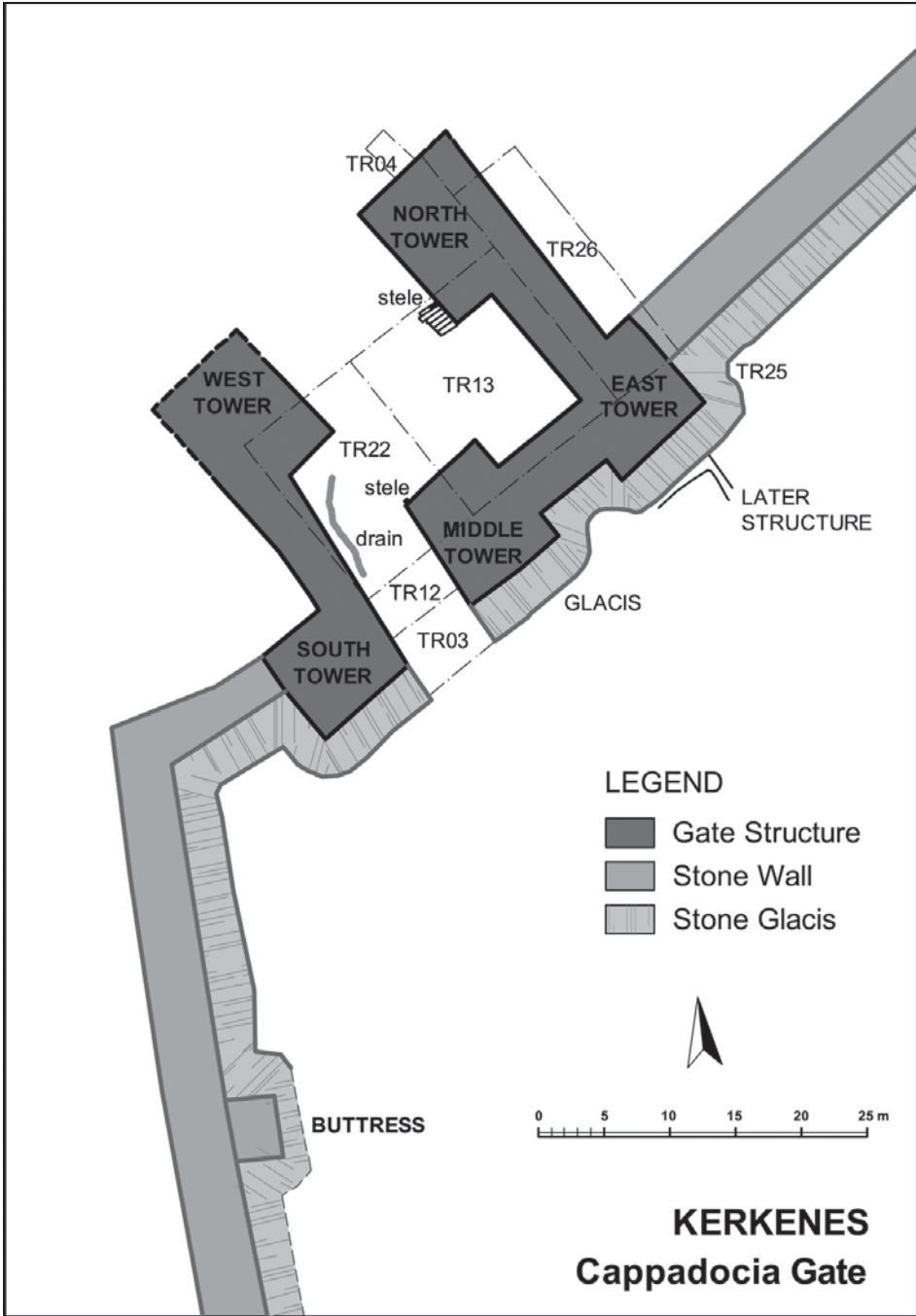


Resim 2: (a)Kapatokya Kapısı'nın yakınında bulunan ve at ahır olduğu düşünölen uzun yapıları gösteren direnç araştırması görüntöleri.

(b)Yüzeyde görölebilen kalıntılar üzerinden ve jeofizik yüzey araştırması sonuçları yorumlanarak çizilmiş farklı plan katmanlarından oluşın GPS haritası. TT19 test açması 1996 yılında yapıların bir yanından ötekine geçecek Resim:de açılmıştır.

Fig. 2: (a) Resistivity survey showing the long structures thought to be stables.

(b) GPS map of the terraces overlaid with plans of visible remains and interpretation of geophysical surveys. Test trench TT19 was dug across the structures in 1996.



Resim 3: Kapadokya Kapısı'ndaki açmaları, su kanalını ve steli gösteren plan.

Fig. 3: Plan of the Cappadocia Gate with trenches, drain and the stela.



Resim 4: Kapadokya Kapısı'nın sezon sonundaki durumu.
Fig. 4: The Cappadocia Gate at the end of the season.



Resim 5: Kapı Geçiti ve Avlusu'na devrilen taşların temizlik çalışması.
Fig. 5: Clearing collapse from the gate passage and court.



(a)

(b)

Resim 6: (a) Resim:siz olmasına rağmen stel, kakılmaya maruz kalmış ve üst kısmı aşınarak cilâlanmıştır.

(b)Taş kaplamanın içine yerleştirilmiş olduğundan kaplama taşlarıyla korunmuştur.

Fig. 6. (a) Although formless, the stele had been faced by pecking and the top worn to a polish. (09dpnc2328)

(b) Set into the pavement the stele was secured by packing stones. (09dpng2947)



(a)

(b)

Resim 7: (a) Yarı-ikonik stelin (ya da idolün) bulunduğu basamaklı anıt. Bir zamanlar çamur sıvayla kaplı olan basamaklar, tırmanma amacıyla çok dinsel tören içindi.
(b) Dijital ortamda canlandırılmış yarı-ikonik stel.

Fig. 7: (a) The stepped monument on which semi-ionic stele, or idol, stood. Steps, once covered with mud plaster, were for ritual rather than ascent. (09dpcp1705)
(b) The digitally reconstructed semi-ionic stele.



Resim 8: Kentten kaçmaya çalışırken yanmakta olan ahşap hatıllar yüzünden çöken geçit duvarlarının altında kalarak ölen bir kadına ait, yanmış ve dağılmış iskelet.
Fig. 8: Nuri Arslan and Yasemin Özarslan cleaning the burnt and crushed bones of a woman apparently killed while attempting to flee.

MYRA VE ANDRIAKE KAZILARI 2009: İLK YIL

Nevzat ÇEVİK*
S. BULUT
H. O. TIBİKOĞLU
B. ÖZDİLEK
Ç. A. AYGÜN

Bölgenin kazılmayı en çok hak eden en önemli yerleşimlerinden biri olduğu hâlde Myra kazıları ancak 2009 yılında başlayabilmiştir¹. Daha önce Likya’da kazı alan bilimciler sanırım kentin büyük çoğunlukla Myros’un taşıdığı alüvyonların 5-6 m. altında kalmış olmasından ürkmüşlerdir. Oysa, bir tür “Pompeii”yi çağrıştıran bu “örtü” aslında tam anlamıyla bir “arkeolojik bilgi rezervuarı” anlamına gelmektedir². Üstelik bu “rezervuar” Klâsik, Hellenistik, Roma ve Bizans’ı kapsayan yaklaşık 1500 yıllık süreç boyunca metropol kimliğinde yaşamını sürdürmüş önemli bir Likya kentinden kalmadır. Yüzeydeki kalıntılar geçmiş zamanın bu görünmeyen görkeminden parçalar göstermektedir. Myra kenti, gelişimini ve zenginliğini borçlu olduğu uluslararası ticaret limanı Andriake’yle ve tapınak merkezi Sura’yla ele alınarak ana kent organik bağlantılı öğelerinden koparılmamıştır. Böylece Myra, tapınak mahallesi Sura ve liman mahallesi Andriake ile birlikte bir öykü-veri bütünlüğü içerisinde detaylıca incelenmeye ve kazılmaya başlanmıştır.

Akdeniz Bölgesi’nin ticaret merkezi olan limanı, kehanet merkezi olan Apollon Tapınağı, Roma Dönemi metropolünü özetleyen benzersiz tiyatrosu, Myra’nın dünyaca ünlü simgesi olan Klâsik Dönem kaya mezarları ve St. Nikolaos’u ve daha pek çok özel yanıyla kazılmadan bile bölge arkeolojisine/Likya bilimine büyük katkılar vermiştir. Yüzeyde görünenlerin bile akıl almaz zenginliği, en az 2-3 km. çapında ve

* Prof. Dr. Nevzat ÇEVİK, Akdeniz Üniversitesi, FEF Arkeoloji Bölümü, Kampus-Antalya/TÜRKİYE

¹ Myra-Andriake Kazıları’nın başlangıcı, izni, “ilk kazması” ve destekleri için Kültür ve Turizm Bakanımız Sayın Ertuğrul Günay’a; Myra-Andriake kazılarını destekleyerek daha ilk yılından büyük boyutlu bir projeye dönüşmesini sağlayan Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Akdeniz Üniversitesi, Demre Belediyesi Başkanı Süleyman Topçu, Demre Kaymakamı Murat Sefa Demiryürek, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Antalya Koruma Kurulu, Antalya Rölöve Müdürlüğü, Demre Özel İdare Müdürlüğü ve doğrudan destek veren Zühtü Bayraktaroglu, Yusuf Kolak, Yusuf Kolcu, Mehmet Bayraktaroglu, Ahmet Matar, Şeref Gezer ve Salih Kaplan başta olmak üzere yöre halkı ile ekip üyelerimiz Ç. Yağar, H. Dere, S. Yıldırım, T. Kimyonak ve E. Özkan ile tüm öğrenci ve işçilerimize bilim, kültür ve turizm minnet borçlu olacaktır.

² Kent üzerine kapsamlı öngörüler için bak. N.Çevik, “Myra. The Sunken Metropolis of St. Nicolas”, *Current World Archaeology* Vol. 41, 2010, 18-25; N.Çevik, Myra ve Andriake Kazıları Başlarken: Kent Üzerine Ön-Düşünceler”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 134, Nisan-Mayıs 2010. İlk rapor için bak. N.Çevik-S.Bulut-O. Tıbikoğlu-B.Özdilek, “The First Season in Myra and Andriake Excavations: 2009”, *ANMED* 8, 2010; N. Çevik-I.P.Pedarras, Fortifications et Systeme Defensif de Myra: Recherches de 2009”, *Anatolia Antiqua* XVIII (2010), p. 243-275.

5-6 m. yüksekliğe ulaşan derin alüvyon altında gizlenen kentin asıl büyük kısmının neler kazandıracağını düşünmek bile büyük heyecan vermektedir. 2009 yılında henüz başlayan kazılar ilerledikçe, bilimsel sürprizler yaşanması ve Likya'nın karanlıkta kalmış kısımlarının daha çok aydınlanması umulmaktadır. Myra kazıları gelecekte arkeolojideki bölgesel karanlık noktaları çözmeye güçlü bir aday olduğunu daha ilk yıldan göstermeye başlamıştır.

Myra ve çevresinde 2009 yılında kapsamlı bir araştırma-kazı programı devreye girmiştir. Kazıların ilk yılında 1 *workshop*, 1 panel, 1 sempozyum³, 2 sergi ve 2 klâsik konser kazı başkanlığı tarafından düzenlenmiştir. Bu yolla da daha başlangıçta halkı ve yetkilileri tam bilgilendirmek ve onların arkeolojik ve kültürel çabalarımızda bilimin ve korumanın içinde, yanımızda olmalarını sağlamak amaçlanmıştır.

9 bilim üyesi, 8 arkeolog, 17 öğrenci-işçi, 32 işçi olmak üzere 66 kişiyle toplam 82 gün çalışılmıştır. 2009 kazıları ve araştırmaları Myra ve Andriake yerleşimleri ile çevrelerinde gerçekleştirilmiştir: Myra'da Kaya Nekropolü ve Nymphaion; Andriake'de Granarium, Plakoma, Liman Tesisleri, Sinagog ve Bizans Murex İşliği kazıları yanında epigrafik araştırmalar, Akropol odaklı Myra savunma sistemi araştırması, jeofizik araştırması ve sualtı araştırması gerçekleştirilmiştir. Bel Ören, Muskar, Karabel, Beymelek gibi çok yakın yerleşimlerde araştırmalar ve Sura, Simena, Theimiussa gibi Myra'ya bağlı çok yakın yerleşimlerde de incelemeler yapılmıştır.

MYRA KAZILARI

Kaya Nekropolü (Resim: 1)

Myra'nın benzersiz kaya mezarlığının, tiyatronun batı yanında kalan "deniz nekropolü" bölümünde, bugün en dipte konumlanan ve yarıya yakını dolu olan kaya mezarlarının önünde bir açma yapılmıştır. Amaç, kaya mezarlığını orijinal yapısıyla en dibine kadar görmek, bu kesimdeki dolgunun miktarını ve karakterini anlamak ve olası mezar varlığını saptamaktır. 25x5 m. ölçülerinde ve 4m. derinliğindeki açmada 3.7 m. derinliğe kadar tamamen alüvyon dolgu olduğu görülmüştür. Kalın alüvyon katmanlar arasında iki ince denizsel (ince kumlu) katman olduğu görülmüştür. En dipte kültür toprağı başlamış ve ilk kez seramik parçaları belirmiştir. Kültür toprağı başlangıcında 1 adet Bizans (7. yy.) sikkesi gelmesiyle kültür katmanının en üst tarihine ilişkin veri oluşmuştur. Alüvyon altı kültür katmanları yapısallığı ve içeriğinin belirlenmesi 2010 sezonuna kalmıştır.

1-3 numaralarla doğudan batıya doğru numaraladığımız kaya mezarlarının içlerindeki 1/3 oranındaki tüm dolgu boşaltılmıştır. Mezar içi dolguları dışarıdaki alüvyon karakterindedir. Mezar *klinesi* üzerinde ortaya çıkan kabartma büyük bir sürpriz

³ Demre'yle/Myra'yla ilgili her alandan toplam 32 bildirinin sunulduğu bu sempozyum 2010 yılı sonunda basılmış olmak üzere kapsamlı bir kitap olarak yayına hazırlanmaktadır: N. Çevik (Ed), Myra / Demre. Arkeoloji, Bizans, Tarih, Doğa, Tarım ve Turizm. 2010.

olmuştur. Geç Roma Döneminde yapıldığı işçiliğinden ve stilinden anlaşılan kabartma bir maymun başıdır. Bilindiği gibi bırakın bölgeyi tüm Türkiye’de maymun yaşamadığı gibi bölgede kabartma olarak da benzeri bilinmemektedir. Olasılıkla Geç Roma Döneminde tiyatrodaki vahşi hayvan gösterileri için Afrika’dan getirilen vahşi hayvanlardan –gösteri hayvanlarından- birinin varlığına dayalı bir nedeni olmalıdır.

“Nymphaion/Termal” (Resim: 2)

2009 sezonu ile birlikte kazılmaya başlanan yapı Sura-Andriake-Myra yolları kavşağında bulunmaktadır. Bugünkü Demre sanayi bölgesinin batı sınırında bulunmaktadır. Burası bugün de Andriake –Çayağzı/Kokarçay-, Demre ve Kaş yolları kavşağıdır. Sırtını kaya tepenin yamacına dayayan yapı tam güneye –kavşağa- bakmaktadır. Tamamen kesme taşlarla örülen yapı arka-alt kesimlerde ve zeminde ana kayaya oyulmuştur. Bugün özellikle batı kesimde kemerlerin üstüne kadar sağlam korunmuştur. Tüm yapı, 2 m. ile 1,5 m. arasında yükseklikte alüvyon –mil- kaplanmıştır. Ve yapının farklı yerlerinden dışarıya çıkan kaynak suları nedeniyle 1m. zemin suyu içinde bulunmaktadır. Kazılar sonrasında açılan alanlarda zemine kadar inilmiş ve dolgunun büyük bir kısmının en fazla 50-60 yıllık olduğunu anlaşılmıştır.

Yıllardır bataklık ve bitkiler içinde duran yapı doğusundan ve arkasından kazılmaya başlanmıştır. Devamlı olarak sular dışı arkadaki kanala pompalanmış ve kazarak yapının önüne doğru ilerlenmiştir. 2009 sezonunda yaklaşık 1.5-2 m. yüksekliğindeki alüvyon dolgu yapının doğu tarafında 5 m. genişliğindeki bir koridor boyunca, ana kayadan düzeltilmiş zemine kadar alınmıştır. Yapının doğu uzantısında arka kesimdeki düzeltilmiş ana kaya boyunca 40 m. ve yapının doğu duvarı boyunca K-G yönünde aynı genişlikte 25 m. uzunluğunda bir alan açılarak yapının doğu kesimindeki uzantıları, büyük oranda tespit edilmiştir. Sonraki aşamada yapının içine girilmiş ve arkadan başlayarak aynı yükseklikteki salt alüvyondan oluşan balçık dolgu alınmış ve yapı içinin $\frac{3}{4}$ ’lük miktarının kazısı tamamlanmıştır. 2010 sezonunda ana kanal ile yapı arasında bir set oluşturup tüm yapı ve çevresindeki sular tek noktadan tahliye edilerek tüm yapı kazılabilir hâle getirilecektir.

KB-GD yönünde konumlanmış 10.55x13.20 m. ölçülerindeki ana/merkezi mekân GD yönünde bulunan 6.45m. genişliğindeki apsisle sonlanmaktadır. Mekânın arka kesiminde ana kayaya oyulu 0.90 m. genişliğinde bir seki bulunmaktadır. Ana mekânın arka duvarlarının çoğu kesimi ve tüm zemin ana kayaya oyulmuştur. Mekânın doğu ve batı duvarları yan birimlerle bağlantıları sağlayan açıklıkların dizildiği duvarlardır. Kapı ve kemer açıklıklarının üstlerinde 1.82x0.80 m. ölçülerinde kemer bitimli eşit aralıklı ve aynı ölçülerde nişler dizilidir. Duvarın güney yanında dizili 3 adet nişin yanında 4.5 m. genişlikte anıtsal bir kemer üst yapıyı biçimlendirir. Kemerin kuzey yanında da bir adet niş bulunur. Bu durum karşı duvarda da tekrarlanır. Zeminden kemer üstüne kadarki

yükseklik 8.35 m.dir. Mekânın doğusunda iki kapıyla girilen küçük yan mekânlar vardır. Bunların sadece ana kayaya oyulu alt kesimleri ve zeminleri korunmuştur. Doğuya doğru ilerleyen ana kayaya oyulu duvarın sadece 2.80 m.lik kısmı görülmektedir. Güneyde kalan kapı çift kanatlıdır ve duvarın güney içine giren kilit direklerinin yuvaları bulunmaktadır. Kuzey yanındaki diğer kapı ise tek kanatlıdır. En kuzeyde kalan kemerli geçenek ise doğu taraftaki havuza açılmaktadır. 1.47 m. yarıçapındaki havuz ana kayaya oyuludur. Ana mekânın doğusunda kalan kesimde yapılan, 280 m. eninde ve duvarlar boyunca ilerleyen açmalarda bu kesimin de ana kayaya oyulu olduğu görülmüştür. Arka duvarın özellikle ana kayadan oyulu bölümlerin korunduğu alt kesimde izlenen duvar 10.20 m. doğuya doğru ilerlemektedir. Duvar boyunca 0.90 m. eninde, ana kayaya oyulu bir seki bulunmaktadır. Bu duvar içerisinde 1.90 m. eninde yarım yuvarlak bir *aedicula* kayaya oyulmuştur. *Aediculanın* zemini çevresince bir kanal açılmıştır.

Ana mekânın batı kesiminde, yapının termal fonksiyonlarına hizmet edebilecek küçük bir birim vardır. Bu birim hamamın batıdaki son organik birimidir. Buradan 2.40 m. batıda sarnıç yer alır. Bugün Osmanlı üst yapısıyla izlenen sağlam korunmuş sarnıcın alt kesimi tamamen ana kayaya oyuludur. Sarnıcın ana kayaya oyulu alt yarısı *nymphaion*la çağdaş ve ona ait bir rezervuar olmalıdır. Sarnıç 4.80x8.70 m. ölçülerindedir.

Yapının arkasındaki kayalık boyunca da Myra-Andriake hattı, çoğunlukla su kanalı ana kayaya oyulu olarak ilerlemektedir. Bu kanalın yapı boyunca uzayan 42 m.lik bölümü kazılarak temizlenmiştir. Sıvalarıyla korunan kanalın içinde çok yoğun seramik ortaya çıkarılmıştır. Kanal hemen doğu vadideki akuaduktan gelen ve asıl Myros vadisinden Myra'ya da taşınan suyu taşımaktadır. Ana kayaya açılı bu kanal Andriake'de nekropol boyunca izlenen kente su taşıyan kanalla bağlanmaktadır.

ANDRAKE KAZILARI

Myra metropolisinin bin yıllar boyu önemini sağlayan liman, öncelikli proje alanı olarak belirlenmiştir. Andriake kazıları limanın işlevsel asal unsuru olan ve yerleşimin odağını oluşturan *granarium*dan başlamış ve çevresindeki doğrudan ilişkili Plakoma ile Liman Tesisleri'nde devam etmiştir.

Granarium (Resim: 3)

Akdeniz limanlarının en önemlileri arasında bulunan yapı Andriake limanının en önemli sembolik yapısıdır. Akdeniz'in de en büyük *granarium*udur. İ.S. 129-130 yılında Hadrianus Döneminde yapılmış olan *granarium* 2307m²'yi bulan ölçüleriyle ve çatısına kadar ayakta kalmış korunmuşluğuyla çok özel bir yapıdır. Bu yapıyla ilgili olarak yapılan proje kazı, restorasyon ve müzeleştirme aşamalarını kapsamaktadır.

Limanın güney yakasında merkezî konumda inşa edilen yapı yaklaşık D-B doğrultusunda uzanmakta ve limana bakmaktadır. 64.24 m. uzunluğunda ve 38.65 m. genişliğindedir. Batı sondaki iki bölüm, arka kesimde (No.7, 8) 6.04 m. daha kısadır. Toplam 2307 m² alana oturan *granarium*un kapalı bölümlerinin iç hacim toplamı 2081 m²'dir. 8 bölümün batı sondaki ikisi dışında çok yaklaşık benzer ölçüler söz konusudur. Her birinin iç alanları 230,5m²'dir. *granarium* duvar yükseklikleri 6.40m. dir. Duvar kalınlıkları ise çok yaklaşık ortalama 0.85 m.dir. *granarium*un 8 bölümüne de birbirinden bağımsız cepheden açılmış kapılardan girilmektedir. Odalar arasında içerden kapılarla odalar arası ilişki kurulmuştur. Doğu ve batı başta yer alan birer ofisten doğudaki 3.73x3.59 m; batıdaki ise 3.72x3.53 m. ölçülerindedir. Bu birimler birer kemer açıklığıyla birbirine yönelik olarak ön alana bakmaktadır. Bunlar *granarium* mal giriş çıkış işlemlerinin yapıldığı ve korunduğu ofisler olmalıdır.

Yapının tüm cephesi boyunca arşitrav üzerinde büyük harflerle “HORREA IMP. CAESARIS DIVI TRAIANI PARTHICI F. DIVI NERVAE NEPOTIS TRAIANI HADRIANI AUGUSTI COS. III.” yazıtı bulunmaktadır (*CIL* 3, no. 6738 = *ILS*, no. 5908).

Yapı cephesinin ortasında 5. No.lu bölümün kapı üstünde İmparator Hadrianus ve karısı Sabina'nın portreleri yan yana bulunmaktadır. Aynı kesimde duvar bloklarından biri de uzunca bir yazıtı ayrılmıştır. Bu kesim aynı zamanda ilk büyük yazıt plâkasının asıldığı bölümdür. Dördüncü kapının sol tarafında, İ.S. 388-392'ye tarihlenen Myra ve Arneai kentlerindeki “ölçüler”in nasıl yapılacağına ilişkin bir kararname bulunmaktadır (G. Manganaro, “Due Note Tardoantiche”, *ZPE* 94 [1992] 283–294). Buradaki yazıt Flavius Eutolmius Tatianus'un valiliğinde yazdırılmıştır. 7. Bölüm cephesinde ise bir blok üzerinde *granarium* sorumlusu “Herakleon gördüğü rüya üzerine bunu adadı.” yazmaktadır. Adadığı kabartmada İsis-Serapis ve Pluton ile griphon bulunmaktadır. Herakleon tarafından İsis'e adanmış bir adaktır.

*Granarium*un iki yanından yükselmeye başlayan alınlık birleşmeden dik duvarla son bulmaktadır. Arada kalan düzlükten ise arkadan kırılan çatıyla kaplanmaktadır. Özetle *granarium*u uzunlamasına boydan geçen bir kırma çatı iki başta ters tarafa eğimli çatılarla birleşmektedir. Önyüz üst yapısındaki oyukların bulunduğu kesim bu konstrüksiyonu açıklamaktadır.

Granarium önünde doğu ofisten başlayan portiğe ait izler görülmektedir. *Granarium*un plâkomaya bakan doğu dar yüzünün kuzey kesiminde pek çok yuvanın varlığı gözlemlenmektedir. Bunların küçük boyutlu bir kısmı yapıyla çağdaş bir plâka tutturma işlevi yüklenmiş olmalıdır. Daha sonradan açılmış olan büyük boyutlu yuvalar ise *granarium* duvarına bitişik yapılmış 6. yy. işliğinin ön avlusunun çatı konstrüksiyonunu taşıdığı anlaşılmaktadır. Duvarın ortasındaki kilit yuvaları da geç dönem yapısının ana girişine yönelik oyulmuştur.

Oda zeminleri genellikle ana kayaya kadar tahribat görmüştür. En sağlam zeminin bulunduğu 1. odadan gözlemlenen verilere göre, çok düzeltilmeden sadece fazla çıkıntıları kesilen ana kaya zemin üzerine dolgu yapılmış, kireç harcıyla döşeme tabanı oluşturulmuş ve tuğla levhalarla kaplanmıştır. Yüzyılların kullanımı sonucu bu zeminin defalarca elden geçirildiği anlaşılmaktadır. Andriake'ye özgü denilebilecek bir yapı malzemesi olarak ilk kez burada “*murex* harcı”ndan bahsetmek gereklidir. Yüksek miktarda boya maddesi üretimi sonucu ortaya çıkan kırık *murex* kabukları iyi-sağlam tutucu bir harç malzemesi olarak kullanılmıştır.

Liman Agorası / Plakoma (Resim: 4)

Andriake limanının en hareketli bölümüdür. Antik liman Akdeniz'in ticaret merkezidir. Asıl alış veriş trafiğinin yaşandığı bu alan *granariumun* hemen doğu bitişiğinde tüm cephesiyle limana bakmaktadır. Güney tarafı açık olan geniş bir “U” biçiminde planıyla toplam 52.40x32.74 m. alana oturmaktadır. “U” formundaki agora kollarının içinde farklı ölçülerde dükkânlar-işlikler bulunmaktadır. Yerdeki konsol bloklarından bunların olasılıkla iki katlı oldukları anlaşılmaktadır. Ön kesimi (K) çoğunlukla kalmış yapı taşlarıyla izlenebilen yapının özellikle batı kolu sadece kuzey kesimden görülebilmektedir. Bunun nedeni geç dönem *murex* üretim artıklarının yığılıdır. Agora kuzey –liman- cephesinin yaklaşık ortasından bir kapıyla ve sütunlu *propylonla* liman caddesine inmektedir. Bu kapı lentosuna kadar ayakta korunmuştur. *Granariumun* doğu yan duvarı ile agoranın batı yan duvarı arasında bir geçit bırakılmıştır. Ön kesimde 16.12 m. genişlikle başlayan geçit arkaya doğru gittikçe daralmaktadır. Agoranın güneyi ve güneydoğu kesimi yapısız düzlük alanlar olarak bırakılmıştır. Bu büyük alan karadan gelen yük kervanlarındaki hayvanların konaklama alanı olarak kullanılıyor olmalıydı. Bu alanda hiçbir mimarî kalıntı olmaması ve plakoma ve depolarla çok iyi organik ulaşım bağları olması bunu güçlendirmektedir. *Granarium* ve plakoma ile çevresindeki düzenlemeler aynı yapı programı içerisinde ve aynı zamanda inşa edilmiştir. Plakoma ve *granariumun* taş işçiliğindeki benzerlik bunu doğrulamaktadır. 2009 sezonunda tüm agoranın bitki ve kısmen moloz temizliği yapılmış ve büyük taş plâkalarla kaplı sarnıcın üstü ve içi kazılmıştır (Resim:5).

Andriake limanındaki önemli ticaret mallarının içinde yer alan ve Andriake'de üretilen boya maddesine ilişkin çok büyük miktarda *murex* kabuğu kırıklarının kalıntısı gözlemlenmiştir. 1gr. boya maddesi elde edilmesi için 8.000 deniz kabuğunun demirle dövülerek işlenmek zorunda olması kabuk kırıkları yığılılarının çokluğunu doğallaştırmaktadır. Alanda ele geçirilen seramiklerin büyük çoğunlukla amphora parçalarından oluşması ticaretin yoğunluğuyla ilgilidir. Sarnıcın ölçüleri 23.62x12.09 m.dir. Yüksekliği ise 7 m.den fazladır. Dikdörtgen planlı sarnıç 2 sırada 8'erden toplam

16 kemerle taşınmaktadır. Bugün tamamı sağlam korunmuştur. Kemer açıklıkları yaklaşık 5m.dir. Kemer araları da 2.10 m.dir. Çoğunlukla ana kayaya oturan güney uzun duvarın kemer ayakları ana kaya formasyonu nedeniyle tam düz bir hat izlemez.

Sarnıç üst örtüsü toplam 117 iri, dikdörtgen blokla örtülmüştür. Plakoma adını veren de bu taş-plâka örtüdür. Batı kesimdeki orijinal basamaklardan sadece 3 adeti korunmuştur. Doğudan 3. sıranın ortasında kare bir su alım ağızı bulunmaktadır. Bunun hemen güneyinde plâkalar üzerinde yarım yuvarlak bir iz bulunmaktadır. Burada olasılıkla ya bir eksedra ya da bir başka anıt yerleştirilmiş olmalıdır. Plâkaların üstü anıtsal bir agora merkezi olarak düzenlenmiştir. Agora orijinal zemininden 1 plâka boyu yüksekte yer alan plakoma örtüsü olasılıkla agoradaki insanların oturmaları için düzenlenmiştir.

Plakomanın batı dar yanı boyunca iki kademeli bir açma yapılmıştır. Bu açmanın güney sonunda *murex* kabukları tepesi içine de girilmiş ve 1m.ye yakın yükseklikte *murex* kabukları katmanı ortaya çıkarılmıştır. Bu yığıntı İS 6. yy sonrası *murex* işliği artıklarından oluşmuştur. Açılan açmada agora orijinal zeminine inilmiş ve sıkıştırılmış toprak olduğu belirlenmiştir.

Liman Tesisleri (Resim: 6)

Andriake limanın güney tarafında yamaçla liman caddesi arasındaki az eğimli alan boyunca sahil şeridinin tamamında yapılar sıralanmaktadır. *Granarium*la kıyı arasındaki yaklaşık 10 m.lik yükseklik farkının yansıdığı yapılaşma alanındaki yoğun molozun bir tarafının su olması nedeniyle yaşattığı yokuş yukarı taşıma zorluğu nedeniyle bu alandaki çalışma insan gücünün yettiği bir düzeye kadar indirilebilmiştir. Yaklaşık 50x30 m. ölçülerinde bir alandaki yapılar planları anlaşılabilir kadar ortaya çıkarılmıştır. Bu alan batıya doğru benzer yapılara, doğruya doğru da plakoma ile liman caddesi arasındaki benzer fonksiyonlu yapılara bağlanmaktadır. Liman caddesi kıyının doğal formu boyunca ilerlemektedir. Bazı alanlarda liman caddesi içeriye doğru alansal bir girinti yapmaktadır.

*Granarium*un doğu başlangıcı ile kıyı arasında bulunan ilk yapılar 4 bağımsız birimin yan yana sıralanmasından oluşur. 4 kapının açıldığı bu cephenin toplam uzunluğu 21.70 m.dir. Tonoz örtülü bu birimlerin arkalarında yarım tonozla örtülü dar geçitler bırakılmıştır. Arkalarında da tonozlu daha küçük birimler –belki depo- bulunmaktadır. Dükkânlar 3.70 m. genişliğinde bir sokağa açılmaktadır. Bu sokağın limana doğru olan kuzey tarafında yine bazı birimler bulunmaktadır. Tam belli olmasa da karşı sıranın simetrisinin olduğu anlaşılmaktadır. Meydanın güney tarafında limandan gelenleri karşılayan 2 anıta ilişkin podyumların kalıntıları bulunmaktadır. Podyumlara ait pek çok mimarî blok yerlere dökülmüştür. Bunlar arasında Agrippa, Germanikus ve Gaius adları geçen 9 yazıt parçası bulunmuştur. Anlaşılan bu alan, heykellerle donatılmış nitelikli

liman meydanlarından biridir. Liman boyunca olduğu gibi burada da yapı aralarında limanla *granarium* arasındaki yokuşu çıkan basamaklı sokaklar bulunmaktadır. Daha sonra inşa edilen veya revize edilerek elde edilen Bizans Dönemi yapıları Roma Dönemi planlamasını kısmen kapatmış, değiştirmiştir. Andriake limanının erken yapılması bu kesimlerde beklenmektedir.

Sinagog (Resim:7)

2009 sezonu çalışmalarında kazıları tamamlanan “Apsisli Yapı”nın bir sinagog (Musevî tapınağı) olduğu anlaşılmıştır⁴. Yapı, Horrea Hadriani'nin batı köşesi önünde, limana (kuzeye) bakar biçimde konumlandırılmıştır. 3.90 m. çapındaki apsisin bulunduğu ana odanın ölçüleri 7.25x5.08 m.dir. 2 girişten biri kuzeyden diğeri de batıdandır. Yapının batı bağlantısında bir oda daha bulunmaktadır. Oda zeminleri kısmen tuğla kaplıdır. Sadece ana odanın *templon* kısmı kireç taşı plâkalarla döşelidir. Bu plâkalar da kırık ve dağınık hâldedir. Yapının ana odasında iki sütun, iki sütun altlığı, 2 korkuluk payesi, mimarî bezemeli ve soffitli arşitrav parçaları ve 1’i düz 4’ü figürlü olan 5 plâkaya ait parçalar ele geçirilmiştir. Ele geçirilen mimarî elemanlar tamamlandığında, apsisin önünde iki sütunla oluşturulmuş bir *aedicula* ve sütunlar üzerinde de yan yana kandillerden oluşan menorah frizi bulunmaktadır: Ortadaki kandilden iki taraflı alev çıkarken iki yandaki üçer kandile tek taraflı alev çıkmaktadır. Bu parça benzersizdir. Menorah plâkalarını taşıyan işlemeli mermer payeler de oda içinde ele geçirilmiştir. Payelerin üstünde bulunan yarım yuvarlak zıvanaya oturan küresel paye tepeliklerinden de parçalar ele geçirilmiştir.

Apsisten, yapının zemininde düşmüş ve kırılmış hâlde bulunan mermer levhalar üzerinde Musevî dininin bildik sembolleri bulunmaktadır (Resim:8). Menorah plâkalarından biri tam, biri yarıdır. Diğer iki plâkadan da birkaç küçük parça ele geçirilmiştir. Tamamen sağlam olan biri 87x44 m. ölçülerinde, birinci sınıf içişlikli profilli bir mermer levhadır. Ortasında 7 kollu Musevî şamdani (menorah), sağ yanında şofar ve sol yanında da lulav işlenmiştir. Üstündeki silmede de 3 satırlık yazıt vardır. Yazıtın sol yanında alttaki panodaki öğelerin (Menorah-Şofar-Lulav) stilize edilmiş küçük bir sembolik örneği bulunmaktadır. Yazıtta, plâkayı adayan kişilerin isimleri geçmektedir: Makedonius, Prokles, Romanus ve Roma. Bulunan 3 ayrı yazıttan 2’sinde “İsrael” kelimesi geçmektedir. “Amen” ve “Şalom” gibi diğer dinsel ifadelerle de yazıt sonlandırılmıştır. Ele geçirilen üç yazıttan ikisi menorah plâkaları üzerinde, biri de zeminde tuğla döşeme arasında kullanılmış bir levha üzerindedir. Ele geçirilen 3 yazıt genelde bilinen Eski Musevî adak yazıtlarıyla benzeşmektedir.

⁴ Sinagog ve buluntuları hakkında kapsamlı bilgi için bak. N. Çevik, “The Ancient Synagogue Uncovered at Andriake, Port of Myra – the First in the Mediterranean Region of Anatolia”, Bulletin of Judaeo-Greek Studies 2010; N. Çevik, “Likya’nın İlk Musevî Tapınağı”, Aktüel Arkeoloji 13, Ocak 2010, 44-45; N. Çevik, “Denize sıfır sinagog”, NTV Tarih Dergisi 2009; N. Çevik-Ö.Çömezoglu-H.Öztürk-İ.Türkoğlu, “A Unique Discovery in Lycia: The Ancient Synagogue at Andriake, Port of Myra”, Adalya XIII, 2010, 36-65.

Henüz bilimsel araştırmalar sonlandırılmamış olsa da, yapı ve mimarî bezemeler olasılıkla İ.S. 4.-5. yy.lara ait olduğunu göstermektedir.

Keşfin Önemi

1. Likya bölgesinde ilk kez Yahudi varlığına ilişkin mimarî ve ikonografik kanıtlar ele geçirilmiştir: Likya kültür katmanlarına bir yenisi daha eklenmiştir.

2.Bu kanıtlar hem yazıtlar hem mimarî dekorasyon ve ikonografik öğelerde hem de mimarîde söz konusudur: Yani ilk kez hem tapınak hem de kabartmalı ve yazıtlı levhalar bulunmuştur.

3.Andriake'deki arkeolojik ve epigrafik bulgular Anadolu'da Doğu Roma (Bizans) Dönemi dinsel/sosyal yapılanmasındaki Yahudi cemaatinin yerinin ve erken varlığının anlaşılması üzerine önemli bir keşiftir.

4.Andriake limanında keşfedilen sinagog Ostia ve Selanik gibi sahil sinagogudur. Hem limandaki küçük Yahudi topluluğuna hem de ve özellikle limana ticaret için gelen Musevîler'in kullanmasına yönelik yapılmıştır.

5.Yahudi varlığının antik ticaret merkezi olan Andriake limanında keşfedilmiş olması tüccar karakterli Yahudi halkı için tesadüf de değildir.

6.Menorah plâkalarındaki kabartmalar Anadolu'daki erken Musevî sanatının niteliğinin anlaşılması açısından da büyük önem taşımaktadır.

7. "İsrail yerine" ifadesi, Anadolu'da Eski Yunanca ifadelerde çok nadir görünen bir cümledir. Sosyal anlatımları zenginleştirme konusunda önemli bir değinidir.

8.Andriake kazılarında keşfedilen bu bulgulardan sonra birçok kazı, depolarındaki bulgularını gözden geçirmek zorundadır. Ve anlaşılan Andriake'de ve bölgede yeni Yahudi izleri gelmeye devam edecektir.

Kültür ve Turizm Bakanlığının desteğiyle, sinagog ve bulgularının konsolidasyon ve konservasyon çalışmaları da tamamlanmıştır.

Bizans Dönemi İşliği

*Granarium*un doğu yanında, agora duvarıyla bitişik inşa edilmiş şimdilik İ.S. 6. yy.a tarihlediğimiz bir yapı grubunda bitki temizliği ve yüzey molozları temizliği yapılmıştır. Burada amaç, yapının kimliğini anlamak yanında *granarium*un bu yanını –agorayla *granarium* arasındaki alanı- temizlemek ve *granarium* ile agorayı görünür hâle getirerek çevre dokusunun görsel olarak anlaşılmasını sağlamaktır. Roma Döneminde 16 m.yi aşan bir koridor olarak *granarium* ve agora arasındaki hareketli trafiği sağlayan bu ara yol Bizans Döneminde yapılaşmıştır. Yapının güneydoğusunda yaklaşık 30 m. çapında alçak bir tepecik oluşmuştur. Tepeciğin çoğunluk dolgusu *murex* kabukları kırıklarıdır. Agoranın güneybatısına denk gelen alanın *murex* artıklarının atılması için kullanılmış

olması, işliğin faaliyette olduğu dönemde agoranın en azından bu kesiminin işlevini yitirmiş olduğunu göstermektedir. Bu durum *murex* atıkları tepesi ve işlik kompleksinin en az İ.S. 6. yy.dan sonra oluştuğunu göstermektedir.

SİKKELER

Myra ve Anriake kazılarında bu yıl toplam 544 adet sikke ele geçirilmiştir. Bunlardan salt 1 adeti Myra’da diğerleri Andriake’de bulunmuştur. Sikkelerin 217 adeti etütlük olarak ayrılmış ve bunlardan 170 adetinin kataloğu yapılmıştır. 296 adet sikke ise tanımlanamayacak durumdadır. Envanterlik niteliğe sahip 31 adet sikke ise müzeye teslim edilmiştir. Sikkelerin 4 adeti gümüş diğerleri ise bronzdur. Kataloğu yapılan sikkelerden en erken tarihli olanlar, Hellenistik Birlik Dönemine aittir ve bu sikkelerden 14 adet ele geçirilmiştir. Okunabilenler içerisinde en geç tarihe sahip sikke ise Focas Dönemine (İ.S. 602-610) aittir.

Myra’da nekropol kazılarında ele geçirilen en geç sikke bronz olup kesin tanımlaması yapılamasa da, bunların İ.S. 6-7.yy.lara ait olduğunu söylemek olasıdır. Sikke, alüvyon altındaki kültür katmanının en üstünde ele geçirilen ilk veri olması açısından önemlidir.

Andriake kazılarında ele geçirilen sikkelerden tanımlanamayanlar da dikkate alındığında, yoğunluğun İ.S. 4. ve 5. yy.lara ait oldukları görülür. Kesin olarak tanımlanabilen 25 adet sikke Arcadius’a (İ.S. 395-401), 18 adeti ise Constantinus II’ye (İ.S. 337-361) aittir. Henüz kataloğu yapılmayan sikkeler de değerlendirildiğinde, İ.S.2.-3.- yy.larda altın çağını yaşayan *granariumun* orijinal yapım evresi sonrasındaki en yoğun trafiğini İ.S. 4.ve 5.yy. larda yaşadığını söylemek olasıdır. *Granariumun* içinde ve çevresinde ele geçirilen Hellenistik Birlik sikkeleri, Andriake’nin bu dönemdeki varlığını kesin olarak gösteren ilk kazı buluntuları olması açısından önemlidir. Andriake’nin bir liman kenti olması ve ticaretin yoğunluğu nedeniyle ele geçirilen sikkelerde buna paralel olarak çeşitlilik görülür. Bu sikkeler içinde en dikkat çekici olanı Nikomedia’ya ait bir bronz sikkedir. Valerianus I Dönemine ait (İ.S. 253-260) olan sikke, kentin sahip olduğu neokhorluğu göstermesi açısından önemlidir.

Myra Akropolü Savunma Sistemi Araştırmaları

I.P.PEDDAROS⁵

Fransa-Nantes Üniversitesi’nden İ. P. Pedarros Türk ekibiyle birlikte Myra Akropolünde ve bağlantılı Myra kulelerinde araştırmalar yapmıştır. Akropol savunma sistemini ve çevre bağlantılarını anlama amaçlı bu çalışmayla ileriki dönemde yapılacak olan çalışmalar da projelendirilebilmiştir. Araştırmalarda akropolde Klâsik Dönemden

⁵ Myra ve Çevresi Savunma Sistemi Araştırmaları için bak. N.Çevik-I.P.Pédarros, “Fortifications et système défensif de Myra : Recherches 2009”, *Anatolia Antiqua* XXX, 2010.

Osmanlı Dönemine kadar bir savunma yapısı oluşturulduğu ve iç kalede her dönemden kalma bazı yapıların olduğu anlaşılmıştır. Myra yerleşiminin hemen sınırından yükselen kayalık akropole çıkan orijinal basamakların neredeyse tamamı belirlenmiş, kale eteklerindeki yapılaşmalar tespit edilmiş ve bağlantıları izlenmiştir. Myra savunma sistemini anlamak üzere Beymelek gibi bazı garnizon kuleleri de incelenmiştir.

Epigrafik Araştırmalar

H. ÖZTÜRK

2009 Myra ve Andriake Kazılarında ele geçirilen yazıtlar ile yüzeyde bulunan ve daha önceki yıllarda bir kısmı yayımlanmış yazıtlar üzerinde çalışılmıştır: Yüzeyde bulunan ve kazıdan çıkan her yazıta, bir envanter numarası verilerek fişlenmiş, yazıt taşıyıcısının ölçüleri alınmış, fotoğrafları çekilmiş, gerekli görülen yerlerde ise estampa alınmıştır. Ayrıca, daha önce yayımlanmış yazıtlardan tespit edilebilenleri de yeniden kaydedilmiş; gereken durumlarda ise, yazıtlara düzeltme ya da ekleme yapılmıştır.

Andriake çalışmalarında toplam 42 yazıt; Myra çalışmalarında ise toplam 16 yazıt tespit edilmiştir. Bunlar çoğunlukla Roma İmparatorluk Dönemi yazıtları olmakla birlikte, Bizans Döneminden de, özellikle İbrani içerikli yazıtlardır. Mezar yazıtları, adak yazıtları, dekretler ve ithaflar farklı sosyal ve dinsel içerikler göstermektedir.

Sualtı Araştırmaları

M. GÖKOĞLU

Çayağzı (Kokar Çay) ağzında ve yakın açığında Andriake limanı olası batıklarına ilişkin ön araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar Çayağzı ile Taşdibi burnu arasında ve liman ağzının batı kıyılarında gerçekleştirilmiştir. Liman ağzının batı karşısındaki kıyılarda yoğun alüvyon örtü nedeniyle hiçbir bulguya rastlanmamıştır. Taşdibi'nin batı tarafında 20-30 m. açıklarda yapılan araştırmalarda ise bir adet taş çapa ve bir adet de amphoranın varlığı gözlemlenmiştir. Bu çalışmanın amacı ileriki yıllarda yapılacak olan kapsamlı araştırmalara ön veri oluşturmaktır.

KORUMA ÇALIŞMALARI (Resim: 7)

Sinagog'un Konservasyonu: 2009 sezonunda büyük bir keşif sürprizi olarak Andriake'de bulunan sinagogun âcil müdahale gerektiren zayıf ve yıkılğan yapısı nedeniyle bir proje kapsamında konsolidasyonu / konservasyonu gerçekleştirilmiştir. Apsisin 6 m.yi aşkın duvarlarındaki derin yarıma ve ayrılmalar ile diğer duvarlardaki dağınıklar için duvar içinin temizlenmesi ve harç enjeksiyonu uygulanmış sonrasında da tüm taş derzleri aslına uygun harçla sıvanmıştır. Duvar üstleri dağınımayı önleyecek biçimde sağlamlaştırılmıştır. Zeminin sağlam kalmış tuğla örtüsü temizlenip onarıldıktan sonra jeotekstille örtülmüş üstüne pomza serilmiştir.

Sinagogda ele geçirilen menorah levhalarından birçok parça tümlenmiş ve tüm parçalar birleştirilerek %90 oranında tümlenmiştir. Antalya Müzesi'ne teslim etmeden önce de kalıpları alınmış ve mermer tozundan kopyası üretilerek binanın içine yerleştirilmiştir. Bu levha dışında sütun ve diğer parçaların da onarımları yapılmıştır. Bu çalışma S. Küçük ve ekibi tarafından yapılmıştır. Sinagog'daki son koruma işi çevresinin kafes tel örgü ile çevrenmesidir.

Granariumun 8 kapısı için duvarlara müdahâle etmeyecek biçimde üretilen kafesle, tel ile kapatılmıştır. Arka duvarı yıkık olan iki bölümün arka kesiminde de yine aynı malzemeyle giriş engellenmiştir. Bu yolla insan ve hayvan tahribatı önlenmiştir.

Granariumun 1 No.lu bölümünde sağlam bulunan orijinal tuğla yer döşemesi de doğa şartlarından korunabilmesi için jeotekstille örtülerek pomza ile kapatılmıştır.

Granariumun ışıklandırılmasıyla güvenliği ve görseelliği sağlanmıştır. Bataklığın karşısındaki liman yolundaki elektrik direklerinden 400 m.lik özel sualtı kablosu çekilerek *granariumun* önündeki zeytin ağaçlarına hat kurulmuş ve 3 projektörle yapı aydınlatılmıştır. Bu çalışma hem koruma hem de turizm adına yapılmıştır. Demre İlçesi bugün, Kaş ve liman yolundan çok iyi görünen yeni ve etkileyici bir gece tablosu kazanmıştır.

Andriake'nin ana girişine kapı sistemi yerleştirilmiş ve araç girişi engellenmiştir.

Plakomada sarnıç üst örtüsünü oluşturan büyük taş levhalardan kırık-dökük olan bazılarının düşme tehlikesi göstermesi nedeniyle ızgara kafesle örtülmüştür.

Bulunan sikkelerin tamamı elden geçirilmiş ve müdahâle edilebilecek olanlar temizlenerek korozyondan kurtarılmıştır.

Küçük buluntulardan bazıları birleştirilerek tümlenmiştir.

Bitki temizliği: 2009 sezonunda çalışılan tüm alanlar çevreleriyle birlikte tehlikeli bitki örtüsünden arındırılmıştır.

Yukarıda anılan çalışmalar dışında ayrıca, haritalama çalışmaları; jeofizik araştırmaları ve çevre yerleşimleri (Karabel, Muskar, Beymelek, Sura, Kekova) araştırmaları gerçekleştirilmiştir.

Müze'ye teslim edilen 61 müzelik eser dışında kazı deposunda arşivlenmiş olan toplam 42 kasa seramik; 1 kasa kemik; 1 kasa mozaik; 1 kasa *murex* örneği; 14 kasa taş; 2 kasa çivi; 2 kasa cam; 2 kasa metal; 2 kasa envanterlik seramik, cam, metal; 2 kasa yazıt; 13 adet taş eser ve 217'si etütlük olan toplam 513 adet sikke 2009 kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Dikkat çeken buluntular arasında *granarium* kazılarında ele geçirilen üzeri yazılı taş ağırlık (Resim: 9) ile Sinagog apsisinde bulunan Eros'lu altın yüzük (Resim:10), *lykion* kaplar (Resim:11) ve pişmiş toprak tanrıça başı (Resim:12) yer alır.



Resim 1: Myra. Deniz Nekropolü sondajı.



Resim 2: Nymphaion, termal tesis.



Resim 3: Andriake.Granarium, Agora, Sinagog ve Liman tesisleri.



Resim 4: Liman Agorası-Plakoma.



Resim 5: Sarıç.



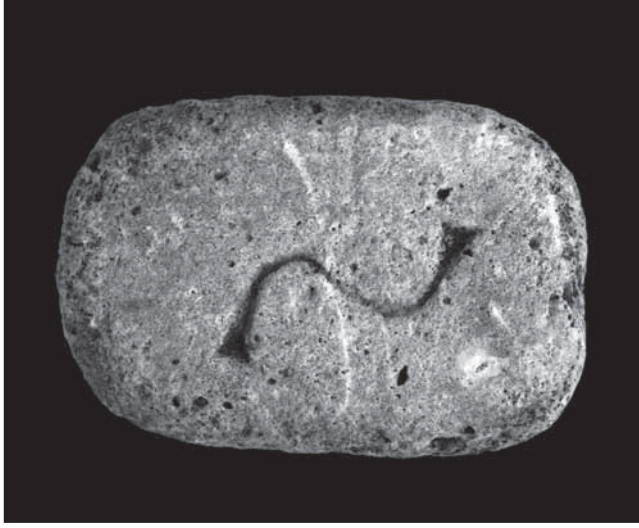
Resim 6: Liman tesisler.



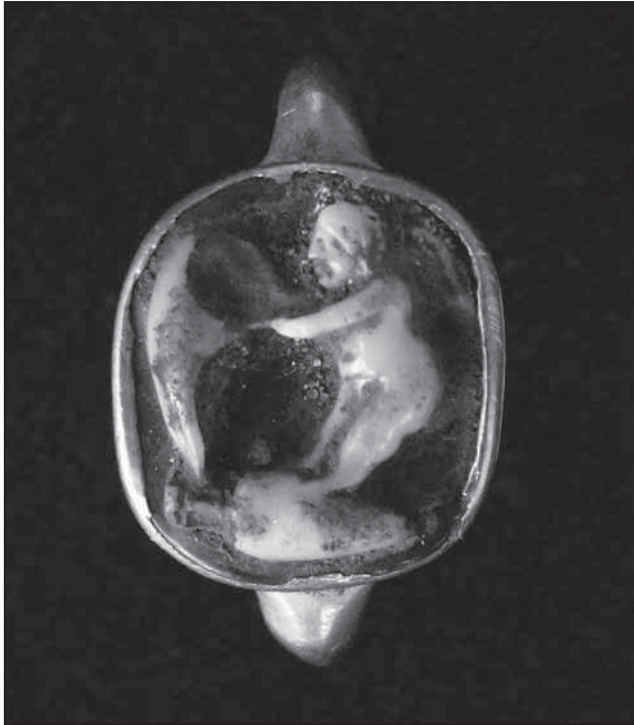
Resim 7: Sinagog, konservasyon alışmaları.



Resim 8: Andriake. Sinagog. Menorah levhası.



Resim 9: Taş ağırlık.



Resim 10: Eroslu yüzük.



Resim 11: Lykion.



Resim 12: Tanrıça başı.

BURGAZ 2009 YILI ÇALIŞMALARI

Numan TUNA*
Nadire ATICI
İlham SAKARYA
Özgür GÖKDEMİR

Burgaz ören yeri 2009 yılı kazı çalışmaları¹ bütünüyle SE sektöründe gerçekleştirilmiş, yaklaşık 1000 m²lik alan kazılmıştır² (Çizim: 1). Daha önceki yıllarda açığa çıkarılan kuzeydoğu-güneydoğu ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu caddelerin devamlarını görmek ve çevresindeki Arkaik-Klâsik Dönem yapılaşmasını anlamak amacıyla sektörün batısında (1. Çalışma Alanı); kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu caddenin devamı ile 2008 yılında ortaya çıkarılan kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu caddenin devamı ve çevresindeki yapılaşmanın anlaşılması ve yine 2008 yılı çalışmalarında saptanan işlik yapılanmasının netleştirilmesi amacıyla sektörün güneyinde (2. Çalışma Alanı); ve 1999 ve 2008 yılı çalışmalarında ortaya çıkarılan Hellenistik Dönem yapılaşması ve atölyelerinin devamının açılmasına yönelik olarak sektörün doğusunda (3. Çalışma Alanı) çalışmalar yürütülmüştür.

i) SE Sektörü 1. Çalışma Alanı

BZ.09.SE.3.4.A açmasında elde edilen sonuçlara göre, İ.Ö. 6. yüzyıl sonlarında bir yapılaşma evresinin bulunduğu; bu evrenin İ.Ö. 5. yüzyıl sonuna kadar takip edildiği, ancak 4. yüzyıl ilk yarısında sözkonusu alanda yoğun bir tahribatin olduğu ve 5. yüzyıl duvarlarının (D474 – D475) iptal edildiği anlaşılmıştır (Resim: 1).

* Prof. Dr. Numan TUNA, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırma Merkezi, 06531 Ankara/TÜRKİYE. tnuman@metu.edu.tr
Ar.Gör. Nadire ATICI, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırma Merkezi, 06531 Ankara/TÜRKİYE. natici@metu.edu.tr
Ar.Gör. İlham SAKARYA, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırma Merkezi, 06531 Ankara/TÜRKİYE. sakarya@metu.edu.tr
Özgür GÖKDEMİR, proje asistanı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırma Merkezi, 06531 Ankara/TÜRKİYE. ogokdemir@gmail.com

¹ 2009 yılı kazı çalışmalarında Prof.Dr. Numan Tuna başkanlığında bilim heyetine T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi Arkeolog Tanık Güçlütürk, ODTÜ TAÇDAM'dan Araş.Gör. Nadire Atıcı, Araş.Gör. İlham Sakarya, Özgür Gökdemir (arkeolog), Canan Canbek (arkeolog), ODTÜ Yerleşim Arkeolojisi Bölümü'nden Araş.Gör. Elif Koparal, Araş.Gör. Volkan Demirciler, Araş.Gör. Burak Belge, ODTÜ Mimarlık Bölümü'nden Aslı Tuncer, Esra Karataş ile Anadolu, Pamukkale, İstanbul ve Kocaeli üniversitelerinden arkeoloji öğrencileri Gökhan Gökmen, Nedim Badur, Volkan Arslan, Elif Yıldız, Sibel Öztürk, Özge Emir ve Nilay Kantekin katılmışlardır. Kazı, konservasyon ve belgeleme çalışmaları değişen sürelerde ortalama 33 işçi ile yürütülmüştür.

² Burgaz 2009 yılı çalışmaları için gerekli mali kaynak Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM ile TAÇDAM ve BAP Projeleri kapsamında Orta Doğu Teknik Üniversitesi tarafından karşılanmıştır. Kazılar için gerekli izin ve malî desteği sağlayan Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile projeye ödenek sağlayan ODTÜ Rektörlüğüne burada teşekkürü bir borç biliyoruz.

BZ.09.SE.3.4.B açmasında yürütülen çalışmalarda İ.Ö. geç 6. yüzyılda inşa edilen D472 ve D473 duvarları iki farklı yapıyı ayıran bir *peristasis* ait duvarlar olup İ.Ö. geç 5. yüzyıla kadar kullanımlarının sürdürüldüğü anlaşılmıştır. 10. seviyede ortaya çıkarılan kuyu ve ilişkili İ.Ö. 5. yüzyıl ortası Horasanlı düzlem bu alanın avlu olarak kullanıldığını göstermektedir.

İ.Ö. 5. yüzyıl ortasında bu alanda bir yapılanmaya gidilmiş ve D410 ve D452 duvarları eklenerek bu alanda bir platform oluşturulmuştur. Olasılıkla İ.Ö. 4. yüzyıl ilk yarısında 5. yüzyıla ait duvarlar ve kuyunun üstü örtülerek iptal edilmiş ve geniş bir açık alan elde edilmiş; D410 ve D452 duvarlarının oluşturduğu platform da yükselti olarak kullanılmış olmalıdır (Resim: 2). Bu alanda İ.Ö. 4. yüzyıl yapılanmasına ait olarak sadece kısmen korunmuş D451 duvarı ve büyük ölçüde tahribat görmüş ilişkili İ.Ö. 4. yüzyıl ortası Horasanlı düzlem saptanmıştır.

BZ.09.SE.3.4.C açmasında İ.Ö. 4. yüzyıl ilk yarısına ait D456 ve D451 duvarları ile F09-15 ve 16 tabanları ortaya çıkarılırken, 5. yüzyıl yapılanmasını aydınlatacak sadece geç 5. yüzyıla ait bir avlu düzlemi saptandı. Açmanın kuzeydoğusunda ortaya çıkarılan kuyu olasılıkla 3.4.B açmasında ortaya çıkarılan ve Erken 4. yüzyılda iptal edilen kuyunun yerine kullanım görmüştür.

BZ.09.SE.3.4.D açmasının güneybatısında, 3.4.B açmasından devam eden *peristasis* doğrultusunda yürütülen çalışmalarda *peristasis* duvarları olan D472 ve D473 duvarlarına ait taşların devamı saptanamamıştır; güneybatı köşede ise, 3.4.A açmasından devam eden İ.Ö. 5. yüzyıl sonu F09-41 tabanının devamı ortaya çıkarılmıştır.

BZ.09.SE.3.4.A; 3.4.B; 3.4.C ve 3.4.D açmalarında yürütülen çalışmalarda caddenin kuzeyindeki alanda İ.Ö. 6. yüzyılın 2. yarısında en erken yapılanmanın olduğu anlaşılmıştır. Bu dönemde D472 ve D473 parsel duvarlarının inşa edildiği ve iki farklı konutun bu alanda yer aldığı görülmüştür. D472 duvarı ile sınırlanan konutun iç mekânlarını oluşturan D474 ve D475 duvarları da yine İ.Ö. 6. yüzyıl 2. yarısında inşa edilmişlerdir (Resim: 3). D472 duvarı ile sınırlanan konutun iç mekân duvarlarına ait erken evre duvarları saptanamamış olmasına rağmen, İ.Ö. 5. yüzyıl ortasına ait avlu düzlemi ve bu dönemde kullanılmış olan kuyusu ortaya çıkarılmıştır. Bu konut içine İ.Ö. 5. yüzyıl ortasında D410 ve D452 duvarları ile bir platform oluşturulmuş ve platformun üzeri yoğun Horasanlı çakıllı bir tabanla kapatılmıştır.

Bu dört açmada yürütülen çalışmalar sonucunda, İ.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısında erken evre duvarlarının ve 3.4.B açmasında görülen kuyunun iptal edildiği saptanmış, fakat D410 ve D452 duvarları ile belirlenen platformun yükselti olarak kullanılmaya devam ettiği anlaşılmıştır. Duvarların iptal edilmesinden sonra olasılıkla büyük bir açık alan oluşturulmuş iptal edilmiş kuyu yerine ise 3.4.C açmasında ortaya çıkarılan İ.Ö. 4. yüzyıl başı kuyusu kullanılmıştır. Ele geçirilen ince üretim kapları ve boğa figürini

parçaları, ortaya çıkarılan bu geniş alanda olasılıkla törensel faaliyetlerin yürütüldüğünü göstermektedir.

BZ.09.SE.3.6.D açmasında caddeyi güneyden sınırlayan D191 duvar doğrultusunda yürütülen çalışmalarda ise, caddeye bakan yüzündeki taşlar oldukça düzgün kesilmiş kireçtaşı bloklardan oluşan D191 duvarının devamına ait taşlar ortaya çıkarılırken, açmanın kuzeydoğusuna doğru duvarın tahribata uğradığı anlaşılmıştır. Cadde doğrultusundaki çalışmalarda, özellikle D191 duvarı dibinde yoğun çatı kiremitleri gözlemlendi. Bu çatı kiremitleri olasılıkla F09-23 killi tabanının tanımladığı alanın kapalı bir mekân olduğunu ve çatısının da caddeye eğimli olduğunu göstermektedir. Caddenin 2.6.C açmasında olduğu gibi sadece kuzey yarısının dere taşlarıyla döşendiği güney yarısının, D191 duvarına paralel kısmının ise yine sıkıştırılmış düzlemlerle kaplı olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak, 3.6.D açmasında yürütülen çalışmalar sonucunda D191 ve D464 parsel duvarları ile sınırlanan yapının İ.Ö. 6. yüzyıl sonlarında inşa edildiği anlaşılmıştır; olasılıkla yine D191 duvarı gibi düzgün kireçtaşı bloklardan oluşan D464 duvarının erken evrede 50 cm. genişliğinde olduğu, ancak İ.Ö. 5. yüzyıl sonu- 4. yüzyıl başında genişletilmiş olarak kullanılmaya devam edildiği saptandı (Resim: 4).

BZ.09.SE.3.6.C/3.6.D açmalarında yürütülen çalışmalar sonucunda taş döşemeli caddenin güneyinde D191, D464 ve daha önceki yıllarda yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan D222 ve D301 duvarları ile sınırlanan bir yapı tanımlanmıştır. Bu yapının duvarları düzgün kireçtaşı bloklardan oluştuğu, 2006 ve 2007 yılı kazılarında SE sektörünün güneyinde ortaya çıkarılan kamusal yapının duvarlarına benzer malzeme ve teknikte yapıldıkları görülmüştür. Yapının hemen batısında yer alan *peristasis* ile -olasılıkla erken evrede- diğer yapılardan ayrıştırıldığı ve farklı bir kullanım gördüğü bu kamusal amaçlı yapının İ.Ö. 4. yüzyıl başından itibaren mekân içi bölümlenmeler ile farklılaştırılmıştır. Güneybatı ve kuzeydoğuda tamamen taş döşemeli olarak devam eden cadde bu yapıyı sınırlayan alanda sadece kuzey yarısı taş döşemeli olarak karşımıza çıkmaktadır.

BZ.09.SE.3.5.A açmasında cadde ve caddeyi kuzeyden sınırlayacak duvar doğrultusunda yürütülen çalışmalarda yoğun çatı kiremitleri içeren dolgular açığa çıkarıldı. F09-25 tabanını açmanın kuzeydoğusunda sınırlayan tek sıra taşların olduğu alanda yürütülen çalışmalar sonucunda, bu taşların içi sıvalı bir havuzcuğu sınırladıkları anlaşıldı (Resim: 4). Bu havuzcuğu olasılıkla İ.Ö. geç 4. yüzyılda kullanılmış tarımsal ürünleri işlemekte kullanılmış bir işlekle ilişkilidir.

Cadde üzerindeki İ.Ö. geç 4. yüzyıla ait sıkıştırılmış düzleme ulaşıldı; kaldırılan bu düzlem altından dere taşlarından oluşturulmuş cadde döşemesine ulaşıldı. Bu alanda

da caddenin yarısının taş döşemeli olduğu ve döşemenin cadde ortasına eğimli olduğu saptandı.

Yapılan ön-değerlendirmeye göre, D465 duvarına paralel uzanan D471 *peristasis* duvarı İ.Ö. 4. yüzyıl sonundaki atölyeleşme faaliyetleri sonucunda iptal edilip tabanla örtülmüş ve D465 duvarı da sıvanarak iki farklı yapı birleştirilerek kullanılmıştır.

BZ.09.SE.3.5.B açmasında cadde, D191 ve D332 duvarları ile sınırlanan iki farklı yapının bulunduğu alanda değişen özellikler göstermektedir. D191 duvarı ile sınırlanan alanda yarısı taş döşeli ve 3.20 m. genişliğinde olan caddenin D332 duvarı ile sınırlanan yapının bulunduğu alanda 3.40 m.ye genişleyerek tamamının taşla döşendiği gözlenmektedir.

BZ.09.SE.3.5.C açmasında cadde doğrultusunda yürütülen çalışmalarda açmanın güneybatısında yoğun çatı kiremiti parçaları gözlemlendi. Cadde doğrultusunda devam eden çalışmalarda önce sert, sıkıştırılmış cadde düzlemine ulaşıldı ve caddenin ortaya doğru eğim gösteren taş döşemesi ortaya çıkarıldı. D470 duvarının alt kotlardaki devamını görmek amacıyla duvar doğrultusunda yürütülen çalışmalarda, caddeye bakan yüzündeki taşları büyük ve düzgün olan, kuzeydoğuda D472 duvarı ile köşe yapan duvarın alt kotlardaki devamı ortaya çıkarıldı (Resim: 5).

BZ.09.SE.3.5.D açmasının güneydoğu köşesinde daha önce 3.5.A açmasının kuzeydoğu köşesinde ortaya çıkarılan ve bir işlikle ilişkili olduğunu düşündüğümüz içi sıvalı küçük havuzcuğun devamı ve bu havuzcuğun önünde bir kuyuya ait taşlar ortaya çıkarıldı.

BZ.09.SE.2.5.B açmasında yapılan çalışmalarda D465 ve D471 duvarlarının çağdaş olduğu, ancak D465 duvarının yükseltilerek 4. yy. sonuna kadar kullanıldığı, D471 duvarının ise İ.Ö. 4. yy. son çeyreğinde F09-25 tabanı ile kapatılarak iptal edildiği anlaşılmıştır (Resim: 6). Buna göre, İ.Ö. 4. yy son çeyreğinde iki evin mekânları birleştirilerek atölye amaçlı kullanılmış olmalıdır.

Sonuç olarak, F09-27, F09-24 ve F09-25 No.lu killi tabanların evin son kullanım evresine ait olduğu, F09-24 tabanının İ.Ö. 4.yy. başından itibaren yükseltilerek İ.Ö. 4.yy. sonuna kadar kullanıldığı anlaşıldı. D465, D453, D466 duvarları ve doğuda D428 parseli ile sınırlanan mekânın kapalı mekân olarak kullanıldığı, son kullanım evresinde ise duvarların yükseltilip beyaz *stucco* ile sıvandığı anlaşılmıştır.

BZ.09.SE.2.6.A açmasında D428 duvarının batısında mekân içinde yapılan çalışmalarda ise, açmanın kuzey doğusunda taşlardan yapılmış küçük bir alanda düzlem görüldü. Bu alan büyük olasılıkla cadde üstündeki büyük taşla birlikte işlik kullanımı ile ilişkili olmalıdır. Bu taşların batı tarafında kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu bir iç mekân duvarı (D458) ortaya çıkarılmıştır.

BZ.09.SE.2.6.C açmasında ortaya çıkarılan taban kısmen korunarak doğu tarafta derinleşildi ve +2.10 m. kotunda killi-Horasanlı bir başka taban saptandı (F09-14). D428

ve D453 duvarına kadar yaslanan bu tabanın erken kullanım evresi olarak İ.Ö. 4. yy. başına ait olduğu anlaşıldı.

Cadde doğrultusunda yapılan çalışmalarda, cadde döşemesi üzerinde bulunan sıkıştırılmış çakıl-seramik-kumdan oluşan düzlemin kaldırılmasından sonra +2.00 m. kotundan itibaren taş döşemeye ulaşıldı. Döşemenin güney tarafta D211 duvarı dibinde devam etmediği, bu alanda sıkıştırılmış düzlemin kullanıldığı görülmüştür.

BZ.09.SE.2.6.D açmasında D455, D457 ve D428 duvarlarının sınırladığı alanda yürütülen +2.24 kotunda killi taban (F09-12) ortaya çıkarıldı. D455 duvarının doğu tarafındaki çalışmalarda kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu uzanan bir iç mekân duvarı (D467) ortaya çıkarıldı. Kısmen korunan bu duvarın olasılıkla İ.Ö. 4.yy. sonunda iptal edildiği anlaşıldı. Sonuç olarak, D428 duvarı ile sınırlanan evin küçük bir mekânında yapılan çalışmalarda alanın geç kullanım evresinde işlik kullanımı görüldüğü anlaşılmıştır.

BZ.09.SE.1.6.A açmasında D429 parsel duvarı kuzey kısmındaki sırası iyi korunmuş olarak ortaya çıkarıldı. Duvarının kuzeyinde mekân içinde yapılan çalışmalarda, F09-33 tabanının erken kullanım evresine ait olduğu ve yükseltilerek F09-34 tabanının döşendiği anlaşıldı. D429 duvarının güneyinde cadde doğrultusunda yapılan çalışmalarda ise, cadde döşemesi üzerindeki sıkıştırılmış çakıllı-kumlu-seramikli düzlemin kaldırılmasından sonra caddenin taş döşemesine ulaşılmıştır.

BZ.09.SE.1.6.B açmasında D428 duvarının batısında, mekân içinde yapılan çalışmalarda ise D445 duvarından D428 duvarına doğru eğimi olan bir kanal bulundu; kanalın D428 duvar taşları arasından geçerek caddeye açıldığı saptandı. Sonuç olarak, D468 duvarının İ.Ö. 5.yy. sonu- İ.Ö. 4.yy. başından İ.Ö. 4.yy. ortasına kadar kullanıldığı, daha sonra iptal edilerek İ.Ö. 4.yy. sonunda D446- D445 duvarları ve kuyu ile kanal yapılarak alanın açık mekâna dönüştürüldüğü anlaşılmıştır (Resim: 7).

BZ.09.SW.1.7.B açmasında D430 duvarı ile sınırlanan evin iki kullanım evresi saptandı. D420, D460, D459 duvarları ve F09-53 tabanı ile tanımlanan alanın ilk kullanım evresine (İ.Ö. 5.yy sonu – İ.Ö. 4.yy. başı) ait olduğu, İ.Ö. 4.yy. sonunda tabanın ve eşığının iptal edilip D420 duvarının da eklemeler yapılarak F09-18 tabanı ile kullanıldığı anlaşıldı. Elde edilen ilk sonuçlara göre, D462, D461, D419 ve D420 duvarları ile sınırlanan alanın ilk kullanım evresinden son kullanım evresine kadar kapalı mekân olarak kullanılmış olmalıdır (Resim: 8).

BZ.09.SW.1.7.C açmasının kuzeybatı köşesinde D430 duvarına yaslanan ve bu alandaki yapının batı parsel duvarı olduğu düşünülen kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu D463 duvarı açığa çıkarıldı. D430 parsel duvarının güneyinde yapılan çalışmalarda sıkıştırılmış kum-çakıl-seramikten oluşan cadde üstü düzlemi kaldırıldı ve caddenin taş döşemesine ulaşılmıştır.

BZ.09.SE.1.8.C açmasında D166 (D427) parsel duvarının güneyinde mekân içinde

yapılan çalışmalarda ise +2.51 kotunda killi bir taban(F09-35) saptandı. F09-35 tabanının kuzeydoğu kısmında D166 parselinin dibinde taşlardan yapılmış küçük bir döşeme ortaya çıkarıldı. Döşeme çevresinde yoğun olarak yanmış zeytin çekirdekleri gözlemlendi. Az sayıda pişirme kabı parçalarının da ele geçirildiği bu alanın olasılıkla mutfak ile ilgili faaliyetlerde kullanılmış bir düzlem olduğu düşünülmektedir.

D171 duvarının devamı, açmanın doğu kısmında yapılan çalışmalar sonunda ortaya çıkarıldı. Burada, duvara paralel olarak uzanan ve eğimi caddeye doğru olan taşlardan yapılmış yağmur suyu akaçlama kanalı açığa çıkarılmıştır.

ii) SE Sektörü 2. Çalışma Alanı

BZ.09.SE.2.9.C açmasında başlatılan çalışmalarda buradaki caddenin stratigrafisine dair detaylı bilgi edinilmesi amaçlanmıştır. Caddeyi batıdan sınırlayan yapı adasıyla ilişkili iç mekânlara ait geren toprağı ve kerpiç döküntüsü gibi mimarî izlere rastlandı. Caddenin batı sınırı olan D480 duvarı ortaya çıkarıldı. Duvarın doğusunda ise cadde üzerini örten yoğun seramik dolgusu ile karşılaşıldı. Dolgu doğuya doğru eğimli olup çok yoğun miktarda amphora, günlük kullanım kabı ve siyah firnisli ince malzeme içermektedir. Malzemenin tarihi genel olarak İ.Ö. 4.yy. sonu - İ.Ö. 3.yy. başını vermektedir.

D480 duvarı ile köşe yapan kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu D481 duvarı ortaya çıkarıldı. D480 ve D481 duvarlarının batısında kalan mekânı batıdan sınırlayan D482 duvarı ise oldukça tahribat görmüş bir şekilde gözlemlendi.

BZ.09.SE.2.9.B açmasında D483 duvarının devamı ile duvarın 1.5 m. batısında bu duvara paralel uzanan tek sıra büyük taşlardan oluşmuş bir taş dizisi ortaya çıkarıldı. Bu taş dizisi ve D483 duvarı arasında kalan alan sıkıştırılmış toprak ve taş döşeme karışık hâlde uzanmaktadır.

Cadde üzerinde yürütülen çalışmalarda cadde düzleminin blokağı niteliğinde yoğun seramik içeren dolgular kazıldı. Cadde üzerinde görülen bu farklı düzlemler İ.Ö. 4.yy.ın ilk yarısına ait ve caddenin doğusunda yer alan atölye kullanımları ile ilişkili olmalıdır.

D483 duvarının batısında caddenin blokağından sonra +2.17 m. kotunda ince killi bir düzlem tesviyesinin ardından İ.Ö. 6. yy. tesviye dolgusuna ulaşıldı.

BZ.09.SE.3.9.A açmasının kuzeyinde çok yoğun kerpiç içeren dolgu, 2008 yılında kazılan 3.9.B açmasının kuzeybatı köşesinde ortaya çıkartılan *euthyneria* bloklarının üstünde yer alan kerpiç bloklara ait olmalıdır. Açmanın doğusunda yürütülen çalışmalarda ise, yoğun kalıpten parçaları ve 1 adet çörten içeren bir depozit ile karşılaşıldı.

D484 duvarı ile açmanın kuzeydoğusundan güneybatısına uzanan ve caddeyi doğudan sınırlayan D483 duvarlarına ulaşıldı. D484 duvarının bir üst seviyedeki F09-51 kireçli tabanı tarafından tahrip edilerek üzerinin örtüldüğü anlaşıldı.

Bu iki duvarın kesiştiği alanda bu mekânın erken evrelerinin anlaşılması amacıyla

derinleşildi ve +2.16 m. kotunda D483 duvarının batısında 3.8.C açmasında kalan sondajla aynı seviyede rastlanan killi, kumlu bir tesviye ile karşılaşıldı. Bu killi düzlem altından ise İ.Ö. 6.yy seramikleri içeren kırmızı tesviye dolgusuna ulaşılmıştır.

BZ.09.SE.3.10.B açmasında *peristasis* duvarları arasında yürütülen çalışmalarda *peristasis* taş döşemesine ulaşıldı. D503 duvarının batısında yürütülen çalışmalarda ise, kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu uzanan büyük ölçüde tahribata uğramış olan bir duvar (D504) saptandı. Duvarın güney ve kuzeyinde yürütülen çalışmalarda duvarın tanımladığı mekânların tabanlarının tahribat gördüğü anlaşılmıştır.

BZ.09.SE.3.10.C açmasında D498 ve bununla dirsek yapan kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu D499 duvarları ortaya çıkarıldı. Açmanın güneyinde ise D498 duvarına paralel kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu D500 duvarı ile kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu uzanan ve D498 duvarına dik gelen D501 duvarları saptandı.

Bu duvarların sınırladığı alanda yürütülen çalışmalarda bir düzleme oturtulmuş yarım bir *pithos* ele geçirildi (Resim: 9). Bu alanda devam eden çalışmalar sonucunda batıdan doğuya eğim gösteren büyük taşlardan oluşmuş bir döşeme saptandı. Kaldırılan yarım *pithos* altında ise bir kuyu gözlendi. Özenle yapılmış bu döşeme olasılıkla zeytin ezme işlevi ile ilişkili olmalıdır. Bu açmada ele geçirilen mimarî kalıntılar bu alanın olasılıkla İ.Ö. geç 4. yy. atölyeleşme faaliyetleri esnasında zeytinyağı ışığı olarak kullanılmış olduğuna işaret etmektedir.

BZ.09.SE.4.10.A açmasının ortasında bir iç mekân duvarı ortaya çıkarıldı (D492). D492, D493 ve D494 duvarlarının içinde kalan alanda yürütülen çalışmalarda olasılıkla kapalı bir mekâna ait olan killi ve çakıllı bir taban (F09-55) açığa çıkarılmıştır.

BZ.09.SE.4.10.B açmasında caddeyi güneyden sınırlaması beklenen duvarın tahribata uğradığı gözlenirken, duvara ait döküntü taşlar ortaya çıkarıldı. İ.Ö. 4.yy. sonu Horasanlı düzlemin devamı ortaya çıkarılmış, açmanın güneybatısında ince çakıllı bir alan saptanmıştır. Bu açmada yürütülen çalışmalarda Klâsik Döneme ait mimarî izlerin tahrip edilmiş olduğu anlaşılmıştır.

BZ.09.SE.5.10.A açmasında yapılan çalışmalarda taş döşemeli caddenin bu alanda kuzeybatıya eğimli olduğu saptandı. Bu alandaki döşeme taşlarının da daha önce ortaya çıkarılan taşlardan daha büyük olduğu gözlenmiştir. Caddenin bu bölümünün daha geç bir dönemde eklenmiş olması, buradaki taş döşemenin ters yönde eğime neden olabileceğini düşündürmektedir.

BZ.09.SE.5.10.D açmasında kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu caddenin devamının anlaşılmasına yönelik olarak yürütülen çalışmalar sonucunda cadde döşemesinin kısmen korunduğu, fakat caddeyi sınırlayan duvarların tahribata uğradığı görülmüştür.

BZ.09.SE.5.10.B açmasında yapılan çalışmalarda, olasılıkla cadde döşemesi bu alanın işliklere dönüştürülmesi evresinde tahrip edilmiş olduğu anlaşılmıştır.

BZ.09.SE.5.10.C açmasının kuzey yarısında devam eden çalışmalarda kırmızı

toprakta derinleşildi. Az sayıda Arkaik Dönem buluntusunun ele geçirildiği bu alandaki çalışmalar +0.87 m. kotunda ana kayaya ulaşılmasıyla sonlandırılmıştır.

BZ.09.SE.6.10.A açmasında yapılan çalışmalarda bitişikteki 6.10.B açmasının batısında gözlenen çakıllı alanın devam ettiği tespit edildi. Kaldırılan bu çakıllı alanın altından ince siyah kum dolgusu gözlemlendi. Bu kumlu alanın sınırlarının tanımlanması sonucu bu alanın bir kum havuzu olduğu ve olasılıkla İ.Ö. 4. yy. sonlarındaki atölyeleşme faaliyetleri esnasında metal döküm işleminde kullanılmış olduğu düşünülen kum havuzlarıyla benzer özellikte olduğu anlaşılmıştır.

BZ.09.SE.6.10.D açmasının güneyinde yürütülen çalışmalarda ise, kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu uzanan D486 ve bu duvarla köşe yapan Horasanlı tabanı (F09-54) bulunan bir mekân tanımlanmış; bu mekânı sınırlayan kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu bir başka duvar (D487) daha açığa çıkarılmıştır. Açmanın kuzeybatı köşesinde yürütülen çalışmalarda F09-54 tabanı tarafından kapatılmış bir kuyu ortaya çıkarıldı. Kuyu çevresinde yürütülen çalışmalarda +0.45m. kotunda su seviyesine ulaşıldı. Kuyu içinde ele geçirilen homojen İ.Ö. 5.yy. ortalarına ait seramik parçaları kuyunun olasılıkla bu tarihten sonra iptal edildiğini göstermektedir.

BZ.09.SE.4.9.B açmasının kuzeybatısında, cadde duvarına dik olarak gelen ve Horasanlı bir tabanı sınırlayan D490 duvarı ortaya çıkarıldı. D489 duvarının kuzeyinde yürütülen çalışmalarda duvara yaslanan ve aynı doğrultuda olasılıkla daha erken dönem bir platform saptandı. Platformun çevresinde yürütülen çalışmalarda Arkaik Döneme ait buluntular ele geçirildi.

Bu platform ile 5.9.A açmasında ortaya çıkarılan kuyu arasındaki alandan çok miktarda hayvan kemiğinin ve keçi figürünün (Resim: 10) ele geçirilmesi bu alanın Arkaik Dönemde kültürel bir işlevi olabileceğini düşündürmektedir.

BZ.09.SE.5.9.A açmasının güneyinden başlayarak kuzeyine devam eden kırmızı topraklı tesviye dolgusu gözlemlendi. Açmanın kuzeybatısında döküntü taşlar ve yoğun hayvan kemikleri gözlemlendi. Bu alanda yürütülen çalışmalarda bu taşların bu alanda yer alan bir kuyuya ait oldukları anlaşıldı.

Açmanın kuzey yarısında özellikle kuyunun kuzeyinde çalışmalara devam edildi; bu alanda kırmızı topraklı tesviye dolgusu kazıldı. Arkaik Döneme ait olan bu tesviye dolgusu içinden İ.Ö. 6.yy. seramik parçaları ele geçirilmiştir (Resim: 11).

iii) SE Sektörü 3. Çalışma Alanı

BZ.09.SE.12.7.B açmasında D441 duvarının doğu tarafında yürütülen çalışmalarda Hellenistik Dönem boyunca bu sur-teras duvarının üzerinden atılan seramik, çatı kiremiti, demir cürufu ve kemik içeren yoğun depozitin bir kısmı ortaya çıkarıldı.

D441 duvarını dik kesen kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu D443 duvarı ortaya çıkarıldı. D443 duvarının kuzeyinde yapılan çalışmalarda bu duvar ile ilişkili yükseltilmiş

killi-Horasanlı taban evreleri ortaya çıkarıldı (Resim: 12).

Bu alanda görülen yoğun geren toprağı ve çatı kiremiti dolgusu D443 duvarı ve onunla ilişkili tabanların kapalı bir mekâna ait olması gerektiğini göstermektedir. D443 duvarının güneydoğu sınırının sur-ters duvarını tahrip ederek bu duvar ile bir köşe oluşturduğu gözlemlendi; sur-teras duvarına ait büyük blokların sökülerek D443 duvarının *euthynteria* blokları olarak kullanıldığı anlaşıldı.

Duvarla ilişkili tabanların blokajından çıkan malzeme İ.Ö. 4. yy. ortası tarihini vermektedir. Ancak D443 duvarının sur-teras duvarı ile aynı ana kaya zemine oturması D443 duvarının tarihinin İ.Ö. 4.yy. başı olabileceğini düşündürmektedir. Sur duvarının arkaik kısmının yapım ve kullanım evreleri göz önüne alındığında ise, en geç İ.Ö. erken 5.yy.a tarihlenebilir.

BZ.09.SE.12.7.A açmasında D441 duvarının batısında yürütülen çalışmalarda, yoğun döküntü taş ve kaba kap parçalarından oluşan dolgunun kaldırılmasından sonra +2.42 m. kotundan itibaren batıda yer alan atölyelerin kullanım alanı olan açık mekânla ilgili düzlem seviyesine ulaşıldı. Bu alanda sürdürülen çalışmalarla bu kullanım alanı ile ilişkili düzlemler ve düzlem blokajları kazıldı ve en son +1.95m. kotunda ortaya çıkarılan düzleme ait blokajla beraber hemen hemen hiç seramiksiz, gri, çamurumsu killi bir dolgu kazıldı; ilk belirlemelere göre bu dolgunun havuzlarla ilişkili deşarj alanı olabileceğini düşündüren verilere ulaşıldı. Bu küçük havuzların bekletme ya da dinlendirme havuzları olması durumunda bu killi-çamurumsu dolgu anlam kazanmaktadır.

BZ.09.SE.11.7.A açmasında atölye yapısı ile ilişkili iki havuzcuktan güneyde ve daha dar olanın batı sınırını oluşturan D449 duvarı ortaya çıkarıldı.

BZ.09.SE.11.7.B açmasında birbirine paralel kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu iki duvar ortaya çıkarıldı (D447 - D448). D447 duvarının kuzeyinde yürütülen çalışmada yoğunluğu amphora parçalarından oluşan seramik depozitine rastlandı. Üst kısımlarda yer alan gövde parçalarının altından boyun ve kulpları korunmuş hâlde 8 adet amphoranın üst gövde kısmı +1.32 m. kotundaki taban üzerinde yan yana bulundu. Amphoralar genel olarak mantar ağızlı ve dışa çekik ağızlı olup İ.Ö. 3.yy. sonu ve İ.Ö. 2.yy. arasına tarihlenmektedir.

11.7.A açmasında kalan D449 duvarı ile D448 ve D450 duvarının oluşturduğu havuzun içinde sürdürülen çalışmalar sonucunda yoğun taş döküntü altından +1.95m. kotunda havuzun Horasan zeminine ulaşılmıştır (Resim: 13).

BZ.09.SE.10.8.B açmasının kuzeybatısındaki çalışmalarda D467 duvarını dik kesen kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu, birbirine paralel iki duvar (D474 - D472) ile bu duvarları dik kesen, D467 duvarına paralel D471 duvarı ortaya çıkarıldı. Bu dört duvarın benzerleri 10.9.C, 11.8.D ve 11.7.A açmasında ortaya çıkarılan havuzlar gibi bir havuzcuk oluşturduğu görülmüştür.

D473 duvarının kuzeyinde ise tuf taşından yapılmış kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu, içi Horasanla sıvanmış bir kanal yaklaşık 60 cm. korunmuş hâlde ortaya çıkarıldı.

BZ.09.SE.10.9.C açmasının doğusunda, aralarında çok miktarda yumruk büyüklüğünde demir cüruflarının bulunduğu bir dolgunun, yaklaşık 1.5 m. x 2 m. lik bir hat hâlinde batıya doğru uzandığı saptandı. Açmanın kuzeybatısında ise birbirine paralel kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu iki duvar (D469 / D470) ve bu duvarlarla köşe yapan bir başka duvar (D468) ile kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu 10.8.B açmasında uzanan D467 duvarının devamına rastlandı.

D468, D469 ve D470 duvarlarının D467 duvarı ile beraber 11.7.B, 11.7.A ve 2008 yılında kazılan 11.8.D ve 11.8.C açmalarında görülen havuzcuklara benzer 2 havuzcuk oluşturduğu görüldü. Hemen doğuda yer alan yoğun killi dolgu diğer havuzlarda olduğu gibi bu havuzların da dinlendirme ya da bekletme amaçlı olarak kullanılmış olduğu düşünülmektedir.

BZ.09.SE.11.9.D açmasında ilk seviyede D127 duvarının devamı ortaya çıkarıldı (D440). Bu duvarın hemen doğusunda ise bu duvarın batıdan sınırladığı ve duvar boyunca takip edilebilen Roma Dönemi yürüme düzlemine +3.47 kotunda ulaşıldı.

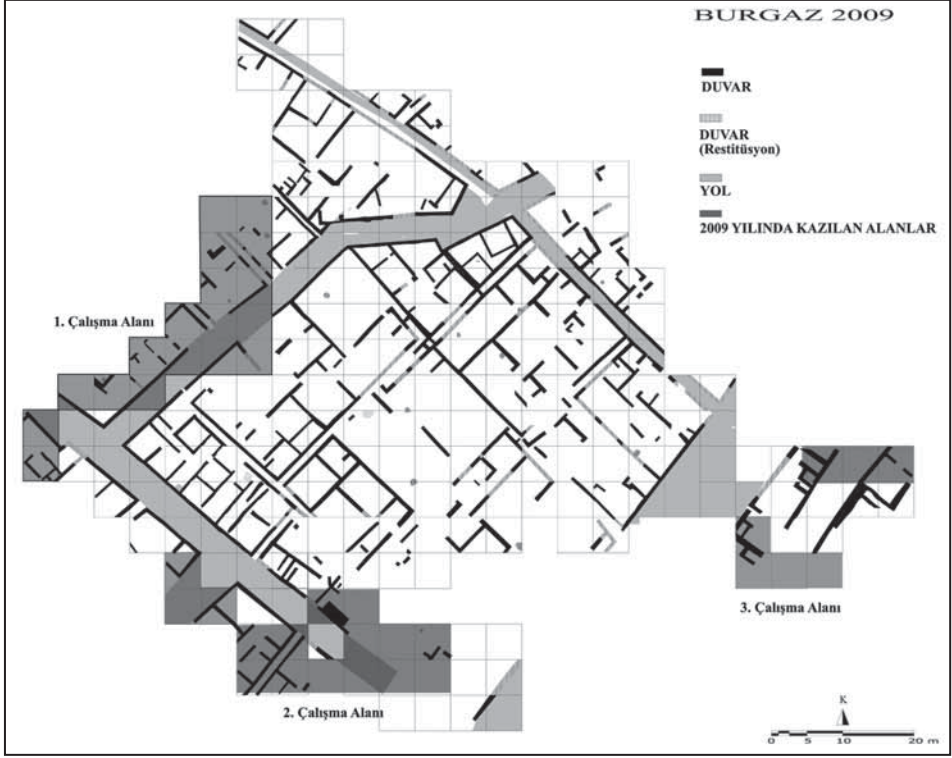
Açmanın kuzeydoğu köşesinde yoğun seramik depozitin uzantısı belirlenmiş ve bu yoğun kaba kaplı depozit kaldırılmıştır. Kuzeyde ve batıda yer alan atölyelerle ilişkili açık kullanım alanının düzlemi gözlenmiştir.

iv) Çevre Düzenlemesi, Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları

SE sektöründe 2009 yılı itibarıyla kazılan alanların 350m² lik bölümünde Klâsik Çağ duvarlarının korunabilmiş olanlarında âcil önlem olarak konservasyon ve konsolidasyon çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca her yıl olduğu gibi, ören yerinde çevre düzenlemesi için kazı yüzey tarım topraklarının atılması sağlanmış, kazılan alanlar dikenli tel çitler ile çevrilerek koruma altına alınmıştır. Önceki yıllarda kazılan alanların bozulan çitleri (SW ve NE sektörleri) onarılmıştır.

Ören yerinin kuzeydoğusunda bulunan iyi korunmuş Hellenistik Şarap İşliği ise, daha kalıcı tel örgü ile çevrelenmiş, antik duvarları ve diğer arkeolojik öğelerinin âcil korunmasına yönelik konsolidasyonu sağlanmıştır. Burada Hellenistik çevre duvarı üzerine kaçak yapılmış arıtma tesislerine ait ek binanın ilgili belediye tarafından yıktırılması sağlanmış ve tescilli Hellenistik yapının çevre düzeni daha bütünsel duruma getirilmiştir.

2009 yılı kazı sezonunda toplam 67 eserin restorasyon ve konservasyon işlemleri yapılmış ve müzelik eser niteliğinde olan bu buluntular Marmaris Müzesi'ne teslim edilmiştir.



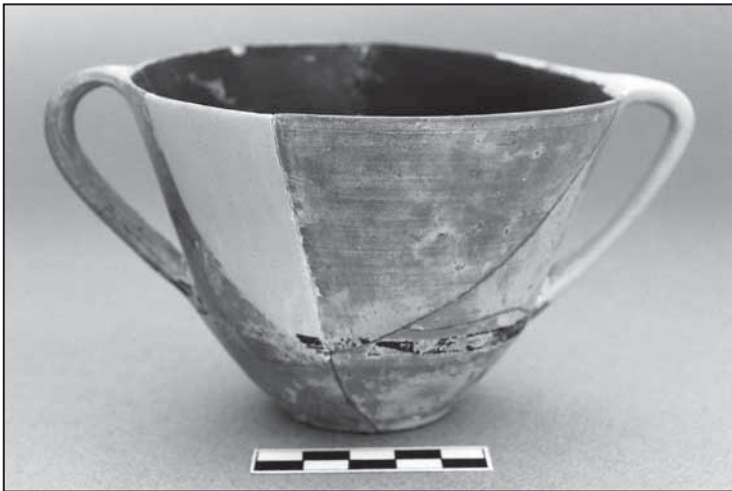
Şekil: 1



Resim: 1



Resim: 2



Resim: 3



Resim: 4



Resim: 5



Resim: 6



Resim: 7



Resim: 8



Resim: 9



Resim: 10



Resim: 11



Resim: 12



Resim: 13

BADEMAĞACI KAZILARI 2009 YILI ÇALIŞMALARI

Refik DURU*
Gülsün UMURTAĞ

Bademağacı Höyüğü kazılarının 17. dönem çalışmalarına 25 Temmuz - 15 Eylül 2009 tarihlerinde devam edildi¹. Bu süre içinde ağırlıklı olarak höyüğün güneyinde, geçen yıl kazılmasına başlanan alanın batı ucunda çalışıldı (Resim: 1). Ayrıca, daha önceki yıllarda büyük ölçüde kazılmış olan batı yamaç evlerinin güneye doğru gelişmesinin öğrenilmesi için de geniş alanlar açıldı.

Kazı döneminin sonlarında höyüğün ve kazı alanlarındaki mimarî durumun son halyle görülebilmesi, bütünüyle daha iyi algılanabilmesi ve belgelenmesi için, bir zeplin / balonla 150 / 200 m. yüksekliklerden resimlenmesi sağlanmıştır.

Kazıların bitiminde, '1. Derecede Arkeolojik Sit Alanı' olan höyüğün, olanaklar ölçüsünde korunması amacıyla, sit sınırları ve kazı alanlarının dışından geçen bir tel örgü sistemi yaptırılmıştır.

Tabakalaşma: Bundan önceki yıllarda saptanmış olan tabakalaşma durumunda değişiklik yapılmasını gerektirecek gelişmeler olmamıştır².

* Prof. Dr. Refik DURU: Yazanlar Sokak 2/6 Suadiye- İstanbul/TÜRKİYE. rfduru@yahoo.com
Prof. Dr. Gülsün UMURTAĞ: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı Beyazıt-İstanbul/TÜRKİYE. gulsunumurtak@gmail.com

¹ Prof. Dr. Refik Duru ve Prof. Dr. Gülsün Umurtak'ın yönetiminde sürdürülen kazılar, aynı fakülteden Araştırma Görevlisi Aslıhan Yurtsever Beyazıt (MA) ile Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı öğrencileri Pınar Meral, Rahatcan Yangibayeva, Aydan Yağız, Dilek Yılmaz, Zeynep Aytun, Ali Onuş, Hamza Uçar, Timuçin Akdal, Mustafa Uzun ve restorasyon bölümü öğrencisi Gökhan Orunlu'dan oluşuyordu. Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilciliği görevine, Antalya Arkeoloji Müzesi araştırmacılarından meslektaşımız Mustafa Samur atanmıştı. Kazımıza kısa süre ile Antropolog Prof. Dr. Yılmaz Erdal (H. Ü) ile bazı topoğrafik ölçümler yapmak üzere, Arkeolog-Topograf Sabri Aydal katılmıştır. Kazının harcamaları, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, DÖŞİM Müdürlüğü, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yürütücü Sekreterliği (Proje No.3400), Suna&İnan Kırac Akdeniz Medeniyetlerini Araştırma Enstitüsü (AKMED) ve Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'nın sağladığı ödeneklerden karşılanmıştır. Ulusoy Otobüs İşletmesi kazıya katılan öğrencilerin Antalya'ya gidiş-dönüş otobüs biletlerini indirimli olarak temin etti. Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) Başkanı Başaran Ulusoy kazı araçlarımızın yakıt giderlerini karşıladı. Kazıya katılarak zor koşullarda görev yapan değişik konulardan uzman meslektaşlarımız ve öğrencilerimize sağladıkları ödenek ve yardımlarla kazıların gerçekleşmesini sağlayan kurumların değerli yöneticilerine teşekkürlerimizi sunuyoruz.

² Bademağacı kazılarının yayınlanmış yıllık önraporları şunlardır:
R.Duru, "Bademağacı Höyüğü (Kızılkaya) Kazıları. 1993 Yılı Çalışma Raporu", *Belleten* LX (1997):783-800
-----, "Bademağacı Kazıları. 1994 Yılı Çalışma Raporu", *Belleten* LXI (1997):149-159
-----, "Bademağacı Kazıları. 1995 ve 1996 Yılları Çalışma Raporu", *Belleten* LXII (1998):709-730
-----, "Bademağacı Kazıları. 1997 ve 1998 Yılları Çalışma Raporu", *Belleten* LXIV (2000):187-212
-----, "Bademağacı Kazıları. 1999 Yılı Çalışma Raporu", *Belleten* LXIV (2001):583-598
-----, "Bademağacı Kazıları. 2000 ve 2001 Yılları Çalışma Raporu", *Belleten* LXVI (2003):449-594

NEOLİTİK YERLEŞMELER

Bu yıl, höyükteki Neolitik Dönem yerleşmelerinde çalışma yapılmamıştır.

İLK TUNÇ ÇAĞI YERLEŞMELERİ

Yukarıda belirtildiği gibi, 2009’da höyüğün güneybatı yarısında, oldukça geniş bir alanda çalışıldı. Kazı programımızda, esas olarak İlk Tunç Çağı (İTÇ) yerleşmesinin ilk iki yapı katının (İTÇ II / 1 ve İTÇ II / 2), 2006-2008 yıllarında açılmış olan batı yamaçtaki *megaron* planlı ev dizisinin güneye doğru izlenmesi ile 2008’de çalışılan güneydoğu köşedeki yapı grubunun, güneybatıdaki gelişmesinin açıklanması amaçlanmıştır. Ayrıca, İTÇ kasabasının girişinin, bu uçta açılmış bir kapıdan olduğunu düşünüyorduk. Böyle bir ‘Ana Kapı’yı bulmak, yerleşim planlamasının öğrenilmesi açısından çok önemliydi.

Mimarlık: Batı yamaç yapılaşmasının güneye doğru izlenmesinde, bir yıl önce açılmış olan son bina, büyük olasılıkla, daha öncekiler gibi *megaron* planda yapılan bir ev idi. Bu yıl, söz konusu bu yapıya ait duvarlar takip edilerek, açma güneye doğru geliştirildi. Kazı dönemi bitiminde, bu doğrultuda 8 yeni *megaron*, bazıları tümüyle bir kısmının bazı duvarlarının açılması suretiyle saptandı (Resim: 1) *Megaron*ların bir kısmı tek odalı iken, bazıları iki odalı yapılmışlardı. Yapıların boyutları birbirinden bir hayli farklı idi. Örneğin iki odalı olan ve Bademağacı İTÇ II / 1 yapı katının en büyük *megaronu* olan yapının uzunluğu 18 m. civarında iken, aynı alandaki bir başka *megaronun* uzunluğu 8.5 m. idi *Megaron*lar, İTÇ II yerleşmesinin en dış halkasında varlığı öğrenilen diğerleri gibi, kapıları höyüğün ortasına bakan dar kenarlarında açılmış olarak, *radial* konumda düzenlenmişti. *Anteler* arasındaki kapıdan girilen geniş bir orta oda (*cella*), evin ‘yaşam odası’ idi. İki odalı olan evlerde, *cellanın* arka duvarında açılmış bir kapıdan ikinci odaya / arka odaya geçilmekteydi. Tek *cellalı* veya iki odalı yapıların dışa bakan dar arka kenarları sağır duvardı. Hemen her evin arka duvarın dışına bitişik olarak, taş döşeli bir alan / kuşak yapılmıştı. Bu düzenleme (*glacis*), Bademağacı İTÇ II / 1 ve 2 yapı katlarının tipik ve değişmeyen kuralı idi.

-----, “Bademağacı Kazıları. 2002 ve 2003 Yılları Çalışma Raporu”, *Bulleten LXVIII* (2005):519-560.
R.Duru, G.Umurtak, “Bademağacı Kazıları. 2004, 2005 ve 2006 Yılları Çalışma Raporu”, *Bulleten LXXII* (2008): 195-250.

-----, “Bademağacı Kazıları 2007 Yılı Çalışmaları – Excavations at Bademağacı in 2007”, *ANMED* 2008/6 (2008):14-19.

-----, “Bademağacı 2008 Yılı Kazıları – Excavations at Bademağacı in 2008”, *ANMED* 2009/7 (2009):15-21.

-----, “Bademağacı 2009 Yılı Kazıları – Excavations at Bademağacı in 2009”, *ANMED* 2010/8 (2010):19-25.

Bütün evler içinde sadece birinin planında farklı özellikler görülmektedir: Bu evin dışı (güneye) bakan dar duvarının batı köşesi yakınına bir kapı açılmıştı. Duvarları 1 m. yüksekliğe kadar korunmuş olan evin bu kapısının kenarları çok düzenli şekilde örülmüştü. Kapının bulunduğu dar duvarın ortalarında, yerden 70 cm. yukarıda hazırlanmış bir pencere (!) aralığı / yuvası bulunuyordu. Alt kenarları çok iyi korunmuş durumda günümüze gelen pencere boşluğunun kenarları iki yanda, 40 cm. yüksekliğe kadar korunmuştu. Evin güneye açılan arka kapısının dış kısmında, yerleşmenin her kesiminde görülen taş döşeme bulunmamaktadır. Buna karşılık, bu kesimde kapının dış tarafının iki yanında, 1.5 m. kalınlıkta duvarlar bulunmaktadır. Söz konusu bu güçlü duvarlar, höyüğün hiçbir yerinde rastlanmayacak kadar özenli ve güçlü yapılmışlardı ve bunlar kuşkusuz savunma duvarları (sur) olmalıydı.

Fotoğraftan görüleceği gibi, sözünü ettiğimiz yapının *cellasından* geçildikten sonra, alışlagelen bir uygulama ile *ante* duvarları arasına açılan bir kapıdan, kuzeye, yerleşmenin iç kısmına erişmek mümkündür.

Yukarıda kısaca tanımladığımız yapı, höyüğümüzdeki diğer tüm evlerden farklı bir işlev yüklenmiş gibidir. Kentin dışarıyla doğrudan ilişkisi olan tek yapı budur. Bu özelliği nedeniyle biz bu *megaronu* kente giriş için açılmış ‘Ana Kapı’ olarak tanımladık. Höyüğün doğu yamacında 4 ve batı yamacında 30 numaralı yapıların dışı bakan dar duvarlarının hiç yapılmadığı, bu *megaronların* bir tür kapı olacakları daha önceki kazı dönemlerinden biliniyordu. Ancak 4 ve 30 numaralı *megaronların* bir ‘Kapı Binası’ndan (*Propylon*) çok, ikincil girişler olarak düşünülmesi kanımızca daha doğru olacaktır. Kuzey uçta yer alan ve yerleşmede yaşayanların hayvanlarının kasabaya girmesi için açıldığını daha önce önerdiğimiz aralıklar da, aynı şekilde, ikincil girişler / geçitler olarak kabul edilmelidir³.

Yerleşmenin güneyi, özellikle de güneybatı köşesi, kuşku yoktur ki stratejik açıdan çok önemli bir yerdi. Olasılıkla kasabaya giriş için hazırlanmış tesisler burada idi ve bu nedenle de, çok güçlü şekilde korunmaya çalışılmıştı. Nitekim bu kesimdeki yapıların bazılarının duvarları, diğerlerine oranla çok daha özenli ve kuvvetli yapılmışlardı. Öte yandan, buradaki iki yapı çok tahribat görmüştü ve daha da önemlisi, bu son iki yapının tabanlarının hemen altında, daha eski olan bazı evlerinin duvar temelleri görülmekteydi. Bu kalıntıların aynı yerleşim döneminin biraz daha geç evresine ait olduğundan, kanımızca kuşku yoktur. Bu kesimde kısa aralıklarla yıkım ve yeniden yapımların söz

³ R.Duru, G.Umurtak, “Bademağacı Kazıları. 2004, 2005 ve 2006 Yılları Çalışma Raporu”, *Belleten* LXXII (2008): 193-250.

konusu olduğunu anlıyoruz. Bu arada vurgulamak gerekir ki, yukarıda değinilen büyük *megaronun* güneye, kasaba dışına geçişi sağladığını belirttiğimiz kapı ve yanındaki pencere aralıkları örülerek kapanmış olarak günümüze gelmişlerdi. Yani bu kapı ve pencere, büyük ihtimalle kentin tahribata uğradığı andan kısa bir süre önce, taşlarla örülerek geçişler engellenmişti.

Sonuç olarak, kasabaya giriş kanımızca bu kesimde olduğundan, buraya özel bir önem verilmiş, bazı ek önlemler alınmış ve belki bütün bunlarla ilişkili olabilecek şekilde düzenlemeler yapılmıştır.

Güney kesimdeki çalışmaların sürdürüldüğü bir diğer kesim, 2008 yılında kazılan alan ile yukarıda mimarlık özelliklerini belirttiğimiz güneybatı köşesi arasında kalan açmadır. Bu kesimde, duvar temelleri sağlam durumda günümüze kadar gelen, iki *megaron* planlı yapı ile büyük ölçüde tahribata uğramış yapılara ait bazı duvarlar bulunmuştur. *Megaron* planlı, sağlam temelli iki yapı, açıklanması güç bir şekilde, kapıları yerleşmenin dışına bakan dar kenarlara açılmış olarak konumlandırılmıştı. Bu alandaki büyük tahribat nedeniyle, yapıların planları ile düzenlenme mantığı tam olarak anlaşılmamaktadır.

2009'da çalışılan diğer alanlar, 2008 yılı açmasının doğu ve kuzey bitişiğindeki kesimler ile höyüğün ortalarındaki 'Çok Odalı Yapı'nın (ÇOY 1) bazı kesimleridir. Bu alanlarda İTÇ II / 1 ve 2 yerleşmelerinin birkaç yapısı daha açılmış ve ÇOY 1'in planı biraz daha geliştirilmiştir.

İTÇ II / 1, 2 yerleşmesinin genel planından anlaşıldığı üzere, yerleşmenin güney dış çizgisi, kuzey ucun simetriği olacak şekilde yuvarlak değil, nispeten daha düz / basık bir çizgi hâlinindedir. Özellikle de güney ucun batı köşesi âdeta bir köşe yaparak (Resim: 1), dik bir açıyla dönmektedir.

2009 yılı çalışmaları, İTÇ II / 1 ve 2 yerleşmelerinin tümüyle anlaşılması açısından yeni veriler sunmuştur. Açığa çıkarılan mimarlık kalıntıları ile Anadolu'nun bu kesimindeki İTÇ II dönemindeki bir kasabanın (kentin) planlanması oldukça ayrıntılı şekilde öğrenilmiştir.

Mezarlar: İTÇ II yerleşmesinin değişik evrelerine ait, küpler içine yapılmış gömütlerden yeni örnekler bulunmuştur ⁴. Bu küp mezarların bazılarının içine, mezar hediyesi olarak bir gaga ağızlı testicik konulduğu görülmüştür.

Çömlekçilik: İTÇ II çömlekçiliğinin daha önceki kazı dönemlerinde saptanmış özelliklerini taşıyan çok sayıda kapı kacak örneği, bu sene de ele geçirildi. Tek veya iki

⁴ Bulunmuş olan mezarlardaki iskeletler, Antalya Müze Müdürlüğü'nün izni ile incelenmek üzere, Prof. Dr. Yılmaz Erdal tarafından, Ankara'ya götürülmüştür.

kulplu, gaga ağızlı, küçük veya orta boy testilerden 30 kadar kap Antalya Müzesi'ne teslim edilmiştir Son iki senede olduğu gibi bu yıl da, bir oda içinde çok sayıda (35 kadar) değişik şekillerde kap bir arada bulundu.⁵ Bazıları çok kırıklı olan ve tümlenemeyen bu kapların biçim ve süsleme bakımından benzerlerine, daha önceki yıllarda da rastlanmıştı. Ancak bu kaplardan bazılarının, şimdiye kadar Bademağacı İTÇ II yerleşmelerinde bulunmuş kapların en yüksek kalitelileri olduğunu vurgulamak isteriz (Resim: 2). Bu alanda bulunan bir ayrışık kap hem yapıldığı kilin türü ve Bademağacı'ndan tanınmayan bezeme yöntemi, hem de biçim açısından çok değişiktir. Bu ayrışık kap (Resim: 3), genel çizgileriyle ilk kazı dönemlerinde bulunmuş olan (sözde) 'Tuzluk/Biberlik'e benzemektedir.⁶

Pişmiş toprak buluntular: Pişmiş toprak eserlerden bir grubu, stilize edilmiş insan tasvirleri, yani idollerdir. Bunlar genel çizgileriyle, daha önce Bademağacı'nda bulunmuş idollerin benzerleridir.

Bir diğer pişmiş toprak buluntu grubu, yandan görünümüleri üçgen şeklinde olan fırçalardır.

Mühürler: Bademağacı İTÇ II döneminin taştan ve pişmiş topraktan yapılmış damga mühür koleksiyonuna bu sene 16 mühür daha katılmıştır. Mühürler şekil ve baskı alanı desenleri bakımından, genel hatlarıyla daha eski yıllarda bulunanlara benzemekle birlikte, bazı mühürlerin baskı alanlarında ilginç ve değişik işaret veya desenler, desen grupları görülmektedir (Resim: 4).

Maden buluntular: 2009 kazı yılı maden eser açısından çok verimli olmuştur. Aşağıda tanımlanan eserlerin hemen hepsi, 'Ana Kapı' binası olarak tanımladığımız eve güneyden bitişik olan bir odanın tabanında *in situ* duran çok sayıda kap arasında yer alan iri boydaki iki ayrı çömleğin içinde bulunmaktaydı.

Maden eserlerden birincisi, ince altın levhadan yapılmış bir 'Kulak Tıkacı'dır. Eser, şekil ve ölçüsü bakımından ilk kazı yılında (1993) bulunmuş tıkaçın benzeridir.⁷

Değerli madenden yapılmış diğer buluntular, gümüşten bir tabak ile 2 gümüş iğnedir. Çok bozulmuş ve sadece bir kısmı korunmuş ancak çok kırık / parçalar hâldeki gümüş kap, üzerini kaplayan çok kalın bir pas tabakasının sağlıklı şekilde temizlenmesi, onarılması ve sürekli bakımının sağlanması için İstanbul'a, Fakültemiz Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü Laboratuvarı'na getirilmiş ve gerekli işlemlerden

⁵ Söz konusu oda konumu itibarıyla, kapı binası işlevi gören *megaronun* yıkılmasından daha sonra yapılmış olmalıdır.

⁶ Duru 1997: Lev. 13/1.

⁷ Duru 1997; 793, Lev. 13/5.

geçirilmiştir. İnce gümüş levhadan yapılmış olan çanak, düz dudaklı ve yayvandır.

Boyları 7 ve 9.5 cm. olan sağlam durumdaki gümüş iğnelerden birisinin başı süslenmiş, diğerinin ise konik olan baş kısmı yalın bırakılmıştır.

Bakır veya tunçtan yapılmış başlı iğne ve delicinin dışında bir mızrak ucu ve bir el baltası ele geçirilen diğer buluntulardır.

SONUÇLAR

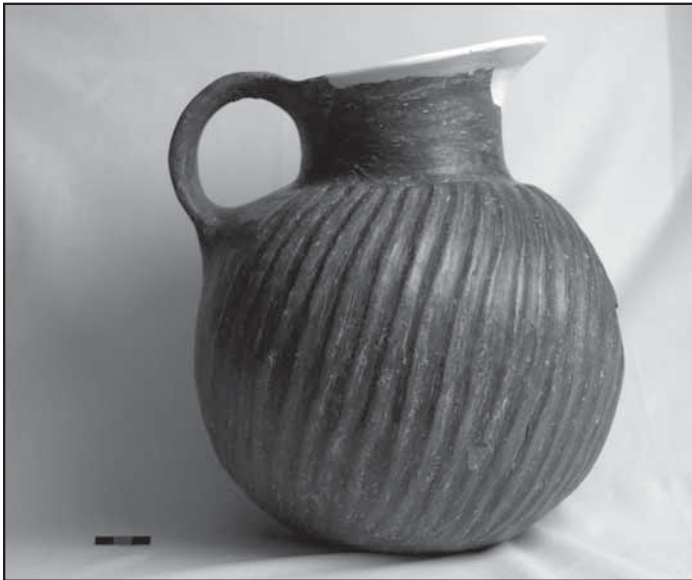
2009'da Neolitik Dönem yerleşmeleri üzerinde hiçbir çalışma yapılmamıştır. Bu konu daha önceki yıllarda önemle üzerinde durulmuş ve öğrenilenlerle bu dönem hakkında yeterli bilgilerin alındığı kabul edilmişti. Esasen Neolitik yerleşmede daha geniş alanda çalışmalara devam edilmesine karar verilmesi durumunda, çok sağlam durumda olan İTÇ II mimarlık kalıntılarının altına inmek, diğer bir anlatımla İTÇ yapılarını kaldırmak gerekiyordu. Bunu yapmayı doğru bulmadığımız için, Neolitik Dönem araştırmalarını, 2007'ye kadar çalıştığımız alanlarla sınırlı tuttuk.

2009 kazı dönemi çalışmalarının en dikkate değer sonucu, İTÇ II döneminde höyüğün güney yarısındaki yerleşme düzeni hakkında önemli bilgilerin edinilmiş olmasıdır. Bu yıla kadar *megaron*larla çevrili olduğu şeklinde algılanan ve güney kesimde de böyle devam edeceği beklenen / düşünülen yerleşmenin planının güneyde biraz farklı olduğu, yerleşim düzenlemesinin şimdiye kadar bilinenlere pek uymadığı anlaşılmıştır.

1993 yılında başladığımız ve 17 yıldır aralıksız devam ettirdiğimiz Bademağacı Höyüğü kazılarında, höyüğün yaklaşık $\frac{3}{4}$ lük kısmı kazılmış ve sakladığı Neolitik ve İTÇ kültürler oldukça ayrıntılı şekilde öğrenilmiştir. Kanımızca höyükteki çalışmalara son verilmesi ve bu önemli yerleşme yerinin geri kalan kısımlarının, ileriki yıllarda yapılması olası çalışmalar ve bizim sonuçlarımızın test edilebilmesi açısından, kazılmadan / bozulmadan saklanması, doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu nedenle, önümüzdeki yaz döneminde kısa bir süre yapılacak küçük ölçekli kazılar ve özellikle de plan çalışmaları sonunda (eğer beklenmedik veya olağanüstü bir gelişme olmazsa), höyüğün terkedilmesi düşünülmektedir.



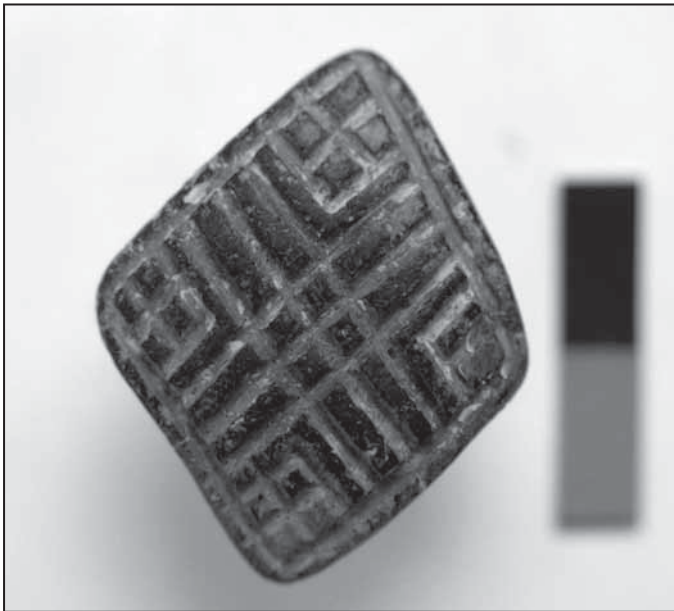
Resim: 1



Resim: 2



Resim: 3



Resim: 4

2009 YILI VAN-YONCATEPE SARAYI, NEKROPOLÜ VE AŞAĞI KENTİ KAZILARI

Oktay BELLİ*

Yoncatepe Sarayı, nekropolü ve kenti kazıları, 01 Temmuz- 30 Ağustos 2009 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Van Müze Müdürü Fütühat Başar ve müze temsilcisi Mete Tozkoparan'ın (M.A.) başkanlığı ve benimde bilimsel sorumluluğum altında yürütülen Yoncatepe Sarayı, nekropolü ve kenti kazılarına bilim kurulu üyesi olarak Prof. Dr. Vedat Onar, Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet Yüksel, Yrd. Doç. Dr. Şahabettin Öztürk, konservatör Vedat Eren Belli (M.A.), Arkeolog Yasin Yaşar Köse, Fatih Soydan, Sanat Tarihçisi Filiz Başbaydar (M.A.), Sosyolog Mücahit Okur, Teknik Ressam Güzin Sühran Belli ile Türkiye'nin çeşitli üniversitelerine bağlı fakültelerin Arkeoloji, Sanat Tarihi, Klâsik Filoloji ve Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalları'ndan toplam 6 öğrenci katılmıştır¹.

Kazı sırasında ortaya çıkarılan ahşap, keramik, cam ve çeşitli metallerden yapılmış eşya, âlet ve silâhların onarım ve konservasyon çalışmaları, Van'da bulunan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne bağlı Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi'nin tam donanımlı modern ve çağdaş laboratuvarında konservatör Vedat Evren Belli (M.A.) tarafından yapılmıştır. Yoğun ve zor bir çalışma ortamı içinde kazımızın ortak sorunlarına örnek bir yaklaşım ile eğilen ve büyük çaba harcayarak özveri ile çalışan değerli meslektaşlarıma ve sevgili öğrencilerime içtenlikle teşekkür ederim.

2009 yılı Yoncatepe Sarayı, nekropolü ve kenti kazı çalışmaları, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Proje Yürütücü Sekreterliği ile kendi maddî olanaklarımız tarafından gerçekleştirilmiştir. Sağlanan maddî destekten dolayı Bilimsel Araştırma Proje Yürütücü Sekreterliği'ne çok teşekkür ederim.

* Prof. Dr. Oktay BELLİ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, 34134 İstanbul/TÜRKİYE, e-posta: oktaybelli@oktaybelli.net - obelli@hotmail.com - oktaybelli@gmail.com

¹ 2009 yılı Van-Yoncatepe Sarayı, Nekropolü ve kenti kazılarına lisans öğrencisi olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji, Eski Yunan Dili ve Edebiyatı, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü ile Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı öğrencilerinden Cüneyt Sümbül, Dilek Aslan, Mehmet Kolsuz, Bora Özdoğan, Hatice Yılmaz ve Ramazan Ali Bağcı katılmıştır. Çok büyük bir başarı ve özveri ile çalışan sevgili öğrencilerime bir kez daha teşekkür ederim.

GİRİŞ

Yoncatepe Sarayı, Nekropolü ve Aşağı Kenti, bugünkü modern Van Kenti'nin 9 km. güneydoğusundaki Yukarı Bakraçlı (eski Yedikilise) Köyü'nün 1.5 km. güneybatısında yer almaktadır (Resim: 1). Saray yerleşmesinin 1.5 – 2 km. doğusunda yükselen Varak (2800 m.) ve Erek (3200 m.) dağları, tam bir yarım ay biçimindeki doğal konumu ile doğudan esen sert ve soğuk rüzgârları önlemekte ve daha elverişli bir iklim sağlamaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin en zengin su kaynaklarına sahip olan Varak ve Erek dağları, aynı zamanda Van yöresinin ulaşım yönünden en elverişli ve kolay çıkılabilen yaylalarına da sahiptir. Su yöresinin kaynaklarının yanı sıra, zengin otlak ve dağ çayırlarına sahip Erek Dağı ve yakın çevresi, yaz mevsiminde on binlerce küçükbaş hayvanı ile göç eden yarı göçebe topluluklar tarafından yaylak olarak kullanılmaktadır. Varak ve Erek dağlarının hemen güneybatı eteğinde yer alan Yoncatepe Sarayı ve Aşağı Kent yerleşmesi, zengin su kaynakları ve otlaklarına sahip Keşişgöl Yaylası'na giden yolu denetim altında tutmaktadır. Yoncatepe Sarayı'ndan bakıldığı zaman kuzeyde Van Kalesi (eski Tuşpa), Van Şehri ve Toprakkale (eski *Rusahinili*) çok rahat bir şekilde görülmektedir. Oldukça elverişli ve güçlü savunma sistemine sahip olan Yoncatepe yerleşmesi, bu işlevini Urartu Krallığı'nın yıkılışına değin sürdürmüştür.

Saray yerleşmesinin 700- 800 m. kuzeyinde, Aşağı Kent'in ise 600 m. kuzeybatısında, şimdilik Van yöresinin en eski sulama tesisi olan Harabe Barajı bulunmaktadır. Doğuda Varak Dağı eteklerinden çıkan zengin su kaynaklarının önü, tıpkı büyük bir havuz gibi bir biri ardı sıra barajlar ile kesilmiştir. Köyün içinde ve batı eteğinde bulunan Bakraçlı barajlarının içi dolmasına ve duvarları tahribata uğramasına karşın, Harabe Barajı'nın gövde duvarı günümüze değin sağlam bir şekilde varlığını korumuştur. 4- 5 m. genişliğinde, 2 m. yüksekliğinde ve 80 m. uzunluğundaki baraj duvarı, arazinin eğimli olan batı kesimini kapatmaktadır. Baraj duvarı, düzgün kumtaşı bloklardan yapılmıştır. Ancak ne yazık ki yüzlerce yıldan beri suların taşımış olduğu kalın toprak tabakası, barajın içini doldurmuştur. Günümüzde barajın içi tarla olarak kullanılmaktadır. Batı yüzde ve duvarın ortasında bulunan 35 x 35 cm. büyüklüğündeki savak kısmı, bugüne değin bulunan Urartu barajlarındaki savakların en küçüğünü oluşturmaktadır. Batı yönüne doğru akıtılan sular, tarım alanlarının, sebze ve meyve bahçelerinin su gereksinmesini karşılamaktadır.

Basık bir tepe görünümünde olan Yoncatepe'nin en yüksek kesiminde saray, bunun kuzeydoğu eteğinde sivil yerleşim alanı ve kuzey eteğinde de nekropol bulunmaktadır (Resim: 2). Erken Demir Çağına ait diğer kale ve yerleşim merkezlerinde olduğu gibi, Yoncatepe'de sivil yerleşim merkezi ile nekropol alanı neredeyse iç içedir. Yerleşim

merkezi ile nekropol alanının iç içe olmasında, kullanılabilir arazinin çok az ve yetersiz olmasının büyük etkisi vardır. Deniz seviyesinden 2050 m. yüksekliğinde olan saray yerleşmesi, şimdilik Türkiye'nin en yüksek rakımlı kazı alanını oluşturmaktadır. Saray yerleşmesinin güneyi dik ve derin bir uçurum ile sonuçlanmaktadır. Güneydoğudan batı yönüne doğru akan Doni Çayı, araziye geniş ve derin bir şekilde oymuştur. Saray yerleşmesinin kuzey kesimi de dik olmasına karşın, kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlerine doğru teraslar hâlinde alçalmaktadır.

Doğu- batı doğrultusunda uzanan saray yerleşmesi, yaklaşık 2.650 m²lik bir alana yayılmaktadır (Resim: 3). Arazinin doğu kesimi çok dik ve eğimli olduğu için, sarayın en önemli mimarî yapıları, batıda 1675 m²lik bir alana yapılmıştır. Arazinin doğusu ile batısı arasındaki yükseklik farkının 10 m.yi geçmesi, doğu bölümündeki mimarî yapılar için çok büyük bir sorun oluşturmuştur. Bu yüzden doğu bölümündeki mimarî yapılar, açık avlu dışında en çok 450 m²lik bir alanda teraslar üzerinde yapılmıştır. Bu durumda Yoncatepe Sarayı'nın, Urartu sarayları ile kıyaslanmayacak ölçüde küçük olduğu görülmektedir.

Temelleri taştan ve bunun üzeri de kerpiçten örülen saraydaki mimarî yapıların çok güçlü ve yüksek dış duvarları, aynı zamanda savunma duvarı görevini görmektedir. Saraydaki mimarî yapıların ilk katının duvarları düzgün kum taşlarından, ikinci katın duvarları da kerpiçten yapılmıştır. Bu hâliyle Yoncatepe, Van Ovası'nın kuzeydoğusunda Zımsım Kayalıkları üzerinde bulunan ve çevresi sur duvarı ile çevrili olmayan Toprakkale'nin (*Rusahinili*) konumuna çok benzemektedir. Ancak Toprakkale'de ulusal Tanrı Haldi adına kurulmuş tapınak olmasına karşın, Yoncatepe yerleşmesinde tapınak yoktur. Bilindiği gibi Urartu saraylarının çok büyük bir kısmı, yüksek ve yalçın kayalıklar üzerinde, çevresi çok güçlü savunma duvarları ile çevrelenen kaleler içinde bir veya iki tapınak ile birlikte planlanarak yapılmıştır.

Şimdilik bu kuralın dışında kalan tek yerleşme, Patnos Aznavurtepe'nin 8 km. güneydoğusunda bulunan Giriktepe Sarayı'dır. Bu yüzden Yoncatepe Sarayı, alçak bir tepe üzerinde bulunan Giriktepe Sarayı'nın konumuna çok benzemektedir. Ancak son sekiz yıldan beri akropoldeki sarayda sürdürdüğümüz arkeolojik kazı çalışmalarında herhangi bir çivi yazısı örneği bulamadığımız gibi, erzak küpleri üzerinde işaret, ölçek ve çivi yazısı ile resim yazısı da bulunamamıştır. Çok büyük bir olasılıkla Yoncatepe Sarayı, yerleşim merkezi ve nekropolü, Urartu Krallığı egemenliğine tabî olmayan bir yerel beyliğe ait olmalıdır. Bilindiği gibi hem çivi yazılı Assur kaynakları, hem de Urartu kaynakları bu tür beyler konusunda önemli bilgiler vermektedir; örneğin Van'da bulunan küçük bir stel üzerinde şunlar okunmaktadır:

*Rusa oğlu Arğısti, Gilurani'nin ormanının önü olan bu yerden,
Batu oğlu İşpilini'nin bahçesine kadar, okunu 950 lokat (yaklaşık 485 m.) attı.*

Görüldüğü gibi, Urartu Krallığı'nın başkentliğini yapan Van Ovası'nda bile bağ, bahçe ve orman alanlarına sahip beylerin varlığından söz edilmektedir.

Ayrıca Assur Kralı II. Sargon, M.Ö. 714 yılında Urartu ve onun mütteliklerine karşı düzenlemiş olduğu ünlü sekizinci seferinde, savaşta yendiğı Kral I. Rusa'nın yakın çevresindeki Urartu soylu sınıfına ait beyleri, özellikle kral soyundan gelen temsilcilerden ayırmaktadır. Urartu yazılı kaynaklarının da sık sık belirttiğı gibi, savaşlara kendi askerleri ile katılan Urartu soylu sınıfına ait beyler ve komutanlar, hiç kuşkusuz savaşlardan erkek ve kadın tutsaklar ile birlikte büyük oranda büyükbaş ve küçükbaş hayvanları ganimet olarak almaktaydılar.

Yoncatepe Sarayı'nın ne zaman kurulduğunu şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Ancak saray yerleşmesinin hemen kuzey eteğinde bulunan nekropol alanındaki birçok mezar, M.Ö. 1. binyılın başlarından beri kullanılmıştır. Saray, M.Ö. 7. yüzyılın sonlarında Doğu Anadolu Bölgesi'ne kuzeyden ve doğudan bir çekirge sürüsü gibi giren İskitler tarafından diğer Urartu kaleleri ile birlikte yakılıp yıkılmıştır. Bu korkunç yıkım ve yağmadan canını zor kurtaran halk, taşınabilir eşya ve silâhlarıyla birlikte Erek Dağı'na sığınmıştır. Ayrıca saraydaki insanlar kaçarken yanlarına yiyecek ve bakliyat almayı da ihmal etmemişlerdir. Büyük Salon'un döşeme taşları üzerine dökülen kırmızı mercimek taneleri, kaçışın ne denli acele ve büyük bir panik içinde olduğunu göstermektedir. Bu yıkımdan sonra saray kesimi, yeni bir yerleşmeye uğramamıştır.

YONCATEPE SARAY DUVARLARININ RESTORASYON ÇALIşMALARINI

Tıpkı 2007 ve 2008 yıllarında olduğu gibi, 2009 yılında da Yoncatepe Saray duvarlarının restorasyon çalışmalarına daha çok ağırlık verilmiştir. Bu çalışma döneminde, özellikle sarayın batı bölümündeki yapıların güneydoğu duvarları ile doğu bölümündeki yapıların duvarlarında restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Restorasyon çalışmaları, bölgenin geleneksel konut mimarisini, malzemesini ve inşa yönetimini çok iyi bilen ve bunu yerel malzeme ile başarılı bir şekilde uygulayan Mimar Yrd. Doç. Dr. şahabettin Öztürk ve konservatör Vedat Evren Belli'nin (M.A) denetiminde yapılmıştır. Duvarların yapımında çalışan ustalar Yoncatepe Sarayı'nın 800 m. doğusunda yer alan Yukarı Bakraçlı (eski Yedikilise) Köyü'nde yaşayan, kumtaşı ve killi çamur harç ile duvar inşa eden kişilerden oluşmaktadır. Geleneksel konut mimarisini çok iyi bilen ve bunu kendi köy konutlarında uygulayan taş duvar ustaları, mesleklerinde uzmanlaşmış kişilerden oluşmaktadır.

Restorasyon çalışmalarında, duvarlarda kullanılan eski kum taşı ve özü killi olan çamurun dışında, hiçbir yeni ve yabancı malzeme kullanılmamıştır. Duvarların özgün malzemesini oluşturan kum taşı bloklar da, son 12 yıldan beri duvarlardan yıkılan ve bizim daha önce büyük bir titizlikle toplayarak biriktirdiğimiz taşlardan oluşmaktadır. Duvar taşlarının arasında birleştirici malzeme olarak, özü kil olan çamur kullanılmıştır. Çimento ve kireçten çok daha sağlam olan bu çamur, 2700 yıldan beri geleneksel konut mimarisinin yapımında da kullanılmaktadır.

Kum taşından örülen duvarların dış kısmı sıvanmamıştır. Duvarlarda eski kum taşı blokların kullanılması sonucunda, duvarların özgün görünümü bozulmamıştır. Sanki 2700 yıl önce yapıldığı gibi görünen taş duvarlar, M.Ö.7. yüzyıl duvarın örgüsü konusunda çok önemli bir görüntü sergilemektedir.

Taş duvarların gerçek yüksekliği 2.80- 3 m. arasında olmasına karşın, arazinin biçimine göre standart bir yüksekliğe ulaşılmıştır. Arazinin eğimine göre uygulanan bu yükseklik, duvarlara hem estetik bir görünüm kazandırmış, hem de taş duvarların yüksekliği konusunda izleyenleri bilgilendirmiştir. Özellikle bugüne kadar gerçekleştirmiş olduğumuz uygulamaların, mimarlar ve sarayı ziyaret eden insanlar tarafından büyük bir beğeni ile değerlendirilmesinin yanı sıra, kış mevsiminde duvarların herhangi bir zarar görmemesi, yapmış olduğumuz çalışmaların çok başarılı olduğunu göstermektedir.

SARAYIN BATI BÖLÜMÜ GÜNEYDOĞU DUVARLARI

Sarayın batı bölümündeki güney ve güneydoğu duvarlarının taş temelleri, arazinin dik ve çok eğimli olması yüzünden, daha fazla yıkılmıştır. Güneydoğudan batı yönüne doğru hızlı bir şekilde akan Doni Çayı, kalkerden oluşan araziye derin ve geniş bir şekilde oymuştur. Bu yüzden sarayın batı bölümünün en çok tahribat gören kısmını, güney ve güneydoğu duvarları oluşturmaktadır. Güney ve güneydoğuda bulunan taş temellerin mevcut genişliği 2 m., yüksekliği de ortalama 30- 80 cm. arasında değişmektedir.

Güney duvarlarının çok büyük bir bölümü, 2008 yılı çalışmaları sırasında restore edilmiştir. Restore edilmeyen güneydoğu köşesi ile birinci avlunun doğu duvarları ise, 2009 yılı çalışmaları sırasında restore edilmiştir (Resim: 4).

Yapılacak taş duvarların sağlam bir zemine oturması ve kalıcı olması için, öncelikle arazinin parçalanmış ve güneyde Doni Deresi yönüne doğru göçen kısmı güçlendirilmiştir. Arazinin güneydoğu yönüne doğru parçalanmış bölümüne, 1- 1.5 m. yüksekliğinde ve 1.5- 4 m. genişliğinde teras duvarı yapılmıştır. İri taşlardan özenli ve sağlam bir şekilde örülen teras duvarları, sarayın ilk yapıldığı sırada yapılan teras duvarlarının benzerini

oluşturmaktadır. Saray duvarları yapılmadan önce, arazinin çürük ve eğimli olan bölümleri teras duvarları ile güçlendirilip, düz bir zemin elde edildikten sonra, mimarî yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Özellikle sarayın en dik ve eğimli olan doğu bölümünde, teras duvarları uygulaması, kademeli olarak daha çok yapılmıştır. Teras duvarları yapılıp sağlam bir zemin elde edildikten sonra, arazinin dayanıklılığı güçlendirilmiş ve taş temellerin yapacağı tonlarca ağırlıktaki baskıya karşı bir önlem alınmıştır.

Sarayın güneydoğu duvarı, aynı zamanda Büyük Salon'un güney ve doğu duvarını oluşturmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, güneydoğu duvarı arazinin çok eğimli ve dik olması yüzünden, temellerine varıncaya kadar güneydeki Doni Deresi Vadisi'ne doğru yıkılmıştır.

Güneydoğu duvarının toplam uzunluğu, 12.30 m.dir. Bu duvarın genişliği de, ortalama 2 m.dir. Diğer duvarların temellerinde olduğu gibi, bu duvarın temellerinde de iri kumtaşı bloklar kullanılmış ve duvarın yıkılmaması için, taş dizileri geriye doğru alınarak, bir eğim sağlanmıştır. Duvarın yapılmasında, yine o dönemde kullanılan eski kumtaşı bloklardan yararlanılmıştır. Taşlar arasında birleştirici malzeme olarak da, birleşimi kil olan çamur kullanılmıştır.

Tümüyle yıkılan güneydoğu duvarı 2.20 m. yüksekliğinde örülerek, sarayın Büyük Salonu'nun güney duvarı kapatılmıştır. Bu duvar kuzey yönüne doğru dönerek, sarayın ana giriş kapısı ile birleşmektedir. Ortalama 7 m. uzunluğunda olan ve Büyük Salaon'un doğu duvarını oluşturan bu duvar da, ortalama 2.10 m. yüksekliğinde özgün biçimine sadık kalınarak örülmüştür. Güneydoğu duvarının köşesi, avluda ana giriş kapısının güney yönüne gelen duvar ile birleştirilmiş ve yapı özgün şeklini almıştır (Resim: 5).

Avluda sarayın batı bölümüne geçit veren ana giriş kapısı, M.Ö 7. yüzyılın sonlarında saraya yapılan İskit saldırıları sırasında, örülerek kapatılmıştır. Savunmayı güçlendirme amacı ile yapılan bu tür uygulamalar, o dönemde Van Bölgesi'nde Ayanis ve Yukarı Anzaf Kalesi kapılarında görülmektedir. Sarayın yıkılan ve bu yüzden geçici olarak giriş ve çıkışı sağlayan güneydoğu duvarları örüldükten sonra, saray yapılarına giriş, ana kapıdan yapılmıştır. O dönemde geçici olarak bir sıra taş dizisi ile örülerek kapatılan 2.45 m. genişliğindeki kapı açılarak, giriş ve çıkışın yapılması sağlanmıştır (Resim: 6).

Ayrıca Büyük Salon'un doğu duvarına, iç kısımdan üstü açık iki küçük oda yapılmıştır. Toplam olarak 8 m. uzunluğunda ve 3.10 m. genişliğindeki eklenti, ortadan ikiye bölünmüştür. Düzgün sal taşlardan yapılan eklentinin duvar kalınlığı 90 cm., duvarların yüksekliği de 90 cm. dir. Büyük Salon'un kuzeydoğu duvarına da, benzer eklenti yapılmış ve içine tarlalardan elde edilen tarım ürünleri depo edilmiştir. Düşman

saldırısından önce yapılan ve içeriye depo edilen buğday ve arpa, sarayda çıkan yangın sırasında karbonlaşmıştır.

M.Ö. 7. yüzyılın sonlarında geçici olarak yapılan, sarayın savunma sistemini aydınlatan ve bunlardan da önemlisi, saraya yapılan İskit saldırısının sonbaharda ekinlerin tarlalardan kaldırılıp hasat edildikten sonra, depolara konulduğu konusunda bilgi veren bu küçük iki odanın yıkılan duvarları, aynı kumtaşı malzeme ile özgün mimarisine uygun bir biçimde restore edilmiştir.

SARAYIN DOĞU BÖLÜMÜ

Sarayın doğu bölümü, batı bölümüne kıyasla çok daha dik ve eğimlidir. Sarayın batı bölümündeki mimarî yapılar 1675 m.lik bir alana yapılmışken, doğu bölümündeki mimarî yapılar en çok 450 m²lik bir alanda ve ancak oluşturulan teraslar üzerine yapılmıştır.

Doğu bölümünün çok eğimli ve dik olması yüzünden, buradaki mimarî yapıların taşları temellerine varıncaya kadar yıkılmış ve taşlar güneydoğu etekte akan Doni Deresi Vadisi'ne sürüklenmiştir. Sarayın doğu bölümü ile batı bölümü arasında 9 m.lik kod farkını gidermek için önce teraslar oluşturulmuş ve çok sağlam bir temel elde edildikten sonra, bunun üzerine mimarî yapılar inşa edilmiştir (Resim: 7).

DOĞU TERASI

En doğu uçta, ilk teras yer almaktadır. Doğu terası olarak adlandırdığımız bu yapı, ne yazık ki temellerine varıncaya kadar yıkılmış ve taşlar da aşağıdaki dere vadisine sürüklenmiştir. Bu yüzden terasın üzerinde hangi tür yapıların bulunduğunu ve nasıl bir plana sahip olduğunu şimdilik kesin olarak bilemiyoruz.

Bizim yaptığımız restorasyon çalışması, kuzey- güney doğrultusunda uzanan ortalama 20 m. uzunluğunda ve 5.30 m. derinliğinde olan terası, tekrar özgün taşları ile örerek, 2.30 m. yükseltmek olmuştur. Eğimin çok dik olması yüzünden, restorasyon işlemi oldukça zor koşullar altında gerçekleştirilmiştir. Taşlar arasında yine birleştirici malzeme olarak özü kil olan çamur kullanılmıştır. Eğer doğu terası özgün biçimine göre yapılmıyorsa, bundan sonra batıda yer alan orta teras duvarı yapılamayacaktı. 2010 yılı kazı ve restorasyon çalışmasında, teras duvarı, 70 cm. daha yükseltilecektir. Böylece orta ve batı terasın doğu yönüne kayması ve üzerinde bulunan mimarî kalıntıların yıkılması önlenecektir.

ORTA TERAS

Doğu terasın hemen batısında yer alan orta terasın özellikle doğu uç bölümdeki

duvarın taşları yıkılarak, aşağılara sürüklenmiştir. Kuzey- güney doğrultusunda 14.30 m. uzunluğundaki teras duvarlarının güney bölümü, 2.50 m. derinliğinde bir niş yaptıktan sonra, 3.85 m. daha devam ederek, terasın güney köşesini oluşturmaktadır. Orta terasın kuzey bölümü 3.80 m. derinliğinde, güney bölümü de ortalama 5 m. derinliğindedir.

Orta terasın üzerinde bulunan mimarî yapılar ile özellikle ana giriş kapısının doğu kanadını oluşturan duvar ve eklentilerinin yıkılmaması için, teras duvarının yıkılan taşları, 1.70 m. yükseltilmiştir. Eski kumtaşı bloklardan yapılan taşlar arasına, yine birleştirici malzeme olarak özü kil olan çamur kullanılmıştır. Ortalama 3 m. derinliğindeki terasın içi, tümüyle küçük ve orta büyüklükte taş, mıcır gibi kırık taş ve kil ile doldurularak, çok sağlam bir zemin elde edilmiştir. Elde edilen sağlam zemin ve teras yükseltisi, mimarî yapıların temel seviyesine kadar çıkarılarak, mimarî yapıların kayması ve duvar taşlarının yıkılması önlenmiştir.

Doğu ve orta teras duvarları yükseltildikten sonra, sarayın doğu bölümündeki mimarî yapılar özgün biçimine kavuşmuştur. 2010 yılı kazı ve restorasyon çalışmaları sırasında, doğu bölümündeki mimarî yapıların ana giriş kapısı ve eklenti duvarları ile birlikte, temelleri bulunan diğer mimarî yapıların restorasyon çalışmalarına devam edilecektir.

AŞAĞI KENT YERLEŞMESİ KAZI ÇALIŞMALARI

Aşağı kent yerleşmesi, Yoncatepe Sarayı'nın yaklaşık olarak 160 m. kadar kuzeydoğusunda yer almaktadır (Resim: 8). Yayvan ve basık bir tepenin kuzey eteğinde bulunan kent yerleşmesinin deniz seviyesinden yüksekliği, ortalama 1960 m. dir. Yayvan tepenin güneyi daha yüksek, kuzey kısmı ise daha alçaktır. Kentin tepenin kuzey eteğinde yapılmasının nedeni, güneyde Doni Deresi Vadisi'nden esen sert ve soğuk rüzgârların etkisinden korunması içindir.

Kent yerleşmesi hakkında toprak üzerinde yok denecek kadar az iz görülmektedir. Yıkılan konut duvarlarının taşları, 2700 yıl boyunca toprak tabakası altında kalmıştır. 2005-2008 yıllarında kazı bilim kurul üyemiz Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet Yüksel ve ekibinin manyetik ve jeoelektrik yöntemiyle yaptığı çalışma sonunda, kent yerleşmesinin varlığı kesinlik kazanmıştır. Yerleşme alanının sınırlarının nereye kadar yayıldığını bilemiyoruz, ancak bu konudaki çalışmalarımız devam etmektedir. Çalışmaların sonuçlanması ile kentin kaç dönümlük bir alana yayıldığı öğrenilecektir.

Yayvan Tepe'nin kuzey eteklerine kadar uzanan kent yerleşmesi, bugünkü Bakraçlı (eski Yedikilise) Köyü'nün konumu ile çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Kent yerleşmesinin kuzeyinde, doğudan batı yönüne doğru alçalan arazi, geniş ve yayvan

teraslar hâlinde uzanmaktadır. Kent yerleşmesinin doğusunu Varak (2800 m.) ve Erek Dağları (3200 m.) tam bir yarım ay biçiminde çevrelemekte ve doğudan esen sert ve soğuk rüzgârlardan korumaktadır. Bu dağların eteklerinden çıkan çok sayıdaki güçlü su kaynağı, güneybatı ve batı yönlerine doğru akmakta, meyve ve sebze bahçeleri ile tarım alanlarının su gereksinmesini karşılamaktadır. Ayrıca batı yönüne doğru akan kaynak sularının önü kesilerek ünlü Harabe Barajı yapılmıştır. Kent yerleşmesinin 700 m. kuzeybatısındaki Harabe Barajı, batısında yer alan tarım alanlarına hayat vermektedir. Sulamaya dayalı olarak yapılan modern tarım, hayvan besiciliğinden çok daha fazla önem taşımaktadır. Konut odalarının yapılmasında ve işlevsel olarak kullanılmasında, elde edilen tarım ürünlerinin çok büyük bir etkisi vardır.

Yörede bitki örtüsününür gür olması, büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliğinin gelişmesini sağlamıştır. Varak ve Erek Dağları arasındaki Cehennem Deresi Vadisi, Doni Deresi Vadisi ve özellikle Erek Dağı üzerindeki Keşişgöl Yaylası, yaz aylarının sonunda bile çok gür çayır ve zengin otlaklara sahiptir. Bu yüzden Eskiçağdan günümüze değin yöre halkının ekonomik geçim kaynaklarının başında, hayvan besiciliği çok önemli bir yer tutmaktadır. Yüksekliğin fazla olması, zengin su kaynakları ile dağ çayırları ve otlakların gür olması, yöreyi çok elverişli bir yayla ortamına çevirmiştir. Bu yüzden yöre, Van Kenti'nde en fazla büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliğinin yapıldığı yerler arasında yer almaktadır. Hayvan sürülerini korumak için yapılan savunma duvarları ve kış mevsiminde barınmaları için yapılan ahırlar, kent yerleşmesindeki konutların en önemli bölümlerinden birini oluşturduğu sanılmaktadır.

Yöre ağaç çeşitleri yönünden de oldukça zengindir. Özellikle Varak ve Erek Dağları arasında bulunan ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan derin ve geniş vadi "Cehennem Deresi Vadisi" olarak isimlendirilmektedir. Bu vadiye bu isim 19. yüzyılın sonlarında bölgede araştırma yapan yabancı seyyahların bu vadideki yabanî meyve ağaçları ve sık bitki topluluğu yüzünden bu vadiden at ile geçememeleri nedeniyle verilmiştir. Yörede yetişen ağaç türleri arasında meşe, çam, kavak ve karaağaç türleri gelmektedir. Ağaç türlerinin zenginliği, taştan yapılan konutların kapı ve çatı örtüsünün temin edilmesi ve kışın yakacak gereksinmesinin karşılanması açısından son derece önemlidir.

Ayrıca sık bitki topluluğu ile kaplı bulunan Varak ve Erek Dağları çevresi ile Cehennem Deresi Vadisi ve Doni Deresi Vadisi, kara av hayvanlarına da çok olumlu bir yaşam olanağı sunmuştur. Bölgede av hayvanları o kadar çeşitli ve çoktur ki, avcılık halkın en önemli uğraşlardan birini oluşturmaktadır. Eskiden yakın çevrede dağ keçisi, yaban koyunu, Kafkasya ceylanı, ayı, domuz, tilki, kurt, tavşan ve keklik yaşamaktadır. Ancak aşırı avlanma yüzünden birçok av hayvanının soyu tükenmiştir.

Yoncatepe Sarayı'ndaki konutların duvarları, sur ve teras duvarları, mezar odalarının yan duvarları, aşağı kentın konut duvarlarının tümü de, düzgün işlenmiş yassı kum taşından yapılmıştır. Yakın çevrede oldukça kaliteli ve zengin kum taşı yatakları bulunmaktadır. İlginçtir ki bugünkü Bakraçlı (Yedikilise) Köyü'nün geleneksel konut yapılarının duvarları da, benzer inşa tekniğiyle kum taşından yapılmıştır. Taşlar arasında birleştirici malzeme olarak kil kullanılmıştır. Çimento ve kireçten çok sağlam olan kil, tıpkı kum taşı gibi bu yörenin geleneksel konut mimarisinin inşa malzemesini oluşturmaktadır.

2009 yılı kazı döneminde sivil yerleşim alanının kuzey eteğinde bulunan II. No.lu adadaki konutlarda çalışılmıştır (Resim: 9). Yapmış olduğumuz çalışma planında, konutlardan çıkarılan yıkılmış kum taşı bloklar ile toprağın döküleceği alanlar belirlenmiş ve buna göre çalışma gerçekleştirilmiştir. Örneğin dökülecek toprak alanı, daha sonraki yıllarda yapacağımız çalışmaları engellemeyecek bir yer olmuştur. Tümüyle taştan yapılan konut duvarlarının yıkılması ile oluşan on binlerce kum taşı bloğu ise, daha sonraki yıllarda yapacağımız restorasyon çalışmalarında kullanılmak üzere, düzenli bir şekilde 54 m. uzunluğunda ve 3 m. genişliğinde bir duvar gibi dizilmiştir. Taşların doğu - batı doğrultusunda kabaca bir duvar gibi dizilmesinin amacı, çalışma alanına daha sonra hayvan sürülerinin girmesini ve konut duvarlarına zarar vermesini engellemek içindir.

II NO.LU ADA

I No.lu adanın yaklaşık olarak 18 m. güneydoğusunda, bir başka konut alanı bulunmaktadır. Bu alandaki konut alanını, şimdilik geçici olarak II No.lu ada olarak adlandırdık. I ve II No.lu ada arasında ise, cadde ve sokaklar bulunmaktadır. Nitekim Manyetik ve Jeoelektrik ölçüm değerlendirmeleri de, bu görüşü doğrular niteliktedir.

2008 yılı kazı çalışmaları sırasında II No.lu adada, 4 oda ortaya çıkarılmış ve geçici olarak plana işlenmiştir. Ancak odalar topluluğu arasında bir bütünlük sağlamak amacıyla, 2009 yılı çalışmalarında geçen yıl ortaya çıkarılan odalar, oda içindeki sekiler, nişler ve kapı girişleri, ortaya çıkardığımız odalar ile birlikte yeniden numaralandırarak değerlendirilmiştir. Birbirine açılan kapı girişlerine göre yapılan numaralandırmalar, kesin ve son değerlendirmelerdir.

Tıpkı I No.lu adadaki odalarda olduğu gibi, II No.lu adada bulunan odalar topluluğunu çevreleyen duvarların dış kısmı, iri kum taşlarından oldukça sağlam bir şekilde yapılmıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki, önce adanın dış duvarları ana giriş kapısı ile planlanarak yapılmış, daha sonra içerideki ana bölmeler, koridorlar ve odalar eklenmiştir.

1 No.lu Oda

II No.lu adanın kuzeydoğu köşesinde bulunan 1 No.lu oda, ortalama 2.75 m. x 3.15 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir planı göstermektedir. Bu oda, II No.lu adada bulunan odalar topluluğuna geçişi sağlayan ana mekân niteliğindedir. Bu yüzden düzgün işlenmiş iri kumtaşı bloklardan yapılan odanın duvarları, ortalama 75 cm. genişliğindedir.

Kuzeydoğu yönüne açılan kapı, 1 m. genişliğindedir. Tek kanatlı olduğu anlaşılan kapı, içeriye doğru açılmaktadır. Kapı alt mili söve taşı, batı köşesinde bulunmaktadır. Kapının açıldığı küçük eşik ardi boşluğu, özenle planlanmıştır. Kapı, kuzeyde yer alan I No.lu ada ile bağlantılı olarak caddeye açılmaktadır.

Odanın içi, yıkılan yan duvarların taşları ile dolmuştur. Odanın tabanı ise, sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Bu oda, hem batısına bitişik olarak yapılan 5 No.lu odaya, hem de güneyinde bulunan 2 No.lu odaya birer kapı ile açılmaktadır. Güneydoğu uç kısmında 95 cm. genişliğinde ve 70 cm. derinliğindeki kapı boşluğu, 2 No.lu odaya geçit vermektedir.

2 No.lu Oda

2 No.lu oda, ortalama 3.30 m. x 3.90 m. büyüklüğünde kareye yakın bir plan göstermektedir. Duvarların mevcut yüksekliği de, 1.20 m. ile 1.60 m. arasında değişmektedir. Odanın tabanı düzgün sal taşları ile döşenmiştir, ancak yıkılan taş duvarların ağırlığı tarafından tahrip edilmiştir. Bu odanın iki kapı girişi bulunmaktadır, bunlardan ilki kuzeydoğu köşede yer almaktadır. 90 cm. derinliğinde olan kapı girişi, kuzeyinde bitişik olan bir başka odaya açılmaktadır. Tek kanatlı olduğu anlaşılan kapının içeriye doğru açıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu odanın kuzeybatısında bulunan 60 cm. genişliğindeki ikinci kapı girişi, 5 No.lu odaya geçit vermektedir.

3 No.lu Oda

II No.lu adanın güneydoğu ucunda ve 2 No.lu odanın güneyinde bulunan 3 No.lu oda, ortalama 5.40 m. x 5 m. büyüklüğünde kare bir plan göstermektedir. Odanın güney duvarı, dik, eğimli ve yüksek olan arazinin basıncı yüzünden, kuzey yönüne doğru kaymıştır. Odanın içi, çok kalın bir taş ve toprak tabakası ile doludur. Odanın mevcut duvarlarının yüksekliği 1.40 m.- 1.60 m. yüksekliğindeyse de, ilk yapıldığı sıradaki taş duvar yüksekliğinin 2 m. nin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Odanın tabanı yassı ve düzgün kum taşlarından döşenmişse de, yıkılan çatı, toprak ve taş duvarların basıncı yüzünden yerlerinden oynamış ve büyük oranda tahribata uğramıştır. Odanın giriş kapısı, güneydoğu köşeye yakındır. 80 cm. genişliğinde ve 75 cm. derinliğinde olan kapı girişi, I

No.lu adadaki birçok odanın kapısı gibi, yine rüzgâr almayan doğu yönüne açılmaktadır. Tek kanatlı olduğu anlaşılan ahşap kapının, kapı sövesi alt mil taşı bulunmamıştır.

3 No.lu odanın ikinci kapı girişi, kuzeydoğu köşeye yakındır. 70 cm. genişliğinde ve 1 m. derinliğindeki kapı girişi, kuzeyinde bitişik olarak bulunan 2 No.lu odaya açılmaktadır. Odanın içinde bulunan bazalt taşından yapılmış kırık ezgi taşı ile öğütme taşları, bu odanın tarım ürünlerinin değerlendirildiği bir yer olduğunu göstermektedir.

4 No.lu Oda

3 No.lu odanın batısında ve bitişğinde yer alan mekânı, 4 No.lu oda olarak adlandırdık. Bu iki odayı, 2 m. kalınlığında bir ara duvar ayırmaktadır. Duvarın tam orta kısmında 70 cm. genişliğinde ve 2 m. derinliğinde bir kapı boşluğu bulunmaktadır. 4 No.lu oda, ortalama 2.50 m. x 4.90 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir.

Odanın güneydoğu duvarı 1.70 m. yüksekliğinde iken, kuzey duvarı 60 cm. yüksekliğindedir. Güneyden kuzeye doğru arazanın eğimli ve basınçlı olması yüzünden, güney duvarının çok büyük bir kısmı içeriye doğru göçmüştür. Odanın tabanı da, yıkılan duvarların taşlarından tümüyle tahribata uğramıştır. Bu odanın hangi amaçla kullanılmış olduğu ise anlaşılamamıştır.

Odanın kuzeybatı köşesine yakın duvarda, 50 cm. derinliğinde ve 1.45 m. uzunluğunda bir seki yapılmıştır. Sekinin tabandan yüksekliği, ortalama 30 cm. kadardır. Odalar içine yapılan benzer sekiler, I No.lu adada bulunan odalarda da görülmektedir. İlginçtir ki 4 No.lu oda, doğusundaki 3 No.lu mekânın dışında, bir başka odaya geçit vermemektedir.

5 No.lu Oda

1 No.lu odanın batısında ve hemen bitişğinde bulunan mekânı, 5 No.lu oda olarak adlandırdık. İki odayı, 1.20 m. genişliğinde bir ara duvar ayırmaktadır. Ortalama 2.5 x 5.80 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan gösteren oda, kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Kum taşından yapılan duvarların mevcut yüksekliği de, 1.30 m. ile 1.70 m. arasında değişmektedir. Ancak ilk yapıldığı sırada, duvar yüksekliğinin 2 m.nin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Yassı kum taşlarından döşenen taban, yıkılan duvar taşları tarafından tahrip edilmiştir. Taş duvarların sıvalı olduğu, ancak badana edilip edilmediği henüz anlaşılmamıştır.

Bu odanın iki kapı girişi bulunmaktadır; kuzeybatı köşede bulunan 60 cm. genişliğindeki kapı açıklığı, batıda yer alan 6 No.lu odaya geçit vermektedir. Doğuda bulunan 70 cm. genişliğindeki kapı açıklığı da, 1 No.lu odaya geçit vermektedir.

Doğuda 1 No.lu odaya geçit veren kapı girişinin çok daha özenli bir şekilde yapıldığı görülmektedir. İçeriye doğru açılan kapının direği ve söve mili alt taşı, kuzeyde köşede yer almaktadır. Tıpkı 1 No.lu kapı girişinde olduğu gibi, burada da kapı sövesi alt mili taşı ile direğin, kuzey köşede yapılan 20 cm.lik boşluğa yerleştirildiği görülmektedir. Ancak diğer odaların kapıları gibi, burada da ahşap kapı direği ve kapı çürümüşür.

6 No.lu Oda

Bu odanın hemen batısında bulunan mekânı, 6 No.lu oda olarak adlandırdık. İki odayı, yine 1.20 m. genişliğinde bir ara duvar ayırmaktadır. Ortalama 5.40 m. x 5.60 m. büyüklüğündeki oda, kare plan göstermektedir. Taş duvarların mevcut yüksekliği de, 1.40 m. ile 1.70 m. arasında değişmektedir. Odanın güney duvarı, arazinin kuzey yönüne doğru yaptığı ağır basınçtan dolayı daha çok tahribata uğramıştır.

6 No.lu odanın iki kapı girişi bulunmaktadır; bunlardan biri batı duvarının ortasında, diğeri de kuzeydoğu duvarının köşesine yakındır. Batıya açılan kapı açıklığı 2.20 m., kuzeydoğuya açılan kapı girişi de, 70 cm. genişliğindedir. Ancak her iki kapı açıklığında da, kapının olmadığı anlaşılmaktadır. Bu açıklıklar yalnızca odalar arasındaki geçişi sağlamaktadır (Resim: 10).

Batıya açılan kapı girişinin önünde bulunan düzgün kum taşlarından yapılmış basamaklar, bu odaya çıkıldığını ve inildiğini göstermektedir. Odalara basamaklar ile çıkılması ve inilmesi, I No.lu adada bulunan odalarda da görülmektedir. Odaların yapıldığı arazinin aynı seviyede olmaması yüzünden, böyle bir uygulamanın yapıldığı anlaşılmaktadır. Aslında arazinin güneyden kuzey yönüne doğru eğimli olması yüzünden, teraslamaya dayalı konut yapımını zorunlu kılmıştır. Benzer uygulama, Yukarı Bakraçlı (eski Yedikilise) Köyü konutlarında da görülmektedir.

7 No.lu Oda

Bu odanın hemen batı bitişiğindeki mekânı, 7 No.lu oda olarak adlandırdık. Bu odanın girişi, doğuda 6 No.lu odaya açılmaktadır. 2.20 m. genişliğindeki girişte, herhangi bir kapının olmadığı anlaşılmaktadır. Ortalama 2.20 m. x 2.90 m. büyüklüğündeki bu küçük oda, kabaca dikdörtgen bir plan göstermektedir. Odanın yan duvarları, çok özenli olarak fazla büyük olmayan kum taşlarından örülmüştür. Duvarların mevcut yüksekliği, 1- 1.40 m. arasında değişmektedir. Duvarlardaki sıvanın döküldüğü görülmektedir. Taban ise büyük yassı sal taşlardan özenli bir şekilde döşenmiştir.

7 No.lu oda bu konumu ile küçük bir nişe de benzemektedir. İçine çeşitli küplerin konulduğu benzer planlı niş, Yoncatepe Sarayı'nda Büyük Salon'un kuzeydoğusundaki

depo odasında da görülmektedir. Yoncatepe Sarayı ile Aşağı Kent mimarî uygulamaları arasında benzerliklerin olduğu ve benzer tasarımın her iki yerleşim için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

8 No.lu Oda

7 No.lu küçük oda, 50 cm. genişliğinde ve 1.30 m. derinliğinde bir kapı açıklığı ile güneyinde bulunan 8 No.lu odaya geçit vermektedir. Bu odayı kapatan herhangi bir kapının olup olmadığı anlaşılamamıştır. Ancak çok büyük olasılıkla çeşitli eşyaların konulduğu bu küçük odada, herhangi bir kapının olmaması gerekmektedir. Bu oda 2.20 m. x 2.90 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir. İlginçtir ki bu oda bir başka odaya geçit vermemektedir. Taban, düzgün işlenmiş sal taşlardan döşenmişse de, içeriye yıkılan duvarların taşlarından yer yer tahribata uğramıştır. Mevcut duvar yüksekliği 1.20-1.40 m. arasında değişmektedir. Bu odanın da depo amaçlı olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.

9 No.lu Oda

8 No.lu odanın güneyinde, 9 No.lu oda yer almaktadır. Bu iki odayı birbirinden 1.15 m. genişliğinde bir ara duvar ayırmaktadır. Doğusunda bulunan 4 No.lu oda ile arasında ise, 2 m. genişliğinde bir ara duvar bulunmaktadır. İlginçtir ki 9 No.lu odanın doğusunda ve kuzeyinde yer alan toplam 8 oda ile herhangi bir bağlantısı yoktur. Bundan sonraki odalar topluluğu, kuzeybatı ve güneyinde bulunan odalar ile bağlantı içindedir. Bu durum bu adada iki ayrı ailenin oturduğunu göstermektedir.

Doğu- batı doğrultusunda uzanan 9 No.lu oda, 3.50 x 6.50 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir. Bu odanın doğu ucunda 1.30 x 2.30 m. büyüklüğündeki girinti, bu mekânı kabaca “L” biçimine dönüştürmüştür. Odanın duvar yüksekliği, 1.20 – 1.60 m. arasında değişmektedir, güney duvarı daha yüksektir. Bu yüzden arazinin eğimli olması yüzünden, duvarlar kuzey yönüne doğru daha fazla yıkılmıştır. Odanın içi, yan duvarlardan yıkılan taşlar ile dolmuştur. Taban döşemesi de, yıkılan duvarın büyük taşlarından dolayı tahribata uğramıştır. Çok büyük bir olasılıkla bu odanın da depo amaçlı olarak kullanılmış olduğu sanılmaktadır.

9 No.lu odanın kapı girişi, batı yönündedir. Ortalama 1 m. uzunluğunda ve 50 cm. genişliğindeki kapı açıklığı, güney yönüne doğru 40 cm. derinliğinde bir niş yaparak, 90 cm. genişliğine ulaşmaktadır. Çok büyük bir olasılıkla bu niş içinde kapı direği bulunmaktaydı ve kapı dışarıya, yani batıya doğru açılmaktaydı.

10 No.lu Oda

9 No.lu odanın kapı girişinden sonra, batı yönüne doğru devam eden 1 m. uzunluğunda ve 90 cm. genişliğindeki küçük koridor, kuzey yönünde 50 cm. genişliğindeki kapı boşluğu ile 10 No.lu odaya açılmaktadır. Bu odayı doğusunda bulunan 9 No.lu odadan 1.30 m. genişliğindeki bir ara duvar ayırmaktadır. Ortalama 2 x 3 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan gösteren bu küçük odanın güneyindeki odaların dışında, bir başka oda ile herhangi bir bağlantısı yoktur. Odanın kapısının olup olmadığı anlaşılamamıştır. Odanın mevcut duvar yüksekliği, ortalama 90 cm. kadardır. Tabanı sıkıştırılmış kilden yapılmıştır, ancak yıkılan yan duvarların taşları, tabanı tahrip etmiştir. Bu odanın da hangi amaçla kullanılmış olduğu anlaşılamamıştır. Odaların hangi amaçla kullanılmış olduğunun anlaşılamamasında, içinde herhangi bir eşyanın bulunamamasının büyük etkisi olmuştur.

11 No.lu Oda

9 No.lu odadan batı yönüne doğru devam eden 90 cm. genişliğindeki küçük koridor, 11 No.lu odaya açılmaktadır. 11 No.lu oda , doğusunda ve batısında bulunan odalar arasında kalan bir oda niteliğindedir. Bu yüzden doğusunda ve batısında bulunan odalar ile arasında herhangi bir kapı yoktur. 11 No.lu oda bu konumu ile en çok kullanılan odalardan birini oluşturmaktadır (Resim: 11).

Kuzey- güney doğrultusunda uzanan oda, 3 x 3.80 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plana sahiptir. Odanın mevcut kuzey duvarı 1 m., güney duvarı da 1.30 m. yüksekliğindedir. Arazinin eğimli ve kuzey yönüne doğru basınç yapması yüzünden, güney duvarı bombeli olmuştur. Odanın tabanı sıkıştırılmış kilden özenli bir şekilde yapılmıştır, ancak taban yıkılan yan duvarların taşları tarafından tahrip edilmiştir.

12 No.lu Oda

Kabaca kuzey-güney doğrultusunda uzanan 12 No.lu oda, 4.35 x 4.70 m. büyüklüğünde kareye yakın bir plan göstermektedir. Bir ara oda niteliğinde olan bu mekân, hem doğu, hem de güneybatıda bulunan odalara küçük koridorlar ile geçit vermektedir. Bu odada çok kullanılan odalardan biridir. Odanın mevcut kuzey duvarı 75 cm., güney duvarı da 1.10 m. yüksekliğindedir (Resim: 12).

Odanın tabanı, büyük bir özenle sıkıştırılmış ve düzeltilmiş kilden yapılmıştır, ancak duvar diplerine yıkılan taşlardan dolayı yer yer tahribata uğramıştır. Odanın kuzey duvarı önüne ve kilden yapılmış tabana, orta büyüklükte iki küp gömülmüştür. Küplerin omuz kısmında herhangi bir ölçek işareti bulunmamaktadır. Her iki küpün ağız kısmı da,

yıkılan duvarın taşları tarafından tahrip edilmiştir. Kapları içleri boştur, ancak içlerine bakliyat veya tarım ürünlerinin konulduğu sanılan bu küplerin de gösterdiği gibi, bu odanın depo amaçlı olarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir (Resim: 13).

Ayrıca bu odanın kuzeybatı köşesi yanında küçük bir çocuğa ait iskelet bulunmuştur. Ancak iskelet yıkılan kuzey duvarının taşları tarafından ezilmiştir. Benzer çocuk iskeleti, I No.lu adada yer alan 8 No.lu konutun duvar kenarında da ortaya çıkarılmıştır. Normal bir gömüyü yansıtmayan bu iskeletin, İskit saldırısı sırasında konutları acilen terk ediş sırasında orada kalan hasta bir çocuğa ait olduğu sanılmaktadır.

13 No.lu Oda

Batı yönüne doğru devam eden dar koridor, 13 No.lu odaya açılmaktadır. Koridorun doğu tarafı 55 cm. genişliğinde iken, güney tarafına yapılan 50 cm. büyüklüğünde bir niş ile 105 cm. genişliğe ulaşmaktadır. Doğu- batı doğrultusunda uzanan bu küçük koridorun uzunluğu da, 2.75 m. dir. Nişin yapıldığı yerde kapı direğinin ve kapının olduğu ve içeriye doğru açıldığı anlaşılmaktadır.

13 No.lu oda, ortalama 3 x 3.5 m. büyüklüğünde kareye yakın bir plan göstermektedir (Resim: 14). Odanın batı duvarı, ana kayanın üzerinden geçirilmiştir. Bu oda, II No.lu adanın batı yönündeki en son odasını oluşturmaktadır. Batıdan esen sert rüzgârları önleyen odanın duvarı, ortalama 70 cm. genişliğindedir.

Bu oda hem kuzeybatıda, hem de güneyinde bulunan oda ile bağlantılıdır ve bu yüzden çok kullanışlıdır. Tabanı kilden yapılan odanın duvarları, daha fazla yıkılmıştır. Odanın güneye duvarı önünde bir seki yapılmıştır. Düzgün sal taşlardan özenli bir şekilde yapılan sekinin tabandan yüksekliği, ortalama 20 cm. kadardır. 65 cm. genişliğindeki seki, doğuya geçit veren kapı girişinin hizasına kadar gelmektedir. Üzerine çeşitli eşyaların konulduğu benzer biçimli sekiler, I No.lu adadaki odalarda da görülmektedir.

14 No.lu Oda

13 No.lu odanın kuzeyinde bulunan 80 cm. genişliğindeki kapı girişi, 14 No.lu odaya açılmaktadır. Kapının olup olmadığı anlaşılamamıştır. Ortalama 2.10 x 2.40 m. büyüklüğündeki bu odanın batı duvarı, ana kaya üzerinden geçirilmiştir. Kum taşından oluşan ana kayanın oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Kuzey- güney doğrultusunda uzanan ana kaya, kuzeyde bulunan I No.lu adadaki odaların batısını da benzer şekilde sınırlandırmaktadır.

Ana kaya üzerinden geçen batı duvarı, tümüyle yıkılmıştır. Kuzeybatı köşede yer alan bu küçük odanın diğer duvarlarının da tahribata uğradığı görülmektedir. Duvarların

yıkılmasında, güneyden kuzeye doğru arazinin eğiminin dik olması ve batıdan esen sert rüzgârların büyük etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

15 No.lu Oda

14 No.lu mekânın kuzeyinde bulunan 15 No.lu oda, 2.25 x 2.30 m. büyüklüğünde kareye yakın bir plan göstermektedir. Bu odanın diğer odalar ile şimdilik herhangi bir bağlantısı saptanamamıştır. 2010 yılında sürdürülecek olan kazı çalışmalarında bu sorunun çözümleneceğini sanmaktayız. Kuzeybatı köşede bulunan 56 cm. genişliğindeki kapı girişi, dışarıya açılmaktadır. Kapı içeriye doğru açılmaktadır. Bu küçük odanın duvarları da, kuzey yönüne doğru arazinin eğiminin dik olması yüzünden yıkılmıştır, duvarlarda ancak bir sıra taş dizisi varlığını koruyabilmiştir.

16 No.lu Oda

Mekânların ortasında yer alan 12 No.lu odadan doğu yönüne doğru devam eden 4.55 m. uzunluğundaki büyük koridor, 16 No.lu odayı oluşturmaktadır. Koridorun 12 No.lu odaya yakın olan batı kısmı 75 cm. genişliğinde iken, doğu kısmı 1.5 m. genişliğindedir. Aslında bu geniş koridor hem 17 No.lu odaya, hem de bir başka odaya açılmaktadır. Kabaca “L” biçimindeki koridorun güneydoğu duvarı üzerinde bulunan 50 cm. genişliğindeki kapı girişi, doğuda yer alan yeni bir odaya geçit vermektedir. Ancak çalışma süremizin yeterli olmaması yüzünden, bu yeni oda 2010 yılı kazı çalışmalarında ortaya çıkarılacaktır.

17 No.lu Oda

16 No.lu geniş koridor, güneydoğu yönüne doğru devam ederek, 55 cm. genişliğinde bir kapı açıklığı ile batıda bir başka odaya geçit vermektedir. 17 No.lu oda olarak adlandırdığımız bu oda, 4.50 x 7.30 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir. Odanın duvarları geniş, sağlam ve yüksektir, kuzey duvarı ortalama 80 cm., güney duvarı da 1.20 m. yüksekliğindedir. İlk yapıldığı zaman taş duvarların 2 m.nin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Kapının güney köşesinde bulunan kapı direği alt mili taşı, kapı direğinin burada olduğunu ve kapının içeriye doğru açıldığını göstermektedir. Kapı boşluğunun içinde, bronzdan yapılmış bir at koşum parçası (umbo) bulunmuştur, ancak parça nemden aşırı derecede oksitlenmiştir.

Odanın tabanı özenle sıkıştırılmış kilden yapılmışsa da, yıkılan duvarların taşları tarafından yer yer tahrip edilmiştir. Ayrıca bu odanın güneydoğu köşesine yakın 50 cm.

genişliğindeki kapı açıklığı, güneyde bulunan bir başka odaya geçit vermektedir. Çalışma süremizin yeterli olmaması yüzünden, bu yeni oda 2010 yılı kazı çalışmalarında ortaya çıkarılacaktır.

18 No.lu Oda

13 No.lu odanın güneyinde, 18 No.lu oda yer almaktadır. Bu odaya, 13 No.lu odadan geçilmektedir. 13 No.lu odanın doğu duvarı üzerinde bulunan 55 cm. genişliğinde kapı açıklığı önce doğuya, daha sonra da 60 cm. genişliğindeki dar bir koridor ile güney yönüne devam ederek, 18 No.lu odaya ulaşmaktadır.

Ortalama 3.20 x 5 m. büyüklüğündeki oda, dikdörtgen bir plan göstermektedir. Bu odanın batı duvarı, tıpkı kuzeyde bulunan 14 No.lu odanın duvarı gibi ana kaya üzerinden geçirilmiştir, ancak duvar tümüyle yıkılmıştır. Odanın tabanı da, diğer odaların tabanları gibi sıkıştırılmış kilden yapılmıştır.

GENEL DEĞERLENDİRME

Yoncatepe Aşağı Kent yerleşmesinin savunma duvarı ile çevrili olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak I No.lu adadaki konutlar gibi, II No.lu adada bulunan konutların dış duvarlarının 1.5- 2 m. kalınlığında ve oldukça sağlam olarak yapılmış olması, aynı zamanda savunma görevini de yerine getirmiş olmalıdır.

Tıpkı I No.lu adadaki konutlar gibi, II No.lu adadaki konutlar da tümüyle kum taşından tek katlı olarak yapılmıştır. Ara duvarlarının en az 50 cm. kalınlığında olması, kışın soğuktan korunmak içindir. Ayrıca birbirinden bağımsız olarak yapılan konutların ara duvarları da, 1.5 –2 m. arasında değişmektedir. Birbirinden bağımsız olarak yapılan bu tür konutlarda, ayrı ayrı ailelerin oturduğu anlaşılmaktadır. Şimdiki verilere göre, II No.lu adadaki konutlarda iki ayrı ailenin oturduğu kesinlik kazanmıştır (Resim: 15).

Konutların daha önce planlanarak yapıldığını, büyük odaların çevresinde yer alan odalara geçişi sağlayan koridorlar göstermektedir. Ancak ihtiyaca göre küçük odaların yapıldığı da anlaşılmaktadır.

II No.lu adadaki odalar, kuzeyde yer alan I No.lu adadaki konutlara kıyasla daha küçük odalardan oluşmaktadır. Hayvanların yaşadığı ahır gibi mekânlara, şimdilik II No.lu adada rastlanmamıştır. Tandır evinin de konutların dışında veya odalara bitişik olarak daha basit biçimde yapıldığı anlaşılmaktadır.

II No.lu adada bulunan konutların asıl giriş kapıları, rüzgârdan etkilenmeyen kuzey ve doğu yönüne açılmaktadır. Batı yönünde herhangi bir kapı girişinin bulunmaması, batıdan esen soğuk ve şiddetli rüzgârdan korunmak içindir.

Tümüyle düzgün işlenmiş kum taşlarından yapılan konut duvarlarının iç kısımlarının sıvandığı anlaşılmaktadır. Ancak dökülen sıvaların beyaz kireç ile badana edilip edilmediğini şimdilik bilemiyoruz. Odaların üst örtüsünün, tıpkı günümüzdeki Bakraçlı (Yedikilise) Köyü konutlarında olduğu gibi, düz dam biçiminde olduğu anlaşılmaktadır.

Odaların içinde çok sayıda yenilerek atılan büyükbaş ve özellikle küçükbaş hayvan kemikleri bulunmuştur. Hayvan kemikleri, kazı bilim kurulu üyemiz Arkeozoolog Prof. Dr. Vedat Onar tarafından incelenecektir. Evcil hayvanların yanı sıra, av hayvanlarının olup olmadığı da araştırılacaktır.

Odaların içinde depolama kaplarının ve mutfakta kullanılan çanak çömleklerin dışında, çok az olarak kırmızı açkılı Urartu saray çanak çömlek parçaları da bulunmuştur. Bazalt taşından yapılmış ezgi taşları ile kapları çoğunluktadır.

I No.lu adada olduğu gibi, II No.lu adadaki konutların içinde de herhangi bir yangın izine rastlanmamıştır. M.Ö. 7. yüzyılın sonlarında Yoncatepe Sarayı'na İskitler saldırdığında, Aşağı Kent yerleşmesinde oturan halk taşınabilir eşyasını yanlarına alarak, yüksek ve sarp dağlara kaçmıştır. Bu yüzden konutlardaki odalar boşaltıldığı için, sağlam kalmış çanak çömlek, çeşitli metal eşya ve silâh ile diğer eşyalar bulunamamıştır. Yalnızca demirden yapılmış söğüt yaprağı biçiminde birkaç ok ucu bulunmuştur. Aşırı bir şekilde oksitlenen demir ok uçları da, Urartu ok uçlarının benzerini oluşturmaktadır. Bulunan eşyalar, insanların yanlarında götüremediği bazalt taşından yapılmış ezgi kapları ve taşlarıdır. Zaten bunların çok büyük bir kısmı da kırılmıştır.

2010 yılı kazı çalışmalarında, II No.lu adadaki konutların ortaya çıkarılmasına devam edilecektir.



Resim 1: Yoncatepe Sarayı'nın kuzeydoğudan görünümü.



Resim 2: Aşağı Kent ve Yoncatepe Sarayı'nın genel görünümü.



Resim 3: Yoncatepe Sarayı.



Resim 4: Saray'ın onarılan güneydoğu duvarları.



Resim 5: Saray'ın onarılan güneydoğu duvarları.



Resim 6: Saray'ın batı giriş kapısının restorasyonu.



Resim 7: Saray'ın onarılan doğu duvarları.



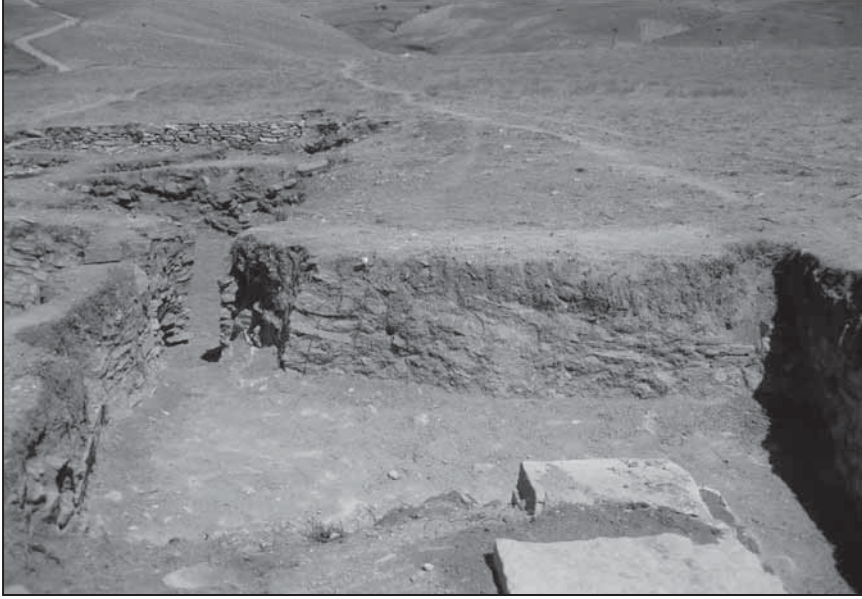
Resim 8: Sivil yerleşim alanının genel görünümü, kuzeydoğudan.



Resim 9: I ve II No.lu adaların genel görünümü, kuzeybatıdan.



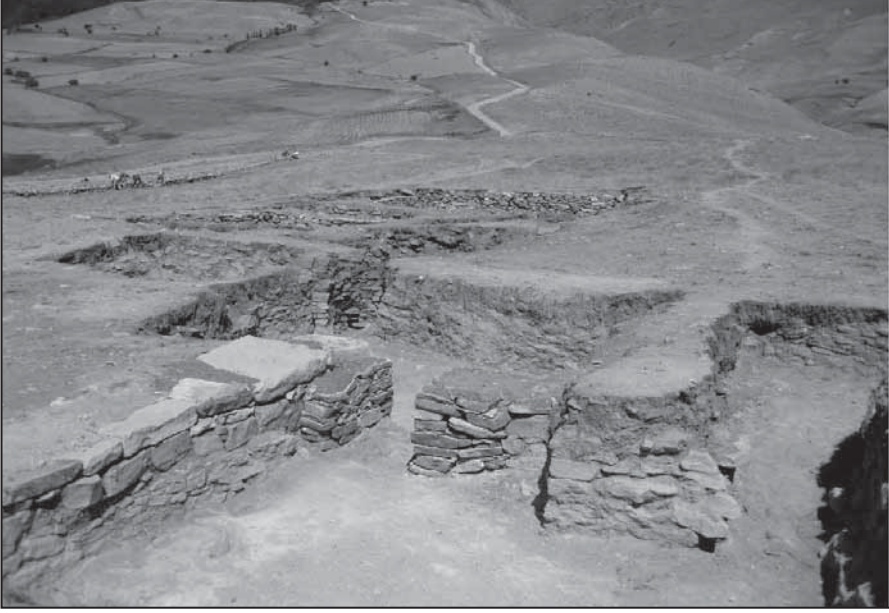
Resim 10: 6 No.lu Oda.



Resim 11: 11 No.lu Oda, batıdan.



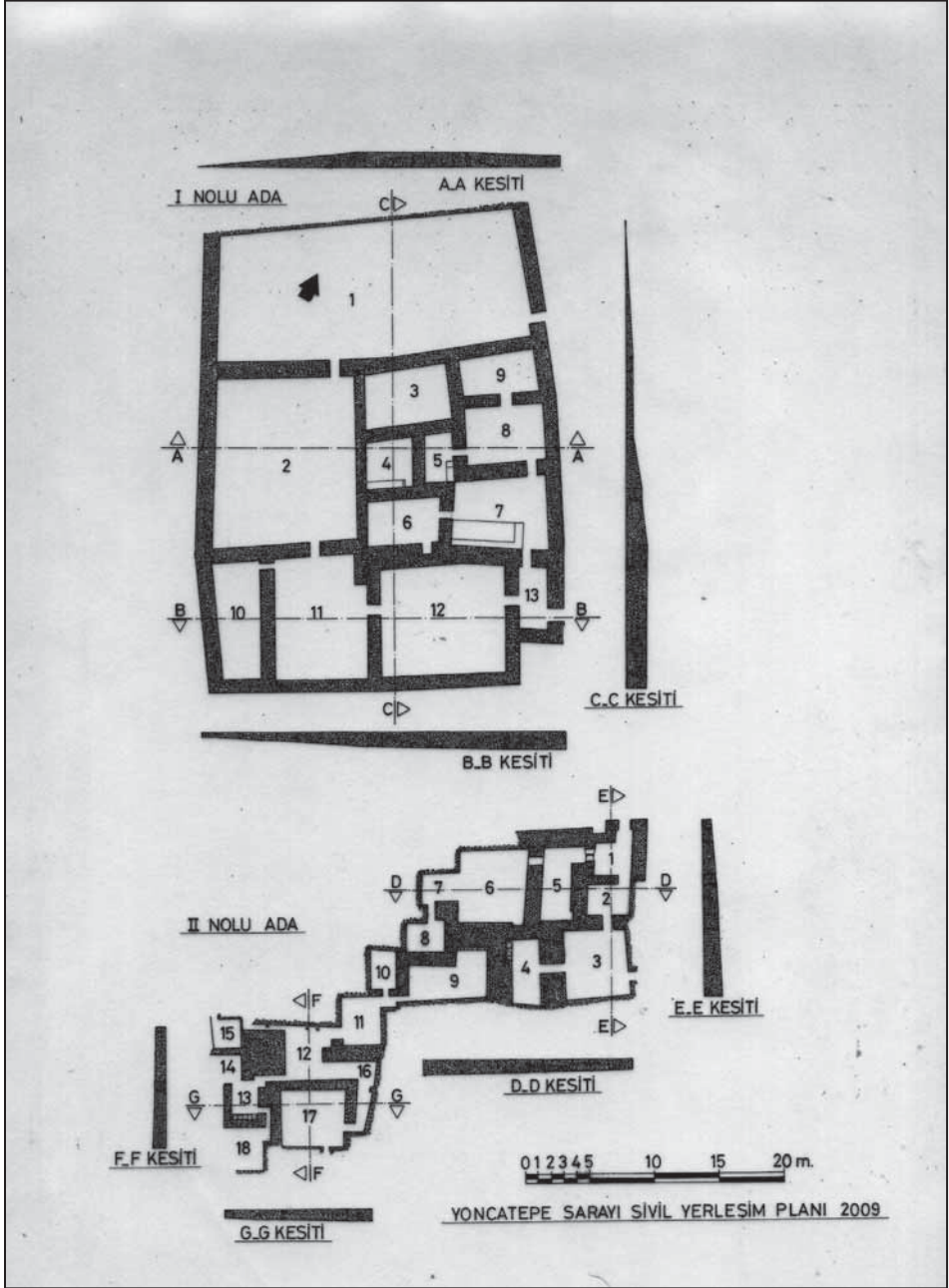
Resim 12: 12 No.lu Oda, batıdan.



Resim 13: 11 ve 12 No.lu Odalar, güneybatıdan.



Resim 14: 13 No.lu Oda, batıdan.



Resim 15: I ve II No.lu adadaki Konutların plan ve kesiti.

DEĞERLİ BİLİM ADAMI

Genel Müdürlüğümüzce her yıl düzenlenen “Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu”nda sunduğunuz raporlar, bu yıl da kitap olarak basılacaktır.

Göndereceğiniz rapor metinlerinin aşağıda belirtilen kurallara uygun olması, kitapların zamanında basımı ve kaliteli bir yayın hazırlanması açısından önem taşımaktadır.

Yayın Kuralları

1. Yazıların A4 kağıda, 13x19 cm.lik bir alan içinde 10 punto ile, başlığın 14 punto ile tirelemeye dikkat edilerek, Arial ya da Times fontu ile 10 sayfa yazılması,
2. Dipnot numaralarının metin içinde belirtilerek sayfaların alt kısmına 8 punto ile yazılması,
3. Dipnot ve kaynakçada kitap ve dergi isimlerinin italik yazılması,
4. Çizim ve fotoğrafların toplam adedinin 15 olması, CD’ye JPG veya TIFF olarak 300 pixel/inch, renk modlarının CMYK veya Grayscale olarak kaydedilmesi, kesinlikle word sayfası olarak düzenlenmemesi,
5. Haritalar (Harita:), Çizimler (Çizim:), Resimler (Resim:), olarak belirtildikten sonra altlarına yazı yazılması ve kesinlikle levha sisteminin kullanılmaması,
6. Yazılara mutlaka isim, unvan ve yazışma adresinin yazılması,
7. CD’ye kaydedilmiş metnin çıktısının da gönderilmesi ve çıktı ile CD kaydının uyumlu olması (aksi hâlde CD kaydı esas alınacaktır),
8. Raporların sempozyum esnasında teslim edilmesi veya en geç 1 Ağustos gününe kadar

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Eğitim ve Yayınlar Şubesi Müdürlüğü

II. Meclis Binası

Ulus/Ankara

adresine gönderilmesi gerekmektedir.

Yayın kurallarına uymayan veya geç gelen yazılar kesinlikle yayınlanmayacak ve iade edilmeyecektir.

Bilgilerinizi rica eder, çalışmalarınızda başarılar dileriz.

Not: Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı kitaplarına Bakanlığımızın www.kultur.gov.tr adresinden ulaşılabilir.

DEAR COLLEAGUES

The reports which you will submit during the International Symposium of Excavations, Surveys and Archaeometry will be published as usual.

In order to receive a qualitative print and to complete the publication on time, we kindly request you to send the texts of your reports within the context of form mentioned below:

- 1- The writings to be on A4 paper, not exceeding the writing space of 13.5x19 cm, with Arial or Times font in 10pts. Kindly pay attention to using dashes (-) when necessary in the text, and the text to be maximum 10 pages
 - * The title to be written in 14 pts, bold,
 - * Footnotes to be written below the text, with their numbers indicated within the text, in 8 pts at the page where it is mentioned,
 - * At the footnotes and the bibliography, the names of the books and the periodicals to be written in italic character.
- 2- The total number of the drawings and the pictures to be at most 15. If it is possible, you are requested to scan the photographs and to save on CD as JPG on a separate file out of the text with 300 pixel/inch; colour of mods of these photographs must be CMYK or Grayscale; photographs to be taken by digital camera,
- 3- Please write (Drawing) for the drawings (Fig.) for the figures, pictures, and (Map) for the maps as subtitle and please do not use table system.
- 4- Kindly write your name, title and communication address on the papers.
- 5- Please send the print out of the text that together with loading the text on a (new) diskette or CD.
- 6- The print out of the text you will send and the text in the diskette or CD, should be compatible, (or else the text in the diskette/CD will be accepted) with each other.

Kindly give your texts during the symposium or send until August 1, to the below address:

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Eğitim ve Yayınlar Şubesi Müdürlüğü,
II. Meclis Binası Ulus/Ankara

The reports which do not follow the rules or are sent late, will not be published and will not be given back.

Note: The books of the Symposium is available on www.kultur.gov.tr

